

**Husnija
Kamberović**

HRVATSKI INSTITUT ZA POVIJEST
BIBLIOTEKA HRVATSKA POVJESNICA

**BEGOVSKI
ZEMLJIŠNI
POSJEDI
U BOSNI I
HERCEGOVINI**

1878. - 1918.

HRVATSKI INSTITUT ZA POVIJEST
Biblioteka *HRVATSKA POVJESNICA*

Monografije i studije III/24

Glavni urednik
Dr. sc. MILAN KRUHEK

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna knjižnica - Zagreb

UDK 332.2 (497.6) "1878/1918"

KAMBEROVIĆ, Husnija

Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918. godine / Husnija Kamberović.- Zagreb : Hrvatski institut za povijest ; Sarajevo : Institut za istoriju, 2003.- (Biblioteka Hrvatska povjesnica. 3, Monografije i studije ; 24)

Bibliografija. - Summary.- Kazalo.

I. Zemljišno vlasništvo -- Bosna i Hercegovina -- Povijest

430407034

HUSNIJA KAMBEROVIĆ

BEGOVSKI ZEMLJIŠNI
POSJEDI
U BOSNI I HERCEGOVINI
OD 1878. DO 1918. GODINE

HRVATSKI INSTITUT ZA POVIJEST - ZAGREB
INSTITUT ZA ISTORIJU - SARAJEVO

ZAGREB 2003.

Lamiji i Mubini

SADRŽAJ

PREDGOVOR	11
HISTORIOGRAFSKO NASLIJEĐE. IZVORI I METODOLOGIJA	13
ZNAČENJE TITULE BEG U AUSTROUGARSKO DOBA	39
VRSTE I STRUKTURA ZEMLJIŠNIH POSJEDA	109
PRODAJA KMETSKIH SELIŠTA	138
OBLICI PRODAJE	138
1. Slobodna pogodba bega i kmeta	138
1.a. Primjer I: Vranjak	140
1.b. Primjer II: Gaštica	141
1.c. Primjer III: Vrbaška	143
2. Podjela po pola	144
3. Obligatni način	145
4. Fakultativni način	154
5. Prijedlog Ćire Truhelke	154
INTENZITET PRODAJE SELIŠTA	156
USPOSTAVA NOVIH KMETSKIH ODNOSA	164
TERITORIJALNI OKVIR I PORODIČNA MREŽA	179
SJEVEROISTOČNA BOSNA	180
BOSANSKA KRAJINA	201
JUGOZAPADNA BOSNA	212
HERCEGOVINA	215
SREDNJA BOSNA	221
ISTOČNA BOSNA	225
ZEMLJOPOSJEDNIČKA ELITA	231
UVODNE NAPOMENE	231
AJANOVIĆ	233
ALIBEGOVIĆ	236
BAŠAGIĆ	243
BEGOVIĆ	247
BEGZADIĆ	252
BEŠIREVIĆ	256
BIŠČEVIĆ	259
BUŠATLIJA	270
CERIĆ	273
ČENGIĆ	288
DŽINIĆ	294
ĐONLAGIĆ	310
ĐONLAGIĆ (DERVENTA)	310
ĐONLAGIĆ (TEŠANJ)	312
ĐUMIŠIĆ	315

FADILPAŠIĆ	322
FILIPOVIĆ	332
FIRDUS.....	336
GRADAŠČEVIĆ	341
HAFIZADIĆ.....	353
HASANPAŠIĆ	356
HRASNICA	359
IBRAHIMBEGOVIĆ	362
IBRAHIMPAŠIĆ.....	367
IBRAHIMPAŠIĆ (BOSANSKA KRAJINA)	367
IBRAHIMPAŠIĆ (TRAVNIK)	371
IDRIZBEGOVIĆ	374
KAPETANOVIĆ	375
KAPETANOVIĆ (DERVENTA).....	377
KAPETANOVIĆ (JAJCE)	379
KAPETANOVIĆ (TEŠANJ)	381
KAPETANOVIĆ (VITINA)	383
KAPETANOVIĆ (PRIJEDOR).....	388
KARABEGOVIĆ	389
KRUPIC	393
KULENOVIĆ	398
LJUBOVIĆ.....	409
MIRALEM	412
MULABEGOVIĆ	415
MUSLIBEGOVIĆ.....	418
PAŠIĆ.....	419
PAŠIĆ (BIJELJINA)	419
PAŠIĆ (NEVESINJE).....	425
RESULBEGOVIĆ	426
RIZVANBEGOVIĆ.....	429
SALIHBEGOVIĆ.....	438
SULEJMANPAŠIĆ	448
TESKEREDŽIĆ	454
TUZLIĆ.....	458
UZEIRBEGOVIĆ	468
ZAIMOVIĆ	472
ZAKLJUČNA RAZMATRANJA.....	477
SUMMARY	481
IZVORI I LITERATURA.....	485
INDEKS IMENA	501
INDEKS GEOGRAFSKIH IMENA	531
BILJEŠKA O AUTORU.....	551

Godine 1918. nastupila je u životu Muslimana Bosne i Hercegovine krupna promjena. Do te godine mi Muslimani bili smo povlašćeni društveni sloj u Bosni. No u tom povlašćenom sloju bilo je razlika: postojali su begovi i age, trgovci i zanatlije i slobodni seljaci. Ali kapital (trgovci, bankari, industrijalci) kod nas nije bio u to doba toliko ojačao da bi mogao podijeliti političku vlast s našom feudalnom gospodom, kao što se to 1848. g. dogodilo u nizu evropskih zemalja, a pogotovu nije mogao potpuno preuzeti političku vlast u svoje ruke onako kako se to odigralo u velikoj francuskoj revoluciji 1789. (...) Muslimanska omladina mogla je u to doba da živi bezbrižno i živjela je, premda, naravno, ne sva u jednakoj mjeri. Begovski i aginski sin (naročito u onih nekoliko stotina bogatih porodica) trebao je tek toliko životnog iskustva koliko je potrebno da znadeš naslijediti povlasticu i njome se koristiti. Zato begovat, ukoliko je djecu slao u škole, slao ju je najviše iz potrebe za povećanjem društvenog ugleda ili iz vjerskih osjećanja, dakle najradije i najviše u vjerske škole. No, i to je bila rijetkost. Zanatlijska omladina nasljeđivala bi posao od oca i vodila ga dalje po ukalupljenom iskustvu. Seljačka omladina bila je privezana uza zemlju, i tek bi po koje seljačko dijete izučilo za hodžu, kako bi se održao vjerski odgoj na selu. (...) 1918. begovi i age biše izvlašćeni preko noći. Velik dio, nesposoban na novi način privrede i u nemogućnosti da se odrekne naviknutog načina života, zajeo je i ono od čega ga je izvlašćenje poštjednalo i počeo se proletarizirati. Omladina se nađe na raskrsnici: umrijeti ili živjeti. Neka pođe u škole, i tu većinom zastade što iz nemogućnosti školovanja, što iz nerazvijene svijesti o potrebi škole; neka se prihvati zanata, a najveći dio pođe putem lumpenproletera. Izuzetak od ovog čine krupniji begovi, koji su, primivši neke tekovine zapadnoevropske civilizacije, razvili kod svoje neki smisao za školu i koji su, pretvorivši agrarnom reformom neobuhvaćenu imovinu u kapitalističku, imali mogućnost da svoju djecu školuju...

Skender Kulenović: *Pogled na muslimansku omladinu*. Putokaz, I, 1, Zagreb 1937., str. 11-17.

PREDGOVOR

Knjiga koju upravo imaš u rukama, poštovani čitaоче, nastajala je dugo i u veoma teškim uvjetima. Građu sam počeo prikupljati u najtežem ratnom vremenu, u opsjednutom Sarajevu 1992., jer je to je bio moj način intelektualnog savlađivanja nehumanih uvjeta života, a pisanje sam završavao tokom 2000. i 2001. godine, i to u vrijeme kada sam u privatnom životu preživljavao sigurno najteže trenutke: Na osnovu jako “čudnih” zakona koje je oktroirala međunarodna uprava u mojoj zemlji, izbačen sam iz stana i sa dvoje male djece gotovo završio na ulici. Sarajevske ulice, koje su se u vrijeme kada sam počeo pisati ovu knjigu pušile od nevine krvi, trebale su postati novi dom meni i mojoj malodobnoj djeci.

Ali, nisu samo početak i kraj pisanja ove knjige bili obilježeni teškim trenucima. Moglo bi se kazati kako je sve što je vezano za njezino nastajanje nosilo sa sobom brojne probleme. Tako, ova knjiga, na inicijativu mog sarajevskog profesora, trebala je biti doktorska disertacija na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, ali je, sticajem čudnih okolnosti, u nešto opširnijoj verziji,* kao doktorska disertacija odbranjena na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Potom, nakon što je ovaj rukopis i konačno dovršen, trebao se odmah štampati, ali se pojavljuje tek sada zbog brojnih usputnih problema.

* Zbog obimnosti podataka u ovoj knjizi su izostavljeni poimenični popisi vlasnika beglučkog zemljišta i kmetskih selišta, koji su kao prilozi sastavni dio doktorske disertacije.

Mnogo dobrih ljudi pomoglo mi je prilikom pisanja ove knjige, bilo izravnim savjetima ili prikupljanjem potrebnih podataka, ili - jednostavno - ohrabivanjem. Ipak, moram posebno spomenuti prof. dr. Miru Kolar Dimitrijević, koja je bila mentor prilikom izrade doktorske disertacije i koja je svesrdno podržala ovaj projekat, te dr. Mirka Valentića i dr. Damira Agičića, koji su kao članovi povjerenstva pred kojim sam 26. 11. 2001. odbranio doktorsku disertaciju, zaslužni za korisne sugestije. Osim toga, dr. Valentiću dugujem i zahvalnost za zauzimanje da se ova knjiga pojavi u suizdanju Instituta za istoriju u Sarajevu i Hrvatskog instituta za povijest u Zagrebu. Također, posebno se zahvaljujem recenzentima – dr. Damiru Agičiću i dr. Behiji Zlatar, te dr. Ibrahimu Karabegoviću, koji je kao direktor Instituta za istoriju u Sarajevu podržavao izradu ove knjige.

Tu je, dakako, i čitav niz ljudi koji su mi pomagali u prikupljanju arhivske građe, posebno iz Arhiva Bosne i Hercegovine u Sarajevu, gdje su mi najveću pomoć pružili gospođe Samija Sarić i Vera Štimac te gospodin Bahrudin Dević. Iskrenu zahvalnost dugujem i osoblju Historijskog arhiva u Sarajevu, čiji su fondovi i zbirke znatno doprinijeli nastanku ove knjige.

Mnogi potomci begovskih porodica s kojima sam razgovarao ili s kojima sam razmjenjivao pisma, pomogli su mi da razriješim brojna pitanja iz genealogije pojedinih porodica te im se ovom prilikom srdačno zahvaljujem. Iz ovog kruga ljudi posebnu zahvalnost ipak dugujem gospodinu Muhamedu Begi Gradašćeviću iz Gradačca, s kojim sam danima razgovarao ne samo o porodici Gradašćević nego i o brojnim drugim begovskim porodicama.

Posebnu zahvalnost dugujem i dr. Robertu J. Doniji, mom američkom prijatelju, koji me je uvijek ohrabrivao i podržavao u naučnom radu i bez čije podrške ova knjiga sigurno ne bi bila završena. Isto tako, naročito sam zahvalan mojoj porodici, supruzi Ismi na razumijevanju te kćerkama Lamiji i Mubini, čiji su dječiji nestašluci bili moja najveća inspiracija. ❧

HISTORIOGRAFSKO NASLIJEĐE. IZVORI I METODOLOGIJA

Svaki pokušaj dubljeg sagledavanja stanja i razvoja društva u Bosni i Hercegovini u vremenu austrougarske vladavine već na samom početku kao zasigurno najvažniji problem nameće temeljitu analizu agrarnih odnosa i, u okviru ovog, utvrđivanje veličine zemljišnih posjeda bosanskih begova.¹ Raspravljati o strukturi begovskih posjeda nije moguće a da se istovremeno ne prati historija begovskih porodica, koje su se ženidbeno-udadbenim vezama toliko međusobno povezale da krajem 19. stoljeća gotovo nije moguće naći jednu begovsku porodicu koja u bližoj i daljoj prošlosti nije bila udadbeno-ženidbenim vezama povezana sa ostalim begovskim porodicama. Dok je literatura o problemima bosanskog agrara stara koliko i sami problemi, te stoga i veoma brojna, o historiji pojedinih begovskih porodica ni izdaleka ne postoji dovoljno objavljene literature. Bilo je pokušaja da se ta historija prati od dolaska Osmanlija na ove prostore, ali se od toga ubrzo odustalo, pa smo zbog toga dobili samo jedan pregled begovskih porodica u 15. i 16. stoljeću.² Upoređujući taj pregled sa pregledom porodica

¹ Pod begovima u vrijeme austrougarske vladavine podrazumijevamo bošnjačke krupne zemljoposjednike koji su se, pozivajući se na povijest vlastite porodice, tako oslovljavali, dok se za zemljoposjednike koji nisu Bošnjaci upotrebljava termin *gazda* koji je bio uobičajen u doba austrougarske vladavine, a i dugo vremena nakon toga. O pojmu *beg* opširnije vidi poglavlje Značenje titule beg u austrougarsko doba.

² Behija Zlatar: *O nekim muslimanskim feudalnim porodicama u Bosni u XV i XVI stoljeću*. (dalje: *O nekim muslimanskim porodicama*). Prilozi Instituta za istoriju, god. XIV, br. 14-15, Sarajevo 1978., str. 81-139.

koje se smatraju begovskim krajem 19. stoljeća, uočljive su znatne promjene unutar te društvene strukture. Neznatan je broj onih koje imaju kontinuitet u čitavom tom razdoblju, i za većinu begovskih porodica s kraja 19. stoljeća sa sigurnošću se može utvrditi da značajniju ulogu u povijesti Bosne imaju tek od kraja 17. i početka 18. stoljeća.

Cilj ovog rada jeste da u kontekstu promatranja razvoja bosansko-hercegovačkog društva u austrougarskom razdoblju odredi mjesto i ulogu begova kao socijalne strukture unutar bosanskog društva u razdoblju od 1878. do 1918. te da empirijski istraži razvoj zemljišnog posjeda bosanskih begova u vrijeme austrougarske vladavine, s akcentom na stanju tih posjeda krajem austrougarske vladavine 1918. godine. Najznačajniji dio dosadašnje literature o historiji bosanskih begova zaustavio se na razini teorijskog promatranja ove institucije, bez ulaženja u empirijsko istraživanje genealogije pojedinih begovskih porodica, uloge i značenja begova kao socijalne formacije u sveukupnom razvoju bosanskog društva krajem 19. i početkom 20. stoljeća (ovim se pitanjem posebno bavio Ferdo Hauptmann, ali nova istraživanja omogućavaju da se načine određene korekcije njegovih stavova, a neka pitanja dalje razrađuju), uloge pojedinih begovskih porodica u tom razvoju, razvoju zemljišnog posjeda pojedinih begovskih porodica itd.

Historija bosanskih begova, pa tako i njihova uloga u doba austrougarske vladavine, nerazdvojivo je vezana za agrarno pitanje. Već smo konstatali da je literatura o problemima agrara u austrougarsko doba historije Bosne toliko obimna da bi bilo nemoguće osvrnuti se na svako djelo posebno, te se stoga kao jedino prihvatljivo rješenje za prezentiranje naučnih dostignuća u vezi s ovim pitanjem nudi uspostava određene klasifikacije te literature a potom i osvrt na najznačajnija djela uspostavljene klasifikacione skupine.

Literatura o ovome, prema kriteriju vremena nastanka, mogla bi se podijeliti na literaturu nastalu u vrijeme austrougarske vladavine, zatim na onu nastalu u razdoblju između dva svjetska rata i, konačno, na literaturu iz razdoblja od 1945. do danas, pri čemu se unutar ovog posljednjeg razdoblja kao posebna može izdvojiti literatura koja u bosanskoj historiografiji nastaje od 1990. godine. Unutar ovako

uspostavljene klasifikacije literature o pitanjima agrarnih odnosa i posjeda bosanskih begova u doba austrougarske vladavine razlikuje se nekoliko osnovnih smjerova u okviru svakog ovog razdoblja, ali je za sve njih karakteristično postojanje najmanje dvije strane: jedna je ona koja stoji na stanovištu da su bosanski begovi historijski vlasnici velikih zemljišnih posjeda u Bosni i Hercegovini, a druga je ona koja im to vlasništvo osporava. To se najbolje pokazuje upravo na literaturi koja nastaje već u vrijeme austrougarske vladavine. Ova je literatura ponajviše bila opterećena aktuelnim značenjem samog problema za razvoj čitavog društva, pa se pojavljuje kao glasnogovornik izravno zainteresiranih društvenih struktura. Na jednoj su strani interesi bosanskih begova, na drugoj interesi mase kmetova, a na trećoj strateški interesi austrougarske vlasti. Literatura nastala u austrougarsko doba koja je zastupala interese begova u agrarnim pitanjima često je bila saglasna sa interesima vlasti te je, uglavnom, bila usmjerena ka tome da dokaže predosmansko porijeklo begova i kontinuitet njihovih posjeda od srednjovjekovlja do austrougarskog doba. U tom se kontekstu kao najznačajniji predstavnici ove literature pojavljuju Safvet-beg Bašagić i Ćiro Truhelka. Bašagić je, kao izraziti predstavnik begovata, u nekoliko članaka objavljenih u listovima *Ogledalo* i *Bošnjak*, kao i knjigom *Kratka uputa u prošlost Bosne*, pokušao naučno opravdati zahtjeve bosanskih begova i dokazati njihovo historijsko pravo na zemljišne posjede, koje su, prema njegovom mišljenju, držali još iz srednjeg vijeka, tvrdeći još kako su ti posjedi bili veliki.³ Svi Bašagićevi radovi o ovom problemu predstavljaju apoteozu bosanskom begovatu kao zastupniku i čuvaru bosanskih tradicija i bošnjačkih interesa u Bosni i Hercegovini.

Slične je stavove zastupao i Ćiro Truhelka, koji je u nekoliko radova istraživao historijske osnove agrarnog pitanja u Bosni i Hercegovini i u njima branio interese begova. Kada je agrarno pitanje poslije Aneksije 1908. postalo posebno aktuelnim, a seljaci sve snažnije

³ Safvet-beg Bašagić: *O bosanskom plemstvu*. Bošnjak, 4/1894; Najstariji ferman begova Čengića. Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo 1897.; *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1900.

tražili zemlju u svoje vlasništvo, Truhelka je, doduše anonimno, u bečkom listu *Reichpost* osudio težnju "masa, željnih tuđe imovine, čifluka i begluka muslimanskih aga i begova".⁴ Došao je do zaključka da postoji kontinuitet vlasništva nad zemljom između osmanskog i srednjovjekovnog razdoblja historije Bosne, pa time i kontinuitet sa austrougarskim razdobljem. Zalagao se za "rehabilitaciju Osmanlija", koji nisu bili nikakvi divlji osvajači nego vrsne diplomate koji su zadržali postojeću socijalnu strukturu: "To je razlog te su se u Bosni i plemenske i feudalne prilike srednjega vijeka poštivale i ušćivale, te su naziv kneza promijenili na beg, kao što su dubrovačkog kneza zvali knez begom a dubrovačku vlastelu begovima. U obiteljsku tradiciju niko nije dirao a ni u odnošaj između bega kao zemljoposjednika i njegovih kmetova, koje je baštiniio od svojih sredovječnih pređa."⁵ Truhelka je prihvatao istraživanja koja su o pravnom stanju agrarnih odnosa u austrougarsko doba dali Eduard Eichler, dr. Stefan Posilović i Adam Karsniewicz,⁶ a krajem Prvog svjetskog rata predlagao je da jedan od načina rješavanja agrarnog pitanja bude taj da austrijski car, jednostavno, sve erazi-mirije proglasi mulkovnim posjedima i time *de iure* prizna posjedovno kao vlasničko pravo.⁷ U ovo vrijeme Truhelka je napravio i jedan značajan elaborat o značenju titule *beg* u Bosni i Hercegovini, koji nije objavljen, ali sadrži, uglavnom, iste ideje koje su objavljene u njegovom djelu *Historička podloga agrarnoga pitanja*. Ovaj elaborat, kao i ostale elaborate nastale u isto vrijeme, a koji su

⁴ Jaroslav Šidak: *Ćiro Truhelka - njegov život i rad* (u povodu 10-godišnjice njegove smrti). Historijski zbornik, god. V, br. 1-2, Zagreb 1952., str. 108.

⁵ Dr. Ćiro Truhelka: *Historička podloga agrarnog pitanja u Bosni*. Separatni otisak iz "Glasnika Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini" 1915., Sarajevo 1915., str. 16.

⁶ Eduard Eichler: *Das Justizwesen in Bosnien und Herzegovina*; Dr. Stefan Posilovic: *Das Immobilien-Recht in Bosnien und Herzegovina*, Agram 1894.; Adam Karsniewicz: *Das Agrarrecht in Bosnien und Herzegovina*. D. Tuzla 1899.

⁷ Dr. Ćiro Truhelka: *Nekoliko misli o rješenju bosanskog agrarnog pitanja*. Sarajevo 1918.; Mira Kolar-Dimitrijević: *Ćiro Truhelka-hrvatski povjesničar*. Ćiro Truhelka. Zbornik. Zagreb 1994., str. 93.

imali zadatak odgovoriti na pitanje šta je to titula *beg* i sve drugo u vezi sa njezinim značenjem, analiziramo opširnije u dijelu ovoga rada posvećenom značenju titule *beg*.

U ovo vrijeme nastaje i nekoliko radova o agrarnom pitanju koji nisu imali pretenzije analizirati historijske pretpostavke tog pitanja, niti pobliže ulaziti u pitanje begovata kao društvene pojave, nego im je cilj bio što vjernije oslikati tadašnje agrarno stanje i naći način njegovog rješenja. U ovoj literaturi posebno se ističu knjige Antona Feifalika i Ferdinanda Smidta, koji su raspolagali prvorazrednim informacijama o agrarnim prilikama, ali su se zadržali na općim ocjenama i generalnim te sumarnim podacima bez imalo pokušaja da se ti podaci konkretnije povežu sa pojedinim begovskim porodicama. Feifalikova studija veoma je iscrpna, informacije na kojima se temelji pouzdane su i provjerljive, i dugo je vremena slovila kao knjiga nužna za razumijevanje šire problematike agrarnih odnosa u Bosni i Hercegovini u razdoblju austrougarske vladavine.⁸ Feifalik nije prvi koji je tačno uočio da je kmetsko pitanje socijalna pojava koja je najsnažnije i najtrajnije zaokupljala opće interesovanje u BiH u vrijeme austrougarske vladavine, ali je prvi koji je na temelju apsolutno provjerenih dokumenata napravio studiju koja na jednom mjestu sagledava cjelinu bosanskih agrarnih odnosa, i to sa akcentom na kmetskom pitanju. Mada je sâm istaknuo kako se ne radi o strogo naučnoj raspravi, jer je nastala pod teretom događanja u vrijeme Prvog svjetskog rata, Feifalikova knjiga prezentirala je brojne činjenice o stanju bosanskog agrara, sa krajnjim ciljem da ukaže na mogući način rješavanja ovog pitanja. On ističe nedostatke i neodrživost kmetskih odnosa, a kao način rješavanja ovog pitanja preferira fizičku podjelu posjeda između dviju strana (bega i kmeta), koja je moguća jedino primjenom fakultativnog načina. On uzima u obzir ne samo kmetske posjede, nego i erarna imanja, te donosi instruktivne podatke o strukturi posjeda, koje je usto još i lijepo grafički prezentirao, ali se u njegovom radu ne vide begovi nego je sva pažnja opet koncentrirana na kmetove, što je i inače opći odraz

⁸ Dr. Anton Feifalik: *Ein neuer aktueller Weg zur Lösung der bosnischen Agrarfrage*. Wien und Leipzig 1916.

značajnog dijela literature koja je nastajala ne samo u austrougarsko doba nego i kasnije. Ovo je posebno karakteristično za literaturu o ovome razdoblju koja je nastajala u vremenu nakon Prvog svjetskog rata i koja je u cijelosti imala zadatak opravdati "agrarnu reformu" kojom su begovi "oslobođeni" posjeda.

U vrijeme kada je Feifalik objavio svoju knjigu o agrarnom pitanju, Lajos Thalloczy, koji je dugo vremena proveo u Bosni, objavio je na mađarskom jeziku izuzetno korisnu studiju o značenju titule *beg* u Bosni i Hercegovinu, i dao podatke o broju kmetskih selišta koje je posjedovala pojedina begovska porodica.⁹ Ove su podatke, kasnije, historičari uglavnom uzimali kao instruktivne za proces propadanja pojedinih begovskih porodica, bez kritičkog pristupa tim podacima.¹⁰ Thalloczy je u ovom radu dao i jedan *Popis znamenitih begovskih porodica* i među begovske porodice uvrstio i neke koje ni po kakvom kriteriju, čak ni prema kriterijima koje sam iznosi, ne mogu pripadati begovskome sloju, dok su, pak, neke begovske porodice ispuštene iz njegovog popisa. Osim toga, njegovi podaci za neke begovske porodice potpuno su pogrešni. (Naprimjer, za begove Filipoviće Thalloczy kaže da imaju dva do tri kmetska selišta, a kasnije su neki historičari, uočivši svu apsurdnost ovakve informacije, jednostavno tvrdili da Filipovići imaju 200 do 300 selišta i pri tome se pozivali na Thalloczyja, uopće ne upozoravajući da sami ispravljaju njegove podatke. Provjeravajući Thalloczyjev rukopis iz 1911. i objavljeni tekst iz 1915.

⁹ Lajos Thalloczy: *A Bosnyak-Herczegovinai "beg" czimrol*. Turul. A Magyar Heraldikai es Genealogiai Tarsasag. Közlönye. Budapest 1915.

¹⁰ Neki historičari otišli su tako daleko da su jednostavno tvrdili kako su mnogi bosanski begovi toliko osiromašili da najčešće "žive od iskorišćavanja samo jedne kmetovske porodice. Istorijski najgori slučaj socijalne eksploatacije, gde kao na crtežima seljačkih kalendara jedan čovek jaše na leđima drugoga." (Milorad Ekmečić: *Stvaranje Jugoslavije 1790.-1918.*, 2, Beograd 1989., str. 281.) U kritičkom i veoma argumentiranom napisu o ovoj Ekmečićевой knjizi Nenad Filipović upozorio je kako Thalloczyjevim podacima „treba mnogo pažljivije baratati“. (Nenad Filipović: *Osmanska Bosna i Osmansko carstvo u djelu Stvaranje Jugoslavije 1790.-1918. Milorada Ekmečića*. Prilozi za orijentalnu filologiju, 40/1990., Sarajevo 1990., str. 455.)

na mađarskom jeziku, vidi se da on zaista stoji na stanovištu da su Filipovići imali dva do tri, a ne 200 do 300 selišta, kako su ga citirali neki kasniji historičari). Umjesto da ovo bude upozorenje da se ne smije bezrezervno oslanjati na Thalloczyja, historičari su bili skloniji preuzimati, a ponekad i falsificirati njegove podatke nego tragati za izvorima koji bi mogli preciznije govoriti o strukturi begovskih zemljišnih posjeda. Ipak, ovaj Thalloczyjev rad značajan je i u historiografskom smislu, i to upravo zbog ovog *Popisa*, ali je bio značajan i u vrijeme kada je nastao, jer je njegova osnovna namjera bila odgovoriti na pitanje o značenju titule *beg*, što je imalo odraza na određenje oficijelnih krugova vlasti prema toj tituli.¹¹

Poslije Prvog svjetskog rata stanovišta o historijskom razvoju agrarnog pitanja u Bosni i Hercegovini sasvim se mijenjaju. Dok je u austrougarsko doba veći dio literature stajao na begovskom stanovištu i njihovom poimanju tog razvoja, nakon odlaska Austro-Ugarske dolazi do radikalnog zaokreta, i agrarno pitanje počinje se promatrati sa potpuno suprotnih stanovišta nego dotad. Sad se apsolutno brane pozicije ne begova kao historijskih vlasnika, kako se dotad smatralo, nego kmetova kao obrađivača tih posjeda i novih vlasnika, koji su do

¹¹ Izgleda da autorstvo ovog *Popisa* ne treba vezati za Thalloczyja, mada ga je on objavio 1915. kao prilog svojoj raspravi. Naime, u ostavštini Safvet-bega Bašagića nalazi se jedno nedatirano pismo upućeno „preuzvišenom prijatelju” u kojemu se Bašagić osvrće na „Nominal Liste der berühmtesten Begfamilien in Bosnien und der Hercegovina von General Tomičić”, koju mu je pred Prvi svjetski rat dostavio taj „preuzvišeni prijatelj”. Vjerovatno je u pitanju Thalloczy, koji je Tomičićevu listu dostavio Bašagiću, zamolivši ga za mišljenje. Bašagić se veoma kritički osvrnuo na tu listu. „Može biti ne bih se još sjetio Tomičića bilježaka, da nije zagrebački ‘Obzor’ u izvadcima donio raspravu vašu o bosansko-hercegovačkom plemstvu, koja je izašla u nekom mađarskom listu. Kada sam pročitao ono što je ‘Obzor’ donio, jako mi je žao bilo, što Vas nijesam prije upozorio da je Tomičića lista nepouzdana u mnogom pogledu (...)” (Nedatirano pismo Safvet-bega Bašagića u posjedu porodice Bašagić iz Sarajeva. Fotokopija u Muzeju književnosti i pozorišne umjetnosti u Sarajevu.)

tog vlasništva došli na temelju odluka novouspostavljene jugoslaven-ske vlasti po kojima bivši kmetovi postaju vlasnici kmetskih selišta,¹² a begovima se priznaje određena odšteta koju im je država dužna isplatiti. Bez obzira na činjenicu što je samim činom priznavanja prava na određene odštete za oduzeta selišta begovima (i svim zemljoposjednicima) država priznala i njihovo historijsko vlasništvo, ipak se sve više zauzima pozicija o historijskom vlasništvu kmetova nad zemljom. Prema ovoj literaturi, kmetsko vlasništvo nad zemljom samo je u jednom razdoblju bosanske historije (osmansko doba) uzurpirano od strane begova, kada su nasilnim putem uspostavljeni kmetski odnosi, koji se sada agrarnom reformom imaju dokinuti.¹³ Koliko je

¹² Na temelju članova 1. i 2. Naredbe o upisu vlasnosti bivših kmetova na kmetovskim selištima (Glasnik zakona i naredaba, br. 58, 1919.) kotarski sudovi su, na osnovu zapisnika seoskih kotarskih ureda, donosili odluke o uknjižbi prava vlasništva pojedinih gruntovnih uložaka na kmetove. Naravno da je tu bilo dosta prostora za zloupotrebe, pa su se vodili brojni sudski sporovi. Bilo je slučajeva kada sami kmetovi nisu znali pokazati koje su sve zemlje spadale u sastav njihovog kmetskog selišta. Poglavar Livanjskog kotara 1926. javljao je kako su u tom kotaru tokom 1923. "gotovo sva kmetovska selišta provjerena i prenos prava vlasništva u gruntovnici je upisan. 5-600 selišta ostalo je neprovjerenih i to većinom od ispostave Bos. Grahovo i daljnjim selima iz razloga, da stranke same nisu znale pokazati koje komade sve drže." Kao razlog što kmetovi nisu znali pokazati granice svojih selišta poglavar navodi da oni u tim krajevima "nisu begu podavali hak u naravi nego kesim u novcu. Od kmeta je beg zatraživao novac i nije mu u zemlju nikada dolazio niti se je interesovao tko što obrađuje. Razumije se da su mjenjanja komada zemlje između kmetova vršena te faktično stanje sa gruntovnim se ne slaže." (ABiH, AGD, br. 13054/26.)

¹³ Đorđo Krstić: *Agrarna politika u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo 1938., str. 5. Ovakva stanovišta posebno su branjena u brojnim člancima objavljivanim po časopisima i novinama. Kao instruktivne vidi: Lujo Novak: *Kmetstvu slični odnosi u Bosni i Hercegovini*. Arhiv za pravne i društvene nauke, knjiga II, br. 1, Beograd 1921.; Slavko Šećerov: *Obrazloženje agrarne reforme s pogledom na velike posede*. Arhiv za pravne i društvene nauke, knjiga III, Beograd 1922.; Đorđo Krstić: *Jedan pogled na projekat o novom Zakonu za konačno uređenje odnosa na bivšim kmetovskim selištima*. Arhiv za pravne i društvene nauke, knjiga XII, br. 5-6, Beograd 1926.

ova literatura bila uronjena u dnevno-političku stvarnost i koliko joj je cilj bio nenaučno valoriziranje bosanskih agrarnih odnosa i na temelju toga izvođenje zaključaka o zemljišnom vlasništvu, pokazuje i primjer da je dio literature dokazivao kako begovi “ne mogu imati i nemaju prava ni pod kojim uslovom na onaku oštetu koju bi imali prava da traže pravi vlasnici zemlje, jer oni to nisu. Obim i razmer oštete treba više da se upravlja socialnim obzirima i prema ekonomskom stanju oštećenog bega. Bogati begovi treba da dobiju manje, a siromašniji više oštete, a oni kod kojih oduzimanje zemlje ne prouzrokuje nikakvu opasnost za ekzistenciju nikakve oštete.”¹⁴

Nije se, međutim, sva literatura između dva svjetska rata u kojoj se u većoj ili manjoj mjeri tretiraju pitanja vezana za historiju bosanskih begova bavila samo dokazivanjem kmetovskog, a ne begovskog vlasništva nad posjedima, što je bilo u funkciji opravdavanja tadašnje politike prema begovskim zemljišnim posjedima, nego se pojavilo i nekoliko rasprava u kojima se tretiraju brojni drugi aspekti historije begova. To se, prije svega, odnosi na rasprave Vase Čubrilovića i Vladislava Skarića, ali je njihov nedostatak što tretiraju historiju begova samo u osmansko doba. Kako je, pak, status begova u austrougarsko doba bio sudbinski određen njihovim dotadašnjim povijesnim razvojem, a s obzirom da su Čubrilovićevi i Skarićevi rezultati istraživanja snažno utjecali na kasniji razvoj literature o begovima općenito, to ćemo se ukratko osvrnuti na njihove osnovne postavke.

Čubrilović i Skarić razlikuju se u tome što je prvi iznosio ideje nemajući dovoljno arhivskog materijala za njihovo dokazivanje, dok je drugi, ne zaostajući u originalnosti, preuzimao Čubrilovićeve ideje te

¹⁴ Slavko Šećerov: *Obrazloženje agrarne reforme s pogledom na velike posede*. Arhiv za pravne i društvene nauke, knjiga III, Beograd 1922., str. 138-139; Todor Kruševac: *Bosanski agrar posle 1918. godine*. Pregled, br. 59, Sarajevo 1928., str. 295. Kruševac je mišljenja kako ne treba praviti nikakvu razliku između begluka i kmetских selišta jer su begluci “nastali iz čifluka kada je turska vlast u Bosni oslabila, a dobile prevlast age i begovi. Važno je da doba ovog pretvaranja ne ide daleko u prošlost, ono pada oko sredine prošlog veka. Austrija je ovo pitanje iz razloga koji su joj konvenirali komplikovala, mesto da ga reši.”

ih dokumentirao osmanskim izvorima.¹⁵ Dva najznačajnija Skarićeva rada o ovome pitanju su *Popis bosanskih spahija iz 1123. (1711.) godine* i *Postanak i razvitak kmetstva u Bosni i Hercegovini*.¹⁶ U prvom radu Skarić je donio popis 1.553 timara sa prihodima koje ti timari donose. Od ovih 1.553 te je godine bilo 185 zijameta, od toga svega 95 sa prihodom većim od 20.000 akči. U ovom radu Skarić, međutim, nije obratio dovoljno pažnje procesu čiflučenja, kao važnom procesu za izrastanje begovata kao zemljoposjedničke elite, koja se kao takva u potpunosti stabilizirala do početka 19. stoljeća, a u austrougarsko doba već se počela razbijati. Tim se problemom nešto bliže bavio u radu o postanku kmetstva, upozoravajući da je proces čiflučenja imao svoju dužu evoluciju. Međutim, nedostatak ovog rada je u tome što je proces čiflučenja u Bosni dobrim dijelom poistovjećivao sa sličnim procesom u Srbiji ne uočavajući bosanske specifičnosti koje su utjecale na izrastanje krupnog begovata na ovim prostorima.¹⁷ Inače, Skarić je dao i nekoliko značajnih podataka za historiju pojedinih begovskih porodica u osmansko doba, prije svega nekih hercegovačkih begovskih porodica.¹⁸

Vasa Čubrilović u jednom članku iz 1935. temeljito je podvrgao kritici ranije tvrdnje Ivana Frane Jukića i Ćire Truhelke o navodnom

¹⁵ *Pregled istoriografskog rada u Bosni i Hercegovini od 1945. godine do danas* (rukopis). Sarajevo, decembar 1966. str. 22.

¹⁶ Vladislav Skarić: *Popis bosanskih spahija iz god. 1123. (1711.)*. Glasnik Zemaljskog muzeja, god. 42, br. 2, Sarajevo 1930., str. 1-99; Isti: *Postanak i razvitak kmetstva u Bosni i Hercegovini*. Pregled, br. 11, Sarajevo 1937., str. 163-164, 481-489.

¹⁷ Skarić veli kako se u 18. stoljeću "u Bosni (...) muslimanski svijet listom upisivao u jenjičare. A ovi su sigurno, kao i u Srbiji, nagonili spahijske seljake da im se prodaju (...). Tako su seljaci u Bosni i Hercegovini unišli u 19. vijek kao čifčije (kmeti) muslimanskih čifluksahibija (aga)." (Vladislav Skarić: *Postanak i razvitak kmetstva*, u: Izabrana djela, III, Sarajevo 1985., str. 94.)

¹⁸ Vladislav Skarić: *Podaci za historiju Hercegovine od 1566. do sredine 17. vijeka*. Glasnik Zemaljskog muzeja, god. 43, Sarajevo 1931., str. 55-72; Isti: *Trebinje u 18. vijeku*. Glasnik Zemaljskog muzeja, god. 45, br. 2, Sarajevo 1933., str. 39-70.

masovnom prelasku srednjovjekovnoga bosanskoga plemstva na islam dolaskom Osmanlija, čime je ono sačuvalo i svoje posjede, te ustvrdio kako je, zapravo, porijeklo muslimanskog begovata različito.¹⁹ U historiografiji koja je nastajala poslije Drugog svjetskog rata ovaj Čubrilovićev rad dugo je vremena slovio kao najtemeljitiji prikaz porijekla pojedinih muslimanskih begovskih porodica, i na njega su se pozivali svi kasniji historičari koji su tretirali ovu problematiku, i to kako oni koji su se u svojim radovima specijalno bavili porijeklom pojedinih porodica,²⁰ tako i oni kojima je problem utvrđivanja porijekla begovskih porodica bio samo usputan historijski problem, ali važan za rješavanje drugih historijskih fenomena i procesa u Bosni i Hercegovini.²¹ U ovom razdoblju nastalo je niz kvalitetnih studija o historiji Bosne i Hercegovine austrougarskog doba u kojima je i historijat agrarnih odnosa temeljitije ispitivan, ali – opet – historija pojedinih begovskih porodica ne samo da je ostala neobrađena, nego je čitav begovski sloj, u marksističkom pristupu historiji sa klasnih stanovišta, “prošao” izuzetno loše.²²

¹⁹ Vasa Čubrilović: *Porijeklo muslimanskog plemstva u Bosni i Hercegovini*. JIČ, Beograd 1935., str. 368-403.

²⁰ B. Zlatar: *O nekim muslimanskim porodicama*, str. 81-141.

²¹ Hamdija Kreševljaković: *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1954. (dalje: *Kapetanije*); Isti: *Dženetići*, Radovi, knj. II, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj. 1, Naučno društvo NR BiH, Sarajevo 1954.; Isti: *Čengići*. Sarajevo 1954.; Srećko M. Džaja: *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine. Predemancipacijski period 1463.-1804.*, Sarajevo 1992. (dalje: *Konfesionalnost i nacionalnost*).

²² Napisana je historija radničke klase u BiH u austrougarsko doba, ali ne i historija zemljoposjedničke klase (Iljas Hadžibegović: *Postanak radničke klase u Bosni i Hercegovini i njen razvoj do 1914. godine*. Sarajevo 1980.) Mada je ova Hadžibegovićeva knjiga više od historije same radničke klase, ona, kao ni temeljite studije o prethistoriji i toku muslimanskoga autonomnoga pokreta, koji uglavnom vode begovi, ne može biti zamjena za detaljna istraživanja socijalne osnove begovskog sloja u Bosni i Hercegovini (Mustafa Imamović: *Pravni položaj i unutrašnji politički razvitak Bosne i Hercegovine od 1878. do 1914.* Sarajevo 1976.; Nusret Šehić: *Autonomni pokret Muslimana za vrijeme austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo 1980.; Robert J. Donia: ►

Na ovakav pristup sigurno su utjecali i aktuelni politički procesi u društvu. Tako je u vrijeme kada se pripremalo priznavanje Muslimana kao posebne nacije u BiH, krajem šesdesetih godina, Muhamed Hadžijahić, jedan od historičara koji je predano radio na priznanju, napisao jedan rad u kojem je nastojao napraviti ogromnu razliku između Muslimana kao nacije i muslimanskih begova kao jednog socijalnog sloja. Kako je u to doba opće uvjerenje bilo da su begovi “eksploatatori” i kako se njihova tako prezentirana povijesna uloga uvijek dovodila u vezu, a ponekad i poistovjećivala sa ulogom Muslimana općenito, Hadžijahić je, da bi opravdao povijesnu samobitnost Muslimana, u tom trenutku napisao izuzetno teške optužbe na račun begova, svaljujući na njihova leđa sve višestruko akumulirane predrasude iz povijesti. On za begove kaže kako su bili “eksploatatorska klasa”, bez neke značajnije ekonomske moći i političke podrške od strane širih slojeva Muslimana: “Begovi su rijetko kad raspolagali naročitim ekonomskim mogućnostima, a njihov politički utjecaj bio je skoro bez izuzetka lokalno ograničen. U centrima kao što su Sarajevo i Mostar nisu ništa značili, već su, naprotiv, ovi gradski centri formirali javno mnijenje, vršeći snažan upliv i na unutrašnjost zemlje. Feudalna klasa jedva da je ikada činila 2 posto muslimanskog stanovništva (uzimamo u račun ne samo begove već i sve one koji su imali kmetove). Deplasirano je, dakle, poistovjećivati feudalce i Bosanske muslimane.”²³

U historiografiji nakon Drugog svjetskog rata stvari su čak i u terminološkom smislu otišle toliko daleko da su nastajala čitava djela u kojima se sâma riječ *beg* izbacivala iz upotrebe²⁴ i koristio se termin

► *Islam Under The Double Eagle: The Muslims of Bosnia and Hercegovina (1878-1914)*. New York 1981 (prijevod na bosanski jezik objavljen 2000. godine.)

²³ Muhamed Hadžijahić: *Mjesto i uloga Bosanskih muslimana u političkom razvoju naših naroda*. Takvim, Sarajevo 1968., str. 113-117. Isti rad objavljen je u Takvimu za 2001., Sarajevo 2000., str. 203-208.

²⁴ Atif Purivatra: *Jugoslavenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*. Sarajevo 1977. Prva rečenica u rukopisu o Ali-paši Rizvanbegoviću koji je iza sebe ostavio historičar Hamdija Kapidžić glasi: “Jedna od najznamenitijih begovskih porodica u Hercegovini jest, nesumnjivo, porodica Rizvanbegovića”. Nedavno je ovaj rukopis objavljen, ali

zemljoposjednička klasa, koja se sve do njezina “razvlašćivanja” 1918. smatra feudalnom društvenom strukturom. Čak su i oni historičari koji su iza sebe ostavili djela trajne historiografske vrijednosti izbacili iz upotrebe riječ *beg* i zadovoljili se riječju *aga*, pod kojom su podrazumijevali čitavu muslimansku zemljoposjedničku strukturu. Jedan od njih je i Ferdo Hauptmann, koji je u svojim raspravama napravio najtemeljitiju analizu bosanske socijalne historije austrougarskog doba, ali je i sâm upadao u zamke koje društvena stvarnost postavlja pred objektivnog historičara.²⁵ Time se može objasniti činjenica da Hauptmann na jednom mjestu tvrdi kako se pojam *beg* veže za krupnog zemljišnog posjednika, a *aga* za sitnog, dok na drugom mjestu poistovjećuje ta dva pojma i odlučuje se za *agu* kao mjerodavno terminološko određenje za zemljišne posjednike sa kmetskim selištima u Bosni i Hercegovini. Hauptmann je o ovom objavio nekoliko rasprava, ali je sve to objedinjeno u studiji objavljenoj u Grazu 1983. godine²⁶, a kasnije prevedenoj i objavljenoj u Sarajevu

-
- profesor Iljas Hadžibegović, koji je svojedobno bio Kapidžićev asistent, pišući predgovor za njegovo objavljivanje, ni na jednom mjestu ne govori o “begovskim porodicama”, nego isključivo o “feudalnim porodicama” i “feudalnoj klasi” (Hamdija Kapidžić: *Ali-paša Rizvanbegović i njegovo doba*. Sarajevo 2001). Iljas Hadžibegović, premda ponekad zaobilazi upotrebu termina *beg*, u svojoj odličnoj doktorskoj disertaciji o razvoju radničke klase na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, raspravljajući o socijalnoj slojevitosti stanovništva, posebno je izdvojio sloj čifluk-sahibija ili zemljoposjednika s kmetovima, a “najugledniji dio ovog socijalnog sloja činili su begovi ili zemljišna aristokracija koja je držala najveći dio obradivih površina, šuma i pašnjaka. Pored toga begovi se javljaju kao vlasnici mlinova, željeznih majdana, zakupnici desetina i slično.” U bilješkama dalje pojašnjava svoj tadašnji stav kako su “begovat sačinjavale najuglednije muslimanske porodice koje su držale zeamete” (I. Hadžibegović: *Postanak radničke klase*, str. 39, 66, nap. br. 155.).

²⁵ Ferdo Hauptmann: *Bosanskohercegovački aga u procijepu između privredne aktivnosti i rentijerstva na početku XX stoljeća*. Godišnjak Društva istoričara BiH, XVII/1966.-67.

²⁶ Ferdinand Hauptmann: *Die österreichisch-ungarische Herrschaft in Bosnien und der Hercegovina 1878-1918. Wirtschaftspolitik und Wirtschaftsentwicklung*. Graz 1983.

1987. godine u *Prilozima za istoriju Bosne i Hercegovine*. U ovoj knjizi objavio je raspravu *Privreda i društvo Bosne i Hercegovine u doba austro-ugarske vladavine (1878.-1918.)*. Dio o agraru veoma je opširan (str. 139-187). Hauptmann primjećuje kako je gruntovnim knjigama osigurana pravna sigurnost i bega i kmeta: "Aga, prema tome, u potpunom vlasništvu raspolaže samo svojim (priznatim, gruntovno upisanim) beglukom, a kmet – uz obavezu haka – postaje nesporni i trajni uživatelj kmetovskog selišta/čifluka. U stvari, agi je samo formalno garantiran daljnji opstanak kao zemljoposjedniku; on ne može povećati svoj begluk pretvaranjem čifluka u beglučku zemlju pa ostaje ograničen samo na onaj sitni opseg begluka i na primanje haka, koji je sve manji. Garancija postojećih agrarnih odnosa – za što se begovat sveudilj zalagao – samo optički štiti agu, u svakodnevnom životu gura ga uistinu u kategoriju sitnog posjednika uz dodatnu manju ili veću rentu (hak). Ta ga izdržava, hrani i omogućuje da pored prodaje čiflučke zemlje živi na naslijeđeni način; iz begluka on po pravilu ne stvara nikakvu novu proizvodnu jedinicu, koja bi ga ukopčala u novi privredni život."²⁷ Malo kasnije Hauptmann opet pojašnjava svoj iskaz da aga "ne može povećati svoj begluk", ističući kako je vlast "skućila agu na onaj kompleks beglučke zemlje koji je gruntovno upisan, onemogućujući mu da naknadnim zahtjevima (za krčevinama, šumama, baltalikom i merom) povećava proizvoljno svoj areal."²⁸ Na temelju ovog uvjerenja Hauptmann je stajao na stanovištu da je "status aga vezan za postojanje kmetovskog selišta, koje se u danim okolnostima površinski u Bosni i Hercegovini ne može u znatnijoj mjeri povećati", a povećanje broja aga, koje pokazuju austrougarski popisi stanovništva, Hauptmann je objašnjavao podjelama begovskih porodica koje, prema islamskom baštinskom pravu, među sobom dijele i kmetove, odnosno kmetska selišta: "Diobom među nasljednike povećava se, dakle, broj aga. Odatle veći broj aga uz manji broj kmetovskih selišta." Time aga, "nakon što je

²⁷ *Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine* (dalje: *Prilozi*), II, Sarajevo 1987., str. 146-147.

²⁸ *Prilozi*, str. 147.

ranije izgubio politički položaj, gubi sada autoritet u društvu ukorak sa smanjenjem broja *svojih* kmetova.“²⁹ Hauptmann se zadržava na ovakvim općenitim ocjenama, koje -doduše- temelji na rezultatima popisa stanovništva, premda sasvim jasno konstatira kako nije u stanju raščlaniti zemljoposjedničku klasu u grupe s obzirom na veličinu njihovih posjeda, jer mu nije poznata “slika ekonomskog stanja age u BiH (...). Mi ne znamo koliki je udio aga s pola do tri kmeta niti koliko begova posjeduje više od 100 kmetovskih selišta.“³⁰

U svom pristupu Hauptmann se zadržava samo na *broju* begova i kmetova, pri čemu računa na podjelu begovskih, ali ne i na podjelu kmetskih porodica, premda sam primjećuje da su i kmetska porodica i kmetsko selište bili podložni podjelama.³¹ Međutim, kako su se dijelile begovske porodice, dijelile su se i kmetske! Doduše, ovaj proces nije u jednakoj mjeri zahvatio oba ta društvena sloja, ali je bio prisutan, i o tome valja voditi računa. Ovaj problem, u koji Hauptmann nije detaljno ulazio, usko je vezan za pitanje tzv. kmetskog prava. Kmetske porodice obično su bile zadruge koje su ponegdje brojale i do 60 članova. Stanovali su u jednoj kući, zajednički privređivali i ravnopravno sudjelovali u podjeli proizvedenih prinosa. Članovi zadruge rijetko su posjedovali vlastitu svojinu u pokretnim stvarima. Kmetsko pravo pripadalo je čitavoj zadrugi, a starješina zadruge bio je njezin predstavnik u odnosima sa drugim zadrugama i odgovorna osoba zadruge prema begu kao vlasniku posjeda. Beg je, dakle, u kmetskoj porodici imao jednog kmeta. Sa procesom diobe kmetskih porodica, a prema običajnom pravu koje se u međuvremenu utvrdilo, čifluk (selište) dijelilo se na onoliko dijelova koliko je kmetska porodica imala muških članova, pa se postavljalo pitanje da li je beg sada dobivao više kmetova ili ne, odnosno da li je svaki muški član ranije kmetske porodice sada postao nositelj kmetskog prava. Drugim

²⁹ *Prilozi*, str. 148.

³⁰ *Prilozi*, str. 150.

³¹ *Prilozi*, str. 162-165.

riječima, da li je kmetsko pravo djeljivo ili ne?³² Zbog toga su vlasti tražile od kotarskih načelnštava da podnose izvještaje o diobama čifluka (kmetskih selišta), uz sugestiju da se diobe odobravaju u slučaju sporazuma "svih strana". Običajno pravo u Bosanskoj krajini oko diobe kmetske zadruge sastojalo se u tome da se kmetska zemlja podjednako dijelila na sve muške članove zadruge, a beg je, ukoliko je bio obaviješten o toj diobi, prešutno priznavao ovo načelo kako bi znao od koga će i koliki dio uzimati trećinu; ženski članovi zadruge nisu uzimani u obzir, jer je žena išla uz muža a djeca uz roditelje.³³ U nekim drugim krajevima Bosne (Bijeljinskom kotaru, npr.) bio je običaj da kmetska prava mogu izvršavati i ženski članovi porodice umrlog kmeta, ali pod određenim uvjetima.³⁴

U svakom slučaju, pokazalo se da je pogrešno, govoreći o zemljišnim posjedima bosanskih begova, zadržavati se samo na broju kmetskih selišta, odnosno kmetskih porodica koje obrađuju selišta, a pogotovo promatrati jedino proces raspadanja begovskih porodica, a zanemarivati taj proces kod kmetskih, i još na temelju takvih pokazatelja izvoditi dalekosežne zaključke o velikoj eksploataciji koju sve veći broj begovskih inokosnih porodica provodi nad istim brojem kmetskih porodica, nego valja napraviti dalji iskorak ka egzaktnijem utvrđivanju *površine i strukture* zemljišta koje posjeduje određena begovska porodica, i to kako begluka tako i selišta. Dosadašnja naučna literatura, nemajući dovoljno oslonca u historijskim izvorima, nije o tome ostavila iza sebe preciznijih istraživanja, ali se zato, posebno poslije 1990. pojavilo niz napisa u štampi u kojima se fenomen vlasništva nad zemljom postavio kao važan argument u političkim, a uskoro i vojnim razračunavanjima na ovim prostorima. Predstavnici srpskih političkih struktura tvrdili su kako Srbi posjeduju 64% zemljišta u BiH.

³² Đorđe Mikić: *Društveno-ekonomske prilike u selima Bosanske krajine u vrijeme austrougarske vladavine 1878.-1914.* (dalje: *Društveno-ekonomske prilike*), Istorijski zbornik, br. 2, Banja Luka 1981., str. 105-106.

³³ Đ. Mikić: *Društveno-ekonomske prilike*, str. 106-109.

³⁴ ABiH, AGD, br. 1380/27 (Citira se mišljenje kotarskog medžlisa u Bijeljini od 25. 9. 1889.)

Kasnije je taj procenat rastao na 70, pa na 74% itd. Bošnjački odgovor bio je da oni (Bošnjaci) posjeduju preko 60% zemljišta te da su 1918. posjedovali i puno više (oko 83%).³⁵ Dvije knjige o ovome problemu koje su pretendirale biti naučne, a objavljene su u ovo doba, jesu *Ekonomski genocid nad Muslimanima*³⁶ i *Ko je vlasnik Bosne i Hercegovine*³⁷. U prvoj su autori agrarnu reformu provedenu u BiH poslije Prvog svjetskog rata ocijenili kao “genocid” nad Bosanskim Muslimanima, jer je njezin cilj bio “ekonomsko uništavanje Muslimana”.³⁸ Dok Mustafa Imamović u svojoj raspravi objavljenoj u ovoj knjizi, govoreći o agraru u austrougarskom vremenu, ostaje na razini ranije poznatih činjenica, ne ulazeći u nova tumačenja, pogotovo ne sa stanovišta potreba aktuelnog političkog trenutka, Hrelja i Purivatra poredali su niz podataka o oduzimanju zemlje poslije 1918. i zaključili kako se radi o “ekonomskom genocidu”. Za nas bi, ipak, mogli biti zanimljivi podaci o oduzetim posjedima, jer takvi podaci ukazuju na posjedovnu strukturu 1918., dakle koncem austrougarske vladavine. Međutim, autori su sami upali u zamku pretjerane potrebe za dokazivanjem “genocida”, pa su u toj potrebi načinili niz kontradiktornih tvrdnji te terminoloških i suštinskih grešaka. Okomivši se na način provedbe

³⁵ Tokom rata u BiH 1992.-1995. vodio se boj i o tome koliko je ko vlasnik zemljišta u BiH. Bošnjački političari angažirali su neke naučnike koji su radili na tome, pravili određene karte na kojima su bojili “muslimansku” i “tuđu” zemlju i dokazivali većinsko bošnjačko vlasništvo nad zemljom. Povodom pojave takvih karata 1994., koje su izradili Ibrahim Bušatlija, Izet Kubat, Izet Bijedić i Salko Čampara, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca 6. jula 1994. organiziralo je raspravu u kojoj je sudjelovao niz političkih i naučnih djelatnika (Abdulah Konjicija, Dževad Juzbašić, Avdo Sućeska, Ibrahim Tepić, Hakija Dozić, Atif Purivatra i dr.). Tekst rasprave pretipkan sa snimljenih audiokaseta u posjedu je autora.

³⁶ M. Imamović - K. Hrelja - A. Purivatra: *Ekonomski genocid nad Bosanskim Muslimanima* (dalje: *Ekonomski genocid*). Sarajevo 1993.

³⁷ Bakir Tanović: *Ko je vlasnik Bosne i Hercegovine. Historijski pregled* (dalje: *Ko je vlasnik*). Zagreb 1995.

³⁸ Purivatrina rasprava u ovoj knjizi nosi naslov *Ekonomski genocid nad Muslimanima pod vidom agrarne reforme u Jugoslaviji (1918.-1941.)*, str. 83-105.

reformе i oduzimanja posjeda, konstatiraju kako su jugoslavenske vlasti “privatni zemljišni posjed u Bosni i Hercegovini” tendenciozno nazvale “begluk” te konstatiraju kako je “taj pojam do tada bio (...) nepoznat u Bosni i Hercegovini. Pošto su titule i odomaćeni nazivi u Bosni i Hercegovini ‘beg’ i ‘aga’ vezani za zemljišnu aristokraciju iz prethodnog vremena, to se pojam beg namjerno veže za feudalizam, a njegov privatni zemljišni posjed počinje se nazivati ‘begluk’, pa se na taj način u javnosti stvara uvjerenje da se tu zaista radi o nekakvom feudalnom odnosu.”³⁹ No, pojam *begluk* kao oznaka za kategoriju zemljišta na kojemu nije postojalo tzv. kmetско pravo, bio je apsolutno poznat u austrougarskom razdoblju. Ovakvim tvrdnjama autori, dakle, govore o postojanju privatnog posjeda (za kojega kažu da se iza 1918. tendenciozno naziva *begluk*), što bi značilo da čifluci (kmetска selišta) nisu privatno vlasništvo. Ako čifluci nisu njihovo vlasništvo, onda jesu vlasništvo nekog drugog (kmetova?) i tada se nema nikakvog razloga osporavati pravo upisa vlasništva u gruntovnim knjigama na bivše kmetove. A autori upravo to čine! Osim toga, autori potpuno pogrešno posjednike kmetских selišta terminološki označavaju agama, a posjednike begluka begovima.⁴⁰ Jedan zemljišni posjednik mogao je imati i kmetска selišta i zemljišta “slobodna od kmetova”. Radi se o tome da su u BiH postojale dvije vrste zemljišta s obzirom na *pravo upotrebe*, jednako kao što su postojale tri vrste zemljišta s obzirom na *pravnu narav*.⁴¹ Ali, podjela zemljišta s obzirom na pravo upotrebe uopće se ne tiče *prava vlasništva*.

Rasprava Bakira Tanovića ocijenjena je od recenzenta dr. Ive Banca veoma povoljno: “Ovom studijom, veli Banac, u kojoj nudi niz novih tumačenja, Tanović daje *definitivne odgovore na pitanje zemljišnog po-*

³⁹ *Ekonomski genocid*, str. 55.

⁴⁰ Vidi tabelu br. 1 na str. 108 (gdje se donosi broj zemljoposjednika sa i bez kmetova prema popisu stanovništva iz 1910.) i uporedi sa tabelom br. 6 na str. 113 (gdje se donosi broj vlasnika kmetских selišta - age, i broj vlasnika begluka - begovi).

⁴¹ Vidi naše raspravljanje o tome u poglavlju *Vrste zemljišnih posjeda* u ovom radu.

sjeda u Bosni i Hercegovini”⁴² (podvukao H.K.). Tanović je, međutim, jednostavno preuzeo tvrdnju Mustaj-bega Mutevelića koju je ovaj izrekao 1911. godine,⁴³ po kojoj su “zemlje koje su se nalazile u rukama čitluk sahibija uvijek bile mulkovne zemlje i (da) one u Bosni nikada nisu spadale u kategoriju erazi mirije”.⁴⁴ Predosmansko porijeklo bosanske zemljoposjedničke elite u osnovi je Tanovićeva izlaganja. Njegov je zaključak kako su Bošnjaci 1910. posjedovali 63,84% ukupne obradive površine u Bosni i Hercegovini.⁴⁵ On “svoje” rezultate i numeričku kombinatoriku temelji na podacima iz ranije spomenute knjige *Ekonomski genocid*.

Istovremeno sa aktueliziranjem pitanja vlasništva nad zemljišnim posjedima u BiH, sve se češće pojavljuju rasprave, pa čak i knjige, o pojedinim znamenitijim porodicama, pri čemu ponekad i sami naslovi knjiga bivaju vrlo upitni.⁴⁶ Svi odreda tvrde kako su njihovi preci bili veliki zemljoposjednici. U razgovorima koje je autor obavio sa potomcima određenog broja značajnih begovskih porodica, a i u anketnom formularu pripremljenom za tu priliku, malo je njih znalo precizno odgovoriti na pitanje o zemljišnim posjedima. Najčešći odgovor bio je da je njihovim precima pripadalo sve “dokle oči vide”.

Sve ove rasprave o strukturi vlasničkih odnosa u BiH imaju jedan zajednički nedostatak: ne temelje se na egzaktnim pokazateljima. Egzaktni pokazatelji sadržani su jedino u zemljišnim knjigama (gruntovnica), koje su od svoga ustanovljenja u austrougarsko doba u BiH u upotrebi sve do danas. Poteškoća za istraživače je u tome što

⁴² B. Tanović: *Ko je vlasnik*, str. 8.

⁴³ *Agrarni govor narodnog poslanika Mustajbega Mutevelića održan u bos. herceg. Saboru dne 4. aprila 1911. sa dodatkom: Nekoliko odgovora protivnicima o našem erazi-mirijskom vlasništvu*. Sarajevo 1911.

⁴⁴ B. Tanović: *Ko je vlasnik*, str. 18-19.

⁴⁵ B. Tanović: *Ko je vlasnik*, str. 49, 68.

⁴⁶ Dok su neke studije vrlo utemeljene (Ibrahim Filipović: *Filipovići. Bosanska muslimanska porodica. Njen postanak, razvoj i uticaj u vremenu od 1574. do 1991. godine*. Sarajevo 1991.), dotle je značaj mnogih veoma skroman (Safet O. Hasanbegović: *Stabla što ljube nebo. 300-godišnja genealogija rasta i stradanja porodica Hasanbegović i Pašić*. Sarajevo 1994.).

ne postoje koncentrirani podaci iz gruntovnica na jednom mjestu, nego su oni ostali na razini svakog kotara, odnosno kotarskih sudova. U BiH je osamdesetih godina obavljeno avionsko snimanje zemljišta s ciljem provjeravanja stanja u zemljišnim knjigama i dovođenja u red vlasništva nad zemljom, ali taj posao nije priveden kraju. Mi smo u svojim istraživanjima utvrdili da su od konca 1911. prikupljane u okviru Zemaljske vlade u Sarajevu informacije o kmetskim selištima, broju vlasnika i njihovoj vjerskoj pripadnosti. Sve te informacije činile su osnovu za sastavljanje kmetskog katastra.⁴⁷ Zajedničko ministarstvo finansija 18. novembra 1911. naredilo je osnivanje katastra kmetskih selišta pri Odsjeku Zemaljske vlade za otkup kmetova: "Taj će kmet. katastar služiti mjerilom djelovanja te podlogom uređivanju otkupnog odsjeka zemaljske vlade gledom na broj, veličinu i vrst kmet. selišta i pokazivati u svako doba, koji ga posao još čeka, odnosno u kojem razmjeru sudjeluju ostala novčana vrela kod otkupa kmetova. (...) Uz katastar sastaviće se ujedno i popis svih zemljovlasnika u formi alfabetskog indeksa za cijelu zemlju; taj imenik dovodiće se u sklad sa promjenama u vlastovnici periodički." Zemaljska vlada tražila je od svih kotarskih sudova da informacije o promjenama broja kmetskih selišta dostavljaju četiri puta godišnje Odsjeku Zemaljske vlade za otkupljivanje kmetskih selišta, a sve te promjene unosit će se u kmetski katastar, koji je uređen "u formi kartoteke analogno otkupnim zajmovima po kotarima tako, da svaki kotar sačinjava posebnu cjelinu, u kojoj su katastralne općine alfabetskim redom, a u ovima pojedina selišta rednim brojem gruntovnih uložaka poredana".⁴⁸ Ovakve informacije zaista su dobivene, ustanovljen je kmetski katastar sa svim ovim potrebnim informacijama, ali mu u Arhivu BiH u Sarajevu nema ni traga. Sva moja traganja, kao i naponi koje je u tom pravcu uložila gospođa Vera Štimac, zasigurno najbolji poznavalac austrougarske građe u ovome arhivu, ostali su bez uspjeha. Međutim, tragajući za ovim kmetskim katastrom, a pretpostavljajući da bi se on mogao naći i u fondu Agrarne direkcije, koja je u Sarajevu djelovala nakon Prvog

⁴⁷ ABiH, ZVS, Agrar, V. (Nr. 241.221/I.- Dep. 5, Sarajevo 29. oktobar 1911.)

⁴⁸ ABiH, ZVS, Agrar, V. (Nr. 263.204/I - Dep. 5 ex 1911.)

svjetskog rata, uz pomoć Samije Sarić, zamjenika direktora Arhiva Federacije BiH, pronađena je dokumentacija o isplati odšteta za oduzeta kmetska selišta 1918. godine. Ova dokumentacija mnogo je više od evidencije isplaćenih odšteta: ona pokazuje stanje u agrarno-posjedovnim odnosima krajem Prvog svjetskog rata. Naime, nakon 1918. godine Agrarna direkcija u Sarajevu, prema Uredbi o likvidaciji agrarnih odnosa u BiH od 12. maja 1921. isplatila je 250.000.000 dinara za bivša kmetska selišta, a iz te likvidacije ostalo je još oko 17.000.000 dinara, koje država nije platila bivšim zemljovlasnicima za obradivu zemlju i rentu kao naknadu za hakove iz 1919. i 1920. godine. Agrarna direkcija nakon tog posla nije ostavila preglednu evidenciju, pa je u šest velikih kasa-ormara ostalo 18.330 predmeta po kojima je likvidacija izvršena i u kojima je sadržano oko 67.200 korisnika u BiH. Zbog toga je od početka 1940. unutar Agrarno-pravnog odsjeka poseban tim službenika radio na sređivanju te evidencije u 22 knjige. Vodio se strogo računa da sve informacije budu dobro provjerene kako bi podaci bili potpuno pouzdani. Sve su ove informacije sačuvane. U ovom radu te knjige korištene su kako bi se utvrdilo gdje su sve pojedine begovske porodice imale kmetska selišta za koja im je isplaćena odšteta. Nakon što je pregledanjem ovih knjiga utvrđeno koje su to begovske porodice imale veći broj kmetskih selišta i nakon što je utvrđeno koje su to katastarske općine gdje su se selišta nalazila, išlo se na građu koja sadrži informacije o bivšim kmetovima i njihovim selištima (ime, prezime i očevo ime, broj zemljišno-posjedovnog lista, broj gruntovnog uloška, katastarska općina, kotar u kome se selište nalazi te ime zemljovlasnika kome se odšteta isplaćuje, sa tačnim navođenjem udjela u vlasništvu ako se odšteta isplaćuje za više vlasnika, kao i gruntovni izvaci koji sadrže tačnu evidenciju svake katastarske čestice i njezinu oznaku u gruntovnom ulošku). Ipak, u ovoj građi često nedostaju gruntovni izvaci, pa nije bilo moguće za svako kmetsko selište za koje je utvrđeno ime, prezime i očevo ime, broj zemljišno-posjedovnog lista, broj gruntovnog uloška, katastarska općina, kotar u kome se selište nalazi i ime zemljovlasnika kome je selište pripadalo, utvrditi i strukturu zemljišta. Zbog toga se u takvim slučajevima zadovoljavalo samo utvrđivanjem broja selišta

koje pripada pojedinom begu, a tamo gdje se raspolagalo i gruntovnim izvacima analizirana je struktura zemljišta po pojedinim selištima te se sve objedinjavalo na razinu jedne begovske porodice. Sve ove informacije pohranjene su u kompjuter i formirana je baza podataka o kmetskim selištima pojedinih begovskih porodica.

Jugoslavenske vlasti sličnu evidenciju kao za kmetska selišta uradile su i za beglučka zemljišta. Već početkom 1936. ministar poljoprivrede Kraljevine Jugoslavije, zbog nepostojanja precizne evidencije o okončanim beglučkim sporovima, odnosno o oduzetim beglucima za koja je plaćena odšteta, izdao je naredbu da se prikupi tačna evidencija o ukupnoj površini oduzetih begluka i novčanom iznosu koji je za to plaćen. Posebna pažnja u ovoj naredbi skreće se na činjenicu da je bilo slučajeva da je isto beglučko zemljište dvaput dosuđivano i dvaput plaćano zemljoposjednicima, pa se upozorava da ta evidencija mora sadržavati brojeve gruntovnih uložaka i zemljišno-knjižnih čestica kako bi se utvrdilo da li je za isto zemljište isplaćivana naknada dva puta: "Podatke za vođenje ove evidencije uzimaće Uprava (Banska uprava, op. H.K.) iz beglučkih predmeta, koji su u radu i kao takvi prolaze kroz upravu. Za isplaćena beglučka zemljišta Uprava će se poslužiti sa novčanim knjigama za isplatu oštete, u koju su ubeležavani brojevi presuda i na osnovu tih podataka zatražiće Uprava te predmete od srezova radi uzimanja potrebnih podataka za evidenciju, a potom će ih opet vratiti srezovima radi proveravanja po Zakonu o kmetskim selištima. Osim toga potrebni se podaci mogu pribaviti kod srezova prilikom službenog putovanja činovnika agrarno-pravnog otseka po srezovima."⁴⁹ Na temelju ove naredbe uspostavljene su posebne sveske za svaki srez (za Drinsku banovinu spominje se 13 sveski za svaki srez i jedna za sresku ispostavu Goražde – ukupno, dakle, 14 sveski) i u te sveske unošeni su svi podaci o oduzetim i seljacima dodijeljenim beglucima, oslanjajući se na pojedine spise koji su nastajali u beglučkim sporovima i na odluke koje su iz toga proizlazile, a koji su dostavljani srezovima radi gruntovnog prijenosa vlasništva sa begova na nove

⁴⁹ ABiH, KBUDB, 3485/40. (U prilogu Naredba Ministarstva poljoprivrede br. 8816/VIa/35 od 15. januara 1936.)

vlasnike. Krajem 1940. odlučeno je da se sva ta evidencija objedini u pet velikih knjiga. "Svaka pomenuta knjiga na prvoj strani imaće i registar katastarskih opština po azbučnom redu po srezovima sa oznakom strane (strana) na kojoj su uneti podaci za tu opštinu po redu zemljišno-knjižnih uložaka." Prema priloženom formularu vidi se da je evidentiran broj zemljišno-knjižnog uloška, čestica na koju je stavljen zahtjev, prezime i ime potraživača, prezime i ime zemljovlasnika, broj izvršnog rješenja, površina dosuđene zemlje i činjenica da li je odšteta isplaćena. Zna se da je 3. 11. 1940. od državne štamparije u Sarajevu naručeno da odštampa te formulare i da ih uveže u 5 knjiga, ali zasad nemamo detaljnijih informacija šta se desilo sa tim knjigama i da li se stiglo u njih unijeti sve potrebne podatke, jer je već u proljeće naredne godine počeo Drugi svjetski rat i na ovim prostorima.

Kako, dakle, nismo uspjeli pronaći precizne podatke o oduzetim beglucima, u ovom radu korištena je evidencija koja je urađena nakon Prvog svjetskog rata, a koja je mogla biti samo potpunija od onih evidencija koje je Vlada prikupljala pred Drugi svjetski rat, jer se odnosi na cjelokupne, a ne samo na oduzete begluka. Radi se o popisima naslovljenim *Detaljan sastav slobodnih posjeda (begluka)*, a koji su urađeni za svaki kotar. U ovim je popisima za svaki kotar sadržan broj zemljišno-knjižnog lista, gruntovnog uloška, katastarska općina i struktura begluka, zatim ime, prezime, očevo ime i boravište zemljovlasnika (bega) te način obrade begluka. Ovi numerički pokazatelji ukršteni su sa podacima iz baze podataka o kmetskim selištima kako bi se provjerilo eventualno dvojno evidentiranje jednog gruntovnog uloška, i kao selišta, i kao begluka. Utvrdivši na taj način vjerodostojnost ovih evidencija, svi ovi numerički pokazatelji pohranjeni su kao jedna zajednička baza podataka, koja je dalje omogućavala pretraživanje po raznim osnovama i grupiranje informacija po bilo kojem kriteriju.

U skladu sa temom ovog rada, urađeno je grupiranje numeričkih informacija po pojedinim begovskim porodicama, i to tako da su zasebno iskazivana selišta (za ona selišta za koja nisu postojale detaljne informacije o strukturi zemljišta konstatiran je samo broj), a zasebno begluci. Kako su se pojedine begovske porodice već krajem 19. i

početkom 20. stoljeća bile toliko razgranale da njihove pojedine grane više nisu bile ni u kakvoj rodbinskoj vezi, te kako se ovdje težilo što egzaktnijem utvrđivanju zemljišne posjedovne strukture, napravljena je analiza posjeda za svaku inokosnu begovsku porodicu, ali se, ipak, u prezentiranju podataka ograničilo samo na veliku porodicu (*soj*), te se izdvajalo pojedine inokosne porodice jedino u slučajevima kada se ta inokosna begovska porodica isticala po izrazito velikim posjedima, pri čemu je kao donja granica uzet broj od 100 kmetskih selišta (npr. kod begovske porodice Džinić izdvojen je posjed Ragib-bega Džinića, kod porodice Gradašćević izdvojen je posjed H. Sulejman-bega Gradašćevića Hadžiibrahimbegovića i sl.).

Razgranatost begovskih porodica dovela je do toga da su pojedine grane porodice uzimale za sebe sasvim nova imena.⁵⁰ Kod nekih porodica zadržavala su se paralelno dva prezimena (Kulenović Šenigdžić, Kulenović Bajbutović, Kulenović Bara, Kulenović Klišević, Kulenović Robinjić, Kulenović Hadžikadibegović, Kulenović Smailbegović itd.), dok su neke preuzimale sasvim nova prezimena (Zulfikarpašići su samo ogranak Čengića, dok su razni ogranci obitelji Gradašćević početkom 20. stoljeća imali ova prezimena: Gradašćević, Hadžiibrahimbegović, Hadžialibegović, Pašić, Rifatbegović, Osmanbegović).⁵¹

⁵⁰ Ibrahim-beg Defterdarović: *Stare listine porodice Resulbegović*. Glasnik Zemaljskog muzeja u BiH, IX, Sarajevo 1897., str. 193. Autor govori o različitom poimanju porodice: „(...) narod je nazivao porodicu: 'Resulbegovića fis ili soy' (lat. *gens*), a pojedine ogranke 'kućama' (lat. *familia*) toga fisa ili soja.“ Vremenom su se ovi ogranci posve osamostalili i prozvali zasebnim imenima. Često su ogranci uzimali prezime prema imenu starješine kuće (Rifat-beg, Adem-beg i sl.).

⁵¹ Da ove razne ogranke pojedinih porodica treba ipak vezati uz glavno stablo, pokazuje slijedeći primjer: Sulejman-beg Hadžiibrahimbegović iz Gradačca brat je Bećir-bega Gradašćevića, zastupnika u Bosanskome saboru 1910. godine. Sulejman-begova djeca između dva svjetska rata prezivala su se Hadžiibrahimbegović, poslije Drugog svjetskog rata otpalo je ono "Hadži" i ostalo samo Ibrahimbegović, te se u prvi mah nije moglo znati da su to srodnici Husein-bega Gradašćevića. U posljednje vrijeme neki Sulejman-begovi unuci vraćaju se svom izvornom prezimenu – Gradašćević.

Kako se ne bi upalo u zabunu, te posjede pojedinih ogranaka jedne begovske porodice, koji su uzeli drugo prezime greškom svrstalo drugoj begovskoj porodici (npr. posjede ogranka porodice Gradašćević, koji se prozvaio Pašić uvrstiti među posjede begovske porodice Pašić iz Bijeljine; ili poistovjetiti bijeljinske Pašiće i nevesinjske Pašiće, koji su, zapravo, samo ogranak porodice Bašagić; ili poistovjetiti travničke i petrovačke Ibrahimpašiće), valjalo je istraživati historiju svake begovske porodice zasebno, utvrđivati njezine pripadnike krajem 19. i početkom 20. stoljeća, pa tek nakon toga grupirati numeričke pokazatelje unutar pojedine begovske porodice. Tu smo primjenjivali različite metode, od konzultiranja brojne literature, arhivskih dokumenata, potvrda naslijeđa koje su iza umrlih pripadnika pravili sudski organi, do anketa i intervjuva koje smo provodili sa potomcima begovskih porodica. Neke su begovske porodice izumrle (maglajski Uzeirbegovići i sl.), pa razgovor kao postupak nije došao u obzir, a sa nekim nije uopće bilo moguće stupiti u kontakt. Tako je nastao niz genealoških tablica begovskih porodica, ali bi njihovo cjelokupno predstavljanje u ovom radu uzelo previše prostora. Njihovo objavljivanje sačekat će drugu priliku.⁵²

⁵² U pokušaju rekonstrukcije genealoških stabala pojedinih begovskih porodica istraživač se nalazi pred velikim teškoćama i uvijek pred mogućnošću da veoma složene porodične odnose ne sagleda u cijelosti. O kakvim se kompliciranim porodičnim odnosima radi, upečatljivo je opisao akademik Muhamed Filipović, potomak begovske porodice Filipović. Sulejman-beg Filipović (1864.-1941.), sin h. Derviš-begov iz Sredica kod Ključa, tri puta se ženio: sa dvije prve žene, koje su bile iz porodice Serdarević iz Ljubinja, imao je više djece (četiri sina), a treća žena, koja je bila iz porodice Filipović iz Rastoke, sa sobom je dovela djecu (sina i dvije kćerke) iz svog prvog braka sa Husein-begom Filipovićem. Sulejman-beg je iz trećeg braka opet imao djece, a sin iz ovog trećeg braka, akademik Muhamed Filipović, ovako je opisao tu situaciju: „Mi smo bili djeca tri majke i dva oca. (...) Ja sam bio spona između moje braće i sestara, jedina veza među ljudima, koji inače nisu bili u bližem srodstvu. Tako sam ja imao braću, koja nisu među sobom bila braća, imao sam sestre, koje mojoj braći nisu bile sestre.“ (Muhamed Filipović: *Pokušaj jedne duhovne biografije. (Pokušaj opisa životnih okolnosti koje su me formirale i uticale na moj duhovni razvoj)*. Sarajevo 1999., str. 31.)

Organizaciona struktura ovog rada načinjena je tako da u prvom dijelu odgovori na pitanje ko su bili begovi na prijelazu 19. i 20. stoljeća, da pokaže njihovu ulogu u povijesti Bosne i Hercegovine austrougarskog vremena i strukturu zemljišnih posjeda u Bosni općenito. Ovaj dio rada temelji se na historiografskoj literaturi i arhivskoj građi iz fondova Zajedničkog ministarstva finansija i Zemaljske vlade u Sarajevu 1878.-1918., Vrhovnog šerijatskog suda u Sarajevu te, djelomično, iz nekih bečkih arhiva. Drugi dio sadrži detaljnu analizu zemljišnih posjeda 46 krupnih begovskih zemljoposjedničkih porodica koje su u svojim rukama držale većinu zemljišta u BiH. Ovdje spadaju one porodice (fis, soy) koje su posjedovale iznad 100 kmetskih selišta.⁵³ Iz pojedinačne analize može se vršiti daljna razrada podataka o ovim porodicama prema kriteriju broja kmetskih selišta i površini posjeda, ali je teško uspostaviti čvrsti kriterij na temelju kojeg bi se mogao odrediti broj selišta kao granica između pojedinih slojeva unutar jedinstvene begovske društvene strukture. Stoga smo se odlučili ostaviti svakom čitatelju da se sâm u tom smislu opredjeljuje, a mi smo se u toj analizi držali teritorijalnog principa, istodobno izdvajajući inokosne begovske porodice koje su posjedovale iznad 100 kmetskih selišta i iznad 575 dunuma beglučke zemlje.

Ovaj dio rada temelji se na podacima o isplati odšteta za oduzeta kmetska selišta 1918. godine i popisima beglučkih posjeda urađenim neposredno nakon Prvog svjetskog rata, i prikazuje stanje zemljišnog vlasništva 1918. godine za svaku navedenu begovsku porodicu. Arhivska građa ne omogućava da se u svim pojedinostima prati sudbina zemljišnih posjeda svake porodice u razdoblju od 1878. do 1918. te prelazak pojedinih zemljišnih posjeda iz vlasništva jedne begovske porodice u vlasništvo druge u tom razdoblju, te smo stoga samo ukazali na neke karakteristične slučajeve koji mogu biti paradigmatični za čitav taj proces. //

⁵³ Šef Zemaljske vlade u BiH general Potiorek smatrao je da oni koji posjeduju iznad 50 kmetskih selišta spadaju u velike zemljišne rentijere i da taj broj selišta omogućava življenje od haka, bez bilo kakvih dodatnih angažmana (u trgovini, zanatstvu i sl.). (ABiH, ZMF, opća, 4539/1913.)

ZNAČENJE TITULE *BEG* U AUSTROUGARSKO DOBA

U historiografiji je potrošeno puno mastila da bi se obrazložile razne teorije o bosanskim begovima, ali je i dan-danas u vezi sa njima ostalo mnogo toga nejasnim, ili se bar tako čini. Sporno je i najvažnije pitanje: šta to uopće znači? Ko su begovi? Je li to plemstvo ili nije? Ko je imao pravo nositi titulu *beg*? Kako se dokazivalo pravo na titulu? Kako se tokom historije mijenjalo značenje te titule? Da li se uopće mijenjalo? Kako su begovi postali krupni zemljoposjednici?

U osmanskom razdoblju u Bosni ova pitanja nisu se ni postavljala, dok je u postosmansko doba broj spornih pitanja postao znatan. Prije 1878. begovi su se, kao socijalna i politička struktura, razvijali sukladno razvoju čitavog društva, unutar kojeg su funkcionirali kao prepoznatljiv socijalni sloj, i uopće se nije postavljalo pitanje kakvo je njihovo mjesto u društvu niti se iko pitao ko su oni i koje su porodice imale pravo oslovljavati se titulom *beg*. Jedino su stranci, radi vlastitih potreba i lakšeg razumijevanja bosanskog društva, pokušavali odrediti šta to znači *beg*. U jednom leksikonu iz sredine 19. stoljeća kaže se da je beg u Turskoj titula koja se daje sinovima paša, višim vojnim zapovjednicima, kapetanima brodova i strancima od ranga.¹ Unutar bosanskog društva prije 1878. znalo se šta to znači. Tek nakon 1878., kada je Bosna postala sastavnim dijelom Austro-Ugarske monarhije

¹ *Zeituns-lexikon zum Verständnis des durch die russisch-türkischen Differenzen hervorgerufenen Krieges. Ein alphabetisch=geordnetes Nachschlagebuch für Zeitungsleser.* Wien 1854, S. 15.

i kada se postavilo pitanje položaja struktura bosanskog društva u odnosu na strukture austrougarskog društva, pojavio se i problem položaja bosanskih begova. U novim društvenim uvjetima valjalo je odrediti njihovo mjesto. Otada se počinje razvijati literatura o bosanskim begovima. "Ime beg, do pred okupaciju riječ koja je oko sebe ulijevala strah i poštovanje, poslije okupacije je još uvijek oznaka nekog našeg višeg društvenog staleža, kojem se odavao kakav takav respekt", a poslije 1918. begovska titula "postaje oznaka za ljude koji su živa još jedina preostala personifikacija turske sile u ovim krajevima i koje se kao takove može nemilice, s pravom osvete, daviti i ništiti. Tako je i bilo. Posao je danas uglavnom već svršen (...)"²

Prije toga o begovima se izvan Bosne i Osmanskog carstva znalo uglavnom na temelju informacija putopisaca ili diplomatskih izvještaja, koji nisu uvijek odgovarali bosanskoj stvarnosti jer su često bili duboko politički motivirani. U tim informacijama begovi su se uvijek vezali za agrarni sistem, a u Evropi je iz političke suprotstavljenosti evropskih sila i Osmanskog carstva vrlo rano izrečena anatema nad svim što je osmansko, pa je tako anatemiziran i agrarni sistem, i to uglavnom pod utjecajem izvještaja konzularnih agenata, „koji su svoja izvješća o turskim agrarnim prilikama udešavali ne po potrebi naroda, ne po interesu države, nego po političkim tendencijama vlastite vlade“, karakterizirajući osmanski agrarni sistem „turskim zulumom“.³ Nije se, međutim, raspravljalo o tome šta znači titula *beg*. Francuski putopisci početkom 19. stoljeća smatrali su begove vrstom bosanskog plemstva, a samo „neki od njih su uživali velike feudalne posjede“.⁴ Jedan Francuz sredinom 19. stoljeća, zbog "elegantnog i ponositog držanja, te ljepote njihove nošnje", ali i zbog činjenice da "neki od njih potiču od loze bivših kraljeva", bosanske begove svrstavao je u elitu

² Dževad Sulejmanpašić: *Begovat*. „Reforma“, Organ „Reforme“ – Organizacije naprednih muslimana, god. I, br. 9, Sarajevo 30. 5. 1928.

³ Ć. Truhelka: *Historička podloga*, str. 1.

⁴ Dr. Midhat Šamić: *Francuski putnici u Bosni na pragu XIX stoljeća i njihovi utisci o njoj*, Sarajevo 1966., str. 259.

evropskog društva.⁵ Sredinom 19. stoljeća, međutim, neki begovi već su bili osiromašili. Škotlandanin Džejmz Henri Skin (James Henry Skene) opisuje 1851. jednog Ali-bega iz Zvornika, čiji su "otac, djed i svi preci od pamtivijeka bili begovi" i koji "vodi porijeklo od jedne stare feudalne porodice koja je spala na prosjački štap kad su joj ukinute povlastice". Skin veli da mu je neimaština običnog svijeta u Bosni zadavala bol, a "neimaština bega pružila mi je utjehu".⁶ Mada je moć begova počela slabiti i u vrijeme osmanske vladavine, oni su, čak i onda kada bi "spali na prosjački štap", zadržavali gordost i odlike starog aristokratskog sloja. Irac Džejms Krej (James Creagh), koji je Bosnom putovao u ljeto 1875., opisuje jednog osiromašenog bega iz okolice Sarajeva koji je išao u lov i "ponosno sjedio na svom konjiću dobre pasmine i nadmeno gledao na prolaznike uvjeren da su daleko ispod njega. On često odlazi da pogleda malu ruševnu kulu svog oca u kojoj je rođen, i čuva, kao svetu dragocjenost koju se nada ponovo pokazati, staru zastavu što su je njegovi preci nosili u mnogim teškim bitkama. Ali njegov prihod je spao na oko dvadeset pet funti godišnje. Begovo držanje, ako ne i izgled, bilo je gospodsko."⁷

Ruski putopisac Aleksandar Giljferding također se bavio pitanjem bosanskih begova. On ih smatra nasljednicima „stare slovenske aristokracije“ te, u vrijeme kada boravi u Bosni (1857.), jasno razlikuje pravni položaj begova zemljoposjednika od položaja ranijih spahija, koji su postojali u predlatasovsko doba Bosne, a koje također naziva begovima. Po njegovom mišljenju, spahije su također dio stare aristokracije i po tome begovi, „samo su u stara vremena dobili pravo ubiranja carske desetine u određenim okruzima (spahilucima) i zato su morali služiti u sultanovoj vojsci sa svojim ljudima. Beg je upravljao

⁵ Massieu de Clerval: *Putovanje u Bosnu 1855.*, Život, god. 28, br. 5, Sarajevo 1985., str. 606-607.

⁶ *Na vratima Istoka. Engleski putnici o Bosni i Hercegovini od 16. do 20. vijeka.* Izbor, predgovor, komentar i bilješke Omer Hadžiselimović. Sarajevo 1989., str. 66.

⁷ O. Hadžiselimović: *Na vratima Istoka*, str. 211-212.

nekim selom kao zemljoposjednik. Drugi beg, koji je isto tako mogao biti zemljoposjednik u nekom drugom mjestu, sabirao je kao spahija u svoju korist državnu desetinu iz onog prvog sela. Među njima nije bilo nikakvih sukoba. (...) Sada u Bosni nema spahija: oduzeta im je desetina i u isti mah oslobođeni su od specijalne vojne službe, a desetina se izdala pod zakup nemilosrdnim špekulantima. Begovi kao zemljoposjednici ostali su sa svojim pravima kao i ranije jer njihov posjed nije bio rezultat ustupanja državnih dohodaka (kao što je to bio slučaj sa spahijama), nego se temeljio na pravima privatne svojine (koju su oni vrlo često stekli silom).“ Bivše spahije su se, nakon što su u vrijeme akcije Omer-paše Latasa izgubili posebne obaveze i prihode, opet sjedinili s begovima.⁸

Giljferding, dakle, begovima smatra zemljoposjednike čiji je genealoški korijen u predosmanskome dobu. Ali, on nije bio prvi koji je ovu teoriju predstavio Evropi. Prvi je to učinio Ivan Frano Jukić, koji begovima naziva bosanske srednjovjekovne plemiće koji su nakon osmanskog osvajanja Bosne primili islam, „od kojih neki ilirska prezimena promijenili su u turska, i upravo se ne zna kako im je bilo prezime“. Jukić je i sve kapetane nazivao begovima.⁹ U postosmansko doba ovu teoriju u nauci dokazivao je Ćiro Truhelka, koji je tvrdio kako je naziv *beg*, zapravo, samo u osmansko doba izmijenjeni naziv za srednjovjekovnog kneza, „kao što su dubrovačkoga kneza zvali knez begom, a dubrovačku vlastelu begovima. U obiteljsku tradiciju niko nije dirao a ni u odnošaj između bega kao zemljeposjednika i njegovih kmetova, koje je baštiniio od svojih sredovječnih pređa.“¹⁰ Slično je tvrdio i Safvet-beg Bašagić.¹¹ U opširnom elaboratu o Bosni i Hercegovini, sastavljenom sredinom 1878., potpukovnik austrougarske vojske Gustav Temel (Gustav Thömmel) naziva begove

⁸ Aleksandar Giljferding: *Putovanje po Hercegovini, Bosni i staroj Srbiji*, Sarajevo 1972., str. 348.

⁹ Ivan Frano Jukić: *Sabrana djela*, knjiga I, Sarajevo 1973., str. 309, napomena br. 4.

¹⁰ Ć. Truhelka: *Historička podloga*, str. 16.

¹¹ S. Bašagić: *Kratka uputa*, str. 125-128.

zemljoposjedničkim plemstvom koje je nasljednik starog “hrvatsko-bosanskog i katoličkog lenskog plemstva”. Međutim, velike povlastice i prava tog plemstva u posljednje su tri decenije osmanske vladavine dokinute. Thömmel smatra begove lijenim i nenaviklim na bilo kakve javne službe te suviše ponosnim da bi se bavili trgovinom i zanatstvom, zbog čega, mada nekad veoma bogati i nadmoćni, materijalno ponajviše ovisni od davanja svojih kmetova, brzo propadaju.¹²

I talijanski novinar Virđinio Gajda (Virginio Gaida), saradnik napuljske *Stampe*, pisao je kako su begovi potomci bosanskog srednjovjekovnog “srpskog” plemstva, koje je nakon osmanskog osvajanja prihvatilo islam. “Begovi su feudalni gospodari koji stanuju po gradovima”, pisao je on.¹³ Ovaj novinar, inače, begove pokazuje kao veleposjednike, ali u lošem svjetlu: “Danas dvadeset devet hiljada begova stežu u svojim rukama jednu tragičnu vojsku od sedam stotina hiljada gladnih težaka. Ima moćnih gospodara vlasnika čitavih predjela, sela i planina, na kojima žive po gdjekad do četiri hiljade težačkih porodica. Ali na tim beskrajnim beglucima kmetovi skapavaju od gladi.”¹⁴

Godinu dana nakon ovog talijanskog novinara i jedan Rus, Eugen Ščepkin, univerzitetski profesor i zastupnik prve ruske dume, putovao je po Bosni i studirao njezine agrarne odnose. Pisao je kako su srednjovjekovni mali i veliki posjednici (vlastela) osmanskim osvajanjem prihvatili islam i postali age i begovi. Ščepkin je agama smatrao manje, a begovima velike posjednike.¹⁵ Raspravljajući o

¹² Berislav Gavranović: *Bosna i Hercegovina u doba austrougarske okupacije 1878. godine*. ANUBiH. Građa, knjiga XVIII. Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 14 (dalje: *Bosna i Hercegovina*), Sarajevo 1973., str. 102 (Cjelovit elaborat str. 100-115.)

¹³ *Srpska riječ*, br. 146, 9. (22.) jula 1910. (Prenosi se pisanje lista „*Stampa*” iz Napulja.)

¹⁴ *Srpska riječ*, br. 146, 9. (22.) jula 1910. (Prenosi se pisanje lista *Stampa* iz Napulja.)

¹⁵ *Srpska riječ*, br. 153, 2. (15.) avgusta 1911. (Prenosi se pisanje Eugena Ščepkina u *Odeskijim Novostima*.)

agrarnom pravu u Bosni u osmanskome razdoblju, profesor Karlo Kadlec pisao je kako su "lenska gospoda bila većinom veleposjednici (čiftluk sahibije, t.j. begovi i age) koje su pravilno zbog spahijskog karaktera, zvali spahijama mjesto čiftluk sahibijama, što potvrđuje i današnji naziv spahije, koja je riječ sinonim sa agom, gospodarom, gazdom."¹⁶

Ove teorije dokazivale su predosmansko porijeklo bosanskih begova, koji su time smatrani plemstvom. Kasnija literatura u ovo pitanje uvela je više reda,¹⁷ ali nikad nije odgovorila na pitanje da li se begovi imaju smatrati plemstvom ili ne, a sve s obzirom na suštinu osmanskog društva, koje –budući da se temeljilo na islamskom pravu, koje nije priznavalo klasne razlike među ljudima, pa time ni bilo kakve povlastice koje bi eventualno mogli uživati predstavnici vladajuće klase– nije bilo staleški konstituirano na način kako je to bilo u Zapadnoj Evropi: "Tome pravu nisu poznati staleži slični plemstvu i svećenstvu kod drugih feudalnih država. Ali to ne znači da u osmanskome društvu nije bilo plemstva. Naprotiv; samo je osmansko plemstvo bilo isključivo vojničko plemstvo u koje je mogao dospjeti svaki podanik musliman, ako se istakne zaslugama za državu, naročito ratničkim. Plemički naslov beg pripadao je samo predstavnicima vojnog reda."¹⁸

Dio predstavnika austrougarske vlasti također je prihvatio teorije o srednjovjekovnom porijeklu bosanskih begova, smatrajući ih plemstvom, a među njima posebno se isticao vladin tajnik dr. Milutin Kukuljević, sin Ivana Kukuljevića Sakcinskog, dakle potomak stare hrvatske plemićke porodice, kojeg je car 1893. imenovao županom

¹⁶ Karlo Kadlec: *Historijski razvitak agrarnog prava u Bosni i Hercegovini prije austro-ugarske okupacije*. Pregled. List za nauku i socijalni život. God. I, br. 6, Sarajevo 15. novembar 1910., str. 384.

¹⁷ V. Čubrilo: *Poreklo muslimanskog plemstva*; S. M. Džaja: *Konfesionalnost i nacionalnost*, str. 28-34; Mustafa Imamović: *Historija Bošnjaka*, Sarajevo 1997., str. 152-156.

¹⁸ Hazim Šabanović: *Bosanski divan*. Prilozi za orijentalnu filologiju, XVIII-XIX/1968.-69., Sarajevo 1973., str. 11.

Bjelovarsko-križevačke županije. Kukuljević je, naime, u decembru 1879. u jednom referatu o agrarnim odnosima u BiH, pripremljenom za agrarnu konferenciju koja je održana u Sarajevu, temeljito dokazivao kako odnos između bega i kmeta potječe iz predosmanskog doba.¹⁹ Kukuljević, međutim, ne koristi naziv *beg* nego *Grundherr*, ali smatra da su *Grundherrn* nasljednici srednjovjekovnog bosanskog plemstva koji su prihvatanjem islama nakon osmanskog osvajanja Bosne zadržali svoje posjede. Pritom sve vlasnike zemlje u Bosni svrstava u klasu koju naziva *Grundherrn*, dok drugu klasu, po njegovom mišljenju, čine čifčije (*Grundholden, Kmets*).²⁰ Zvanično je, pak, sugerirano da se *Grundholde* ne može poistovjetiti sa *kmetom*, odnosno čifčijom.²¹ Jednako je tako preporučeno da se ne poistovjećuje

¹⁹ *Agrarni odnosi u BiH (1878.-1918.)*, I, Građa. Redaktor Hamdija Kapidžić (dalje: *Agrarni odnosi*), Sarajevo 1969., str. 42-52. Početkom 20. stoljeća dr. Kuh, visoki službenik Zemaljske vlade u Sarajevu, pisao je kako su "današnji su bosanski muslimani (...) izvorno (...) bili katolici, mnogostruko naklonjeni bogumilstvu prešli su na islamsku vjeru, najvećim dijelom zavedeni izgledom da će time očuvati vlasnička prava na zemlju, a napose gospodstva prava nasljednog zemaljskog plemstva. Ti odmetnici činili su viteški rod (red?) zemlje; kasniji age i begovi Bosne i Hercegovine, koji su ondje ostvarivali srednjovjekovno gospodstvo pravo, iz kojega su potpuno proizašli njihovi današnji posjedovni naslovi na zemlju, ostatak su domaćeg, izvorno katoličkog zemaljskog plemstva iz predturskog vremena, koje je višestruko postalo bogumilsko (...)" Zoran Grijak: *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*. Zagreb 2001. (dalje: Z. Grijak: *Politička djelatnost*), str. 576.

²⁰ "In diesen Ländern 2 Klassen Leute gibt: die Grundherrn als die bodenbesitzende mit grossen Rechten ausgestattete und wenigen Pflichten unterworfenene Klasse, und 2) Čiftčije (Grundholden, Kmets) als die bodenbearbeitende geringe Rechte geniessende aber mit umsomehr Pflichten belastete Klasse." *Agrarni odnosi u BiH*, str. 45.

²¹ "Das Subject des Kmetenrechtes ist die in der Sefer-Verordnung kurzweg als Kmet (false Pachter) bezeichnete Kmetenfamilie. In einigen Bezirken wird der Kmet auch Čifčija gennant. Die Qualification des Kmeten als Pachter oder Grundholde ist nicht richtig." Manuscript für Mitarbeiter zur allfälligen Berichtigung und Ergänzung des Textes vor der Drucklegung. Ritter von Stefanovski: *Handlexicon und Formularien für den bosn. herc. Verwaltungsdienst*. S.l. S. a. S.176.

aga sa *zemljoposjednikom*,²² ali je sugerirano poistovjećivanje *age* sa *begom* kao jedne strane kmetskog ugovora.²³ Zvanična austrougarska statistika prilikom popisa stanovništva koristila je pojam *Gutsbesitzer* za posjednike čiju su zemlju obrađivali zakupnici i koji su imali posjede kvalificirane kao kmetska selišta obrađivana od strane kmetova ili čifčija. U popisu stanovništva 1885. begovi se nazivaju različito. Na pojedinim mjestima kao “Gutsbesitzer (Beg’s und Aga’s) – vlastelini”, zatim “Gutsbesitzer – vlastelini” ili jednostavno “Agas – age”.²⁴ U uvodnim objašnjenjima za razumijevanje rezultata popisa stanovništva 1895. ističe se kako “posjednik, koji ima kmetskog zemljišta, zove se uopće aga ili beg, ako je iz plemićke obitelji; u sjevernoj se Bosni često nazivlje spahija i to i onda, ako on ili njegov predač i nije bio spahija (tj. posjednik feuda ili lena).”²⁵ U objašnjenjima popisa 1910. navodi se da “posjednik, koji je vlasnik kmetskoga zemljišta, zove se uopće aga ili beg, u sjevernoj se Bosni često nazivlje spahija, što ima svoj razlog u povjesnom razvoju (spahija=onaj, koji je podaren lenom). Na posjednikovom kmetskom zemljištu, koje se zove čifluk, sjedi kao nasljedni zakupnik kmet ili kmetska obitelj. Njihovo se selište zove kmetluk. Dokle god traje kmetske obitelji, može se ona samo onda

²² “Die Qualification des Aga als Grundherr ist nicht richtig.” Ritter von Stefanovski: *Handlexicon*, S. 175.

²³ “Der Grundeigenthümer, welcher einer Person das Kmetenrecht vertragsmässig verliehen hat, und derjenige, welcher beim Eigenthumsübergang dieses dauernd statuirte Recht aufrechterhalten muss, heisst in seinen Beziehungen zu dieser Person aus dem Kmetenvertrage Aga, in einigen Bezirken auch Spahija, Beg, gospodar oder zemlje gospodar.” Ritter von Stefanovski: *Handlexicon*, S. 174.

²⁴ Ortschafts- und Bevölkerungs-Statistik von Bosnien und der Herzegovina nach dem Volkszählungs-Ergebnisse von 1. Mai 1885. Aemtliche Ausgabe. Sarajevo 1886.

²⁵ Hauptresultate der Volkszählung in Bosnien und der Herzegovina von 22. April 1895. Sarajevo 1896.

dignuti sa čifluka, ako zanemari obrađivanje čifluka, ili ako agi uskrati obični ili uglavljeni agrarni danak (hak)."²⁶

Nakon 1878. Austro-Ugarska monarhija upotrebljavala je pojmove *kmet* i *kmetsko selište*, dok su se begovi bunili tvrdeći da su pravi pojmovi čifčija i čifluk. Čak se u jednom članku objavljenom u *Hrvatskom dnevniku* pod naslovom *Položaj Hrvata katolika i muslimana u Bosni i Hercegovini* ističe kako su još od vremena Eugena Savojskog "zemljogospodari muslimani na svoja prazna zemljišta naselili (pravoslavce, op. H.K.) kao mustedžire, u franceskom jeziku kolone, u njemačkom prevodu saferskog zakona zakupnike, Pächter, u hrvatskom jeziku čifčije. Prema tome uvukao se je iza okupacije neosnovan i protuzakonit izraz 'kmet', kao oznaka naseljenih neslavenskih riščanskih težaka mustedžira. Neka tajna tendencija morala da je predležala kod uvađanja izraza 'kmet'. Hrvati katolici su se obično služili zakonskim izrazom hrvatskim 'čifčija', zemlju koju su od svoga spahije na obrađivanje preuzeli, zvali su 'čifluk'.²⁷

Begovi su također tvrdili kako je pojam *kmet* novijeg datuma. Mustaj-beg Mutevelić jednom prilikom u Bosanskom saboru objašnjavao je kako "ime kmet nije u nas ono što u Austriji ili Germaniji znači Knecht, rob, nego po Vukovu rječniku riječ kmet znači: sudac, gospodar i starješina familije. Od iste te riječi sačuvala se je u narodu još danas riječ 'okmetovati'. Kmetovati znači kod nas osuditi, procijeniti štetu, a oni koji idu kmetovati, zovu se kmeti, suci." Mutevelić zastupa tezu da su kmetovi "obični zakupnici u smislu saferske naredbe, koji imadu tuđu zemlju da obrađivaju, ali slobodni su ljudi, slobodni težaci, uživaju sva građanska i državna prava. (...) Dok je onom germanskom ropstvu sudio vlastelin kao apsolutista, dok mu je njegov vlastelin bio i prva i zadnja inštancija, dok je ovaj imao čak i jus primae noctis nad njegovom familijom, njega globio i mučio, kako je god htio, dotle je naš kmet gospodar i sudac, a njegov plemićki vlastelin nema prava

²⁶ Rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 10. oktobra 1910. Sastavio Statistički odjel Zemaljske vlade. Sa preglednom kartom konfesija. Sarajevo 1912., str. LXXX.

²⁷ Ovaj članak preuzeo je *Bošnjak*, br. 16, 23. aprila 1908.

da se miješa u prijemore kmetova niti ima prava miješati se i suditi im.”²⁸ Neki, i to iz Hrvatskog kluba, čak su pokušavali da u Bosanskom saboru umjesto izraza *kmet* u upotrebu uđe pojam *težak*, mada je ovaj pojam znatno širi. Svjesni toga bili su i predlagači (Nikola Ćurić, koji je ponudio jedan zakonski prijedlog u tom smislu), ali su ga koristili samo kako bi izbjegli upotrebu pojmova *kmet* i *kmetsko selište*.²⁹ Srbi su u Saboru, i općenito, posebno istrajavali na pojmovima *kmet* i *kmetsko selište*.

Vjerovatno zbog toga, ali sigurno i iz brojnih drugih nenaučnih motiva, u kasnijoj literaturi o agrarnim pitanjima u austrougarskom razdoblju izbjegavana je upotreba pojma *beg*, te je maksimalno korišten pojam *aga*, a isticano je kako je “status aga vezan za postojanje kmetskog selišta”.³⁰ Često se, međutim, i u dokumentima austrougarskog porijekla za krupne zemljoposjednike koristio *beg* jer je bio u tako širokoj upotrebi da ga se nije bilo lahko eliminirati. Kotarski predstojnik iz Brčkog 22. oktobra 1900. javio je Okružnoj oblasti u Tuzli kako se u Brčkom zapaža muslimanski autonomni pokret na čijem su čelu “gotovo isključivo begovi, tj. zemljoposjednici uz koje se često prikačila samo podložna fukara hodža a la Ćokić i nekoliko vlasnika hanova i kafana”.³¹ U literaturi austrougarskog doba,

²⁸ *Stenografski izvještaji* o sjednicama bosanskohercegovačkog Sabora god. 1910./11. I zasjedanje, svezak II, Sarajevo 1911., LI sjednica, držana 22. januara (4. februara) 1911, str. 705.

²⁹ Nikola Ćurić ovaj pojam upotrijebio je prilikom debate o prijedlogu da se oslobode plaćanja taksa oni koji se otkupljuju iz “kmetstva”. Kasnije je u debati ovaj njegov pojam odbacivan, “jer ‘težački stalež’ to su svi seljaci”. *Stenografski izvještaji* o sjednicama bosanskohercegovačkog Sabora god. 1910./11. I zasjedanje, svezak II, Sarajevo 1911., LI sjednica, držana 22. januara (4. februara) 1911., str. 705. i dalje, te LII sjednica održana 6. februara (24. januara) 1911., str. 732.

³⁰ *Prilozi*, str. 148.

³¹ “ (...) die Anf hrer der Bewegung sind nahezu ausschliesslich Begs bezw. Grundherren an welche sich offen bloss ein untergeordnetes Gesindel von Hodža a la Ćokić und einige Han- und Kavanabesitzer angeschlossen haben.” ABH, ZMF, Präs. Br. 1398/1900.

pa i kasnijoj ozbiljnoj historiografiji, begovima su smatrani krupni posjednici, a sitniji su nazivani agama.³²

Zbog nejasnog historijskog porijekla, ali i zbog činjenice da se nakon austrougarske okupacije 1878. broj osoba koje su tražile titulu *beg* znatno uvećavao, jedan dio begova u Bosni zahtijevao je 1894. da se naučno ispita ko ima pravo na begovsku titulu. Predlagali su da Uredništvo *Glasnika Zemaljskog muzeja* zatraži od svih begovskih porodica privremeno fermane i dokumente i na temelju toga utvrdi ko se može, a ko ne može zvati begom: "Kao što je austro-ugarsko plemstvo zaštićeno od države, trebalo bi i naša vlada da uzme u zaštitu prave begove."³³ Oni su istupili sa tezom o predosmanskom porijeklu bosanskih begova, a Osmanlije su samo srednjovjekovnom plemstvu "oduzeli prijašnje naslove i podijelili im svoj počasni naslov 'beg'".³⁴ Tvrdili su kako je za razvoj begovata presudno razdoblje druge polovine 18. i prva polovina 19. stoljeća. Tada su se begovske porodice bile jako osilile, malo su se bojale bosanskog vezira i međusobno su vodile krvave obračune. Vladale su uglavnom u kapetanijama i muselimlucima. "Sve druge begovske porodice, koje nijesu imale vlasti u šakama, panule su u drugi red plemstva, jer su ih kapetanske i muslimanske porodice sasvim zanemarile i samo su među se vezale ženidbeno srodstvo." Ovaj sloj zagovarao je tezu da se begom može zvati samo onaj ko ima carski turali ferman na zijamet "jer njegovi stari ili su bili plemići u vrijeme bosanske kraljevine ili su za junačka djela stekli zijamet; ako li pak koje porodice nemaju fermana, jer im je metnimo u slučaju vatre ili

³² Nikola Stojanović: *Otkup kmetova*. Pregled. List za nauku i socijalni život, God. I, br. 2, Sarajevo 1. aprila 1910., str. 69; Ferdo Hauptmann sasvim je jasan: "Beg (Bey) = ziviler und militärischer Titel in der türkischen Staatsverwaltung, im weiteren Sinne jedoch nicht nur Titel für eine angesehene Person, sondern auch für den *Grossgrundbesitzer*; Aga = Titel der Befehlshaber im türkischen Heer, im weiteren Sinne bedeutet er einen gutgestellten Herrn, *Grundbesitzer*." Die Mohammedaner in Bosnien-Herzegovina von Ferdinand Hauptmann. *Die Habsburgermonarchie 1848–1918, Band IV (die Konfessionen)*. Wien 1985. S. 671, 677.

³³ *Bošnjak*, br. 9, 1. 3. 1894.

³⁴ *Bošnjak*, br. 9, 1. 3. 1894.

kakove nesreće zadnjih pedeset godina turali ferman propao, a stari ljudi iz njegove okolice znaju, da je koljenović i begovski sin, može se begom nazivati. Ako ne ima fermana na ziamet, a stari ljudi ne znaju, da je sojević i beg najmanje bar od sto godina, nema nikakva prava na naziv beg, pa ne treba ni da se prodaje za plemića.” Da bi se u tom smislu sačuvalo bosanskohercegovačko plemstvo, “mora se, dok je vrijeme, oplijeviti šenicu, jer kad zaraste u travu onda će biti vrlo teško ili nemoguće”. Ukazuje se na pojavu “nadribegova”, koji će, ako im se ne stane na put, poplaviti Bosnu “pa će begova doteći svukud”. Prema njihovim tvrdnjama, nadribegovi nastaju na tri načina: prvo, prema imenima (od Širbega nastaju Širbegovići; od Alajbega – Alajbegovići itd.); drugo, mladi činovnici završe škole, zaposle se u državnoj službi, pa jednostavno sebi dodaju iza imena zvanje *beg*, “da se proda Švabama za plemića i da imponira u društvu”, i treći način je jednostavno uzimanje prezimena starih i znamenitih begovskih porodica, “da bi se u tuđini prodao za koljenovića”.³⁵

Tada, međutim, nisu napravljena zatražena istraživanja, ali je deceniju i po nakon toga povedena ozbiljna rasprava u vezi sa ovim pitanjem, a inicijator je bilo austrougarsko Ministarstvo rata, koje je 8. marta 1911. od Zajedničkog ministarstva finansija zatražilo informaciju o tome koji bosanskohercegovački pripadnici imaju pravo nositi titulu *beg*, kako se ovo pravo dokazuje i kakav značaj, odnosno plemićki stupanj, pripada ovoj tituli.³⁶ Ministarstvo rata odlučilo se da ovo ispita iz praktičnih razloga: radilo se o tome da li neka određena osoba, pripadnik vojničkog staleža, ima pravo nositi titulu *beg*.³⁷

Tragajući za odgovorom na ovo pitanje, angažirano je više stručnjaka. Karl Saks (Carl Ritter von Sax), poznavalac prilika na Balkanu,

³⁵ *Bošnjak*, br. 9, 1. 3. 1894.

³⁶ ABiH, ZMF, opća, 3685/1911.

³⁷ Ministarstvo rata “bei der Ausstellung der Frage offenbar praktische Zveckke vor Augen hatte, bezw. es sich darum handeln dürfte, ob eine bestimmte, dem Militarstande angehörende Personlichkeit zur Führung des Begtitels bufugt sei“. ABH, ZMF, opća, 9961/1913., Aeusserung des Regierungsrates Dr. J. Krscsmarik, 27.II 911.

saradnik Benjamina Kallaya i pisac čuvenog djela *Geschichte des Machtverfalls der Türkei bis Ende des 19. Jahrhunderts und die Phasen der 'orientalischen Fragen' bis auf die Gegenwart*,³⁸ u svom očitovanju datiranom 20. 3. 1911. zastupao je mišljenje da titula *beg* ili *bej*, koja se u Bosni i Hercegovini čini nasljednom, jeste turskog porijekla, ali nije plemićka titula u modernom evropskom smislu. Ova je titula, prema Saxovom mišljenju, u Turskoj bila povezana sa izvjesnim vojnim zvanjima i samo se rijetko nasljeđivala. Od 14. stoljeća ona je dodjeljivana upraviteljima pojedinih provincija (sandžaka), koji su se zvali sandžak-bezi, a iznad njih je bio begler-beg, kao generalni guverner. Kao begler-begovi pomoćnici postojali su alaj-bezi, kao zapovjednici kontingenta lenskih ritera (spahija). U nekim azijskim pokrajinama razvili su se sandžak-begovi u nasljedne namjesnike. Tako se guverner ili princ Samoša oficijelno nazivao Beg od Samoša, a begovsku titulu nosili su viši štapski oficiri, posebno svi pukovnici (miralaji) i potpukovnici (kajmakami), kao i oni civilni funkcioneri koji su s njima jednaki ili su u puno višem rangu (ukoliko nisu paše). Turski državni priručnik navodi i u nižim zvanjima prilično puno begova, i oni su – barem većina – sinovi paša, i kao takvi su također sačuvali begovsku titulu zbog svoga porijekla. Svakako da se begovska titula dodjeljuje u naslijeđe, ali se jednoj porodici formalno ne dodjeljuje kao plemićki rang.

U Bosni, gdje su turski državni namjesnici najčešće imali malu moć, bilo je, kao i u nekim drugim pokrajinama, i poluautonomnih domaćih funkcionera. Naime, smatra Sax, do sredine 19. stoljeća bilo je više nasljednih kapetana, koji su zapravo fungirali kao okružni upravitelji s velikom vlašću. Ovi kapetani najčešće su nosili titulu *beg*, ali ne uvijek. Kapetani su se smatrali potomcima bosanskog srednjovjekovnog plemstva – nekadašnjih vojvoda i župana. Oni su prihvatanjem islama potvrđeni u svojim posjedima, dobili su velika lena od sultana i uzeli

³⁸ Ante Malbaša: *Hrvatski i srpski nacionalni problem u Bosni za vrijeme režima Benjamina Kalaja*, Osijek 1940., str. 80, nap. 183.

titulu *beg*, koju su sa prešutnim pristankom osmanske vlasti ostavljali u naslijeđe svojim potomcima.³⁹

Sax se oslanjao na Jukićevu tvrdnju iznesenu u knjizi *Zemljopis i poviestnica Bosne*, po kojoj su se “stari plemići koji su prešli na islam nazvali ‘beg’, a neki od njih su i svoje slavensko prezime preinačili u tursko, na primjer Šerif i beg Miralem. Za neke se zna da su preveli prezimena, kao Rajkovići u Dženetić i Firdus (raj, arapski Džennet, perzijski Firduz).” Jukić navodi, a Sax to preuzima kao vjerodostojno, pojedine begovske porodice koje potječu od staroga plemstva i koje čak imaju i diplome bosanske vlasti, ali ih ne mogu čitati i ne daju ih nikome vidjeti.⁴⁰ Ovi begovi tvrdili su da će te diplome iznijeti na svjetlo dana “čim kršćani Bosnu vrate, i to će se desiti kad 400 godina od osvajanja Bosne bude prošlost”. Sax navodi i mišljenje koje je o ovome iznio F. M. L. Temel, austrijski kapetan svojevremeno dodijeljen generalnom konzulatu u Sarajevu. On je u djelu *Opis Vilajeta Bosna* (1867.), osim kod Jukića navedene porodice, kao ‘starobosanske plemićke obitelji’ naveo još i Bakareviće, Tvrtkoviće i Čengiće⁴¹ i dodao da se u samostanu u Kreševu čuva “jedan grbovnik bosanskih plemićkih obitelji, tobožnja kopija starog grbovnika iz vremena bosanskog kraljevstva”.⁴² Na kraju svog očitovanja Sax zaključuje kako u Bosni i Hercegovini može biti najviše tridesetak begovskih porodica, a neke od njih već su tvrdile da bi mogle tražiti grofovsku titulu.

Vladin savjetnik dr. Janoš Krčsmarik (Janos Krčsmarik) 27. 2. 1911. iznio je mišljenje kako je titula *beg* (ili *bej*) u Bosni i Hercegovini – barem kad se radi o domaćim porodicama – oduvijek imala drukčije

³⁹ Na margini pored ove tvrdnje Thalloczy je zapisao: “Ovo pitanje historijski još nije razriješeno. Bilo je, doduše, među kapetanima domaćih obitelji, koje su prešle na islam, ali i niz anadolskih doseljenika.”

⁴⁰ Thalloczy na margini piše: “Ovo je bajka, ni jedna jedina bosanska kraljevska isprava nije pronađena.”

⁴¹ Thalloczy na margini dokumenta ispravno primjećuje kako su Čengići došli iz Anadolije.

⁴² Thallozy skreće pažnju na činjenicu da je on kritički pretresao jedan dalmatinski grbovnik sastavljen u 16. stoljeću.

značenje nego u drugim zemljama Osmanskog carstva. Krčsmarik je pošao od teze kako osmanska državna uprava, u skladu s općim principima islama, nije poznavala nasljedno plemstvo, a poseban položaj pripadnika vladajuće kuće temeljio se na drugim osnovama. Čak ni nasljednici Božijeg poslanika Muhammeda s. a. v. s. (šerifi) nisu predstavljali nikakvo pravo plemstvo. Zbog toga se ne može poreći da mnogobrojne muslimanske porodice u Bosni i Hercegovini pokazuju sva obilježja jedne aristokratske distinkcije. Ove su porodice begovske i počasna titula im važi od starih vremena.⁴³ Sinovi bosansko-hercegovačkih begova i u vrijeme osmanske vladavine nazivali su se begovima. Shvatanje begovske titule u Bosni i Hercegovini bitno se razlikuje od shvatanja u Turskoj, pa Krčsmarik predlaže da bi prilikom utvrđivanja prava na begovsku titulu trebalo ispitati predislamsko porijeklo porodica koje traže ovu titulu.⁴⁴ On prihvata Bašagićevo mišljenje da je sultan Mehmed II Fatih, nakon što je 1463. osvojio Bosnu i nakon što su mu se bogumili, prihvativši islam, masovno priključili, tadašnjim bosanskim plemićima (odnosno nosiocima plemićke časti), da ih se ne bi razočaralo i jer se na njih računalo, dopustio da se, s obzirom na porijeklo i moć, razlikuju od neplemstva. Ranije počasne titule sasvim su im ukinute, ali im je zato dodijeljena titula *beg*. Ni u jednoj od zemalja koje su se nalazile u sastavu Osmanskog carstva nije bilo nasljednog plemstva osim u Bosni i Hercegovini.⁴⁵ Bašagić je dokazivao da su tokom četiristoljetne osmanske vladavine utvrđene neke promjene u prvobitnom položaju begovskih porodica. Nekoliko porodica, zbog zasluga njezinih članova, uvršteno je u begovski stalež, ali broj takvih slučajeva, zbog ponositog (gordog) ekskluziviteta bosanskohercegovačkih begova nije znatan. S druge strane, dešavalo

⁴³ Thalloczy na margini bilježi: "Od kada, ne može se dokumentirano dokazati."

⁴⁴ Thalloczy u primjedbi piše: "Nije dovoljno uvjerljiv. Titula beg je turskog porijekla. Historijska tradicija vezana za srednji vijek u Bosni i Hercegovini se ugasila."

⁴⁵ Thalloczy primjećuje kako na islam ne prelaze samo bogumili. Uvođenje janjičara ponukalo je najbolje među kršćanima da prelaze na islam. Mehmed Sokolović potječe iz jedne pravoslavne porodice.

se da su stare begovske porodice propadale, ispadale iz begovskog staleža i prelazile u građanstvo.⁴⁶

Ne postoji neki autentičan popis begovskih porodica. Kod popisa stanovništva sva su zvanja, pa tako i begovsko zvanje, evidentirana, ali se ove oznake ne može bezuvjetno označiti kao mjerodavne u pogledu utvrđivanja opravdanosti zahtjeva za pravo nošenja begovske titule. Zbog toga Krčsmarik smatra da se ne može dati izravan odgovor na pitanje koji zemaljski podanici imaju pravo nositi titulu beg. Općenito uzevši, odgovor bi mogao biti dvojak i uključivao bi one bosanskohercegovačke zemaljske podanike koji su sami legalno došli do ove titule te one čiji su je preci na jednak način dobili.

Na pitanje kako se dokazuje pravo na nošenje titule *beg*, Krčsmarik je također rezerviran. Ako se prihvati tradicija, veli on, po kojoj su begovi potomci starih bogumilskih plemićkih porodica, kojima je u vrijeme osvajanja Bosne priznata nasljedna begovska titula,⁴⁷ tada bi se uz zahtjev za nošenje titule morali priložiti i određeni dokazi o porijeklu te porodice, ali je to u stanju učiniti jedva koja porodica.

Krčsmarik se oslanja na Bašagićevo mišljenje kako je apsolutno nemoguće utvrditi koje su begovske porodice potjecale od starih velikaških porodica Hrvatinića, Hranića, Sankovića, Vojsalića, Tvrtkovića, Pavlovića itd. jer nijedna begovska porodica ne posjeduje dokumente iz vremena srednjovjekovnog bosanskog kraljevstva, a i prezimena su se tokom vremena mijenjala (tako se npr. poznati sarajevski gradonačelnik po ocu zvao Mustafa-beg Fadilpašić, dok se njegov brat, očigledno s namjerom da naznači svoje srodstvo s Poslanikovom porodicom, potpisivao kao Mahmud-beg Šerifović).

Što se tiče porodica koje svoje porijeklo vuku iz Male Azije, u pogledu njihove begovske titule stvar je drukčija, jer ovoj tituli u Turskoj ne pripada isto značenje kao u Bosni i Hercegovini. Ove bi porodice imale na neki drugi način dokazati da su ovlaštene nositi

⁴⁶ Thalloczyjeva primjedba: "Ne građanstvo u europskom smislu."

⁴⁷ Thalloczy primjećuje da "o nekom priznanju ne može biti ni govora."

nasljednu begovsku titulu,⁴⁸ ali bi se vjerovatno istraživanja kod ovih porodica pokazala negativnim i utvrdilo bi se da je nasljeđivanje njihove begovske titule imalo za osnovu prirodni proces asimilacije. Ako bi se htjelo prema ovim porodicama postupati po drugim principima u odnosu na one koje se smatraju autohtonim, tada ne bi bilo neočekivano da rezultat ispitivanja bude reduciranje na minimum broja porodica, koje si svojataju da su došle iz Male Azije. One bi za sebe tražile jednak postupak kao i za ostale begovske porodice. Krčsmarik smatra da zbog toga što su *jako ponosni i ljubomorni na svoju begovsku titulu*, bosanskohercegovački begovi bi pomagali vlastima u sprečavanju zloupotrebe prava na nošenje ove titule, te preporučuje striktnu potvrdu o tome da li je nekoj porodici dato pravo da nosi begovsku titulu. U nedostatku odgovarajućih dokumenata, smatra Krčsmarik, moglo bi se i anketirati.

Krčsmarik smatra da begovi jesu plemstvo: “Bosanskohercegovački begovat se čini tako prilično snabdjeven atributima koje u sebi sadrži evropski pojam plemstvo”, smatra Krčsmarik i primjećuje da “bosanskohercegovački begovi misle da je njihovo plemstvo predislamske, dakle hrišćanske provenijencije. *Oni se stvarno smatraju plemićima*” (podvukao H.K.). Krčsmarik dalje konstatira kako sve češće znameniti begovi vuku paralelu između sebe i plemstva u Monarhiji. Ali, zbog različitog porijekla takve usporedbe nije lahko praviti, pa zbog toga Krčsmarik odustaje od traženja nekih analogija između begovske titule i plemstva u Monarhiji, sugerirajući da i ostali faktori u državi odustanu od toga “dok ne dođe pogodno vrijeme za to uređivanje”. Begovat je historijski etabliran stalež *sui generis*, i kod rješavanja pitanja njegovog položaja valjalo bi, veli Krčsmarik, uzeti u obzir osjetljivost i konzervativizam zainteresiranih muslimanskih krugova, jer su staleška pitanja u Bosni i Hercegovini, kao i drugdje, nadasve delikatne prirode.

⁴⁸ Thalloczy primjećuje: “Stvari nisu na mjestu, jer su begovske obitelji u Bosni i Hercegovini manje-više u srodstvu i čitav stalež se kao Bošnjak osjeća.”

Iscrpniju analizu značenja titule *beg* i s njom povezanog shvatanja plemstva u Bosni napravio je sredinom 1913. dr. Ćiro Truhelka.⁴⁹ On iznosi svoja historijska stanovišta o ovom pitanju, i to pomoću tri pretpitanja:

1. Da li je u srednjem vijeku, slično kao u ostalim zemljama Evrope, i u Bosni postojalo plemstvo?
2. Da li je Turska nakon osvajanja Bosne priznala ovo plemstvo ili je trpjela njegovo postojanje? i
3. Kako su se mijenjali odnosi plemićkih institucija pod osmanskim utjecajem do uspostave austrougarske vlasti?

Nakon opširnog razmatranja postavljenih pitanja, Truhelka je zaključio kako je u srednjovjekovnoj Bosni postojala plemićka klasa, posve analogna zapadnoevropskom plemstvu, koja je i nakon osmanskog osvajanja Bosne nastavila postojati, mada je u osmanskome zakonodavstvu pojam plemstva nepoznat. On je smatrao da je znatan broj bosanskih begovskih porodica sačuvao svoje prezime iz srednjeg vijeka (što je također u Osmanskom carstvu bilo nepoznato), ali je isticao i činjenicu da su neke netragom nestale ili su svoje izvorno prezime turcizirale i tokom vremena zaboravile. Truhelka je dalje razvijao tezu kako je srednjovjekovna titula ovog plemstva *knez*, bar što se tiče muslimana, zamijenjena titulom *beg*, za što je analogiju našao u Dubrovniku, čiji su *knez* (rector) i *patriciji* (knezovi) u oficijelnim turskim ispravama bili poznati kao *knezbeg*, a onda, skraćeno, *beg*.⁵⁰ Sve begovske porodice čije je porijeklo iz predosmanskog vremena imaju pravo, tvrdio je Truhelka, smatrati se plemićima u rangi kneza.⁵¹

⁴⁹ ABiH, ZMF, 8703/1913. Dr. Ćiro Truhelka: Ueber den Titel BEG und den in Bosnien daran geknüpften Adelsbegriff, Sarajevo 19. Juni 1913.

⁵⁰ "Der Titel Knez dieser Adeligen wurde, soweit es sich um Mohamedaner handelte, durch den Titel Beg ersetzt, wozu als Analogie Ragusa diente dessen Knez (Rector) und Patricier (Knezovi) in officiellen türkischen Urkunden Knezbeg und dann kurzweg Beg bennant werden".

⁵¹ "Vom historischen Gesichtspunkte aufgefasst, haben nach dem Gesagten alle Begfamilien, deren Ursprung in die vortürkische Zeit reicht, das Recht, sich als Adelige vom Range eines Knez (baro) zu fühlen, jedenfalls aber steht es ►

Odgovarajući na treće pretpitanje Truhelka je polazio od konstatacije da staro osmansko državno zakonodavstvo nije poznavalo nasljedno rodovsko plemstvo. Bilo je određenih privilegija, ali su se one dodjeljivale lično bez mogućnosti nasljeđivanja. Radi se o osobama koje su ubrajane u asker. Asker je predstavljao jednu pretpostavljenu ili, bolje kazano, činovničku klasu, ali nipošto nešto što bi bilo nalik plemstvu u evropskom smislu.

Najistaknutiji reprezentanti askera su spahije, ali je pogrešno porijeklo bosanskog begovata izvoditi od njih. Niti je položaj spahije bio plemićki, niti su timari, odnosno zijameti, bili plemićki posjedi. Spahije nisu ni u kom slučaju imale pravo na titulu beg. Titula beg u prvo vrijeme nakon osmanskog osvajanja osim potomcima bosanskih plemića pripadala je samo sandžak-begovima i alajbegovima, dok puno spahija nije nosilo ovu titulu. Često se dešavalo da beg dobije timar, i time je postajao spahija. On je i dalje zadržavao titulu *beg*, pa su se tokom vremena i ostale spahije počele u saobraćanju titulirati kao begovi, a da na to nisu imale pravo.⁵²

Osim spahija, i kapetani su, smatra Truhelka, uzurpirali ovu titulu, pa se i njihovi potomci u neku ruku smatraju pripadnicima plemstva. Truhelka tvrdi da kapetani nisu plemstvo te da kepatanluk nije bio nasljedan, iako je često bilo slučajeva da kapetanska čast jedne tvrđave generacijama šutke ostaje u jednoj porodici. S kepatanlukom nije bio vezan nikakav lenski posjed, nego su, naprotiv, za plaće kapetana i njegove momčadi određivani carinski i poreski prihodi iz različitih, često veoma udaljenih prostora.⁵³ Ali, mada kapetani

► fest, dass ihnen dieses Recht durch kein später erlassenes gegenteiliges Gesetz abgesprochen wurde”.

⁵² “Erhielt ein bosnischer Beg, was naturgemäss oft geschah, ein Timar, dann wurde er selbstverständlich auch weiterhin Beg genannt und die üppige orientalische Courtoisie brachte es mit sich, dass im Laufe der Zeit auch die anderen Spahis im Verkehr als Begs tituliert wurden ohne darauf einen rechtlichen Anspruch zu haben”.

⁵³ O kapetanima vidi: H. Kreševljaković: *Kapetanije*; Nenad Moačanin: *Turska Hrvatska*. Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva do 1791. *Preisпитivanja*. Zagreb 1999., str. 44, 61.

službeno nisu imali nikakav zemljoposjed, oni su, zahvaljujući svojoj utjecajnoj snazi, u okolini svojih utvrđenja s vremenom zaposjeli velike zemljoposjede, pa su poneke kapetanske porodice pripadale najbogatijim zemljoposjednicima Bosne. Međutim, ni ovi kupljeni ili na drugi način stečeni zemljoposjedi nisu im davali nikakvo pravo da se tituliraju titulom *beg*. Ovdje se dešava kao i kod pojedinih spahija: pojedini kapetani bili su potomci starog plemstva, kojima je zakonito pripadala titula *beg*, pa njihove neplemićke kolege nisu htjele zaostajati te su sebi također dodali ovu titulu. Tako je nastala masa Kapetanovića, koji su svi sebi dodali ovu titulu na koju nisu imali pravo.⁵⁴ One kapetanske porodice koje zasigurno vuku lozu od starog plemstva, a koje to mogu dokazati, imaju pravo na begovsku titulu, dok drugima – u historijskom smislu – ovo pravo ne pripada.

Poput spahija i kapetana ponašali su se i ostali viši činovnici koji su se počeli titulirati begovima. Ovo je, međutim, smatrao je Truhelka, “činovničko plemstvo”, koje nema veze sa pravim begovima-plemićima. Prezimena ovakvih “begovskih porodica” grade se na dva načina: ili se izvode od imena i činovničkog položaja predaka ili od činovničkog položaja samih nosilaca, ali se u oba slučaja prezimena završavaju na -ić ili -vić (Osmanpašić, Rašidkadić, Šahinpašić itd. a u drugom Pašić, Teskeredžić i sl.).

Truhelka je smatrao da ima porodica čije se prezime završava na -begović, a koje vuku porijeklo od autohtonog plemstva. Međutim, ako se izvorno rodovsko ime nijedanput u predanju nije sačuvalo, bit će nemoguće dokazati pravo na begovsku titulu.⁵⁵

⁵⁴ Kreševljaković je smatrao da je “veći broj kapetana ponikao iz nižih i najnižih slojeva onovremenog društva”, a “nasljedno pravo u službi učinilo je od kapetana jednu vrstu vojničkog plemstva” (H. Kreševljaković: *Kapetanije*, str. 40-41); Novija historiografska literatura stoji na stanovištu kako su svi kapetani „po svojoj funkciji“ bili begovi (A. Aličić: *Pokret za autonomiju*, str. 124.).

⁵⁵ “In einzelnen Fällen, besonders aber, wo sich der ursprüngliche Geschlechtsnamen nicht einmal in der Überlieferung erhalten hat, wird es geradezu unmöglich sein, diese Zugehörigkeit zu beweisen.”

Truhelka upozorava i na veoma čestu činjenicu, “osobito u posljednje vrijeme”, uzurpiranja begovske titule “iz sujete” (aus Eitelkeit), kada pojedine bogate porodice drže poslugu koja laska gospodarima, malu djecu titulira *begom* i privikava komšiluk na takvo tituliranje. Vremenom se svi naviknu na tu titulu, tako da njezino nošenje više ne izgleda kao uzurpacija, pa je djeca dalje nose kao da je generacijama nasljeđuju. Osim toga, veli ovaj naučnik, ima i slučajeva kada se begovska titula uzurpira sa hohšatplerskim tendencijama (der Titel geradezu in hochstaplerischer Tendenz usurpiert wird).

Truhelka skreće pažnju na činjenicu da žene ne nose titulu *beg* iza svog imena, nego na ime svoga muža dodaju nastavak *-begovica* (Osmanbegovica, Muratbegovica). Mlade djevojke tituliraju se sa *hanuma*, ali Truhelka nije mogao utvrditi odakle potječe ovaj običaj.

Truhelka raspravlja i o agama, koji, prema njegovom mišljenju, “čine posebnu društvenu klasu” (eine besondere Gesellschaftsklasse bilden). On je tvrdio da su age uglavnom sitni zemljoposjednici, i zbog toga se ta titula upotrebljava u sličnom smislu kao titula *gazda* u Ugarskoj, Hrvatskoj i Bosni – ovdje samo za hrišćane.

Porijeklo ovih aga Truhelka je tražio u posebnom vojnom lenskom zakoniku sultana Sulejmana i zakonodavstvu koje je neposredno nakon toga slijedilo, kojim je reguliran pravni položaj turske granične pješadije, a koja se u turskim kanunima označavala slavenskom riječju *vojnuk*. Vojnuci, koji su slični pograničnoj straži, uživali su seoska dobra (Bauerngut) i tokom vremena su, poput janjičara kasnije, uzeli titulu *aga*, koju su njihovi potomci i kao slobodni seljaci zadržali.

Teže je bilo odgovoriti na treće pitanje: kako se dokazivalo pravo na nošenje titule *beg*. Budući da u Bosni srednjovjekovnih dokumenata gotovo nema, da su izvori iz prvog razdoblja osmanske vladavine siromašni i da vođenje autentičnih porodičnih stabala u Bosni nije bilo uobičajeno, činilo se gotovo nemogućim pribaviti autentične, dokumentirane dokaze za porijeklo od srednjovjekovnog plemićkog roda.

Sa velikom vjerovatnoćom ovo porijeklo može se pretpostaviti kod onih begovskih porodica koje su još uvijek nosile prezimena srednjovjekovnih plemićkih porodica, ili mogu donijeti dokaze da

su ih nosili. Kao dokazi za ovo mogu poslužiti porodični dokumenti, izvorni dokazi iz sidžila u Vilajetskom arhivu, kao i drugi osmanski dokumenti. U svim preostalim slučajevima porodična tradicija, provjerena kroz drugu tradiciju, mogla bi donekle nadomjestiti dokumentirane dokaze. Vjerodostojnost rezultata bila bi velika jer je velika zavist pravih begovskih porodica, koje su ponosne na svoje porijeklo i malo cijene one koji nisu begovskog roda.⁵⁶

Na kraju svog očitovanja Truhelka je iznio mišljenje da bi kroz zamašne ankete i komisijska ispitivanja njihovih rezultata bilo moguće, ako ne sasvim precizno, onda sa velikom vjerovatnoćom utvrditi da li neke porodice imaju ili nemaju pravo nositi titulu *beg* kao plemićku oznaku.

Međutim, najtemeljitiji odgovor na ova pitanja dao je Lajos Thalloczy.⁵⁷ On polazi od slučaja koji su se dešavali prije Aneksije 1908. godine u vezi sa zahtjevima pojedinih begovskih porodica da im se prizna titula austrijskog plemstva. Prvi koji je podnio taj zahtjev bio je Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak. On je 15. februara 1880. podnio zahtjev da mu se kao vitezu ordena željezne krune III stepena dodijeli austrijsko plemstvo s atributom "von Vitina" uz istovremeno potvrđivanje njegovog starog bosanskog plemstva, i to kako za njega tako i za njegovu braću Ibrahim-bega i Osman-bega⁵⁸. Ovaj Ljubušakov zahtjev Zemaljska vlada u Sarajevu prosljedila je Zajedničkom mi-

⁵⁶ " (...) wäre die Glaubwürdigkeit des Ergebnisses umso grösser, je grösser die Einfersucht ist, mit welcher die wirklichen Begfamilien auf ihre alte Abstammung stolz sind und jeden ihnen nicht ebenbürtigen 'Beg' geringschätzen."

⁵⁷ Ovaj svoj odgovor Thalloczy je kasnije štampao na mađarskom jeziku u časopisu *Turul*, I-II, Budapest 1915. Jedan prijevod na bosanski jezik napravio je Enver Čolaković – prijevod se nalazio u Muzeju grada Zenice, a drugi Tünde Polonik. Originalni tekst na njemačkom jeziku, koji se čuva u Arhivu Bosne i Hercegovine, ZMF, opća, 3685/1911., opširniji je od teksta objavljenog 1915. na mađarskom jeziku, pa time i od svih kasnijih prijevoda.

⁵⁸ Osman-beg Kapetanović kasnije je bio odlikovan zlatnim križem za zasluge, te željeznim ordenom krune III klase. (Vidi o tome: ABiH, ZMF, Präs. 1547/1912.)

nistarstvu finansija, a ono preko Ministarstva unutrašnjih poslova Ministarstvu vanjskih poslova. Ministarstvo unutrašnjih poslova izjasnilo se za djelomično ispunjenje Kapetanovićevih zahtjeva, ali je željelo znati da li je Mehmed-beg kršćanin ili musliman. Ako je musliman, tada bi morao imati određene diplome kojima bi dokazivao svoj plemićki status.⁵⁹ Ovo ministarstvo zaključilo je da se pojedincima može priznati bosanskohercegovačko plemstvo, ali tek nakon toga što molitelj dokumentirano dokaže da je njegova porodica uživala jedno od mjesta koje je odgovarajuće prerogativima austrougarskih plemićkih porodica.⁶⁰ Kada je Mehmed-begu Kapetanoviću puno kasnije (1892.) dodijeljen komturni nišan reda Franje Josipa, on je oputovao u Beč lično se zahvaliti Caru i Kralju. Bečka *Die Presse* tada je pisala kako je Car u audijenciju primio “predstavnik jedne od najotmjenijih plemićkih porodica Bosne i Hercegovine, Mehmed-bega Kapetanovića”.⁶¹

Ministarstvo vanjskih poslova od Zemaljske vlade u Sarajevu zatražilo je da Kapetanović dokumentirano dokaže svoje plemićko porijeklo. Kapetanović je 14. oktobra 1880. predao porodične fermane i berate Zemaljskoj vladi i zatražio da mu se prizna austrijska grofovska titula. U molbi za dodjelu grofovske titule Kapetanović je opširno prikazao povijest svoje porodice i njezinu ulogu u osmanskome razdoblju historije Bosne uz posebno priloženo rodoslovlje. Iz dokumenata koje je priložio moglo se zaključiti da je njegova porodica obavljala dužnost kapetana Ljubuške kapetanije, po čemu su se i zvali Kapetanovići.⁶²

⁵⁹ “(...) ob Kapetanović einer christlichen Confession oder aber der mohammedanischen Religion angehört, in welche letztern Falle die Frage der Vererblichkeit des ihm eventuell zu verleihenden Ritterstandes im betreffenden Diplome besonders normirt werden müsste.“ HHStA, Wien, Administrative registratur, F 61, kt. 25., 31. Juli 1880.

⁶⁰ HHStA, Wien, Administrative registratur, F 61, kt. 25., Wien 31. Juli 1880.

⁶¹ *Bošnjak*, br. 1, 5. 1. 1892., str. 3.

⁶² Kasim Gujić: *O hrvatskom porijeklu begova Kapetanovića*. Jugoslavenski list, 26. juni 1938., str. 10. Gujić tvrdi da je Mehmed-beg falsificirao tuđe berate i ►

Zemaljska vlada nije kritički razmotrila Kapetanovićeve tvrdnje i dokaze nego ih je 28. 10. 1880. prosljedila Ministarstvu vanjskih poslova. Početkom 1881. godine ovo je ministarstvo tražilo od Zemaljske vlade informacije koje se odnose na nasljeđivanje begovske titule. Odgovor Zemaljske vlade koncentrirao se na pitanje braka kod muslimana i zadržao se na konstataciji kako samo djeca iz pravovaljanih brakova sklopljenih pred kadijom imaju pravo nasljeđivanja jer su samo djeca iz takvih, legitimnih brakova zakonita.

Počekom 1882. Kapetanović je podnio treću (nedatiranu) molbu, u kojoj je požurivao izvršenje dvije prethodne. Tek 1883. Zemaljska vlada u izvještaju upućenom Zajedničkom ministarstvu finansija poduprla je Kapetanovićev zahtjev za dodjelu viteškog staleža, ali se izjasnila protiv dodjele grofovske titule, jer “zasluge molitelja nisu tako velike, njegovo materijalno stanje nije tako sjajno i jer bi jedan takav slučaj kod čitavog niza bosanskohercegovačkih obitelji pobudio slične aspiracije s istim pravima. Ujedno je Zemaljska vlada dostavila jedan dalji zahtjev Kapetanovićev u kojem on moli dodjelu grofovske ili titule baruna.”⁶³

Jedan referent Zajedničkog ministarstva finansija povodom ovog slučaja dostavio je opširno mišljenje: “Budući da Turska nije vodila nikakva prezimena, zvali su se Kapetanovići-Ljubušak najprije samo ‘sin kapetana od Ljubuškog’. Ova se oznaka malo-pomalo preinačavala u prezime. A rodoslovlje, koje je Kapetanović priložio, vraća se do 1590. ali sadrži puno fantastičnih elemenata, budući da bosanskohercegovački muslimani nisu vodili nikakav

► priložio ih svojoj molbi, sve s ciljem da bi dokazao kako su njegovi preci „od pamtivijeka“ bili zapovjednici u Ljubuškom. Gujić tvrdi da to jednostavno nije istina, nego da su Mehmed-begovi preci tek krajem 18. stoljeća prešli na islam i zauzeli mjesto ljubuških kapetana. Vidi i: Kasim Gujić: *O hrvatskom porijeklu begova Kapetanovića. Konačna i posljednja riječ upućena na adresu Alibega Kapetanovića*. Jugoslavenski list, 13. juli 1938., str. 4.

⁶³ “(...) die Verdienste des Gesuchstellers nicht so gross, seine materielle Lage nicht so glänzend sei und weil ein solcher Präzedenzfall bei einer ganzen Reihe von bosn.-herceg. Familien ähnliche Aspirationen mit derselben Berechtigung erwecken würde.”

registar rođenja. Ipak se kroz argumente sa sigurnošću koja se u bosanskohercegovačkim okolnostima uopće može zahtijevati, dokazuje da su Kapetanovići bili stara ugledna obitelj i pod turskom su vlašću zauzimali najvažnija mjesta. Tvrdnja da begovska titula, koju su Kapetanovići po svjedočanstvu priloženih dokumenata najmanje stotinu godina nosili, odgovara grofovskoj tituli, nije tačna. Jer je ovo jedina nasljedna plemićka titula (!) Turske i takođe je sigurno vezana ad personam. Ali da se nasljedno kapetansko zvanje donekle približava grofovskom zvanju, ne može se poricati (?).⁶⁴

Na temelju ovog mišljenja predloženo je da se Mehmed-begu Kapetanoviću dodijeli austrijski viteški stalež (österreichischen Ritterstandes), ali ne i njegovoj braći. Zajedničko ministarstvo finansija obavijestilo je Zemaljsku vladu da je Mehmed-begu Kapetanoviću dodijeljen viteški stalež s atributom "von Vitina" "kao čin milosrđa".⁶⁵ Zbog toga je Thalloczy zaključio kako se ovaj "ad personam dodijeljeni viteški rang može shvatiti jedino kao dodijeljeni akt milosrđa Njegovog Carskog i Kraljevskog Veličanstva jednom inozemcu", ali da taj čin ne pruža nikakav dokazni materijal u vezi sa pitanjem koje je Ministarstvo rata postavilo 1911. godine.

Drugi primjer koji je Thalloczy naveo u svome očitovanju jeste slučaj Zaim-bega Selimića iz Ljubuškog. Naime, 29. septembra 1900. Zemaljskoj vladi pristigla je pritužba s potpisom Zaim-bega Selimića u kojoj se Selimić žali da nije dobio potvrdu (dekret) izbora za općinskog vijećnika u Ljubuškom. Zemaljska vlada zatražila je obavijest od kotarskog predstojnika u Ljubuškom, koji je 9. oktobra poslao informaciju da "podnosilac tužbe svoj dekret izdat 1. septembra nije

⁶⁴ "Die Behauptung, dass der Beg-Titel, welchen die Kapetanović nach dem Zeugnis der vorgelegten Dokumente seit mindestens hundert Jahren führen, dem Grafentitel entspreche, sei nicht richtig. Denn es sei dies der einzige erbliche Adelstitel (!) der Türken und auch mit gewissen Rangstufen ad personam verbunden. Aber dass die erbliche Kapetanwürde dem Gaugrafentum gewissermassen nahekomme, lasse sich nicht leugnen (?)."

⁶⁵ Prepiska u vezi sa dodjelom plemićke titule Kapetanoviću nalazi se u HHStA, Wien, Administrative registratur, F 61, kt. 25.

htio primiti, jer nije glasio na *Zaim-bega*, nego na *Zaim-agu* Selimića". Selimić je 22. novembra 1900. podnio protokoliranu molbu kotarskom predstojniku u kojoj dokazuje kako ima pravo nositi titulu *beg* "budući da je na to ovlašten na osnovu dekreta dobivenog od sultana 1898., prilikom odlikovanja Međidija Ordenom V klase" kada je kao nosilac ovog odlikovanja označen begom.⁶⁶ Prema jednom konfidentskom izvještaju od 27. 2. 1909., Zaim-beg Selimić iz Ljubuškog pričao je "da u Bosni svi miletski odbori drže sastanke i u većini zaključuju, da se od musl. Eksekutivnog odbora zahtjeva da se od Srba rastave i da musl. Narod neće ni da čuje o zajednici sa Srbima".⁶⁷

Povodom ovakvog stava Zaim-bega Selimića u pogledu prava na begovsku titulu, Zemaljska vlada 9. februara 1901., na osnovu stručnog mišljenja pravnog odjeljenja, a u vezi sa nošenjem begovske titule, poslala je akt kotarskom predstojniku u Ljubuškom u kojemu je stajalo: "Pravo nasljedno plemstvo nikada nije postojalo u Osmanskom carstvu. Ali su lena (timari i zijameti) obično prelazili s očeva na sinove, tako da se stvarno iz lenskih ritera (spahija) razvilo nasljedno lensko plemstvo nasuprot raji. Ovo lensko plemstvo prepoznaje se danas, nakon što su lena ukinuta, odnosno prestala da postoje, samo još kroz nasljednu begovsku titulu. Osim toga, nose begovsku titulu viši civilni i vojni službenici." Pukovnici (miralaj) i potpukovnici (kajmakami) nosili su begovsku titulu, ali samo ad personam. Sinovi paša titulirali su se sa *beg*, a sinovi begova *beg-zade* (begov sin, begović), "ali je ovo samo čin kurtoazije i ne dokazuje ova oznaka nikakvu plemićku titulu". Na kraju svog mišljenja Zemaljska vlada zaključila je da bi Zaim Selimić imao pravo nositi begovsku titulu "ako bi se kroz podneske određenih berata mogao legitimirati kao potomak spahijskog staleža

⁶⁶ Ovaj Zaim-beg Selimić zapravo je bio vojni liferant za austrijsku vojsku i na taj način stekao je veliko bogatstvo. Jednom je otišao u Istanbul i dao prilog za turski Crveni krst, a na potvrdu koju je dobio oslovljen je kao „beg“. Kasnije se pričalo kako je on tako u Istanbulu kupio tu titulu. (Mahmud Konjhodžić: *Kronika o ljubuškom kraju*, knjiga prva. Ljubuški 1974., str. 73.)

⁶⁷ ABiH, ZMF, prez. 805/1909.

ili svoje traženje potvrditi osobama koje već imaju tu titulu”.⁶⁸

Na osnovu novog zahtjeva Zaima Selimića, kojeg je uručio Zemaljskom poglavaru u Mostaru u maju 1901., jedan referent u Zemaljskoj vladi po nalogu zemaljskog poglavara obrađivao je ovo pitanje i predložio da se Selimiću prešutno prizna pravo na nošenje ove titule. Međutim, civilni adlatus 15. 10. 1901. naredio je da “ne treba poznatom drskom nastupu Zaima Selimića nikakvu pomoć pružiti. Imenovani je otvoreni pristaša Turske i naš protivnik. Da je on u nekim dopisima imenovan ‘begom’ samo se pripisuje indolenciji kotarskog predstojnika Kokalja i nipošto ne prejudicira meritum stvari.” Thalloczy se pozivao i na usmenu izjavu šefa pravnog odjeljenja Adalberta von Sheka da je jednim pismenim saopćenjem od 25. jula 1911. priznata begovska titula, ali nije izjednačena sa plemstvom. Dokument o tome Thalloczy, međutim, nije uspio pronaći.

Thalloczy se pozivao i na rezultate svojih istraživanja koje je po nalogu Benjamina Kallaya poduzeo 1894. godine.⁶⁹ Tada mu je u zadatak bilo stavljeno da:

1. osvijetli karakter starog bosanskog plemstva u pravno-historijskom smislu,
2. osvijetli u kakvoj vezi stoje današnje tzv. begovske porodice sa starim bosanskim plemstvom,
3. utvrdi koje begovske porodice mogu dokazati svoju vezu sa starim bosanskim plemstvom,
4. procijeni da li bi kreiranje jednog bosanskog plemstva bilo u duhu vremena, odnosno da li bi bilo savremeno.

Thalloczy je razvoj bosanskog plemstva tada karakterizirao pola-

⁶⁸ “(...) wenn er sich durch Vorlage des betreffenden Berats als Sprossen eines Spahigeschlechtes legitimieren oder seinen Anspruch sonst durch Gedenkmänner erhärten könnte.”

⁶⁹ Tomislav Kraljačić, koji se ovim razdobljem bosanske historije temeljitije bavio, spominje da je Thalloczy u ovo vrijeme, po Kallajevom nalogu, radio na pisanju historije Bosne, ali ne elaborira njegove rezultate opširnije (Tomislav Kraljačić: *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini (1882.-1903.)*, Sarajevo 1987., str. 268-271.).

zeći od uvjerenja da srednjovjekovna Bosna nije imala izraz potpune suverene državnosti ne samo zbog toga što je često bila pod velikim utjecajem susjeda (ugarskim, turskim, srpskim), nego i zbog činjenice da su veliku moć imale pojedine oligarhijske porodice (die grosse Macht der Oligarchie) koje su nakon osmanskog osvajanja prešle na islam, ali su ostale bosanska gospoda.⁷⁰ Sultan Mehmed Fatih, osvajač Bosne, priznao je, prema Thalloczyjevom mišljenju, plemstvo i posjede svim bosanskim plemićkim porodicama koje su prešle na islam, a čak im je dao i nove posjede. Od tada gotovo svaki sultan dijelio je privilegije po Bosni, i to:

- dijelom potomcima porodica koji su kao plemići zatečeni prilikom osvajanja i kojima je to plemstvo potvrđeno, i to lena koja su zbog izumiranja njihovih vlasnika ostajala bez vlasnika,

- isti takvi posjedi su dodjeljivani zaslužnim vojnicima, bez obzira na porijeklo, zbog čega su mnoga današnja begovska pokoljenja anadolskog ili drugog nebosanskog porijekla.

Ove tzv. plemićke porodice nose bez izuzetka titulu *beg*. Begovska titula prelazila je s begovskim timarom (lenom) na brata, sina itd. što je sve bilo vezano za sultanov pristanak. Manji timar zvao se spahiluk, ali on nije bio vezan za begovsku, nego za titulu spahija ili aga.

U novije vrijeme u Turskoj se pojavilo lično plemstvo jer se begovska titula mogla steći sa višim vojnim ili civilno-činovničkim rangom. Činovnici u rangu pukovnika (miralaja) ili potpukovnika (kajmakama) smjeli su se nazivati *begom* bez posebnog dodjeljivanja te titule. Ovaj običaj nastao je poslije ukidanja janjičarskog korpusa 1827. i uspostavljanja stajaće vojske.

Odgovarajući na pitanje o vezi begova sa starim bosanskim plemstvom, Thalloczy je objavio jednu listu najslavnijih begovskih porodica, ali je ni on sam nije smatrao ni potpunom ni sasvim tačnom, nego ju je priložio svom izvještaju „kao prvu skicu katastra“ begovskih

⁷⁰ “Sie wurden zwar Mohammedaner, blieben aber gleichwohl bosnische Herren.”

porodica (als erste Skizze eines katasters vorgelegt wurde).⁷¹

Thalloczy veli kako se tada (1894.) pojavilo nekoliko različitih ideja koje se odnose na nastanak i eventualno inventarisanje plemstva, ali se tada zbog drukčijeg državno-pravnog položaja nije moglo ponašati kao u doba nakon Aneksije 1908. godine. Jedno inventarisanje begova dalo bi povoda raznim govorkanjima, zahtjevima i nesporazumima svih vrsta, te su se zbog toga te predradnje, ako ne definitivno, onda do daljnjega odlagale.

Na temelju rezultata svojih naučnih istraživanja Thalozcy je na postavljena pitanja Ministarstva rata ovako odgovorio:

1. Kakvo je značenje, odnosno plemićki stupanj, pripadalo tituli *beg*?

Titula *beg* – *bey* ne znači plemićku titulu u evropskom smislu te riječi. *Beg* označava vezira, upravljača, ajana i općenito uglednika. Pojam *plemstvo* (*nobilis*) ne može se izraziti turskim jezikom jer taj pojam nedostaje u osmanskoj društvenoj strukturi.

Ali, mada begovska titula ne znači nikakvo plemstvo u smislu evropskih poimanja, ipak je sigurno da je u Bosni i Hercegovini:

- od 1463. do 1839. godine begovska titula, odnosno begovska čast, bila priznata od turske državne uprave kao nasljedna,

- od 1839. do 1878. godine begovska čast je respektirana, a potomci starih begovskih porodica tako su se nazivali, kako oficijelno tako i u društvu,

- od 1878. austrougarska administracija uzela je u obzir begovski stalež koji reprezentira veleposjednike.

Na osnovu ovog, Thalloczy prihvata kao savim ispravno mišljenje Janoša Krčsmarika da je u bosanskohercegovačkom begovatu historijski etabliran stalež *sui generis*. Titula je priznata kao nasljedna i ne može se osporavati onima koji je s pravom nose. Jedino se radi o tome kako se shvaća ova titula u uvjetima neriješenih unutrašnjih državno-pravnih odnosa. U svakom slučaju, Thalloczy je zaključio

⁷¹ O autorstvu ovog popisa vidi uvodni dio ove knjige.

kako bi se titula *beg* kao počasna titula (Ehrentitel) mogla dodijeliti potomcima onih porodica koje na to imaju pravo i kao takvi bi se uvodili u službene registre. U govoru bi se oslovljavali sa “gospodine beže”, ali nijednom begu ne pripada plemićka oznaka *von*. Izuzetak su nasljednici Mehmed-bega Kapetanovića, kojemu je kao strancu dodijeljena austrijska viteška čast.⁷²

2. Koji su bosanskohercegovački zemaljski podanici ovlašteni nositi titulu *beg*?

Odgovarajući na ovo pitanje, Thalloczy veli da to pravo imaju nasljednici onih porodica koje su do 1839. imale nasljednu kapetansku dužnost. Oni to mogu dokazati ili dokumentima ili vjerodostojnim svjedocima. Svi kapetani koji su bili na čelu kadiluka (kasnije kaza), prema Thalloczyjevom mišljenju, obavljali su nasljednu dužnost i bili su begovi. Osim ovih kapetana postojali su i kapetani koji su imenovani u slučaju ratne opasnosti i oni su vodili vojsku (spahije). Oni su, također, bili begovi. Tako je titula *beg* prešla i na one kapetane – kasnije pukovnike i potpukovnike regularne turske armije – koji nisu potjecali iz reda nasljednih begova.⁷³ Poslije 1839. nasljedna kapetanska čast ukinuta je i raniji kapetani ili begovi postali su politički upravitelji.

Postoje, dakle, zaključio je Thalloczy, dvije vrste begova u Bosni i Hercegovini:

– nasljedne graničarske i tvrđavske kapetanske porodice na temelju

⁷² “Nach meiner Auffassung wäre der Titel Beg den Nachkommen der berechtigten Familien, resp. jenen, welche unwidersprochen diesen Titel führen, als Ehrentitel zuzusprechen und der Betreffende als solcher in den Standesregistern anzuführen. Bei der Ansprache gilt derselbe als Her Beg, aber die Adelsbezeichnung *von* steht keinen Beg zu. Eine Ausnahme bilden die Nachkomme des Mehmed beg Kapetanović, dem der österr. Ritterstand als Ausländer verliehen wurde.”

⁷³ “(...) so ging der Titel Beg auch auf solche Kapitäne – später Oberste und Oberstleutnants der regulären türk. Armee- über, die nicht den Reihen der erblichen Begs entstammten.”

historijski potvrđenih prava, i

– titulirani begovi koji su titulu dobili u razdoblju od 1839. do 1878. godine prema svojoj službi, a ako je ova titula ostajala sinu *per usum* i ako se ona u obitelji zadržavala, protiv toga ne može se navesti nijedan ozbiljan prigovor.

Budući da titula ne znači nikakvo plemstvo, trebalo bi u svakom pojedinom slučaju ispitati da li ovaj ili onaj titular pripada prvoj ili drugoj kategoriji.

3. Kako se dokazuje pravo na nošenje begovske titule?

Dokazi za pravo nošenja begovske titule mogu se izvesti na dva načina:

- popisom svih begovskih porodica koje stanuju u zemlji,
- administrativnim putem.

Thalloczy je smatrao da prvi način, zapravo, ne bi bio učinkovit. Ovaj bi posao u čitavoj zemlji bio povezan sa brojnim teškoćama jer bi to bio šlagvort za kreiranje novog plemstva od muslimanskih zemljoposjednika. Digla bi se velika prašina oko ne tako važnih stvari.⁷⁴ S druge strane, takav popis bio bi suvišan jer su begovske porodice prilikom popisa stanovništva kao takve imenovane i jer su oni zemljoposjednici koji su begovi kao takvi legitimirani i u katastru. Stoga, smatrao je Thalloczy, preostajao je jedino drugi način, odnosno dokazivanje prava na begovsku titulu administrativnim postupkom.

Thalloczy je smatrao kako su begovske porodice i pojedini begovi veoma poznati i da zbog toga kotarski odnosno okružni predstojnici mogu sa apsolutnom sigurnošću utvrditi da li je neko beg i da li kao takav slovi u društvu. Neopravdano prisvajanje krivih titula u Bosni i Hercegovini kod domaćeg stanovništva dosad je bilo nepoznato. Narod sâm zna da li je neko beg ili aga.

⁷⁴ “Man würde dieser Angelegenheit im ganzen Lande eine viel grosse Wichtigkeit beimessen, es würde die Schlagworte von der Kreierung eines neuen Adels, von der Superiorität der mohammedanischen Grossgrundbesitzerklasse und von der aristokratischen und demokratischen Richtung aufgeworfen, mit einem Worte: es würde ein alzu grosses Feuer für eine angesichts der jetzigen Verhältnisse an sich nicht wichtigen Sache angefacht werden.”

I same begovske porodice budno paze na svoje porijeklo i čuvaju svoja stara sjećanja i može se gotovo sa sigurnošću ustvrditi da se u begovskim porodicama hijerarhija (Rangordnung) tačnije i preciznije zadržala nego u feudalnim krugovima zapadne Evrope.

Thalloczy je na kraju zaključio kako bi Zemaljska vlada, odnosno njezini administrativni organi, u svakom pojedinom slučaju najbolje presudila o pravu na nošenje titule. U sumnjivim slučajevima kao viša instanca nastupalo bi Zajedničko ministarstvo finansija. Da bi se dokazni postupak učinio što jednostavnijim, bilo bi potrebno da svaki beg kod odobravanja sertifikata kotarskog predstojnika dokaže da doista ima pravo na nošenje begovske titule.

Rezime svojih shvatanja Thalloczy je izložio u tri tačke:

- Bosanskohercegovačka begovska titula označava historijski etabliran stalež *sui generis*;

- Ova titula ne znači ni austrijsko ni mađarsko plemstvo, ni plemstvo uopće, pa zbog toga begovi nemaju pravo označavati se kao plemići; oni nose begovsku titulu i oslovljavaju se sa „gospodin beg“;

- Svaki beg kod traženja prava na titulu, ili ako mu je to pravo već odobreno, mora kotarskoj oblasti, Zemaljskoj vladi ili Zajedničkom ministarstvu finansija priložiti dokaze o tome.

Zemaljska vlada u Sarajevu ovu raspravu završila je svojim prijedlogom dostavljenim 28. juna 1913. Zajedničkom ministarstvu finansija u Beču u kojem polazi od Truhelkinog i Thalloczyjevog mišljenja da se pravo pojedinih porodica u Bosni i Hercegovini da nose titulu *beg* ne može dovesti u sumnju.⁷⁵ Vlada izražava mišljenje da lista najpoznatijih begovskih porodica u BiH koju je Thalloczy priložio svome saopćenju svakako mora doživjeti reviziju i nadopunu, i to stoga što tu nedostaju neke stare begovske porodice. Rješenje pitanja kojem plemićkom stepenu, u usporedbi sa plemićkim činom u Austriji i Ugarskoj, odgovara begovska titula moglo bi se ponuditi tek na osnovu iscrpnih istraživanja i ispitivanja porijekla prava na nošenje begovske titule u svakom pojedinom slučaju. Neka sasvim pouzdana

⁷⁵ ABiH, ZMF, 8703/1913., Zemaljska vlada u Sarajevu – Zajedničkom ministarstvu finansija, 28. juni 1913.

usporedba, međutim, iz osnova nailazi na velike teškoće jer begovska titula ne pokazuje nikakav jedinstven plemićki stalež, nego podliježe različitoj procjeni, što ovisi o vremenu i načinu dobivanja prava na tu titulu. Osim toga, smatrao je šef Zemaljske vlade Potiorek, ako bi se krenulo u ispitivanje prava na nošenje begovske titule, pokrenulo bi se pitanje ne samo naklonosti muslimanskih begovskih porodica nego i pitanje dodjele plemstva starim autohtonim kršćanskim porodicama čiji su preci u srednjem vijeku također ubrajani u plemstvo. Budući da u tadašnjim uvjetima rješavanje ovog pitanja ne bi bilo oportuno, Potiorek je predložio da se “treba ostati kod sadašnjeg običaja, po kojem uprava šutke podnosi nošenje titule beg od strane pripadnika odgovarajućih obitelji”.

Sva prepiska i svi elaborati u vezi s ovim pitanjima razmatrani su u Ministarstvu rata i 21. avgusta 1913. vraćeni Zajedničkom ministarstvu finansija.⁷⁶

Izravno potaknut Thalloczyjevim tekstom objavljenim 1915. u Mađarskoj, koji je sadržavao najvećim dijelom ovo mišljenje iz 1911., Safvet-beg Bašagić, mada je na raznim mjestima u svojim djelima iznosio mišljenje o značenju begova u bosanskoj povijesti, tokom Prvog svjetskog rata napisao je jedno pismo, koje se pretvorilo u svojevrsnu raspravu, o značenju titule *beg*. Ovo Bašagićevo pismo nije sačuvano u cijelosti.⁷⁷ Ono je više jedan dobro i opširno postavljen koncept, ali nije poznato da li je to pismo ikada završeno i kakva je bila njegova dalja sudbina. U svakom slučaju, Bašagić u ovom pismu sumira svoje shvatanje značenja titule *beg* u Bosni i Hercegovini. On veli kako se „od pamtivijeka begovi u Bosni i Hercegovini dijele na dva razreda, i to: na begove-ajane i na begove-zajime. Begovi-ajani su velikaši koji su u svojim krajevima imali svu vlast u šakama i pravo glasa u vezirskom vijeću (medžlisi-ajan). Uz lenska imanja (zijamete) imali

⁷⁶ ABiH, ZMF, 11128/1913., K u K Kriegsministerium – K u K Gemeinsame Finanzministerium in Angelegenheit B und H, Wien am 21, August 1913.

⁷⁷ Sačuvano je svega sedam listova. Pismo se čuva u porodici Bašagić, a fotokopija u Muzeju književnosti i pozorišne umjetnosti u Sarajevu. Autor je kopiju na uvid dobio dobrotom Medhija-hanume Maglajić iz Sarajeva.

su također ogromne posjede, a oni po granici zemlje još k tome velike agaluke da čuvaju granicu od neprijateljskih upada. Od uvijek ženili su se i udavali među se. I dan-današnji stari begovi-ajani paze od koga se žene i za koga udaju. Prije okupacije još se više pazilo na ženidbu i na udaju.“ Kao primjer begova-ajana Bašagić navodi neke hercegovačke begove (Čengići, Resulbegovići, Rizvanbegovići, Gavrankapetanovići, Kapetanovići iz Vitine, Sijerčići iz Goražda, Selmanoviće iz Pljevalja, Redžepašići iz Nevesinja). Bašagić veli da u Hercegovini još postoji begovskih porodica kojima su stari begovi-ajani „uvijek priznavali plemstvo“ ali ih „nisu držali sebi ravnima“. Kao primjer tih drugih begova Bašagić navodi Muslibegoviće, Ljuboviće i Pašiće iz Nevesinja, Velagiće iz Blagaja kod Stoca, Lakišiće, Bakamoviće i Alajbegoviće iz Mostara, Muratbegoviće iz Dubrava kod Stoca. “Vrijeme, prilike, vlast i posjed baštinskih i lenskih imanja stvorili su razliku između begova-ajana i begova-zajima. Na pr. jedna porodica koja se znala održati na upravi dotičnog kraja i sačuvati baštinski i lenski posjed kroz vjekove, u slučaju još i proširiti svoju vlast, leno i baštinu, samo se po sebi razumije, da se digla nad ostale begove u dotičnom kraju i sklapala rodbinske veze s onima koji su njoj ravni po krvi i ugledu u zemlji. Dočim, porodica koja se ograničila na lenski imetak i baštinu, koja se diobom umanjivala, morala je vremenom panuti u drugi red begova. Imade slučajeva da je jedna stara begovska porodica potpuno osiromašila i s vremenom izgubila svaki spomen na svoje plemstvo, a isto tako naći će se porodica koje su se u zadnja dva vijeka svojim položajem u zemlji i veleposjedom progurale među begovske porodice i kao takove se računaju u begove-ajane (Džinići, Uzejirbegovići (...)).”

Međutim, usprkos svemu, ove rasprave koje su o značenju titule *beg* vođene u austrougarsko doba samo su naizgled imale akademski karakter. U njihovoj se pozadini zrcalila šira austrougarska politika prema Bosni u čijoj je osnovi bilo traženje načina da se izmire strateški politički interesi Monarhije, s jedne, te definiraju one društvene strukture unutar bosanskog društva koje će u izvjesnoj mjeri poduprijeti takve interese Monarhije, s druge strane. Već prilikom ulaska austrougarskih trupa u Bosnu general Filipović se u jednom

izvještaju osvrnuo na ranije analize austrougarskih konzula koji su begove smatrali "austrijskom partijom", pa su čak neki bili predloženi i za carska odlikovanja. Mada je u instrukciji koju je šef Careve vojne kancelarije general Beck pripremio generalu Josipu Filipoviću 19. jula 1878. stajalo da bosanski muslimani "ne samo da imaju najveći zemljišni posjed nego predstavljaju relativno najnapredniji i najprosvjećeniji dio stanovništva", zbog čega im treba "pokloniti osobitu zaštitu",⁷⁸ Filipović se, očigledno zbog oružanog otpora na koji je naišao, negativno izražavao prema begovima, koje karakterizira kao "moralne nule", ali i prema muslimanima općenito: "Muslimansko stanovništvo, u suprotnosti sa mojim ranijim pogledima, zaista je divlja i poživotinjena gomila koja se može dovesti do ljudske svijesti potpunim razoružanjem i postupnim približavanjem administraciji koja je uređena na strogim zakonima. Begovi i age, kojima su turisti i konzuli raznih sila pripisivali veliki ugled i uticaj na njihove istovjernike, nemaju niti uticaja niti uglavnom ičega od ugleda."⁷⁹

Međutim, upravo se na ove begove, kao "vodeći socijalni sloj kod muslimanskog stanovništva", oslanjala austrougarska uprava kako bi preko njih ostvarila svoje strateške političke ciljeve u Bosni i, posebno, da "kod bosanskohercegovačkih Muslimana potisne tursku državnu ideju i emotivnu vezanost za Tursku, jer u tome vidi osnovnu pretpostavku njihovog djelovanja kao konstruktivne snage u zaposjednutoj zemlji".⁸⁰ Benjamin Kallay u Delegacijama 19. 10. 1892. je otvoreno izjavio kako polaže „najveću važnost na to da se održe muhamedanski begovi i age, ovaj državotvorni elemenat, koji ima mnogo osjećaja za zemlju i za narod i koji je s njim jedno

⁷⁸ Hamdija Kapidžić: *Hercegovački ustanak 1882. godine* (dalje: H. Kapidžić: *Hercegovački ustanak*). Sarajevo 1973., str. 11.

⁷⁹ Hamdija Kapidžić: *Bosna i Hercegovina i austrougarska uprava*, Pregled, br. 2, Sarajevo 1972., str. 177; H. Kapidžić: *Hercegovački ustanak*, str. 13.

⁸⁰ T. Kraljačić: *Kalajev režim*, str. 195.

i prema narodnosti i prema jeziku“.⁸¹ Cilj je bio da se forsiranjem bosanskog patriotizma preko begova stvori protuteža hrvatskim i srpskim tendencijama u Bosni. Poslije 1878. znatan dio begova, posebno sarajevski begovi, postao je saveznik austrougarske uprave u Bosni, uključio se u novu administraciju i postao dio nove strukture moći, ali je značajniji dio ostao u opoziciji, kao uostalom i većina bošnjačkog naroda, kome su begovi bili politička elita. To pokazuju protesti protiv načina administriranja Bosnom, pokret za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju te iseljavanja iz Bosne. Takvo je stanje ostalo sve do Balkanskih ratova 1912/13, kada je Osmansko carstvo konačno istisnuto sa Balkana a Bošnjaci, koji su svojim očima vidjeli stradanja svojih istovjernika u Sandžaku, „počeli da strahuju za svoju propast u srpskom moru i možda po prvi put okrenuli su svoje simpatije Monarhiji, od koje su očekivali zaštitu za sebe i revanš protiv Balkanskih zemalja. Sad je postalo posve jasno, da njihovoj religiji i individualitetu ne prijete stvarna opasnost od strane Austro-Ugarske nego od strane Srbije i njenih saveznika.“⁸²

U ovom kontekstu je i isticanje državotvornosti begova i naglašavanje njihove uloge kao čuvara državne tradicije. Kallay je bosanske begove smatrao „državotvornim elementom“ koji poznaje zemlju i narod i „jedini su u stanju vladati“.⁸³ Ta se uloga dokazivala teorijom

⁸¹ Luka Đaković: *Privilegovana agrarna i komercijalna banka za Bosnu i Hercegovinu*. Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine. Godina VI, knjiga VI. (dalje: L. Đaković: *Privilegovana agrarna*). Sarajevo 1966., str. 144.

⁸² Franz Weinwur: *FZM Oskar Potiorek. Leben und Wirken als Chef der Landesregierung für Bosnien und der Herzegowina in Sarajevo 1911-1914*. Dissertation. Wien 1964, S. 357. (Ovo je citat iz Potiorekovoga elaborata o političkoj situaciji 1913. Politische Studie Potioreks aus dem Jahre 1913.) Dosadašnja literatura nije uočavala da je stradanje Bošnjaka u Sandžaku tokom Balkanskih ratova znatno doprinijelo snažnijem zaokretu Bošnjaka u Bosni prema Monarhiji (Milorad Ekmečić: *Uticađ balkanskih ratova 1912.-1913. na društvo u Bosni i Hercegovini*. Marksistička misao 4, Beograd 1985., a ponovo je objavljeno pod istim naslovom u *Prilozima za istoriju Bosne i Hercegovine XIX veka*, Beograd 1997.)

⁸³ M. Ekmečić: *Stvaranje Jugoslavije*, 2, str. 417.

o njihovom bogumilskom porijeklu, čime su održavali kontinuitet sa bosanskim srednjim vijekom.⁸⁴ Insistiranje na kontinuitetu sa bosanskim srednjovjekovljem bilo je u funkciji dokazivanja da su begovi plemići koji su dolaskom Osmanlija prihvatili islam. Čak je forsirana teza kako su “današnji Muhamedovci bosanski i hercegovački, – kako se zna, – potomci starih bosanskih plemića“, te je na tome građena ideja bosanske nacije.⁸⁵ Dakle, na ovoj teoriji o vezi sa bosanskim srednjovjekovljem (a ova je teorija u austrougarsko doba bila veoma raširena) insistirali su podjednako i vlast i begovi, ali naravno svako iz svojih razloga. Dok je ona vlastima bila potrebna radi stvaranja atmosfere u kojoj se može razvijati ideja bosanske posebnosti i bosanske nacije, što je bilo u njezinom strateškom interesu s obzirom na političke odnose na Balkanu krajem 19. i početkom 20. stoljeća, begovi su takve teorije širili „kad god su to nalazili za shodno i korisno. U pravilu su to uvijek činili kada bi im zatrebao politički oslonac u širokim slojevima bošnjačkog naroda protiv Carigrada i Beča ili kada im je bilo neophodno da se pozovu na svoj legitimitet radi očuvanja svojih zemljišnih povlastica i pogodnosti u rješavanju agrarnih pitanja. U to se miješala, na jednoj strani, nacionalna romantika, a na drugoj, određeni begovski, viteški ponos.”⁸⁶

Kada se raspravlja o begovima i njihovoj ulozi u povijesti Bosne u doba austrougarske vladavine, jedini znanstveno opravdan pristup jeste promatranje institucije begovata u kontekstu tog vremena, a ne u kontekstu ranijeg, osmanskog, odnosno kasnijeg, jugoslavenskog, razdoblja njihove povijesti. Dakako da begovi na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće imaju povijesnu vezu sa ranijim i kasnijim vremenima, ali

⁸⁴ T. Kraljačić: *Kalajev režim*, str. 196.

⁸⁵ Neki historičari čak su mišljenja kako se isticanjem teorije o bošnjačkom plemstvu kao potomcima srednjovjekovne bosanske vlastele “među muslimanskim plemstvom podiže narodna svijest i osjećanje narodne solidarnosti u borbi za oslobođenje i ujedinjenje. Istovremeno se time željelo istaći jugoslavensko, ustvari srpsko, navodno historijsko pravo na Bosnu” (M. Imamović: *Historija Bošnjaka*, str. 153.).

⁸⁶ M. Imamović: *Historija Bošnjaka*, str. 153.

– ne samo zbog nužnosti preciznog utvrđivanja pojmovnih kategorija nego i zbog potrebe da se o predmetu historiografskog raspravljanja ne sudi u kontekstu vremena u kojemu historičar piše, već u kontekstu vremena u kojemu je predmet historiografskog razmatranja djelovao – nužno je o begovima austrougarskog doba suditi na temelju njihovog tadašnjeg stvarnog djelovanja, tadašnjih njihovih uvjerenja o sebi, tadašnjeg odnosa vlasti prema njima i njihovim uvjerenjima o vlastitom statusu, tadašnjeg odnosa raznih političkih pokreta prema begovima i begova prema tim pokretima, tadašnjem odnosu begova prema svojim zemljišnim posjedima i obrađivačima tih posjeda (kmetovima) itd. Drugim riječima, begovi u austrougarskom dobu historije Bosne nisu isto što i begovi u osmanskome dobu, i to valja imati u vidu kada se prosuđuje o njihovoj povijesnoj ulozi. U okviru takvih opredjeljenja treba tragati i za odgovorima ne samo o tome koje se porodice imaju smatrati begovima, nego i o karakteru begovskog sloja općenito. Da li se begovi na prijelazu 19. i 20. stoljeća imaju smatrati plemstvom ili ne, može se suditi na temelju njihovih vlastitih tadašnjih uvjerenja o tome i općenito odgovora do kojih se o tome dolazilo u to doba, s jedne strane, te naučnih dostignuća do kojih je došla kasnija literatura. Mada su kasnije, uglavnom srpski historičari, odlučno stajali na stanovištu da begovi nisu plemstvo,⁸⁷ krajem 19. stoljeća stavovi su bili nešto drukčiji. Čak je i stav srpskih političkih struktura prema pitanju značenja i uloge begova u društvu u vrijeme austrougarske vladavine bio znatno diferenciraniji nego je to zastupala kasnija srpska historiografija, mada je općenito bio suprotan interesima begova, te pod izravnim utjecajem odnosa srpske i bošnjačke politike s obzirom na politički položaj Bosne i Hercegovine u tom vremenu. Početkom 20. stoljeća vladalo je uvjerenje o tome kako su Srbi i Bošnjaci zaista postigli ugovor o saradnji, i to je uvjerenje imalo određeno značenje u političkom djelovanju njihovih političkih stranaka. Konfidentski izvještaji u septembru 1908. tvrdili su da je

⁸⁷ “Begovi nisu plemstvo. Izrasli su u procesu od 1833. do 1910. kao nosioci modela društva koje će biti suprotno onome u Srbiji iza 1830. godine.” (M. Ekmečić: *Stvaranje Jugoslavije*, 1, str. 308.)

Muslimanska narodna organizacija sklopila ugovor sa Srbima po kojem Bošnjaci uvijek imaju prednost u svakom pogledu, naročito u pogledu agrara, šuma, baltalika, ispaša i kmetovskih prava, a u slučaju da Bošnjaci primijete nevjernost Srba, ugovor prestaje važiti.⁸⁸ Srpska riječ 1910, zalažući se za obligatno rješenje agrarnog pitanja, pisala je kako se begovi tome protive ne zbog straha da će gubljenjem zemlje izgubiti i politički utjecaj, nego iz straha da će time izgubiti plemstvo. „Iako smo demokrate i uopšte ne držimo do plemstva i titula, nećemo da potcjenjujemo ni ove formalne gubitke. Stare tradicije imadu vrijednost i mi možemo da razumijemo ponos begova, koji upiru prstom u svoje pretke zaslužne za narod i domovinu. Ali mi nemamo ništa ni protiv tih tradicija ni protiv plemstva. I kao što beg neće izgubiti svoje plemstvo, ako svojevoljno proda kmete, neće ni onda kad pristane na obligatan otkup kmetova. *Mi ne bismo imali ništa ni protiv toga, da se to plemstvo uredi i jednom zakonskom formom*, samo bismo bili protiv toga, da se to plemstvo i na dalje podjeljuje novim ljudima, nego bismo ga priznali samo pravim plemićima od starine.”⁸⁹ Ovakvo pisanje može se smatrati samo jednim stavom srpske politike. Ranije je list *Bošnjak* polemizirao sa *Danom* i isticao kako postoji sporazum *Dana*, *Srpske riječi*, *Otadžbine* i *Naroda*, glasila koja su zastupala interese različitih srpskih političkih struktura i pokreta, po kojem samo *Dan* piše protiv begova i aga, a ostala tri lista “nek se bore proti vlasti i stranaca i nek masu muslimansku vuku za nos, a jedan (list, op. H.K.) je dosta proti begova i aga”.⁹⁰ *Bošnjak*, bošnjački politički list, tvrdio je kako je pisanje *Srpske riječi* taktika: “Dok *Dan* piše najoštrije proti begu i agi, dotle *Srpska riječ* upire prstom u sultana, koji udara rukom u zeleni hastal i više velesilama: ‘dovle, a ne dalje’ i hvali ga kao velikog diplomatu na svijetu! To Srp. Riječ čini ili iz ironije ili da zavara muslimansku masu, ili ako hoćete možete uzeti i to, da upire prstom u Tursku i Sultana

⁸⁸ “Falls die Moslimanen über einen Treubruch der Serben die Kenntniss erhalten, der Vortrag hat dann keine Giltigkeit.” ABiH, ZMF, Präs. 1533/1908.

⁸⁹ *Srpska riječ*, br. 240, 3. (16.) 11. 1910.

⁹⁰ *Bošnjak*, br. 12, 26. 3. 1908.

i indirektno govoreći bezima i agama: 'U Tursku pod energičnog Sultana, a ostavite nama agrar i irad u ovim zemljama!'"⁹¹

S druge strane, stavovi austrijskih krugova različiti su u vremenu prije i poslije Aneksije 1908. godine. Ministar Burijan 1910. pred odborom austrijske delegacije izjavio je kako su "bosanski zemljovlasnici, kao što se zna, starosjedioci u zemlji. Oni zapravo predstavljaju zadnji dokazani dio starog bosanskog žiteljstva dok se veliki dio ostalog stanovništva tek poslije turskog osvojenja Bosne doselio. Daklen, ne podudara se, da su bosanski zemljoposjednici u nekoliko uzurpatori (protivupravni otimači). Suviše oni bježu zemljoposjednici većim djelom od starina a kmetovski odnošaj nije ništa drugo, do zakupnički odnošaj, našljedni zakup, u koji su stupili svi žitelji, koji hoćahu da osiguraju sebi zemlje za obrađivanje."⁹² Ovaj stav ministra Burijana iz 1910. ponešto je drukčiji od njegovog stava iz predaneksionog razdoblja, kada je on bio mišljenja da su bosanski begovi nesposobni i nepodesni da budu nosioci modernih i naprednih ideja, te se stoga vlast u BiH mora početi oslanjati i na ostale "elemente."⁹³

Sve akademske rasprave o značenju titule *beg* koje su vođene u austrougarsko doba pokazuju da su se one, uglavnom, svodile na agrarno pitanje. Mnogi su begovima osporavali pravo da se smatraju plemstvom potkrepljujući to činjenicom da su begovi struktura nastala unutar osmanskog društvenog sistema, u kojem, teorijski, plemstvo ne postoji. Islam nije priznavao krvno plemstvo, osim u izvjesnom smislu za izravne potomke Božijeg poslanika Muhammeda, *sejjide*, ali se u Bosni, na osnovi srednjovjekovnih tradicija, unutar tog sistema, u kojem su, formalno, svi ljudi apsolutno ravnopravni

⁹¹ *Bošnjak*, br. 12, 26. 3. 1908.

⁹² *Srpska riječ*, br. 251, 17.(30.) 11. 1910.; Govor Njeg. Preuzvišenosti g. zajedničkog ministra financija barona Burijana odboru austrijske delegacije za inostrane i bosanskohercegovačke poslove dne 29. oktobra 1910. Prilog "Več. Saraj. Listu" br. 281. od 1910., str. 5.

⁹³ H. Kapidžić: *BiH i austrougarska uprava*, Pregled br. 2, Sarajevo 1972., str. 186. Ovu je ocjenu Burijan iznio 1.12.1907. na sastanku kod ministra vanjskih poslova.

po svom društvenom položaju, ipak oformio begovat kao socijalni sloj.⁹⁴ Historiografija je došla do zaključka kako se s punim pravom može tvrditi da je unutar osmanskog sistema postojalo vojničko plemstvo koje je u Bosni poprimilo vid krvnog plemstva, a “rangovi u okviru navedenog plemstva dobivali su se, s obzirom na to da mu je osnovna odrednica vojnička djelatnost, zaslugama u ratu ili nekoj drugoj vojničkoj, administrativnoj ili intelektualnoj službi sultanu i državi”.⁹⁵ I ulema, “zahvaljujući tome što je duhovna djelatnost visoko vrednovana i što je ulazila u vladajuće strukture”, također je bila dio plemstva. Unutar ovako shvaćenog plemstva pod begovima se mogu podrazumijevati samo “oni vojni plemići koji su uživali prihode veće od 20.000, a manje od 100.000 akči i ovaj sloj je imao najviše uticaja u društveno-političkom životu”.⁹⁶ Begovi su, dakle, zaimi a ne spahije jer je bilo tačno razgraničena pripadnost jednom ili drugom vojničkom sloju. Zaimi su uz svoje ime dobivali titulu *beg*, ali “to nije nikada službeni naziv za uživaoca krupnih timara. To je u suštini počasna titula za vojnike većeg ranga, koji su često komandni kadar, a imaju i specifičniji položaj, viši položaj, od običnih spahija u odnosu na pokrajinske organe vlasti ili pokrajinske komandante.”⁹⁷

Titula *beg*, dakle, dodjeljivala se zaimima koji su bili uživaoci *zeameta*, a *zaemeti* su, uz timare i hasove, bili dio vojničkoga posjeda – *dirlik*. Međutim, “u vrijeme razvijenog čiflučkog sistema, posjednici su označavani kao age, bez obzira kojem sloju pripadali”,⁹⁸ mada su age prvobitno spadale u niže vojničko plemstvo, za razliku od begova, koji su pripadali krupnom vojničkom plemstvu. Kako se, pak, općenito razvijao osmanski društveni sistem, tako je i titula *beg* primala nove sadržaje i nova značenja. U procesu transformacije vojničkog u zemljoposjedničko plemstvo titula *beg*, koja je prvobitno

⁹⁴ Muhamed Hadžijahić: *Bračne ustanove u bosanskih Muslimana prije 1946. godine*. Prilozi za orijentalnu filologiju, XXXI/1982., str. 158.

⁹⁵ A. S. Aličić: *Pokret za autonomiju*, str. 39.

⁹⁶ A. S. Aličić: *Pokret za autonomiju*, str. 40.

⁹⁷ A. S. Aličić: *Pokret za autonomiju*, str. 56.

⁹⁸ A. S. Aličić: *Pokret za autonomiju*, str. 40.

pripadala “samo predstavnicima vojnog reda”,⁹⁹ sve se više vezivala za krupne posjednike čifluka – zemljoposjednike, mada mnogi krupni zemljoposjednici krajem osmanske vladavine u Bosni uopće nisu spadali u vojnički sloj. Oni su izrasli iz čiflučkog sistema, a potjecali su kako iz reda ranijih krupnih vojnih predstavnika (begova), tako i iz reda janjičara, zanatlija, trgovaca i krupne uleme. Zahvaljujući samo svojoj ekonomskoj moći, oni su sa izvornim begovima (zaimima, vojničkim plemićima) dijelili vlast i činili ravnopravan vladajući sloj, mada je njihov položaj, zbog ekonomske neovisnosti, bio mnogo sigurniji.¹⁰⁰ Nakon zvaničnog ukidanja timarskog sistema ovi posjednici čifluka ostali su jedina povlaštena društvena struktura koja na historijskoj pozornici sebi priskrbljuje pravo na begovsku titulu. Tako pred sami kraj osmanske vladavine u Bosni i Hercegovini, sredinom druge polovine 19. stoljeća, vlada takvo stanje u kojem se pod pojmom *begovi* podrazumijeva ona društvena struktura koja početkom 19. stoljeća, pravno gledano, uopće nije spadala u vojnički, dakle vladajući, nego potčinjeni sloj stanovništva jer su oni na sebe formalno preuzimali obaveze obrađivača zemlje prema državi, odnosno vojnicima (zaimima, pravim begovima). Oni krajem 19. stoljeća čine *ново plemstvo*, koje sa starim, izvornim plemstvom (begovima), osim zajedničke titule i činjenice da su dio novog plemstva činili i pripadnici starog plemstva koji su se iz vojničkog transformirali u zemljoposjednički stalež, nema puno drugih sličnosti. Novo plemstvo, izrastajući iz čiflučkog sistema, zahvaljujući svojoj ekonomskoj snazi i moći, u cijelosti je preuzelo ulogu i značaj starog plemstva, i ono se krajem osmanske, kao i za

⁹⁹ H. Šabanović: *Bosanski divan*, str. 11.

¹⁰⁰ A. S. Aličić: *Pokret za autonomiju*, str. 46; O čiflučkom sistemu i procesu formiranja zemljoposjednika – čifluk-sahibija kao važne društvene strukture u Bosni i Hercegovini, osmanistika je puno raspravljala, ali smo još uvijek daleko od zadovoljavajućih rješenja. (Osnovna literatura o ovom procesu navedena je u: Nedim Filipović: *Odžakluk timari u Bosni i Hercegovini*. POF/V, Sarajevo, 1955.; Avdo Sućeska: *Evolucija u nasljeđivanju odžakluk timara u Bosanskom pašaluku*, Godišnjak Društva istoričara BiH, XIX/1971., Sarajevo, 1973. Vidi i: N. Moaćanin: *Turska Hrvatska*, str. 125-130.)

čitavo vrijeme austrougarske vladavine, pojavljuje kao elita koja je u značajnoj mjeri utjecala na stanje bosanskog društva i pravce njegova razvoja, naravno u onoj mjeri u kojoj je jednoj domaćoj društvenoj strukturi austrougarski državni i društveni sistem uopće ostavljao prostora za djelovanje i, naravno, onoliko koliko je sama ta struktura u takvim državnim okvirima i društvenim uvjetima bila historijski spremna sudjelovati u razvoju bosanskog društva. Dakle, u vrijeme austrougarske vladavine unutar begovske strukture postoje izvorne begovske porodice – koje su se procesom čiflučenja transformirale u zemljoposjedničku elitu, i novije zemljoposjedničke porodice – koje u osmansko doba nisu spadale u red begova (zaima) nego su izrasle iz procesa čiflučenja i, postavši krupni zemljoposjednici, ravnopravno se uključile u red begova. Ovaj proces uključivanja novih porodica u red begova uglavnom je završen do sredine 19. stoljeća. Sve njih povezivali su zajednički interesi, ali i snažne porodične veze. “Srodničke veze se protežu od Livna preko Banje Luke, Travnika do Tuzle, od Ljubuškog preko Sarajeva do Posavine.”¹⁰¹

Ovo krupno zemljoposjedničko plemstvo nosi titulu *beg*, a ne *aga*. Ne samo da je titula beg bila uobičajena u okviru pojedinih begovskih porodica, nego se i u svakodnevnoj komunikaciji tačno razdvajalo begove od aga. Bilo je slučajeva da su pojedinci odbacivali begovsku titulu i počeli se titulirati kao aga, što je vezano za proces njihova propadanja kao zemljoposjedničke elite. Ali-beg Izetbegović, sin Izet-bega Jahića (koji je 1861. doselio u Bosanski Šamac iz Beograda) otvorio je trgovinu i počeo eksploatirati šljunak, pa su ga zbog toga svi počeli zvati agom. On sam, koji je bio “po huji (ćudi) strah i trepet

¹⁰¹ Dr. Hamdija Kapidžić: *Dva priloga novijoj istoriji Bosne i Hercegovine*. GADAR, II, knjiga II, Sarajevo 1962, str. 318 (Memorandum Adalberta Sheka od 20. 2. 1910.). Potomak jedne stare begovske porodice izjavio je autoru kako su “svi bezi familija, jer su se međusobno ženili. Bilo je tu i ženidbe bliskim rođakama, što nije posljedica samo težnje da se očuva imanje, mada je to veoma važan razlog, nego i zbog činjenice da se nije puno putovalo te da se, u takvim uvjetima, nije bilo u prilici puno ’birati’”. (Meliha-hanuma Sarić, kćerka dr. Sulejman-bega Hafizadića iz Travnika. Izjava data autoru.)

čitave Posavine”, čak je zabranio da ga zovu begom nego agom”.¹⁰² Ne može se, ipak, prihvatiti tvrdnja da je bavljenje trgovinom samo po sebi značilo napuštanje begovske titule i prelazak u red aga. Naime, mnoge su begovske porodice zadržale tu titulu mada su se bavile i trgovinom. Osim toga, pojedine porodice, mada su posve osiromašile i prestale igrati značajniju ulogu u povijesti Bosne, zadržavale su titulu *beg*. Takav je slučaj sa begovskom porodicom Beširevići iz Ostrošca, koja je begovsku titulu nosila od 30-tih godina 18. stoljeća,¹⁰³ ali je već sredinom 19. stoljeća veoma osiromašila, a u doba austrougarske vladavine u BiH nijedan član ove porodice ne igra nikakvu značajniju ulogu, mada su svi i dalje nazivani begovima. U brojnim selima u okolini Visokog postojalo je niz porodica koje su se smatrale begovima mada su se, uglavnom, bavile zemljoradnjom. “Mnogi od njih i nemaju ništa osim praznog naziva ‘beg’”. Nekada su imali timare po okolnim selima i dalje po Bosni, čak i u Posavini. Neki su osiromašili još za vreme turske uprave, mnogi za vreme austrijske okupacije”, a ostatak je zemlju izgubio agrarnom reformom poslije Prvog svjetskog rata.¹⁰⁴

Austro-Ugarska je posrednim putem begovima kao krupnim zemljoposjednicima priznala poseban status u bosanskom društvu rezervirajući za njih posebne privilegije prilikom konstituiranja Bosanskog sabora 1910. godine. Za njih je formirana posebna izborna klasa unutar prve izborne kurije u koju je bilo upisano 342 muslimanska birača.¹⁰⁵ “Ovu izbornu klasu sačinjavaju vrlo ugledni konzervativni

¹⁰² Zabilješka Muhameda Hadžijahića. Čuva se u biblioteci Muhameda Bege Gradašćevića u Gradačcu.

¹⁰³ H. Kreševljaković: *Kapetanije*, str. 112.

¹⁰⁴ M. Filipović: *Visočka nahija*, str. 289.

¹⁰⁵ ABiH, ZME, präs. 494/1910. Od ovih 342 muslimanska birača u prvoj izbornoj klasi najviše je bilo iz okruga Banja Luka (157, od toga iz grada Banje Luke 56), zatim iz okruga Tuzla (ukupno 89, od toga iz Bijeljine 23 i Brčkog 17 te iz Gradačca 15), pa iz okruga Travnik (ukupno 42, od toga iz Bugojna 15 i Travnika 10), iz okruga Sarajevo ukupno 31 (od toga iz grada Sarajeva 25), iz okruga Bihać 19 (od toga iz Bosanskog Petrovca 8), a najmanje iz okruga Mostara (ukupno 4, od toga 2 iz Stoca i po 1 iz Konjica i Ljubuškog). Ovi ►

veliki posjednici, begovi i age, kao imaoci velikih kmetskih posjeda", koji su činili "naročitu i socijalno strogo odvojenu klasu", koja je "konzervativna", ali je u Bosni zauzimala "istaknuti položaj", i "za zemaljsku upravu" predstavljala važan element. "Posebnim položajem velikog posjeda i njegovog muslimanskog konfesionalnog karaktera, treba priznati u svakom pogledu pozicije plemstva u zemlji i očuvati mu povlašten i tradicijom zasnovan položaj."¹⁰⁶

Dakako da je begova bilo i u ostalim izbornim kurijama,¹⁰⁷ a većinu kandidata činili su upravo oni (na listi Muslimanske narodne organizacije u drugoj i trećoj kuriji od 18 kandidata bilo je 9 begova, među kojima su i Ali-beg Firdus iz Livna, Bakir-beg Tuzlić iz Tuzle, Osman-beg Pašić iz Bijeljine, Mahmud-beg Fadilpašić iz Sarajeva, Derviš-beg Miralem iz Travnika, Safvet-beg Bašagić iz Sarajeva, Ali-beg Alajbegović iz Bihaća).¹⁰⁸ Ovdje je važno potcrtati da je Austro-

► podaci ukazuju da je najveća koncentracija begova bila u Bosanskoj krajini i Posavini, nešto manja u srednjoj Bosni, dok je neznatna koncentracija u Hercegovini).

¹⁰⁶ H. Kapidžić: *Bosna i Hercegovina*, str. 89. Usporedi Dževad Juzbašić: *Nacionalno-politički odnosi u Bosanskohercegovačkom saboru i jezičko pitanje (1910.-1914.)*. Sarajevo 1999. (dalje: *Nacionalno-politički odnosi*), str. 41.

¹⁰⁷ U II izornoj klasi I kurije pravo glasa imalo je 1.676 muslimana, 3.129 katolika, 1.273 pravoslavaca i 389 ostalih; u II kuriji izorno pravo imalo je 29.555 muslimana, 7.585 katolika, 8.874 pravoslavaca, 1.620 jevreja i 91 ostalih; u III izornoj kuriji pravo glasa imalo je 10.5734 muslimana, 78.215 katolika, 162.980 pravoslavaca i 644 ostalih. Dakle, od 402.164 osoba sa pravom glasa muslimana je bilo 137.365 (34,15%), katolika 88.929 (22,21%), pravoslavaca 173.127 (43,05%), i ostalih 2744 (0,59%). (ABiH, ZMF, präs. 474/1910; ABiH, ZMF, präs. 494/1910.)

¹⁰⁸ Američki povjesničar Robert Donia davno je upozorio na socijalnu raslojenost ne samo Bošnjaka kao cjeline, nego i njihove elite. "Na vrhu društvene hijerarhije su se nalazile elite bosanskih Muslimana (...) Elita se dijelila na tri podgrupe: vjerski funkcioneri, trgovinski poduzetnici i zemljoposjednici. U stvari, tri frakcije su pomalo zasjenjivale jedna drugu, a mnogi Muslimani su pripadali u dvije i čak, tri podgrupe elite. (...) Često je bio slučaj da je neka elitna porodica imala velike zemljišne posjede, imala prihode, vodila nekoliko ►

Ugarska ovim izbornim sistemom faktički priznala postojanje posebne socijalne kategorije koju čine krupni muslimanski zemljišni posjednici (begovi). Usto, postoji niz dokaza iz kojih se vidi kako se upravo u austrougarsko doba begovske porodice jasno odvajaju od ostalih socijalnih slojeva. Uočljivo je to na razini svakodnevnog funkcioniranja tog društva, u kojem se striktno pazilo na očuvanje kompaktnosti i "čistote" begovskog sloja. Ilustrirat ćemo ovu tvrdnju samo nekim primjerima koji pokazuju kako se unutar begovskog sloja prilikom sklapanja brakova vodilo računa o tome koje su porodice begovske, a koje ne. U svim begovskim porodicama posebno se pazilo da se bračne veze uspostavljaju u skladu sa pripadnošću begovskome sloju.¹⁰⁹ Ovakvo što se temeljilo na učenju o *kufwu*, odnosno šerijatskom propisu po kome se nalaže ženidba isključivo akran s akranom (ravan s ravnim). U slučaju kada se pri sklapanju braka sumnja da ne postoji kufw, tada je u BiH bila praksa da se imenuju posebni svjedoci koji su pred šerijatskim sudom svjedočili o tome da li postoji kufw ili ne: Kada se Hanumica Bišćević iz Čaplja udala 5. septembra 1912. za Sulejmana Bilalbegovića iz Čaplja, a njezina se braća i rođaci žalili tvrdeći da Sulejman Bilalbegović nije kufw (prilika), "a ni imetkom Sulejman Bilalbegović nije ravan Bišćevićima", sud je kao erhabi-vukufe (svjedoke) pozvao Mustafu-ef. Domazeta (hodža), muhtara Omera Kozića, Husu Mašića, Nazima i Omera Bilalbegovića, Džafera Atlagića i Zaima Lasića iz Sanskog Mosta, koji su izjavili da je "Sulejman Bilalbegović kufw (prilika) Hanumici Bišćević, jer je mogućan platiti ničah (svadbu), i da je u stanju lijepo je uzdržavati – bolje nego dok je bila kod braće Bišćević, i da imetkom dobro stoji, i da Sulejman Bilalbegović od starina potječe iz begovske familije prije zvane

► vakufa i još bila uključena u trgovinu." (R. Donia: *Islam pod dvoglavim orlom*, str. 18.)

¹⁰⁹ Hafiz Abdulah Bušatlić: *Porodično i nasljedno pravo muslimana*. Sarajevo 1926., 22-23; Muhamed Hadžijahić: *Bračne ustanove u bosanskih Muslimana prije 1946. godine*. POE, XXXI/1982., Sarajevo 1981., 158 - 159; Nenad Filipović: *Neke osobenosti institucije braka u bosanskom begovatu*. Islamska misao, br. 137, maj 1990., str. 24-28.

Kurbegovići, a danas Bilalbegović, a i mati da mu potječe od begovske familije zvane Hasanbegović iz Ključa iz čega se jasno vidi da familija Bišćević nije ništa ni časnija od Bilalbegovića”, na šta je Šerijatski sud 7. 9. 1912. zaključio da je Sulejman Bilalbegović kufw Hanumici i proglasio brak valjanim.¹¹⁰ Međutim, institucija kufwa u BiH doživjela je već krajem 19. stoljeće svoju degradaciju jer su svjedoci mogli proglasiti kao kufw i nekoga za koga se sa sigurnošću moglo dokazati da nije bio pripadnik begovskog sloja, ali je bio bogat i mogao je pred šerijatskim sudom sklopiti valjan brak. Tako se, npr., Ali-beg Ajanović iz Tešnja žalio 1909. kod Šerijatskog suda u Tešnju da je njegova kćerka Zineta, stara 17 godina, “bez njegove privole otišla 7. 12. 1909. u Džafer-age Pobrića kuću sa nakanom, da se za Dedu Pobrića, sina Džafer-agina, uda, ali pošto Džafer-age Pobrić njemu (Ali-begu Ajanoviću) kufw (prilika) nije, jer da dosada iz Ajanovića familije ni jedna ženska za Pobrića familiju nije se udala niti da Džafer-age Pobrić u imetku njemu ravan nije, te je tražio da se Zineta iz kuće Džafer-age Pobrića ostrani i vjenčanje zapriječi”.¹¹¹ Šerijatski sud je utvrdio da je Zineta stara 18 godina i da se dobrovoljno odlučila udati za Dedu Pobrića. Za ustanovljenje kufwa Dede Pobrića Šerijatski sud je na prijedlog stranaka pozvao svjedoke (erhabi-vukufe), od kojih su neki izjavili da je sin Džafer-age Pobrića kufw Ali-begovoj kćeri Zineti i da je Džafer-age Pobrić u imetku ravan Ali-begu Ajanoviću, dok su drugi tvrdili da nije Džafer-age Pobrić kufw Ali-begu Ajanoviću, jer “starina Ajanovića Ali-bega bili su zabiti”, te da je “familija Ajanović od ešrafa i da nije familija Pobrić prilika Ajanovićima jer je familija Pobrić (...) prosta masa”. Na kraju je, ipak, većina članova Komisije (svjedoci) utvrdila da je obitelj Pobrić, premda nije begovskog porijekla, kufw porodici Ajanović, i time je taj brak proglašen valjanim sa šerijatskog stanovišta.¹¹² Ali-beg Ajanović žalio se na tu odluku, ali je Sud žalbu

¹¹⁰ ABiH, Vrhovni šerijatski sud, k. 29. 1912/54.; Opširnije vidi poglavlje *Teritorijalni okvir i porodična mreža* u ovom radu.

¹¹¹ ABiH, VŠS, k. 26, br. 10/1908; O ovome opširnije vidi u poglavlju u kome se govori o zemljišnim posjedima porodice Ajanović.

¹¹² ABiH, Vrhovni šerijatski sud, k. 27. 1909/35.

odbacio. Ovaj primjer zorno pokazuje koliko su se begovi trudili da na svim poljima očuvaju svoju samobitnost, ali je društveni razvoj i izrastanje novih bogatih porodica koje čine osnovu građanske klase, i njihovo nastojanje da uz bogatstvo, ulazeći u rodbinske veze sa starim bosanskim begovskim porodicama, priskrbe sebi ponešto i od stare slave bosanskih begova tu samobitnost i zatvorenost na prijelazu 19. i 20. stoljeća znatno narušavao. Jednako kao što je u 17. i 18. stoljeću dio novih krupnih zemljoposjedničkih porodica razbio begovsku opnu i uvrstio se u red begova, tako je na prijelazu 19. i 20. stoljeća dio novih porodica, koje se najznačajnijim dijelom bogate zahvaljujući trgovini, razbijao okvir unutar kojeg je funkcionirao postojeći begovski sloj nastojeći se ravnopravno uključiti u njegove okvire. To ukazuje na dinamiku i proces preobrazbi unutar begovske društvene strukture koja je tokom povijesti inače doživljavala određene transformacije, što su se katkad iskazivale i kroz "ispadanje" pojedinih porodica iz begovskog reda i uvrštavanje novih porodica. Drugim riječima, begovski sloj, kao i svaka druga društvena struktura, bio je podložan brojnim promjena tokom povijesti, i o toj dinamici promjena valja voditi računa kada se želi definirati begovski sloj krajem 19. stoljeća, odrediti porodice koje se u to vrijeme smatraju begovskim i ocijeniti njihovu povijesnu ulogu u razvoju Bosne i Bošnjaka. Jer, dosadašnje ocjene o ulozi begova u historiji Bosne i Bošnjaka toliko su različite da ih je nemoguće izmiriti. Te ocjene davali su kako naučnici tako i umjetnici i političari, i one su se kretale od preuveličavanja njihove uloge i identificiranja njihove historije sa historijom Bošnjaka općenito do potpunog minimiziranja njihovog značenja. Jedni su tvrdili da "*napadati begovat znači napadati historiju bosanskih muslimana*" (potcrtao H.K.). Ako išta u toj historiji ima pozitivna i štogod ima pozitivna vezano je za bege i begovat. Begovatu se ima zahvaliti da je se Islam uopće afirmirao u ovim krajevima i na ovako nepogodnu tlu. Oni mu nijesu samo osvojili priznanje, nego su mu svojim imetkom i opstanak osigurali. Da budu dostojni svojih velikih pređa bezi su pred samu svoju propast, trošeći svoj vlastiti imetak, isposlovali vjersko-prosvjetnu autonomiju." Begovima se, dakle, i njihovom imetku ima "zahvaliti za vakufe i druge hajrate, jer bez tih vakufa i hajrata zar bi se

mogle izdržavati islamske vjerske institucije”,¹¹³ dok su drugi minimizirali njihovo značenje ističući da “ekonomska struktura našeg negdašnjeg patrijarhalno-feudalističkog društvenog života, izbacila je na površinu begovat kao vodeću klasu našeg elementa. Jasno je, da je onda i naš društveni život u svim svojim funkcijama, bio životni odraz begovata. Sada kad smo došli do zaključka da je begovat bio presudan društveni faktor, u čijim su rukama bile sve poluge društvenog života, kako političko-ekonomska, tako i *socijalno-kulturna* (potcrtao H.K.), nameće se pitanje, da li je taj život bio pozitivan ili ne? Ja tvrdim ne”, kako je pisao jedan autor koji je historiju bosanskih begova ocjenjivao izrazito negativnom. “Pogledajmo naše kasabe, gnijezda plemstva, i viditi ćemo jednu užasnu sliku propasti, mrtvila i najšire apatije, sliku nad kojom bi čovjek zavriskao.”¹¹⁴ Dr. Nikola Stojanović, pravnik i srpski političar, ocjenjivao je begove kao ljude “koji nijesu ništa dali kulturnom svijetu. Oni sjede po kavanama, a onaj težak mora da snosi, da beg može da sjedi i šeće i da uživa (...) *To je jedan gad*”¹¹⁵ (potcrtao H.K.). Drugi, pak, srpski političari tvrdili su kako su begovi tokom čitave osmanske vladavine bili nositelji autonomnih ideja u Bosni, ali su poraženi 1851., a borbu za autonomiju nastavili su pravoslavci i katolici i ta je borba trajala sve do 1878. godine.¹¹⁶

Zvanični stavovi austrougarske vlasti prema ulozi i značaju begova u bosanskom društvu također su različiti. Već prilikom ulaska austrougarskih trupa u Bosnu general Filipović osvrnuo se na ranije izvještaje austrougarskih konzula koji su begove smatrali “austrijskom partijom”, pa su čak neki bili predloženi i za carska odlikovanja.¹¹⁷

¹¹³ Abazbeg Firdus: *Moja završna riječ*. Novi behar, br. 17–18, 15. 3. 1935., str. 322.

¹¹⁴ Rešad Kadić: *Odgovor na “odgovor”*. Novi behar, br. 15, 1. 2. 1935., str. 268.

¹¹⁵ ABiH, AGD, br. 109/20.

¹¹⁶ O ovome je čak u Bosanskom saboru početkom 1911. govorio i srpski zastupnik dr. Simo Ilišević. *Stenografski izvještaji* o sjednicama i prilogima bosansko-hercegovačkog Sabora god. 1910./11. I zasjedanje, svezak III, od LIV. do XCII. sjednice., str. 1163–1164.

¹¹⁷ Jedan takav prijedlog 12. jula 1878. konzul Vasić uputio je iz Sarajeva ministru Andrassyju (B. Gavranović: *Bosna i Hercegovina*, str. 186–187).

Odnos vlasti prema bosanskim begovima nije bilo jednak u svim razdobljima austrougarske vladavine i nije bio jednak kod svih zvaničnih krugova. On je bio veoma slojevit, u početku se odlikovao apsolutnim nerazumijevanjem strukture i političke orijentacije tog sloja, što i jeste rezultiralo iznenađenjem zbog otpora koji su Bošnjaci pružili ulasku austrougarskih trupa u Bosnu 1878. godine. Mada nije dovoljno istraženo koliko su begovi sudjelovali u ovom otporu, može se sa sigurnošću ustvrditi da su u nekim krajevima Bosne (u Bosanskoj krajini, uglavnom) oni uzeli znatnoga udjela,¹¹⁸ a u nekim se krajevima pretpostavljalo da su stajali u njegovoj pozadini. Otpor je ipak utjecao da su se odmah na početku, susrećući se sa realnim stanjem, počele mijenjati predstave austrougarskih vladajućih krugova prema begovima. Već je general Filipović, suočen sa oružanim otporom 1878., odbacio kao neutemeljene i nerealne ranije izvještaje austrijskih konzula koji su prije ulaska Austro-Ugarske u Bosnu begove predstavljali kao austrougarske saveznike. Od tada pa sve do propasti Austro-Ugarske monarhije 1918. smjenjuju se različiti pogledi prema begovima, čija je lepeza toliko široka da se kreće od zahtjeva da treba što prije ubrzati njihovu propast,¹¹⁹ do toga da je nužno ovaj sloj apsolutno podržati, pa čak ići i na njegovo jačanje. Bez obzira na ovako drastično različite ocjene njihove povijesne uloge,

¹¹⁸ Rade Petrović: *Otpor austrougarskoj okupaciji i prilike u Bosni i Hercegovini 1878. godine (prema izvještajima Talijanskog konzulata u Sarajevu)*. Prilozi Instituta za istoriju, br. 14-15, Sarajevo 1978., str. 394; Dževad Juzbašić: *Diskusija*. Naučni skup Otpor austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini. Sarajevo 1979., str. 401-402.; Vidi također diskusije Avde Sućeske i Radeta Petrovića u istom zborniku (str. 421, 430).

¹¹⁹ Artur Benko Grado u Memorandumu od 3. 2. 1900. predlagao je da Austro-Ugarska pomogne iseljavanje begova u Tursku e da bi oni seleći prodali svoju zemlju, čime bi se najlakše riješilo agrarno pitanje. (Artur Benko Grado: Memorandum od 3. veljače 1900. Politički položaj u BiH. Ovaj dokument nisam pronašao u fondu Zajedničkog Ministarstva finansija u Sarajevu, nego tek njegov prijevod iz 1942, čija se fotokopija nalazi u Biblioteci BZK "Preporod" u Sarajevu, i to kao prilog spisu br. 30515 I B od 29. 9. 1942. Ministarstva unutarnjih poslova NDH).

preovlađujući stav u austrijskoj politici prema begovima, koji ipak ima konstantu tokom čitavog razdoblja austrougarske vladavine u Bosni, bez obzira na činjenicu da je taj stav ponekad bio jasniji, a ponekad manje vidljiv, jeste da su begovi taj socijalni i politički sloj na koji se valja oslanjati u Bosni i Hercegovini.

Mada se od 1880. činilo da se taj stav mijenja, on je ipak ostao preovlađujući sve do 1918. godine. To se najbolje vidi kroz odnos austrougarske vlasti prema rješavanju agrarnog pitanja, što je bilo najvažnija socijalna osnova begovskog sloja. O tome je vođeno niz rasprava 1879., a jedna od značajnijih rasprava vođena je u junu 1880. u Zajedničkom ministarskom savjetu u Beču. Na ovoj konferenciji ministar vanjskih poslova Haymerle izjavio je da se postojeće stanje mora mijenjati, a zatim je i Car tražio da “konačno već jednom započnu predradnje kako se uopće zamišlja rješenje, s kojim sredstvima i na koji način.”¹²⁰ U osnovi Haymerleove politike bio je zaokret u odnosu prema begovima: “Obzir isključivo na muslimanski elemenat ne može prevagnuti, jer taj elemenat možda će naučiti da se povinuje promijenjenim prilikama, ali nikada neće za nas predstavljati potporu, budući da ni u Bosni isto tako kao ni u Indiji, Alžiru, Kavkazu ne može zaboraviti da je jednom vladao, niti se s tim pomiriti, da nije više pod vlašću kalifa.”¹²¹ Nasuprot Haymerleu, koji je zagovarao potrebu rješenja agrarnog pitanja u smislu ukidanja kmetstva, stajao je zajednički ministar finansija Szlavy i ugarski ministar predsjednik Tisza, koji su bili za *status quo* da daljnjeg.¹²² Ideja o neprovedbi radikalne agrarne reforme argumentirana je, uglavnom, fiskalnim razlozima, a iza te ekonomske računice stajalo je političko opredjeljenje vrhovne bosanske uprave za samofinansiranje Bosne. Za radikalnu agrarnu reformu trebala su znatna finansijska sredstva

¹²⁰ *Prilozi*, str. 143.

¹²¹ *Prilozi*, str. 143-144.

¹²² Hamdija Kapidžić: *Agrarno pitanje u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske uprave (1878.-1918.)*. Poseban otisak. ANUBiH Radovi XLIX. Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 16, (dalje: H. Kapidžić: *Agrarno pitanje*). Sarajevo 1973., str. 99.

iz Monarhije, a to se kosilo sa općom političkom linijom uprave, koja je težila što samostalnijem djelovanju i zbog toga izbjegavala moliti za finansijska sredstva iz Monarhije. Zbog takve političke orijentacije sve promjene, kao i privredno-politički razvoj, i u tom kontekstu promjene u agraru, odvijaju se usporeno jer se oslanjaju na ograničena finansijska sredstva.¹²³ O agrarnim odnosima puno se raspravljalo, pravljeni su brojni elaborati i pisani brojni referati, ali je rezultat svega bio pravno zadržavanje postojećih agrarnih odnosa uz istovremeno ostavljanje nade svim stranama zainteresiranim za agrarne odnose (i begovima i kmetovima) da će se oni riješiti upravo u njihovu korist. Agrarno pitanje i u ovo vrijeme bilo je prvenstveno političko pitanje, ali je vlast poduzimala i neke mjere koje su nagovještavale spremnost da se riješi pitanje vlasništva nad zemljom, što je bio jedan od najvažnijih problema agrarnog pitanja i suštinsko pitanje za položaj begova kao krupnih zemljoposjednika. Takav stav prema agrarnom pitanju, koji je bio aktuelan sve do pred Prvi svjetski rat, kada se pojavilo i nekih novih pogleda, a koji se, međutim, nisu realizirali, ostavio je dovoljno prostora da begovi nikada u cijelosti ne pređu u opoziciju austrougarskoj upravi.

Dok svojim stavom prema agrarnom pitanju nije davala povoda bosanskim begovima da u cijelosti pređu u opoziciju, austrougarska je vlast postepenim uvlačenjem pojedinih begova u novu vladajuću strukturu nastojala izazivati raskol unutar samih begova i onemogućiti njihov zajednički nastup na političkoj pozornici Bosne i Hercegovine. Austro-Ugarskoj monarhiji begovi su bili potrebni kao podrška na

¹²³ F. Hauptmann: *Djelokrug austrougarskog Zajedničkog ministarstva finansija*. Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, godina III, knjiga III, str. 20. Zakon o upravi BiH 1880. predviđao je uvođenje principa samofinansiranja. Zajedničko ministarstvo finansija, kao vrhovna bosanska uprava, insistiralo je na tome, jer je i inače za zajedničke novce koji bi se eventualno ulagali u BiH bila potrebna velika procedura (saglasnost obiju vlada, parlamenata, Delegacija), i zato je Zajedničko ministarstvo finansija nastojalo, koliko god je moguće, osloboditi se te ovisnosti kako bi steklo veću samostalnost i slobodu akcije u BiH. Umjesto novca dobilo je odriješene ruke u upravi.

regionalnoj razini na koju će se oslanjati u provedbi svojih strateških političkih interesa, a ne kao jedinstven i homogen politički partner. Konačno, Austro-Ugarskoj za vrijeme čitavog razdoblja vladavine u Bosni nije bio potreban nikakav politički partner, nego jedino snage koje politički mogu podržati provedbu strateških interesa Monarhije. Vidjelo se to i iz nastojanja vlasti da krajem 19. i početkom 20. stoljeće u Bosni oformi tzv. državotvorni muslimansko-katolički blok, u kojem je posebna uloga bila namijenjena muslimanskim zemljoposjednicima, zbog čega nisu mijenjani agrarni odnosi. To, međutim, nije učinjeno zbog muslimanskih zemljoposjednika kao takvih, nego zbog toga što su ti zemljoposjednici bili ona socijalna struktura koja je mogla pomoći realizaciju dugoročnih političkih interesa Monarhije. Takvo što posebno je jasno iskazano u jednom Appelovom izvještaju upućenom 27. septembra 1890. ministru Kallayu, u kojem se govori o negativnim posljedicama podržavanja konverzija muslimana na katolicizam. Appel veli da je muslimanska zemljoposjednička aristokracije konzervativna, da su jako osjetljivi zbog neuspješnih autonomističkih pokreta u povijesti (Latas 1850., otpor okupaciji 1878.), te prema njima treba biti jako obazriv. "Tek postupno, s izumiranjem onih koji su se borili protiv Omer paše Latasa i austrougarskih trupa i nestankom sjećanja na to razdoblje, nastupit će –držao je Appel– vrijeme kada konverzije muslimana na katolicizam više neće nailaziti na takav otpor." Appel je smatrao da bi preuranjene konverzije mogle odvratiti muslimansku veleposjedničku aristokraciju od poželjne saradnje sa katolicima i uputiti je na saradnju sa pravoslavnima, koji se također osjećaju ugroženim od katolika.¹²⁴ To je pokazalo i djelovanje Bosanskog sabora od 1910., u kojem su jednostavno sve političke i socijalne strukture u BiH dobile priliku do iskažu svoje stavove, ali bez ikakve mogućnosti da značajnije utječu na ostvarenje svojih zahtjeva. Saboru je naprosto ostavljena prilika da se svi imaju mogućnost ispričati, pa je ministar Burijan jednom kazao

¹²⁴ Z. Grijak: *Politička djelatnost*, str. 248-249.

kako je svaki Južni Slaven „velika pričalica, on hoće da ga se sasluša pa makar se i ne povelu računa o njegovim željama“.¹²⁵

Begovi su krajem 19. i početkom 20. stoljeća još uvijek najsnažniji sloj bošnjačkog društva, ali zbog činjenice da su bili najveći zemljoposjednici, te da su njihovu zemlju obrađivali najznačajnijim dijelom srpski seljaci, koji su ih smatrali „svojim tlačiteljima“, kao i zbog činjenice da begovi nisu bili nositelji tehničkog napretka u bosanskoj poljoprivredi, nisu mogli postati vodeći sloj cjelokupnog bosanskog društva. Srpski kmetovi nisu ih smatrali svojim političkim vođama i zastupnicima njihovih interesa.¹²⁶ Osim toga, čak su i

¹²⁵ Dž. Juzbašić: *Nacionalno-politički odnosi*, str. 51.

¹²⁶ Dr. Karl Grünberg: *Die Agrarverfassung und das Grundentlastungsproblem in Bosnien und der Herzegovina*. Leipzig 1911. (dalje: *Die Agrarverfassung*), S. 99. Neki savremeni bosanski historičari smatraju kako begovi, koji su „u određenom periodu“ imali vodeću ulogu i bošnjačkom narodu, u austro-ugarskom vremenu nemaju značajniju povijesnu ulogu. Akademik Enver Redžić, proučavajući genezu ideje bošnjačke nacije, veli kako „destruirano i desetkovano bošnjačko plemstvo, zavisno u ekonomskom pogledu od režima austro-ugarske uprave, nije imalo snage za predvodničku nacionalnu ulogu. Fakultativni otkup kmetova, koji ga je objektivno i neminovno do kraja uništavao, općinjao ga je iluzijom spasa i opstanka. Razdoblje austro-ugarske okupacije BiH predstavljalo je za Bošnjake i bošnjačku nacionalnu ideju istorijsku prazninu.“ (Enver Redžić: *Sto godina muslimanske politike u tezama i kontroverzama istorijske nauke. Geneza ideje bosanske, bošnjačke nacije*. Sarajevo 2000., str. 23, 51.) Početkom šezdesetih godina Enver Redžić bio je mišljenja kako je ideja bosanske nacije u vremenu austrougarske vladavine „naturana odozgo, od okupatorskog režima i klase koja je preživljavala svoje posljednje dane suprotstavljena živim nacionalnim pokretima, lišena objektivne materijalne osnove koja bi joj davala snage za život“ zbog čega „nije imala nikakve perspektive“. Ideju bosanske nacije, prema tadašnjem mišljenju akademika Redžića, zastupali su „feudalni protagonisti“, nastojeći na taj način „da spriječe podvajanje muslimana u dva nacionalna pokreta, u stvari da muslimanske mase i dalje održe na okupu pod svojim monopolnim ideološkim i političkim uticajem“. (Enver Redžić: *Društveno-istorijski aspekt „nacionalnog opredjeljivanja“ Muslimana Bosne i Hercegovine*, u knjizi: *Prilozi o nacionalnom pitanju*. Sarajevo 1963., str. 85-86.) Stav o nemogućnosti begova da predvode nacionalni pokret Bošnjaka ►

neki austrijski krugovi smatrali kako begovi uopće ne čine jednu zaokruženu klasu, nego sloj koji je veoma usko vezan za muslimansku građansku klasu. Jedni su 1910. računali da su među 5.000 velikih zemljoposjednika najviše njih 500 samo zemljoposjednici. Svi ostali imaju nekoliko kmetova i neko drugo zanimanje.¹²⁷ U svakom slučaju, oni su politička elita na koju se neposredno nakon okupacije oslanjala austrougarska vlast, ali su i ona politička struktura uz koju se vežu i svi opozicioni politički pokreti.¹²⁸ Benjamin Kallay u Delegacijama

► iznio je još jedan savremeni bosanski historičar, Dževad Juzbašić, ali on, fokusirajući se u svojim istraživanjima na jezičko pitanje, smatra da begovi nisu mogli postati predvodnici nacionalnog pokreta zbog insistiranja na stabilizaciji svog socijalnog statusa i, prema ovom mišljenju, zanemarivanja jezičkog pitanja: „Zbog svoje socijalne strukture, ideološkog i obrazovnog profila muslimanski vodeći krugovi nisu mogli postati predvodnici modernog nacionalnog pokreta. Veleposjednici, koji su u to vrijeme (1907., op. H.K.) stekli prevagu u vođstvu muslimanskog autonomnog pokreta, stavili su u narednom periodu u prvi plan svojih zahtjeva prema austrougarskoj upravi regulisanje agrarnih odnosa u korist zemljoposjednika, dok je jezičko pitanje ostalo potpuno po strani. To je razumljivo, jer je bosanski beg i aga nastojao ostati i dalje uživatelj prirodne rente bez vlastitog angažovanja u proizvodnji, te kao i ostali muslimanski društveni slojevi teško se uklapao u moderno građansko društvo koje je nastajalo u Bosni i Hercegovini.“ (Dž. Juzbašić: *Nacionalno-politički odnosi*, str. 29.) U naučnoj valorizaciji ovakvih teorija valja imati na umu da se proces nacionalne integracije ne iscrpljuje na jezičkom pitanju. Juzbašić je čak ustvrdio kako je na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, zbog takvog profila vodećih socijalnih krugova, „etničku, kulturnu i političku individualnost bosanskohercegovačkih Muslimana karakteriziralo odsustvo moderne nacionalne svijesti“. (Dževad Juzbašić: *O etničkom razvitku Bosne i Hercegovine*. Revija Slobodne misli 99, godina VII, broj 31, Sarajevo januar – mart 2001., str. 31. Isti članak Juzbašić je objavio i u *Prilozima Instituta za istoriju*, br. 31, Sarajevo 2001., str. 195-206.)

¹²⁷ K. Grünberg: *Die Agrarverfassung*, S. 97.

¹²⁸ Potomci bosanskih begova posebno često ističu politički i socijalni elitizam svojih prethodnika uz naglašavanje moralnih karakteristika tog sloja. „Svi smo mi odrasli i bili formirani u okolini koja je sačuvala budnu svijest i tradiciju o Bosni i našoj odgovornosti za njenu sudbinu. Njegovana su visoka moralna načela u pogledu na lični i javni život i specifičnu kulturu bosanskih ►

19. 10. 1892. otvoreno je izjavio kako polaže „najveću važnost na to da se održe muhamedanski begovi i age, ovaj državotvorni elemenat, koji ima mnogo osjećaja za zemlju i za narod i koji je s njim jedno i prema narodnosti i prema jeziku“.¹²⁹ Cilj je bio da se forsiranjem bosanskog patriotizma preko begova stvori protuteža hrvatskim i srpskim tendencijama u Monarhiji. U tom kontekstu begovi od 1878. do početka autonomnog pokreta nisu posebno politički opoziciono aktivni. Premda su djelomično izgubili svoj raniji status, oni su u znatnoj mjeri i u doba austrougarske uprave „zadržali svoju dominantnu i ekonomsku ulogu u bosanskom društvu. Ostali su zakoni o odnosima zemljoposjednika – seljaka, država je ponovo kodificirala instituciju kmetstva, koja se sastoji od ugovora pojedinaca i zbog toga je spadala u djelokrug ‘privatnog’ zakona. Nastavak institucije kmetstva je značio da muslimanski zemljoposjednici nisu ostali bez prava na svoj primarni izvor prihoda, naime ubiranje haka od svojih seljaka“.¹³⁰ Na toj osnovi begovi su politički, uglavnom, neaktivni i sva se njihova aktivnost iscrpljivala na pojedinačnim istupima nezadovoljstva koji nisu prelazili granice određenih begovskih krugova povezanih rođaćkim vezama. Tek krajem 19. stoljeća begovi počinju organizirano politički nastupati. Početkom novembra 1895. grupa travničkih i sarajevskih begova podnijela je Caru molbu u kojoj su se žalili na svoj položaj, te od tada počinje njihovo organiziranje djelovanje. Oni će obilježiti muslimanski pokret za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju. Mada su, dakle, vodili pokret za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju, a tokom tog pokreta posebno insistirali na rješavanju agrarnog pitanja,¹³¹ –što je neke historičare nagnalo na zaključak kako “zbog svoje socijalne

-
- muslimana (...). Kada sam se ja rodio, a bilo je to 3. 8. 1929. godine, taj svijet je još postojao, istina u tragovima, opljačkan, ubijen i ponižen, ali još dovoljno intelektualno i moralno snažan da stavi neizbrisiv pečat na moju ličnost.” (M. Filipović: *Pokušaj jedne duhovne biografije*. str. 14-15.)

¹²⁹ L. Đaković: *Privilegovana agrarna*, str. 144.

¹³⁰ R. J. Donia: *Islam pod dvoglavim orlom*, str. 29.

¹³¹ N. Šehić: *Autonomni pokret*, passim.

strukture, ideološkog i obrazovnog profila (...) nisu mogli postati predvodnici modernog nacionalnog pokreta”,¹³² – nesporno je da su upravo ovim pokretom značajno doprinijeli integraciji Bošnjaka u modernu naciju.¹³³ Onda kada su počeli snažnije propadati kao socijalna struktura, što je naročito bilo primjetno kod mlađe generacije begova, neki krugovi austrougarske uprave, poput Poljaka Vladimira Nieča, koji je od 1895. do 1909. boravio u Sarajevu, a od 1899. do 1908. bio sarajevski podgradonačelnik, predlagali su da se taj sloj podrži i sačuva. Vladimir Nieč 1912. pripremio je posebnu *Promemoriju*, u kojoj ističe da će propašću begova “nestati onaj mirni i konzervativni elemenat koji je bitno pomagao i olakšavao vođenje politike, te da bi bila zahvalna državnička zadaća ako bi se omogućilo stvaranje jedne takve društvene klase koja bi se sastojala od pripadnika svih konfesija i također obuhvatala ekonomski snažniji dio Muslimana”. Ta bi “nova klasa” imala postati oslonac “za neutraliziranje (den Ausgleich) separatističkih tendencija srpstva i hrvatstva i protuteža srpskim centrifugalnim aspiracijama. Ova klasa, ako bude lišena svih privilegija i staleških razlika, postala bi po svom uvjerenju demokratski socijalni sloj, koji uslijed toga saosjeća sa ostalim dijelovima stanovništva i u realnoj politici zauzima konstruktivno stanovište.”¹³⁴

Begovi su socijalna struktura unutar bosanskog društva koja je u političkom smislu nastupala jedinstveno kada se radilo o pitanju njihovog socijalnog statusa i sudbini njihovih zemljišnih posjeda, ali je i unutar tog sloja bilo unutrašnjih raskola u čijoj je osnovi borba

¹³² Dž. Juzbašić: *Nacionalno-politički odnosi*, str. 29.

¹³³ Husnija Kamberović: *Utjecaj muslimanskog pokreta za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju na proces integracije Bošnjaka u modernu naciju*. Znakovi vremena, Časopis za filozofiju i kulturu. Vol. 2, br. 6, Sarajevo 1999., str. 179-183.

¹³⁴ Dževad Juzbašić: *Izvještaj Hermana von Sautera o odnosima BiH i Monarhije u svjetlu austro-ugarskih ekonomskih suprotnosti*, GDIBiH, 18/1968.-1969., str. 74. (Juzbašić je isti članak objavio u svojoj knjizi *Politika i privreda u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom*, Sarajevo 2002.; Dž. Juzbašić: *Nacionalno-politički odnosi*, str. 30.)

za veći prestiž u društvu pojedinih begovskih porodica. Taj status u hijerarhijskoj ljestvici begovskog sloja nije uvijek bio određen veličinom njihovog zemljišnog posjeda, ali jeste bio uvjetovan njihovom socijalnom stabilnošću. Teško je, međutim, uspostaviti jasan kriterij po kojem su se, u političkom pogledu, približavale ili udaljavale pojedine begovske porodice i okupljale oko pojedinih političkih partija. Begovi su ti koji su početkom 20. stoljeća najutjecajniji u obje bošnjačke političke stranke, a koje su se inače značajno razlikovale u čitavom nizu političkih pitanja. Poznata su brojna trvenja i netrpeljivosti između pojedinih begovskih porodica koja su svoje ishodište imala u karakteru i psihologiji begovskog sloja u cjelini. Poznato je da su se zbog arogantnog ponašanja pripadnika jedne begovske porodice ostali begovi, kojima također nije nedostajala ta arogantnost – što se pojavljuje kao jedna od njihovih bitnih psiholoških karakteristika – odvajali od njih i u izvjesnom smislu gradili vlastite tabore. Ne može se, ipak, praviti neka razlika u smislu međusobnih odnosa između pripadnika begovskih porodica na osnovi regionalne pripadnosti (Istočna Bosna, Posavina, Krajina, itd.), nego su te razlike uočljivije na lokalnoj razini (Begovići i Alibegovići u Derventi su dvije porodice koje su živjele “in Fehde” – u netrpeljivosti, među pojedinim granama porodice Kulenović u Bosanskoj Krajini postojale su razmirice i netrpeljivosti, itd.). Razlike koje se po pojedinim regijama uočavaju u odnosima begova i austrougarske vlasti više su posljedica uspostavljenog modela bosanske politike i organizacije državne i administrativne strukture u BiH nego istinske razlike među pojedinim regionalnim grupama begova. Razlika u političkom djelovanju sarajevskih i srednjobosanskih ili hercegovačkih begova posljedica je činjenice da su sarajevski begovi bili “glavni korisnici austrijske centralizacije”, jer su tu bili dobro zastupljeni u domaćoj birokraciji, svakodnevno u vezi sa vodećim austrijskim političarima, dobivali su finansijsku potporu kulturnim organizacijama, dok su srednjobosanski i hercegovački begovi bili “gubitnici u procesu centralizacije” i logično je da su se više bunili protiv takvog ustrojstva države.¹³⁵ Sve te razlike nestajale

¹³⁵ R. J. Donia: *Islam pod dvoglavim orlom*, str. 49.

su kad se radilo o njihovom socijalnom statusu, prije svega o statusu njihovih zemljišnih imanja. S obzirom da se ženidbeno-udadbenim vezama pojedine begovske porodice međusobno približavaju, a zbog običaja “donošenja miraza”, koji je vrlo često podrazumijevao i velike zemljišne komplekse, i njihovi se posjedi sve više isprepliću.

Pitanje je da li je izvor begovskog utjecaja u bošnjačkom društvu bio u tome što su oni bili veliki zemljoposjednici? Da li je tu važilo pravilo da „ko ima zemlju, taj ima i vlast i gospodstvo”? Ovakva su se pitanja postavljala u vremenu austrougarske vladavine. Tim povodom je *Srpska riječ* pisala kako muslimani ni za osmanske vladavine nisu imali vlast zato što su imali zemlju, nego su imali zemlju zato što su imali vlast. *“Okupacijom je prestala njihova vlast i najbolji je dokaz, da imati zemlju ne znači imati vlast, baš u tome, što iza okupacije naši muslimani nemaju vlasti iako imadu zemlju. Ni danas njihov posjed zemlje nije nikakav izvor vlasti ni političke moći, nego naprotiv taj im posjed umanjuje političku moć* (potcrtao H.K.). Najbolje mjerilo političke moći danas je broj poslanika i da Muslimani imadu u Saboru danas 24 zastupnika imadu da zahvale ne broju od 30.000 aginskih i begovskih duša, nego broju od 600.000 slobodnih seljaka i kmetova i varošana, koji nijesu ni age ni begovi. Kad bi Muslimani age i begovi mogli da imadu političkog uticaja na svoje seljake kmetove, pa da oni biraju u sabor ljude, koje im preporučé age i begovi, mi bismo – pisala je *Srpska riječ* – bili prvi koji bismo se složili i faktički priznali da u tom, što age i begovi imadu zemlju, imadu i političku vlast. Ali šta mi vidimo danas? Mi vidimo, da oni ne samo nemaju tog uticaja, nego naprotiv svi seljaci biraju baš one ljude za poslanike koji im najbolje obećaju, da će raditi na oslobođenju kmetova od aga i begova“.¹³⁶ U ovom smislu karakteristične su ocjene koje su se o begovima iznosile nakon Prvog svjetskog rata, kada je begovat najčešće negativno karakteriziran. Jedni su na begovat gledali kao na bolesnika kojem nema lijeka, koji umire, i kojem treba pomoći da što prije umre. Po tom mišljenju, Austro-Ugarska je htjela izliječiti begovat jer je plemstvo uvijek bilo stup države: “Naš bi begovat, bez sumnje, da ga je monarhija ikako

¹³⁶ *Srpska riječ*, br. 240, 3.(16.) 11. 1910.

mogla uvesti u škole i da je ona ostala na životu, bio njen najodaniji i najsigurniji podanik”, te “da je školom i evropskom civilizacijom bio uspio zbrisati sa sebe onaj pseudoislamski ćibur (oholost, gordost, op. H.K.), koji mu nije dao izmiriti se sa historijskom nuždom života pod đaurskim carem”, begovat bi u Austro-Ugarskoj našao “najiskrenijeg zaštitnika”. Autori koji su zastupali ovakva mišljenja o begovima tvrdili su kako su se još krajem osmanske vladavine “begovske kule, čardaci i konaci počeli osipati i pustjeti (...). Imali su ogromna imanja, ali su ih prepuštali subašama. Imali su vlast, ali su išli radije po lovu na šumsku divljač. Imali su lijepu, racionalističku religiju, ali su puštali, da preko nje preraste gusti korov svih mogućih paganskih tradicija i skolastičkih gluposti iz doba najdublje dekadanse islama. Imali su u sebi mističnu i slavensku dušu, oplemenjenu nježnim lirskim zadahom istoka, ali su je prljali i blatili u rakiji i mistici. Imali su bistar i oštar razum, ali su ga pomračili i pomutili ćiburom i javašlukom. Imali su pod sobom zdrav, skroman, čestit, pametan i pošten narod, ali se nisu za njega ni u snu brinuli.” Prema ovom mišljenju „potpuna besciljnost života našeg begovata, koji do okupacije ni za jedan svoj pokret nije poznavao neotklonjivih zapreka, mogla je dolaziti do vidnog izražaja samo onako, kako je i dolazila: u najčudnijim kontrastima. Istodobno je među njima bilo i krvopija za raju i njenih pravih roditelja” (potcrtao H.K.). Ovi autori isticali su kako “nije davno bilo (...) da su se begovi na svojoj kuli kladili o svoje šišane (vrsta puške, op. H.K.), da će iz njih pogoditi vrč na glavi seljanke, koja je prolazila ispod kule, i svoju opkladu u djelo provodili. Nije davno bilo, da su begovski momci seljaka, koji bi zaboravio sjahati na prolazu ispred begovskog čardaka, svlačili s konja i na mrtvo premlaćivati. (...) Manifestacija besciljnosti begovskog života, poslije okupacije nije bila više nesmetana. Pred njom je stajao neumoljivi švapski zakon. U tom vremenu taj život nosi pečat pune pasivnosti. Kako po nesrećnoj čovječijoj prirodi dobro u čovjeka ulazi samo s njegovim velikim trudom, dok se zlo u njemu ugnjezduje i protiv njegove volje, i kako je sa zapadnom civilizacijom među nas došlo mnogo novog zla, to je pasivnost begovskog života poslije okupacije značila zapravo prihvatanje svakog novog zla i nijednog dobra. Prestiž rapidno pada i stoga ćibur posta žučan. Kmeti

podigoše malo glave i stoga hakovi postaše mršaviji i subaše veći kradljivci, a bezi radi svog nemoćnog bijesa još manji računđizije. Rakiji i mastici se pridruži skupi šampanjac sa još skupljim lijepim ženskim tjelesima. Mozgovi postaše još mahmurniji, a volje još slabije. Briga za budućnost, oduvijek minimalna, posta još manja sa slabljenjem životnih radosti i mračenjem duha. Djeca se ne poslaše u đaurške škole, da se ne bi povlačila, te ih se i dalje prepusti ulici i momcima na odgoj, a ulica ih sada prihvati, ne kao prije sa strahom od roditelja, nego slobodno izli na njih sve svoje prljavštine. Tuberkuloza, sifilis i svaka degeneracija, pomiješale se sa dječijom krvlju. Da tragičnost tog propadanja bude grotesknija, djeca najuglednijih i najsilnijih porodica padoše najdublje.”¹³⁷

Ovakve ocjene begova imale su svoje prethodnike u nekim evropskim putopiscima koji su još u osmansko doba Bosne o njima ostavljali svoje zapise. Britanski putopisac i historičar Frederic Harrison, koji je Bosnom prošao krajem 1875. ili početkom 1876., begove je smatrao posljednjom evropskom aristokracijom “koja još ima da nauči da se bogatstvo uvećava ne nevoljnim radom kmetova već saradnjom slobodnih ljudi”. Za one begove s kojima se susreo veli da “žive po muslimanskom običaju u velikim i oronulim drvenim kućama; žene su im izdvojene, ali ne u onoj mjeri kao kod azijskih Turaka (...). To su neuki varvari koje je religija odsjekla od svekolike evropske kulture.”¹³⁸ Paolina Irby za begove veli da su pred dolazak Austro-Ugarske uglavnom već bili izgubili na svom značenju: „Bosanski beg *par excellence*, onaj moćni feudalac od prije šezdeset godina, sada je okovano čudovište izvađenih zuba i podrezanih kandža. On je svakako bio megaterijum za naše doba. Surova snaga ovog divljaka uglavnom je skršena i on nije stekao nikakvu drugu snagu. Jer, s nekim mogućim izuzecima, današnji bosanski begovi su neuki, pokvareni, lijeni i potpuno nesposobni za organizovano i zajedničko djelovanje.”¹³⁹ Drugi su smatrali da su “begovi, stalež neradni (čast iznimkama), od zevka i

¹³⁷ Dž. Sulejmanpašić: *Begovat*.

¹³⁸ O. Hadžiselimović: *Na vratima istoka*, str. 290.

¹³⁹ O. Hadžiselimović: *Na vratima istoka*, str. 293.

uživanja, u čijem ćemo gazdinstvu slabo naći ekonomije. Živi iz dana u dan od prihoda, što mu ga kmet donese, pa bar da taj prihod dobro i korisno upotrijebi. Radi slabog ekonomisanja mnogi trpe oskudicu. Od onih naših starih begovskih familija, ponosnih i bogatih, danas su u najviše slučajeva familije skrivenog siromaštva, na oči još bogate, a unutra nemoćne i siromašne.”¹⁴⁰ Na temelju i ovakvih uvjerenja kasniji historičari zaključivali su kako budućnost bega i njegova uloga u društvu ovise prije svega “o stepenu njegovog privrednog angažmana i uspona, tj. da li će mu poći za rukom da se izvuče iz naslijeđenog rentijerstva na podlozi ubiranje haka. Vlast je, čak, spremna da traži politički oslonac u tom sloju zemljoposjednika, što mora dakako biti bez efekta, ukoliko age ne bi pokazale volju i sposobnost da u promijenjenim okolnostima osiguraju i zadrže vodstvo u privredi.”¹⁴¹ U takvoj situaciji beg je sve više siromašio, živio od haka, a osim haka “što konačno još nedostaje za bezbrižni begovski život, namiruje se prodajom zemlje ili zaduženjem kod srpske čaršije, kod židovskog trgovca i kasnije kod banaka.”¹⁴²

Nije se teško suglasiti sa tvrdnjom o kontinuiranom procesu slabljenja ekonomskih pozicija begova poslije 1878., ali je 1918. njihov ekonomski položaj još uvijek bio dovoljno stabilan da zadrže položaj političke i socijalne elite unutar bošnjačkog društva. Mada su neki historičari mišljenja da upravo “zbog svoje socijalne strukture, ideološkog i obrazovnog profila” begovi u vremenu austrougarske uprave “nisu mogli postati predvodnici modernog nacionalnog pokreta”, nego su u prvi plan svojih zahtjeva prema austrougarskoj upravi stalno stavljali “regulisanje agrarnih odnosa u korist zemljoposjednika, dok je jezičko pitanje ostalo potpuno po strani”¹⁴³ (kao da se proces nacionalne integracije iscrpljuje jedino u nacionalnoj nominaciji jezika), sveukupni razvoj toga vremena dokazuje da su upravo begovi

¹⁴⁰ Hamid Svrzo: *Agrarno pitanje*. Pregled, god. I, br. 6, Sarajevo 15. novembra 1910., str. 412.

¹⁴¹ *Prilozi*, str. 147.

¹⁴² *Prilozi*, str. 150.

¹⁴³ Dž. Juzbašić: *Nacionalno-politički odnosi*, str. 29.

ona domaća socijalna struktura koja je odlučujuće utjecala na razvoj bošnjačke nacionalne zajednice u Bosni i Hercegovini. Politički uspon pojedinaca koji nisu pripadali begovskom sloju, nego su kao *homines novi* sebi izborili mjesto u bošnjačkoj političkoj eliti ovog vremena (poput Šerifa Arnautovića,¹⁴⁴ npr.), ili pojava izrastanja nebegovskih porodica u političku elitu nakon vremena austrougarske uprave (poput obitelji Spaho),¹⁴⁵ ne može, općenito govoreći, zasjeniti ulogu koju su u to doba igrali begovi.

Važno pitanje u historiji bosanskih begova jeste proces njihovog iseljavanja u Osmansko carstvo, kamo se poslije 1878. Bošnjaci općenito najviše iseljavaju. Jovan Cvijić ovo je vezao za psihološko stanje: "Oseća se kako je kod begova glavni motiv za iseljavanje bila ona sujeta, koja se smatra za urođenu, jer je u Bosni nestalo starih prilika. Nije im na pamet padalo da nije begovski i gospodski voleti svoju zemlju samo onda kad se u njoj može gospodariti, i napustiti je i nju i svoj narod, čim se oseće uvređeni ili se ne mogu brzo da

¹⁴⁴ Šerif Arnautović, sin h. Mahmut-ef, rođen je u Mostaru 14. 9. 1875. Aktivni je sudionik muslimanskog autonomnog pokreta. Od 1909. do 1920. je vakufski direktor. Početkom 1931. ponovo je izabran za direktora Vakufa, 1933. penzioniran. U prvi Senat Kraljevine Jugoslavije izabran je u Drinskoj banovini. Umro je 26. 1. 1935. Dva puta se ženio: sa Rabijom, rođenom Škaljić, imao je četiri kćerke: Šefika (rođena 27. 4. 1916.), Emira (rođena 1. 1. 1918.), Hikmeta (rođena 9. 9. 1919.) i Safeta (rođena 10. 10. 1924.). U starijim godinama oženio se sa Samijom, rođenom Halilbašić, (vjenčao se 21. 3. 1932. godine). (AIS, Ostavština Šerifa Arnautovića, posebno vidjeti dokumente br. 1 i 15.)

¹⁴⁵ Porodica Spaho najpoznatija je po političkoj ulozi koju su igrali u vremenu između dva svjetska rata, mada se Mehmed Spaho već krajem Prvog svjetskog rata nametao kao važan političar. Ova porodica, inače, od 18. stoljeća bavila se zanatstvom u Sarajevu (bili su kazandžije). U austrougarskom vremenu živio je Hasan-ef. Spaho (1841.-1915.), sin Ahmed-agin, ali nije bio politički aktivan (bio je muderiz Gazi Husrev-begovog Hanikaha). Ima je tri sina: Fehim-ef. (1877.-1942.), Mehmed (1883.-1939.), Mustafa te tri kćerke: Behija, Aiša i Habiba. Ova porodica u austrougarskom vremenu nije ulazila u krug krupnih zemljoposjedničkih porodica.

prilagode novim prilikama i životu.”¹⁴⁶ Nije, međutim, moguće sasvim precizno odrediti koliki je postotak begova među iseljenicima iz Bosne u doba austrougarske vladavine. Ni zvanične statistike nisu uvijek dosljedne pri iznošenju ovih pokazatelja, ali se iz postojećih podataka ipak da zaključiti kako u apsolutnim brojkama begovi nisu ti koji prednjače u iseljavanju, već dominiraju slobodni muslimanski seljaci. Iseljavanje se odvijalo u nekoliko masovnih talasa, i čini se da su se begovi procentualno u najznačajnijoj mjeri iselili neposredno nakon 1878., dok je njihovo učešće u kasnijim talasima znatno manje. U historiografiji je prihvaćeno mišljenje da su se u prvo vrijeme nakon okupacije selili viši činovnici i pojedini ugledni Bošnjaci “koji misljahu da su kompromitovani prema novoj vladi.”¹⁴⁷ Tek od uvođenja vojne obaveze počinje masovna selidba. Računa se da je za vrijeme austrougarske vladavine iz Bosne i Hercegovine u Tursku odselilo oko 140.000 Bošnjaka.¹⁴⁸ Zemaljska vlada u izvještajima o iseljavanju često je konstatirala kako se preovlađujući broj muslimanskih iseljenika regrutira iz siromašnih krugova koji se nadaju da će u Turskoj poboljšati svoj materijalni status.¹⁴⁹ Činjenicu da među iseljenicima preovlađuje seoska sirotinja obično se u literaturi tumači prodorom robno-novčanih odnosa i agrarnom prenaseljenošću, što u prvom mahu pogađa upravo sitni slobodni seljački posjed.¹⁵⁰ Već ranije su službeni austrijski krugovi, kao i neki evropski promatrači prilika u Bosni, konstatirali kako su se iz Bosne selili i begovi, ali ne u tolikoj mjeri kako se to obično misli. Benjamin Kallay krajem 1891. uočavao

¹⁴⁶ Jovan Cvijić: *O iseljavanju bosanskih muhamedanaca*. Srpska riječ, br. 132, 21.6. (4.7.) 1910. (Članak je preštampan iz Srpskog Književnog Glasnika br. 11, 1910.)

¹⁴⁷ M. Imamović: *Pravni položaj*, str. 109.

¹⁴⁸ Iljas Hadžibegović: *Moderne migracije u Bosni i Hercegovini i nacionalni odnosi (Skica za istraživanje)*, Prilozi Instituta za istoriju, XXII, 23.(1987.), str. 64; Muhamed Hadžijahić: *Uz prilog prof. Vojislava Bogićevića*, Historijski zbornik, god. III, 1950., br. 1-4, str.189-192.

¹⁴⁹ ABiH, ZMF, präs. 54/1910.

¹⁵⁰ Dž. Juzbašić: *Nacionalno-politički odnosi*, str. 27.

je kako se iz Bosne iseljava u većoj mjeri “niži feudalni sloj (niže plemstvo – age)”, smatrajući da je iseljavanje sitnijih posjednika (aga) čak korisno za zemlju, jer u takvim uvjetima oni su samo potencijalni proletarijat, koji bi, štaviše, mogao biti opasan za državu.¹⁵¹ James Minchin (Džejmz Minžin), koji je Bosnom putovao kratko nakon austrougarske okupacije, za begove veli da bi “sutra napustili Bosnu kad bi mogli prodati zemlju. Iako ne vole Austriju, Tursku vole još manje. Kad bi Turci ponovo zauzeli Bosnu, begovi bi se ponašali kao i uvijek – pobunili bi se.”¹⁵² Vezu između vlasti i vlasništva nad zemljom, s jedne, i iseljavanja, s druge strane, primjećivali su i ostali britanski putopisci koji su na prijelazu 19. i 20. stoljeća putovali Bosnom. Jedan od njih, Harry C. Thomson (Hari Tomson), veli da “kad god se muslimanima oduzme vlast, oni fanatičnije se iseljavaju, jer ih uče da je bijeg poželjniji od pokoravanja nevjernicima”. U Bosni, međutim, muslimani su i Bosanci “i za njih bi bilo strahovito iskušenje da napuste zemlju koja je pripadala njihovim precima prije nego što su Turci uopšte stigli u Evropu. Neki (muslimani, op. H.K.) odlaze (u Tursku, op. H.K.) još i danas (kraj 19. stoljeća, op. H.K.), u trenucima nestrpljivog nezadovoljstva, ali u većini slučajeva, nakon godinu ili dvije iseljeničtva, vraćaju se, ne mogavši odoljeti čežnji za domom. Mnogi koji su otišli u Siriju, vratili su se govoreći da im je bolje u Bosni; tako se svake godine broj onih koji napuštaju zemlju smanjuje.”¹⁵³ Od 16.916 zakonito iseljenih iz BiH godine 1910. bilo je 3.098 kućnih starješina sa 13.601 članom porodice i 217 samaca. Od članova porodice i samaca na poljoprivrednike je otpadalo 2.893 osobe (19 zemljoposjednika, 2.413 slobodnih seljaka, 25 kmetova i 436 poljoprivrednih radnika), 37 bili su trgovci, 120 obrtnici, 192 nadničari i poslužnici, a 73 osobe drugog

¹⁵¹ H. Kapidžić: *Agrarno pitanje*, str. 102. Vladini izvještaji često konstatiraju da se veleposjednici rijetko iseljavaju “te da uopšte bolje stojeći i radno aktivni elemenat ostaje u zemlji”. (Dževad Juzbašić: *O iseljavanju iz Bosne i Hercegovine poslije aneksije 1908. godine*. Migracije i Bosne i Hercegovina, Sarajevo 1990., str. 617-618.)

¹⁵² *Na vratima Istoka*, str. 187.

¹⁵³ *Na vratima Istoka*, str. 196.

zanimanja.¹⁵⁴ Travnički okružni predstojnik Horowitz u jednom izvještaju iz 1890. veli da su muslimani politički dosta neaktivni, čak pasivni, a uzrok za njihovo takvo djelovanja vidi u “razboritoj politici austrougarskih vlasti”, koje nisu dirale u islamske vjerske propise i koje su ostavile zatečene agrarne propise. “Takva politika bila je dobro promišljena jer je manje imućne muslimane zadovoljila činjenica da nove vlasti štite njihovu vjeroispovijest, a veleposjednike je lišila potrebe političkog povezivanja i angažmana. Osiguravši ih u egzistenciji, uputila ih je da slijede svoje privatne interese, koji su bili uglavnom različiti. Negativna posljedica takve politike bila je da su se među muslimanskim uglednicima javili razdor i zavist, pa su se vlasti često morale miješati u njihove sukobe. No pozitivne posljedice bile su važnije. Muslimani su postali pouzdani partneri Zemaljske vlade.” Horowitz dalje govori o iseljavanju muslimana, agitaciji za to iseljavanje koje provode Ali-beg Sulejmanpašić i Šerif-beg Hafizadić, ali je mišljenja da je to iseljavanje i opoziciono ponašanje nekih begova posljedica razdora i zavisti među muslimanskom elitom.¹⁵⁵

Ovi begovi koji su se iseljavali iz Bosne u Osmansko carstvo oformili su bosansku emigraciju, ali njezino djelovanje nije dovoljno istraženo, te u tom kontekstu i uloga iseljenih begova u okupljanju i političkom profiliranju te emigracije.¹⁵⁶ Poslanstvo Austro-Ugarske u Istanbulu u jednom izvještaju ministru vanjskih poslova grofu Goluhovskom s početka 1902. isticalo je kako su travnički iseljenici činili elitu bosanske emigracije.¹⁵⁷ Među njima se početkom 1902. ističu Hamdi-beg Hasanpašić i njegov sin Osman-beg, Ahmed-beg Kulenović, Muharem-beg Teskeredžić, Ahmed-beg Hafizadić, Osman

¹⁵⁴ *Bericht über die Verwaltung von Bosnien und der Hercegovina 1911.*, str. 7.

¹⁵⁵ Z. Grijak: *Politička djelatnost*, str. 251-252.

¹⁵⁶ Muhamed Hadžijahić: *Od tradicije do identiteta. Geneza nacionalnog pitanja bosanskih Muslimana*. Sarajevo 1974., str. 163. Ibrahim Kemura: *Uloga “Gajreta” u društvenom životu Muslimana Bosne i Hercegovine (1903.-1941.)*, Sarajevo 1986., str. 68-69.

¹⁵⁷ ABiH, ZMF, Präs. 178/1902.

Mazhar-paša Čengić i dr. Neki od njih kupovali su i imanja u Turskoj. Ahmed-beg Kulenović kupio je jedan čifluk kod Kutahije.

Značajan je utjecaj ove emigracije na formiranje bošnjačke političke opozicije u Bosni i Hercegovini početkom 20. stoljeća. Emigracija je, prikupljajući finansijska sredstva, u značajnoj mjeri podržavala muslimanski autonomni pokret. Vođom emigracije smatrao se Fehim-ef. Đumišić iz Banje Luke, koji se poslije 1878. iselio u Istanbul, ali je i dalje primao hakove sa svojih velikih imanja po Bosni.¹⁵⁸ Kasnije se među ovom emigracijom koja je podržavala muslimanski autonomni pokret osobito isticao Osman Mazhar-paša, sin Derviš-paše Čengića, koji je potjecao iz Zagorja (kotar Foča). Bio je oženjen sa Fatimom Uzunić, kćerkom Ismet-paše Uzunića, brigadnog generala. Tu je i Hajdar-beg Čengić, najmlađi sin Smail-age Čengića, koji je u januaru 1882. iselio iz Rožanovića (kotar Foča) u Istanbul, a kasnije se preselio u Brusu. Hajdar-begov sin je Smail-beg, koji je bio oženjen sa Hajrijom Lakišić, sestričnom mostarskoga muftije Ali-ef. Džabića. Značajna je uloga i Hadži Husage Komadine, brata Mujage Komadine (iselio 1890.). Hadži Husaga Komadina naselio se u Brusi, gdje je 1897. iselio i Lutvi-beg Bašagić iz Nevesinja.¹⁵⁹

Krajem 1902. na čelo bosanskohercegovačkog odbora u Istanbulu došao je Mehmed Ali-paša Rizvanbegović, koji je u Tursku odselio još sredinom 19. stoljeća kada je Omer-paša Latas pogubio njegovog oca Ali-pašu. Omer-paša Latas, osmanski serasker (general), uništio je njegovu porodicu, ubivši mu oca, koji je svojim akcijama znatno doprinio slamanju pokreta za bosansku autonomiju 1832. godine. Mehmed Ali-paša, ipak, iselio je u Tursku, i tamo postao turski general, ali se pritom zalagao za autonomiju Bosne. Nakon 1878. Turska ga je pod pritiskom Austro-Ugarske premjestila čak u Erzerum imenovavši ga za komandanta tvrđave i čitavog kraja kako bi bio što dalje od granice Bosne i Hercegovine, tim prije što su se turske vlasti bojale da bi mogao raditi na dizanju ustanka u Bosni protiv Austro-Ugarske, što

¹⁵⁸ R. J. Donia: *Islam pod dvoglavim orlom*, str. 88.

¹⁵⁹ ABiH, ZMF, Präs. 541/1902.

Turskoj tada nije bilo u interesu.¹⁶⁰ Godine 1898. i 1901. istican je kao mogući guverner autonomne Bosne i Hercegovine.¹⁶¹ Mehmed Ali-paša je “još za života svoga oca ovako kazao: ‘Treba stvoriti prilike, da i Porta i Evropa drugim očima gledaju na bosanskohercegovačke stvari, a ne kroz naočare, koje su u Berlinu 1878. godine namakle’”.¹⁶² Bilo je vijesti kako je bosanskohercegovački odbor krajem 1902. najavljuvao čak mogućnost revolucije u Bosni kako bi se ona otrgnula od Austro-Ugarske i ponovo vratila Osmanskom carstvu. Prema jednom izvještaju iz Istanbula od 22. decembra 1902., na sjednici Odbora bosanskohercegovačko pitanje postavilo se kao veoma akutno. Jedan govornik istakao je kako se “bosanskohercegovačko pitanje ne može u njihovu korist riješiti legalnim putem, što više, da postoji bojazan da će Bosna i Hercegovina biti anektirane, čim se za to ukaže prilika, koja se stvara, a da se ne kaže, da je traktat, koji je ovu sudbu Herceg-Bosni dodijelio, povrijeđen”. Na toj sjednici ipak je zaključeno da se samo sastavi jedan memorandum, a “sam tok ostalih poslova odrediće nam, hoćemo li se uzdati, da će nam revolucionarni put donijeti više koristi, pa ćemo se onda na to i odlučiti”.¹⁶³

Iseljavanje begova, koje nikada nije bilo masovno, nakon Aneksije 1908. i završetka pokreta za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju 1909. svelo se na još manju mjeru. *Srpska riječ* pisala je pred Prvi svjetski rat kako su se nakon Aneksije bosanski begovi “nakon razbijenih iluzija (...) predali ozbiljnu poslu i tu osjetili potrebu kapitala”, pa su počeli prodavati kmetska selišta kmetovima. Ali, “u tom pokretu za rješavanjem agrarnih odnošaja učestvovali su srednji posjednici u najvećem broju. Pojava je posve razumljiva: ti posjednici jesu manje više trgovci ili obrtnici; u svom nastojanju da razviju posao

¹⁶⁰ Čedomil Mitrinović: *Mehmed Ali-paša Rizvanbegović-Stočević*, Gajret, god. XIV, br. 20, 1. 11. 1933., str. 315.

¹⁶¹ Dževad Juzbašić: *Pokušaji stvaranja političkog saveza između vođstva srpskog i muslimanskog autonomnog pokreta u Bosni i Hercegovini*. Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu, god. XIV, br. 14-15, Sarajevo 1978., str.156.

¹⁶² ABiH, ZMF, Präs. 1654/1902.

¹⁶³ ABiH, ZMF, Präs. 1655/1902.

u većem obimu osjetili su potrebu kapitala; ovaj opet mogli su najlakše i najbrže dobiti prodajom posjeda, koje opterećeno kmetovskim pravom i onako nije im donosilo bog zna kakve koristi.” Ovaj list vjerovao je da će se vrlo brzo izvršiti otkup kmetskih selišta čiji su vlasnici srednji posjednici, ali šta sa velikim posjedima, osobito onim u Posavini, gdje ima puno kmetova? “Obično se misli da će ti posjednici živeći luksuznim životom, biti jednog dana lišeni svog posjeda. Danas međutim ne samo da o tome ne može više biti govora nego se vidi jasno da ti posjednici javno manifestuju svoju želju, da liše kmeta njegova prava i tako postanu pravi gospodari kmetovskog zemljišta. Metoda koju oni upotrebljuju i koju misle u buduće upotrijebiti, da ostvare ove svoje želje, pokazuje nam ponajbolje, u koliko i na koji način shvatila su gospoda na upravi agrarno pitanje jednim političkim pitanjem. Veliki posjednici, materialno osigurani, ne osjećaju ni najmanje potrebu da prodaju svoj posjed. Njima je daleko više stalo da im imanja donesu što više koristi: u tu svrhu su pripravnici za najmanje zanemarivanje dužnosti kmeta prema posjedniku lišiti dotičnog putem parnice njegova prava na zemlju.”¹⁶⁴

Proces propadanja begova kao socijalne i političke elite započeo je krajem austrougarske vladavine, ali je tek nakon 1918. taj proces doživio vrhunac. Već 1918. i 1919. niz begovskih čardaka je popaljen, što je samo bio nagovještaj predstojeće sudbine koja će zadesiti ovaj sloj. Samo početkom maja 1920. prilikom rušenja begovskih čardaka Rifat-bega Rifatbegovića (Gradaščevića), Ahmed-bega Gradaščevića i Izet-bega Jahića u selu Obudovac sudjelovalo je više stotina seljaka, a žandari su uhapsili njih 151, od kojih je 25 zadržano u pritvoru. Načelnik Tuzlanskog okruga razgovarao je sa uhapšenim seljacima, koji “opravdavaju svoje postupanje tim, da je bivše Narodno veće u Brčkom stavilo na te konake natpise ‘Narodno dobro’ i oni su usljed toga te konake i smatrali ne više vlasništvom begova, nego vlasništvom naroda (...). Kad su videli da begovi raznose stvari iz konaka odlučili su da ne dozvole begovima prisvajati narodnoga dobra i hteli su da podele te konake među se.” Tada su u kotaru Brčko osim navedenih

¹⁶⁴ *Srpska riječ*, br. 94, 1.(14.) maja 1914.

zapaljeni i konaci Fehim-bega Biogradlije u Buzekari, Fadil-bega Fadilpašića u Breziku, Fuad-bega H. Alipašića u Pipercima. "Prazni, bez čuvara, (ovi čardaci, op. H.K.) postaju iz dana u dan sve više plenom okolnih seljaka, koji odnose od njih po malo crep, podnice brvna i štogod stignu."¹⁶⁵

Koje su to porodice koje su se na prijelazu 19. i 20. stoljeća nazivale i smatrale begovima? Osim krupnih zemljoposjedničkih porodica koje u austrougarsko doba nose tu titulu – a do nje su došle ili tako što su je nosile dugo vremena u osmansko doba ili su je se domogle zahvaljujući procesu čiflučenja i stjecanju velikih posjeda,¹⁶⁶ pa su se vremenom počeli smatrati begovima kako bi istaknuli svoju vodeću poziciju u društvenoj hijerarhiji – tu su i porodice koje u austrougarsko doba više nisu krupne zemljoposjedničke porodice, ali zbog svoje historijske uloge zadržavaju tu titulu. Neke od ovih porodica koje nose begovsku titulu, a nisu krupni zemljoposjednici već krajem osmanske vladavine postale su jezgra muslimanske građanske klase u Bosni i Hercegovini. Većina begovskih porodica iz austrougarskog vremena imala je važnu ulogu u historiji Bosne od kraja 17. i početka 18. stoljeća. Neke su izvorno bosanske, za neke se pouzdano može utvrditi da su u Bosnu došle u određenom razdoblju bosanske historije iz ostalih krajeva Osmanskog carstva i bosnizirale se, dok se dio doselio iz Ugarske (iz Budima i Slavonije poslije 1690. godine). Jedan dio begovskih porodica koje su imale određenu ulogu u povijesti Bosne u doba austrougarske vladavine na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće došao je u Bosnu tek sredinom 19. stoljeća nakon protjerivanja muslimana iz Srbije 1861./62. godine. //

¹⁶⁵ ABiH, AGD, br. 5371/20.

¹⁶⁶ Ovdje postoji nekoliko izuzetaka, koji, međutim, ne mijenjaju bitno osnovnu ocjenu. Porodica Kučukalić iz Brčkog, npr., koja je porijeklom iz Čačka u Srbiji, početkom 20. stoljeća imala je znatne zemljišne posjede, do kojih nije došla ni čiflučenjem ni dobivanjem od države, nego isključivo kupovinom, a do potrebnog novca došla je trgovinom tokom druge polovine 19. stoljeća. Nijedan pripadnik ove porodice nije se titulirao kao beg, nego svi kao aga. Ali-aga, koji je utemeljitelj brčanske porodice Kučukalić, obogatio se trgovinom i svi su ga zbog toga oslovljavali isključivo kao agu.

VRSTE I STRUKTURA ZEMLJIŠNIH POSJEDA

Austrougarska uprava zaposjedanjem Bosne i Hercegovine priznala je staro osmansko agrarno zakonodavstvo, a time i sve što se temeljilo na tom zakonodavstvu. To znači da nije dirala ni u zatečenu kategorizaciju zemljišnih posjeda. Već 1878. prihvatila je Ramazanski zakon iz 1858. i Safersku naredbu iz 1859. i iznova ih objavila, ali se “klonila toga da izda materijalno-pravne odredbe u agrarnim poslovima, već i stoga razloga, da ne pretopi agrarno pravo iz pukog običajnog prava (na čemu se temeljila Saferska naredba, op. H.K.) u krutu formu nepromjenljivog legaliteta, te da tako oteža budući mu razvitak”.¹ Međutim, čitavo vrijeme austrougarske vladavine ovo pitanje, osim svoga pravnog značenja, imalo je i veoma izraženu političku dimenziju, pa se čak vjerovalo kako je praksa Vlade u agrarnim sporovima bila više politički motivirana nego što se temeljila na zakonima. Kada bi Vlada bila u dobrim odnosima s muslimanima izgledalo je da je njezina agrarna politika išla u korist begova, a u korist kmetova “ako je vlada imala razloga pogodovati seljacima”.²

Preuzevši osmansko agrarno zakonodavstvo, nova uprava naišla je na zamršeno stanje u agraru, koje je, bez obzira na dotadašnje gotovo stoljetno studiranje agrarnih odnosa u BiH, bilo znatnim dijelom za nju nerazumljivo, što je za posljedicu imalo postepeno prilagođavanje nove vlasti, kako stvarnom stanju u agrarnim odnosima, s ciljem

¹ *Izveštaj o upravi Bosne i Hercegovine 1906.* Izdalo c. i kr. Zajedničko ministarstvo finansija. Zagreb 1906, str. 49.

boljeg razumijevanja suštine tih odnosa, tako i u pogledu onog što je o zatečenom stanju u terminološkom smislu u službenim krugovima Monarhije dotad bilo poznato. To se odnosilo i na pitanje vrsta zemljišnih posjeda u Bosni i Hercegovini. Niko nije dovodio u pitanje postojanje erazi-mirije i mulka kao pravnih kategorija posjeda, ali se čitavo vrijeme austrougarske vladavine vodi borba između vlasti i različitih slojeva društva u BiH (najizrazitija u tom smislu bila je borba begova i vlasti) oko toga šta pod tim pojmovima valja razumijevati.³ Begovi su zastupali stanovište da postoje dvije vrste nepokretne svojine: erazi-mirija (čiji je vrhovni vlasnik država, a pravni posjednici su begovi) i mulk (vrhovni vlasnici su begovi). Žalili su se da je prilikom uspostavljanja gruntovnice mulk upisivan kao erazi-mirija, te su tražili od Vlade da se u tom smislu u gruntovnici izvrše ispravke.⁴ I kasnije su se begovi žalili u Saboru kako je austrougarska uprava "čim je došla tisuće i tisuće dunuma, ispaša i zemljišta, koja su pripadala vlasnicima, sebi prisvojila i na državni ih erar kao svoje upisala".⁵ Ovo pitanje bilo je od velikog značaja za begove kao socijalnu strukturu zbog toga što je prema odredbama Ramazanskog zakona iz 1858., koji je – kako je rečeno – Austro-Ugarska također preuzela, pravo nasljedstva erazi-mirije ograničeno.⁶

² Istorijski arhiv u Sarajevu (dalje IAS), Ostavština Safvet-bega Bašagića (dalje BS), 140. Dr. Ivo Pilar dr. Safvet-begu Bašagiću, bez datuma (ali se iz sadržaja pisma vidi da se odnosi na 1910. godinu).

³ O ovom opširnije: Nusret Šehić: *Pokret Muslimana za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju u svjetlu pregovora sa Zemaljskom vladom za Bosnu i Hercegovinu 1901. godine*. Prilozi Instituta za istoriju, Sarajevo, god. IX/I, Sarajevo 1973. Nusret Šehić: *Neka pitanja agrarnih odnosa u politici muslimanskog autonomnog pokreta*, Prilozi Instituta za istoriju, Sarajevo, god. XIII, Sarajevo 1977.

⁴ *Borba muslimana Bosne i Hercegovine za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju. Građa*. Sabrao i uredio Ferdo Hauptmann, Sarajevo 1968., str. 63-68.

⁵ *Stenografski izvještaji o sjednicama bosanskohercegovačkog Sabora god. 1910./11*. I zasjedanje, svezak II, Sarajevo 1911., XXVII sjednica, držana 28. oktobra (10. novembra) 1910., str. 73.

⁶ ABiH, ZVS, k. 48, br. 51 – 25/3.

Najveći dio posjeda bosanskih begova koji im je kao njihovo vlasništvo priznala austrougarska uprava bio je iz kategorije erazi-mirije, dok su mulkovni posjedi bili neznatni. Razlika između erazi-mirije i mulka sastojala se u tome što je na mirijskim zemljama država imala pravo *rekabe*, tj. vrhovnog gospodstva, koje je ograničavalo vlasničko pravo begova, a koje je sadržano u stavu da “i iza uvođenja gruntovničkog zakona nužna je dozvola političke oblasti za valjanu prodaju mirijskih nekretnina”.⁷ Međutim, izdato je uputstvo da organi vlasti izdaju dozvole za prodaju tih nekretnina kako se ne bi ometao promet, a “može se uskratiti privola samo iz važnih razloga političke i privredne naravi, o čemu se ima u sumnji prije zatražiti naputak s višeg mjesta”.⁸

Pravo *rekabe* zadržalo se i u vrijeme austrougarske vladavine, ali je postepeno slabilo. Zakonom od 29. decembra 1912. uklonjena su najteža ograničenja (ukinuta je odredba da se mirijske nekretnine ne smiju prodati bez dozvole vlasti), ali je država još uvijek zabranjivala da se mirija može uvakufiti, dok je nasljeđivanje dozvoljeno samo do četvrtog stepena srodnosti, a mirije su opterećene brojnim servitutima i sl.⁹ Ipak, tokom čitavog razdoblja austrougarske vladavine u Bosni i Hercegovini tekao je proces slabljenja utjecaja države na erazi-miriju, pa se posjedovno pravo begova postepeno pretvaralo u vlasničko pravo, ali taj proces nikad nije završen, ili barem nije zakonski ozvaničen. Neki su krajem austrougarske vladavine, kao jedan od načina rješenja bosanskog agrarnog pitanja predlagali da

⁷ *Sammlung der Gesetze und Verordnungen für Bosnien und die Hercegovina* (dalje *Zbornik*), Sarajevo 1886, str. 137. (Naputak za provedenje gruntovničkog zakona za Bosnu i Hercegovinu).

⁸ *Zbornik* 1886., str. 137. (Naputak za provedenje gruntovničkog zakona za Bosnu i Hercegovinu).

⁹ Prodaja zemljišta uvjetovana dopuštenjem oblasti postala je prepreka slobodnom privrednom razvoju. (ABiH, ZMF, opća, 13101/1912.); Ć. Truhelka: *Nekoliko misli*, str. 18. O raspravi u Saboru povodom prijedloga da se donesu neke izmjene odredaba Zakona o zemljišnom posjedu vidi: *Stenografski izvještaji o sjednicama bos. herc. Sabora god. 1912./13.*, Sarajevo 1913., Sjednica VIII, 11. 11. 1912., str. 143-145.

Car – koji ima pravo mulkijeta, jer je pravo mulkijeta imao sultan, a sva sultanova prava prenesena su na austrougarskoga cara – donese zakon kojim bi sve erazi-mirije proglasio mulkovnim imanjima, čime bi zemlja postala apsolutno slobodno vlasništvo begova, koji bi je na temelju ugovora mogli izdavati na obradu zakupnicima ili je sami obrađivati. Na taj način u Bosni bi “nestalo ono sredovječno razlikovanje između lenske i alodijalne zemlje”.¹⁰ Neki begovi, poput Mustaj-bega Mutevelića, pokušavali su dokazati kako je sva zemlja u Bosni mulk, a ne mirija.¹¹ Zakonom je, međutim, bilo tačno određeno šta se ima smatrati mulk-posjedom (kuća i okućnica površine 0,5 dunuma, s tim što je austrougarska vlast mulkom smatrala i posjed oko kuće površine do 1 dunuma), ali se postavljalo pitanje da li se i kuće i zemljište na kojem se te kuće nalaze u okviru kmetskoga selišta imaju smatrati mulkom ili erazi-mirijom. Ovo pitanje postavljeno je u okviru muslimanskog autonomnog pokreta, kada su se begovi žalili zbog toga što se ti posjedi upisuju kao erazi-mirija, a ne kao mulk, tražeći da se gruntovnica ispravi u smislu da se takvo što ima smatrati mulk-posjedima. Već na prvim pregovorima sa Vladom 1901. vladin savjetnik i stručnjak za ovu oblast dr. Ivan Žarnovski smatrao je da se zemljište oko kuće u okviru kmetskoga selišta ne može smatrati mulkom, jer bi u tom slučaju nastalo puno sitnih mulk-čestica unutar posjeda. Kmetske kuće pravljene su “u svrhu prebivanja kmeta, nisu to stalne kuće i čvrste već ponajviše napravljene kako je poznato od drva i slabog materijala, i stoga su tako loše, pošto nisu na vlastitoj zemlji kmeta sagrađene. Mi vidimo u praktičnom životu, da se ovakove kuće lako mogu na nekoliko sati daleko prenijeti, kolcem na ramenima. To iziskuje poljodjelstvo. Više puta kmet na jedno mjesto naiđe, kojemu ne odgovara onda prenese kuću.”¹² Zašto se kmetovske kuće i okućnice

¹⁰ Ć. Truhelka: *Nekoliko misli*, str. 19.

¹¹ *Stenografski izvještaji o sjednicama bosanskohercegovačkog Sabora god. 1910./11.* I zasjedanje, svezak III, Sarajevo 1911., LXXXVI sjednica, držana 4. aprila 1911., str. 1964.

¹² *Zapisnik XX sjednice pregovora Vlade i Muslimanskog autonomnog pokreta*, 16. 3. 1901.

ne mogu smatrati mulkom, osim u slučajevima ako postoji mulkovna tapija, nego samo erazi-mirijom, dr. Žarnovski objašnjavao je na slijedeći način: "Mi imademo velikih posjednika u Bosni. Čitava sela spadaju kadkad kojemu spahiji, begu ili agi. Čitav takav posjed, koji je erazi-mirija posjed, sastoji se više puta iz jednog velikog komada zemlje tako, da nije nikako izmiješan sa zemljištem drugog kojeg posjednika. Na takovom posjedu imade i kmetovskih kuća i više puta imade slučaj da cijelo selo od 200 kuća jednomu begu pripada, ali te su kuće po čitavom selu rastrcane." Te kuće ne služe begu za stanovanje, da bi se zbog toga uvrstile u mulk, nego "u tim kućama kmet prebiva, ali ne može se kazati da on u njima stanuje. On se nalazi na tuđem zemljištu, danas je na ovom mjestu dok udovoljava svojoj dužnosti, a kada joj ne može udovoljiti digne se pa ide dalje, u tome vidimo i uzrok zašto su te kuće tako slabo građene (...). On baš prebiva u sred svoje oranice. Tako vidimo, da na mnogim čiflucima kmetovske su kuće upravo u sredini jer tim zgodnije mogu zemlju obraditi."¹³

Međutim, suštinsko pitanje za begove u vezi s njihovim zemljišnim posjedima nije toliko u *pravnoj naravi zemljišta*, što je bilo viša razina pravnog teorijskog razmatranja, pogotovo s obzirom na činjenicu da je vremenom ta razlika u praktičnoj provedbi slabila, koliko u *upotrebnoj naravi zemljišta*, što je izravno i konkretno utjecalo na njihov socijalni status. Upotrebna narav zemljišta precizno je utvrđena u zemljišnim knjigama (gruntovne knjige), pa ćemo se stoga na ovome mjestu pozabaviti problemom uvođenja gruntovnih knjiga, u kojima su sadržani osnovni pokazatelji stanja begovskih zemljišnih posjeda u Bosni i Hercegovini austrougarskog razdoblja.

Kada je Austro-Ugarska zaposjela BiH 1878. stanje posjedovnih odnosa u agraru novoj administraciji izgledalo je nejasnim. Nije postojala tačna evidencija vlasništva nad zemljom jer u osmansko doba to pitanje nije bilo temeljito urađeno.¹⁴ Vlasništvo nad zemljom

¹³ *Zapisnik XX sjednice pregovora Vlade i Muslimanskog autonomnog pokreta*, 16. 3. 1901.

¹⁴ Sredinom 19. stoljeća svima, posebno stranim diplomatima u Bosni, bilo je jasno da se odnosi između begova i kmetova ne mogu riješiti "dokle god u ►

dokazivalo se posjedovanjem tapije, ali u tapijama granice posjeda, pa time ni tačna površina, nisu bili precizno određeni. Stoga je pred novom upravom prvi zadatak bio tačno evidentiranje posjeda. Prvi projekt za izradu katastra,¹⁵ kao preduvjeta pravnoga reguliranja vlasničkih odnosa nad zemljom, zagubio se u krilu Bosanske komisije u Beču, a zemaljski poglavar vojvoda Württemberg u januaru 1879. ponovio je svoj raniji prijedlog "da se privremeno do provedbe agrarne reforme pristupi barem točnoj evidenciji posjedovnog stanja i odnosa, što bi imale izvršiti vojne vlasti, a da se uporedo donesu i one odluke koje bi bile potrebne za hitno rješenje agrarnog pitanja".¹⁶ U tom smislu preduzete su mjere na premjeravanju zemljišta i sastavljanju katastra. Katastarsko premjeravanje zemljišta počelo je 15. avgusta 1880. i obavljalo se pod vrhovnom upravom Zajedničkog ministarstva finansija, dok je ratno ministarstvo ovaj posao pomagalo angažiranjem svojih časnika i dočasnika te vojnih trupa kada je bilo potrebno. Premjeravanje je završeno krajem 1884., a rezultat je bio da je izmjereno 2.845.057 parcela sa 51.158.686,2 dunuma.¹⁷ Nakon toga uveden je sistem gruntovničkih knjiga kakav je postojao u Austriji i Ugarskoj. Prilikom sastavljanja gruntovnice primjenjivao se princip prema kojem se u posjedovnici izričito napominje pravna narav zemljišta (mirija ili mulk), a kmetsko pravo ne unosi se u teretovnicu kao kakav teret, nego se ime kmeta jednostavno ubilježi u gruntovnom

► Bosni ne bude riješeno pravo vlasništva, dok ne bude povučena oštra i stvarna granica u teritorijalnim odnosima između fiska, stvarnog, odnosno tobožnjeg posjednika zemlje, zatim utvrđeno uživanje svakog posjeda, pa dok se ne ustroji pravi registar prema kojem će se moći rješavati eventualni sporovi, dakle dok se ne uspostavi potpun i konačan katastar ovog zemljišta". (Galib Šljivo: *Bosna i Hercegovina 1854-1860*, Landshut 1998., str. 304).

¹⁵ "Katastar po svojoj namjeni i svrsi ima da pokazuje, ko pojedine nekretnine drži u posjedu i ko je dužan da za njih plaća porez, a zemljišne knjige opet da pokažu ko je vlasnik pojedinih nekretnina i ko ih može prodati." (D. Hamid H. Efendić: *Nasljedno pravo i zemljišne knjige u Bosni i Hercegovini*. Novi behar, God. X, br. 23-24, Sarajevo 15. 6. 1937., str. 318.

¹⁶ *Prilozi*, str. 142.

¹⁷ *Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine 1906.*, str. 440-443.

listu. Kao gruntovna jedinica uzeto je selište, čifluk, “i to bez obzira na to, da li ovo selište stoji pod kmetskim pravom, ili je slobodni posjed gospodara zemlje (begluk), ili je pak selište slobodnoga seljaka. U posjedovnici označene su zatim pojedine čestice selišta po svojim katastralnim brojevima uz oznaku vrste, dakle: oranica, livada, voćnjak, kućište itd, a unesena su i u mjestu njihova uobičajena imena. Kod kmetovskoga selišta unesen je naravno gospodar zemljišta kao vlasnik.”¹⁸ Ime vlasnika unošeno je u vlastovnicu: “Vlastnici imadu se upisati ne samo njihovim prezimenom i imenom, nego treba dodati i pobližu oznaku, kao: stalež, zvanje, porijeklo i t.d., da se ne zamijeni sa osobom istog ili sličnog imena.”¹⁹

Zakonom je predviđeno (§57 Gruntovničkog zakona) stvaranje alfabetskog imenika posjednika (obrazac X) u kojem bi se potpuno navodilo ime i prezime posjednika, kućni broj i prebivalište te broj gruntovnog uloška. Taj imenik “valja tvrdo i trajno uvezati i na iste udariti potrebne natpise”.²⁰ Tako sastavljene gruntovnice, sa svim raspravnim spisima, predaju se kotarskim uredima kao nadležnim gruntovnim oblastima.

Osnivanje gruntovnica na terenu bilo je u nadležnosti posebne komisije. Članovi komisije bili su sudski činovnici i geometri. “Pošto se izrokom pozovu svi vlasnici zemljišta, da donesu svoje naslove vlasništva (tapije), polazi povjerenstvo od općine do općine, obilazi pojedine čestice, saslušava svjedoke, starije ljude, mjesne starješine i td, i sastavlja pojedine gruntovne listove.”²¹ U Gruntovničkom zakonu tačno je određeno koji je zadatak gruntovničkih komisija na terenu. “Povjerenik za sastavljanje gruntovničkih uložaka treba kod mjestnih izvida prije svega da ustanovi (...) pregledajući tapije

¹⁸ *Izvjestaj o upravi Bosne i Hercegovine 1906.*, str. 486. U § 50 Gruntovničkog zakona određeno je da se u posjedovnicu kod kmetovskih selišta “valja upisati oznaku kao ‘kmetovsko selište’ i ime kmetovske porodice”. *Sammlung 1886-Zbornik 1886.* § 50 Gruntovničkog zakona, str. 76.

¹⁹ *Sammlung 1886-Zbornik 1886.* § 22 Gruntovničkog zakona, str. 65.

²⁰ *Sammlung 1886-Zbornik 1886.* § 57 Gruntovničkog zakona, str. 80.

²¹ *Izvjestaj o upravi Bosne i Hercegovine 1906.*, str. 486.

i ine posjedovne isprave, zatim preslušavajući učestnike i ispitujući međaše, vlasnika svake pojedine nekretnine i da stalno uglavi faktični posjed, te posljedak toga ubilježi u osnutcima.”²² Ako se pojave slučajevi da je pravo vlasništva sporno, kao vlasnik se upisuje onaj za koga je utvrđeno da je u faktičnom posjedu, dok se oni koji to pravo osporavaju, upućuju da to pravo dokažu na sudu.²³ O ovim se izvidima sastavlja zapisnik koji potpisuju svi članovi povjerenstva i zainteresirane stranke: “Ako onaj koji drži nekretninu navede, da je ista kmetovsko selište ili dio takvoga, a vlasnik to poriče, valja istu, – ako se stranke ne sporazumiju, upisati kao kmetovsko selište, dotično kao dio istog, a onoga koji ga drži, uputiti da svoj zahtjev zatraži kod nadležne upravne oblasti i da se u roku određenom u § 60 iskaže kod gruntovničke oblasti, da je to učinio tim sigurnije, jer će se inače na zahtjev vlasnika brisati upis kao kmetovskog selišta, odnosno otpisati od kmetovskoga selišta nekretnina, upisana kao dio istoga.”²⁴ U posebnom *Naputku za provedenje gruntovničkog zakona za BiH*, odobrenom 13. septembra 1884., predviđeno je da se u slučajevima “gdje bude povodom sastavljanja gruntovnice trebalo riješiti između vlasnika i kmeta preporno pitanje, da li su zemljišta, što ih ovaj potonji upravo obrađuje baš pod kmetom, t.j. da li sačinjavaju kmetovsko selište, ili da li takvom spadaju”, organizira rasprava, pri čemu treba voditi računa o veličini kmetovskog selišta i upozoriti one koji tvrde da je to kmetovsko selište na posljedice predviđene u *Saferskoj naredbi* u slučaju neobrađivanja kmetovskog selišta.²⁵

²² *Sammlung 1886-Zbornik 1886.* § 36 Gruntovničkog zakona, str. 71.

²³ “Ako se učestnici u pogledu nastalog prepora sporazumiju, valja upis prema tome obaviti, a u protivnom slučaju upisati za vlasnika onoga, za koga je izvidima uglavljeno, da je u faktičnom posjedu, a dotičnog potražioca uputiti, da svoje pravo potraži parničnim putem u roku određenom u § 60 i iskaže kod gruntovničke oblasti, da je parnicu potegao.” *Sammlung 1886-Zbornik 1886.* § 39 Gruntovničkog zakona, str. 72.

²⁴ *Sammlung 1886-Zbornik 1886.* § 41 Gruntovničkog zakona, str. 72.

²⁵ *Sammlung 1886-Zbornik 1886.* str. 141-142 (Naputak za provedenje gruntovničkog zakona za Bosnu i Hercegovinu).

Zakonom je bilo određeno i to da “čim budu gruntovnički ulošci za koju općinu dogotovljeni, treba povjerenik za sastavljanje gruntovničkih uložaka da uloške i raspravne spise javno izloži tečajem trideset dana na sjedištu kotarskog ureda, da ih svako uzmogne pregledati i da uzmogne prigovoriti krivim unosima, ako ih možda bude”. Prigovori se mogu predati kod kotarskog ureda ili kod povjerenika za sastavljanje gruntovničkih uložaka. U slučaju prigovora obavljaju se izvidi, utvrđuje činjenično stanje i nakon toga ovjeravaju se gruntovnički ulošci i slažu u glavne knjige. Nakon ovako sastavljene gruntovnice opet je predviđeno (§ 60) da svi oni koji smatraju da su njihova vlasnička prava oštećena mogu sastaviti prigovor u roku od tri mjeseca: “Ako se izvidima pokaže da je prigovor utemeljen (ako je u pitanju slovna greška i drugo što ne dira u prava uknjiženih vlasnika) odmah se vrše potrebne ispravke, a ako se prigovorima dira u prava uknjiženih vlasnika tada se podnosilac prigovora upućuje na sud.” Sastavljanje gruntovnica u početku je “osobito kod aga pobudilo veliko nepovjerenje, te su se mnogi ustručavali predati svoje tapije gruntovnom povjerenstvu, ali se je odmah prvih godina opstanka udomaćilo, te je to sada uredba čije probitke stanovništvo, a osobito age, u svakom pogledu shvaćaju i njom se služe”.²⁶

Provedba gruntovnice odvijala se od 1886. do 1909., kada je taj posao završen. Troškovi su iznosili 3.387.000 Kruna.²⁷

Okrug	Kotar	Godina uspostave gruntovnice
Banjaluka	Banjaluka – grad	1886
Banjaluka	Banjaluka – seoski kotar	1886
Banjaluka	Bosanska Dubica	1888

Okrug	Kotar	Godina uspostave gruntovnice
Banjaluka	Bosanska Gradiška	1887
Banjaluka	Bosanski Novi	1895
Banjaluka	Kotor Varoš	1891
Banjaluka	Prijedor	1887

²⁶ *Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine 1906.* Izdalo c. i kr. Zajedničko ministarstvo finansija. Zagreb 1906, str. 486.

²⁷ *Bericht über die Verwaltung von Bosnien und der Hercegovina 1908,* S. 248.

Okrug	Kotar	Godina uspostave gruntnovnice
Banjaluka	Prnjavor	1885
Banjaluka	Tešanj	1885
Banjaluka	Derventa	1887
Bihać	Bihać	1889
Bihać	Bosanska Krupa	1890
Bihać	Bosanski Petrovac	1897
Bihać	Cazin	1888
Bihać	Ključ	1897
Bihać	Sanski Most	1889
Donja Tuzla	Bijeljina	1889
Donja Tuzla	Brčko	1889
Donja Tuzla	Gračanica	1892
Donja Tuzla	Gradačac	1888
Donja Tuzla	Kladanj	1899
Donja Tuzla	Maglaj	1891
Donja Tuzla	Srebrenica	1895
Donja Tuzla	Tuzla – gradski kotar	1890
Donja Tuzla	Tuzla – seoski kotar	1890
Donja Tuzla	Vlasenica	1897
Donja Tuzla	Zvornik	1893
Mostar	Bileća	1909
Mostar	Gacko	1909
Mostar	Konjic	1892
Mostar	Ljubinje	1909
Mostar	Ljubuški	1888

Okrug	Kotar	Godina uspostave gruntnovnice
Mostar	Mostar – gradski kotar	1891
Mostar	Mostar – seoski kotar	1891
Mostar	Nevesinje	1898
Mostar	Stolac	1898
Mostar	Trebinje	1909
Sarajevo	Čajniče	1905
Sarajevo	Foča	1907
Sarajevo	Fojnica	1902
Sarajevo	Rogatica	1901
Sarajevo	Sarajevo – gradski kotar	1890
Sarajevo	Sarajevo – seoski srez	1887
Sarajevo	Višegrad	1900
Sarajevo	Visoko	1895
Travnik	Bugojno	1894
Travnik	Glamoč	1900
Travnik	Jajce	1899
Travnik	Livno	1894
Travnik	Prozor	1904
Travnik	Travnik	1893
Travnik	Varcar Vakuf	1899
Travnik	Zenica	1892
Travnik	Žepče	1893
Travnik	Županjac	1895

Tabela: Vrijeme uspostavljanja gruntovnih knjiga po pojedinim kotarevima

Osnovna važnost gruntovnih knjiga u pogledu pitanja begovskih zemljišnih posjeda sastoji se u tome što je beg upisan u gruntovnici kao vlasnik zemlje, “ali ga kao vlasnika priječi kmetovski odnošaj, da raspolaže sa zemljom, kako bi on htio, da je obradi onako, kako će mu se najbolje isplatiti, u opće da raspolaže sa zemljom kao jedini i neposredni gospodar. I ta ga činjenica nagoni da sve više počinje

hladiti od kmetovske zemlje.”²⁸ Premda je beg u gruntovnicu upisan kao vlasnik, ipak je i kmetsko selište “postalo predmet gruntovnog upisa, *posebna jedinica privrednog i pravnog karaktera*, što dotle nije bilo, jer se selište ranije nije shvaćalo kao *nepromjenjiv i jednostrano neraskidiv sklop parcela* (potcrtao H.K.). Sastavljanjem gruntovnih knjiga točno je ustanovljeno vlasništvo svake parcele i tom su prilikom kmetovi – uz gotovo redovito manjkavi interes aga – prijavili kao sastavni dio svog kmetovskog selišta sve što nije bilo begluk ili agino zemljište dato samo u obični zakup. Kmet je shvatio, za razliku od aga, važnost te gruntovne operacije za osiguranje svog selišta te zbog nezainteresiranosti age prijavio kao dio svog selišta čak i parcele koje nikada dotle nije uživao ili koristio se njima kao dijelom svoga selišta. To je jedan od razloga da se u gruntovnim knjigama pojavljuju selišta veličine do 50 ha, dok drugi razlog leži u tome što je u ekstenzivnoj privredi uopće bio potreban veći zemljišni kompleks pa selište u pogledu veličine prema gore (uostalom i prema dolje) ne poznaje granice.”²⁹

Gruntovnica je, ipak, priznala pravo vlasništva, ali je Adalbert pl. Shek, odjelni predstojnik, tvrdio kako taj pojam “vlasništva” koji se upotrebljava u gruntovnici nije vlasništvo u smislu *dominiuma*, jer pravna narav zemljišta ostaje nedirnuta: “Kad se govori o miriji, i kad pravna narav zemljišta ostaje netaknuta, i kad se kaže ‘vlasništvo’, to može biti samo mirijsko vlasništvo, to je ono vlasništvo, ukoliko ga daje ramazanski zakon, a nikako vlasništvo u punom opsegu, kao što se obično uzima svojina. Kakva bi to nesretna svojina bila, kad država ima prava, ako ja ne obrađujem jednu zemlju tri godine, da je uzme sebi natrag?! Je li to onda svojina?! Je li to vlasništvo u smislu rimskog ili austrijskog prava?! O tome ne može biti govora!”³⁰

²⁸ Hamid Svrzo: *Agrarno pitanje*. Pregled. List za nauku i socijalni život. God. I, br. 6, Sarajevo 15. novembar 1910., str. 412.

²⁹ *Prilozi*, str. 146.

³⁰ *Stenografski izvještaji o sjednicama i prilogima bosansko-hercegovačkog Sabora god. 1910./11*. I zasjedanje, svezak III, od LIV. do XCII. sjednice, str. 804.

Nakon što je provedbom gruntovnica tačno utvrđeno vlasništvo i površina svake zemljišne parcele, izgledalo je da je time riješen problem evidentiranja posjeda i njihova pojmovnog određenja (erazi-mirija, selišta, begluk i sl.). Međutim, kasnije su se i begovi i kmetovi žalili na stanje evidentirano u gruntovnim knjigama. Ponekad su i begovi i kmetovi zajednički osporavali to stanje, i to onda kad su posjedi u gruntovnim knjigama evidentirani kao “erarni”. Jednom prilikom navodili su primjer kad je uspostavljanjem gruntovnica “mnogo (je) zemlje upisano u carevinu pokraj rijeke Save, iako su se ovdašnji seljani tome protivili a pošto tu još imade i vlastite otkupljene zemlje. Geometar ih je tješio riječima: ‘Pa opet će vaša krava pasti – zašto da otimate begovima zemlju’”. Kasnije je, međutim, pola ove erarne zemlje podijeljeno kolonistima, a druga polovina ostala je erarna pod šumom. Radi se o naseljima Brodac, Svinjarevac i Batković.³¹ Sličnih slučajeva upisivanja u gruntovne knjige privatnog zemljišta kao erarnog bilo je, prema tvrdnjama begova, na svim stranama. Godine 1908. Bećir-beg Kapetanović tvrdio je kako je oko 40.000 dunuma zemlje u Požunu, selo Brišnik (u predjelu planine Grabovice), još od sredine 18. stoljeća bilo u vlasništvu vitinskih begova Kapetanovića, jer je jedan pripadnik te porodice kupio to zemljište od nekog Mostarca i tu naselio svoje kmetove, dao im livade i pašnjake. Međutim, prilikom sastavljanja gruntovnice sve to zemljište upisano je kao erarno, a ne kao vlasništvo begova Kapetanovića, i to stoga što su njihovi kmetovi izjavili da to nije begovo (“reklo im se da kažu da to nije begovsko, pa će se podijeliti među seljane”, kako su kasnije tvrdili sami kmetovi).³²

Grof Todor Batthyany u oktobru 1907. u budimpeštanskom listu *Magyarország* objavio je nekoliko članaka o prilikama u Bosni i Hercegovini. U tekstovima je navodio bošnjačke optužbe da je vlast

³¹ *Srpska riječ*, br. 112, 3. (16.) 8. 1905.

³² *Zapisnici sa pregovora 1908. godine*. Bećir-beg veli da se radi o Derviš-paši Kapetanoviću, kojeg je 1764. zarobio general Laudon. Međutim, prema genealoškom stablu što ga je Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak napravio krajem 19. stoljeća, u vrijeme kada su navodno kupljeni ti posjedi (sredina 18. stoljeća) živio je h. Mehmed-paša Kapetanović, a ne Derviš-paša.

prilikom sastavljanja gruntovnice njihovu privatnu imovinu pretvarala u državnu, a njima ostavila samo pravo služnosti.³³ Begovi su se i kasnije u Saboru žalili kako je austrougarska uprava “čim je došla tisuće i tisuće dunuma, ispaša i zemljišta, koja su pripadala vlasnicima, sebi prisvojila i na državni ih erar kao svoje upisala”.³⁴

Nije bilo primjedbi samo na evidentiranje posjeda kao erarnog vlasništva, nego su se i begovi i kmetovi međusobno optuživali oko evidentiranja posjeda kao begluka, odnosno kmetskog selišta. Begovi su se žalili kako su znatni kompleksi beglučkog zemljišta upisivani kao kmetovska selišta, a “onima koji tu zgodnu priliku propustiše, trebalo je kašnje zemljogospodara sudbeno primorati, da im prizna pravo kmetstva i ako je samo imao svjedoka (u takovim prilikama imadu seljaci svjedoka koliko god hoće!), da je dotičnu zemlju već odavno obrađivao, uspjeh je siguran – mora mu vlasnik priznati pravo kmetstva. Tako nije ništa moglo smetati jednom Mati koji se je prije okupacije iz tuđine doselio u Bosnu, te koji je uzeo u najam zemlju jednoga age, da prilikom popisa gruntovnice izjavi, da on dotičnu zemlju obrađuje još od sveopćeg potopa, jer je siguran, da će mu drugi to posvjedočiti i time je stvar gotova.” Da bi potvrdio takve tvrdnje list *Musavat* naveo je primjer Jovana Antelja iz sela Vrapčići, koji je obrađivao zemljište Mujage Muslibegovića iz Mostara u Gornjim zemljama (katastarska općina Zimlje) i prilikom provedbe gruntovnice izjavio je da je to zemljište begluk Mujage Muslibegovića, a da ga on samo obrađuje. Kasnije je Antelj tražio da mu se prizna kmetopravo na taj posjed, što je Zemaljska vlada i učinila jer je, navodno, “prilikom sastavljanja gruntovnice privolio (je) Jovan Antelj, ‘bez znanja’ i privole ostalih zadrugara (mlađa braća Jovanova), da se predmetni čifluk kao begluk u gruntovnici upiše”, premda se, zaključuje *Musavat*, očigledno radilo o otimanju beglučkih zemalja.³⁵ Mehmed-beg Bišćević, koji je

³³ *Srpska riječ*, br. 231, 24. 10. (6. 11) 1907.

³⁴ *Stenografski izvještaji o sjednicama bosanskohercegovačkog Sabora* god. 1910./11. I zasjedanje, svezak II, Sarajevo 1911, XXVII sjednica, držana 28. oktobra (10. novembra) 1910., str. 73.

³⁵ *Musavat*, br. 6, 16. 2. 1909., str 2.

živio u Travniku, isticao je da je u Grmuši “od pamtivijeka” imao beglučke zemlje, ali su je kmeti “u vrijeme moje malodobnosti (...) povodom sastavljanja gruntovnice pod svoje kmetsko pravo poklopili. Kad sam ja lani na istoj zemlji htio da namjestim čardak, nije mi kmet ni jedan dao, da ja na svojoj vlastitoj zemlji sklopim zgradu, nego sam morao kmetu, što sam na njegovoj čiflučkoj zemlji namjestio čardak, trećinu u vrijednosti od 80 fr. pokloniti, sve dotlen, dok moj čardak opstoji.”³⁶

S druge strane, bilo je prigovora da je puno kmetskih selišta evidentirano kao begluk. Ove tužbe dolazile su uglavnom od strane Srba, i u to doba njihovih organiziranih djelovanja u cilju postizanja prava vlasništva nad zemljom. Nakon što bi se utvrdilo kako su pojedini posjedi u gruntovnim knjigama zavedeni kao begluci, a ne kao kmetska selišta, oni su počeli tvrditi da je to urađeno mimo znanja kmetova, koji su, navodno, imali kmetsko pravo nad tim posjedima. Najčešće se isticalo kako su begovi varali seljake prilikom sastavljanja gruntovnice, pa su se kmetska selišta upisivala kao begluk. Deva Bijelić iz Kulen Vakufa 1910. žalila se Saboru kako je “kod sastavljanja gruntovnice spahija Mehmed ef. Omić njezina pok. muža Pericu napojio, te ga pijana i luda, jer mu bijaše 87 godina, za kmetovsko pravo prevario i zemlju pod begluk upisao i nakon sedam godina iza smrti udovicu stjerao”.³⁷ S druge strane, u literaturi je postojalo i uvjerenje kako je prilikom sastavljanja gruntovnih knjiga kmet bio zainteresiraniji od bega, pa je puno posjeda upisivano kao kmetska selišta. Posljedica takvog uvjerenja jeste teza kako je i stanje ubilježeno u gruntovnim knjigama pokazivalo da je većina zemljišta imala karakter kmetskog selišta, dok je begluk “po pravilu, bio neznatan, koje polje, šljivik ili – još u najvećoj mjeri – šumski kompleks, beglučka šuma”.³⁸ Zbog toga su begovi i age nastojali “dobiti barem dio čiflučke zemlje u svoje

³⁶ *Bošnjak*, br. 10, 9. 3. 1893., str. 2.

³⁷ *Stenografski izvještaji o sjednicama bosanskohercegovačkog Sabora god. 1910./11. I zasjedanje, svezak II, Sarajevo 1911., XXVII sjednica, držana 28. oktobra (10. novembra) 1910., str. 79.*

³⁸ *Prilozi*, str. 151-152.

ruke, kako bi ga na kraći rok dali u najam – 'pridrži' i time više zaradili". Često su kmetovi pristajali ustupiti dio čifluka begovima, "no to je privremeno korištenje od strane age i ne stvara njegovo pravo na taj dio čifluka, osim u kotaru Stolac, gdje nakon desetgodišnjeg uživanja takva zemlja prelazi u agino vlasništvo. Sve u svemu, veći zemljišni kompleksi nisu na ovaj način izuzeti iz čiflučke zemlje i postali slobodno raspoloživi; kmetovsko se selište odrvalo pritisku aga da ga umanjili ili, čak, pretvori u najamnu zemlju."³⁹

Ovakva teorija problematična je najprije zbog činjenice da se ne temelji na egzaktnim pokazateljima o tome koliko je zemlje zaista bilo u gruntovnim knjigama ubilježeno kao kmetska selišta, a koliko kao slobodni begovski posjedi. Prema jednom pregledu sastavljenom 1911. godine vidi se da je ukupna površina slobodnih posjeda (begluka) iznosila 4.861.474,471 dunum, što je u odnosu na 51.199.000 dunuma, koliko je iznosila površina Bosne i Hercegovine, predstavljalo oko 9,5% ukupne teritorije.⁴⁰ Podaci o razvoju slobodnog posjeda (begluka) kod nekih begovskih porodica u austrougarsko doba (Gradašćevići, Salihbegovići, Džinići, Kulenovići, Filipovići, Fadilpašići, Čengići i nekih drugih) pokazuju da su ti posjedi bili znatni, te da su se uvećavali i na račun kmetskoga selišta (čifluka), ali u neznatnoj mjeri. Istraživanja razvoja begluka kod nekih begovskih porodica pokazala su da je krajem 1918. većina beglučke zemlje kao takva upisana u gruntovnim knjigama prilikom njihovog sastavljanja. Uvećavanje begluka u doba austrougarske vladavine odvijalo se najčešće zamjenom ranijih beglučkih parcela sa kmetskim selištima, ili su se kmetovi, uz određenu novčanu nadoknadu, odricali kmetskog prava na pojedinim dijelovima selišta koja su dobivala status begluka.⁴¹ Međutim, činjenica da se begluk znatnije ne uvećava na račun čifluka ne dokazuje da begovi nisu uspijevali narušiti njegovu kompaktnost,

³⁹ *Prilozi*, str. 164.

⁴⁰ ABiH, ZMF, opća građa, 2427/1911., Summarausweiss des frei- und Beglukbesitzes über 200 Dunum. (U ovu površinu uračunati su ne samo begluci muslimanskih begova i aga, nego i slobodni posjedi svih zemljoposjednika.)

⁴¹ Vidi analize zemljišnih posjeda po pojedinim porodicama u ovom radu.

nego je to posljedica nezainteresiranosti begova, upravo zbog znatnih kompleksa begluka i dostatnoga haka sa selišta (čifluka), da se upuste u borbu sa kmetovima i njihovim poimanjem vlasništva nad čiflucima, koji su, inače, bili preovlađujuća vrsta posjeda, ali su i begluci zauzimali znatne komplekse. Čak je i srpska štampa, zalažući se za obligatni način otkupa, pisala kako “*danas znatna množina begova imade velike komplekse begluka* (potcrtao H.K.). Neka se na tim beglucima uredi intenzivno gazdovanje mjesto ekstenzivnog, koje je danas, pa će nositi mnogo veću korist nego čitluci. To je bezima moguće samo obaveznim otkupom, jer će dobiti potrebni kapital za investicije.”⁴² Samo je, npr., Mahmut-beg Alajbegović, zvani Grbavac, iz Zvornika u više sela oko grada imao 10.000 dunuma begluka, i uz to još puno kmetova.⁴³ H. Mahmud-beg Džinić je, prema podacima koje je naveo Šerif Arnautović u jednoj molbi upućenoj 21. novembra 1912. Zajedničkom ministarstvu finansija, “prodao selo Gašticu (oko 4.000 dunuma begluka) svojim kmetovima – sve za 20 K na dunum”.⁴⁴ Ragib-beg Džinić, koji je nesporno bio najbogatiji beg u Bosni krajem 19. i početkom 20. stoljeća, raspolagao je 1918. sa 29.201,024 dunuma begluka u kotarevima Bosanska Dubica (Draksenić, Demirovac i Gradina Donja) i Bosanska Gradiška (Turjak).⁴⁵ Đulaga-beg Bagdadi u Dubici Donjoj imao je begluk površine preko 5.000 dunuma u komadu, koji su njegovi sinovi Rifat-beg i Sejfudin-beg Bagdadi prodali 1909. dr. Jovanu Petroviću iz Subotice. Srpski seljaci kasnije su tvrdili kako je taj posjed “nekada” bio pod kmetskim pravom, a “sve ove kmetovske odnošaje poništio je tadašnji vlasnik naš beg Đulaga time da je čifluke pobeglučio na sve moguće načine, a nas seljake je potisnuo na zemljište uz obalu Save i Bosne koje su svake godine

⁴² *Srpska riječ*, br. 239, 2. (15.) 11. 1910.

⁴³ *Musavat*, br. 24, 13. 7. 1909., str. 3. Godine 1918. nasljednici Mahmud-bega Alajbegovića Grbavca (koji je umro 1910.) imali su svega 29 kmetskih selišta. Moguće je da su oni većinu selišta nakon Mahmud-begove smrti prodali.

⁴⁴ ABiH, ZMF, opća grada, 94/1913.

⁴⁵ ABiH, KBUDB, Evidencija, Kl. br. 507.

⁴⁶ ABiH, AGD, br. 28537/21.

redovno pod vodom”.⁴⁶ Seljaci su se nakon Prvog svjetskog rata žalili protiv tog da begluci ostanu u vlasništvu begova, ističući kako se radi o velikim kompleksima. Da su u pitanju bili mali i neznatni kompleksi, seljaci se sigurno ne bi bunili protiv tog da oni ostanu u vlasništvu begova! Seljaci su navodili primjer Brusnice i Dervente, gdje je bilo 4.000 dunuma kmetovske prema 5.000 dunuma beglučke zemlje. U Donjem Klakaru bilo je 4.000 kmetovske prema 3.000 dunuma beglučke zemlje. U Obudovcu, kotar Brčko, bilo je 3.000 dunuma kmetovske zemlje i 8.000 dunuma beglučke zemlje. U Obudovcu “begluk je pripao četvorici vlasnika, a stajalo je na njima oko 200 kuća beglučara”.⁴⁷ U Poljavicama, kotar Bosanski Novi, bilo je 9.000 dunuma begluka, u Sjenicama, kotar Gradačac, bilo je 5.000 dunuma begluka.⁴⁸

Uvjerjenje kako su begluci mali kompleksi zemljišta ušlo je u literaturu zbog identifikacije mulk-posjeda iz osmanskog razdoblja sa beglukom kao kategorijom pod kojom se u doba austrougarske vladavine u Bosni može razumijevati jedino onaj kompleks begovskih posjeda na kojima kmetovi nisu imali tzv. kmetsko pravo. Budući da ova identifikacija nema nikakvo utemeljenje, mora se zaključiti kako su i svi zaključci zasnovani na takvoj pretpostavci posve krivi. Bez obzira što je austrougarska uprava *de iure* priznala osmansko agrarno zakonodavstvo, ipak se u stvarnom životu odvijaju procesi koji su tu naslijeđenu pravnu regulativu u izvjesnoj mjeri mijenjali. Među novinama koje je uvela nova vlast posebno je važno to “da se svojstvo one zemlje, na kojoj je nastanjen kmet, izriječno zabilježi u gruntovnici kao kmetovska zemlja”.⁴⁹

U osmansko doba nisu postojale pravne kategorije *begluk* i *kmetsko selište*, nego su u procesu čiflučenja i razgradnje klasičnog osmanskog

⁴⁷ ABiH, AGD, br. 109/20. U Obudovcu su begluke imali: Husni-beg Salihbegović iz Brčkog, Ahmet-beg Gradašćević (Osmanbegović) iz Gradačca, Rifat-beg Rifatbegović (Gradašćević) iz Bijeljine. Oni su tu imali ukupno 6.057,762 dunuma. Nisam mogao utvrditi ime četvrtog bega.

⁴⁸ ABiH, AGD, br. 109/20.

⁴⁹ *Izvjestaj o upravi Bosne i Hercegovine 1906.*, str. 49.

timarsko-spahijskog sistema čifluci izrasli kao preovlađujuća vrsta posjeda, i to više vrsta čifluka. Prema hronici Salih-ef. Hadžihuseinovića Muvekkita iz sredine 19. stoljeća, postojale su četiri vrste čifluka: 1. čifluci na kojima je sve pripadalo čifluk-sahibiji, koji je sam ili uz pomoć najamne snage obrađivao čifluk; 2. čifluci na kojima je sve pripadalo čifluk-sahibiji, ali čifluk obrađuje čifčija; 3. čifluci na kojima je zemlja pripadala čifluk-sahibiji, a alat i volovi za obradu pripadali su čifčiji, koji obrađuje čifluk; 4. čifluci slični prethodnoj vrsti, samo što nije bilo određeno čiji su volovi i sjeme za obradu. U okviru ovih posljednjih čifluka postojale su dvije vrste zemljišta: čifčijsko i beglučko zemljište: "Svaki čifčija ima zaseban svoj komad zemlje uz koji nema ni komad begluka, jer je sav begluk čifluk-sahibija rezervisao za sebe."⁵⁰ Begluk, kao kategorija zemljišta, u doba austrougarske vladavine očigledno je izrastao iz jedne vrste čifluka iz osmanskog doba, i to onih čifluka na kojima je bila praksa čestog mijenjanja čifčija. Etnolog Milenko Filipović utvrdio je kako su se na prostoru Trebave (između Doboja, Gračanice, Gradačca i Modriče) često smjenjivale čifčije na jednom čifluku. On veli kako su na prostoru Trebave "gotovo svi Srbi seljaci bili kmetovi (čifčije) muslimanskih aga i begova". Kmetovi su "grupa stanovništva" koja je "bila vrlo pokretljiva: age i begovi su svakog časa menjali svoje čifčije i dovodili druge. A i sami kmetovi su se lako kretali i odlazili od jednog age drugome. I same čifčije su doprinosile mnogo tome seljakanju na taj način što su podmićivanjem čifluk-sahibija uspevali da oteraju dotadašnje čifčije, a mesto njih da bude uzet onaj koji je dao nešto. Bilo je, kažu, dovoljno odneti begu ovna ili 'jungu' masla pa da on onda dadne najbolju zemlju, čifluk. Mnogi su u daljoj starini napuštali čifluk i seljakali se da bi izbegavali podvrgavanje

⁵⁰ Salih Sidki Hadžihuseinović Muvekkit: *Povijest Bosne*, 2, Sarajevo 1999. (dalje: *Povijest Bosne*), str.1025-1026; Vojislav Bogićević: *Stanje raje u Bosni i Hercegovini pred ustanak 1875.-1878. godine*. Godišnjak Istorijskog društva Bosne i Hercegovine, god. II, Sarajevo 1950. (dalje: *Stanje raje*), str. 146; Avdo Sućeska: *Evolucija u pravnom regulisanju čiflučkih odnosa u Bosanskom ejaletu u XIX stoljeću*. Zbornik radova povodom 75. godišnjice života akademika Envera Redžića, Sarajevo 1990., str. 240.

samovolji begova, koji su vršili *ius primae noctis*, o čemu se i sada mnogo kazuje.”⁵¹ Od sredine 19. stoljeća (Saferske naredbe, 1859.) kmetovi (čifčije) bili su zakonom zaštićeni, a njihova sigurnost na čifluku je povećana,⁵² no, ipak, iz onih čifluka na kojima je i dalje bila česta pokretljivost čifčija iz raznoraznih razloga⁵³ izrasli su begluci koji su kao takvi u austrougarsko doba bilježeni u gruntovnim knjigama.

Ova razlika između begluka i kmetskoga selišta, nastala je, zapravo, tek iza 1878., jer nju ne poznaje nijedan osmanski agrarni zakon, pa ni temeljni osmanski agrarni zakoni – Ramazanski zakon i Saferska naredba. Dok se u tim zakonima upotrebljavaju pojmovi *čifčija* i *čifluk* (u prijevodima na njemački jezik *Pächter* i *Pachgut*), *kmet* i *kmetsko selište* postali su predmet gruntovnog upisa čime, je *de facto* ozvaničeno posebna kategorija čifluka – čifluk opterećen pravom nazvanim *kmetsko pravo*.⁵⁴ U uvodnim objašnjenjima za popis stanovništva 1910., a i pri ranijim popisima, kaže se kako se u Bosni

⁵¹ Milenko S. Filipović: *Prilozi etnološkom poznavanju severoistočne Bosne*. ANUBiH. Građa, knjiga XVI, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 12. (dalje: M. S. Filipović: *Prilozi*), Sarajevo 1969., str. 88.

⁵² Vasilj Popović: *Agrarno pitanje u Bosni i turski neredi za vreme reformnog režima Abdul-Medžida (1839.-1861.)*, Beograd 1949. (dalje: V. Popović: *Agrarno pitanje*), str. 279-285.

⁵³ Razlog za veću pokretljivost čifčija nalazi se i u tome što su često sami begovi naseljavali kmetove iz udaljenijih krajeva na svoje posjede. Neki hercegovački begovi koji su posjede imali u Semberiji naseljavali su stanovnike iz Hercegovine na svoja imanja kao kmetove, jednako kao što su u neke krajeve na prostoru Trebave naseljavali kao kmetove zarobljenike iz Srbije koje su zarobili početkom 19. stoljeća u vrijeme vojnih okršaja za vrijeme Prvog i Drugog srpskog ustanka. (M. S. Filipović: *Prilozi*, str. 89.)

⁵⁴ Zvanična osmanska uprava nikad nije priznala pojam *kmetski odnos*, jer on podrazumijeva kulučenje po nahodanju posjednika. To se vidjelo i u vrijeme Tahir-paše 1848.-1850. godine, kada je po nalogu Porte zabranio angariju. Pojmove *kmet* i *kmetski odnos* sa sobom donose srpski seljaci koji se od početka 19. stoljeća naseljavaju na bošnjačka imanja. (Ahmed S. Aličić: *Da li je novija povijest Bosne u korelaciji sa osmanskim društveno-političkim sistemom*, Istočna Bosna i Sandžak (Znanstveni skup), 23. maja 1994. Sarajevo 1996., str. 80.)

i Hercegovini “razvio kroz vijekove posebni oblik seljačkoga prava na uživanje zemljišta zemljoposjednika. Taj se oblik zove kmetsko pravo.”⁵⁵ Pri pripremama popisa 1910. namjeravalo se utvrditi koliko kmetskih selišta posjeduje svaki beg u čitavoj zemlji, ali se u tome nije uspjelo.⁵⁶

Hrvatski dnevnik pisao je kako je vlada uvodeći “neosnovan i protuzakonit izraz ‘kmet’, kao oznaku naseljenih neslavenskih rišćanskih težaka mustedžira” imala prikrivene političke motive pripremajući tako put za rješenje agrarnoga pitanja u korist mustedžira (kmetova). *Hrvatski dnevnik* pisao je kako agrarno pitanje u Bosni i Hercegovini i agrarno pitanje u evropskim državama imaju drukčiju historijsku i etičku podlogu: “Poznato je, da je težak u evropskim državama bio protupravno lišen svoga slobodnog, neograničenog i baštinjenog vlasništva – allodium – i pretvoren u leno velikih zaslužnih plemića, feudum.” Takav slučaj nije bio u Bosni, gdje se hrišćanskim seljacima “nije ništa otelo, oni nisu imali ovdje u Bosni nikakvog slobodnog nekretnog imetka, allodija, nisu bespravno pretvoreni u feudum, nisu bili glebae adstricti. Oni su jednostavni privatnopravnički zakupnici, stoje u zakupničkom odnošaju sa svojim gospodarima, došli su u Bosnu i sjeli su na spahinsku zemlju na temelju ugovora, imaju se točno držati svih propisa ugovora i zakona od 14. safera 1276. – Trebalo bi prisiliti čifčije, da obnove zakupničke ugovore sa svojim zemljegospodarima i ako bi koji čifčija povrijedio koju god ustanovu ugovora ili ustanovu § 8. Saferskog zakona, imale bi ga stignuti zakonite posljedice.”⁵⁷

⁵⁵ *Rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 10. oktobra 1910.* Sastavio Statistički odjel Zemaljske vlade. Sa preglednom kartom konfesija. Sarajevo 1912., str. LXXX.

⁵⁶ *Rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 10. oktobra 1910.*, str. LXXXI.

⁵⁷ *Bošnjak*, br. 16, 23. aprila 1908. Prenosi se pisanje *Hrvatskog dnevnika*. Ovakvo pisanje *Hrvatskog dnevnika* 1908. u korist begovskih interesa predstavlja kontinuitet sličnih napisa iz 1906. i ima svoju političku pozadinu u nastojanjima Stadlerove političke grupacije da, “zaboravljajući posve na hrvatske kmetove”, odvrati saradnju bošnjačkih begova sa srpskom ▶

Nakon što je potcrtala razliku između slobodnog beglučkog zemljišta i kmetskog selišta opterećenog kmetskim pravom, austro-ugarska uprava je “uporno išla za tim da se slobodno beglučko zemljište muslimana pretvara u kmetovska selišta. Događalo se da je dosta bilo da jedan težak nekoliko godina, najmanje tri godine obrađuje beglučku zemlju temeljem ugovora, kao privatno pravnog odnošaja, već je oblast uticala na težaka rišćanina, da tuži spahiju muslimana na priznanje kmetovskog prava. Neka se samo sastavi statistika, koliko je novi kmetskih selišta tako nastalo iz beglučkih muslimana, pa će horendni broj izići. Rišćani seljaci udariše u trgovačke špekulacije sa spahinskom zemljom, pola selišta ostane tobož iz gospodarstvenih razloga neobrađeno i na tim zemljištima hrane svoja i tuđa goveda, svoju pod skupe novce prodadu, za tuđu uzmu kesim. Ele trguju sa muslimanskom zemljom. Spahija musliman daj zemljarinu, daj paušal, – a kmet rišćanin trgov sa tom zemljom i nedaj nikome ništa. Tužiti kmeta rišćanina na trećinu, već je crimen, već ga rišćanska štampa žigoše kao krvopiju i krvoloka, prava svoja ne može postignuti. Koliko je rišćana kmeta tim postupkom danas postalo gazda, a spahija musliman spao na niske grane.”⁵⁸

Uprkos tome, gotovo sva literatura koja se bavila pitanjem vlasništva nad zemljom, očigledno zbog činjenice da u osmansko doba nije bio sasvim razdvojen begluk od čifluka, bila je mišljenja kako ni u doba austrougarske vladavine ne postoji *jasna* kategorizacija posjeda na *begluke* i *čifluke*: “Uostalom, pomanjkanje takve kategorizacije zemljišnog posjeda u BiH u dvije grupe otežalo je svaku kombinaciju koja bi se temeljila na ukidanju kmetovskih odnosa na bazi razdiobe zemlje na dvije polovice: begluk i oslobođeni čifluk. Ono što je prilikom ukidanja kmetstva provedeno na takvoj bazi u čitavoj ostaloj Evropi ovdje nije uspjelo baš iz gornjeg razloga.”⁵⁹ Međutim,

► građanskom politikom, jednako kao što je ih srpska građanska politika pokušavala odvratiti od saradnje sa Hrvatima, stalno ukazujući na Stadlerov prozelitizam. (Vidi: Mirjana Gross: *Hrvatska politika u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1914*. Historijski zbornik. Godina XIX-XX, 1966.-1967., str. 24.)

⁵⁸ *Bošnjak*, br. 16, 23. aprila 1908. (Prenosi se pisanje *Hrvatskog dnevnika*.)

⁵⁹ *Prilozi*, str. 152.

u austrougarsko doba *begluk* i *kmetsko selište* sasvim su uobičajeni termini, i tačno se znalo šta se pod tim pojmovima podrazumijevalo. U okviru slobodnog posjeda (begluka) moglo se naći zemljište koje je mulk ili mirija, a jednako su tako mulk i mirija mogli biti i u okviru kmetskog selišta, s tim što je mulk bio neznatan. *Mulk* i *erazi-mirija* samo su oznake za pravnu narav zemljišta, dok su *begluk* i *kmetsko selište* (čifluk) oznake za upotrebnu narav zemljišta.⁶⁰ Jugoslavenske vlasti nakon Prvog svjetskog rata tvrdile su da su se begluci, kao slobodni begovski posjedi u doba austrougarske vladavine u BiH, “u većini slučajeva” razvili u velike posjede zato što su “begovi raznim mahinacijama sprečili kmetsko pravo ili trajno obrađivanje”.⁶¹ Dr. Nikola Stojanović tvrdio je kako su begluci nastali “većim dijelom bezdušnim proganjanjem sa strane turskoga i nasilnim otimanjem sa strane austrijskog režima. Štititi begluk znači potpomagati begove, koji su služili Austriji.”⁶² Možda ova posljednja rečenica najbolje otkriva osnove na kojima je poslije Prvog svjetskog rata skršena snaga i moć begova u Bosni i Hercegovini.

I u okviru begluka i u okviru kmetskih selišta (čifluka) mogle su se naći sve vrste zemljišta (oranice, livade, šume itd.). Begluk je bio onaj posjed na kojem obrađivači nisu imali “kmetsko pravo”, za razliku od kmetskog selišta, na kojem je to pravo postojalo.⁶³ To je bilježeno

⁶⁰ *Sarajevski list* u rubrici *Izroci*, sukladno naredbi Zemaljske vlade od 18. 6. 1883, br. 4092/III, kojom je određen postupak prilikom sastavljanja gruntovnih zapisnika (*Sammlung* 1883, S.164-174), u svakom broju donosio je vijesti kotarskih ureda “da je dogotovljen i kod toga ureda na ugled izložen nacrt gruntovnog zapisnika br. (...) o slijedećim nekretninam (ime vlasnika) u k.o (...) kotara (...), okružja (...)”, u kojem su tačno odvojeni slobodni posjedi – begluci (unutar ovih mulk i mirije), od kmetskih selišta (unutar kojih se također bilježe mulk i erazi-mirije posjedi). Isti postupak prilikom sastavljanja gruntovnih zapisnika bio je i prije donošenja zakona o uspostavi gruntovnice (kada su gruntovni zapisnici sastavljani samo od prilike do prilike, tj. u slučaju potrebe –promjene vlasnika i sl.), kao i poslije donošenja tog zakona.

⁶¹ ABiH, AGD, 7925/22.

⁶² ABiH, AGD, 109/20.

⁶³ Zemljišni posjedi u BiH, osim što su se s obzirom na pravnu narav dijelili na mulk, erazi-mirije i vakufe, s obzirom na pravo upotrebe dijelili su se u dvije ►

u gruntovnim knjigama, u kojima se tačno navodilo kojoj kmetskoj porodici pripada tzv. kmetsko pravo na određenom kmetskom selištu.

Na temelju uspostavljene razlike između begluka i čifluka na kojima su obrađivači imali tzv. kmetopravo ukazivala se jasna razlika u privrednoj vrijednosti tih kategorija zemljišta. Begluci su bili na tržištu puno skuplji od čifluka opterećenih kmetoppravom. Da nije postojala razlika između begluka i čifluka opterećenog kmetoppravom (kmetsko selište), ne bi postojala nikakva razlika u cijeni tih dviju kategorija zemljišta! Varljivo uvjerenje dosadašnje literature kako u austrougarsko doba nije postojala *jasna* razlika između begluka i kmetskoga selišta, osim već ranije istaknute činjenice da ta razlika u osmansko doba zaista nije postojala, temeljilo se još i na činjenici da je mali broj begova sam obrađivao to zemljište. Njega su, naime, opet obrađivali drugi seljaci, ali oni nisu imali kmetopravo: beg je s njima mogao raskinuti ugovor kad god je htio, povjeriti beglučku zemlju na obradu drugim seljacima i sl.⁶⁴ Takvi odnosi i takvo ponašanje begova sasvim su razumljivi s

► kategorije, i to “slobodna ili od kmetova slobodna zemlja i kmetovska zemlja. Pri slobodnoj svojini vlasnik zemlje nije dalje ograničen u upotrebi zemlje. A kmetovska je zemlja ona koja se nalazi u posjedu kmetovske porodice, koja je na upitnom zemljištu postavljena. Ovako zemljište, doklen je god kmetovska porodica kadra da ga ljudski obrađuje, mora ostati u upotrebi ove porodice. Vlasnik može inače raspolagati sa tim imanjem, može ga prodati i opteretiti, ali u načinu upotrebe ne može ništa mijenjati, doklen se gornji uslov ispunjava. Upotrebno pravo kmetovske porodice je kao neko stvarno pravo na imanju postavljeno i doklen se gore spomenuti uslov ispunjava, prema svakom djelatno (aktivno).” *Izveštaj o upravi Bosne i Hercegovine 1906.*, str. 46; Ernest Bauer: *Zwischen Halbmond und Doppeladler. 40 Jahre österreichische Verwaltung in Bosnien und Herzegowina*. Wien München 1971 (dalje: *Zwischen Halbmond und Doppeladler*), S. 151.

⁶⁴ Još je u osmansko doba zakonom bilo određeno da se zemljišta koja se mogu obrađivati moraju obrađivati “budi putem zakupa budi zajma” (Član 9. Ramazanskog zakona). Zemljišta koja vlasnici daju na obrađivanje putem zakupa su begluci, a ona druga su selišta. (Peter Demmelhuber: *Das Kmetenwesen in Bosnien und der Herzegowina*. Inaugural-Dissertation 1934, dalje: *Das Kmetenwesen*, S.16-17.)

obzirom na nizak stupanj mehanizacije bosanskog agrara. Kada bi beg sam obrađivao zemlju, ne bi bio beg nego bi ga statistike uvrstile u kategoriju slobodnih seljaka!⁶⁵ Prilikom popisa stanovništva 1910. ne samo da su se jasno razlikovali zemljoposjednici od kmetova, nego se isticala i razlika između zemljoposjednika bez kmetova i slobodnih seljaka, koja se sastojala u tome što kod zemljoposjednika bez kmetova posjedom upravlja “zakupnik ili su ga dali priorcima za neko vrijeme na obrađivanje”. Slobodni seljaci se od zemljoposjednika razlikuju “ne samo tim, što im je zemljište manje ili manje vrijedno, nego prije svega i tim, što slobodni seljaci obrađuju svoju zemlju sami, a pomaže im porodica i služinčad”. Poslije Prvog svjetskog rata kmetstva selišta su po zakonu prelazila u slobodno vlasništvo dotadašnjih kmetova, dok su begluci ostajali u vlasništvu zemljoposjednika, osim onih kategorija begluka za koje je zakon predvidio da se mogu dodijeliti dotadašnjim obrađivačima. Budući da su seljaci bili zaposjeli brojne begluke, do kojih begovi nisu mogli uopće doći, begovi su ih započeli na tržištu prodavati, “prvo, jer ih od dosadašnjih zakupnika ne mogu da oslobode; drugo, što se boje da im se ne oduzmu radi podjeljenja potrebnima zemlje i dobrovoljcima; treće, što moraju da bi uopšte mogli da žive”.⁶⁶

⁶⁵ Zanimljivo je napomenuti da su jugoslavenske vlasti čak i poslije 1945., određujući zemljišni maksimum, dopuštale posjedovanje većih zemljišnih kompleksa onima koji su sami obrađivali zemlju. Tako je i onaj manji dio begova koji je između dva rata uspio koliko-toliko sačuvati dio svojih begluka sada ostajao bez njih. Muharem-beg Ljubović, koji je došao iz Travnika u Gradačac na ženino imanje u Karači (oženio se sa Tahira-hanumom Gradašćević), našao je dvojicu “malo ludih” seljaka iz tog sela da svjedoče na sudu kako on obrađuje tu zemlju. Jedan mu je rođak tada savjetovao kako nije pametno na svjedočenje dovesti dvojicu “ludaka”. “Pa neću valjda dovesti pametne, pa da kažu kako ja ne obrađujem tu zemlju”, odgovori Muharem-beg Ljubović. Tako je i bilo: ova dvojica posvjedoče kako su vidjeli Muharem-bega da nosa bundeve sa imanja, a drugi kaže da ga je viđao kako premješta sijeno i sl. Tako je Muharem-beg tada zadržao dio imanja. (Saopćenje Muhameda Bege Gradašćevića iz Gradačca.)

⁶⁶ ABiH, AGD, br. 100/20.

Osim begluka, druga kategorija begovskih posjeda bila su kmetska selišta. To su posjedi na kojima je jedna kmetska porodica imala tzv. kmetsko pravo. Kmetsko pravo je pravo korišćenja zemljišta koje je pripadalo jednoj kmetskoj porodici na kmetskom selištu: "Kmetovsko je pravo nasljedno, ali se nije moglo ni prodati, ni prenijeti. Samo slobodan čifluk, imanje, na kom nije bilo kmetova sa svojim pravom, može beg dati drugome pod zakup, ili za sebe zadržati."⁶⁷ Imanje na kome nije postojalo kmetsko pravo zove se *begluk*, a imanje sa kmetskim pravom *selište* ili jednostavno *čifluk*. Kmetovi (čifčije) uživali su osobnu slobodu, ali su bili obavezni begu (agi) davati određeni dio prihoda sa selišta (hak ili aginski dohodak).⁶⁸ Nije nigdje utvrđeno kolika je površina jednog čifluka, ali se od njega mogla izdržavati jedna porodica.⁶⁹ U objašnjenjima popisa 1910. navodi se da se "posjednik, koji je vlasnik kmetskoga zemljišta, zove (se) uopće aga ili beg, u sjevernoj se Bosni često nazivlje spahija, što ima svoj razlog u povjesnom razvoju (spahija = onaj, koji je podaren lenom). Na posjednikovom kmetskom zemljištu, koje se zove čifluk, sjedi kao nasljedni zakupnik kmet ili kmetska obitelj. Njihovo se selište zove kmetluk. Dokle god traje kmetske obitelji, može se ona samo onda dignuti sa čifluka, ako zanemari obrađivanje čifluka, ili ako agi uskrati obični ili uglavljeni agrarni danak (hak)."⁷⁰

Dešavalo bi se da age osiromaše. "U nevesinjskom kotaru ima aga, koji su tako osiromašili da moraju i sami zemlju obrađivati. Ako aga nema slobodne zemlje, on se onda pogodi s kmetom i podijele čitluk na pola, pa na jednoj polovini kmet ostane samostalan gospodar, a na drugu se polovinu kmet odreče kmetskog prava i aga onda može slobodno drugom polovinom raspolagati. (...) Kakvu pravnu jačinu ima kmetsko pravo, vidi se po tome, što su prilikom pokreta na seobu

⁶⁷ V. Bogićević: *Stanje raje*, str. 148.

⁶⁸ K. Grünber: *Die Agrarverfassung*, S. 28-29; E. Bauer: *Zwischen Halbmond und Doppeladler*, S. 151; P. Demmelhuber: *Das Kmetenwesen*, S. 16-18.

⁶⁹ K. Grünber: *Die Agrarverfassung*, S. 30.

⁷⁰ *Rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 10. oktobra 1910.*, str. LXXX.

u Srbiju 1902., mnoge age plaćali kmetima izvjesnu sumu novaca, što su se svojevrijedno odricali kmetuskog prava.”⁷¹

Dr. Ćiro Truhelka u jednoj brošuri koncem Prvog svjetskog rata posebno je isticao ovu snagu kmetuskog prava i značaj koji to pravo ima za kmetove (musedžire Saferske naredbe): “Ta se pogodnost sastoji u *baštinstvu* i *nepovrjedivosti* kmetuskog prava. Doklegod kmet vrši dužnosti kmetuskog ugovora, nemože ga niko dići sa kmetišta, kojim se on i njegovo potomstvo debele krvi po zakonu koristi.” Kmetusko pravo šttilo je kmetove od siromašenja i proletariziranja, pa su čak i oni kmetovi koji su uspjeli doći do vlastite zemlje zadržavali i ovu na kojoj su imali kmetusko pravo. “Upitaš li ih, zašto to ne čine (tj. zašto ne otkupljuju kmetuska selišta, op. H.K.) odgovoriti će, da slobodno zemljište može za dug ili radi druge nevolje izgubiti a kmetišta ne.”⁷² Ovo svoje mišljenje Truhelka je potkrepljivao i događajima iz Prvog svjetskog rata. “Nedavna srpska provala u Bosnu prikazala je ovu povoljnost za kmeta u novom svjetlu. Službeni *Sarajevski List* objavio je na stotine oglasa, kojima se slobodni nepokretni imetak veleizdajnika i uskoka zapljenjuje, ali nije oglasio niti jedan cigli slučaj, da je bilo kojemu oduzeto kmetusko pravo”⁷³. Pa ipak, za srpsko-

⁷¹ *Srpska riječ*, br. 159, 26. 7. (8. 8.) 1910. Nasuprot kmetuskom pravu kmeta stoji posjedovno pravo bega.

⁷² Dr. Ć. Truhelka: *Nekoliko misli*, str. 6-7.

⁷³ Početkom rata 1914. u Bosni i Hercegovini donesen je zakon o oduzimanju bosanskog državljanstva i konfiskaciji imovine onih lica koja “za rata ili ratne pogibli ili za unutarnjih nemira dikoše oružje na oružanu silu ili se pridružiše neprijatelju i ostaviše zemlju”, što je, zapravo, značilo konfiskaciju imanja osoba koje napuste svoja imanja i pređu u Srbiju. *Glasnik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu*. Godina 1914. Komad XLI, 485. Na temelju ove naredbe do kraja 1915. konfiscirano je 6.612 dunuma zemljišta u kotarevima Trebinje, Bileća, Rogatica, Sarajevo (Pale, Mokro i Zijamet Crna Rijeka) i Kladanj (Iljas Hadžibegović: *Ideja o naseljavanju ruskih ratnih zarobljenika njemačke nacionalnosti u istočnoj Bosni krajem 1915. i početkom 1916. godine*. Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine, Godina XXXIX, Sarajevo 1988., 160-161.). Ovakva naredba nije bila u skladu sa odredbom §16 Statuta BiH iz 1910., koji je jamčio neprikosnovenost imovine. Ovom naredbom ►

crnogorske provale u istočnu Bosnu, pridružilo se neprijatelju na tisuće kmeta pravoslavne vjere, mnogo ih je za uzmaka s njima prešlo na srpsko zemljište, gdje su ih naše čete zatekle i internirale. Danas su se svi ti vratili kući na svoje staro kmetište te se kao da ništa ni bilo nije, pozivlju mirno na svoje kmetsko pravo, koje im – po njihovom mišljenju – ni pravomoćna ekspatrijacija nije mogla oduzeti.”⁷⁴ Još ranije su hercegovački begovi bili pokrenuli pitanje oduzimanja kmetoprava seljacima koji su bježali u Crnu Goru, a povod je bio prelazak nekoliko pravoslavnih kmetova iz Trebinja u Crnu Goru početkom 1909. godine.⁷⁵

Begovi su tvrdili da je ovo kmetovsko pravo uvela austrougarska uprava kako bi zavadila begove i kmetove. Jedan beg to je objašnjavao početkom 1911. u Bosanskom saboru, tvrdeći da je vlada dala pravo i begu i kmetu, “ali ti, kmete, imaš tako pravo da moreš raditi šta hoćeš”. Ovaj beg dalje je objašnjavao: “Kmet je mislio da ništa ne vrijedi agino pravo, a aga je znao, da je on po zakonu vlasnik, pa je govorio kmetu: ‘To što ti je vlada dala, nekakvo kmetovsko pravo, ne vrijedi ništa!’ I tako zavadili su kmeta sa starim vlasnicima, koji su za kmeta uvijek imali otvorene hambare i kese. Koji su grdili kmeta, kad se je usudio, da od drugog u nevolji šta uzajmi, jer je bio sretan, da mu kmet ne ide u drugoga uzajmiti novaca u nuždi. A bila je najveća sramota za agu, kad sam nije htio kmetu pomoći i naći mu se u nevolji. Nas, age, stare prijatelje kmetova, sa kmetovima, kojim smo se dičili, zavadila je danas ta vlada.”⁷⁶

-
- predviđeno je i oduzimanje bosanskohercegovačkog pripadništva onima koji su “digli oružje protiv naše odbranbene snage, odnosno što su bili u sporazumu s neprijateljem i po tom iz zemlje otišli”. Naredba br. 13241/predsj. od 13. oktobra 1914. bila je nadopuna k članu 13. naredbe o iseljenju od 27. jula 1907. *Sarajevski list* donosio je spiskove onih kojima su kotarski uredi na temelju te naredbe oduzimali bosanskohercegovačko pripadništvo.

⁷⁴ Dr. Ć. Truhelka: *Nekoliko misli*, str. 7.

⁷⁵ ABiH, ZMF, Präs. 1046/1909.

⁷⁶ *Stenografski izvještaji o sjednicama bosanskohercegovačkog Sabora god. 1910./11.* I zasjedanje, svezak III, Sarajevo 1911., LXIII sjednica, držana 25. februara 1911., str. 1094.

Zahvaljujući ovom kmetopravu kmetovi su bili prilično sigurni na čifluku, bez obzira što je bilo predviđeno Saferskom naredbom da on sa čifluka može biti i odstranjen pod određenim uvjetima. Proces odstranjenja, pak, bio je prilično dug i obično je trajao više godina od trenutka kada bi beg pokrenuo tužbu protiv kmeta koji ispunjava uvjete da bude odstranjen sa čifluka. Da bi odstranio svog kmeta koji nije uredno obrađivao čifluk, Smail-beg Mulabegović iz Dervente tužio se šest godina (tužbu je podnio 28. aprila 1904., a kmet je odstranjen sa čifluka 26. aprila 1910.),⁷⁷ a neke tužbe nisu nikada ni završene. Hafiz Hamzi-beg Filipović iz Glamoča žalio se sredinom 1907. na svoje mustedžire Špiru i Jovu Kajteza zbog neobrađivanja selišta, koje je bilo površine 21,280 dunuma oranice i 104,80 dunuma livade. Oba mustedžira bili su “bećari, nemaju potrebite stoke, a ni čeljadi. Jovo je vazda čuvao seoska goveda, a Špiro je bivao uvijek poljar, te su na ta svoja zvanja više polagali važnosti nego na svoju mustedžirsku dužnost.” Oni su od čitavog selišta “tek neki dio davali drugim težacima na obrađivanje, od kojih sam ja teškom mukom hak pobirao, dočim je veći dio ostajao uvijek pust i neobrađen”. Beg se žalio na organe vlasti u tom slučaju i navodio primjer izvjesnog Kneževića, koji je na begovu tužbu kazao kako bi kmet trebao prvo ubiti bega, a onda i činovnika ako bi se donijela odluka o tome da se “kmet sa selišta digne”.⁷⁸ Kada je Ilija Peranović iz Vukšića Gornjeg, kotar Brčko, počeo svoj čifluk davati “pod idžaru” (u najam), vlast je dopustila čak da se ozvaniči takav postupak. Nakon što je ovo pitanje u pregovorima sa Zemaljskom vladom 19. marta 1908. postavio Ali-beg Firdus, Vlada je nakon temeljitih istraživanja zauzela mišljenje da Bakir-beg Tuzlić, koji je bio vlasnik tog selišta, može “tužbom brisanje kmetovskog odnošaja Peranović i odstranjenje najamnika čiflučkog zatražiti”.⁷⁹ Od 1903. Ifet-hanuma Gradašćević, udata Džinić, vodila je spor sa nekim svojim kmetovima u selu Vranjak kod Modriče. Spor je trajao

⁷⁷ ABiH, ZMF, opća građa, br. 10900/1910.

⁷⁸ *Bošnjak*, br. 32, 8. 8. 1907., str. 3.

⁷⁹ ABH, ZVS, k. 391, Zahl 171/24/65.

sve do 1911., ali su kmetovi i poslije 1918. držali zemlju sa koje su pravosnažno bili odstranjeni.⁸⁰

Zakupnik nije gubio kmetsko pravo ni u slučaju napada na bega ili njegovog zastupnika, subašu. Rifat-beg Sulejmanpašić 1910. u Saboru je uputio jednu interpelaciju povodom toga, ali je Zemaljska vlada odgovorila da se kmetsko pravo može izgubiti jedino po odredbama Saferske naredbe, a ona ne predviđa da se to pravo može izgubiti zbog fizičkog napada na bega ili njegovog zastupnika, subašu.⁸¹ Kmetsko pravo moglo je prestati ili dobrovoljnim odricanjem kmeta, ili nagodbom sa zemljoposjednikom, zatim izumiranjem kmetske porodice, sudskom presudom, eksproprijacijom, dijeljenjem između zemljoposjednika i kmeta, pri čemu i zemljoposjednik i kmet dobivaju po jedan dio kmetskog selišta u slobodno vlasništvo, i ujedinjenjem sa drugim kmetskim selištem. Godine 1912. najveći broj prestanka kmetskog prava, ne računajući otkupe, otpadao je na odricanje kmetova (241 ili 46,69%, pri čemu je samo na kotar Trebinje otpadalo 110 slučajeva), zatim na izumiranje kmetske porodice (77 ili 15,88%), na sudske odluke otpadalo je 101 (20,83%), na eksproprijacije 10 ili 2,06% (sve u kotaru Nevesinje za vojne objekte), na podjelu između zemljoposjednika i kmeta otpadalo je 20 (4,12%) te 13 na ujedinjenje sa drugim kmetskim selištem.⁸²

Na temelju ovog kmetskog prava u historiografiji je uobličena teza o pretvaranju kmetovskog prava u vlasničko pravo kmeta nad zemljom koju je držao kao čifluk, što je slabilo vlasništvo bega nad zemljom,⁸³ ali to begovo posjedovno pravo ne samo da nije nikada osporeno, nego je čak nekim zakonima pojačavano.⁸⁴ Zapravo, beg je

⁸⁰ ABiH, ZMF, opća građa, br. 11.265/1909.; ABiH, AGD, br. 1252/24.

⁸¹ *Stenografski izvještaji o sjednicama bosanskohercegovačkog Sabora god. 1910./11. I zasjedanje, svezak II, Sarajevo 1911., XXVI sjednica, držana 9. novembra (27. oktobra) 1910., str. 53.*

⁸² ABiH, opća, 4539/1913.

⁸³ *Prilozi*, str. 151.

⁸⁴ *Stenografski izvještaji o sjednicama bos. herc. Sabora god. 1912/13, Sarajevo 1913., Sjednica VIII, 11. 11. 1912., str. 143-145.*

posjedovno pravo na zemljište, koje mu je garantirala država, sve više pretvarao u vlasničko pravo. Dok je on sve više izlazio kao pobjednik u borbi sa državom oko vlasništva nad zemljom, kmetovi su se sve snažnije pozivali na svoje kmetsko pravo kako bi sada oni umjesto države ograničavali begovsko pravo vlasništva. U toj borbi država se postepeno povlačila, begovi su izlazili kao stvarni pobjednici, ali su i kmetovi dobivali privid vlastite pobjede. Konačno je Zakonom o fakultativnom otkupu kmetskih selišta 1911. priznato begovsko pravo vlasništva, ali je državnim potporom otkupu selišta postepeno mijenjano stanje u agrarno-posjedovnim odnosima.

U historiografskoj literaturi uglavnom se govori o otkupu kmetova, mada se u suštini ne radi o tome, jer kmet se nije imao od koga "otkupljivati", nego se radilo o tome da su kmetovi kupovali kmetska selišta od begova. Ova "kupovina" u sebi je sadržavala i "prodaju" od strane begova, pa je, zapravo, ispravnije govoriti o prodaji kmetskih selišta nego o "otkupu kmetova". Zbog toga ćemo se na ovom mjestu osvrnuti na taj proces, koji je neobično značajan sa stanovišta proučavanja begovskih zemljišnih posjeda.

PRODAJA KMETSKIH SELIŠTA

OBLICI PRODAJE

1. *Slobodna pogodba bega i kmeta*

Jedan od načina rješavanja kmetskog pitanja bila je prodaja kmetskih selišta kmetovima koji su ih obrađivali. Taj proces tekao je u vrijeme austrougarske vladavine, a olakšavao ga je pokret iseljavanja begova i aga u Tursku nakon 1878. godine. Odlazeći, oni su prodavali svoje posjede, a kmetovi su "imajući pravo prvokupa i prekupa po iste novce ako ih je aga prodao komu drugomu, dolazili srazmjerno vrlo jeftino do vlasništva na zemljište".⁸⁵ Međutim, taj proces odvijao se vrlo

⁸⁵ O kmetskom pravu prekupa vidi: Danilo Dimović: *Kmetsko pravo prekupa*. Pregled. List za nauku i socijalni život, god. I, br. 3, Sarajevo 1. juna 1910., str. 159-162. Ovdje se zastupa teza kako kmet ("kao djelimični vlasnik") ima ►

sporo s obzirom da je pokret iseljavanja begova tokom vremena slabio, a usto i nije bio tako intenzivan kako se obično misli, tim prije što je među iseljenim muslimanima bilo više slobodnih seljaka i sitnijih zemljoposjednika nego krupnih begova. Početkom 1904. povjerljivi izvještaji iz Sarajeva ukazuju kako “na ovdašnjoj gruntovnici kupuju zemlju isključivo muslimani. Svu svoju prištednju, koju su povukli i čuvaju za eventualnu seobu u Tursku, oni sada ulažu u zemljišta u Bosni, a upitano ih je više kako i zašto to? Odgovor je glasio jednoglasno: ‘Sultanova vlast stoji samo na riječi, a u stvari je nema, seliti nećemo imati kuda, pa zato ostajemo tu.’”⁸⁶ S obzirom da “svake godine broj iseljenika naglo opada, a možda će se za kratko vrijeme svesti na ništicu i kad uzmemo da je uprkos te velike dosadašnje seobe otkupljeno tek nekoliko sela ili pojedinih seljana raštrkanih po cijeloj Bosni i Hercegovini”, među pojedinim srpskim političarima pojavila se ideja o načinu rješavanja kmetskog pitanja na temelju slobodnog ugovora bega i kmeta, “kojim se kmet obvezuje ustupiti agi kmetsko pravo na jednom dijelu kmetskog zemljišta, a aga kmetu prepustiti vlasništvo na preostalom dijelu, a osim toga prodati mu stanoviti procenat dobivenoga zemljišta po cijeni kmetskoga zemljišta tj. aga se obvezuje prepustiti kmetu vlasništvo na jednom dijelu zemljišta, koje je posjedovao (sic!) kmet, a kmet ustupiti agi kmetsko pravo i platiti mu u novcu određeni procenat.”⁸⁷ Drugim riječima, prijedlog je išao za tim da kmet dobije što više zemlje, a da beg ne ostane veliki posjednik, jer bi on nakon podjele sa kmetom bio obavezan dio tako dobivenog selišta prodati bivšem kmetu i to po cijeni kmetskog selišta, a ne po cijeni begluka (a cijena kmetskoga selišta bila je 1/3 ili 1/4 prave vrijednosti zemljišta, tj. vrijednosti begluka).⁸⁸

- najjače pravo prekupa, jače čak i od suvlasnika. Inače, kmetsko pravo prekupa uređeno je zakonom od 7. muharema 1293., ali po zakonu od 7. ramazana 1274. pravo prekupa imaju: 1. suvlasnik, 2. vlasnik mulkovnih predmeta (zgrada, voćnjaka i sl.) na mirijskoj nekretnini i 3. stanovnik sela kojem je zemlja potrebna, ako mirijsku nekretninu kupi neko iz drugog mjesta.

⁸⁶ ABiH, ZMF, Präs. 90/1904.

⁸⁷ *Srpska riječ*, br. 86, 19. 6. (2.7.) 1905., str. 1.

⁸⁸ *Srpska riječ*, br. 87, 21. 6. (4.7.) 1905., str. 1.

Ovakvih prijedloga bilo je i kasnije, pri čemu se isticalo kako je njihov korijen u osmanskome dobu. *Srpska riječ* pozivala se na govor dr. Mihaila Polita Desančića u Ugarskom saboru 10. novembra 1879., koji je tada izjavio kako su sarajevski begovi i age pred samu okupaciju 1878. predlagali da se izmire sa kmetovima na takav način što bi trećina zemljišta pripala seljacima, trećina begovima, a za trećinu bi begovi dobili odštetu, a dok tu odštetu ne dobiju, primali bi od kmetova hak (trećinu).⁸⁹

1. a. Primjer I: Vranjak

Bilo je pokušaja da se begovi i kmetovi dogovore, te da begovi sva selišta prodaju kmetovima, ali je tada obično bio problem u tome što kmetovi nisu bili u stanju kupiti zemlju zbog nedostatka novca, čak ni u onim slučajevima kada je takva prodaja bila izuzetno povoljna. Godine 1909. između Ali-bega Gradašćevića Hadžialibegovića iz Modriče i njegovih kmetova sklopljen je dobrovoljni ugovor o prodaji svih zemljišnih posjeda koje su obrađivali kmetovi u Vranjaku po cijeni od 15 K po dunumu.⁹⁰ Radilo se o 139 kmetova čije su zemljišne čestice činile prilično zaokružen zemljišni kompleks, koji se prostirao iznad mahala Rijeka, Brojani, Briestovo i Babešnica u općini Vranjak u kotaru Gradačac i koji je obuhvatao površinu od 10.203 dunuma. Od toga je na obradivu površinu otpadalo 6.974 dunuma, a na šumu 3.229 dunuma. Od obradivih površina 3.600 dunuma ležalo je u ravnici Bosne s obje strane puta Doboj – Modriča i predstavljalo je najvredniji dio posjeda, jer se sastojalo od plodnih i bogatih oranica sa dobrim saobraćajnim i trgovačkim vezama. Ostatak obradive površine ležalo je u brdu, a od toga 627 dunuma otpadalo je na šljivike, koji su zbog svoga položaja gotovo redovito davali dobre prinose. Veći

⁸⁹ *Srpska riječ*, br. 67, 23. 3. 1907.

⁹⁰ Ova kmetska selišta u Vranjaku bila su vlasništvo Ali-begove supruge, Zuhrahanume, rođene Gradašćević. Ali-beg je 1908. prodao tih 30 kmetskih selišta i time platio svoje dugove, a 1909. prodao je i ostala selišta, tako da je 1918. u Vranjaku bilo u njegovom vlasništvu samo jedno kmetsko selište. (ABiH, ZVS, 159/150/152; ABH, ZMF, opća građa, br. 5530/1910.)

dio šumskog posjeda sastojao se od šikare (niske šume). Srazmjerno velike šumske površine omogućavale su ekstenzivno stočarstvo i, budući da su pojedini dijelovi pogodni za krčenje, dopuštale su čak proširenje oranica. Ne ulazeći bliže u političke razloge ovog “kmetskog otkupa”, civilni adlatus baron Isidor Benko u svom aktu upućenom Zajedničkom ministarstvu finansija istakao je kako Zemaljska vlada smatra oslobađanje tako velikog broja kmetova iz svoje privredne potčinjenosti pod relativno povoljnim uvjetima za izvanredno važan ekonomski postupak.⁹¹

1. b. Primjer II: Gaštica

Prilikom prodaje kmetских selišta bilo je puno manipulacija i zloupotreba, jer su se kmetovi često pozivali na tzv. servitutsko pravo⁹² i time obezvređivali ne samo kmetска selišta (čifluke) nego i begluk. Šerif Arnautović 21. novembra 1912. uputio je žalbu Zajedničkom ministarstvu finansija⁹³ u kojoj ističe kako su agrarne oblasti u sporovima kmetova i begova rješavale parnice uglavnom u korist kmetova, “čime je zemljovlastnik postao rob kmeta tako, da nije mogao slobodno niti sa svojim beglukom raspolagati, pače niti ga obrađivati ili krčiti, jer su odmah došli po ‘gazdama’ nagovoreni kmetovi, tužili radi umišljenih servituta ispaše i drvarenja i tako pretvorili i plodan begluk u jednostavnu pustoš, koja je stajala na raspolaganje zlobi i bahatosti nahuškanih kmetova; jasno je da pri tom trpi štetu i država, naročito pak zemljovlastnik, jer ne samo da neima od tog begluka prihoda, već mora biti sretan, da kmetovi i taj njegov slobodni posjed prigodom otkupa uzmu budi pod kakvu cijenu, da ne mora od njega poreza plaćati, kad koristi i onako ne može imati – a drugome ga radi tobožnjih servituta prodati ne smije, jer ga nitko neće kupiti.”

⁹¹ ABH, ZMF, opća građa, br. 5530/1910.

⁹² Branislav Begović: *Razvojni put šumske privrede u Bosni i Hercegovini u periodu austrougarske uprave (1878.-1918.) sa posebnim osvrtom na eksploataciju šuma i industrijsku preradu drveta*, ANUBiH, Djela, knjiga LIX, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 31, Sarajevo 1978., str. 146-161.

⁹³ ABiH, ZMF, opća građa, 94/1913.

Arnautović se trudio dokazati kako su ta servitutska prava umišljena, argumentirajući to činjenicom što su kmetovi “kod svih dosadanih otkupa, koje je proveo vladin otkupni ured kupili redovito pod istu cijenu begluka kao i čifluka – zatim begluka među sebe podijelili, te ih većinom za trostruke pare prodali; ako dakle kmetovi mogu biti nakon otkupa bez servituta, čemu su im oni bili prije otkupa”. Da bi dokazao takve zloupotrebe naveo je slučaj h. Mahmud-bega Džinića, koji je prodao selo Gašticu (oko 4.000 dunuma begluka) svojim kmetovima – sve za 20 K po dunumu. Kotarski predstojnik iz Bosanske Gradiške sredinom 1911. javio je kako su se kmetovi iz Gaštice nagodili s h. Mahmud-begom Džinićem, izražavajući tim povodom uvjerenje da će se ta prodaja vjerovatno glatko završiti s obzirom da su pronađena finansijska sredstva za potporu.⁹⁴ Međutim, Šerif Arnautović u molbi upućenoj Zajedničkom ministarstvu finansija 21. novembra 1912. primijetio je kako seljaci izjavljuju da neće moći plaćati rate: “Zemaljska vlada je dala kotarskom uredu uputu, da seljaci mogu poslije prodati begluka, a da će se kupcu ostaviti otkupni zajam; u istinu uzeo je trgovac Vladimir Malić oko 800 dunuma begluka i zatražio da mu se gore ostavi otkupni zajam, od koga će on plaćati kamate. Ovdje je na korist ne kmeta već trgovca Malića oštećen zemljovlastnik, jer je on sam mogao – da je smio od kmeta – prodati begluk po više od K 50 na dunum, nu oštećena je i država, jer ona na samim komadima bez obzira na proviziju i na gubitak kod tečaja gubi na svakom otkupnom zajmu oko 3%. Mnogi muslimanski zemljovlastnik je pripravan na svoje begluka naseliti bezkućne muslimane, a ako neće on, pripravna je to učiniti Muslimanska centralna banka, ako joj vlada izađe u susret, da se kmetovi na begluk, dok se sastoji iz većih parcela, prigodom otkupa odreku suvišnog tobožnjeg prava servituta; time će se pomoći i muslimanskom zemljovlastniku, koji će moći svoj begluk prigodom otkupa i arondirati ili komasirati, te stvoriti temelj racionalnom gospodarstvu i muslimanskoj sirotinji, koja će se moći tu naseliti, a zemlja će se zaštititi, da se otkupna akcija ne izvrgne u lihvarenje na korist srpskih gazda.”

⁹⁴ ABiH, ZMF, Präs. 1102/1911.

Arnautović se dalje žali kako se prilikom tih otkupa “otkupnine redovito doznačuju takrira⁹⁵ pred gruntovnom komisijom. Naši su spahije većinom u gradovima daleko od svojih spahiluka, te su prinuždeni sa sobom voditi ljude i trošiti na njih po više dana, jer niko ne smije sam i sa velikim svotama novaca da putuje pustim krajevima i šumama kad svi njihovi kmetovi znadu, da je primio otkupninu. Većina zemljovlasnika Muslimana stoji u svezi sa Muslimanskom centralnom bankom, pak bi za to bilo samo pravo, da se njima njihova otkupnina doznači izravno kod Muslimanske centralne banke, koja je osim toga pripravna svidjeti sve račune između kmeta i spahije kao i ovog potonjeg i njegovih vjerovnika. Pri tom će on doduše biti na korist države oštećen za nekoliko dana kamata, nu on će to rađe podnijeti, nego li sa svom svojom imovinom i za svoj život strahovati.”

1. c. Primjer III: Vrbaška

Različiti špekulanti koji su nagovarali kmetove da ne stupaju u pregovore s begovima, uvjeravajući ih da mogu dobiti besplatno ne samo kmetska selišta nego i begluke, bili su svuda prisutni prilikom prodaje kmetskih selišta. H. Mahmud-beg Džinić, prema izvještaju kotarske oblasti u Bosanskoj Gradiški, sredinom 1911. bio je stupio u ozbiljne prodajne pregovore koji se odnose na njegove kmetove i beglučke posjede u Vrbaškoj. Pregovore je vodio kako sa svojim kmetovima tako i sa stranim trgovcima.⁹⁶ Pogodba s kmetovima dotad je onemogućavana miješanjem i utjecajem špekulanata, koji su svojim varkama nastojali postići da kmetovi barem jedan velik dio beglučkih posjeda, kao tobožnje servitutsko zemljište, moraju dobiti besplatno. Time ovi trgovci žele tobože raditi u interesu kmetova, koji ponuđenu Džinićevu cijenu od 23 ili 25 K po dunumu snizuju na 16 do 18 K, ali, s druge strane, sprečavaju prodaju beglučkih posjeda stranim trgovcima. Ovim miješanjem kmetovi su već bili dovedeni do toga da podnose

⁹⁵ *Takrir* – zemljišno-knjižno provođenje kupoprodajnog ugovora za nekretnine.

⁹⁶ ABiH, ZMF, Präs. 1102/1911.

žalbe za servitutska prava. Kotarski predstojnik javlja da se doznaje da je jedna grupa razboritih kmetova posljednjih dana napustila ove savjetnike i pokušala neovisno pregovarati sa Džinićem, ali rezultat tih pregovora nije bio poznat kotarskoj oblasti. Već 14 dana Džinić je pregovarao sa jednim inozemnim trgovcem, koji se zvao dr. Kemeni iz Temišvara, kojeg je zastupao advokat Harsany iz Brčkog. Sporazum je bio gotovo postignut, i to tako da je Kemeni, prema jednoj verziji, nudio 25 K, a prema drugoj 23 K po dunumu, što je Džinić prihvatio. Konačnu pogodbu odlagalo je tzv. servitutsko pitanje. Inače, zemljišni posjed h. Mahmud-bega Džinića u Vrbaškoj koji se nudio za prodaju, obuhvatao je oko 11.000 dunuma čiflučkog zemljišta i oko 7.000 dunuma beglučkog zemljišta. Ove posjede obrađivalo je oko 150 kmetova i još 30 drugih porodica, i sugurno bi bilo u interesu kmetova da se sami pojave kao kupci, jer bi samo u tom slučaju bilo izbjegnuto puno procesa i teškoća.⁹⁷

2. Podjela po pola

Dr. Đorđe Martinović predložio je 1910. način prodaje kmetskih selišta po kojem bi se ta prodaja obavljala privatnom inicijativom, pri čemu je najpravedniji način da kmet i zemljoposjednik zemlju podijele napola. *Srpska riječ* povodom tog prijedloga pisala je kako bi se “možda našao jedan veliki dio čifluk-sahibija, koji bi pristali na ovakav način riješenja, ali se među kmetovima ne bi našlo ni 5% koji bi na ovakav način pristali, jer bi u tom slučaju pretrpili znatnu štetu”. Naime, prema ovom pisanju, cijena zemljišta opterećenog kmetskim pravom iznosila je 5 do 30 kruna za dunum, a slobodnog zemljišta 40 do 250 kruna. Ako bi se zemljište podijelilo, beg bi od 100 dunuma čifluka dobio 50 i prodavao ga po cijeni slobodnoga zemljišta i za njega dobio 2.000 do 12.500 kruna, dok bi u slučaju da se podjela ne izvrši, čitav čifluk mogao prodati za 500 do 3.000 kruna.⁹⁸

⁹⁷ ABiH, ZMF, Präs. 1102/1911.

⁹⁸ *Srpska riječ*, br. 138, 30. 6. (13.7.) 1910.

3. *Obligatni način*

Ovo je najradikalniji način koji je bio u opticaju. U principu, ovakav rasplet forsirale su srpske političke vođe, dok su Bošnjaci i, u pojedinim fazama, Hrvati odbacivali takvo rješenje. Hrvatski političari u vremenima saradnje sa Bošnjacima odbacivali su takav način rješavanja kmetskog pitanja, ili ga nisu otvoreno zastupali. Vođe Hrvatske narodne zajednice, prve političke organizacije bosanskohercegovačkih Hrvata u doba austro-ugarske vladavine, odbacivali su obligatnu prodaju kmetskih selišta jer su bili svjesni da bi zalaganjem za takav način prodaje “srušili sve mostove prema muslimanskim veleposjednicima. Oni su, doduše, predviđali da bi budući novčani zavodi davali seljacima sredstva za otkup, ali su tvrdili da je zemlja legalno vlasništvo muslimanskih posjednika i oštro su osuđivali ‘otimačinu’, tj. uvjerenje kmetova da zemlja pripada njima.”⁹⁹ Ova politička struja u Hrvata ostavljala je prostor za saradnju sa bošnjačkim begovima, ali je Stadlerov prozelitizam, kako su to ocjenjivali neki službeni austrijski krugovi, dobrim dijelom utjecao da se uoči Aneksije pretežit dio bošnjačkih političara orijentirao na saradnju sa Srbima, koji su se, makar formalno, zalagali za autonomiju Bosne u okvirima Osmanskog carstva.¹⁰⁰

Srpska riječ krajem 1910., pišući o načinu rješavanja agrarnog pitanja, isticala je kako je u interesu i begova i aga da se to pitanje riješi obligatnim načinom jer je i njihov položaj težak, što pokazuje znatan broj sudskih sporova koje vode protiv svojih kmetova. Da su čak ove begovske tužbe i neopravdane, ipak “niko se protiv dobra ne tuži”. Ovaj list pisao je da bi begovima bilo teško čak i kad bi im kmetovi najurednije davali sve što im pripada, “iz prostog razloga, što su potrebe za život svakim danom veće, a prihodi od zemlje zbog neprestano jednakog obrađivanja uvijek su isti”. Navodilo se pričanje jednog Mostarca, koji

⁹⁹ M. Gross: *Hrvatska politika*, str. 26.

¹⁰⁰ M. Gross: *Hrvatska politika*, str. 27; Usporedi: Z. Grijak: *Politička djelatnost*, passim.

je kazao: “Znaš li gospodine kakva nam je danas fajda od kmetova? Uzmi mijeh, pa ga napuni zejtinom i načini malu rupu, da kaplje kap po kap na zemlju. U dugo vremena kane po jedna kap i zemlja je upije. Kad iskaplje sav zejtin, u mijehu nema ništa, a ni na zemlji se ne može poznati, gdje je kapalo. Mijeh ti je kmet, a zemlja ti je aga.” Zbog toga je *Srpska riječ* smatrala da je, budući da je postojeće stanje nesnosno i za begove, i za njih bolje da se to pitanje riješi obligatnim putem: “Obligatnim riješenjem agrarnog pitanja mogu dobiti age i begovi novce, koje mogu uložiti u kakvo hoće preduzeće, a može im se obezbijediti i prihod od države ako se boje nesposobnosti rada. Danas znatna množina begova imade velike komplekse begluka. Neka se na tim beglucima uredi intenzivno gazdovanje mjesto ekstenzivnog, koje je danas pa će nositi mnogo veću korist nego čitluci. To je bezima moguće samo obaveznim otkupom, jer će dobiti potrebni kapital za investicije.”¹⁰¹

Takav obligatan način prodaje kmetskih selišta zastupan je već duže vremena u srpskim političkim krugovima. Nikola Stojanović to je opravdavao nacionalno-ekonomskim, socijalnim i kulturnim obzirima. Isticao je da bi se obligatnim rješenjem popravila nacionalna ekonomija, a to povećanje “ekonomskog blagostanja” dovelo bi do kulturnog unapređenja: “Oboje zajedno bilo bi opet temelj higijenskom podizanju seljačkog svijeta, koji bi bio uvijek nepresušni rezervoar za podmlađivanje gradova.”¹⁰² Stojanović je, ipak, predlagao da se i postojeći fakultativni način prodaje ubrza, i to na način da se prvo zakonom zajamči stalnost kmeta na posjedu, “ukidajući pravo age da ga odstrani sa zemljišta. To se naročito ne bi smjelo događati u slučajevima ženskog nasljedstva (...). Mjesto odstranjenja sa zemljišta u slučaju neobrađivanja, koje je često posljedica nedovoljne kreditne sposobnosti ili radne snage kod seljaka, i koje je do paušalacije bilo umjesno i sa fiskalnog stanovišta, mogla bi se uvesti sekvestracija

¹⁰¹ *Srpska riječ*, br. 239, 2.(15.) 11. 1910.

¹⁰² Nikola Stojanović: *Otkup kmetova*. Pregled. List za nauku i socijalni život, god. I, br. 2, Sarajevo 1. aprila 1910. (dalje: *Otkup kmetova*), str. 68.

¹⁰³ N. Stojanović: *Otkup kmetova*, str. 69.

plodova radi zaostataka od potraživanja.”¹⁰³ Stojanović je dalje predlagao da se odredi “makar i daleki datum za obavezni otkup. Do tog dana bi mogli raditi posebni kotarski odbori (iz kotarskih vijeća ili općina), kojima bi bio zadatak posredovati za mirnu pogodbu age i kmeta. (...) Mirnom pogađanju trebalo bi postaviti granice u pogledu visine otkupne cijene, da seljaci željni zemlje ne bi suviše davali. (...) U slučaju podjele između age i kmeta mogla bi se (...) ustanoviti granica, da njoj ima samo u tom mjestu, ako kmetu ostaje toliko posjeda, koliko se smatra kao minimum za prosperiranje. (...) Prve probe otkupa i nagodbe mogle bi se možda početi kod velikih posjednika (begova), a manje posjednike (age) ostaviti za kasnija vremena. Njih ima viši broj, njih treba više i štediti, ako bi kod pojedinih nastupile neprijatne posljedice.”¹⁰⁴

U skladu sa novom političkom situacijom na Balkanu od 1912. pojavljuju se razne nove ideje o agrarnom pitanju u Bosni i Hercegovini. Ministar Bilinski krajem 1912. u Delegacijama govorio je o tome kako bi bilo dobro da se agrarno pitanje u Bosni i Hercegovini riješi obligatnim načinom. Povodom ovog Šćepan Grđić, na zasjedanju Bosanskog sabora od 29. novembra 1912., govorio je o razlozima koji su nagnali ministra Bilinskog da dođe do uvjerenja o nužnosti obligatne prodaje kmetskih selišta. Grđić veli da Bilinski polazi od pretpostavke da će uskoro “oko cele Bosne i Hercegovine biti jedan niz slobodnih seljaka. Od sinjega mora do tihog Dunava hvatati će srpska država, gdje će biti slobodni seljaci, pa sad u Bosni i Hercegovini kad vide seljaci, kako su oni u Srbiji slobodni, moglo bi se dogoditi, da pomalo počnu gravitirati onamo.”¹⁰⁵ Austrijski ministar-predsjednik krajem 1912. tražio je od zajedničkog ministra finansija Leona Bilinskog da mu se prije organiziranja prodaje obligacija za otkup kmetskih selišta pravovremeno dostavljaju odgovarajući izvještaji. Austrijska vlada smatrala je da ima pravo sudjelovati u tom procesu jer su u pitanje dolazili znatni interesi austrijskih finansijskih

¹⁰⁴ N. Stojanović: *Otkup kmetova*, str. 69-70.

¹⁰⁵ *Stenografski izvještaj XV. sjednice Sabora Bosne i Hercegovine*, držane dne 29. novembra 1912., str. 28.

institucija, a – s druge strane – način nabavljanja novca za otkup kmetskih selišta od presudnog je značaja za konačni uspjeh akcije.¹⁰⁶ U drugoj polovini 1913. agrarno pitanje naglo je postalo predmet brojnih rasprava na visokoj političkoj razini. Kao posljedica polaganja mandata dvanaesterice srpskih zastupnika, u Bosanskom saboru došlo je do parlamentarne krize, zbog čega se pojavila ideja o stvaranju nove srpske političke stranke, “koja će stajati na pozitivnoj zakonskoj osnovi i da nastoji, da uzdrmane odnošaje između prejasne krune i srpskog naroda dovede u korektnu i lojalnu kolotečinu”. Stranku bi trebali voditi dr. Danilo Dimović¹⁰⁷ i dr. Milan Jojkić. “Stranka bi ta po našoj zamisli imala biti dinastična i državno-patriotska”, ali prije osnivanja stranke Dimović i Jojkić tražili su jasna obećanja da će se ispuniti njihovi zahtjevi koji bi garantirali da će uspjeti u političkoj borbi: “Bez takovih tečevina, koje su od opće koristi, ona nema izgleda na uspjeh.” Dimović i Jojkić kao uvjet za stvaranje stranke tražili su da se, s obzirom da Bošnjaci ne bi pristali na obligatni otkup kmetskih selišta, garantira da “kmet ne plaća kamata na otkupne zajmove, nego da te kamate plati država”. Oni u promemoriji za stvaranje stranke ističu da kmetski odnos “nije samo štetan ekonomski i po agu i po kmeta, nego on u sebi nosi nemoral. Kmet po svom položaju mora da laže i da vara agu, a aga opet mora nastojati, da ne birajući često sredstva iscijedi od kmeta što više može.”¹⁰⁸ Osim garancija za povoljnije rješavanje agrarnog

¹⁰⁶ ABiH, ZMF, Präs. 77/1913.

¹⁰⁷ Dr. Danilo Dimović rodom je iz Slavenskog Broda. Godine 1913. vlasti su zaista finansijski pomogle njegov izbor u Bosanski sabor sumom od preko 20.000 K, te su još sa 30.000 K subvencionirale njegov list *Istina*. Bio je lojalan Austro-Ugarskoj monarhiji i srpski potpredsjednik Bosanskog sabora. Početkom 1915. šef Zemaljske vlade za BiH general Stjepan Sarkotić optuživao ga je da radi na stvaranju srpsko-hrvatske sloge u BiH, ocjenjujući to kao opasnost po Monarhiju. (Luka Đaković: *Položaj Bosne i Hercegovine u austrougarskim koncepcijama rješenja jugoslavenskog pitanja 1914.-1918*. Tuzla 1980., str. 31-35. Vidi i ocjene zajedničkoga ministra finansija dr. Ernesta Koerbera i mađarskoga ministra predsjednika Istvana Tisze o Dimoviću, koje su bitno drukčije od ovih Sarkotićevih ocjena, u istoj knjizi, str. 39-46.)

¹⁰⁸ ABiH, ZMF, Präs. 1442/1913.

pitanja, Dimović i Jojkić tražili su uvođenje “srpsko-hrvatskog jezika u svu državnu upravu” te ispunjavanje još nekih preduvjeta, bez kojih “nebi mogli nikako primiti na sebe stvaranje nove stranke, te ćemo se ako odgovor bude negativan povući, ostavljajući drugima da pokušaju kako će sadanju krizu riješiti”.

Dan nakon ove promemorije, Dimović je pisao pismo dr. Čeroviću u kojem veli da su se s njim i Jojkićem oko agrarnog pitanja suglasili i Mandić, i Sunarić, i Šerif Arnautović, i Halilbašić, “samo im je velika smetnja, ako bi se za pokriće tih kamata morao udariti namet na direktne poreze”. Dimović u ovom pismu ističe da je bio kod generala Potioreka, poglavara Zemaljske vlade, i da mu je izložio zahtjeve srpske strane, naglašavajući da je “agrar bitno, a ostalo nuzgredno”. Jedan Potiorekov savjetnik u tom je razgovoru kazao da bi se te kamate mogle pokrivati oporezivanjem veletrgovaca alkoholom. Međutim, Bošnjaci su postavljali zahtjev da se “kamate udese o ključu. Ako se za Srbe više plati, to da se prema ključu višak izda Muslimanima da ga upotrebe u svoje kulturne i privredne svrhe”. Sve je to ukazivalo da muslimanski zastupnici u Saboru ne namjeravaju trgovati s agrarnim pitanjem na takav način, a Rifat-beg Sulejmanpašić čak je izjavljivao da “nije dobro da se zbog 10 Srba ‘barka’ u agrar”. Nakon ovakvog stava begovskih predstavnika Dimović je pisao kako bi se radi osnivanja ovakve srpske političke stranke, koja bi pomagala vladu, trebali načiniti zahtijevani agrarni ustupci, te “nebi trebalo uzimati obzira na ove naše nekulturne i feudalne begove”.

O ovom razgovoru sa Dimovićem i Jojkićem Potiorek je istog dana pismeno izvijestio ministra Bilinskog, a zatim sutradan poslao još jedno izvješće. Prema ovom Dimović–Jojkićevom zahtjevu, država na sebe preuzima plaćanje kamata na zajmove za otkup kmetskih selišta (ove kamate iznosile su 4,5%), otkup bi i dalje ostao dobrovoljan, a za to bi bio potreban iznos kapitala od 10 miliona kruna, odnosno iznos kamata 450.000 do 500.000 K mjesečno. U vezi s ovim zahtjevom Potiorek piše da je Dimoviću i Jojkiću objašnjavao da je vlada sklona ideji liberalne provedbe otkupa kmetskih selišta, ali da se to treba vezati uz pitanje finansijske sposobnosti, pristanak obiju vlada i saglasnost Hrvata i Bošnjaka. Što se tiče finansijske strane, Potiorek

je isticao da je već i dotad u svrhe otkupa potrošeno puno sredstava “i u okvirima današnjega budžeta nije moguća briga za takve iznose, i morali bi biti pronađeni novi izvori prihoda, koji bi se mogli naći jedino povećanjem izravnih poreza”. Potiorek je, međutim, istakao kako Bošnjaci i Hrvati odbacuju svako povećanje direktnih poreza, i bili bi skloni samo povećanju točarinskog poreza (Schanksteuer).

Odgovarajući na ovo Potiorekovo pismo, Bilinski je zastupao mišljenje da je u cijelosti ili djelomično prebacivanje tereta za otkup kmetskih selišta na državu u principu prihvatljivo, ali je isticao da se obećanje Dimoviću kako će se u Saboru podnijeti jedan takav zakonski prijedlog može dati jedino pod uvjetima da se vlada za podnošenje takvog zakonskog prijedloga pozove od sve tri konfesije te da obje vlade budu saglasne sa zakonskom osnovom, koju Bilinski želi najtoplije promicati.¹⁰⁹ Bilinski je 29. oktobra 1913. uputio Potioreku pismo u kojem veli da vlada pristaje da se usvoji novi zakonski prijedlog o uređenju kmetskih odnosa, po kojem bi se vlada obavezala preuzeti na sebe polovinu kamata za zajmove za otkup.¹¹⁰ Ministar Bilinski je u Beču 8. novembra 1913., u prisustvu zemaljskog poglavara generala Potioreka, postigao sporazum sa dr. Danilom Dimovićem i dr. Milanom Jojkićem, obećavši pritom smanjenje kamata za zajmove za otkup sa 4,5% na 2,25%, s tim što bi, dakle, polovinu kamata plaćali kmetovi, a polovinu (2,25%) država, i to nakon usvajanja zakona o povećanju točarine i uvođenju zakona na vozne karte.

Ovaj sporazum, međutim, naišao je na protivljenje prije svih Bošnjaka. Rifat-beg Sulejmanpašić, predsjednik Muslimanskog saborskog kluba, bio je protiv toga da se “zbog deset Srba koji bi

¹⁰⁹ ABiH, ZMF, Präs. 1442/1913.

¹¹⁰ ABiH, ZMF, Präs. 1454/1913. Pitanje pojave novih ideja za uređenje agrarnih odnosa od sredine 1913. do izbijanja Prvog svjetskog rata detaljno je obradio dr. Dževad Juzbašić u radu pod naslovom *Aneksija i stavovi austrougarskih vojnih krugova prema upravljanju Bosnom i Hercegovinom*. Naučni skup posvećen 80. godišnjici aneksije Bosne i Hercegovine, ANUBiH, Posebna izdanja, knjiga XCIX, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 29, Sarajevo 1991., str. 77-79; Vidi i: Dževad Juzbašić: *Nacionalno-politički odnosi*, str. 175-184.

ušli u vladinu većinu barka u agrar". Ipak, nakon izravne intervencije generala Potioreka u Muslimanskom klubu, Hrvatski i Muslimanski klub te grupa oko Derviš-bega Miralema obećali su 31. oktobra 1913. da će u Saboru izglasati rezoluciju o agraru.

Protiv takvih pokušaja izjasnila se grupa krajiških begova, koji su "ispred Muslimana grada i kotara Banja Luke" poslali telegram Rifat-begu Sulejmanpašiću, dr. Safvet-begu Bašagiću, Šemsi-begu Salihbegoviću, hafizu Ahmetu Mehmedbašiću i Hasan-ef. Smailbegoviću u kojem protestiraju zbog toga što su potpisali Rezoluciju u kojoj se traži "da vlada donese u narednom saborskom zasijedanju na ustavno pretresanje zakonsku osnovu, koja uzima potpuno u zaštitu interese age i kmeta, pošto se je bajagi pokazalo, da postojeći zakoni ne štite dovoljno interese age i kmeta". Krajiški begovi zbog toga protestiraju i ističu da su ti odnosi uređeni Saferskom naredbom i da se tu ne treba ništa mijenjati. Potpisnici ovog telegrama su h. Selim-beg Džinić, Ahmed-beg Džinić, Ragib-beg Džinić, h. Mahmud-beg Džinić, h. Hifzi-ef. Bahtijarević, Hamzaga Husedžinović, Ibrahim-aga Tabaković, Idriz-beg Omerbegović i Muhamed-aga Bešlagić.¹¹¹

Zbog toga je ova grupa begova (Sulejmanpašić, Bašagić i dr.) u Saboru pokušala dobiti saglasnost banjalučkih begova za rezoluciju, i za to je kao protuuslugu zahtijevala od Vlade, kako bi se zadovoljili nezadovoljni begovi, da se beglučke šume oslobode servituta, a da seljaci svoje potrebe za drvetom podmiruju u čiftlučkim, zatim u erarnim, pa tek na trećem mjestu u beglučkim šumama. Na toj osnovi Rifat-beg Sulejmanpašić otišao je u Banja Luku "u nastojanju da izdejstvuje saglasnost za potpisivanje sporazuma sa Bilinskim. Skup je zauzeo odlučan stav protiv olakšanja otkupa kmetova i pozvao muslimanske poslanike u Saboru da ustraju na tom stanovištu, pa čak ako bi bilo nužno da zbog toga stupe i u opoziciju protiv Vlade." Ova grupa krajiških begova, predvođena Hamdi-begom Džinićem, izdala je Banjalučku nepovjerenicu, u kojoj su tražili da Safvet-beg Bašagić, koji

¹¹¹ ABiH, ZMF, Präs. 1454/1913.

je u Sabor izabran u kotaru Banja Luka, položi svoj saborski mandat.

Potiorek je nakon toga (12. novembra 1913.) održao sastanak sa dr. Nikolom Mandićem i dr. Safvet-begom Bašagićem i tražio da se prihvati sporazum, jer je rješenje agrarnog pitanja neminovno u tadašnjim vanjskopolitičkim uvjetima. (U krajevima Osmanskog carstva koje je Srbija zauzela u Balkanskim ratovima – Sandžak, Makedonija – to će se riješiti na radikalna način, što bi moglo dovesti do kritika bosanske uprave kako u ovom pitanju zaostaje za susjedom.) On je Bašagiću izričito stavio do znanja da ukoliko Bošnjaci ne prihvate vladin prijedlog o ovom pitanju, Hrvati bi zbog svojih birača mogli prijeći u savez sa Srbima, usljed čega bi Bošnjaci ostali u opoziciji. S druge strane, upozorio je i Mandića da Hrvati u hrvatsko-bošnjačkom bloku imaju vodeću ulogu, dok bi u savezu sa Srbima, koji bi im bio nametnut “muslimanskom trvdoglavošću u kmetovskom pitanju”, vodeća uloga prešla na Srbe. Zbog toga je traženo da Hrvati nagovore Bošnjake da popuste u ovom pitanju i da se bošnjačko-hrvatski blok spasi.

U ovo vrijeme Vladi kao partner ponudio se Šerif Arnautović, koji je namjeravao povesti političku akciju protiv begova, čijeg se “tutorstva i reakcionarne politike” nastojao riješiti. Potiorek je bio mišljenja da treba suzbiti akciju Mešića i Džinića, ali da se “sa begovima konačno ne prekida, dok to ne bude po volji Vladi”. Arnautoviću je poručeno da bi bilo dobro da najprije nagovori begove da pristanu na rješavanje agrarnog pitanja na način za koji se vlada zalaže (obligatni način), a ako to ne uspije, tada bi Arnautović sa svojim bošnjačkim pristašama te Hrvatima i jednom grupom srpskih zastupnika oformio Vladinu većinu u Saboru.

Takvo političko manevriranje Arnautovića i takva taktika Vlade dovela je do rascjepa među begovima. Bašagić i Sulejmanpašić potpisali su izjavu protiv banjalučkih begova. Bašagić je odbacio zahtjev krajiških begova da položi saborski mandat,¹¹² pa ih je čak optužio za samostalno nastupanje koje šteti općim begovskim interesima, navodeći kao primjer djelovanje Ragib-bega Džinića, koji je htio “riješiti svoje agrarno pitanje komasacijom ne pitajući ostale

¹¹² IAS, BS-23.

veleposjednike i posjednike bi li njima konveniralo dati 65% kmetima džabe". Bašagić veli da je Muslimanski klub u Saboru spriječio da se napravi jedan takav presedan koji bi mogao postati pravilo, mada je Ragib-beg imao podršku Vlade.¹¹³ Nakon ovakvog stava i krajiški begovi su se početkom decembra 1913. primirili, pa su Ragib-beg i Hamdi-beg Džinić obustavili svoju agitaciju i poručili Vladi kako je u pitanju bio samo nesporazum. Tako je oformljena radna većina u Saboru, koja je 30. decembra 1913. usvojila agrarnu rezoluciju, kojom je nagoviješteno donošenje novele uz Zakon o otkupu kmetskih selišta.

Radeći na izradi nacрта novele, Potiorek je nagovještavao obligatni otkup, ali je bio svjestan opasnosti koja iza toga prijeti begovima (pauperizacija), što bi nanijelo štetu "političkom utjecaju i pouzdanosti Muslimana", a to bi čak moglo dovesti do novog bošnjačko-srpskog saveza. "Potiorek je bio posebno zainteresiran da se srpsko-muslimanski politički odnosi koji su se poslije aneksije zbog agrarnog pitanja, a naročito povodom rata na Balkanu izrazito pogoršali, vremenom ne poboljšaju i uspostavi srpsko-muslimanska koalicija na opozicionoj osnovi. Stoga i pritvrječnost u austrougarskoj politici u Bosni i Hercegovini, te kolebanje i dozirani oprez u odnosu, kako prema begovima tako i prema srpskim seljacima. Pri tome iz Potiorekovih stavova nedvosmisleno proizilazi da je bio spreman žrtvovati materijalne interese begova onda kada mu oni, i uopšte Muslimani, ne budu više potrebni kao protuteža Srbima i srpskoj politici. To je moglo biti samo nakon obračuna sa Srbima."¹¹⁴

Početkom 1914. Potiorek je već nagovještavao mogućnost obligatnog otkupa. Takvo što zvanično je predložio ministru Bilinskom početkom Prvog svjetskog rata u pismu od 27. jula 1914., sugerirajući da jednu takvu novelu Car ozakoni putem "ručnog" pisma (Handschreibens), motivirajući taj prijedlog potrebom da se

¹¹³ IAS, BS-23.

¹¹⁴ O ovim agrarnim pitanjima vezanim za problem formiranja radne većine u Bosanskom saboru krajem 1913. vidi: Dž. Juzbašić: *Nacionalno-politički odnosi*, str. 177-184.

suzbije agitacija među srpskim seljacima. On je izražavao uvjerenje da bi takvo rješenje agrarnih odnosa bilo i u interesu begova, u šta ih je on pokušavao uvjeriti preporučujući im istovremeno da bi za njih bilo najbolje da sami preduzmu korake u tom smislu. Potiorek izvještava ministra Bilinskog da njegova inicijativa nije pala na sasvim neplodno tlo. Begovi su o tome već raspravljali, o čemu je Potioreka izvijestio Safvet-beg Bašagić. Prema Bašagićevoj informaciji, Rifat-beg Sulejmanpašić, u pratnji Ragib-bega Džinića, a vjerovatno i Derviš-bega Miralema, uputio se kod svih mjerodavnih bošnjačkih zemljoposjednika u Bosni da bi pokušao na njih utjecati u odgovarajućem smislu. Potiorek na kraju predlaže Bilinskom da se Bašagić i reis-ul-ulema Čaušević pozovu na stanovitu konferenciju povodom toga, pri čemu ističe uvjerenje da bi Bošnjaci prihvatili takav sastanak.¹¹⁵ Međutim, Bilinski nije prihvatio ovaj Potiorekov prijedlog, mada je izražavao simpatije za radikalno rješenje agrarnog pitanja.

4. *Fakultativni način*

Ovaj način otkupa bio je najprihvatljiviji i za begove, i za kmetove, i za vlast, koja je, dajući kredite, izravno sudjelovala u ovom procesu. Fakultativni otkup reguliran je zakonom 1911. godine.

5. *Prijedlog Ćire Truhelke*

Detaljno obrazložen prijedlog o načinu rješenja agrarnog pitanja u Bosni općenito sačinio je krajem Prvog svjetskog rata dr. Ćiro Truhelka.¹¹⁶ Svoj prijedlog izložio je u 15 tačaka, a u njegovoj osnovi jeste zahtjev da se i beg i kmet tretiraju ravnopravno, jer “jednostrano favoriziranje kmeta pri otkupu svakako nije ni u ekonomskom ni u fiskalnom vidu opravdano”.¹¹⁷ U tački 9 ovog prijedloga Truhelka veli da se “kmetstvo može dokinuti na tri načina: odkupom, diobom i

¹¹⁵ ABiH, ZMF, Präs. 1159/1914.

¹¹⁶ Ć. Truhelka: *Nekoliko misli*. (Osnovne akcente ovoga Truhelkinog prijedloga prenio je časopis *Biser*, god. III, br. 5 i 6, Sarajevo 1918., str. 92-94.)

¹¹⁷ Ć. Truhelka: *Nekoliko misli*, str. 10.

mulkiziranjem". Kod otkupa "trebati će ustanoviti je li preče agino pravo na odkup ili kmetovo", a ne da se preče pravo otkupa uvijek rezervira samo za kmeta. "Jednom riječi – veli Truhelka – *vlasniku zemljišta* valja priznati preče pravo otkupa u svakom onom slučaju, kada je kmetstvo na materijalnu i moralnu štetu vlasnikovu", a kmet ima pravo prekupa "ako navedeni razlozi ne govore u prilog agi i ako njegov težački rad daje dovoljna jamstva, da će valjano obraditi i iskoristiti zemljište i na njemu naći povoljnu egzistenciju".¹¹⁸ Ako se ni beg ni kmet ne privole na odkup, tada treba kmetska selišta podijeliti, i to po ključu 55,3% begu, a 44,7% kmetu.¹¹⁹ Treća, najradikalnija varijanta rješenja agrarnog pitanja jeste mulkiziranje, odnosno pretvaranje erazi-mirijskog zemljišta u mulkovno: "Jedino ovo ultra radikalno rješenje odgovaralo bi modernom duhu vremena, njima bi napokon i Bosna stupila u kolo modernih zemalja, jer bi i iz nje nestalo ono sredovječno razlikovanje između *lenske i alodijalne zemlje*."¹²⁰

Prilikom rješavanja agrarnog pitanja obično se govorilo samo o "otkupu kmetova" i tražilo se načina da se olakša kmetovima da dođu do zemlje. Zbog toga je jedan bošnjački zastupnik u Bosanskom saboru, Šefkija Gluhić, jednom prilikom 1911. izjavio kako, po njegovom mišljenju, rješenje agrarnog pitanja nije samo onda "ako kmet dobije zemlju, a spahija pare, rješenje može biti i onda ako spahija dobije zemlju, a kmet pare".¹²¹

Kada se raspravljalo o modalitetima prodaje kmetskih selišta, uvijek se računalo, sasvim razumljivo, samo na kmetska selišta, a ne i na begluke. Hasan-beg Kapetanović Eminagić iz Tešnja, koji se

¹¹⁸ Ć. Truhelka: *Nekoliko misli*, str. 12.

¹¹⁹ Do ovakvog odnosa Truhelka je došao uračunavajući novčane izdatke koje je beg imao na tim selištima (tapijske takse u vrijeme osmanske vladavine, odnosno prijenosne takse u vrijeme austrougarske vladavine – 4% vrijednosti zemljišta, te zemljarinu koju je plaćao u vrijeme austrougarske vladavine – 6,6% vrijednosti zemljišta).

¹²⁰ Dr. Ć. Truhelka: *Nekoliko misli*, str. 19.

¹²¹ *Stenografski izvještaji o sjednicama bosanskohercegovačkog Sabora god. 1910./11. I zasjedanje, svezak II, Sarajevo 1911., LI sjednica, držana 22. januara (4. februara) 1911., str. 708.*

zalagao za obligatni otkup, izjavio je jednom prilikom kako bi u tom otkupu begluci trebalo i dalje ostati begovima kao njihov slobodni posjed, mada bi on osobno “već zbog mira” odbacio “male beglučke parcele smještene između slobodnih kmetskih selišta”.¹²² Uz Hasan-bega Eminagića još se jedan tešanjski beg zalagao za obligatni otkup kmetova – dugogodišnji tešanjski gradonačelnik Zija-beg Đonlagić,¹²³ a i neki posavski begovi (Bećir-beg Gradašćević, npr.) bili su skloni takvom rješenju.

INTENZITET PRODAJE SELIŠTA

Proces prodaje kmetskih selišta trajao je od 1878., ali je tekao dosta sporo, prije svega zbog toga što kmetovi nisu imali dovoljno novca za kupovinu, mada je izvjesno da su tome doprinosili i brojni drugi faktori. Kod kupovine selišta kmetovima je pomagala BH Hipotekarna banka, odnosno Hipotekarno veresijsko odjeljenje u Zemaljskoj vladi, i to na takav način da je kmetovima davala polovinu otkupne cijene, a ostatak je kmet mogao dobiti iz drugih Vladinih fondova. Ubrzo je, međutim, ukinuta mogućnost da se kmetovima odobrava i druga polovina otkupne sume, a nakon osnivanja Privilegirane zemaljske banke 1896. zajmovi su davani samo sporadično, i to u rijetkim slučajevima gdje su kmetovi mogli polovicu otkupne sume nabaviti iz vlastitih sredstava, zbog čega je u otkupu kmetova nastupila istinska stagnacija. Tek od 1906., kada je zbog paušaliranja desetine značajno porasla cijena slobodnih posjeda, a cijena čifluka manje ili više ostala ista, mogao se proces otkupa intenzivnije nastaviti, i to stoga što su odobreni zajmovi za otkup svoje pokriće mogli nalaziti u hipoteci.¹²⁴ Međutim, otkup na ovakav način odvijao se gotovo jedino u sjevernim dijelovima Bosne, gdje je cijena slobodnih posjeda bila više nego

¹²² ABiH, ZMF, Präs, 89/1911.

¹²³ *Narodna uzdanica. Kalendar za 1939.*, str. 114-116.

¹²⁴ ABiH, ZMF, Präs. 703/1908.

dvostruko veća od cijene čiflučke zemlje, dok u onim dijelovima zemlje gdje razlika u cijeni nije bila tako visoka nije ni postojala mogućnost takvog kreditiranja jer banka nije imala dovoljno čvrstih garancija za takve finansijske operacije. Banka je tražila od Zemaljske vlade da se ona pojavi kao garant za date zajmove, što je Vlada odbila.¹²⁵

Proces prodaje kmetskih selišta odvijao se relativno sporo, i tek je od 1911., izglasavanjem zakona o fakultativnom otkupu, taj proces ubrzan. Zakonom o davanju zajmova za dobrovoljno otkupljivanje kmetovskih selišta u BiH iz 1911. bilo je predviđeno davanje kmetovima kredita u visini cjelokupnog iznosa.¹²⁶ Tada je оформljen i poseban odsjek za otkupljivanje kmetskih selišta pri Zemaljskoj vladi, a statistika koju je vodio taj odsjek omogućava da se danas ovaj proces temeljitije može pratiti.¹²⁷ Vidljivo je da su begovi prodavali ne samo kmetska selišta nego i begluke. Tako je godine 1912. prodato kmetovskih selišta u površini od 445.251 dunum čiste zemlje i 128.354 dunuma šuma i pašnjaka, a begluka 17.971 dunum čiste zemlje i 24.480

¹²⁵ ABiH, ZMF, Präs. 703/1908.

¹²⁶ *Glasnik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu*, Godina 1911, Sarajevo 1911., str. 177-179; ABiH, ZMF, Präs. 46/1911. Činjenica da je dotad polovinu sredstava kmetovima davala, posredovanjem zemaljske uprave, Privilegovana zemaljska banka, i to kao hipotekarni zajam, a da su drugu polovicu kmetovi sami nabavljali, najčešće prodajući stoku, dovela je do toga da je većina tako otkupljenih kmetova propadala i da otkup nije davao nikakvih ekonomskih učinaka (kmet proda stoku da bi mogao nabaviti sredstva za otkup, ali potom zbog nedostatka stoke zemljište ostaje loše obrađeno). Zato je odlučeno da se iz zemaljskih sredstava daje čitav kredit: "Pri tome bi se u interesu samih kmetova, kao i u općem gospodarstvenom interesu, imali po pravilu davati zajmovi samo onakim kmetovima, čiji je samostalni opstanak u slučaju otkupa njihovom gospodarskom sposobnošću osiguran. Zemaljska uprava ne bi imala pomagati otkupljivanje takovih kmetova, koji su jednom postali samostalni, a onda, nemajući potrebne gospodarske sposobnosti, morali odmah zatim propasti. (...)" *Bericht über die Verwaltung von Bosnien und der Herzegovina 1911*, S. 15.

¹²⁷ Šef ovoga odsjeka bio je dr. Georg Grassl, koji je ostavio svoja zapažanja o toku fakultativnog otkupa kmetova. (Dr. Georg Grassl: *Zwei Jahre fakultativer Kmetenablösung in Bosnien und der Herzegovina*. Wien 1914.)

dunuma šuma i pašnjaka; godine 1913. proces otkupa je usporen i ovaj tempo prodaje begovskih zemljišta, trajat će sve do ulaska BiH u sastav jugoslavenske države 1918. godine.¹²⁸

Godina	Stranaka	Kmetska selišta (dunuma)		Begluk (dunuma)	
		čista zemlja	šume i pašnjaci	čista zemlje	šume i pašnjaci
1912	5.821	445.251	128.354	17.981	24.480
1913	5.126	339.260	88.708	12.632	27.495
1914	2.413	164.910	38.779	4.940	14.030
1915	11	722	76	-	-

Tabela: Otkupljena površina (u dunumima) kmetovskih selišta i begluka
1912-1915. godine

Godine 1912. od ukupno 5.821 otkupljenog kmetskog selišta najviše je bilo onih sa površinom od 51 do 100 dunuma (ukupno 1.969), zatim onih od 101 do 150 dunuma (1.084), pa potom onih od 26 do 50 dunuma (1.077). Na kmetska selišta površine od 151 do 300 dunuma dolazilo je 855 kmetskih selišta, na ona do 25 dunuma otpadalo je 664, a na ona od 301 do 500 dunuma 146 kmetskih selišta, dok je kmetskih selišta preko 500 dunuma bilo 26, od toga najviše u Brčkom i Livnu (po četiri), zatim Banjoj Luci, Kotor Varoši i Tešnju po tri, Nevesinju i Prnjavoru po dva, a u Sarajevu, Žepču, Bosanskoj Dubici, Foči, Gradačcu po jedno kmetsko selište površine preko 500 dunuma.¹²⁹ Prema jednom drugom izvješću, te godine

¹²⁸ ABiH, ZVS, Agrar V, Prilog izvještaju preko uprave Bosne i Hercegovine. Kmetovski odsjek za otkupljivanje kmetovskih selišta zemaljske vlade. Sarajevo, dne 11. novembra 1916.

¹²⁹ ABiH, ZVS, Agrar, V; Grössenklassen der im Jahre 1912 abgelösten Kmetenansässigkeiten. Vidi se, dakle, da 30% otkupljenih kmetskih selišta otpada na selišta sa površinom manjom od 50 dunuma. (*Bericht über die Verwaltung von Bosnien und der Hercegovina 1913*, S. 50.)

4.798 kmetskih porodica (za koliko je konvertiran zajam, dok je za još 1.023 odobren) otkupilo je selišta od 1.116 zemljoposjednika. Od ovih 1.116 zemljoposjednika njih 1.063 prodalo je od 1 do 20 selišta, 45 od 21 do 50 selišta, četiri od 51 do 100 selišta, tri od 101 do 200 selišta i svega jedan preko 200 selišta. Šef Zemaljske vlade general Potiorek pretpostavljao je da su samo oni zemljoposjednici sa preko 50 selišta mogli živjeti od rente, iz čega je proizlazilo da je svega osam velikih zemljoposjednika (begova) prodalo svoja kmetska selišta, dok je većina kmetova otkupljena od srednjih i malih zemljoposjednika, “koji svoju privrednu egzistenciju nisu temeljili na lako dobivenoj renti nego na trgovini i zanatstvu”, i koji su, iako se za to ne mogu navesti pouzdani statistički podaci, najvjerovatnije otkupni iznos u protekloj godini upotrijebili za razvoj trgovine i zanatstva. Djelomično drukčija situacija je kod velikih zemljišnih rentijera (begova), koji – isticao je Potiorek – navikli na lahko dobivena agrarna davanja, tek moraju tražiti novu privrednu orijentaciju da bi dobiveni novac što povoljnije i korisnije iskoristili.¹³⁰ Stoga je prvi čovjek Zemaljske vlade zastupao mišljenje da bi bilo dobro kada bi begovi umjesto gotovine dobivali obligacije, koje bi se mogle vinkulirati u 10-20 godina, čime bi se – s jedne strane – vlasnicima osigurala renta, a – s druge strane – dalo bi im se vrijeme potrebno da nađu novu privrednu orijentaciju.¹³¹ Zakon od 13. juna takvu praksu dozvoljavao je samo “ako je molitelj zajma o tome postigao sporazum sa zemljoposjednikom” (§ 6). Kako je izmjena tog člana bila nemoguća iz političkih razloga, Potiorek je smatrao da

¹³⁰ ABiH, ZMF, opća, 4539/1913.

¹³¹ Zanimljivo je napomenuti da su se begovi nakon Prvog svjetskog rata stalno žalili na to da im vlast ne isplaćuje odštete, a ako im i isplaćuje, onda se to obavlja rijetko, u malim iznosima i sa velikim zakašnjenjem. Ogorčen takvim stavom vlasti, jedan beg napisao je ironično pismo Agrarnoj direkciji u Sarajevu, u kojemu se “zahvaljuje” što vlast umjesto 83.456 dinara, koliko mu treba platiti za odštetu, isplaćuje svega 8.000 u gotovom i 32.000 u obligacijama, dok se za ostatak uopće ne navodi kada će se isplatiti. “Najljepša fala da računate na moju budućnost, pa od 83.000 šaljete mi samo 8.000 dinara”, veli ovaj ogorčeni beg, pun ironije. Jedan činovnik na margini ovoga pisma dodao je: “Smiješ da se izgovoriš – barem.” (ABiH, KBUDB, Evidencija, kl 2475/b.)

bi u čitavu stvar trebalo intenzivnije uključiti odgovarajuće bošnjačke institucije, prije svega Muslimansku centralnu banku, koja bi mogla djelovati poučno i podstrekujuće na bošnjačke begove.¹³²

Od 1.116 zemljoposjednika koji su 1912. prodali svoja kmetska selišta, 922 (82,61%) otpada na muslimane, 144 (12,90%) na pravoslavce, 36 (3,23%) na katolike, 11 (0,99%) na Jevreje i 3 (0,27%) na pravne osobe. Od 5.821 kmetske porodice kojoj je odobren zajam za otkup, 4.430 (76,10%) su pravoslavne porodice, 1.335 (22,93%) katoličke i 56 (0,97%) muslimanske. Potiorek naglašava kako iz ovih podataka proizlazi jedna utješna činjenica, tj. da kmetovi katoličke vjeroispovijesti – suprotno prvobitnom pribojavanju – uopće ne zaostaju za pravoslavnim, posebno u odnosu na njihov ukupan broj. Svi centri katoličkog kmetskog stanovništva (Gradačac, Brčko, Tuzla, Derventa, Banja Luka, Fojnica, Travnik, Livno, Županjac, Mostar i Ljubuški) jednakim intenzitetom koristili su se zakonom od 13. juna 1911., a to što pravoslavni kmetovi imaju apsolutnu prednost posljedica je činjenice da oni imaju izrazitu brojčanu nadmoć među kmetskim stanovništvom. Prema popisu iz 1910., ukupan broj kmetova, ubrajajući i one koji imaju slobodne posjede, iznosi 111.093, od čega je 75.679 (68,12%) pravoslavaca, 29.067 (26,16%) katolika, 6.334 (5,70%) muslimana i 13 (0,02%) ostalih. Od ovih 75.679 pravoslavnih kmetova otkupilo se 1912. njih 4.430 ili 5,85%, od 29.067 katoličkih kmetova otkupilo se 1.335 (4,59%), a od 6.334 muslimanskih otkupilo se 56 (0,88%).¹³³ Od ukupne otkupljene površine (573.605,555 dunuma) na pravoslavce je otpadalo 453.644,165 dunuma (79,09%), na katolike 117.376,768 dunuma (20,46%), a na muslimane 2.584,622 dunuma (0,45%). Ako se zna da je pravoslavcima odobreno 8.818.700 K zajma (78,97%), katolicima 2.268.800 K (20,33%), a muslimanima 79.000 K (0,70%), vidi se da postoji povoljan pomak kod katolika, koji sa 20,33% od ukupnog zajma otkupljuju 20,46% zemljišta, a kod muslimana nepovoljan pomak, jer sa 0,70% od zajma otkupljuju samo 0,45% zemljišta. Iz tog je Potiorek zaključivao kako su muslimanski

¹³² ABiH, ZMF, opća, 4539/1913.

¹³³ ABiH, ZMF, opća, 4539/1913.

kmetovi plaćali relativno višu otkupnu cijenu.¹³⁴ Potiorek dalje ističe da je od ukupno otkupljenog zemljišta 77,62% bilo obradive zemlje i 22,38% šuma te 92,60% kmetskih selišta i 7,40% begluka.¹³⁵

U ovom neobično važnom izvještaju Potiorek dalje objašnjava proces otkupa kmetova 1912. godine i ističe kako se čvrsto stajalo na stanovištu od samog početka da se mogu davati i zajmovi za otkup beglučkih parcela, ali samo pod određenim uvjetima. Prije svega zahtijevalo se da se kupovina begluka odvija istovremeno s kupovinom kmetskog selišta, jer se nakon otkupa kmetske čestice kupovina begluka predstavlja kao obična kupovina zemljišta i ne podrazumijeva nikakve povlastice Zakona o otkupu kmetskih selišta. Onda bi se u svakom pojedinom slučaju strogo pazilo da li se kupovina beglučkih parcela odvija s ciljem podupiranja privrednih interesa otkupljenih kmetova, što se može pretpostaviti samo onda ako ovi zemljišni kompleksi trebaju ili za zaokruživanje otkupljenih kmetskih posjeda ili, kada se radi o šumama, za zadovoljenje starih prava drvarenja. Kmetovi se time čuvaju od iskušenja da se upuste u riskantne špekulacije zemljištem, koje im se lahko mogu obiti o glavu, a zemljoposjednicima se time daje mogućnost i poticaj da sami vlastiti posjed, neopterećen servitutskim pravom kmetova, koriste i obrađuju. Na tom mjestu susreću se nastojanja Zemaljske vlade sa željama i stremljenjima vodećih bošnjačkih krugova, koji u tom slučaju, posebno u sjevernim kotarevima zemlje, sami ustupaju ove beglučke komplekse za naseljavanje drugih seljaka i kolonizaciju koju vodi Vlada. Zbog toga je tako malo otkupljene površine spadalo pod begluke, a i od toga je više od polovine otpadalo na šume i pašnjake. S obzirom na veličinu otkupljenih površina na prvom mjestu stoji kotar Banja Luka sa 56.483,894 dunuma, zatim slijede Bosanska Gradiška sa 50.170,826, Derventa sa 41.255,745, Gradačac sa 38.836,973, Tešanj sa 38.076,185, Brčko sa 32.923,863, Prijedor sa 31.718,081, Bijeljina sa

¹³⁴ ABiH, ZMF, opća, 4539/1913.

¹³⁵ Vidi: Hamdija Kapidžić: *Agrano pitanje u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske uprave (1878.-1918.)*, Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine. Godina XIX, 1970.-1971., Sarajevo 1973., str. 92-95

27.155,408 itd.¹³⁶ Pritom, sve ovo odnosi se na otkupe koje je pomogla Zemaljska vlada u skladu sa Zakonom, ali je bilo i otkupa selišta koji su se odvijali u izravnom dogovoru zemljoposjednika i kmetova (1912. veći otkupi na takav način desili su se u kotaru Bugojno, općina Ravno, vlasništvo Omer-bega Sulejmanpašića, i u nekoliko općina kotara Livno i Bosanski Petrovac, vlasništvo udovice Ali-bega Firdusa, te u dijelu općine Novo Selo u kotaru Derventa, vlasništvo Smajlbegovića, i Majkić Japri u kotaru Sanski Most, vlasnik Riza-beg Kapetanović).¹³⁷

Ne iznenađuje da kotarevi Posavine, dakle oni krajevi koji su bili ishodište svih kmetskih pokreta i prije Okupacije, u najznačajnijoj mjeri sudjeluju u procesu otkupa kmetskih selišta, tim prije što su ovi kotarevi najsnažnije sudjelovali u otkupu i na stari način. Nakon Posavine dolaze kotarevi Krajine u sjeverozapadnoj Bosni.

U 1913. godini 1.290 zemljoposjednika prodalo je kmetska selišta, s tim da je 1.250 prodalo od 1 do 20 kmetskih selišta, 32 je prodalo od 21 do 50 kmetskih selišta, sedam je prodalo od 51 do 100, a samo jedan zemljoposjednik je prodao od 101 do 200 kmetskih selišta. Pokazuje se, dakle, da se i u drugoj godini otkupa po Zakonu o fakultativnom otkupu taj proces odvija najviše kod srednjih i manjih zemljoposjednika, jer se i 1913., kao i 1912., pojavljuje svega osam zemljoposjednika koji prodaju više od 50 kmetskih selišta. Budući da to odgovara stvarnoj podjeli kmetskog selišta na velike, srednje i male zemljišne rentijere, može se bez daljnjeg ustvrditi da su se zakonom od 13. juna 1911. koristili ne samo mali i srednji, nego i krupni zemljoposjednici s ciljem da prodaju svoja kmetska selišta. Postoji, ipak, jedna karakteristika otkupa 1913. u odnosu na 1912. godinu. Dok je, naime, 1912. do većih otkupa dolazilo zbog zaduženosti zemljoposjednika, koji su otud prodavali kmetska selišta, 1913. nije bio takav slučaj. Iz toga proizlazi da su veliki zemljoposjednici i bez privrednih i finansijskih nevolja saglasni da započnu sa prodajom svojih kmetskih selišta, dok su mali i srednji zemljoposjednici, prema statistici 1912., od samog početka

¹³⁶ ABiH, ZMF, opća, 4539/1913

¹³⁷ ABiH, ZMF, opća, 4539/1913.

koristili državni otkup kmetskih selišta da potreban novac upotrijebe za pokretanje trgovine i zanatstva. Sve u svemu, može se zaključiti da je spoznaja o neodrživosti kmetskih odnosa državnim otkupom bitno pospješena, posebno jer nadgledanje rada kmetova iz godine u godinu postaje sve nezgodnije i skuplje.

Od 1.290 zemljoposjednika koji su 1913. prodali svoja kmetska selišta, 1.159 (89,61%) bili su muslimani, 61 (4,73%) pravoslavci, 48 (3,72%) katolici i 21 (1,63%) Jevreji, dok je četvero (0,31%) bilo pravnih osoba. Od ukupno 5.126 kmetskih porodica, pravoslavnih je bilo 3.667 (71,54%), katoličkih 1.424 (27,78%), i muslimanski 35 (0,68%). Vidi se da 1913. katolici više učestvuju u otkupu nego u 1912. te da gotovo svi centri katoličkog kmetskog stanovništva srazmjerno snažno sudjeluju u tom procesu. U tom smislu zaostajao je jedino katolički kotar Fojnica, gdje se otkup odvijao veoma usporeno, što je, prema mišljenju Zemaljske vlade, posljedica činjenice da je tamošnje katoličko kmetsko stanovništvo izmirivalo agrarna davanja savjesno, pa tamošnji zemljoposjednici nisu imali nikakvog povoda da prodaju svoja kmetska selišta.¹³⁸ Ovaj zaključak Zemaljske vlade bio je iznenađujući sa aspekta poštivanja zakonom određenih davanja, jer se podrazumijeva da bi sama Vlada, koja je finansijski podržavala otkup kmetskih selišta, zapravo trebala forsirati neposluh kmetova prilikom davanja zakonom određenih obaveza, i to stoga što bi se sa rastom toga neposluha ubrzao proces prodaje selišta. Nemamo, ipak, izravnih potvrda da je Vlada kasnije djelovala u smislu nagovaranja kmetova da ne izvršavaju svoje obaveze prema zemljoposjednicima.

Godine 1913. otkupljeno je ukupno 468.096,773 dunuma zemlje. Od toga je na pravoslavne kmetove otpadalo 366.446,968 dunuma (78,28%), na katoličke 98.375,204 dunuma (21,23%), a na muslimanske 3.274,601 dunum (0,49%). Ako se zna da je pravoslavicima dodijeljeno 73,89% zajmova (6.490.200 K), katolicima 25,38% (2.228.800 K), a muslimanima 0,73% (64.100 K), proizlazi da su muslimanski kmeto-

¹³⁸ "Röm. katholische Kmetenbevölkerung die Agrarabgaben mit Gewissenhaftigkeit leistet und solcherart den Grundherren keinen Anlass bietet, sich ihres Kmetenbesitzes zu entäussern." ABiH, ZMF, opća, 5228/1914.

vi i ove godine, kao i 1912, plaćali najvišu otkupnu cijenu po jednom kmetskom selištu.

Od ukupno otkupljene zemlje (468.096,773 dunuma), 351.892,823 (75,18%) dunuma otpada na obradivo zemljište, a 116.203,950 dunuma (24,82%) na šume. Od toga je na kmetska zemljišta otpadalo 427.969,264 dunuma (91,43%), a na begluke 40.127,509 dunuma (8,57%).

USPOSTAVA NOVIH KMETSKIH ODNOSA

Pored prodaje postojećih kmetskih selišta bio je prisutan i proces uspostave novih kmetskih selišta, što Zakon od 13. juna 1911. nije zabranjivao. Uspostava kmetskih odnosa odvijala se tokom čitavog razdoblja austrougarske vladavine, ali različitim intenzitetom. Neposredno nakon 1878. ti su se odnosi uspostavljali i zbog doseljavanja seljaka iz drugih krajeva u Bosnu i Hercegovinu. Tako se odvijao proces naseljavanja stanovništva iz Like i Dalmacije u neke krajeve Bosanske krajine. Ovi Ličani i Dalmatinci naseljavali su se kao kmetovi ili uzurpatori, a dolazili su sa izbjeglicama 1875. godine. "Najviše ih se naselilo u bosanskokrupskom kotaru, u kojem su na sjevernim obroncima Grmeča obrazovali lička naselja Hašani i Gornja Suhaja." U Bihaćkom okrugu već ih se do 1883. bilo naselilo oko 10-12.000. "Neki od njih su kao kmetovi zauzeli mjesto domaćih seljaka koji su nestali u ustanku, a neki su bez ičijeg odobrenja uzurpirali zemlju ili šumu. Toliko su se osilili da su i kao kmetovi odbijali da podmiruju zakonske dažbine gospodarima zemljišta."¹³⁹ Tokom 1912. uspostavljeno je novih 1.329 kmetskih selišta, i to 1.026 dijeljenjem već postojećih kmetskih selišta, 241 nagodbom (sporazumom) i 62 službenom odlukom. Budući da dijeljenjem već postojećih kmetskih selišta brojčano raste broj kmetskih porodica, ali ne i površina zemlje pod kmetstvom, to

¹³⁹ Đorđe Mikić: *O kolonizaciji stranih seljaka u Bosni i Hercegovini u vrijeme austrougarske uprave*, Migracije i Bosna i Hercegovina, Sarajevo 1990., str. 182-193.

se samo sporazumom i službenom odlukom uspostavljena kmetska selišta mogu smatrati novim, a takvih je 1912. bilo svega 303, pri čemu su ova selišta obuhvatala 12.269,567 dunuma. Kako je u istoj godini na razne načine (izumiranjem kmetske porodice, sporazumom zemljoposjednika i kmeta, odricanjem kmetova od kmetskog prava, službenim odlukama, eksproprijacijama, podjelom između zemljoposjednika i kmeta) kmetsko pravo, osim putem otkupa, prestalo postojati na 485 kmetskih selišta, to je Zemaljska vlada zaključila kako je i na ovom polju, neovisno o akciji otkupa kmetskih selišta, postignuto nazadovanje, i to veoma snažno nazadovanje kmetskog posjeda. Vlada je posebno isticala činjenicu da je katoličko stanovništvo u tome imalo prekomjeren udio, čemu posebno doprinose kotarevi Livno i Županjac. Od 1.329 novih kmetskih selišta, 757 (56,96%) čine pravoslavci, 543 (40,86%) katolici, a 29 (2,18%) muslimani.¹⁴⁰

Kmetovi su se nadali da će moći dobiti besplatno ne samo kmetska selišta nego i begluke. Kotarski predstojnik iz Sanskoga Mosta početkom 1913. javljao je kako su kmetovi u selu Dabar pričali da će Srbija uskoro okupirati Bosnu i Hercegovinu i dodijeliti im begluke. Predstojnik dalje ističe da zbog toga u tom selu posustaje otkup kmetskih selišta.¹⁴¹

Godina	Broj prodatih selišta
1879.	117
1880.	302
1881.	385
1882.	967
1883.	1072
1884.	1409
1885.	1289
1886.	889
1887.	1.158
1888.	724

Godina	Broj prodatih selišta
1889.	805
1890.	836
1891.	852
1892.	680
1893.	939
1894.	703
1895.	613
1896.	546
1897.	553
1898.	870

¹⁴⁰ ABiH, ZMF, opća, 4539/1913.

¹⁴¹ ABiH, ZMF, Präs. 45/1913.

Godina	Broj prodatih selišta
1899.	756
1900.	816
1901.	750
1902.	603
1903.	594
1904.	965
1905.	924
1906.	1.001
1907.	1.359
1908.	1.205

Godina	Broj prodatih selišta
1909.	1.539
1910.	2.260
1911.	4.202
1912.	5.821
1913.	5.126
1914.	2.413
1915.	11
Ukupno	46.054

Tabela: Prodaja kmetskih selišta 1879-1915.

Bez obzira na stalni proces prodaje kmetskih selišta, pa i begluka, koji se različitim intenzitetom odvijao čitavo razdoblje austrougarske vladavine, materijalna osnovica begovskog sloja čitavo ovo doba bio je zemljišni posjed. Neki autori su, čak, smatrali kako su begovski zemljišni posjedi dobiveni beratom u osmansko doba bili “u veličini prosečnog sreza bosanskog, a agaluci u veličini jedne organizovane političke opštine sa više sela”.¹⁴² Tu se nalazio razlog da je čitavo Pounje, npr., bilo vlasništvo triju begovskih porodica: Badnjevića iz Bosanske Krupe, Beširevića iz Ostrošca i Biščevića iz Bihaća. “Klišević, Lipa i Teočak bili su porodice Kulenovića iz Kulen Vakufa, a Velika Rujiška bio je posed begova Cerića iz Bosanskog Novog.”¹⁴³ Nakon prestanka osmanske vlasti, položaj bosanskog bega s obzirom na vlasništvo nad zemljom bitnije se ne mijenja zbog toga što vlast ne mijenja agrarne odnose između begova i kmetova: “Stvarni zaštitnik begovata i muslimanske konfesionalne grupe, ekonomski bazirane na čiflucima i vakufima, (...) nije daleka Turska ili sultan-kalifa, nego austrougarska

¹⁴² Milan Karanović: *Pounje u Bosanskoj krajini*. Naselja i poreklo stanovništva, knj. 20, Beograd 1925. (dalje: *Pounje*), str. 326.

¹⁴³ M. Karanović: *Pounje*, str. 326-327.

vlast, dokle god ne bi reformama dirala u agrarne odnose. (...) Svuda oko njih oslobođenje od turske vlasti bilo je popraćeno reformom agrarnih odnosa, jedino u BiH begovatu se 1878. obećava i osigurava daljnji opstanak.”¹⁴⁴

Međutim, dosad u literaturi nije tačno utvrđeno koliki su bili posjedi pojedinih begova, koliko su imali kmetskih selišta i koju površinu begluka. Nepoznanica je, čak, i broj begovskih porodica. Pretpostavljalo se da je 1878. Austro-Ugarska u Bosni zatekla zemljoposjedničku klasu od šest do sedam hiljada bošnjačkih begovskih i aginskih porodica.¹⁴⁵ Broj begova i aga uglavnom se pratio kroz zvanične statistike, koje su evidentirale broj *zemljoposjednika sa kmetovima*. Popis 1879. nije evidentirao stanovništvo prema zvanju, pa se na temelju njega ne mogu donositi nikakvi sudovi o broju begovskih porodica, dok su 1885. evidentirane 8.162 begovske i aginske porodice.¹⁴⁶ Popis 1895. evidentirao je 5.833 zemljoposjednika sa kmetovima, a 1910. taj broj iznosio je 10.463, s tim da je 9.537 bilo Bošnjaka. Popis 1895. nije evidentirao vjersku pripadnost agrarnog stanovništva, pa nije moguće izračunati koliko je od 5.833 zemljoposjednika bilo Bošnjaka. Nepoznanica je koliko je od ovih zemljoposjednika bilo krupnih posjednika (begova), a koliko sitnih posjednika (aga). Činjenica je, međutim, da se znatan broj sitnih posjednika (aga) bavio trgovinom.¹⁴⁷

Jednom je izračunato da je 1895. u čitavoj BiH moglo biti 33.476 pripadnika zemljoposjedničkih porodica, od toga u selima 14.335, a u varošima i varošicama 19.141. Od 14.335 u selima, muslimana

¹⁴⁴ *Prilozi*, str. 140.

¹⁴⁵ A. Feifelik: *Ein neuer aktueller Weg*, S. 2.

¹⁴⁶ Begovi se u ovom popisu nazivaju različito. Na pojedinim mjestima kao “Gutsbesitzer (Bega und Agas) – vlastelini”, zatim “Gutsbesitzer – vlastelini” ili jednostavno “Agas – age”. Broj aga uzet je samo od odraslih muškaraca, jer se navodi broj odraslih muškaraca, pa se od toga broja računa broj begova, slobodnih seljaka, kmetova i drugih zanimanja.

¹⁴⁷ *Rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 10. oktobra 1910.*, str. LXXXVI.

je bilo 13.574, a ostalih 761, dok je od 19.141 u varošima, 18.124 bilo muslimana, a 1.017 nemuslimana. Dakle, od ukupno 33.476 pripadnika zemljoposjedničkih porodica, prema ovim proračunima, 31.698 je bilo muslimana (94,67%), a 1.778 (5,31%) nemuslimana (katolika i pravoslavnih).¹⁴⁸ Prilikom izrade ovog proračuna nije se težilo utvrđivanju broja porodica bošnjačkih begova i aga, što bi pretpostavljalo i utvrđivanje kriterija prema kojima se neka porodica može smatrati begovskom ili aginskom, te pobliže određenje tih kategorija, nego utvrđivanju broja pripadnika one socijalne kategorije koja je u popisu stanovništva 1895. jednostavno definirana kao "begovi i age". Do ovakvih podataka došlo se na temelju pokazatelja iz popisa stanovništva 1895., i oni predstavljaju maksimalan broj bosanskih begova. Ovaj broj dobiven je sabiranjem broja "glavara" i "svojadi" iz rubrike "begovi i age". Dakle, prema ovoj računici, 57,18% begova i aga živjelo je 1895. u gradu, a 42,82% na selu.

Međutim, popis stanovništva iz 1910. pouzdaniji je, s obzirom da razvrstava agrarno stanovništvo ne samo po kategorijama koje su preciznije, nego i unutar tih kategorija pravi razliku s obzirom na vjersku pripadnost. Zbog toga se ovdje može tačno vidjeti koliko je bilo bošnjačkih zemljoposjednika s kmetovima, a koliko ostalih. Ovo je, doduše, moguće pratiti na razini Bosne u cijelosti, okruga i kotareva, a ne i za jedinice manje od kotareva. Ovaj popis poljoprivredno stanovništvo razvrstao je u kategorije: *zemljoposjednici sa kmetovima*, *zemljoposjednici bez kmetova*, *slobodni seljaci*, *kmetovi* i *kmetovi koji su ujedno slobodni seljaci*, pri čemu se kod ove posljednje kategorije razlikuju *pretežno slobodni seljaci* i *pretežno kmetovi*. *Begovima i agama se po ovome popisu smatraju samo zemljoposjednici svrstani u kategoriju zemljoposjednika sa kmetovima* (ukupno 10.463), s obzirom da su *zemljoposjednici bez kmetova slični slobodnim seljacima* "no ipak

¹⁴⁸ *Agrarno pitanje i muslimani*. Pregled. List za nauku i socijalni život, God. I, br. 2, Sarajevo 1. aprila 1910., str. 106-114. Ovdje postoji i jedna tablica koja pokazuje ukupan broj begovskih i aginskih "duša" svih vjera po varošima i varošicama te najveći broj bošnjačkih aginskih i begovskih "duša" po selima prema popisu iz 1895. godine.

se ne mogu označiti kao slobodni seljaci, bilo da im dobrom upravlja zakupnik ili su ga dali priorcima za neko vrijeme na obrađivanje". Slobodni seljaci se od zemljoposjednika razlikuju "ne samo tim, što im je zemljište manje ili manje vrijedno, nego prije svega i tim, što slobodni seljaci obrađuju svoju zemlju sami, a pomaže im porodica i služinčad" (potcrtao H.K.).

Sva dosadašnja literatura uglavnom preuzima ove zvanične podatke i upoređuje popise iz 1895. i 1910., pri čemu se izražava sumnja u vjerodostojnost podataka iz popisa 1885. godine. U osnovi ovakvog pristupa je činjenica da se na temelju podataka iz popisa 1895. i 1910. moglo sasvim mirno zaključiti kako se broj begovskih porodica znatno uvećao (čak za 79,37%) i na temelju te teze dalje razrađivati priču o drastičnom siromašenju begovskih porodica koje se dijele, dijeleći pritom i svoja kmetska selišta. "Povećani broj aga opskrbljuje se iz više-manje postojećeg fonda kmetovske, čiflučke zemlje, što znači da nasljednici pojedinog age po islamskom baštinskom pravu dijele među sobom kmetove, odnosno kmetovska selišta."¹⁴⁹ Takvo uvjerenje u literaturi kasnije je poslužilo kao osnova Miloradu Ekmečiću da formuliра tezu o velikom siromaštvu bosanskih begova, koji najčešće eksploatiraju samo jednoga kmeta.¹⁵⁰ Kako se u tu teoriju siromašenja begova kroz podjele porodica nikako nije mogla uklopiti činjenica da popis iz 1895. pokazuje manje begovskih porodica nego popis iz 1885., i kako se to smanjenje nije dalo nikako objasniti, izlaz je nađen jednostavno u zanemarivanju podataka iz 1885., dok se za podatke iz 1895. i 1910. tvrdilo da je "ustanovljeno da su tačni",¹⁵¹ što bi značilo da oni podaci iz 1885. nisu tačni. Radi se, međutim, o tome da se na temelju ovih statističkih pokazatelja iz popisa stanovništva ne može oblikovati dovoljno jasna slika o strukturi begovskoga sloja u Bosni i Hercegovini. Te informacije dopuštaju uspostavu određenih okvira, ali se prostor unutar toga valja puniti drugim izvještajima. Zemljoposjednik sa kmetovima iz 1910. nije beg koji sjedi na šiljetu i

¹⁴⁹ *Prilozi*, str. 148.

¹⁵⁰ M. Ekmečić: *Stvaranje Jugoslavije*, 2, str. 281.

¹⁵¹ *Prilozi*, str. 148.

čeka hak od svoga kmeta. Tako velik broj begovskih porodica značio bi da begovskih porodica, zapravo, uopće i nema. Suština je u tome da je broj begovskih porodica znatno manji od broja zemljoposjednika sa kmetovima iz 1910. godine. Jedino moguće objašnjenje za tako veliki broj zemljoposjednika sa kmetovima 1910. godine sastoji se u tome da je znatan broj tih zemljoposjednika zaista imao mali broj kmetskih selišta (jedno ili dva selišta), ali su uz to selište imali ili još svoje vlastite zemlje ili su se bavili drugim zanimanjem.

Stvari postaju nešto jasnije ako se broj begovskih porodica sagledava i u kontekstu broja kmetovskih porodica. Pretpostavljalo se da je 1878. u Bosni bilo oko 85.000 kmetova (od toga oko 60.000 pravoslavaca i oko 25.000 katolika) te oko 77.000 slobodnih seljaka (uglavnom muslimanskih).¹⁵² Računalo se da krajem 1913. u Bosni i Hercegovini postoji 94.000 kmetskih porodica sa 5.660.760 dunuma obradive zemlje,¹⁵³ ali ovi podaci nisu sasvim pouzdani. Nešto kasnije tvrdilo se da je 1918. od ukupno 17.425.520 dunuma *obradive* zemlje u BiH na kmetska selišta otpadalo 7.752.339 dunuma (44,5%),¹⁵⁴ ali se ni tada nije raspolagalo detaljnijim informacijama. Istovremeno se tvrdilo da je krajem Prvog svjetskog rata “moglo (je) biti po prilici u Bosni i Hercegovini oko 68000 kmet. porodica. Ovaj bi broj mogao biti još manji ako se uzme u obzir, da se je dosta kmetova otkupilo iz vlastitih sredstava a da kmet. odnos u gruntovnici nije brisan, isto tako je dosta kmetova napustilo svoj čifluk i otselili se u druga mesta a zemlju ostavili gospodaru, a da kmet. odnos nije brisan.” Isticalo se kako ne postoji evidencija o broju kmetova po vjeroispovijestima, “ali može se reći da po prilici otpada na pravoslavne oko 60%, na katolike oko 30% i na muslimane oko 10%, ili još manje na ove poslednje”.¹⁵⁵

Pouz dane statistike o tome nikada nisu napravljene, mada su poduzimani određeni koraci u tom pravcu. Tako je 1910. Prezidijum

¹⁵² A. Feifalik: *Ein neuer aktueller Weg*, S. 2.

¹⁵³ ABiH, ZVS, Agrar, III.

¹⁵⁴ ABiH, AGD, 90/22, Präs, Agrarna direkcija u Sarajevu Ministarstvu za agrarnu reformu u Beogradu, 26. 5. 1922.

¹⁵⁵ ABiH, AGD, br. 6760/28.

Bosanskog sabora tražio od Zemaljske vlade da se sastavi jedan iskaz svih kmetovskih selišta, uz obrazloženje da je jedan takav iskaz potreban kao informacija agrarnom odboru Sabora, a s obzirom da je od velikog privrednog značaja, i da je u interesu uprave. Osim toga, Zemaljska vlada treba da, uporedo sa sastavljanjem iskaza o kmetovskim selištima, sastavi i iskaz o slobodnim posjedima i beglucima površine veće od 200 dunuma. Iskaz o beglucima potreban je da bi se utvrdilo da li i u kojoj mjeri zemljoposjednici koji su prodali svoje kmetske posjede posjeduju slobodne zemljoposjede koje mogu obrađivati u vlastitoj režiji. Zemaljska vlada povodom ovog pisala je Zajedničkom ministarstvu finansija da se takav posao, s obzirom na kratkoću vremena i zbog oskudice u ljudstvu kod kotarskih ureda, ne može savladati sa postojećim snagama nego je potrebno za svaki kotar angažirati, prosječno, dodatne dvije osobe na po 60 dana, što s honorarom od 120 K mjesečno iznosi 240 K po kotaru, odnosno za 51 kotar ukupno 12.240 K. Zajedničko ministarstvo 28. septembra 1910. dalo je takvo odobrenje,¹⁵⁶ i Zemaljska vlada je odmah krenula sa prikupljanjem informacija. U izvještaju od 2. novembra 1910. Zemaljska vlada saopćila je da će do 15. novembra moći dostaviti Zemaljskom saboru podatke o broju kmetskih selišta (Iskaz A), ali se Zajedničko ministarstvo 23. januara 1911. žali da ne raspolaže podacima da li je Zemaljska vlada to obećanje i izvršila i da li je uspjela od pojedinačnih izvještaja sastaviti jedno skupno izvješće za Sabor o ovom pitanju, koje je, inače, smatralo veoma važnim.¹⁵⁷ Zemaljska vlada telegramom 29. januara 1911. obavijestila je Zajedničko ministarstvo finansija da je važnije i opširnije materijale o broju kmetskih selišta dostavila 6. decembra 1910. Zemaljskom saboru, koji je preuzeo zadatak da sastavi jedno skupno izvješće, ali to još nije bilo urađeno, zbog čega je Vlada tražila da se svi materijali vrate.¹⁵⁸

Zajedničko ministarstvo u svom aktu 6. februara 1911. izražavalo je čuđenje da je Zemaljska vlada sav prikupljeni materijal o kmetskim

¹⁵⁶ ABiH, ZMF, opća građa, 11871/1910.

¹⁵⁷ ABiH, ZMF, opća građa, 1258/1911.

¹⁵⁸ Telegram se nalazi u ABiH, ZMF, opća građa, 1598/1911.

posjedima jednostavno predala Predsjedništvu Sabora, a da sama nije učinila napor da taj veoma važan materijal sama obradi, što nije ništa drugo nego jednostavno ispunjavanje želje Prezidijuma Zemaljskog sabora. Ovakav postupak Zemaljske vlade tim je čudniji što je sama Vlada u svom dopisu od 23. avgusta s pravom primijetila kako je sastavljanje popisa o kmetskim posjedima "sa privredne tačke gledišta od velikoga značaja i zbog toga veoma poželjno i u interesu uprave". Samo po sebi razumije se da uprava nije imala nikakvog razloga izdvojiti dodatna finansijska sredstva da bi samo ispunila želju Prezidijuma Zemaljskog Sabora, nego je od važnosti bilo i ispunjenje javnih i općih interesa. Zajedničko ministarstvo takav je potez Zemaljske vlade tumačilo na način da se time egzekutivna ovlaštenja uprave uzimaju iz ruke ako upravni organi vrše određena istraživanja na čitavom teritoriju zemlje, a ova istraživanja ne obrade, nego prikupljeni materijal jednostavno stave na raspolaganje Zemaljskom saboru, koji tek nakon toga započinje obradu materijala. To je postupak koji izravno proturječi suštini uprave, odnosno biću egzekutive. Iz telegrama od 29. januara Zajedničko ministarstvo dalje je zaključilo kako Zemaljska vlada još pristupa Zemaljskom saboru i od njega traži izvještaj koji je ranije sama trebala načiniti. Vlada je morala vlastiti materijal obraditi i izvještaj koji bi na temelju toga napisala dostaviti Zemaljskom saboru, a ne sirovi administrativni materijal pojedinačnih istraživanja dostaviti Prezidijumu Sabora na obradu. Zbog toga se naređuje Zemaljskoj vladi da bez odlaganja vrati sav materijal koji je predala Prezidijumu Sabora, da taj materijal obradi u vlastitom djelokrugu rada i da u što kraćem roku (najduže za 14 dana) sačini izvještaj na temelju tabela koje su prikupili kotarski predstojnici te da se taj izvještaj odmah dostavi Zajedničkom ministarstvu.¹⁵⁹

Ubrzo nakon ovoga, već 9. februara 1911., Zemaljska vlada, prije nego je dobila ovaj akt Zajedničkog ministarstva od 6. februara, poslala je Zajedničkom ministarstvu opširan izvještaj o slobodnim i beglučkim posjedima površine veće od 200 dunuma, u kojem je civilni adlatus baron Benko isticao podatak da broj vlasnika slobodnih i beglučkih

¹⁵⁹ ABiH, ZMF, opća građa, 1598/1911.

posjeda iznad 100 dunuma iznosi samo 9,15% svih slobodnih posjeda, a broj slobodnih i beglučkih posjeda iznad 200 dunuma tek 4,5%, pri čemu je oko polovine od toga otpadalo na Bošnjake. Iz toga je civilni adlatus baron Benko zaključio kako u takvim okolnostima bošnjački beglučki posjedi nemaju nikakav privredni značaj.¹⁶⁰ Radilo se, međutim, o tome da je baron Benko govorio ne o posjedima begova, nego i o posjedima slobodnih seljaka koji su imali posjede veće od 200 dunuma, ali je izvodio zaključke kao da su u pitanju isključivo begovski posjedi.

Ipak, valja posvetiti posebnu pažnju ovom neobično važnom izvještaju, jer – prema podacima koje sadrži – ukupno 9.490 posjednika (računajući tu i vakufe i posjede manastira te samostana, koji nisu bili opterećeni kmetskim pravom), od toga 4.931 muslimanskih, imalo je begluke veće od 200 dunuma.

Okrug	Pravoslavci	Katolici	Muslimani	Ostali	<i>Ukupno</i>
Banja Luka	705	167	876	2	1.750
Bihać	269	20	780	0	1.069
Mostar	877	502	743	4	2.126
Sarajevo	314	48	739	15	1.116
Travnik	345	412	603	0	1.360
Tuzla	685	170	1190	24	2.069
Bosna i Hercegovina	3.195	1.319	4.931	45	9.490

Tabela: Broj vlasnika slobodnih i beglučkih posjeda većih od 200 dunuma (1911.)

¹⁶⁰ “(...) dass dem Beglukbesitze der Moslims unter den heutigen Besitzverhältnissen jede wirtschaftliche Bedeutung mangelt.” ABiH, ZMF, opća građa. 2427/1911. U prilogu su tabelarni pregledi o posjednovnom stanju obradivog zemljišta slobodnih seljaka i kmetova po okruzima i kotarevima te sumaran izvještaj o slobodnim i beglučkim posjedima većim od 200 dunuma. Detaljan popis slobodnih i beglučkih posjeda preko 200 dunuma po okruzima, kotarevima i katastarskim općinama vidi u: ABiH, AGD, k, 150.

Ovih 9.490 posjednika posjedovalo je ukupno 4.861.470,624 dunuma, od toga 1.264.297 dunuma (26%) oranica, a šuma 2.238.358 dunuma (46%). Najviše begluka nalazi se na prostoru okruga Banja Luka (ukupno 1.133.924 dunuma), zatim Mostar (937.955 dunuma), Tuzla (914.326), pa potom Travnik. Zanimljivo je da je najmanja površina beglučke zemlje bila u okrugu Sarajevo, gdje je površina tih posjeda bila manja nego u okrugu Bihać.

Okrug	Oranice	Bašče	Livade	Vinogradi	Pašnjaci	Šume		Kuće i drugi objekti	Ukupna površina
Banja Luka	396.924,1	4.284,737	23.509,23	0	29.221,37	676.586,3	0	3.398,278	1.133.924
Bihać	164.681,3	2.145,922	45.012,53	6,2	37.242,95	255.140,2	0	1.575,159	510.804,2
Mostar	92.719,04	1.314,075	100.554,8	1.650,956	29.3609	445.291,1	1.384,662	1.436,946	937.955,5
Sarajevo	73.594,42	2.508,351	164.021,2	0	32.935,67	199.442,3	6,48	1.847,08	474.355,5
Travnik	107.721,2	2.138,983	417.180,8	0	72.906,08	285.533,3	485,764	1.138,977	890.105,3
Tuzla	428.657	28.134,56	46.889,63	12,14	28.529,3	376.364,4	1.105,396	4.633,666	914.326,2
Bosna i Hercegovina	1.264.297	40.526,63	797.168,1	1.669,296	494.444,4	2.238.358	2.982,302	14.030,11	4.861.471

Iz ovih podataka, dakle, može se pouzdano zaključiti da je površina begluka u BiH iznosila oko 9,5% ukupne teritorije Bosne i Hercegovine (čija je ukupna površina iznosila 51.027.411,722 dunuma), ali još uvijek nije moguće pobliže odrediti koliki je tu udio krupnih bosanskih begova, a kolika je površina pripadala ostalim zemljoposjednicima. Prema evidenciji o beglučkim posjedima većim od 575 dunuma uspostavljenoj nakon Prvog svjetskog rata, u Bosni i Hercegovini po imenu i prezimenu može se evidentirati vlasništvo za 2.420.104,317 dunuma begluka, od toga se 1.143.772,989 dunuma (ili 47%) nalazilo u rukama 264 velike bošnjačke zemljoposjedničke porodice. Ako se kombinira veličina begluka i broj kmetskih selišta (pri čemu se kao donja granica uzima posjedovanje najmanje 100 kmetskih selišta), uz korektivni faktor koji se sastoji u tome da je postojao manji broj porodica koje su posjedovale znatan broj kmetskih selišta, a manje komplekse beglučkog zemljišta, ali su općenito smatrane begovskim porodicama, tada se ovaj broj od 264 velike

bošnjačke zemljoposjedničke porodice smanjuje na svega 46 porodice koje posjeduju velike komplekse zemljišta, te se za njih, prema tim kriterijima, može kazati da su predstavljali bosansku begovsku zemljoposjedničku elitu tog doba. Na ovaj način napravljen je spisak krupnih zemljoposjedničkih begovskih porodica u Bosni i Hercegovini na prijelazu 19. i 20. stoljeća koje su bile predmet pojedinačne analize u ovome rad. Riječ je o slijedećim porodicama: Ajanović, Alibegović, Bašagić, Begović, Begzadić, Beširević, Bišćević, Bušatlija, Cerić, Čengić, Džinić, Đonlagić, Đumišić, Fadilpašić, Filipović, Firdus, Gradašćević, Hafizadić, Hasanpašić, Hrasnica, Ibrahimbegović, Ibrahimpašić (krajiški), Ibrahimpašić (travnički), Idrizbegović, Kapetanović (derventski), Kapetanović (vitinski), Kapetanović (prijedorski), Kapetanović (jajački), Kapetanović (tešanjski), Karabegović (banjalučki), Krupić, Kulenović, Ljubović, Miralem, Mulabegović, Muslibegović, Pašić (nevesinjski), Pašić (bijeljinski), Rizvanbegović, Resulbegović, Salihbegović, Sulejmanpašić, Teskeredžić, Tuzlić, Uzeirbegović i Zaimović.

Ovih 46 porodica posjedovalo je ukupno 689.207,947 dunuma begluka, što u odnosu na 1.143.772,989 dunumu begluka, koliko se nalazilo u rukama bošnjačkih velikih posjednika, iznosi 60,5%, odnosno 14,3% svih begluka u Bosni i Hercegovini (4.861.471 dunuma prema evidenciji 1911. godine). Osim toga, valja skrenuti pažnju na činjenicu da je u krugu ovih 46 porodica postojao jedan broj porodica koje nisu imale velike komplekse begluka, ali su imale iznad 100 kmetskih selišta, te su u literaturi općenito poznate kao begovske, tim prije što su igrale važnu društvenu i političku ulogu u historiji Bosne na prijelazu 19. i 20. stoljeća (Begovići iz Dervente, Bušatlije, derventski, tešanjski i vitinski Kapetanovići,¹⁶¹ Ljubovići, Mulabegovići iz Dervente, nevesinjski Pašići i trebinjski Resulbegovići).

¹⁶¹ Postoji mogućnost da je u nekim mjestima kmetski odnos bio nejasan, pa su se u spiskove kmetskih selišta upisivala i zemljišta koja su u gruntovnici bila upisana kao begluk. Takvih slučajeva sigurno je bilo u kotaru Duvno. Tu možda treba tražiti i razlog da neke begovske porodice, posebno hercegovačke, posjeduju manje komplekse begluka, a znatan broj kmetskih selišta. (Vidi: ABiH, AGD, 4021/22.)

Osim begluka, važno je utvrditi broj kmetovskih selišta koja su pripadala pojedinim begovskim porodicama. Statistički podaci iz popisa stanovništva od 1879. do 1910. o broju kmetovskih selišta ne dopuštaju međusobnu usporedbu zbog različitih kriterija prilikom popisa. Prema popisu stanovništva iz 1910, u BiH bilo je 79.677 kmetskih porodica, 14.453 porodice koje su istovremeno slobodne i kmetske, ali pretežno slobodne, te 16.903 koje su istovremeno slobodne i kmetske, ali pretežno kmetske. Dakle, prema ovim podacima, ukupno 111.033 porodice bile su u nekoj vrsti kmetskog odnosa. Početkom 1911. Zemaljska vlada tražila je od svih kotarskih ureda da dostave podatke o broju kmetova u pojedinim kotarevima. Vlada je kotarskim predstojnicima ostavljala svega šest dana za taj posao, uvjerena da oni već raspolazu podacima u kojim katastarskim općinama pojedinog kotara postoje kmetovi i kojoj religiji pripadaju, ali je isticala kako ti podaci moraju biti apsolutno pouzdani.¹⁶² Ne znaju se rezultati ove akcije, ali se pouzdano zna da je bilo krajeva sa malo kmetovskih selišta, ali i sa malo begova. Tako je, npr., u okolini Male i Velike Kladuše bilo vrlo malo kmetovskih selišta. Na tom prostoru "ponajviše kmeta se nalazi u općinama Glinici i Bojnoj, a zemljovlasnici su im većinom udaljeni, koji imaju po jednog ili samo nekoliko kmeta".¹⁶³

Baron Benko 29. oktobra 1911. naredio je svim kotarskim predstojnicima da dostave detaljne izvještaje o kmetskim selištima, broju vlasnika i njihovoj vjerskoj pripadnosti kako bi se od početka 1912., kada počinje državna akcija otkupa kmetovskih selišta, raspolagalo svim preciznim informacijama. Svi ti izvještaji činili bi osnovu za sastavljanje kmetovskog katastra.¹⁶⁴ Zajedničko ministarstvo finansija 18. novembra 1911. naredilo je osnivanje katastra kmetovskih selišta pri odsjeku Zemaljske vlade za otkup kmetova. "Taj će kmet. katastar služiti mjerilom djelovanja te podlogom uređivanju otkupnog odsjeka zemaljske vlade gledom na broj, veličinu i vrst kmet. selišta

¹⁶² ABiH, ZVS, Agrar, V. (Nr. ZV 12054/IV.-B/7, godina 1911.)

¹⁶³ ABiH, ZVS. (nesređena građa, Kotarska ispostava V. Kladuša, br. 4125, 16. novembra 1907., na broj ZVS 175711, od 28. oktobra 1907.)

¹⁶⁴ ABiH, ZVS, Agrar, V. (Nr. 241.221/I.- Dep. 5, Sarajevo 29. oktobar 1911.)

i pokazivati u svako doba, koji ga posao još čeka, odnosno u kojem razmjeru sudjeluju ostala novčana vrela kod otkupa kmetova. (...) Uz katastar sastaviće se ujedno i popis svih zemljovlasnika u formi alfabetskog indeksa za cijelu zemlju; taj imenik dovodiće se u sklad sa promjenama u vlastovnici periodički.” Zemaljska vlada tražila je od svih kotarskih sudova da izvještaje o promjenama broja kmetskih selišta dostavljaju četiri puta godišnje odsjeku Zemaljske vlade za otkupljivanje kmetovskih selišta, a sve te promjene unosit će se u kmetovski katastar, koji je uređen “u formi kartoteke analogno otkupnim zajmovima po kotarima tako, da svaki kotar sačinjava posebnu cjelinu, u kojoj su katastralne općine alfabetskim redom, a u ovima pojedina selišta rednim brojem gruntovnih uložaka poredana”.¹⁶⁵ Posao oko sastavljanja ovog kmetskog katastra nije bio nimalo lahak. Zemaljska vlada 16. decembra 1913. uputila je dopis Zajedničkom ministarstvu finansija u kojem je, tražeći dodatna finansijska sredstva za statističko utvrđivanje kmetskih posjeda, isticala značenje tog posla, s obzirom da bi jedna takva statistika dala mogućnost da se sagleda društveni i privredno-politički aspekt razrješenja kmetskih odnosa, a i da se nabave potrebna finansijska sredstva za otkup kmetova.¹⁶⁶ Ističe se kako osnovu jednog takvog statističkog posla čini kmetovski katastar prema stanju od 1. 12. 1911., kada je započeo s radom državni ured za otkup kmetova (der Kmetenablösungsbetrieb). Ovaj kmetski katastar uređen je po modelu modernog kataloga, tako da gruntovni ulošci koji su pod kmetstvom čine poseban karton, na čijoj prednjoj strani je sadržan tačan opis kmetovskog selišta, a na zadnjoj se trebaju bilježiti otkupni podaci. Ovi kartoni prvo su uređeni abecednim redom za 51 kotar, unutar kotara abecednim redom katastarskih općina, a unutar katastarskih općina aritmetičkim redom gruntovnih uložaka, tako da se svaki pojedini gruntovni uložak koji je pod kmetstvom može lahko pronaći. Zatim dolazi i imenski indeks kmetskih porodica, čija upotreba treba olakšati čitavo sastavljanje kartoteke. Prema ovdje iznesenim podacima, u čitavoj Bosni i Hercegovini 1. 12. 1911. bilo

¹⁶⁵ ABiH, ZVS, Agrar, V. (Nr. 263.204/I - Dep. 5 ex 1911.)

¹⁶⁶ ABiH, ZMF, opća građa, 17684/1913.

je 134.388 gruntovnih uložaka koji su stajali u kmetskom odnosu, od kojih su za 113.952 kataloški kartoni već bili urađeni, a za preostalih 20.436 ti su se kartoni tek trebali uraditi. Međutim, ovi kartoni samo su sirovi statistički materijal o kmetskim selištima i iz njih je trebalo praviti pregledne izvještaje o kmetskim selištima po općinama, kotarevima, okruzima i, konačno, u čitavoj Bosni i Hercegovini. U izgled je stavljeno i grafičko predstavljanje otkupa kmetova na općoj karti Bosne i Hercegovine omjera 1 : 150.000. Ova karta treba sadržavati granice okruga, kotareva, katastarskih općina, najvažnije komunikacije, okružna i kotarska mjesta, kao i mjesta u kojima stanuju kmetovi. Na karti je trebalo prikazati i pojedine kategorije posjeda, tj. zemaljski erar, privatne posjede, kmetovska selišta i beglučke komplekse, dok su kmetska selišta koja se otkupljuju trebala na karti biti posebno označena. Također je, uporedo s ovim zadatkom sastavljanja karte, bila predviđena izrada posebnog popisnog lista velikog formata za svaki 51 kotar, na kojem bi se na prednjoj strani bilježilo stanje katastra 1. 12. 1911., a na zadnjoj sumirali podaci o toku otkupa. Zemaljska vlada predlagala je da se čitav ovaj posao obavi u toku zime, kada se otkup kmetovskih selišta nešto utišava i kada su prisutni geometri, koji su, inače, tokom ljeta uglavnom zauzeti poslovima u polju. Vlada je računala da bi troškovi za obavljanje ovog posla iznosili oko 3.400 K, od čega bi za sastavljanje preostalih 20.436 kartona bilo potrošeno 400 K, a 3.000 K preostalo bi za upis podataka iz kartona u izvještaje, tj. za upisivanje podataka iz 134.388 kartona u 12 rubrika izvještaja, što iznosi ukupno 1.612.656 upisa.¹⁶⁷

U svemu ovome, za temu kojom se bavi ovaj rad, nije najvažniji tačan broj kmetovskih selišta, koji se, dakako, mijenjao s obzirom na stalni proces prodaje kmetovskih selišta, ali i uspostavljanja novih kmetskih odnosa, nego raspoređenost tih selišta prema pojedinim begovskim porodicama. Analizirajući posjede 46 velikih porodica, koje su posjedovale iznad 100 selišta, dolazi se do saznanja da je najznačajniji procent svih selišta bio koncentriran upravo u tom krugu porodica.

¹⁶⁷ ABiH, ZMF, opća građa, 17684/1913.

TERITORIJALNI OKVIR I PORODIČNA MREŽA

Ranije je u ovom radu istaknuta činjenica kako je teško rekonstruirati kriterije po kojima su se povezivale pojedine begovske porodice, ali je uočljivo postojanje nekoliko regija karakterističnih po veličini begluka i broju kmetskih selišta kod pojedinih begovskih porodica. Općenito se prostor sjeverne Bosne i Bosanske krajine ističu kao dva regiona sa velikim beglucima i gustom koncentracijom krupnih begovskih porodica. Međutim, i ostali regioni Bosne i Hercegovine posjeduju neke karakteristike s obzirom na brojnost begovskih porodica, veličinu begluka i broj kmetskih selišta.

Slika begovskih zemljišnih posjeda najjednostavnije se može dobiti posredstvom administrativne organizacije u Bosni i Hercegovini, koja je nakon 1878. naslijeđena iz osmanskog doba. Zemlja je podijeljena na šest okruga (bivši *sandžak*, *mutesarifluk*, *Kreis*), svaki je nosio ime po najvažnijem gradu tog područja: Sarajevo, Travnik, Bihać, Donja Tuzla, Banja Luka i Mostar. Na čelu svake okružne administracije stajao je okružni predstojnik, koji je imao veliku odgovornost za poslove Vlade u okrugu. Kako su okružni predstojnici imali svoje urede u središtima okruga, nastojali su postati glavna veza između lokalnih bosanskih političkih lidera i austrijskog režima. Okružni predstojnici često su niz godina ostajali na ovim, istim položajima, te su mnogi bili blisko povezani sa političkom situacijom u okrugu.

Šest okruga dijelilo se na kotareve¹ (turski *kaza*, njemački *Bezirk*), a na čelu kotar bio je kotarski predstojnik. Živeći u malim gradovima,

¹ Bila su četiri grada koja su imala jednak status kao kotar (Banja Luka – gradski kotar, Mostar – gradski kotar, Sarajevo – gradski kotar, Tuzla – gradski kotar); ►

kotarski predstojnici bili su važna karika između Zemaljske vlade i stanovništva. Oni su ispitivali sporove u pogledu agrarnog zakona i bavili se ostalim političkim pitanjima. Neki su kotari imali i niže jedinice zvane ekspoziture, ali se njihov broj više puta mijenjao u toku austrijske uprave. Ekspoziture su bile predviđene za slabo naseljena mjesta, gdje su se nalazile velike površine zemlje. Većinu ekspozitura je vodio direktor i jedan činovnik.²

Ipak, u daljnjoj analizi begovskih posjeda u ovom radu pravi se malo drukčiji teritorijalni okvir, i to tako da se čitav teritorij Bosne i Hercegovine promatra kroz slijedećih šest cjelina: *Sjeveroistočna Bosna* (obuhvata kotareve Bijeljina, Brčko, Gradačac, Derventa, Gračanica, Tuzla i Zvornik), *Bosanska krajina* (Prnjavor, Bosanska Gradiška, Bosanska Dubica, Prijedor, Bosanski Novi, Bosanska Krupa, Cazin, Bihać, Sanski Most, Bosanski Petrovac, Ključ, Banja Luka, Kotor Varoš), *Jugozapadna Bosna* (Glamoč, Livno, Županjac–Duvno–Tomislavgrad), *Hercegovina* (Ljubuški, Mostar, Konjic, Nevesinje, Stolac, Ljubinje, Trebinje, Bileća i Gacko), *Srednja Bosna* (Varcar Vakuf, Jajce, Bugojno, Prozor, Travnik, Tešanj, Maglaj, Zenica, Žepče, Visoko, Fojnica) i *Istočna Bosna* (Sarajevo, Kladanj, Vlasenica, Srebrenica, Rogatica, Višegrad, Čajniče, Foča). Svaki od ovih regiona ima neke svoje zasebne karakteristike, ali i zajedničke osobine koje begove i njihove zemljišne posjede, na jednoj višoj razini, integriraju u zasebnu društvenu cjelinu.

SJEVEROISTOČNA BOSNA

Ovaj region obuhvata prostor koji se najčešće označava kao Bosanska Posavina i Semberija, a prostire se od Bijeljine, na krajnjem sjeveroistoku, do Dervente, na Zapadu, te Tuzle i Zvornika, na jugu i jugoistoku. Stereotipna predstava o bosanskim begovima kao

► pored ovih gradskih kotara postojali su i seoski kotarevi (Banja Luka – seoski kotar, Mostar – seoski kotar, Sarajevo – seoski kotar, Tuzla – seoski kotar.)

² R. Donia: *Islam pod dvoglavim orlom*, str. 26-27.

društvenoj strukturi koja, od vremena svog prerastanja iz vojničkoga u zemljoposjedničko plemstvo u 19. stoljeću, na historijskoj pozornici Bosne i Hercegovine ne igra ulogu društvene, elite nego se pojavljuje kao društveni sloj koji, posjedujući mali vlastiti posjed, živi od haka svojih kmetova, koje, usto, nemilosrdno “pljačka i tiraniše”, narušava se upravo na primjeru begova u sjeveroistočnoj Bosni. Ovi begovi zaista su predstavljali plemstvo od časti i vrlina, posebno onaj dio čiji je redosljed predaka bio uvjerljiv i čije porijeklo ih je činilo čuvenim, a veličina njihovog zemljišnog posjeda ekonomski veoma postojanim. U begovskom svijetu bosanskog društva moć, značaj i ugled iskazivali su se veličinom posjeda i političkom tradicijom. Posavski begovi imali su i jedno i drugo. Većinu ovih begovskih porodica činile su domaće porodice, ali se nakon protjerivanja Bošnjaka iz Srbije 1861./62. jedan dio prognanika doselio u Posavinu i na taj način mijenjao omjer begovskih porodica domaćeg i stranog porijekla. Na ovom prostoru posebno se ističu slijedeće begovske porodice: Pašići,³ Salihbegovići, Zaimovići, Gradašćevići, Tuzlići, Alibegovići, Begovići, Mulabegovići, Đonlagići, Kapetanovići, Hadžinurbegovići (koji su izvorni Begzadići)

³ Osim bijeljinskih begova Pašića, koji su porijeklom Fidahići iz Zvornika, a njihov rodonačelnik u Bijeljini je poznati Ali-paša Fidahić, prijatelj Husein-bega Gradašćevića iz prve polovine 19. stoljeća (H. Kreševljaković: *Kapetanije*, str. 203), postoje i Pašići u Tuzli, o čijem porijeklu ne postoje pouzdani podaci. Prema jednim podacima, “izvjesni Pašo doselio u Tuzlu iz jednog okolnog sela. Taj Pašo bio je napredan čovjek, bavio se trgovinom, tri puta se ženio, i od svake žene imao puno djece i tako se stvorila brojna porodica koja se prozvala Pašići. Jedan član ove porodice (Hasan-aga Pašić, op. H.K.) bio je tuzlanski gradonačelnik (od 1935. do 1941. godine, op. H.K.). Ovaj gradonačelnik napravio je menzu za sirotinju u gradu.” (Izjava Emin-bega Gradašćevića iz Tuzle /rođen 1908./ data autoru.) Drugi tvrde da su ovi Pašići potomci izvjesnog Hasan-paše Ljiljka. (Izjava Muhidina Pašića iz Tuzle data autoru). Inače, ovi Pašići imali su početkom 20. stoljeća 1.424,624 dunuma begluka u kotaru Tuzla, i to u mjestima Tuzla, Babice, Bistarac, Lipovica, Smoluća, Požarnica, Podpeč i Šikulje (ABiH, AGD, k. 58. Popis begluka, kotar Tuzla).

te, nešto manje, Jahići, Izetbegovići,⁴ Mahmutbegovići, Ganibegovići,⁵

⁴ Jahići i Izetbegovići, zapravo, jedna su porodica. Doselili su se sredinom 19. stoljeća iz Beograda (njihova je, navodno, bila Ada Ciganlija). Jedan brat, Ibrahim-beg, doselio se u Gradačac, a drugi je odselio u Bosanski Šamac. Ibrahim-begov sin Izet-beg oženio se sa Senija-hanumom Gradašćević. Ova grana se po Jahja-begu zvala Jahići, a druga grana, koja je odselila u Bosanski Šamac, prozvala se Izetbegović.

⁵ Ganibegovići su porodica iz Gradačca, a potječu iz Dervente. M. Hažijahić iznio je pretpostavku da ovi Ganibegovići imaju zajedničko porijeklo sa znamenitim derventskim begovima Alibegovićima, i to porijeklo, uz bogatstvo koje su stekli u Gradačcu i ženidbene veze sa Isabegovićima iz Rajinaca kod Tuzle, Gradašćevićima Ibrahimbegovićima iz Gradačca, Klempićima i Šahinpašićima iz Zvornika, uvrštava ih u begovski sloj. Husejncehajići iz Dervente, koji su bili trgovci, ali su imali i posjede, također su istog porijekla, ali se nisu smatrali begovima nego agama. Mustaj-beg Ganibegović iz Dervente doselio u Gradačac, u selo Donja Mionica, krajem osmanske vladavine. Nije poznato iz koje se porodice oženio, ali je iza žene naslijedio 150 dunuma zemlje, a ostalo je kupovao: "Malo pomalo kupovao. Njegov sin kupovao komad po komad. Nije pio, a od prihoda kupovao zemlju. I sin mu, a i unuk kupovali." Imali su zemlje i u Derventi oko 50 dunuma, koju su između dva rata prodali, i pet do šest kmetskih kuća koje su izgubili 1919. godine. U kotaru Gradačac, u selima Međida Gornja, Mionica Donja, Tramošnica Gornja, Špionica Srpska, Muhamed-beg Ganibegović, sin Mustaj-begov, krajem austrougarske vladavine imao je 1.375 dunuma beglučke zemlje (od čega 1.178 obradive i 197 neobradive) te 14-15 kmetskih selišta (pravoslavnih) u Srpskoj Špionici, pet kmetskih selišta (katoličkih) u Liporašću i pet kmetskih selišta (muslimanskih) na Bagdalama kod Gradačca. Za njihov odnos prema kmetovima u narodu se pričalo da je bio besprijekoran: "Ko da nisu bili kmeti, niko nije tako lijepo s kmetima postupao, niko nije bolji (...) Davali desetinu i dvanaestinu, a ne trećinu." Nisu se posebno isticali u političkom životu Bosne u doba Austro-Ugarske, a u razdoblju između dva svjetska rata bili su aktivni u JMO, pa je Mustaj-beg Ganibegović od 1936. do 1941. godine bio gradonačelnik Gradačca. Ovaj Mustaj-beg sin je Muhamed-bega Ganibegovića. Muhamed-beg oženio se sa Hasiba-hanumom, kćerkom Hasan-bega Isabegovića iz Rajinaca kod Tuzle, s kojom je imao tri sina: Mustaj-bega, koji se oženio sa djevojkom iz porodice Klempić iz Zvornika, Osman-bega, koji se oženio sa Kanom H. Ibrahimbegović iz Gradačca, i Hasan-bega, koji se oženio sa Šaćira-hanumom, rođenom Šahinpašić, čiji je ►

Karabegovići,⁶ Jusufbegovići (H. Hasanovići) i Širbegovići. Neki i Hasiće smatraju begovima, a ovoj porodici pripadalo je selo Hasić u Posavini.⁷ Tu su i bijeljinski Osmanbegovići (čiji su se preci u Bijeljinu doselili tek krajem 18. stoljeća i koji su kmetska selišta imali u katastarskim općinama Ugljevik, Suho Polje i Vršani),⁸ kao i derventski Osmanbegovići, koji nisu ni u kakvoj vezi sa bijeljinskim, zatim Muratbegovići (bijeljinski – koji su porijeklom od Osmanbegovića, tuzlanski – koji imaju zajednički porodični korijen sa Tuzlićima, i modrički – koji nemaju nikakve međusobne porodične veze) te Biogradlije (doseljenici iz Beograda, koji su se prvo naselili

▶ otac svojevremeno odselio u Istanbul, gdje je Šaćira i odrasla. Mustaj-beg je imao sedmero djece (dvoje ženske i petero muških), Osman-beg troje djece (dvoje ženske i jedno muško) i Hasan-beg petero djece (troje ženske i dvoje muških.) (Zabilješke Muhameda Hadžijahića u biblioteci Muhameda Bege Gradašćevića u Gradačcu). Osim ovih Ganibegovića iz Gradačca, postoji jedna porodica Ganibegović iz Modriče, koja nema veze sa gradačaćkim Ganibegovićima, nego su samo ogranak modričkih Karabegovića.

⁶ Karabegovići su begovska porodica iz Modriče, a porijeklom su iz Budima, odakle su u Bosnu stigla četverica braće: jedan u Zenicu (ili Travnik), jedan u Bihać, jedan u Mostar i jedan u Modriču. Ogranci ovih Karabegovića iz Modriče su Ganibegovići, Jusufbegovići i Mehmedbegovići (Milenko S. Filipović: *Modriča nekad i sad*, Sarajevo 1959., str. 55; Bilješke Muhameda Hadžijahića u biblioteci Muhameda Bege Gradašćevića). Prema usmenoj predaji sačuvanoj u ovoj porodici, Karabeg koji se iz Budima doselio u Modriču zvao se Mustaj-beg, a u Modriči je, u Islam-mahali, napravio kuću (Muhamed Hadžijahić i Teufik Imamović: *Gradačac i okolina. Nacrt za monografiju*, Gradačac 1960., rukopis, str. 30.); Aiša Softić: *Usmene predaje Bošnjaka* (dalje: *Usmene predaje*). Sarajevo 2002., str. 284. Modrički Karabegovići krajem 19. i početkom 20. stoljeća nisu bili veliki zemljoposjednici. Iz ove porodice u doba austrougarske vladavine isticali su se pjesnici Avdo S. Karabegović (1878.-1908.) i Avdo Karabegović Hasanbegov (1878-1900). (Muhsin Rizvić: *Bosansko-muslimanska književnost u doba preporoda*. Sarajevo 1900. str. 161-168). Rizvić je ovdje naveo i svu relevantnu literaturu o njima.

⁷ M. S. Filipović: *Prilozi*, str. 121.

⁸ Mustafa H. Grabčanović: *Porijeklo muslimanskog stanovništva u Bijeljini*. Semberske novine, 1986. godina.

u Orašju 1861., a zatim u Brčkom⁹), bijeljinski Preljubovići (za koje se tvrdi da su potomci istoimene islamizirane vlastelinske porodice iz Preljubovića sa Glasinca)¹⁰ a potom i zbornički Skopljakovići¹¹ i

⁹ M. Mujezinović: *Islamska epigrafika*, II, str. 167; U austrougarskom vremenu važna je uloga brčanskih Biogradlija. Ahmed-beg Biogradlija, koji je bio član brčanskog gradskoga vijeća, i njegov sin Paša-beg sudjelovali su u bošnjačkom opozicionom pokretu. Posjede su imali u Buzekari (ukupno 1.625,926 dunuma begluka i 42 kmetska selišta), Koretašima (475,194 dunuma begluka i 44 kmetska selišta) te jedno selište u Krepšiću. Paša-beg Biogradlija oženio se sa Esmom Ganibegović, a nakon njegove smrti naslijedili su ga sin Fehim-beg (oženio se sa Ifet-hanumom Hrustanbegović, umro 22. 6. 1921.), Hamdi-beg, Zumreta (udata za Sulejmana Džaferbegovića u Brku), Sajda (udata za Mehmeda Rustanbegovića u Odžak) i Begzada (udata za Emin-bega Zaimovića). Fehim-begova kćerka Ehliman udala se za Šemsi-bega Ibrahimpašića u Travnik.

¹⁰ *Rogatica*. Sarajevo 1966., str. 22. Godine 1918. Preljubovići (Mehmedali-beg, oženio se sa Džemila-hanumom Zaimović, i Hanumica, udata za Smail-bega Šetića Grbavca, djeca Mehmed-bega Preljubovića, Ćerim-beg, oženjen sa Ešrefa-hanumom Hadžinurbegović /Tahirbegović/, i Derviša-hanuma, udovica iza Ibrahim-bega Salihbegovića) posjedovali su ukupno 91 kmetsko selište (u Dragaljevcu Gornjem 19, Dragaljevcu Srednjem 57 i Suhom Polju 15.)

¹¹ Od ove porodice, koja je porijeklom iz Uskoplja kod Bugojna, u austrougarskom vremenu najpoznatiji je Smail-beg Skopljaković iz Zbornika, sin Ahmed-begov, koji je u mjestima Čelopek, Šepak, Trnova Turska, Trnova Srpska i Zbornik posjedovao ukupno 2.602,225 dunuma begluka. Osim toga, Smail-beg je 1918. imao 54 kmetska selišta (44 u Trnovi Srpskoj i 10 u Trnovi Turskoj). Dugo vremena bio je zbornički gradonačelnik, odan vladin pristaša, ali već od oktobra 1900. – kao “žrtva ekstremnog pritiska i terora nezadovoljnih lidera” – prelazi u opoziciju. Često je vodio sporove protiv svojih kmetova zbog neplaćanja haka, doživio je duboku starost (rođen je 1849., a umro je poslije Prvog svjetskog rata). Oženio se sa Azeminom Šahinpašić, ali se pred Prvi svjetski rat oženio i sa izvjesnom Fatimom (rođena 1890.), koja ga je nadživjela, zajedno sa sinovima iz tog braka: Enverom (rođen 1916.) i Fadilom (rođen 1918.) te kćerkom Sanijom (rođena 1921.). Budući da je imala ispod 100 kmetskih selišta, ova porodica izostavljena je iz pojedinačne analize. (R. Donia: *Islam pod dvoglavim orlom*, 175; ABiH. Evidencija, Kl. br. 915.)

Alajbegović Grbavac¹². Ovdje su, posebno na prostoru Semberije,

- ¹² Porodica Alajbegović Grbavac iz Zvornika nije uvrštena u pojedinačnu analizu u ovom radu jer su 1918. nasljednici njezinog najistaknutijeg pripadnika, Mahmud-bega, imali svega 29 kmetskih selišta, i to u Kamenici 24 selišta sa 529,23 dunuma i u Rastošnici pet selišta sa 221,95 dunuma. Ovaj Mahmud-beg, sin Omer-bega Alajbegovića Grbavca i Emire Salihbegović, bio je oženjen sa Sejdom Zaimović, umro je 1. 5. 1910., a naslijedili su ga sinovi Džemal-beg, Omer-beg, Mehmed-beg, kćerke Emina, udata za Sejfudin-bega Hadžinurbegovića, Samija, Sadija, udata za Ibrahim-bega Muratbegovića, Vasva, udata za Hamdi-bega Zaimovića u Brčko, i Mujesira, udata za Bećir-ef. Ibrahimagića u Srebrenicu. Mahmud-beg bio je opoziciono orijentiran u vremenu austrougarske vladavine. U martu 1909. vlast mu je bila zabranila da napušta grad, zbog čega se žalio Zemaljskoj vladi: "Pošto sam ja posjednik ne samo od većine kmetova, nego i od 10.000 dunuma begluka, koja se nalazi u više sela, – to sam zbog te zabrane pretrpio štetu oko 5.000 kruna, jer svoj posjed nisam smio nadgledati upravo u ono vrijeme kad je bilo najpotrebnije." Najvećim dijelom Mahmud-begovi posjedi bili su u selu Kamenica u Đevanjskom polju. Kasnije su srpski seljaci iz Đevanja koji su obrađivali tu zemlju tvrdili da je to zemljište bilo pod kmetstvom, ali da je beg 1893. čitavo selo ubeglučio zbog toga što je tražio "polovinu roda svake godine sa ove zemlje, a da mu mi to ne damo. Naši stari davali su mu i (u vrijeme, op. H. K.) osmanske vladavine, trećinu, a i (za vrijeme, op.H.K.) austrijske vlade sve do 1894. godine." Nakon 1918. ovi njegovi posjedi najznačajnijim dijelom podijeljeni su srpskim seljacima (zna se da su nakon 1918. od Mahmud-begovog sina Džemal-bega posjede u Kamenici uzurpirali srpski seljaci iz Đevanja: Srećko Stojanović, Đorđe Simić, Milan Milošević, Jakov Đokić, Rade Milošević, Avram Spasojević, Stanko Obradović i dr.). (*Musavat*, br. 24, 13.07. 1909., str. 3; ABiH, AGD, 9023/29; ABiH, AGD, 8881/29; ABiH, AGD, 8887/29; ABiH, AGD, 8888/29; ABiH, AGD, ABiH, AGD, 8889/29, ABiH, AGD, 8890/29; ABiH, AGD, 9023/29; ABiH, AGD, 9152/29.) I porodica Šetić iz Zvornika oslovljava se kao Grbavac. Radi se, zapravo, o jednoj porodici koja se prezivala Alajbegović. Jedan ogranak te porodice uzeo je prezime Grbavac, a drugi Šetić, po posjedima koji su se najznačajnijim dijelom nalazili u tim selima. Poslije Prvog svjetskog rata Šetići su se po Hrutan-begu Alajbegoviću Šetiću prozvali Hrutanbegovići. (Mehmed Hudović: *Zvornik. Slike i bilješke iz prošlosti*, drugo dopunjeno i prošireno izdanje. Sarajevo 2000., str. 306.) Sin Hrutan-bega Alajbegovića Šetića, Ešref-beg, skupa sa sestrom Fatimom, udatom Defterdarević u Tuzlu, posjedovao je u selima Čelopek, Grbavci, Jusići, Petkovci, Rastošnica, Šetići i Vitinica ukupno 1.817,663 dunuma begluka.►

puno posjeda imali i hercegovački begovi Sijerčići, Ljubovići i Čengići. Oni su na ove prostore dovodili čifčije iz Hercegovine, vjerovatno svoje poznanike, i otuda je stanovništvo Semberije najvećim dijelom porijeklom iz Hercegovine, kako je to etnološkim istraživanjima utvrdio Milenko S. Filipović.¹³ Čitavo selo Čađavica, npr., pripadalo je begovima Sijerčićima, a dobili su ga “u miraz” od Preljubovića.¹⁴ Na prostoru sjeveroistočne Bosne posjede su imale neke srednjobosanske (Hasanpašić, Ibrahimpašić, Sulejmanpašić, Uzeirbegović) te krajiške begovske porodice (Džinić). Ipak, i ovdje – osim Gradaščevića, Pašića, Salihbegovića, Tuzlića, Begzadića (Hadžinurbegovića), Alibegovića, Begovića, Kapetanovića i Mulabegovića, kao izvornih begovskih porodica sa ovog prostora – sve ostale begovske porodice spadaju u red manje bogatih i utjecajnih, te u tom smislu i u red srednjih ili nižih struktura begovskog sloja. U Posavini se sa svojim begovima, osim Gradačca, posebno ističe Derventa, a za njezine Begoviće, Kapetanoviće, Alibegoviće i Mulabegoviće govorilo se da su “begovi nad begovima”.¹⁵ Sve ove begove u sjeveroistočnoj Bosni u doba austrougarske vladavine u političkom smislu karakterizirao je izrazito opozicioni stav prema upravi i snažno sudjelovanje u bošnjačkom autonomnom pokretu, a u društvenom smislu osnovna im je karakteristika posjedovanje velikih zemljišnih posjeda, i to kako begluka tako i kmetskih selišta.¹⁶ “U tursko doba najveći deo Posavine

-
- Ešref-beg živio je na svom imanju u Šetićima do početka 20. stoljeća, kada je doselio u Zvornik i u mahali Hrid kupio konak od porodice Gradaščević (koji je vjerovatno nekada bio u vlasništvu porodice Fidahić). (Fotografija ovog konaka u: M. Hudović: *Zvornik*, str. 70.) Hanumica Preljubović, kćerka Mehmed-begova i sestra Mehmedali-begova iz Bijeljine, udala se za Smail-bega Šetića Grbavca u Zvornik.

¹³ M. S. Filipović: *Prilozi*, str. 10.

¹⁴ M. S. Filipović: *Prilozi*, str. 14.

¹⁵ Bilješke Muhameda Hadžijahića u biblioteci Muhameda Bege Gradaščevića u Gradačcu.

¹⁶ Jedan Rus, Pavel Rovinjski, 1879. proputovao je Tuzlom i zabilježio niz korisnih podataka iz kojih se može zaljučiti da su krajem osmanske vladavine srpski trgovci na ovom prostoru kupovali kmetska selišta (a to znači da su ona ►

i Brda između Save i varoši Gračanice bio je svojina Gradaščevića”,¹⁷ a i ostali dijelovi uglavnom su bili vlasništvo begova, koji su davali zemljište doseljenicima, te su ovi tako postajali kmetovi. “Ako bi se neki došljak naselio u šumi i iskrčio zemljište koje dotada nije bilo ničije, morao se, zato što je u posljednje tursko vreme sva zemlja pripadala spahijama, ipak podčiniti nekom spahiji. Sami pak begovi nagonili su ljude da uzimaju što više zemlje. Naseljavanju na već određenom čifluku prethodili su pregovori sa vlasnikom begom: kmet bi se upoznao sa zemljom, a beg sa kmetovim stanjem u stoci i, ako se slaže, beg bi onda naselio kmeta. Predak Kureševića u Crkvini (selo kod Bosanskog Šamca, op. H.K.) došao je kao bogat stočar i dao je begu ćemer dukata da bi mu dao za selište zemlju koju je on sam izabrao. Kmetovi su se uopšte mnogo seljakali s jednog mjesta na drugo, tražeći bolje mesto ili boljeg spahiju”.¹⁸

Na teritoriju sedam kotara sjeveroistočne Bosne beglučki kompleksi koji su se nalazili u rukama krupnih bošnjačkih zemljoposjedničkih porodica obuhvatali su krajem Prvog svjetskog rata ukupnu površinu od 187.168,234 dunuma. Na istom tom prostoru 1911. bilo je evidentirano 709.819,278 dunuma beglučke zemlje. Ovih 187.168,234 dunuma nalazilo se u rukama 55 velikih bošnjačkih porodica (Alajbegović – ogranci Grbavac i Šetić, Alibegović, Alikadić, Bešlagić, Biogradlija, Čehajić, Čerimagić, Džafić, Džindić, Džindo, Džinić, Ereizović, Fadilpašić, Gazetić, Gradaščević, Hadži Hamzić, Hadži Isabegović iz Rajinaca kod Tuzle,¹⁹ Begzadić Hadžinurbegović,

-
- donosila solidne prihode), ali da taj interes nakon Okupacije opada, “tako da je ovdje, izuzimajući Muslimane, bio prekinut proces prelaska zemlje iz ruku tradicionalnog polufeudalnog zemljoposjedničkog sloja u ruke trgovačkog i drugog novog građanstva”. (I. Hadžibegović: *Bosanskohercegovački gradovi*, str. 198.)

¹⁷ M. S. Filipović: *Prilozi*, str. 114.

¹⁸ M. S. Filipović: *Prilozi*, str. 115.

¹⁹ Nasljednici Hasan-bega H. Isabegovića iz Rajinaca (Selim-beg, Mahmut-beg, Aga-beg, Ali-beg, Hasiba, udata Ganibegović, Hasija, udata Skopljaković i Almasa, udata Mehmedović) imali su 1918. godine 686,27 dunuma begluka u Prnjavoru kod Zvornika. Rašid-beg H. Isabegović iz Tuzle (umro 3. 9. ►

Hadžialiagić, Hadžialipašić²⁰, Hasanpašić, Ibrahimpašić, Isabegović iz Rahića Gornjeg kod Brčkog,²¹ Jahić, Jusufagić, Kasumagić, Klempić,

► 1918., bio je oženjen sa Fatimom, kćerkom Osmana Mandžića, naslijedili su ga kćerke Arifa, udata za Mustafu Kasumovića H. Eminefendića, i Munira /rođena 1903./ imao je 1918. jedno kmetsko selište u Požarnici kod Tuzle (ABiH, Evidencija, Kl. br. 253). Danas se ova porodica preziva samo Isabegović (bez prefiksa Hadži), ali nema nikakve veze sa porodicom Isabegović iz Rahića Gornjeg kod Brčkog.

²⁰ Ova porodica 1918. imala je 3.022 dunuma begluka u katastarskoj općini Balegovac (kotar Derventa) i 98 kmetskih selišta sa ukupno 9.871,841 dunuma zemljišta pod kmetskim ugovorom u kotaru Bijeljina (Piperci – 66 selišta sa 5.944,22 dunuma i 32 selišta u Popovom Polju sa 3.927,621 dunuma). Međutim, oni su se, izgleda, sredinom 19. stoljeća smatrali begovima više zbog ženidbe Rifat-bega sa Kanom Gradašćević, kćerkom jedinicom Sulejman-begovom i unukom h. Ahmed-bega Gradašćevića, nego što su s pravom zaslužili tu titulu. Rifat-beg, sin Ali-pašin, imao je dva brata (Hamdi-beg i Šefket-beg) i dvije sestre (Safeta i Sidika), ali su ta braća propala kao zemljoposjednici. Rifat-begovi sinovi su Riza-beg i Fuad-beg, koji je bio oženjen sa Hasiba-hanumom Pašić, kćerkom Haki-bega Pašića iz Bijeljine. Kmetska selišta u Pipercima i Popovom Polju pripadala su Riza-begu Hadžialipašiću. Ova porodica ostala je izvan podrobne analize posjeda pojedinih begovskih porodica jer nije imala iznad 100 selišta, a nijedan član ove porodice nije se isticao u društvenom i političkom životu u vremenu austrougarske vladavine u Bosni i Hercegovini.

²¹ Ova porodica 1918., osim 675,964 dunuma begluka u Bukviku Donjem, imala je 38 selišta u kotaru Brčko (23 kmetskih selišta u Bukviku Donjem, pet u Bukviku Gornjem, u Gajevima jedno selište i u Lukavcu devet selišta). Vlasnici selišta bili su: Hadžira Isabegović, udovica iza h. Selim-bega H. Ibrahimbegovića iz Rahića Gornjeg, Isa-beg Isabegović, oženjen sa Adila-hanumom Gazibegović iz Rahića Gornjeg, čija su djeca Bećir-beg, Mehmed-beg, Vasva, udata za Mustafu Žunića iz Tuzle, Derva, udata za Aliju Koprića iz Rapatnice kod Gračanice, Zilha i Devleta, koja je umrla 2. 12. 1924. bez nasljednika, Bećir-beg Isabegović iz Rahića Gornjeg, čija su djeca Muhamed-beg, Idriz-beg, i Zaim-beg, umro 25. 10. 1921., oženjen sa Zumretom Salihbegović, koga su naslijedili Mehmed, Sefija, Šefka, Begajeta udata Suljić, Izeta i Hanumica udata Imširagić. (ABiH, Evidencija, br. 69, 3809, 7086.)

Kovačević, Kučukalić,²² Kulović,²³ Kurić, Mehmedagić, Muftić,

²² Kučukalići su zanimljiv primjer jačanja i bogaćenje jedne bošnjačke porodice. Porijeklom su iz Čačka u Srbiji, odakle je, nakon što su im u Srbiji oduzeta imanja, maloljetni Alija Kučukalić (1807.-1905.) kao četrnaestogodišnji dječak doselio u Brčko sa majkom, koja je rano postala udovica, i nenom,. "Sultan je zemlju meni poklonio, moja je; zgrade i pokretno nosite s moje zemlje", kazao im je knjaz Miloš Obrenović kada su se žalili na oduzimanje posjeda. Ovaj Alija nakon preseljenja u Brčko prvo je počeo loviti i prodavati ribu kako bi prehranio porodicu, zatim je preprodavao so, a kasnije trgovao naveliko šljivama. Usto, bavio se svim vrstama trgovine namalo, i poslije smrti 1905. ostavio je iza sebe veliko bogatstvo: oko 140 kuća (što manjih, što velikih, vrijednih i do 100.000 K), preko 100 kmetskih selišta i 7.774,928 dunuma begluka (u kotaru Brčko, u katastarskim općinama Čadavac, Brod, Brčko, Brezovo Polje, Boderište Gornje i Kopanice 2.840,368 dunuma; u kotaru Gradačac, u katastarskim općinama Avramovina, Porebrice i Lukavac Donji 4.011,3 dunuma, i u kotaru Gračanica, u katastarskim općinama Babići, Gračanica, Malešići, Skipovac i Sočkovac, 923,26 dunuma begluka). Dva puta se ženio, imao je ukupno sedamnaestoro djece, a kada je umro 1905. naslijedili su ga dvoje djece iz prvog braka, šestoro iz drugog; imao je ukupno 62 unučani (1905. godine 29 bilo je živih). (Edhem Mulabdić: *Merhum Alijaga Kučukalić*. Behar, god. VI, br. 15, 1905, str. 228-231; ABiH, GD, 4882/22, 439/23.)

²³ Kulovići su stara janjičarska porodica iz Sarajeva. Veliki zemljoposjednici postali su zahvaljujući ženidbi Esad-ef. Kulovića (1854.-1917.), sina Sulejmanova, s Rašida-hanumom Gradašćević, kćerkom Muhamed-bega Gradašćevića i Zuhra-hanume Tuzlić. (O ovoj ženidbi Krsto Pavletić, pod pseudonimom Osman-beg Štafić, spjevao je pjesmu Ženitba Esada Kulovića, Zagreb 1893., u kojoj se preuveličava uloga Esad-ef. Kulovića u povijesnom razdoblju na prijelazu 19. i 20. stoljeća te veličaju bosanske age i begovi: "Biser-dievu sada vodi doma / Iz gjerdana tuzlanskih moma, / Biser-dievu roda starinskoga. / Nevjesta je gospodsko koljeno / Od onoga Gradašćević Huse, / Slavnog Huse, zmaja bosanskoga.") Budući da je Zuhra-hanuma bila sestra Šemsi-bega i Tahire-hanume Tuzlić, Esad-ef. time je došao u kontakt s Tuzlićima i od Tahire-hanume Tuzlić dobio na poklon čitavu katastarsku općinu Dubravice kod Brčkog. (H. Kreševljaković: *Sarajevo za vrijeme austrougarske uprave*. Izabrana djela, IV, str. 198, *Musavat*, br. 19, 1919.). Tako je dobio beglučke posjede u Laništu, Čović Polju i Žabaru Donjem, pa je sin Esad ef. Kulovića, Sead-beg Kulović, 1918. u svom vlasništvu imao 5.626,856 dunuma begluka u kotaru Brčko, i to u katastarskim općinama Lanište, Čović ►

Mujanović, Mulamehmedović, Mulazejćirović, Mulazajčinović, Muratbegović (iz Tarevaca kod Modriče), Mustafić, Omerbegović, Osmanbegović, Pašić (tuzlanski, koji nemaju ništa zajedničko sa bijeljinskim begovima Pašićima), Pašić (bijeljinski), Salihbegović, Salihović, Skopljaković, Suljagić, Šahinpašić, Šećerbegović, Šehavdić, Širbegović, Tuzlić, Uzeirbegović, Zaimović i Zejnilagić), ali se od tog broja samo njih 16 može smatrati begovskim (Alajbegović – Grbavac, Alibegović, Biogradlija, Džinić iz Banje Luke, Fadilpašić iz Sarajeva, Gradašćević, Hadžinurbegović – kao ogranak Begzadića, Hasanpašić iz Travnika, Ibrahimpašić iz Travnika, Osmanbegović iz Dervente, Pašić iz Bijeljine, Salihbegović, Skopljaković iz Zvornika, porijeklom iz Skoplja kod Bugojna, Šahinpašić sa beglucima u kotaru Zvornik,²⁴ Tuzlić, Uzeirbegović iz Maglaja i Zaimović).²⁵ Lahko je

► Polje, Žabar Donji, Dubravice Katoličke i Dubravice Srpske. (ABiH, AGD, 4882/22). Kulovićima je pripadalo još 3.567,6 dunuma begluka vlasništvo Rašida-hanume Gradašćević. Osim begluka, Esad-ef. Kulović ovom ženidbom dobio je i brojna kmetska selišta. U blizini Sarajeva Esad-ef. početkom 20. stoljeća posjedovao je jedno beglučko zemljište u selu Lepenica površine 100 dunuma i tri kmetska selišta površine 800 dunuma. (A. Mešić: *Memoari*, str. 315-316, Govor Esad-ef. Kulovića u Ustavnoj anketi 13. 2. 1909.)

²⁴ Iz ove porodice je Selim-beg Šahinpašić, sin Murat-begov, žandarmerijski major krajem osmanske vladavine u Bosni i aktivni sudionik u otporu ulasku austrougarske vojske u BiH. (Hajrudin Ćurić: *Uloga pljevaljskog muftije Šemsekadića u otporu protiv austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine godine 1878*. Naučni skup Otpor austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini. Sarajevo 1979., str. 333.) Porodica Selim-bega Šahinpašića porijeklom je "sa Glasinca ravna", odakle je njegov djed doselio u Šepak kod Zvornika. (Selimbeg Šahinpašić. Gajret, godina III, br. 1, Sarajevo 5. januara 1910.). On je u Šepku i Skočiću posjedovao ukupno 1.239,445 dunuma begluka, dok je Azemina Šahinpašić posjedovala ukupno 2.598 dunuma u kotarevima Zvornik (1.741 dunuma) i Derventa (857 dunuma). Posjede u kotaru Derventa (katastarska općina Odžak) naslijedila je od svog muža Osman-bega Kapetanovića iz Dervente. Azemina se po drugi put udala za Smail-bega Skopljakovića i pred Prvi svjetski rat otišla u Adapazar u Tursku, gdje je bila odselila porodica Šahinpašić, a Smail-beg se po drugi put oženio izvjesnom Fatom (rođena 1890.) i s njom stekao potomstvo (ABiH, AGD, 10926). Porodica Šahinpašić iz Zvornika posjedovala je 1918. lijeđeća selišta:►

uočiti da je tih 55 velikih bošnjačkih porodica posjedovalo oko 30% svih begluka u sjeveroistočnoj Bosni (187.168,254 dunuma od 709.819,278 dunuma ukupne beglučke zemlje na tom prostoru). Vidi se, također, da su najčešće u pitanju porodice sa tog prostora, ali su ovdje begluke posjedovale i neke begovske porodice iz drugih krajeva Bosne (Džinić, Fadilpašić, Hasanpašić, Ibrahimpašić i Uzeirbegović). Nije poznato na koji su način porodice iz drugih krajeva Bosne stekle begluke na ovom prostoru, ali činjenica da su Džinići i Fadilpašići do tih posjeda došli ženidbenim vezama (Ahmed-beg Džinić oženio se sa Ifeta-hanumom Gradašćević, a Fadil-beg Džinić – umro 17. 11. 1918. bez potomstva, sin h. Selim-begov iz Banje Luke – sa Zekija-hanumom Salihbegović; Mustaj-beg Fadilpašić iz Sarajeva oženio se

- ▶ Azemina, udovica Kapetanović, preudata Skopljaković, posjedovala je 46 selišta u Odžaku (kotar Derventa) koje je naslijedila od svoga muža Osman-bega Kapetanovića, u Šepku 24 i jedno selište u mjestu Pilica; Salih-beg, sin Murat-bega Šahinpašića, posjedovao je 1918. godine 25 selišta u Šepku, 19 u Skočiću i po jedno selište u Pilicama i Rajčeviću; Naila Šahinpašić, udovica iza Halil-bega Hadžinurbegovića, posjedovala je jedno selište u Šepku, a jedno selište u Šepku dijelili su na pola nasljednici braće Mehmed-bega i Hilmi-bega, koji su umrli 1912. u Turskoj, sinova Sulejman-bega Šahinpašića (ABiH, Evidencija, Kl 245, 13174, 13175, 13263). Selim-beg Šahinpašić emigrirao je iz Bosne u Tursku, bio je nepomirljivi protivnik Austro-Ugarske monarhije, a sredinom 1914., pred izbijanje Prvog svjetskog rata, boravio je u Bosni i namjeravao je prodati svoja selišta. (ABiH, ZMF, Präs, 1284/1914.) Kako su nakon Prvog svjetskog rata oduzimana zemljišta, može se pouzdano utvrditi da je dio njihovoga begluka u Šepku podijeljen na slijedeći način: od Selim-bega Šahinpašića oduzeto 5,7 dunuma i dodijeljeno Husi Husiću, 15,2 dunuma dodijeljno je Sulji Tahiroviću, 40,4 dunuma Hrusti Šaćiroviću; od Azemine je 6,8 dunuma dodijeljeno Sulji Hamziću, 16,46 dunuma Sulji Mehmedoviću, 6,48 dunuma Ibrahimu Šišiću; od Muhidin-bega i Nedim-bega Šahinpašića oduzeto je 13,8 dunuma i dodijeljeno Muminu Mehmedoviću, 1,34 dunuma Husi Šabanoviću i 9,52 dunuma Mehmedu Kadriću. (ABiH, AGD, 14148/22.)

²⁵ Osim ovih 16, bilo je još porodica iz sjeveroistočne Bosne, ili su ovdje imale svoje zemljišne posjede, koje se smatraju begovskim, ali nisu imali znatnije komplekse begluka, nego se njihov zemljišni posjed uglavnom sastojao od kmetskih selišta.

sa bogatom Nuri-hanumom Gradašćević) ukazuje na mogućnost da su i porodice Hasanpašić, Ibrahimpašić i Uzeirbegović mogle na sličan način steći begluke na ovom prostoru. Uzeirbegovići su sigurno došli u posjed begluka u Osječanima i Dolu, kotar Gračanica, ženidbom Mustaj-bega Uzeirbegovića, sina Uzeir-begovog, sa Vasvi-hanumom Osmanbegović. Ovaj Mustaj-beg Uzeirbegović u istom kotaru (katastarske općine Boljanić, Kožuhe i Sočkovac) imao je još begluka, ali nije poznato na koji je način došao do njih. Vjerovatno su i travnički Ibrahimpašići do posjeda u Posavini došli zahvaljujući ženidbi Šemsi-bega Ibrahimpašića sa Ehliman, kćerkom Fehim-bega Biogradlije iz Brčkog.

Begovske zemljišne posjede u sjeveroistočnoj Bosni karakterizira izrazita veličina begluka.²⁶ Ta koncentracija begluka najgušća je na prostoru kotara Brčko, gdje je 70.961,871 dunum begluka bilo

²⁶ F. Hauptmann: *Bosanskohercegovački aga*, str. 27. ističe nekoliko posavskih begova sa znatnijim kompleksima begluka, ali preferira činjenicu da su na ovim prostorima kmetska selišta bila velika. On stvaranje velikih selišta na ovom prostoru dovodi u vezu sa uvođenjem trećine nakon 1848. kada su posavski begovi svoje "relativno prostrane begluke" dijelili među kmetove kako bi i sa tih zemalja kupili trećinu. "Beglučka se zemlja time pretvorila u čiflučku." Na ovom mjestu, dakle, Hauptmann priznaje postojanje begluka i selišta kao dviju kategorija zemljišta, ali njihovo postojanje vraća duboko u 19. stoljeće, što je teško dokazati. Osim toga, po ovoj njegovoj teoriji, nije jasno odakle onda tako veliki begluci u sjeveroistočnoj Bosni, kako je to zabilježeno u gruntovnim knjigama krajem 19. stoljeća, ako su se ti begluci od sredine 19. stoljeća pretvarali u čifluke. Isto tako, nejasno je zašto Hauptmann ističe ovaj proces pretvaranja begluka u čifluke (selišta), dok na ostalim mjestima tvrdi postojanje obratnog procesa (borbu begova da čifluke pretvore u begluke, ali su se, navodno, u toj borbi čifluci uspjeli othrvati nastojanjima begova da naruše njegovu kompaktnost). Mada ne precizira vremensko razdoblje kada su se ovi procesi izmijenili, odnosno ne određuje granicu do kada se odvijao proces pretvaranja begluka u čifluke, a kada počinje nastojanje begova da čifluke pretvore u begluke, očito je ovdje bio cilj dokazati "eksploatatorski" karakter begova koji, eto, i svoje begluke pretvaraju u selišta, na koje čak sami naseljavaju kmetove, a sve samo sa jednim ciljem – da od njih uzimaju što više trećine!

evidentirano kao vlasništvo 55 begovskih porodica (od ukupnih 149.485,162 dunuma begluka u tom kotaru), a zatim u kotaru Gradačac (39.756,268 dunuma). Već je istaknuto kako su se ovi begluci u sjeveroistočnoj Bosni nalazili u rukama 55 velikih bošnjačkih porodica, ali je od tih 55 svega osam imalo posjede u dva ili više kotara (Fadilpašić, Gradašćević, Hasanpašić, Ibrahimpašić, Kučukalić, Salihbegović, Tuzlić i Uzeirbegović).²⁷ Ovih osam porodica, od kojih jedna – Kučukalić – ne pripada begovskome sloju, na tom prostoru posjedovalo je ukupno 105.066,309 dunuma begluka, što je u odnosu na 187.168,234 dunuma begluka, koliko se nalazilo u rukama krupnih bošnjačkih zemljoposjedničkih porodica, predstavljalo 56,2%, odnosno 14,8% svih begluka u sjeveroistočnoj Bosni.

Kotar	Obradiva	Neobradiva	Ukupno	Broj porodica
Bijeljina	7.319	1.152	8.471	1 ²⁸
Brčko	50.233,37	20.728,501	70.961,871	25 ²⁹
Derventa	2.258	764	4.557,7 ³⁰	2 ³¹
Gračanica	5.118	2.995,94	8.113,94	6 ³²
Gradačac	26.564,417	13.191,851	39.756,268	13 ³³
Tuzla	9.492,859	23.642,863	33.135,742	11 ³⁴
Zvornik	10.774,318	11.397,508	22.171,826	13 ³⁵
Ukupno	111.759,964	73.872,663	187.168,234	

Tabela: Struktura begluka na prostoru sjeveroistočne Bosne
(u vlasništvu 55 porodica)

²⁷ Ove porodice imale su još znatne posjede izvan prostora sjeveroistočne Bosne, o čemu će biti riječi kasnije.

²⁸ Porodica Pašić iz Bijeljine.

²⁹ Šećerbegović, Čehajić, Alikadić, Biogradlija, Džafić, Džindić, Džindo, Džinić, Ereizović, Fadilpašić, Gradašćević, Hasanpašić, Ibrahimpašić, Hadžiisa-begović, Kučukalić, Kulović, Mehmedagić, Mujanović, Mulamehmedović, Mulazajčinović, Mulazejćirović, Omerbegović, Salihbegović, Tuzlić i Zaimović.

³⁰ Za posjed od 1.535,7 dunuma, vlasništvo Mustaj-bega Gradašćevića, nije navedena precizna struktura, pa se zato navodi samo ukupna površina. ►

Na prostoru sedam kotara sjeveroistočne Bosne nalazilo se početkom 20. stoljeća preko 20.000 kmetskih selišta, a prema popisu stanovništva iz 1910. ovdje je bilo 20.999 kmetova (kmetovi i slobodni seljaci koji su ujedno i kmetovi, dakle djelimično kmetovi), dok je prema izvještaju iz 1911. u ovo vrijeme na istom prostoru bilo 20.369 kmetskih selišta.³⁶ Od ovih 20.369 selišta, 4.298 obuhvatalo je površinu iznad 100 dunuma, što znači da je 21,1% svih kmetskih selišta na ovom prostoru spadalo u kategoriju velikih selišta.

Kotar	Prema popisu 1910.	Prema izvještaju 1911.	U vlasništvu 21 porodice
Bijeljina	4.008	4.116	1.638
Brčko	3.352	3.545	1.519
Derventa	5.231	4.496	969
Gračanica	1.009	991	199
Gradačac	2.469	2.704	730
Tuzla	1.737	1.651	537
Zvornik	3.193	2.866	404
Ukupno	20.999	20.369	5.996

Tabela: Broj kmetskih selišta na prostoru sjeveroistočne Bosne

Godine 1918. ovdje su 21 begovska porodica, koje su imale iznad 100 selišta, posjedovale 5.996 kmetskih selišta, što iznosi oko 30%

► ³¹ Gradašćević i Hadžialipašić.

³² Bešlagić, Kasumagić, Kučukalić, Osmanbegović, Salihbegović i Uzeirbegović.

³³ Širbegović, Čerimagić, Alibegović, Džinić, Fadilpašić, Gradašćević, Hadžialiagić, Jahić, Kučukalić, Muftić, Muratbegović, Mustafić i Salihbegović.

³⁴ Džindo, Fadilpašić, Gazetić, Gradašćević, Hasanpašić, Ibrahimpašić, Kovačević, Pašić (tuzlanski), Tuzlić, Uzeirbegović i Zaimović.

³⁵ Šahinpašić, Šehavdić, Alajbegović (ogranci Grbavac i Šetić), Hadžihamzić, Hadžiisabegović, Hadžinurbegović, Jusufagić, Klempić, Kurić, Salihović, Skopljaković, Suljagić i Zejnilagić. Nije uvršten posjed vlasništvo Azemine Šahinpašić, udate Skopljaković, jer se oko njega vodio spor (ABiH, AGD, 10926).

³⁶ Popis iz 1910., str. 68-71; ABiH, ZMF, opća građa, br. 2427/1911., Aussweis uber das Besitzverhältniss des Cultur – Landes.

svih selišta na tom prostoru.³⁷ Od ove 21 begovske porodice, njih 11 potjecalo je sa ovog prostora, a ostalih devet je ili došlo iz ostalih krajeva Bosne ili su samo ženidbenim vezama došli u posjed kmetskih selišta, ostajući i dalje živjeti daleko izvan ovih krajeva. Osim ove 21 porodice ovdje je bilo još begovskih porodica, ali one 1918. nisu imale iznad 100 selišta. Među njima se ističe porodica Osmanbegović iz Dervente, koja je imala ukupno 97 selišta, i to u kotaru Derventa 59 – u Kolibama Srpskim šest selišta i 24 selišta u Kotorskom, te u kotaru Gradačac 38 – u Tramošnici Gornjoj,³⁸ uz napomenu da je dio posjeda koji su izvorno pripadali ovoj porodici ženidbenim vezama prešao u ruke drugih begovskih porodica: porodici Kulenović iz Bosanskog Petrovca (15 selišta u Novom Selu u miraz Mehmedali-begu Kulenoviću Alikapetanoviću donijela je Emina, rođena Osmanbegović, iz Dervente),³⁹ porodici Gradašćević iz Gradačca (Mehmedali-beg Gradašćević bio je oženjen sa Šaćira-hanumom Osmanbegović i dobio je u miraz brojna kmetska selišta u Detlaku, Dubici Gornjoj, Novom Selu, Svilaju Gornjem i Foči) te porodici Uzeirbegović iz Maglaja, a vjerovatno je i 12 selišta u mjestu Foča, koji se spominju kao vlasništvo

³⁷ Radi se o slijedećim begovskim porodicama: Alibegović, Begović, Begzadić (Hadžinurbegović, Osmanbegović i Tahirbegović), Džinić, Đonlagić, Fadilpašić, Gradašćević, Hasanpašić, Hrasnica, Ibrahimpašić – travnički, Kapetanović – derventski, Ljubović, Mulabegović, Pašić – bijeljinski, Salihbegović, Sulejmanpašić, Teskeredžić, Tuzlić, Uzeirbegović, Zaimović i Zulfikarpašić. Oko Dervente, u mjestima Pećnik i Srnava, Himzo Idrizbegović, sin Saliha Idrizbegovića, imao je 1918. godine 195 kmetskih selišta. Salih-beg bio je oženjen s Nejrom Rustanbegović (umrla 1. 4. 1911.), imao je i kćer Nuru, koja je umrla mlada. Himzo je kasnije odselio u Bosanski Šamac, nakon Prvog svjetskog rata bio je maloljetan, a staratelj mu je bio Muharem-beg Mahmutbegović. Međutim, ova porodica Idrizbegović ne pripada begovskom sloju. (ABiH, KBUDB, Evidencija, Kl. br. 12623).

³⁸ ABiH, KBUDB, Evidencija, Kl 1537, Kl 1895. Riječ je o nasljednicima Mahmud-bega Osmanbegovića iz Dervente: Osman-begu, Mehmedali-begu i Vasvi-hanumi, udatoj za Behdžet-bega Gradašćevića, pa preudatoj za Mustaj-bega Uzeirbegovića u Maglaj (umrla 1921).

³⁹ ABiH, KBUDB, Evidencija, Kl 11126. Emina je kćerka Mahmud-bega Osmanbegovića iz Dervente.

Zulfa-hanume Kapetanović iz Dervente, rođene Osmanbegović, izvorno vlasništvo porodice Osmanbegović. Isto tako, posebno su značajni i bijeljinski Muratbegovići, koji su 1918. u kotaru Bijeljina imali 19 kmetskih selišta (jedno selište u Janjarima Srpskim i 18 selišta u Suhom Polju) te osam kmetskih selišta u Skočiću (kotar Zvornik),⁴⁰

⁴⁰ Bijeljinski Muratbegovići porijekom su od bijeljinskih Osmanbegovića, po Murat-begu Osmanbegoviću. (Mustafa H. Grabčanović: *Porijeklo muslimanskog stanovništva u Bijeljini*. Semberske novine, 1986. godina.) U kotaru Bijeljina selišta su imali nasljednici Mustaj-bega Muratbegovića. Mustaj-beg bio je oženjen sa Halimom Hadžimehmedović, a njegovi nasljednici su sinovi: Emin-beg, Mehmed-beg, Ibrahim-beg, Murat-beg, oženjen sa Šefikom Resulbegović i Husni-beg, te kćerka Derviša, udata za Husni-bega Resulbegovića.) Selišta u Skočiću u posjed porodice Muratbegović došla su ženidbom Ahmed-bega Muratbegovića, koji bio oženjen sa Mulija-hanumom Salihbegović, sestrom znamenitog Mustaj-bega Salihbegovića Like. Nakon Ahmed-begove smrti naslijedile su ga kćerke Hasnija, udata za Abaz-bega Alibegovića, Aziza, udata za Omer-bega Alajbegovića Šetića, Vasva, Hajrija i Almasa, koja je umrla 15. 9. 1918. bez nasljednika. (ABiH, KBUDB, Evidencija, kl. br. 709, kl. br. 8207.) Od ove porodice Muratbegović u austrougarskom vremenu ističe se h. Ahmed-beg Muratbegović, kojem je vlast priznala dva kompleksa šuma u kotaru Bijeljina ("šuma Lug, koja je graničila sa javnim putem i zemljišnim posjedom Muratbegovića – površine preko 200 dunuma, i šuma Gaj, koja se nalazila između Virskog potoka, oštke kose, velike bukve i jedne oranice Muratbegovićeve, površine preko 800 dunuma"), jer je te zahtjeve mogao dokazati tapijama izdatim 15. Rebiulahira 1280, dok su ostali zahtjevi odbijeni, jer se nisu mogli dokazati (ABiH, ZMF, präs. 139/1910). Kasnije je h. Ahmed-begov zet, Munib-beg Kapetanović, koji je živio u Istanbulu i imao kmetska selišta u Junuzovcima kod Bosanske Gradiške, pisao Safvet-begu Bašagiću kako je h. Ahmed-beg imao puno šume "po cijeloj Posavini pa i ostalim krajevima", da se ta šuma zvala Muratbegovića lug, ali da mu je vlast te šume oduzela (IAS, BS – 118. Munib-beg Kapetanović – Safvet-begu Bašagiću, Istanbul 5.10.1910). H. Ahmet-beg Muratbegović 1881. prodao je Fadilpašićima posjede u Skakavi kod Brčkog, na šta su Fadilpašići 1885. dobili i tapije. Osim ovih bijeljinskih Muratbegovića, postoje Muratbegovići iz Tarevaca kod Modriče (kotar Gradačac). Hasan-beg Muratbegović godine 1918. imao je devet kmetskih selišta (u Babešnici dva i u Tarevcima sedam). Hasan-beg je umro 11. 8. 1919, bio je oženjen sa Ćimetom Hifzefendić, dok su ga naslijedili sinovi Murat-beg, Ahmed-beg, Avdi-beg, Vejsil-beg, Ibrahim-beg ►

potom porodica Mahmutbegović sa 36 selišta u Kostreču (kotar Brčko)⁴¹ te porodica Isabegović sa 38 selišta u kotaru Brčko (Bukvik

- i Muharem-beg, te kćerka Džehva, udata Jusufbegović (ABiH. Evidencija, kl. br 6902). Ova porodica Muratbegović iz Tarevaca zajedničkog je porijekla sa Mehmedbegovićima, također iz Tarevaca, a neki čak smatraju da su tarevački Mujbegovići, Širbegovići, Muratbegovići i Mehmedbegovići zajedničkog porijekla, ali se ne zna kojeg. (M. S. Filipović: *Prilozi etnološkom poznavanju*, str. 92.) Gradačaka porodica Muratbegović, iz koje potječe poznati književnik Ahmed Muratbegović, koja je ogranak tuzlanskih Muratbegovića, ima zajedničko porijeklo sa Tuzlićima, a, inače, nije imala krupne zemljišne posjede. Rodonačelnik ove grane Muratbegovića je Hilmi-beg Muratbegović, koji je iz Tuzle sa svojom majkom, Hatidža-hanumom (?) Gradašćević, sestrom Reuf-bega Gradašćevića, nakon smrti svog oca Hašim-bega doselio u Gradačac. Ova grana nije uživala neki značajniji ugled u narodu kao begovi. (Bilješke Muhameda Hadžijahića u biblioteci Muhameda Bege Gradašćevića u Gradačcu.) Hilmi-beg ženio se nekoliko puta. Jedna njegova žena bila je Almasa Trebinjčević, kćerka Suljage Trebinjčevića iz Brčkog, ali od 1896. ona nije živjela s njim. Dugo je pred Šerijatskim sudom vodila spor oko izdržavanja. Ona je isticala da ju je muž (Hilmi-beg) 1896. doveo u Brčko i “nikad je više k sebi pozvao nije”. Na raspravi 15. 12. 1907. Almasa je izjavila da se ona prije 14 godina udala za Hilmi-bega, “koji je nju idaru činio samo dvije godine, te je zahtijevala da se tuženi osudi na 14 godišnju nafaku”. Hilmi-beg je priznao da je Almasa njegova žena, “ali pošto ona nije mogla trpiti druge njegove žene te je ona dosad sedam puta od njega bez uzroka bježala i opet se njemu vraćala i da on posjeduje kuću u Gradačcu od 4 sobe, te da će jednu sobu odrediti za tužiteljicu i nju hraniti zajedno s ostalom djecom”. Almasa je to odbila, a Šerijatski sud zatim odbacio je njezinu molbu. (ABiH, VŠS, k. 20, god. 1896., br. 28, k. 26, god. 1908., br. 19). S Alema-hanumom, rođenom Ibreljić iz Mionice kod Gradačca, Hilmi-beg imao je tri sina: Hasiba, Ahmeda i Husejna te kćer Muniru. Iz braka sa Hasiba-hanumom, rođ. Ćosić, koja je bila kćerka Hilmi-begove služavke, ili je, pak, sama bila Hilmi-begova služavka, imao je sinove Midhata i Dževada te kćerku Nefisu. Hilmi-beg umro je u Gradačcu 1927., a njegov brat Mehmed-beg umro je u Adapazaru (Turska) 1920, iste godine kada i njihova sestra Saida, koja je također umrla u Adapazaru. (Ahmed Muradbegović: *Omer-paša Latas u Bosni 1850.-1852.* Zagreb 1944., str. 149.)

⁴¹ ABiH, KBUDB, Evidencija, Kl 9082. Radi se o Mahmud-begu Mahmudbegoviću, sinu Ahmed-begovom. Bio je oženjen sa Zumrut-hanumom Gradašćević.

Donji, Bukvik Gornji i Gajevi), dok su sve ostale porodice bile sa manje od 10 kmetskih selišta.

Primjetno je da ovdje postoji jedan dio begovskih porodica koje imaju više od 100 kmetskih selišta, ali malo vlastitog begluka (porodice Begović, Begzadić Hadžinurbegović, Čengiće Zulfikarpašić, Đonlagić, Hrasnica, Kapetanović iz Dervente, Ljubović, Mulabegović, Teskeredžić i Sulejmanpašić), dok je svega nekoliko begovskih porodica imalo velike komplekse begluka i iznad 100 kmetskih selišta (Alibegović, Džinić, Fadilpašić, Gradašćević, Hasanpašić, Ibrahimpašić, Pašić iz Bijeljine, Salihbegović, Tuzlić, Uzeirbegović i Zaimović).⁴² Kada se oba ova činioca (veličina begluka i brojnost kmetskih selišta), koji su važni za sagledavanje cjeline begovskih zemljišnih posjeda, promatraju skupa, kao preovlađujući kriterij za određivanje ekonomske snage pojedine begovske porodice, tada se može zaključiti kako je na prostoru sjeveroistočne Bosne početkom 20. stoljeća postojalo svega nekoliko krupnih begovskih porodica koje svoj korijen imaju na ovom prostoru: Pašić iz Bijeljine, Salihbegović, Zaimović, Gradašćević, Tuzlić, Alibegović, Begović, Kapetanović i Mulabegović). Ostale krupne begovske porodice iz drugih krajeva Bosne ženidbenim nitima jednostavno su se uplele u begovsku mrežu na ovom prostoru. Tu je posebno znakovit primjer porodice Džinić iz Banje Luke, koja je ženidbenim vezama sa dvije velike begovske porodice iz sjeveroistočne Bosne (sa Gradašćevićima i Salihbegovićima) došla u posjed znatnog broja kmetskih selišta: ženidbom Ahmed-bega Džinića sa Ifeta-hanumom, kćerkom Hasan-bega i unukom Osman-paše Gradašćevića, Džinići su u posjed dobili brojna selišta u Koprivnici i Vranjaku kod Modriče, kotar Gradačac (godine 1918. tu je bilo ukupno 213 kmetskih selišta u vlasništvu Ifeta-hanume Gradašćević, udate Džinić), a brojna selišta u kotaru Brčko bila su 1918. u vlasništvu h. Selim-bega Džinića, sina Ibrahim-begovog iz Banje Luke (ukupno 101 kmetsko selište u katastarskim općinama Sandići, Slijepčevići i Trnjaci; h. Selim-begov sin Fadil-beg Džinić bio je oženjen sa Zekijom Salihbegović i vjerovatno je na taj način došao u posjed dijela ovih

⁴² Vidi analize zemljišnih posjeda po pojedinim porodicama.

selišta). Fočanski Čengići Zulfikarpašići bili su u porodičnim vezama sa bijeljinskim Pašićima.

Na prostoru sjeveroistočne Bosne zemljišne posjede iznad 100 kmetskih selišta posjedovala je 21 begovska porodica. Najgušća koncentracija selišta bila je u kotaru Bijeljina, gdje je i povezanost posjeda pojedinih porodica izrazita (u tom kotaru od ove 21 porodice njih osam imalo je selišta), ali je isprepletenost posjeda pojedinih porodica ipak bila najgušća u kotaru Brčko, gdje je od 21 begovske porodice njih 11 imalo svoja kmetska selišta. Najčistija situacija je u kotaru Gradačac, gdje je većina selišta bila u posjedu porodice Gradašćević, a posjedi ostalih begovskih porodica u tom kotaru (Fadilpašić, Džinić) uglavnom su izvorni posjedi Gradašćevića koji su ženidbenim vezama prešli u njihovo vlasništvo. Slično je bilo i u kotaru Zvornik, gdje su dominirali Begzadići (njezini ogranci su Hadžinurbegovići, Tahirbegovići i Osmanbegovići). U kotaru Zvornik zemljišne posjede, osim ogranaka porodice Begzadić, imale su begovske porodice iz sjeveroistočne Bosne (Gradašćević, Salihbegović i Zaimović), što prostor ovog kotara suštinski povezuje sa ostalim kotarevima sjeveroistočne Bosne.

Analizom teritorijalne rasprostranjenosti begluka i kmetskih selišta može se zaključiti kako se, u pravilu, u istim mjestima nalaze begluci i kmetska selišta iste begovske porodice. Pojedinačna odstupanja od ovog pravila ne mijenjaju ništa bitno u općoj ocjeni i uglavnom su posljedica porodičnih ženidbenih odnosa. Karakteristično je, ne samo za prostor sjeveroistočne Bosne nego općenito za čitavu Bosnu i Hercegovinu, da su rijetke kupoprodaje zemljišnih posjeda (bilo begluka, bilo kmetskih selišta)⁴³ između begovskih porodica, ali je vrijedno pažnje da su neke begovske porodice u sjeveroistočnoj Bosni

⁴³ Rijetki su primjeri poput onog iz 1881., kada su Fadilpašići od h. Ahmet-bega Muratbegovića kupili posjede u Skakavi kod Brčkog, na šta su 1885. dobili i tapije (ABH, AGD, br. 11766/27). Ovaj primjer tim je zanimljiviji, jer porodica Fadilpašić općenito spada u onaj red begovskih porodica koje su do većine zemljišnih posjeda došle ženidbenim vezama sa drugim, poznatijim begovskim porodicama.

kupovale begluke, uvećavajući na taj način svoje zemljišne posjede. Paradigmatičan je u tom smislu primjer porodice Salihbegović. Husni-beg Salihbegović, sin Mustaj-bega Salihbegovića Like, kupio je početkom 1912. od Karla Russa iz Obudovca posjed površine 2.018,592 dunuma za 215.000 K, o čemu je u Brčkom 10. januara 1912. napravljen i kupoprodajni ugovor. Radi se o prilično zamašnoj sumi novca ako se zna da je, npr., izgradnja Vijećnice u Sarajevu koštala 984.000 K.⁴⁴ To ukazuje na činjenicu da su beglučki posjedi u doba austrougarske uprave još uvijek mogli donositi znatnu korist te da su pojedine begovske porodice bile toga izuzetno svjesne. To se vidi i kroz proces uvećavanja begluka, koji se na ovom prostoru odvijao čitavo vrijeme austrougarske vladavine. Primjer razvoja dijela begluka kod porodica Gradašćević i Salihbegović to zorno potvrđuje. Begluk Senija-hanume Gradašćević, udate za Izet-bega Jahića, koji je 1918. iznosio 3.196,170 dunuma, nastao je tako što je Senija-hanuma naslijedila 1.320,39 dunuma od svog oca Ahmed-bega, dakle zemljište koje je "oduvijek" bilo begluk i kao takvo upisano u gruntovnicu, zatim očitovanjem kmeta da je zemljište begluk, a ne kmetsko selište (46 dunuma), zamjenom sa kmetovima beglučkog zemljišta i kmetskog selišta (815,521 dunum), podjelom kmetskog selišta sa kmetovima (143,85 dunuma). Dalje, kmetovi se odrekli kmetoprava na 564,08 dunuma, kupljeno je kao slobodno vlasništvo 41,770 dunuma, agrarnom parnicom kmetovi su osuđeni na gubitak kmetoprava na 152,91 dunum, a agrarnim parnicama, nakon što je izumrla kmetska porodica, dobijeno je 111,90 dunuma.⁴⁵ Slično je bilo sa dijelom begluka porodice Salihbegović. Već spomenuti Husni-beg Salihbegović iz Brčkog samo je u Obudovcu, kotar Brčko, imao posjed ukupne površine 4.935,088 dunuma. Od toga je od osnutka gruntovnice begluk činilo 2.717,606 dunama, od Karla Russa je kao slobodni posjed (begluk) kupljeno 2.018,592 dunuma, zamjenom kmetskog i beglučkog zemljišta ubeglučeno je nakon osnutka gruntovnice 78 dunuma, kmetovi su se dobrovoljno odrekli kmetoprava na 58,74

⁴⁴ ABiH, AGD, br. 4773/20; T. Kruševac: *Sarajevo*, str. 52.

⁴⁵ ABiH, AGD, br. 4773/20.

dunuma, a agrarnim sporovima ubegljučeno je samo 62,15 dunuma, a od toga je 19,46 dunuma Husni-beg kupio nakon što je to zemljište već bilo postalo slobodno vlasništvo.⁴⁶ Karakteristično je za ovaj posjed Salihbegovića da se radi uglavnom o oranicama sa veoma malo šume.

Općenito se za begovske zemljišne posjede u sjeveroistočnoj Bosni može zaključiti kako je ovdje srazmjerno mali broj begovskih porodica imao velike komplekse zemljišta. Dalje, osim porodica sa prostora sjeveroistočne Bosne, tu su posjede imale i pojedine begovske porodice iz drugih krajeva Bosne. Konačno, radi se podjednako o velikim kompleksima begluka, kao i o brojnim kmetskim selištima, a isprepletenost posjeda pojedinih porodica na ovom prostoru početkom 20. stoljeća bila je izuzetno velika.

BOSANSKA KRAJINA

Na prostoru Bosanske krajine bila je velika koncentracija krupnih bošnjačkih begovskih porodica, što je posljedica povijesnog razvoja ovog kraja, koji je dugo vremena bio pogranična oblast Osmanskog carstva, što je stvaralo uvjete većem osamostaljivanju pojedinih porodica, koje, posebno u vremenu stagnacije i slabljenja Carstva, na sebe preuzimaju, ne samo obvezu obrane zapadnih granica nego se često pojavljuju kao jedina snaga u borbi protiv sve izraženije hajdučije. Sve begovske porodice sa ovog prostora imaju tradiciju ratovanja i ratnih zasluga, i gotovo sve svoje pravo na titulu *beg* brane izjavama da su je stekli "na sablji". Kako su to pokazala istraživanja povjesničara Galiba Šljive, krajiški begovi tokom čitavog 19. stoljeća gotovo stalno su bili spremni na bune.⁴⁷ Oni su od svih begova najsnažnije sudjelovali u

⁴⁶ ABiH, AGD, br. 4773/20.

⁴⁷ Galib Šljivo je, uglavnom na temelju austrijske izvorne građe, napisao nekoliko knjiga o povijesti Bosne 19. stoljeća, koje su po načinu predstavljanja povijesnih izvora prave hronike događanja u Bosni, gotovo iz dana u dan. (*Bosna i Hercegovina 1813.–1826.*, Banja Luka 1985., *Bosna i Hercegovina 1827.–1849.*, Banja Luka 1988., *Bosna i Hercegovina 1849.–1853.*, Banja Luka 1990., *Bosna i Hercegovina 1854.–1860.*, Landshut 1998.)

pokretu otpora ulasku austrougarskih vojnih trupa u Bosnu 1878., mada su neki od vođa pobune poslije sudjelovali u austrougarskoj administraciji.⁴⁸ Dio krajiških begova bio je izrazito opoziciono aktivan u vremenu austrougarske uprave (neki begovi Bišćevići, Cerići, Kulenovići, Đumišići i Džinići).

Krajiški begovi uvijek su imali poseban položaj unutar begovske društvene strukture. To se posebno odnosi na one begovske porodice čiji su pripadnici obavljali dužnost zapovjednika kapetanija, kojih je na prostoru Bosanske krajine bio znatan broj (Beširevići, Bišćevići, Cerići, Čekići⁴⁹, Džinići, prijedorski Kapetanovići, Krupići, Kulenovići,

⁴⁸ Tako je, npr., Husein-beg Karabegović (1840.-1905.), koji je bio mutesarif (kajmekam) i vođa otpora u Bihaću, nakon 1878. služio kao podtajnik u Zemaljskoj vladi BiH, na kojoj je dužnosti umirovljen 1890. (R. Lopašić: Bihać, str. 118; Ibrahim Džafčić: *Borba protiv okupacije Bosne i Hercegovine*. Novi behar, god. I, Sarajevo 1927./28., br. 4, str. 5-7; Hamdija Kreševljaković: *Prijeki sud u Bosni i Hercegovini 1878. (uz 60-u obljetnicu)*. Narodna uzdanica – Kalendar za godinu 1938., str. 107-110; Dževad Juzbašić: *Diskusija*. Naučni skup Otpor okupaciji, str. 401-402.)

⁴⁹ Porodicu Čekić susrećemo najprije kao age u Kostajničkoj kapetaniji, zatim kao kapetane Džisri-Sanske kapetanije (posljednji kapetan ove kapetanije bio je Husein-beg, sin Hasan-bega Čekića). Nakon ukinuća kapetanije 1835., Čekići su se nastanili u Sanskom Mostu (H. Kreševljaković: *Kapetanije*, str. 90, 193). Najznačajnije posjede imali su u okolini Sanskog Mosta, i to u Sasinama i Pobriježju. U tim mjestima nasljednici Hasan-bega Čekića, sinovi Husein-beg i Ali-beg, te kćerke Zuhra, udata za Rifat-bega Muratbegovića i Nura, udata Salihbegović, posjedovali su 601,76 dunuma begluka. Ovi Hasan-begovi nasljednici posjedovali su još 33 kmetska selišta u katastarskim općinama Bačvani – Babinac i Slabinja, u kotaru Bosanski Novi (danas na prostoru Bosanske Dubice). Osim toga, na prostoru kotara Sanski Most kmetska selišta posjedovali su još nasljednici Husein-bega Čekića iz Šehovaca kod Sanskog Mosta (Ahmed, Atif, Hafiza i Emina), nasljednici Smail-bega Čekića iz Šehovaca (Mehmed, Nazif, Latif i Adem) te Sulejman, Osman i Nura, djeca umrlog Muharem-bega Čekića. Svi su oni posjedovali 31 kmetsko selište u kotaru Sanski Most (10 u Kruharima, 10 u Sasinama, sedam u Pobriježju i četiri u Tramošnji). Jedan ogranak ove porodice odselio je iz Sanskog Mosta u Gračanicu (Hasan-beg Čekić iz Sanskog Mosta bio je oženjen od porodice Muftić iz Gračаницe i, kada je poginuo, supruga se sa djecom vratila u Gračanicu na imanje svog oca. (Bilješke M. Hadžijahića).

Kurbegovići,⁵⁰ Šerići⁵¹). Neke od ovih porodica, kao i dio poro-

⁵⁰ Kurbegovići su do početka 19. stoljeća bili kapetani Džisri-Sanske kapetanije (to je kapetanija čije je sjedište bilo u selu Tomina kod Sanskog Mosta). Prema predaji, potječu iz Knina, sredinom 19. stoljeća jedan dio se preselio u Prijedor. (H. Kreševljaković: *Kapetanije*, str. 193). U Prijedoru se jedan ogranak Kurbegovića prozvao Bilalbegović. Za njih je vezan jedan zanimljiv događaj s početka 20. stoljeća, a tiče se ženidbe jednog Bilalbegovića, Sulejman-bega, sa Hanumicom Biščević iz Čaplje kod Sanskog Mosta. Hanumica se udala 5. septembra 1912., ali su se njezina braća i rođaci žalili tvrdeći da je na silu odvedena. Šerijatski sud istog dana obavio je uviđaj i ustanovio da se Hanumica dobrovoljno udala, te je u skladu sa tim 7. septembra izdao dozvolu za vjenčanje. Međutim, njezina braća i rođaci nisu bili time zadovoljni, te “udare na kuću Sulejmana i otmu iz đerdeka njegovu ženu i odvedu je u Sanski Most njezinom bratu Sulejman-begu Biščeviću”. Ali kotarski ured, na pritužbu i zahtjev tamošnjeg stanovništva, spomenutu Hanumicu oduzeo je od njezina brata Sulejman-bega i predao je tamošnjem imamu. Na dan 9. septembra 1912. u prisutnosti njezine rodbine te gradonačelnika i drugih građana ponovo je Hanumica pred kotarskim uredom očitovala da se hoće vratiti svom mužu, što je i učinjeno. Ibrahim-beg i Sulejman-beg Biščević iz Čaplja kod Sanskoga Mosta, braća Hanumicina, žalili su se da je Hanumica maloljetna (da ima 13 godina), te da Sulejman Bilalbegović nije kufw (prilika), “a ni imetkom Sulejman Bilalbegović nije ravan Biščevićima”, pa su tražili da se Hanumica odstrani iz kuće Sulejmana Bilalbegovića. Prilikom saslušanja kod Šerijatskoga suda u Prijedoru Hanumica je izjavila da joj je 15 godina, da se osjeća potpuno sposobnom za udaju, da od strane Sulejmana Bilalbegovića nije bilo nikakve prisile, da je drage volje za njega pošla, te da je s njime krijući ašikovala. Zatim je Šerijatski sud iz Prijedora stvar prosljedio Šerijatskom sudu u Sanskom Mostu da ispita kufw. Sud je pozvao svjedoke koji su izjavili da je “Sulejman Bilalbegović kufw (prilika) Hanumici Biščević, jer je mogućan platiti ničah, i da je u stanju lijepo je uzdržavati – bolje nego dok je bila kod braće Biščević, i da imetkom dobro stoji, i da Sulejman Bilalbegović od starina potječe iz begovske familije prije zvane Kurbegovići, a danas Bilajbegović, a i mati da mu potječe od begovske familije zvane Hasanbegović iz Ključa iz čega se jasno vidi da familija Biščević nije ništa ni časnija od Bilalbegovića”, na šta je Šerijatski sud 7. 9. 1912. zaključio da je Sulejman Bilalbegović kufw Hanumici i proglasio brak valjanim. Braća Ibrahim-beg i Sulejman-beg Biščević žalili su se na tu odluku, ali je Šerijatski sud u Sanskom Mostu utvrdio da su njihove žalbe neosnovane, “nego su jedino iz toga razloga, što Hanumica ima nešto imetka, kojeg su oni do sada držali i uživali, a Hanumicu kao najprostiju ►

dica koje nisu bile kapetanske ali su općenito smatrane begovskim i uvrštavane u red “starinskih i odličnih obitelji”⁵² (poput Poprženovića, Badnjevića⁵³ i Saničića,⁵⁴ npr.), već od sredine 19. stoljeća siromaše i na prijelazu 19. i 20. stoljeća ne mogu se smatrati bosanskom

► sluškinju u sve terete upotrebljavali, te im je zauhar bilo, pošto su slabog materijalnog stanja”. (ABiH, VSS, k. 29, br. 54/1912.)

⁵¹ Šerići su bili kapetani Dubičke kapetanije do kraja 17. stoljeća, a početkom 18. stoljeća tu dužnost preuzimaju pripadnici porodice Cerić. Šerići su i dalje ostali ugledna porodica u Bosanskoj Dubici. Bošnjačko izaslanstvo iz ovog grada koje je u septembru 1878. izašlo da pozdravi dolazak austrougarskih trupa predvodio je Hasan-aga Šerić, koji je nakon toga izabran za prvog dubičkog načelnika. (H. Šerić: *Iz prošlosti Dubice*. Novi behar, god. XVI, br. 11, Sarajevo 1944., str. 173-174). U austrougarskom vremenu Ahmed-ef. Šerić isticao se u ovoj porodici po veličini svojih zemljišnih posjeda. On je u mjestu Klekovci (kotar Bosanska Dubica) posjedovao 1.999,09 dunuma begluka.

⁵² R. Lopašić: *Bihać*, str. 39-40.

⁵³ Badnjevići su bili “najglavnija aristokratska porodica na serhat Krajini u starije doba”. Starinom su bili hrvatski plemići koji su nakon osmanskog osvajanja Bosanske Krupe primili islam. Njihov predak se, navodno, “kod osvojenja Krupe sakrio u badanj. Poturčio se i pao kod zauzeća Bihaća”. Na prijelazu 17. i 18. stoljeća bili su kapetani Krupske kapetanije, a jedan pripadnik ove porodice, Mustaj-beg Badnjević, krajem 17. stoljeća bio je bihaćki sandžak-beg, “serdar i zapovjednik sve plemenite Bihaćske i Krupske pokrajine”. Kasnije se porodica Badnjević, koja je od početka 18. stoljeća siromašila, što je za posljedicu imalo i gubitak kapetanske dužnosti u Krupskoj kapetaniji oko 1730, razgranala u više ogranaka: potomci krupskog dizdara, koji je bio Badnjević, prozvali su se Dizdarevići, jedan ogranak se po izvjesnom Baš-agi prozvao Bašagić (ovi Bašagići nemaju veze sa nevesinjskim Bašagićima), po Topčagi – Topčagići, po Paša-Aliji prozvani su Pašalići, po Avdagi – Avdagići; ogranak Badnjevića koji se prozvao Bubalović uzeo je to prezime po bratu krupskog kapetana Badnjevića, koji je prošao kroz Krupu lupajući u bubanj; jedan je Badnjević pleo hasure, pa su se njegovi potomci prozvali Hasurići; po Ibrišimu Badnjeviću jedan ogranak se zvao Ibrišimović. Ovo razgranjivanje porodice Badnjević desilo se već u 18. stoljeću, tako da na prijelazu 19. i 20. stoljeća ovi ogranci nastupaju kao zasebne porodice. U austrougarskom vremenu poznat je Hašim-beg Badnjević Pašalić, čija je majka bila sestra Tahir-bega Beširevića iz Ostrošca. Hašim-beg bio je sudionik muslimanskog autonomnog pokreta ►

begovskom zemljoposjedničkom elitom. Unutar prostora Bosanske krajine zasebnu cjelinu predstavlja Bihaćka krajina, koja se sve do sredine 19. stoljeća odlikovala manjim brojem bogatih begovskih porodica, ali su te malobrojne begovske porodice spadale u sami vrh

► na prijelazu 19. i 20. stoljeća. Sin je Hasan-age Badnjevića Pašalića, a imao je još braću Arif-agu i Fehim-agu te sestru Eminu, udatu za Hasan-bega Bišćevića (R. Lopašić: *Bihać*, str. 218-220; M. Karanović: *Pounje*, str. 327; H. Š. A. /Husein Šehić/: *Potomci Kapetana Badnjevića (Prilog povijesti hrvatskog plemstva u Krajini.)*. Muslimanska svijest, god. I, br. 9, Sarajevo 1936.; H. Kreševljaković: *Kapetanije*, str. 97-98). Zemljišni posjedi porodice Badnjević 1918. iznosili su ukupno 71 kmetsko selište (Bušević – 40 selišta, Radić Mali – 15, Perna – sedam, Petrovići – dva, Otoka – dva, te po jedno selište u mjestima Radić, Pučenik, Vranjska Badnjević i Založe). Najznačajniji broj ovih selišta (ukupno 43, od kojih 26 u Buševiću, po sedam u Radiću Malom i Perni, dva u Otoci i jedno u Pučeniku) bio je u posjedu nasljednika h. Mujage Badnjevića iz Krupe (radi se o h. Mujaginim sinovima Jusufu, Mustafi i Mehmedu, te kćerkama Hatidži i Fatimi, udatoj za Begu Šehovića u Kulen Vakuf). Nasljednici Ahmed-age Badnjevića (sin Mehmed i kćerke Džehva, udata za Dauta Ezića, Hatidža, udata za Hasana Sarajliju u Veliku Kladušu, Zejna, udata za Omer-agu Alidžanovića, i Aiša, udata za Ibrahima Kadića) posjedovali su ukupno devet selišta (šest u Buševiću i tri u Petrovićima), dok je Ibrahim Badnjević, sin Aganov, posjedovao šest selišta u Buševiću. Nasljednici Muje Badnjevića, sina Jašar-age (udovica Selima, rođena Cerić, i sinovi Almaz, Mujo i Rašid) posjedovali su četiri selišta u Radiću Malom, dok je Mustafa-aga Badnjević, sin Memiš-age, posjedovao samo dva selišta u Buševiću. Alija Badnjević, zvani Ibrišimović, sin Osman-agin, posjedovao je šest selišta (pet u Radiću Malom i jedno u Vranjskoj Badnjević). Vranjska Badnjević je, inače, u osmansko doba u cijelosti bila vlasništvo porodice Badnjević, ali je udadbenim vezama najveći dio tih posjeda prešao u vlasništvo porodice Beširević (M. Kozličić: *Stanovništvo i naselja*, str. 350-351, bilješka 892 i 896).

⁵⁴ Za Saničiće porodična tradicija tvrdi da potječu iz Anadola: “Od Anadola krenula su tri brata. Jedan se ustavio u Ključu, jedan u Kamečku, a jedan u Sanici. Ovaj u Sanici dobio je, vele, timar koji je bio od Sanice do Lužaca, od Kokuruša Hana u Bravsku pa do Grabovice i Kožanića u Donjoj Sanici. Miralem-beg je, vele, imao sinove: Alagu, Karabega, Šećerbega i Bećirbega. Od njih su ogranci begovskog roda Saničića: Alagići, Karabegovići, Šećerbegovići i Bećirbegovići.” (Milan Karanović: *Sanička župa*. Naselja i poreklo stanovništva, knjiga 26, Beograd 1930., str. 261.)

zemljoposjedničke elite. Oko 1830. Bihaćka krajina bila je podijeljena na četiri kapetanije, kojima su na čelu bile četiri znamenite porodice: Mahmed-beg Bišćević bio je kapetan i gospodar Bihaćke kapetanije; Mehmed-beg Kulenović Haračlija bio je kapetan kapetanije Stara Ostrovica; Mehmed-beg Arnautović Krupić bio je kapetan Krupske, a Murat-beg Beširević Ostrožacke kapetanije.⁵⁵ Osim tih kapetana, u isto vrijeme poznati su još Džinići, gradiški kapetani, Cerići, koji su bili dubički, kamengradski i novski kapetani, zatim Kulenovići Šenigldžići, kapetani Petrovačke kapetanije, dok Kurbegovići i Čekići, kapetani Džisri-Sanske kapetanije, sa sjedištem u mjestu Tomina, nedaleko od Sanskog Mosta, nisu imali posebno značajnu snagu.

U krajevima oko Bosanske Gradiške, Bosanske Dubice, Banje Luke i Bosanskog Petrovca svoja sjedišta imale su bogatije begovske porodice, koje su takav svoj status zadržale i u austrougarskom vremenu. Njihovi zemljišni posjedi krajem 19. i početkom 20. stoljeća odlikuju se znatnim kompleksima begluka i velikom koncentracijom selišta po pojedinim porodicama. Najkrupnije begovske zemljoposjedničke porodice upravo su ove iz Krajine. U 13 kotareva koji se uvrštavaju u Bosansku krajinu godine 1911. bilo je evidentirano 1.402.288,505

⁵⁵ Krajem 19. stoljeća zabilježeno je kako u Bihaćkoj krajini "bezi i age, što kmetove drže, nisu nipošto, kao po nekih krajevih Bosne, imućni, nego većim dielom siromašni i biedni, te se mnogi ne razlikuju od kmetova. Ta njihova nevolja potječe dielom od doba Omerpaše, koji je g. 1850. Krajinu pokorio i popljačkao, dielom je pak nastala u najnovije doba u vrijeme bosanskoga ustanka. Bezi Beširevići još na početku ovoga vijeka vlastela u Jasenici, koju im g. 1837. ote Vedžipaša i grad im obori, pa kapetani i vlastela u Ostrožcu, u Peći i u Sturliću, držeći veliko mnoštvo kmetova, sada su tako siromašni, da su i kruha gladni. Bolje stoje te su viđeniji starinski hrvatski plemići Badnjevići i Krupići kod Krupe. Siromaštvo Krajišnika opaža se svuda i na vanjštini, osobito pak na poderanom odelu." (R. Lopašić: *Bihać*, str. 7-8, 114.) Od 88 krupnih bošnjačkih porodica koje su krajem Prvog svjetskog rata posjedovale velike komplekse begluka na prostoru Bosanske krajine najmanji broj je upravo iz Bihaćke krajine. Tu je bilo kotareva, poput Cazina, npr., gdje uopće nije bilo registrirano velikih begluka, što je posljedica činjenice da su u tim krajevima u najznačajnijem broju živjeli Bošnjaci koji su bili slobodni seljaci.

dunuma slobodnog i beglučkog zemljišta, a krajem Prvog svjetskog rata 497.359,022 dunuma begluka nalazilo se u rukama 88 krupnih bošnjačkih zemljoposjedničkih porodica (Abdulahendifić, Agić, Arnautović, Avdagić, Azapagić, Bašagić, Bašić, Bahlagić, Bahtijarević,⁵⁶ Beširević, Bešlagić, Beglerović, Bišćević, Cerić, Crnalić, Čaušević, Čekić, Čengić, Čerić, Čirkinagić, Čordić, Čejvan, Dabulhanić, Dedić, Dizdar, Džabić, Džihić, Džinić, Đankić, Đonlagić iz Tešnja, Đumišić, Đumišić, Ekić, Filipović, Hadžimujagić, Hadžialić, Hadžihalilagić, Hadžihalilović, Hadžiselimbegović, Hadžiselimović, Hafizadić, Handžić Pašagić, Hasanagić, Hodžić, Hromalić, Husedžinović, Ibrahimbegović, Ibrahimpašić, Ibrišagić,⁵⁷ Imamović,⁵⁸ Jusić, Kadić, Kapetanović, Karabegović, Karaselimović, Kljunić, Kovačević, Krupić, Kulenović, Litrić, Ljubojević, Mandić, Mešić iz Tešnja, Medić, Miralem, Muftić, Muhurdarević, Mustajbašić, Novljanin, Omerbegović, Osmančević, Plićanin, Ramić, Salihagić, Semiz, Silahić, Sitnica,⁵⁹ Smailagić, Smailbegović iz Tešnja, Stambolija, Šaćirbegović iz Travnika, Šehić

⁵⁶ Bahtijarevići su poznata porodica iz Banje Luke, a porijeklom su iz grada Bahtijara u Perziji. Posjedovali su velike zemljišne posjede u kotarevima Banja Luka, Bosanska Gradiška, Prnjavor i Bosanski Petrovac. Posebno su bili poznati h. Hifzi-aga Bahtijarević, sin Bahtijar-age. Jedan dio porodice Bahtijarević prozvao se Ibrišagići, a među njima se posebno isticao Naim-aga Bahtijarević Ibrišagić, koji je bio oženjen sa Abidom Horozović, s kojom je imao sinove Muharem-agu, Avdagu, Čamil-agu te kćerke Habibu, udatu Litrić, i Biseru, udatu Gušić. Ovaj Naim-aga 1918. godine posjedovao je 1.669,17 dunuma begluka u kotaru Prnjavor (1.085,95 dunuma u Brezovljanima i 583,22 dunuma u Lađevcima) te još 35 kmetskih selišta (25 u Brezovljanima i 10 u Lađevcima). I ostali predstavnici porodice Bahtijarević (Ibrišagić) imali su značajnu ulogu u povijesti BiH, ali su se oni, uglavnom, titulirali titulom *aga*, bavili se trgovinom i bankarstvom, i nisu se smatrali begovima.

⁵⁷ Ibrišagići su samo ogranak porodice Bahtijarević iz Banje Luke.

⁵⁸ Ova porodica potječe od imama Skendera, osnivača Skender Vakufa, i zbog toga se prozvala Imamović. Vrlo ugledna porodica. Početkom 20. stoljeća isticali su se nasljednici h. Bahtijara Imamovića iz Skender Vakufa (Nakib i ostali).

⁵⁹ Godine 1918. predstavnici porodice Sitnica imali su najznačajnijim dijelom posjede na prostoru katastarske općine Sitnica, kotar Ključ. Tu su 23 kmetska ►

zvani Mamić iz Starog Majdana, Šerić iz Bos. Dubice, Šibić, Tabaković, Tadić, Tatarić i Zaimbegović⁶⁰). Dakle, preko 35% svih beglučkih posjeda na ovome prostoru nalazilo se u rukama 88 krupnih bošnjačkih zemljoposjedničkih porodica. Primjetno je da ovdje svoje posjede ima neznatan broj begovskih porodica iz ostalih krajeva Bosne (izuzetak su, porodica Čengiće iz istočne Bosne te neki srednjobosanski begovi, poput Hafizadića, Miralema, Šaćirbegovića). Unutar 88 krupnih bošnjačkih porodica sa znatnim kompleksima beglučke zemlje izdvaja se 17 begovskih porodica, koje su na ovim prostorima posjedovale 342.475,772 dunuma begluka (od 497.359,022 dunuma).⁶¹ Od ovih

▶ selišta imali nasljednici Ćamil-age Sitnica (sinovi Nazif-beg, oženjen sa Dudom Ibrahimbegović, Smail-aga, umro 16. 10. 1918., Muhamed i Ćerim, te kćerka Habiba, udata za Mustaj-bega Filipovića iz Rastoke; Nazif-beg umro je 21. 2. 1921., iza njega su ostali sin Ibrahim i kćerke Mukelefa, Fatima, Zarifa, Hanumica, Zumra, Ćerima i Nazifa). Husein-aga Sitnica, sin Atif-age, posjedovao je ukupno 33 selišta (21 u kotaru Banja Luka – 11 u Krupcu i deset u Rakovici, te 12 u kotaru Ključ – devet u Sitnici, dva u Ratkovu i jedno u Crljanima). Ovaj Husein-aga umro je 1917., bio je oženjen sa Ćamom Šeranić, a iza sebe je ostavio sinove Mujagu (koji je bio oženjen sa Almasom Muratagić, umro je 16. 12. 1921., a naslijedili su ga sinovi Muharem, Ramadan i Adem, te kćerke Šida, udata za Fadil-bega Ibrahimbegovića, i Džemila), Hajrudina, Ćamila, Atifa, te kćerke Pašu, Hanumicu i Mućeľefu).

⁶⁰ Zemljišni posjedi porodice Zaimbegović iz Banje Luke nalazili su se, uglavnom, na prostoru kotareva Prnjavor (u Šiškovcima) i Bosanska Gradiška (u Romanovcima). Ali-beg i Idriz-beg, sinovi Zaim-begovi, posjedovali su ukupno 2.776,76 dunuma begluka u tim mjestima. Ali-begov posjed nalazio se u Šiškovcima (772,2 dunuma begluka), dok se Idriz-begov posjed najznačajnijim dijelom nalazio u Romanovcima (1.338,54 dunuma begluka i 55 kmetskih selišta), ali je i posjed u Šiškovcima bio znatan (666,02 dunuma begluka i 29 kmetskih selišta). Idriz-beg, koji je umro 22. 8. 1922., bio je oženjen sa Nurom Pezić, a ostavio je iza sebe sinove Omera, Zaima, Ibrahima, te kćerke Hatidžu, udatu za Sulejman-bega Ibrahimbegovića, Aišu, udatu za Smaila H. Halilovića i Šefiku. Idriz-begov sin Hamdi-beg umro je prije oca, ostavivši iza sebe sina Muharema.

⁶¹ Riječ je o slijedićim porodicama: Bašagić, Beširević, Bišćević, Cerić, Čengiće, Džinić, Đonlagić, Đumišić, Filipović, Hafizadić, Ibrahimbegović, Ibrahimpašić, Kapetanović iz Prijedora, Karabegović, Krupić, Kulenović i Miralem.

17 porodica, 12 ih je izvorno sa ovog prostora (Đumišić, Beširević, Biščević, Cerić, Džinić, Filipović, Ibrahimbegović, Ibrahimpašić, Kapetanović iz Prijedora, Karabegović, Krupić i Kulenović).

Kotar	Obradive	Neobradive	Ukupno	Broj porodica
Banja Luka	20.031,75	64.959,667	84.991,417	26 ⁶²
Bihać	407,082	3.702,58	4.109,662	3 ⁶³
Bosanska Dubica	10.312,61	24.641,713	34.954,323	7 ⁶⁴
Bosanska Gradiška	?	?	64.515,164	16 ⁶⁵
Bosanska Krupa	282	2.836	3.118	1 ⁶⁶
Bosanski Novi	5.405,57	21.209,446	26.615,086	10 ⁶⁷
Bosanski Petrovac	6.130,772	51.178,477	57.309,229	7 ⁶⁸
Cazin	0	0	0	0
Ključ	5.853	32.438	3.8291	4 ⁶⁹
Kotor Varoš	7.353,509	9.911,202	17.264,711	10 ⁷⁰
Prijedor	13.713,194	30.550,779	44.263,973	12 ⁷¹
Prnjavor	27.314,298	43.465,589	70.779,887	23 ⁷²
Sanski Most	7.101,398	44.044,902	51.146,3	16 ⁷³
Ukupno	108.294,262	328.938,355	497.359,022 ⁷⁴	

Tabela: Struktura begluka na prostoru Bosanske krajine
(u vlasništvu 88 krupnih bošnjačkih porodica).

⁶² Đumišić, Čejvan, Agić, Bahtijarević, Bešlagić, Džinić, Dabulhanić, Dedić, Hadžimujagić, Hadžialić, Hadžihalilović, Hafizadić, Husedžinović, Ibrahimbegović, Kapetanović, Kovačević, Litrić, Mešić, Medić, Muhurdarević, Mustajbašić, Osmančević, Ramić, Semiz, Sitnica i Tabaković.

⁶³ Biščević, Hadžić – Pašagić, Ibrahimpašić.

⁶⁴ Šerić, Avdagić, Cerić, Džinić, Hadžiselimović, Ibrahimbegović i Kulenović.

⁶⁵ Šibić, Đonlagić, Đumišić, Čejvan, Čekić, Bahtijarević, Bešlagić, Džabić, Džinić, Ibrahimbegović, Ibrišagić, Jusić, Ljubojević, Sitnica, Smailagić, Zaimbegović.

⁶⁶ Cerić.

⁶⁷ Đankić, Čaušević, Bašić, Biščević, Cerić, Crnalić, Kapetanović, Krupić, Novljanin, Tadić.

⁶⁸ Bahtijarević, Biščević, Ekić, Filipović, Hodžić, Ibrahimpašić, Kulenović.

⁶⁹ Đumišić, Filipović, Karabegović, Kulenović Vođenica.

Na prostoru 13 kotareva Bosanske krajine nalazilo se početkom 20. stoljeća preko 30.000 kmetskih selišta, a prema popisu stanovništva iz 1910. ovdje je bilo 34.260 kmetova (kmetovi i slobodni seljaci koji su ujedno i kmetovi, dakle djelimično kmetovi), dok je prema jednom izvještaju iz 1911. u ovo vrijeme na istom prostoru bilo 30.560 kmetskih selišta.⁷⁵

Od ovih 30.560 selišta, 9.568 obuhvatalo je površinu iznad 100 dunuma, što znači da je 31,3% svih kmetskih selišta na ovom prostoru spadalo u kategoriju velikih selišta. Godine 1918. u Bosanskoj krajini više od 100 kmetskih selišta posjedovale su 24 begovske porodice,⁷⁶ od čega je 12 onih koje se i izravnim porijeklom vežu za

► ⁷⁰ Šaćirbegović, Bahtijarević, Dedić, Dizdar, Hadžihalilović, Imamović, Karabegović, Karaselimović, Plićanin, Salihagić.

⁷¹ Čirkinagić, Bahlagić, Beširević, Cerić, Crnalić, Džihić, Džinić, Hadžiselimbegović, Hasanagić, Kapetanović, Mandić, Sitnica.

⁷² Đonlagić, Čejvan, Čengiće, Čerić, Abdulahefendić, Bašagić, Bahtijarević, Bešlagić, Beglerović, Hadžihalilagić, Hadžiselimović, Ibrahimbegović, Ibrišagić, Kadić, Krupić, Kulenović, Muftić, Omerbegović, Silahić, Smailbegović, Tabaković, Tatarić, Zaimbegović.

⁷³ Šehić zvani Mamić, Đumišlić, Čekić, Čordić, Arnautović, Avdagić, Azapagić, Beširević, Bišćević, Crnalić, Hromalić, Kljunić, Krupić, Kulenović, Miralem, Stambolija.

⁷⁴ Zbir obradive i neobradive zemlje ne odgovara ukupnoj površini zbog toga što nije bilo moguće u svakom slučaju odrediti koliko je u ukupnoj površini iznosilo obradive, a koliko neobradive zemlje.

⁷⁵ Popis 1910., str. 68-71; ABiH, ZMF, opća građa, br. 2427/1911, Aussweis uber das Besitzverhältniss des Cultur - Landes.

⁷⁶ Porodice koje su imale iznad 100 kmetskih selišta, a imale su selišta i na prostoru Bosanske krajine, jesu: Alibegović, Bašagić, Beširević, Bišćević, Cerić, Čengiće, Džinić, Đumišić, Filipović, Firdus, Hafizadić, Hrasnica, Ibrahimbegović, Ibrahimpašić iz Krajine, Ibrahimpašić iz Travnika, Idrizbegović, Kapetanović iz Prijedora, Karabegović, Krupić, Kulenović, Ljubović, Miralem, Mulabegović i Sulejmanpašić. (Vidi analize posjeda svake navedene begovske porodice.) Na ovim prostorima banjalučki Kapetanovići posjedovali su 94 kmetska selišta, a ključki Kapetanovići 72 selišta, ali ove porodice nisu predmet analize u ovom radu.

Kotar	Prema popisu 1910.	Prema izvještaju 1911.	<i>U vlasništvu 24 begovske porodice</i>
Banja Luka	5.459	3.946	843
Bihać	1.097	1.038	506
Bosanska Dubica	2.249	2.174	729
Bosanska Gradiška	3.304	2.772	938
Bosanska Krupa	3.005	2.899	895
Bosanski Novi	2.229	2.214	698
Bosanski Petrovac	3.608	3.231	3.476
Cazin	815	1.042	48
Ključ	2.054	1.851	907
Kotor Varoš	1.396	1.134	164
Prijedor	3.310	2.916	869
Prnjavor	2.907	2.621	729
Sanski Most	2.827	2.722	452
Ukupno Bosanska krajina	34.260	30.560	11.254

Tabela: Broj kmetskih selišta na prostoru Bosanske krajine

ovaj prostor (Beširević, Biščević, Cerić, Džinić, Đumišić, Filipović, Ibrahimbegović, Ibrahimpašić, Kapetanović iz Prijedora, Karabegović, Krupić i Kulenović). Te 24 begovske porodice posjedovale su 11.254 kmetska selišta na prostoru Bosanske krajine. Primjetno je da su sve izvorne krajiške begovske porodice, mada su neke već bile relativno osiromašile, posjedovale iznad 100 kmetskih selišta i preko 575 dunuma begluka. Ovih 12 izvorno krajiških begovskih porodica posjedovale su na prostoru Bosanske krajine 9.892 kmetska selišta, što iznosi oko 32% svih kmetskih selišta na tom prostoru. Od begovskih porodica koje su na prostoru Bosanske krajine posjedovale kmetska

selišta, a ne potječu sa tog prostora, značajni su posjedi porodice Firdus, čija su se selišta u katastarskim općinama Osredci i Trubar (danas na prostoru općine Drvar) uglavnom naslanjala na njihove posjede, koji su se prostirali od Livna preko Bosanskog Grahova do Trubara, zatim posjedi porodice Idrizbegović iz Bugojna (sa selištima u Tiškovcu – danas na prostoru općine Bosansko Grahovo) te posjedi porodice Čengiđ, dok su posjedi ostalih begovskih porodica na ovom prostoru bili manji (porodica Bašagić ovdje je posjedovala 34 selišta u kotaru Prnjavor, a u posjed tih selišta došla je ženidbeno-udadbenim vezama sa Čengiđima; porodica Miralem 37 selišta, porodica Hrasnica svega tri selišta, a stolački Ljubovići samo jedno selište u kotaru Kotor Varoš). Iz ovog se može zaključiti, kada su u pitanju krajiške begovske porodice, da se radi o veoma bogatim porodicama, koje su, s obzirom na veličinu svojih zemljišnih posjeda, spravom uvijek uvrštavane u vrh begovske društvene strukture.

JUGOZAPADNA BOSNA

Karakteristika ovog prostora je postojanje malobrojnih, ali veoma krupnih zemljoposjedničkih begovskih porodica. Na prostoru tri kotara jugozapadne Bosne (Glamoč, Duvno, Livno) velike zemljišne posjede 1918. imale su slijedeće begovske porodice: Bušatlija, Čengiđ, Đumišić, Filipović, Firdus, Gradašćević, Hasanpašić, Idrizbegović, Kapetanović iz Vitine, Kulenović, Miralem, Muratbegović iz Kopčića,⁷⁷ Muslibegović, Resulbegović, Rizvanbegović, Sulejmanpašić

⁷⁷ Porodica Muratbegović iz Kopčića ogranak je porodice Kopčić, koja se raslojila na Kadriće, Muratbegoviće, Beganoviće i Hadžibegoviće. Prozvana je po Murat-begu Kopčiću. (Muharem Nuhefendić: *Istorija i legende o prozorskoj regiji – postanak i nestanak begovata*. Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva u SFRJ, br. 2, Sarajevo 1988., str. 221-221; Dr. Rajko Glibo: *Mihovil Tomić i begovi Kopčići*. Folklor Bosne i Hercegovine, sveska 1, Zbornik radova naučno-stručnog skupa "Folklor Bosne i Hercegovine", Sarajevo 1. i 2. XI 1991. Sarajevo 1992., str. 127-143; Dževad Drino: Hercegovačko ►

i Teskeredžić. Najznačajnija begovska porodica sa ovog prostora su livanjski Firdusi i glamočki Filipovići, a veliki posjedi vitinskih Kapetanovića i travničkih Teskeredžića rezultat su činjenice da ove porodice vode porijeklo sa prostora jugozapadne Bosne (Raško Polje u kotaru Duvno). Posjedi Đumišića, Gradaščevića i Kulenovića posljedica su ženidbenih veza sa porodicama Teskeredžić, Kapetanović, Firdus i Filipović.

Godine 1911. na prostoru ova tri kotara evidentirano je ukupno 350.820,561 dunum beglučkog zemljišta, a krajem Prvog svjetskog rata porodice Čengiće, Filipović, Firdus, Gradaščević i Kulenović posjedovali su ukupno 47.242,202 dunuma beglučkog zemljišta, dok za porodicu Kapetanović iz Vitine postoji jedino podatak da su imali beglučka zemljišta, ali nije poznata površina.⁷⁸ Može se sasvim opravdano pretpostaviti da su i ostale begovske porodice koje su na ovim prostorima posjedovale kmetska selišta posjedovali i određene komplekse beglučkog zemljišta, ali su te površine bile male.

-
- porijeklo stanovništva Skopaljske doline (sa naglaskom na bugojanski kraj). Hercegovina: Časopis za kulturno i historijsko nasljeđe, br. 13-14, Mostar 2001., str. 132.) Krajem Prvog svjetskog rata ova porodica u kotaru Prozor (Kovač Polje, Lug, Proslap, Orašac, Varvara, Kopčić i Višnjani) posjedovala je 1.656,494 dunuma begluka i 86 kmetskih selišta koja su se nalazila u kotarevima Duvno i Prozor (Kangora 45, Rujani 14, Kopčići šest, Kovač Polje pet, Podbor jedno, Proslap jedno, Varvara četiri, Višnjani Lipa dva i Mandino Selo sedam). Ti posjedi nalazili su se u rukama nasljednika h. Osman-bega Muratbegovića (h. Osman-begovi sinovi: su h. Ali-beg, h. Mustaj-beg, Derviš-beg i Halil-beg; Halil-beg je imao tri kćerke: Šahu, koja se udala za Muhamed-agu Haznadarevića u Nevesinje, Hatidžu, koja se udala za Tahira Manovića, i Melću, udatu za Hajdara Hadžibegovića), Čamil-bega, umrlog Hašim-bega Muratbegovića i Murat-bega, umrlog Đulage Muratbegovića (Đulaga je umro oko 1900., a bio je oženjen sa Magbulom Dautbegović, koja se preudala za Aliju Huseinbegovića).

⁷⁸ Veličina beglučkih zemljišta poznata je jedino u kotarevima Glamoč i Livno, a ne i za Duvno. To je posljedica činjenice da su ovdje mnogi kmetski odnosi bili nejasni, pa su i neka zemljišta koja su imala status begluka često upisivana kao kmetska selišta (ABiH, AGD, 4021/22).

Kotar	Obradiva	Neobradiva	Ukupno	Broj porodica
Duvno	-	-	-	-
Glamoč	9.599,332	9.785,870	19.385,202	3 ⁷⁹
Livno	17.232	10.625	27.857	3 ⁸⁰
Ukupno	26.831,332	20.410,870	47.242,202	

Tabela: Struktura begluka na prostoru jugozapadne Bosne
(u vlasništvu pet porodica)

Početkom 20. stoljeća na prostoru tri kotara jugozapadne Bosne nalazilo se preko 7.000 kmetskih selišta (prema popisu stanovništva iz 1910. u ova tri kotara bilo je 7.289 kmetskih selišta), a krajem Prvog svjetskog rata u rukama 16 begovskih porodica⁸¹ nalazilo se 4.883 kmetska selišta.

Kotar	Prema popisu iz 1910.	Prema izvještaju iz 1911.	<i>U vlasništvu 16 begovskih porodica</i>
Duvno	2.066	2.166	1.714
Livno	3.530	3.572	2.045
Glamoč	1.693	3.144 (?)	1.124
Ukupno	7.289	8.882 (?)	4.883

Tabela: Broj kmetskih selišta na prostoru jugozapadne Bosne
(u vlasništvu 16 porodica)

Najznačajniji broj kmetskih selišta nije prelazio 20 dunuma, što je posebno karakteristično za kotar Duvno, ali je za kotar Livno karakteristično postojanje velikih kmetskih selišta (od 3.572 selišta evidentirana 1911. čak 873 obuhvatalo je površinu veću od 100

⁷⁹ Filipović, Gradašćević (naslijedili od Firdusa) i Kulenović.

⁸⁰ Čengiđ, Firdus i Gradašćević (naslijedili od Firdusa).

⁸¹ Radi se o slijedećim porodicama: Bušatlija, Čengiđ, Đumišić, Filipović, Firdus, Gradašćević, Hasanpašić, Idrizbegović, Kapetanović, Kulenović, Miralem, Muslibegović, Resulbegović, Rizvanbegović, Sulejmanpašić i Teskeredžić.

dunuma, a 907 iznosilo je između 50 i 100 dunuma). Na temelju strukture kmetskih selišta koja su se krajem Prvog svjetskog rata nalazila u rukama pet begovskih porodica u kotaru Glamoč može se zaključiti kako se i u tom kotaru radi o dosta velikim kmetskim selištima (od 1.124 kmetska selišta, koliko se u tom kotaru nalazilo u rukama pet begovskih porodica, poznata je površina za 306 selišta; tih 306 selišta obuhvatalo je površinu od 40.198,812 dunuma, što prosječno iznosi preko 131 dunum po jednom kmetskom selištu).

HERCEGOVINA

Britanski arheolog i putopisac Arthur Evans krajem osmanske vladavine uočio je kako begovi i age u Hercegovini pokazuju neke posebnosti u odnosu na begove u Bosni: "Hercegovina je izrazito planinska zemlja. Ovdje su planine veće nego u Bosni i uporišta starog feudalnog plemstva, dosljedno tome, otpornija. U Bosni su domaće age i begovi sasvim podvedeni pod centralnu upravu. Međutim, u Hercegovini njihov autoritet zadržava mnogo više stare vitalnosti." Evans bilježi kako se ovdje begovi prema kmetovima odnose "sa gnušanjem fanatičnog muslimana prema kaurinu" i ovisnost kmetova o begovima mnogo je veća nego u ostalim dijelovima Bosne: "Turska vlada je svjesna da njen hercegovački posjed ne vrijedi ni jednodnevnog napora kojim bi se ozbiljno suprotstavila domaćim slovenskim muslimanima, te beg ili aga može nekažnjeno da gazi zakon."⁸² Među "glasovite begove" u Hercegovini ubrajaju se Resulbegovići iz Trebinja, Rizvanbegovići iz Stoca, Gavrankapetanovići iz Počitelja, Kapetanovići iz Vitine kod Ljubuškog, Bašagići i Ljubovići iz Nevesinja: "To je bila najviša aristokracija u Hercegovini prije Omer-paše. Oni su se ženili između sebe, pa su gotovo svi u rodu jedan s drugim. Omer-paša ih mnogo poubija ili gajtanom podavi, ali ih nije mogao utamaniti; eno ih i sad silesija, a igraju i sada prvu ulogu u narodu i kod vlasti."⁸³ Od ovih

⁸² A. Dž. Evans: *Pješke kroz Bosnu i Hercegovinu*, str. 244.

⁸³ Martin Gjurgjević: *Memoari s Balkana (1858.-1878.)*. Sarajevo 1997., str. 28-29.

hercegovačkih “glasovitih begova” Gavrankapetanovići u austro-ugarskom vremenu ne spadaju u begovsku zemljoposjedničku elitu.

Posebnost begovskih zemljišnih posjeda u Hercegovini u tome je što su ovdje begluci bili veoma mali, a većinu zemljišta predstavljala su kmetska selišta.⁸⁴ “U Hercegovini ima malo zemalja koje do okupacije nijesu bile ukmećene. Ostao je samo od starina mali dio. U nekim krajevima držali su neki begovi koji su imali izvjesnu vlast u rukama take zemlje, pa su ih okolni seljaci morali obrađivati. Poslije okupacije tu su zemlju begovi morali davati pod zakup. Onaj bi zemlju obrađivao svake godine, ko bi agi ponudio najbolje uslove.” Tako se dešavalo da zemlja “hoda” od jednog do drugog seljaka, te su tako postale “hodalice”. “Ima slučajeva gdje tu zemlju po 15 i 20 godina drži jedan seljak, ali on se ne zove kmet, nego pridržnik, a negdje se zove i napoličar. Ti pridržnici su pravi beskućnici, vrsta bespravnih seljaka, čiji opstanak u selu traje dotle dok agi bude volja.”⁸⁵ Nikola Buconjić početkom 20.

⁸⁴ U popisima begluka rađenim neposredno nakon završetka Prvog svjetskog rata vidi se da u kotaru Trebinje od 59 upisanih veleposjednika sa posjedima većim od 575 dunuma nema nijednog bošnjačkog bega (ABiH, AGD, k. 58, Detaljni sastav slobodnih posjeda (begluka) u površini od više od 575 dunuma, kotar Trebinje). Slično je bilo i u kotarevima Čapljina, Stolac, Ljubinje, Ljubuški, Bileća, Gacko, Konjic i Mostar. U kotaru Gacko zemljoposjednici su bili “sitni vlasnici zemlje sa jednim ili nekoliko čitluka. Ti vlasnici su uglavnom živjeli od svoga rada. Tako je bilo i u porodici Tanovići.” Inače, “oko jedne šestine svih čitluk sahibija u srezu Gacko bili su Tanovići, a oko trećine onih (čitluk-sahibija, op. H.K.) koji su potpisali nove ugovore (sa kmetovima, op. H.K.) od 1878. do jula 1881. bili su Tanovići (...). Do 1910. g. polovina kmetova u Gacku bilo je otkupljeno.” (T. Tanović: *Ključka kapetanija*, str. 92.)

⁸⁵ *Srpska riječ*, br. 159, 26. 7. (8. 8.) 1910. Neki autori ukazuju na to da ova promjena kmetova i nije bila tako česta, mada je taj proces bio prisutan zbog nedostatka obradivog zemljišta i “nametanja kmetova”. Buconjić to ovako opisuje: “Tugji bi se kmetovi nametali jedni na druge: ode jedan begu ili agi i obeća mu nešto više davati, nego što mu daje njegov dotadanji kmet; beg ili aga zovnu dojakošnjeg kmeta i kažu mu, o čem se radi. Pošto se obično kmet nije imao kud seliti, morao bi pristati i davati begu ili agi oniko, koliko mu je obećao davati nametnik.” (Nikola Buconjić: *Povijest ustanka u Hercegovini i boj kod Stoca*. Mostar 1911., str. 43.)

stoljeća pisao je kako su “rijetki posve kršćani i hrišćani seljaci, koji su (u Hercegovini, op. H.K.) imali svojih zemalja već su živili kao kmetovi na begovskim i aginskim zemljama – čiflucima”.⁸⁶ Međutim, zbog slabog kvaliteta zemljišta i tradicionalne upućenosti na trgovinu, “mnoge bogate muslimanske porodice u Hercegovini su bile stalno i usko vezane za trgovinska poduzeća, kao i upravljanje zemljom. To je bio razlog da su manje bili vezani za prihod sa sela u svrhu bogaćenja i prestiža.”⁸⁷ Tu se nalazi objašnjenje za srazmerno male komplekse beglučkog zemljišta u Hercegovini. Svega 37 porodica posjedovalo je beglučke komplekse veće od 575 dunuma (Alajbegović,⁸⁸ Babovci, Bašagić, Begtašević,⁸⁹ Čajić iz Čuhovića, Čelar iz Mostara, Čomor

⁸⁶ N. Buconjić: *Povijest ustanka u Hercegovini*, str. 42-43.

⁸⁷ R. Donia: *Islam pod dvoglavim orlom*, str. 108.

⁸⁸ Alajbegovići su ugledna mostarska porodica, “čije su starješine uvijek spadale u notabl Mostara”. Jedan od njih poginuo je 1875. u borbi protiv Crnogoraca predvođeni odred bašibozuka, a jedan njegov sin bio je h. Ali-beg, “veseljak i malo sklon ozbiljnom i odgovornom narodnom poslu”, a drugi sin, h. Ali-begov brat, h. Salih-efendija bio je sudionik Džabićevog pokreta. Zbog svog opozicionog stava h. Salih-ef. bio je odstranjen iz uprave mostarske ruždije (više građanske škole). Znamenit je i Muhamed-beg Alajbegović (1840.-1890.), koji je “u svojoj mladosti po starom načinu turske nauke dovršio”, a od 1878. bio je mostarski gradonačelnik. Umro je 1890., ostavivši iza sebe trinaestogodišnjeg sina i desetogodišnju kćerku. H. Ali-begov sin bio je Ibrahim Alajbegović (1889.-1916.). Nakon svršene osnovne škole pohađao je mostarsku gimnaziju, a 1912. otišao na studij u Beč. Pripadnik je predratne jugoslavenski orijentirane omladine. Uhapšen je 1914. u Mostaru, a 1915. suđen u Sarajevu. Umro je u maju 1916. od bolesti pluća. Njegov mlađi brat, Ahmet, kasnije je bio oficir u jugoslavenskoj vojsci između dva svjetska rata. (*Sarajevski list*, br. 11, 26. 1. 1890., str. 2; Husein S. Brkić: *Ibrahim A. Alajbegović (1889.-1916.)*, Gajret, god. XIV, 1930., str. 241-243). Krajem Prvog svjetskog rata nisu ulazili u red begovske zemljoposjedničke elite, a većina njihovih posjeda nalazila se u Vrapčićima i Željuši.

⁸⁹ Ne postoje pouzdani podaci o porijeklu ove porodice, ali se “bez sumnje ova porodica prozvala tako po nekom svom pretku, kome je bilo ime Bektaš. Da li se radi o Bektašu koji je bio vojvoda hercegovačkog sandžak-bega Mehmed-bega ili kliškom sandžak-begu Bektaš-paši, ili o nekom trećem Bektašu, zasad se ne može utvrditi, jer nedostaju izvori koji bi se odnosili na to. Pouzdano se ►

iz Vranjevića, Dedić, Feriz, Gavrankapetanović,⁹⁰ Hadžić, Husnić, Jelovac, Kajtaž,⁹¹ Kolaković, Krpo, Marić, Muftić, Muratbegović iz Višića,⁹² Muslibegović, Nožić, Novo, Pužić, Rajić, Ramić, Riđanović,

▶ zna da je ova porodica bila moćna i ugledna.” (D. Buturović: *Isprave spahiskih porodica*, str. 251.) Krajem austrougarske vladavine Ali-beg i Ibrahim-beg, sinovi Mustaj-bega Bektaševića, posjedovali su 1.568,942 dunuma begluka u kotaru Konjic (u mjestima Dragočaj, Konjic, Mrakovo, Nevizdraci, Orahovica, Ostrožac, Polje i Umoljani). Vjerovatno su u istim mjestima imali i kmetska selišta. Zna se da je jedan dio tih selišta (radi se o 36 selišta: Donje Selo – jedno, Dragočaj – 11, Nevizdraci – 15, Orahovica – tri, Spiljani – tri, Turija – tri) udajom Ali-begove kćerke Aiše za Muhamed-bega Ibrahimbegovića iz Banje Luke djelomično postalo vlasništvo ove banjalučke porodice. Inače, Ali-beg je, osim kćerke Aiše, imao i sina Fehim-bega. (Usporedi pregled posjeda porodice Ibrahimbegović u ovom radu.)

⁹⁰ Porodica koja je kapetansku dužnost obavljala u Počitelju. Krajem Prvog svjetskog rata Muhamed-beg, Bećir-beg, Izet-beg i Haki-beg te Fatima, udata Badnjević, u svom vlasništvu imali su 771,205 dunuma begluka u kotaru Stolac (u mjestima Počitelj, Višići, Hrasno Donje, Trijebanj, Stanojevići, Klepci, Prenj, Tasovčići, Crnići, Čeljevo, Čapljina, Gabela). Ova porodica posjedovala je i 22 kmetska selišta u kotaru Stolac (Čeljevo, Crnići, Počitelj, Prebilovci, Višići Dračevo).

⁹¹ Porodica Kajtaž nije smatrana begovskom porodicom, ali je ulazila u red krupnih zemljoposjednika, mada to nije bio osnovni izvor njezinog bogatstva. Većinu svojih zemljišnih posjeda krajem Prvog svjetskog rata imali su na prostorima današnjih općina Čitluk i Široki Brijeg (Ljubotići).

⁹² Sjedište ove porodice, koja nije ni u kakvim rodbinskim vezama sa porodicama Muratbegović iz sjeveroistočne Bosne ili iz Kopčić kod Bugojna, bilo je u Višićima kod Čapljine. Krajem Prvog svjetskog rata u kotaru Stolac (u mjestima Višići, Ošanići, Gradac, Donje Hrasno, Klepci, Čeljevo, Gabela) posjedovali su 690,02 dunuma begluka i 68 selišta (u mjestima Kotezi u kotaru Ljubinje – osam, Zovi Do u kotaru Nevesinje – deset, Gabela Struge – šest, Hrasno Donje – 14, Klepci – pet, Višići Dračevo – 25). Međutim, nijedan pripadnik ove porodice nije posjedovao iznad 50 kmetskih selišta, pa ova porodica nije ulazila u red begovske zemljoposjedničke elite. Usporedi N. Buconjić: *Povijest ustanka*, str. 75.

Rizvanbegović, Serak, Šarić,⁹³ Šurković,⁹⁴ Tatarović, Voljevica, Velagić, Velalci, Zanic, Zečić i Zubović Mujagić), ali je među njima malo begovskih porodica. Jedino su u kotaru Mostar beglučka zemljišta obuhvatala nešto veću površinu (u rukama 18 bošnjačkih porodica nalazilo se 26.142,325 dunuma, i to u mjestima Dobroč, Podvelež, Kružanj, Svinjarine, Vranjevići i Vrđi). Radi se, međutim, o porodicama koje ne pripadaju begovskom sloju.

Kotar	Obradiva	Neobradiva	Ukupno	Broj porodica
Konjic	4.455,693	1.649,030	6.104,723	5 ⁹⁵
Ljubinja	205	8.811,000	9.106	5 ⁹⁶
Mostar	720,873	25.421,452	26.142,325	18 ⁹⁷
Nevesinje	2.245,987	2.829,732	5.075,719	6 ⁹⁸
Stolac	2.170,108	3.208,014	5.378,122	4 ⁹⁹
Ukupno	9.797,661	41.919,228	51.716,889	

Tabela: Beglučka zemljišta u Hercegovini

⁹³ Kapetanska porodica koja je kapetansku dužnost obavljala u Stocu prije nego su se na taj položaj uzdigli pripadnici porodice Rizvanbegović.

⁹⁴ Postojbina porodice Šurković su Bjelečići (selo Odžak, na prostoru kotara Konjic, danas općine Kalinovik). U austrougarskom vremenu najznačajniji su posjedi nasljednika Ferhat-bega Šurkovića (sinovi Ćamil-beg i Tahir-beg, kćerke Mulija, udata Alikadić, Džemila, udata Gluhić, i Hafiza, udata Alikadić), Sejdi-bega (sinovi Hamdija i Himzo te kćerke Muhiba, udata Čengi u Rataje, Sidika i Munira, udata Konjhodžić) i Hanefi-bega (sinovi Hilmo, Arif i Selim te kćerke Hasiba, Džemila, udata Voljevica, i Bisera).

⁹⁵ Šurković, Čajić, Begtašević, Hadžić i Tatarović.

⁹⁶ Šarić iz Stoca, Čelar iz Mostara, Serak iz Ljubinja, Zečić iz Vlahovića i Zubović Mujagić iz Vlahovića.

⁹⁷ Čomor, Alajbegović, Babovci, Dedić, Feriz, Husnić, Jelovac, Kajtaž, Marić, Muftić, Muslibegović, Novo, Puzić, Rajić, Ramić, Voljevica, Velagić, Velalci.

⁹⁸ Bašagić iz Nevesinja, Kolaković iz Blagaja, Krpo iz Kljuna, Nožić i Riđanović iz Mostara te Zanic iz Uloga.

⁹⁹ Šarić, Gavrankapetanović, Muratbegović i Rizvanbegović.

Na prostoru Hercegovine početkom 20. stoljeća bilo je preko 17.000 kmetskih selišta (prema popisu stanovništva iz 1910. tu je bilo 17.379 selišta, a prema izvještaju iz 1911., bez kotara Trebinje, bila su 14.982 selišta). Najznačajnijim dijelom radi se o malim kmetskim selištima do 20 dunuma, a vlasnici su, uglavnom, bili sitniji zemljoposjednici. Na ovom prostoru svoja kmetska selišta imalo je 15 krupnih bosanskih begovskih porodica,¹⁰⁰ od čega je osam hercegovačkih, a ostalih sedam je do ovih selišta došlo ili zahvaljujući svom porijeklu (Đumišići i Teskeredžići) ili ženidbenim vezama sa hercegovačkim begovskim porodicama (Cerići i Hasanpašići).

Kotar	Prema popisu iz 1910.	Prema izvještaju iz 1911.	<i>U vlasništvu 15 porodica</i>
Bileća	1.151	1.897	421
Gacko	438	892	251
Konjic	1.170	771	18
Ljubinje	1.093	981	166
Ljubuški	3.689	3.477	1.515
Mostar	4.559	3.527	192
Nevesinje	1.471	1.385	949
Stolac	2.528	2.052	575
Trebinje	1.282	-	361
Ukupno	17.381	14.982	4.448

Tabela: Kmetska selišta u Hercegovini

¹⁰⁰ Radi se o slijedećim begovskim porodicama: Bašagić, Bušatlija, Cerić, Čengiće, Đumišić, Fadilpašić, Filipović, Hasanpašić, Kapetanović iz Vitine, Ljubović, Muslibegović, Pašić iz Nevesinja, Resulbegović, Rizvanbegović i Teskeredžić. Ovih 15 porodica u svom vlasništvu imali su oko 26% svih selišta u Hercegovini. Neke porodice, poput gatačkih Hasanbegovića i Pašića te porodice Repovac (već početkom 20. stoljeća ova porodica razgranala se na Dautbegoviće, Ajanoviće, Alibegoviće, Kasumbegoviće, Nuhbegoviće, Jusufbegoviće i Beglerbegoviće) iz sela Repovci kod Konjica, na prijelazu 19. i 20. stoljeća ne predstavljaju zemljoposjedničku elitu.

Na prostoru Hercegovine izdvajaju se kotarevi Bileća i Gacko, u kojima je broj kmetskih selišta prema izvještaju iz 1911. znatno porastao u odnosu na popis stanovništva iz 1910. godine. Budući da se radi isključivo o sitnim kmetskim selištima (u kotaru Bileća je od 1.897 kmetskih selišta čak 1.417 obuhvatalo površinu manju od 20 dunuma, a 419 površinu od 20 do 50 dunuma, dok je u Gacku od 892 selišta 559 obuhvatalo površinu manju od 20 dunuma, a 173 je imalo površinu od 20 do 50 dunuma), očito je u pitanju cijepanje kmetskih zadruga koje cijepaju i kmetska selišta, što je vodilo njihovom usitnjavanju. Znakovito je i stanje u kotaru Konjic, gdje zemljišne posjede nisu imali krupni begovi.

SREDNJA BOSNA

Na prostoru srednje Bosne izdvaja se nekoliko zasebnih prepoznatljivih cjelina. To je, prije svega, prostor od Teslića do Zavidovića sa naglaskom na maglajsko-tešanjski prostor, gdje se ističe nekoliko znamenitih begovskih porodica (Uzeirbegović, Ajanović, Kapetanović, Đonlagić), zatim travnički kraj, gdje se ističu porodice Ibrahimpašić, Hasanpašić, Hafizadić, Teskeredžić, i prostor od Donjeg Vakufa do Prozora, uključujući i Kupreško polje (ovdje su osobito znamenite begovske porodice Bušatlija, Sulejmanpašić, Miralem, Idrizbegović), dok su posjede oko Varcar Vakufa i Jajca najznačajnijim dijelom držali neki krajiški te begovi iz Travnika i Bugojna, a u unutrašnjosti srednje Bosne (od Zenice do Visokog) u vrijeme austrougarske vladavine ne izdvaja se nijedna krupna begovska zemljoposjednička porodica.

Na prostoru srednje Bosne karakteristično je da su veliki begluci, koji su se nalazili u vlasništvu krupnih begovskih porodica, najznačajnijim dijelom bili koncentrirani u kotarevima Maglaj, Tešanj, Varcar Vakuf, Jajce, Bugojno i Prozor. Radi se, dakle, o rubnim dijelovima ovog prostora, i to uglavnom o šumskom zemljištu.

Kotar	Obradiva	Neobradiva	Ukupno	Broj porodica
Bugojno	26.626	48.932	75.558	7 ¹⁰¹
Fojnica	328,34	256,605	584,945	1 ¹⁰²
Jajce	13.572,257	21.520,712	35.092,969	16 ¹⁰³
Maglaj	8.546,173	45.272,027	53.818,2	12 ¹⁰⁴
Prozor	4.413,398	2.378,949	6.792,347	4 ¹⁰⁵
Tešanj	2.887	3.846	6.733	2 ¹⁰⁶
Travnik	1.399	1.953	3.352	2 ¹⁰⁷
Varcar Vakuf	1.498	9.068	10.566	3 ¹⁰⁸
Visoko	1.824,173	410,979	2.235,152	2 ¹⁰⁹
Zenica	253	388	641	1 ¹¹⁰
Žepče	2.092	2.357	4.449	1 ¹¹¹
Ukupno	63.439,341	136.383,272	199.822,613	

Tabela: Beglučka zemljišta u srednjoj Bosni

- ¹⁰¹ Hadžibegović, Ibrahimpašić iz Travnika, Kurbegović iz Donjeg Vakufa, Merhemić iz Sarajeva, Miralem, Sokolović iz Donjeg Vakufa i Sulejmanpašić.
- ¹⁰² Buljina; osim ove, postoji još jedna porodica Buljina – iz sela Bukovlje kod Konjica, koja je, prema porodičnoj predaji, porijeklom iz Ugarske. Usporedi: Mujo Rizvić: Neki od doseljenih iz Mađarske na konjičko područje. Kabes, god. III, br. 20/1997., Mostar 1997., str. 33.
- ¹⁰³ Aganović, Arnautović iz Travnika, Balagija iz Donjeg Vakufa, Džabić, Filipović, Hadžiosmanović, Hafizadić, Hrasnica, Idrizbegović iz Kupresa, Kapetanović iz Jajca, Kulenović, Sarač iz Jajca, Saračević iz Jajca, Sulejmanpašić, Teskeredžić i Vilić.
- ¹⁰⁴ Đerić, Ćehajić, Čomara, Bjelobrković, Gazetić, Gluhbegović, Musaeferić, zvani Mulić, Obralić, Osmanagić, Sulejmanpašić, Terzimehić, Uzeirbegović.
- ¹⁰⁵ Šabić, Mahmutbegović iz Nove Kasabe, Muratbegović iz Kopčića i Omanović iz Prozora.
- ¹⁰⁶ Ajanović, Bagdadi.
- ¹⁰⁷ Hafizadić, Ibrahimpašić.
- ¹⁰⁸ Aganović, Firdus, Kulenović.
- ¹⁰⁹ Džuvic iz Vareša i Fadilpašić iz Sarajeva.
- ¹¹⁰ Ibrahimpašić iz Travnika.
- ¹¹¹ Imamović.

Na istom prostoru, osim begluka, nalazila su se i krupna kmetska selišta. Tako je, npr., u kotaru Bugojno od ukupno 2.192 kmetska selišta, koliko ih je bilo popisano 1911. godine, njih 917 bilo sa površinom iznad 100 dunuma, a 511 je imalo površinu od 50 do 100 dunuma, dok je svega 365 bilo ispod 20 dunuma. Slična situacija, poput ove u Bugojnu, bila je i u kotarevima Jajce i Tešanj. Uočljivo je da je preko 30% svih kmetskih selišta na ovim prostorima bilo u vlasništvu 25 krupnih begovskih porodica. Od ovih 25 begovskih porodica 15 je bilo sa ovog prostora, ubrajajući tu i Filipoviće i Kulenoviće iz Jajca. Čitav ovaj prostor karakterističan je po tome što u strukturi stanovništva općenito dominiraju Bošnjaci, koji su najznačajnijim dijelom pripadali sloju slobodnih seljaka.

Kotar	Prema popisu iz 1910.	Prema izvještaju iz 1911.	U vlasništvu 25 porodica
Bugojno	2.893	2.192	1.186
Fojnica	992	805	18
Jajce	2.033	1.298	435
Maglaj	2.378	1.802	759
Prozor	414	447	11
Tešanj	3.400	2.328	967
Travnik	961	935	224
Varcar Vakuf	1.788	1.648	679
Visoko	1.178	1.141	106
Zenica	823	693	114
Žepče	553	619	0
Ukupno	17.413	13.908	4.499

Tabela: Kmetska selišta u srednjoj Bosni

Privlači pažnju, također, da nekada slavne begovske porodice – poput porodice Rustempašić iz Bugojna,¹¹² koja je krajem

¹¹² Rustempašići su begovska porodica koja ima zajedničko porijeklo sa Sulejmanpašićima, jer je Rustem-paša, rodonačelnik porodice Rustampašić, ►

austrougarske vladavine posjedovala manje od 50 kmetskih selišta, sa malim kompleksima beglučkog zemljišta, ili porodice Džabić iz Jajca, koja je krajem Prvog svjetskog rata još uvijek posjedovala i beglučko zemljište (u kotaru Jajce to su posjedi koji su se najznačajnijim dijelom nalazili na prostoru općine Mile) kao i znatan broj kmetskih selišta – u ovome vremenu više ne pripadaju eliti begovskih zemljoposjedničkih porodica. Na prostoru srednje Bosne u ovom vremenu još se ističu porodice Aganović iz Jezera (koje se nalazi na putu od Jajca prema Varcar Vakufu), sa najznačajnijim posjedima na prostoru općina Šipovo i Varcar Vakuf (Podrašnica, Medna, Pecka, Baraći, Pliva, Šipovo, Jezero, Majdan), te Smailbegović iz Tešnja, ali nijedna od ovih porodica na prijelazu 19. i 20. stoljeća ne pripada više begovskoj zemljoposjedničkoj eliti. Sličan je slučaj i sa porodicama Kapetanović iz Doboja,¹¹³ Muratbegović iz Kopčića te Huseinbegović i Fazlibegović sa Kupresa.¹¹⁴ Većina ovih porodica, posebno dio sitnijih begovskih porodica, sve se više bavila trgovinom ili, pak, uzgojem konja. Heinrich Renner, putujući od Bugojna prema Donjem Vakufu krajem 19. stoljeća, zabilježio je da se većina tih begova “pored zemljoradnje

► brat Ali-paše Skopljaka, rodonačelnika porodice Sulejmanpašić. (S. Bašagić: *Znameniti Hrvati*, str. 6, 23, 64; M. Niškanović: *Porodični korijeni*, str. 51-52) Krajem Prvog svjetskog rata kmetska selišta porodice Rustempašić nisu bila koncentrirana na jednom mjestu, a nije se ni posebno isticao neko od pripadnika ove porodice. Selišta su se nalazila u mjestima Bojska, Crniče, Glavice, Gračanica, Kopčić, Odžak, Otinovci, Prusac, Tihomišlje, Vesela, Vukovsko Gornje i Zloselo. (Usporedi: Dž. Drino: *Hercegovačko porijeklo*, str. 135.)

¹¹³ Potomci dobojskih kapetana.

¹¹⁴ Huseinbegovići i Fazlibegovići porodice su koje imaju zajedničko porijeklo a prvobitno su se prezivali Babahmetovići, po Ahmet-begu, koji je živio početkom 16. stoljeća u mjestu Osmanlije na Kupresu. Krajem 18. stoljeća u Osmanlijama su živjeli Husein-beg, čiji su potomci Huseinbegovići, i Fazli-beg, koji se odvojio od brata Husein-bega i nastanio u Strabežnici; njegovi potomci su Fazlibegovići. (*Kupreško*, str. 76, 79.)

bave puno uzgojem stoke i posebno uzgojem konja”, a jedan dio sve se više sa svojih posjeda preseljava u gradove.¹¹⁵

ISTOČNA BOSNA

Prostor istočno od Sarajeva, omeđen Fočom na jugu i Zvornikom na sjeveru, karakterističan je po tome da je tu na prijelazu 19. i 20. stoljeća postojao mali broj krupnih begovskih porodica.¹¹⁶ Većinu tih krupnih begovskih porodica činili su sarajevski begovi, koji su i inače izvukli najveću korist od centralizacije uprave u Bosni i Hercegovini u vremenu austrougarske vladavine, zbog čega su se i pripadnici ostalih begovskih porodica iz BiH postepeno pomjerali prema ovom središtu. Međutim, to pomjeranje nije imalo utjecaja na uvećanje zemljišnih posjeda pripadnika porodica koje se doseljavaju u Sarajevo, nego bi se prije moglo zaključiti kako je dolazak u Sarajevo označavao njihovo propadanje kao begovske zemljoposjedničke elite. Svega je nekoliko krupnih begovskih porodica koje su na ovim prostorima do početka 20. stoljeća sačuvale svoj status zemljoposjedničke elite. Radi se, uglavnom, o porodicama Čengiđ i Fadilpašić, dok su ostale nekada krupne begovske zemljoposjedničke porodice sa ovog prostora početkom 20. stoljeća ispale iz kruga elite, ali se zato pojavio čitav niz porodica koje ulaze u krug krupnih zemljoposjednika, a da sa pripadnicima starih begovskih porodica nemaju nikakve veze, osim povremenih ženidbeno-udadbenih veza. Krajem Prvog svjetskog rata 72 bošnjačke porodice na prostoru istočne Bosne posjedovale su begluke veće od 575 dunuma, ali je među njima bio mali broj begovskih

¹¹⁵ Ahmed Kico: *Nastanak i razvoj Gračanice Skopaljske (njeni vakifi)*. Hercegovina, br. 13-14, Mostar 2001., str. 118. Neka zapažanja, više usputna ali ne manje instruktivna, vidi kod: I. Hadžibegović: *Bosanskohercegovački gradovi*, str. 248-249.

¹¹⁶ Sarajevo je snažno utjecalo na politička i društvena kretanja u istočnoj Bosni (A S. Aličić: *Da li je novija povijest Bosne u korelaciji sa osmanskim društveno-političkim sistemom*, str. 80).

porodica. Brojne sarajevske begovske porodice krajem 19. stoljeća više ne predstavljaju značajniju zemljoposjedničku strukturu,¹¹⁷ a one koje još uvijek uživaju taj status, poput porodice Fadilpašić, zemljišne posjede imaju u istočnoj Bosni, i to ponajviše u kotarevima Vlasenica, Rogatica i Višegrad. Većina begovskih posjeda oko Sarajeva sastojala se od kmetskih selišta, a ne begluka. U Sarajevskom polju većinom su se nalazili čifluci, koje su obrađivali hrišćanski kmetovi, dok su muslimanski seljaci imali vlastitu zemlju. Prema nekim istraživanjima s početka 20. stoljeća, čiflučka i beglučka zemlja u Sarajevskom polju bila je u rukama nekoliko glasovitih porodica (Babić,¹¹⁸ Čengiđ, Ćurčić,¹¹⁹ Dženetić,¹²⁰ Džinić,¹²¹ Fadilpašić, Glođo,¹²² Halilbašić,¹²³

¹¹⁷ Vladislav Skarić begovskim porodicama u Sarajevu 18. stoljeća smatrao je slijedeće porodice: Ćurčić, Glođo, Zildžić, Dženetić, Tefterdarija, Babić, Halilbašić, Kotorija, Kralupe, Suprage, Paloši (V. Skarić: *Sarajevo*, str. 80, 138-139).

¹¹⁸ Porodica Babić porijeklom je sa Glasinca. Bili su zaimi i alajbezi bosanskog sandžaka. Znamenita je uloga Mustaj-paše Babića, sina Omer-begovog, koji je skupa sa Fadil-pašom Šerifovićem igrao važnu ulogu u povijesti Bosne u prvoj polovini 19. stoljeća. (V. Skarić: *Sarajevo*, str. 125, 171, 182; V. Popović: *Agrarno pitanje*, str. 52, 65, 71, 79, 90, 100; G. Šljivo: *Bosna i Hercegovine 1827.-1849.*, passim; A. Sućeska: *Popis čifluka*, str. 197, napomena br. 30; H. Kreševljaković: *Izabrana djela*, III, str. 178, 188, 235.)

¹¹⁹ Porodica Ćurčić u Sarajevo je doselila iz Budima krajem 17. stoljeća, a starinom su iz Livna. Kada su doselili u Sarajevo, nosili su titulu aga, "tj. vojnih komandanata", a nakon toga "Ćurčići su bili ili vojni komandanti, kadije, defterdari, muselimi, gradonačelnici. Uglavnom u narednih 300 godina oni su bez sumnje pripadali elitnom sloju građana Sarajeva." Ragib-ef. Ćurčić bio je posljednji sarajevski gradonačelnik u vrijeme osmanske uprave, a njegov sin Fehim-ef. Ćurčić bio je sarajevski gradonačelnik 1910-1914. godine (Bakir Tanović: *Ćurčića vakuf. Osnovan 24. redžepa 1149. godine ili 28. novembra 1736. godine. Prilog historiji grada Sarajeva*. Sarajevo 2000.).

¹²⁰ Dženetići su stara sarajevska porodica koja se u 17. stoljeću iz okolice Konjica doselila u Sarajevo (H. Kreševljaković: *Dženetići*).

¹²¹ Sarajevska porodica, a prvobitno se zvala Džino. Prema porodičnoj predaji, doselili su se iz Ugarske tokom 17. stoljeća.

¹²² Poznata sarajevska trgovačka porodica. Krajem 19. stoljeća poznat je Hašim-aga Glođo, gradski zastupnik krajem osmanske i u vrijeme austrougarske uprave.

Hrasnica, Kapetanović, Kasumović, Mašić,¹²⁵ Merhemić,¹²⁶ Softić, Svrzo,¹²⁷ Tefterdarević,¹²⁸ Uzunić,¹²⁹ Zlatarević¹²⁴ i dr.).¹³⁰

¹²³ Porodica Halilbašić stara je sarajevska porodica čiji su pripadnici od početka 18. stoljeća bili janjičari i uživaoci timara u Sarajevu. Početkom 19. stoljeća poznat je Mehmed-beg Halilbašić, koji je bio oženjen sa sestrom Mustaj-paše Babića. Iz ovog braka Mehmed-beg je imao dvije kćeri: Hasena-hanuma udala se za h. Husein-agu Svrzu, a Sidika-hanuma za Muhameda Enverija Kadića. U austrougarskom vremenu isticao se Mustaj-beg Halilbašić, kojeg je baron Benko 1909., povodom izbora za člana Zemaljskog vakufsko-mearifskog sabora, okarakterizirao kao manje imućnog zemljoposjednika, srbofilski radikalnog opozicionara, oduševljenog pristašu Šerifa Arnautovića te kao marljivog agitatora srbofilskih ideja. Umro je 1930. godine. (Muvekkit: *Povijest*, 2, str. 979; ABiH, ZMF, Präs. 2125/1909; *Merhum Mustajbeg Halilbašić*. Gajret, god. XIV, Sarajevo 1930., str. 369.)

¹²⁴ Porodica Zlatarević iz Sarajeva ne pripada begovskom sloju već su bili kujundžije (zlatari). Porieklom su iz okoline Trnova (A. Bejtić: *Prilog pručavanju naših narodnih pjesama*, str. 396).

¹²⁵ Porodica Mašić je trgovačka porodica iz Sarajeva, a pod tim je prezimenom poznata od kraja 18. stoljeća.

¹²⁶ Oko 1821. iz sela Merhemija kod Nevesinja u Sarajevo je doselio h. Mustafa-aga Merhemić, sin Ahmedov, predak sarajevske trgovačke porodice Merhemić (umro 1836.). Početkom 19. stoljeća otvorio je malu trgovinu, koju su kasnije znatno razgranali njegovi sinovi h. Mula Osman-aga, Salih-aga i Mehaga Merhemić. (Ovaj Mehaga stalno je živio u Filipopolju i odatle slao robu braći u Sarajevo. U Filipopolju je i umro, a da se nije nikada ženio.) Salih-aga je umro 27. 9. 1878. od posljedica ranjavanja na Žutoj tabiji prilikom pružanja otpora ulasku austrougarskih trupa u Sarajevo. Sahanjen je na Hridu, gdje mu je sin Ismet-aga Merhemić (1870.-1954.) podigao nišan. H. Mula Osman-aga Merhemić je umro 1891, sahanjen je na Hambinoj carini, a nišan mu je podigao sin jedinac h. Mujaga Merhemić. Ovaj Osman-aga nije išao na hadž, nego je naslov hadžije dobio naknadno, jer je njegov sin h. Mujaga odmah nakon očeve smrti poslao na hadž bedela-zamjenika. (Aleksa J. Popović-Sarajlija: *Životopis znamenitih Sarajlija*. Sarajevo 1910., str. 6-12. Usporedi: H. Kreševljaković: *Izabrana djela*, II, str. 165; A. Bejtić: *Prilozi pručavanju naših narodnih pjesama*, str. 122.)

¹²⁷ Poznata sarajevska porodica čiji su pripadnici od početka 19. stoljeća uglavnom obavljali dužnost sarajevskih kadija. Prvobitno su se zvali Svrzikape.

Kotar	Obradiva	Neobvradiva	Ukupno	Broj porodica
Čajniče	4.005	10.034	14.039	10 ¹³¹
Foča	11.352,314	20.174,5119	31.526,833	22 ¹³²
Kladanj	2.371,62	2.750,517	5.122,137	3 ¹³³
Rogatica	12.378	8.419	21.157	5 ¹³⁴
Sarajevo ¹³⁵	-	-	-	-
Srebrenica	2.278	13.025	15.303	4 ¹³⁶
Višegrad	406,91	8.682,804	9.089,714	10 ¹³⁷
Vlasenica	11.609,806	41.187,850	54.797,656	25 ¹³⁸
Ukupno	44.761,65	106.273,69	151.035,346	

Tabela: Begluci na prostoru istočne Bosne

¹²⁸ Tefterdarevići (ili Tefterdarije) su sarajevska porodica čiji je jedan pripadnik, Abdullah-paša Tefterdarija, bio bosanski vezir (od 1722. do 1784.).

¹²⁹ Uzunići su stara sarajevska porodica koja se spominje od druge polovine 18. stoljeća. Značajan je Ismet-paša Uzunić (umro u Istanbulu 1890. godine).

¹³⁰ Pop Stijepo i Vladimir Trifković: *Sarajevska okolina. Naselja i poreklo stanovništva*, knj. 5, Beograd 1908., str. 15.

¹³¹ Ahmetspahić, Batotić, Bavčić, Dedović, Delizaimović, Hadžismajlović, Pašić iz Miletkovića, Raščić, Rašidkadić iz Goražda i Velić.

¹³² Šadinlija, Čemo, Čengiće, Alajbegović, Ajkunić, Avdović, Borovina, Curo, Filipović, Frako, Germović, Hadžić, Hadžović, Hasić, Hatibović, Komar, Lugat, Muftić, Panjeta, Smajović, Vehabegović i Vuković.

¹³³ Mašić iz Sarajeva, Mešković i Milunić.

¹³⁴ Bukva, Fadilpašić, Hrasnica, Pašić sa Glasinca i Vajzović.

¹³⁵ Zanimljivo je da na prostoru kotara Sarajevo nisu zabilježeni veliki kompleksi beglučkog zemljišta.

¹³⁶ Šerkomeser, Rustanbegović, Selmanagić i Zildžić.

¹³⁷ Čengiće, Borovac, Kadrispahić, Kreho, Mujezinović, Pašić iz Miletkovića, Privinac, Repuh, Sućeska i Tufekčić.

¹³⁸ Šahbegović, Škaljić iz Sarajeva, Ćurčić iz Sarajeva, Čamdžić, Aganagić, Alić zvani Osmanović iz Cerske, Alikadić zvani Mastić iz Sarajeva, Džinić iz Sarajeva (ova porodica nije identična sa istoimenom banjalučkom begovskom porodicom), Fadilpašić, Hrasnica, Husić iz Šadića, Huskić zvani Husejnović iz Cerske, Ibišević, Imamović, Kadić, Klempić, Kurtagić, Mašić iz Sarajeva, ►

U istočnoj Bosni nekoliko nekad slavnih begovskih porodica na prijelazu 19. i 20. stoljeća više ne pripadaju eliti begovske zemljoposjedničke strukture. Takav je slučaj, npr., sa porodicama Branković, Sokolović i Tanković iz Rogatice.¹³⁹ Ali, zato ovdje postoji niz sitnijih zemljoposjednika sa manjim kompleksima beglučkog zemljišta i malim brojem kmetskih selišta, što ukazuje na mogućnost da većina tih porodica potječe od sitnijih spahija iz osmanskog vremena, koji su svoje nekadašnje spahiluke sačuvali kao svoje vlasništvo i u vremenu austrougarske vladavine. Za neke od ovih porodica može se pratiti kontinuitet vlasništva posjeda. Takav je slučaj, npr., sa porodicom Teskeredžić iz Rogatice. Za ovu porodicu utvrđeno je da je početkom 19. stoljeća posjedovala čifluke oko Rogatice (u mahalama Brda, Dub i Živaljevići),¹⁴⁰ a u istim je mjestima krajem Prvog svjetskog rata ova porodica posjedovala 36 kmetkih selišta, što ukazuje na kontinuitet vlasništva te potvrđuje tezu o kmetskim selištima koja su izrasla iz jedne vrste čifluka iz osmanskog vremena.

Kotar	Prema popisu iz 1910.	Prema izvještaju iz 1911.	<i>U vlasništvu sedam begovskih porodica</i>
Čajniče	910	780	23
Foča	1.808	1.602	345
Kladanj	382	401	-
Rogatica	1.723	1.632	58
Sarajevo	2.539	2.330	167
Srebrenica	2.089	1.912	-
Višegrad	1.315	1.104	68
Vlasenica	2.261	1.910	245
Ukupno	13.027	11.671	906

Tabela: Kmetska selišta u vlasništvu sedam krupnih begovskih porodica u istočnoj Bosni

► Rustumović, Salaharović, Salihović, Tihić i Zildžić.

¹³⁹ V. Čubrilo: *Poreklo muslimanskog plemstva*, str. 221-223; A. Sućeska: *Popis čifluka*, str. 197-199.

¹⁴⁰ A. Sućeska: *Popis čifluka*, str. 198.

Za zemljišne posjede u istočnoj Bosni karakteristično je da je većina begluka i kmetskih selišta bila u rukama sitnih zemljoposjednika. Na ovom prostoru broj zemljoposjednika sa kmetovima, kao i zemljoposjednika bez kmetova, bio je velik, ali se tu, uglavnom, ne radi o begovskim porodicama. Od sedam krupnih begovskih porodica koje su na prijelazu 19. i 20. stoljeća imale svoje zemljišne posjede u istočnoj Bosni, svega tri izvorno su sa ovog prostora (Čengić, Fadilpašić i Hrasnica), a ostale četiri porodice (Sulejmanpašić, Kulenović, Gradašćević i Filipović) tu su stekle posjede najčešće ženidbenim vezama. Od ostalih porodica koje su imale znatnije zemljišne komplekse na ovom prostoru, osim onih već ranije spomenutih, vrijedi istaknuti porodice Šahbegović (sa koncentracijom kmetskih selišta u mjestima Vrtoče, Derventa i Milići u kotaru Vlasenica), Kurtagić iz Vlasenice (čiji su se zemljišni posjedi u znatnoj mjeri preplitali sa posjedima porodice Šahbegović) te Rašidkadić i Sijerčić iz Goražda,¹⁴¹ ali nijedna od ovih porodica na prijelazu 19. i 20. stoljeća nije ulazila u red begovske zemljoposjedničke elite,¹⁴² a neke od njih (poput porodice Kurtagić, koja je posjedovala znatne zemljišne komplekse) nisu nikada ni smatrane begovskim, nego aginskim porodicama, kako se to čak iz samog imena ove porodice može zaključiti. //

¹⁴¹ Prema porodičnoj predaji, Sijerčići vuku lozu od stare vlastelinske porodice Širjenića. Prije dolaska Osmanlija ova je porodica "igrala vidnu ulogu" u povijesti Bosne. Posljednji vlastelin Širjenić borio se protiv Osmanlija, ali mu je u tim borbama izginula sva vojska, pa i on sam. Iza njega su ostala dva sina, koji su primili islam, i od njih potječe begovska porodica Sijerčić. (E. Miralem: *Rasna snaga jugoslovenskih muslimana*. Gajret, god. XIV, br. 2, 15. 1. 1933.)

¹⁴² Izdvajali su se, ipak, posjedi porodice Rašidkadić iz Goražda. Ibrahim Rašidkadić, sin umrlog h. Sulejmana, iz Goražda, poslije Prvog svjetskog rata u svom vlasništvu imao je 4.299 dunuma beglučke zemlje, od toga 1.436 dunuma oranice. Posjedi su bili u kotarevima Foča (Beleni, Ljubina, Tjentište, Mrežice, Jabuka i Toholji), Goraždu (Sijerčići i Hadžići) i Rogatica (katastarska općina Osječani).

ZEMLJOPOSJEDNIČKA ELITA

UVODNE NAPOMENE

Ovaj dio rada sadrži analizu zemljišnih posjeda najkrupnijih begovskih zemljoposjedničkih porodica u vremenu austro-ugarske vladavine. Svi numerički pokazatelji o veličini zemljišnih posjeda temelje se na evidenciji beglučke zemlje *Detaljan sastav slobodnih posjeda (begluka)* i dokumentaciji o isplati odšteta za oduzeta kmetska selišta nakon 1918., o čemu je bilo riječi u uvodnom dijelu ovog rada. Kako se radi o dosta obimnoj dokumentaciji, navođenje u fusnotama svih arhivskih signatura veoma bi opteretilo tekst. Provjera podataka za svaku pojedinu porodicu može se obaviti u Arhivu BiH na slijedeći način: U arhivskim knjigama naslovljenim Evidencija o isplaćenoj kmetovskoj odšteti i renti za bivša kmetska selišta, u kojima su abecednim redom popisane sve osobe kojima se isplaćivala odšteta, najprije se odaberu pripadnici porodice čija se struktura zemljišta istražuje, a potom se u arhivskoj građi, prema broju koji je naveden u *Evidencijama*, obavlja dalje prikupljanje informacija. U ovoj arhivskoj građi najčešće su sadržani gruntovni izvaci o oduzetim selištima, sa temeljitim pregledom veličine i strukture selišta, a ponekad samo imena kmetova po pojedinim katastarskim općinama sa brojem gruntovnog uloška tog kmetskog selišta.

Budući da se u ovom dijelu rada nastoji ne samo sagledati veličina posjeda po pojedinim begovskim porodicama (fis, soy), nego i utvrditi

veličina posjeda pojedinih pripadnika tih porodica, učinjen je napor da se izrade genealoške tablice, ali se njihovo objavljivanje, zbog obimnosti, ostavlja za neku drugu priliku.

Primijenjen je abecedni redoslijed porodica o čijim zemljišnim posjedima je riječ, jer je to najlakši način za brzo pronalaženje pojedinih porodica.

AJANOVIĆ

Ajanovići su znamenita tešanjaska begovska porodica, a njezini članovi još u osmanskome razdoblju Bosne bili su zabiti (zapovjednici, oficiri) i smatrani su pripadnicima ešrafa (plemstva). Thalloczy za njih kaže da potječu iz Male Azije, a da u Bosni žive “već 300 godina”, što znači da su se tu doselili krajem 16. ili početkom 17. stoljeća. U austrougarskom razdoblju posebno su se isticali Hamdi-beg i Ali-beg Ajanović,¹ koji su bili tešanjaski gradonačelnici i ulazili u red krupnih

¹ Ali-beg umro je 1915. godine. U sudskim spisima ostalo je zabilježeno njegovo reagiranje na udaju njegove kćerke Zinete za Dedagu, sina Džafer-age Pabrića, krajem 1909. godine. Ali-beg Ajanović žalio se kod Šerijatskog suda u Tešnju “pošto Džafer-age Pabrić njemu (Ali-begu Ajanoviću) kufw (prilika) nije, jer da dosada iz Ajanovića familije ni jedna ženska za Pabrića familiju nije se udala niti da Džafer-age Pabrić u imetku njemu ravan nije, te je tražio da se Zineta iz kuće Džafer-age Pabrića ostrani i vjenčanje zapriječi”. Šerijatski sud za ustanovljenje kufwa Dede Pabrića na prijedlog stranaka pozvao je erhabi vukufe, od kojih su h. Mehaga Aličehajić, Zija-beg Đonlagić, Halid-age Galijašević i Ahmed-age Abduzaimović izjavili da je sin Džafer-age Pabrića kufw Ali-begovoj kćeri Zineti i da je Džafer-age Pabrić u imetku ravan Ali-begu Ajanoviću, dočim se h. Ago Smailbegović očitovao da nije Džafer-age Pabrić kufw Ali-begu Ajanoviću, “jer starina Ajanovića Ali-bega bili su zabiti, a Džafer-age u imovinskom stanju pomiješav i trgovinu da se neboji Ali-bega Ajanovića. Ali-beg Ajanović je kao erhabi vukufe pozvao h. Osman-bega Đonlagića, Čerim-bega Ajanovića, Muhamed-bega Širbegovića, h. Suljagu Eminagića, Smail-bega Ferizbegovića, Hasan-bega Ajanovića, Kasima Galijaševića i Ali-bega Kapetanovića iz Tešnja koji su očitovali da je familija Ajanović od ešrafa i da nije familija Pabrić prilika Ajanovićima jer je familija Pabrić od (nečitko, op. H.K.) (prosta masa) i ujedno je Muhamed-beg Širbegović očitovao da imetak Džafer-age Pabrića po prilici 25.000 K vrijedi, a ostali su izjavili da im imovinsko stanje Džafer-age Pabrića nije poznato, a imetak Ali-bega Ajanovića da vrijedi oko 80.000 K, dočim su h. Suljaga Eminagić i h. Osman-beg Đonlagić očitovali da im to nije poznato. Na osnovu tih iskaza Šerijatski je sud u Tešnju donio odluku da je Dedo Pabrić sin Džafer-age Pabrića kufw (prilika) Zineti Ajanović, odnosno Džafer-age Pabrić prema Ali-begu Ajanoviću i zatražio od Džafer-age Pabrića da imade na svoju ►

tešanjskih zemljoposjednika.² Nisu pripadali opozicionim grupama, pa je Zajedničko ministarstvo finansija – darujući 1902. Hamdi-begu Ajanoviću iz Tešnja u katastarskoj općini Šnjegotina Omerbegova, kotar Tešanj, parcele pretežno hrastove šume ukupne površine 2.683 dunuma – istaknulo kako je osnova za darivanje, između ostaloga, “Hamdi-begovo korektno držanje”.³

Zemljišni posjedi porodice Ajanović krajem Prvog svjetskog rata prostirali su se na prostoru tadašnjih kotareva Tešanj i, djelomično, Maglaj, ali treba napomenuti da se danas znatan dio tih krajeva gdje su Ajanovići imali svoje posjede nalazi na prostoru općina Tešanj, Teslić, Derventa i Doboj.

► odgovornost i pod pažnjom sviju ženskih osoba u svojoj kući Zinetu čuvati do pravomoćnosti odluke odnosno do dozvole vjenčanja.” Ali-beg Ajanović žalio se na ovu odluku, ali je Sud žalbu odbacio. (ABiH, VŠS, k. 27, br. 35/1909.)

² Genealogija ove porodice dovoljno je poznata, ali, ipak, i tu postoje neke nejasnoće. Fikret Ibrahimpašić Fićo uradio je jednu genealogiju na temelju istraživanja među pripadnicima porodice, ali tu postoji nekoliko sumnjivih mjesta: Kao otac Ali-bega Ajanovića spominje se Mehmed-beg, premda u Potvrdi nasljedstva iza umrlog Ali-bega, koji je umro 6. 12. 1915., stoji da je on “sin umrlog h. Salih-bega”. Dalje: Ibrahimpašić navodi da je Ali-beg umro 1916., a njegov otac Mehmed-beg tek 1919., premda Potvrda nasljedstva dokazuje da je Ali-beg umro 1915., i to poslije svog oca. Iako postoji još nekoliko mjesta koje Ibrahimpašić u ovom poduhvatu izrade genealogije nije najbolje riješio, ukazat ćemo samo na jedan problem koji se pojavljuje prilikom izrade genealogija, posebno kada se izrađuju za potrebe porodice, kako je to radio Ibrahimpašić. Naime, u nedostatku provjerljivih podataka, Ibrahimpašić se odlučio koristiti Thalloczyjevim podacima, ali pritom falsificira njegove podatke kako bi dokazao što veći značaj i bogatstvo te porodice. Tako Ibrahimpašić tvrdi da Thalloczy piše kako Ajanovići posjeduju “iznad 500 kmetskih selišta”, premda u Thalloczyjevom tekstu stoji da Ajanovići posjeduju “iznad 150 kmetskih selišta”.

³ ABiH, ZMF, Präs. 484/1910. Članak objavljen u listu *Die Zeit*, 10. aprila 1910.

Kotar	Katastarska općina	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta
Maglaj	Bradići	1		1
Maglaj	Golobarica	10		10
Maglaj	Lipac	20		20
Maglaj	Pridjel	4		4
Tešanj	Šnjegotina Omerbegova	20		20
Tešanj	Čifčije	3		3
Tešanj	Bobare	4		4
Tešanj	Bukovica Velika	19		19
Tešanj	Buletić	18		18
Tešanj	Cvrtkovci	18		18
Tešanj	Detlak	39		39
Tešanj	Drijen	4		4
Tešanj	Komušina	2		2
Tešanj	Ljeb	5		5
Tešanj	Miljanovci	1		1
Tešanj	Omanjska	10		10
Tešanj	Ostružnja Donja	1		1
Tešanj	Raduša Gornja	30		30
Tešanj	Rajčevac	1		1
Tešanj	Ranković	1		1
Tešanj	Sivša	6		6
Tešanj	Stanovi	2		2
Tešanj	Tešanj	4		4
Tešanj	Teslić	1		1
Tešanj	Vrućica	45		45
Ukupno		269		269

Tabela: Kmetška selišta porodice Ajanović

Među vlasnicima ovih posjeda ističu se nasljednici Hamid-bega, Mehmed-bega i Ali-beg, sin h. Salih-bega Ajanovića. Hamdi-begovi nasljednici posjedovali su 91 selište (Šnjegotina Omerbegova – 20, Šnjegotina Srednja – tri, Ljeb – pet, Vrućica – 23, Detlak – 39, Tešanj

– jedno selište), Mehmed-begovi nasljednici posjedovali su 121 selišta (Čifčije – tri, Bukovica Velika – 19, Stanovi – dva, Tešanj – jedno, Buletić – 18, Miljanovci – jedno, Omanjska – 10, Sivša – šest, Teslić – jedno, Vručica – osam, Ranković – jedno, Bobare – četiri, Bradići – jedno, Golobarica – 10, Cvrtkovci – jedno, Komušina – dva, Ostružnja – jedno, Raduša Gornja – 30, Rajčevac – jedno), Ali-beg, sin h. Salih-begov posjedovao je 43 kmetska selišta (Lipac – 20, Cvrtkovci – 14, Pridjel – četiri, Drijen – četiri i Tešanj – jedno), a Mustafa Ajanović, sin Husein-begov, posjedovao je 14 kmetskih selišta u Vručici.

Nije poznato koliku su površinu obuhvatala ova kmetska selišta, niti je dovoljno poznato koliki su bili njihovi begluci. Zna se sigurno da su imali 4.457 dunuma begluka u kotaru Tešanj⁴ te da je 579,135 dunuma u Detlaku nakon diobe 1919. pripalo Hamdi-begovoj kćerki Šefiki, udatoj Pašić u Bijeljinu.⁵

ALIBEGOVIĆ

Alibegovići su begovska porodica iz Dervente, gdje su se doselili iz Kobaša, a porijeklom su iz Pešte.⁶ Ova porodica tako se prozvala po Ali-begu, kapetanu Kobaške kapetanije (umro 1789.).⁷ Thalloczy veli da se ne zna njihovo porijeklo; zovu se Kobašlije po mjestu Kobaš, a

⁴ Puzdano se zna da je 2.683 dunuma šume u Šnjegotini Omerbegovoj naredbom Zajedničkog ministarstva finansija priznato Hamdi-begu kao beglučko vlasništvo 1902. godine.

⁵ ABiH, AGD, br. 17943/28.

⁶ M. S. Filipović: *Prilozi*, str. 67.

⁷ Nedžmudin Alagić: *Derventa između dva rata*. Rukopis, str. 34; H. Kreševljaković (*Kapetanije*, str. 162.) tvrdi da ovaj Ali-beg nije uopće imao djece, nego su ga nakon smrti naslijedili udovica Umihana i braća Mustaj-beg i Muharem-beg. Kreševljaković je ovdje pogriješio, jer je Ali-beg morao imati makar jednog sina, koji je bio otac Rustan-begov (1830.-1900.). (AS, Alibegovići, k. 7, pismo koje je Uzeir-beg uputio Jusuf-begu Filipoviću povodom Rustan-begove smrti.)

Derviš-beg, Fehim-beg i Rustan-beg Alibegović Kobašlija posjedovali su početkom 20 stoljeća u Kobašu, prema ovom mišljenju, preko 300 kmetskih selišta.⁸ Sredinom 19. stoljeća znameniti predstavnik ove porodice bio je Rustan-beg, koji je u to doba sa oko 340 kmetskih čifluka spadao u red velikih zemljoposjednika u Derventi. Povijesni izvori za njega svjedoče da je bio “bogat ali rasipan”, pa je 1851. založio dio svog imanja za dug od 170.000 pjastera. “Pošto nije isplatio dug, imanje mu je prodato, a novi vlasnik je postao izvjesni h. Ali-paša.” Francuski vicekonzul Vjet branio je Rustan-bega i nastojao da se ta prodaja poništi, intervenirao je čak i kod bosanskog valiye, ali bez uspjeha. H. Ali-paša je, čak, bio pristao vratiti Rustan-begu imanje ako mu ovaj isplati dug i novac koji je uložio u poboljšanje zemljišta. Rustan-beg je zatražio potrebni novac od jedne banke kojoj je na čelu bio izvjesni Haim, jevrejski bankar, koji je bio pristao dati mu potrebni novac, uz uvjet zalaganja imanja pod zakup na pet godina. Međutim, kada je saznao da je u međuvremenu Rustan-beg prodao već 30 čifluka, odustao je od toga. Nije poznato kako se ova afera završila, ali je izvjesno da je ona 1855. bila povodom zategnutih odnosa francuskog vicekonzula Vjeta i bosanskog valiye Huršid-paše.⁹ Kasnije se Rustan-beg pojavljuje kao posjednik koji je prodao svoje šume (u okolini Odžaka) firmi Jarić – Vranicani za izradu dužica.¹⁰ Rustan-beg se počeo baviti trgovinom, sve do 1875. živio je u Bosanskom Kobašu, i tada ga je jedan tršćanski trgovac, njegov poslovni partner, nagovorio da se iz Kobaša preseli u Derventu, “jer se priprema okupacija Bosne i Hercegovine od strane Austrije, Srbije ili Rusije. Tom prilikom mu je rekao da će doći do ustanka Srba, pa da ne bi nastradao u Kobašu neka ide u Derventu.”¹¹

U Derventi se Rustan-beg nastavio baviti trgovinom. Bio je uspješan trgovac, a najviše je trgovao šljivom, ali i ostalim potrepštinama (kafa,

⁸ L. Thalloczy: *A Bosnyak-Herczegovinai “beg” czimrol*. Thalloczy ovog Rustan-bega navodi pod imenom Rustem-beg. Uobičajeno je ime Hrustan-beg.

⁹ G. Šljivo: *Bosna i Hercegovina 1854.-1860.*, str. 94.

¹⁰ G. Šljivo: *Bosna i Hercegovina 1854.-1860.*, str. 573.

¹¹ Bilješke Muhameda Bege Gradašćevića.

so, šećer, zob itd.). Imao je poslovnih partnera širom Austro-Ugarske monarhije.¹² Imao je dva sina: Fehim-bega i Uzeir-bega.¹³ U austrougarsko doba oni nisu bili politički aktivni, ali su bili više opoziciono nastrojeni nego što su podržavali Vladu. Naime, Uzeir-beg Alibegović nešto ozbiljnije bavio se politikom i pripadao je opozicionom muslimanskom pokretu.¹⁴ Prema jednom izvještaju iz 1902., Uzeir-beg je imao priličan broj pristaša. U to doba ovdje je izrazito opoziciono nastrojeni Mahmut-beg Džinić imao jednog pristašu u osobi Abas-ef.

¹² O tome postoji poseban fond dokumenata porodice Alibegović u Arhivu grada Sarajeva, gdje su sačuvana njihova trgovačka pisma od 1879. do 1908. godine.

¹³ Rustan-begova supruga umrla je u aprilu 1891. godine. U pismima koja je 16. 4. 1891. uputio braći Galijašević i Derviš-begu Đonlagiću u Tešanj on veli kako ga je "trefila žalost. Treći dan ramazana u nedilju izgubijo sam moga vjernog druga te sam obećarijo" (AS, Alibegović, k. 3, pisma od 16. 4. 1891.). Rustan-beg nadživio je svoju suprugu za deset godina. U pismu od 7. 9. 1900. upućenom firmi *Šipuš i drugovi* u Sisak Rustan-beg veli da je bolestan, da tri sedmice leži u krevetu, da je 14 dana bio u Kiseljaku, "ali nikakve fajde". Njegov sin Uzeir-beg, 11. 10. 1900. piše bratu Fehim-begu, koji se tada nalazio u Budimpešti (Hotel "Pariz") da je "naš otac od noćas mlogo bolesniji, ako nam je moguće dojdj amo". U pismu od 26. 10. Uzeir-beg piše Jusuf-begu Filipoviću u Sarajevo kako je Rustan-beg umro predlažući da se o tome u *Bošnjaku* objavi oglas. On veli da je Rustan-beg star oko 70 godina, a da je umro 23. oktobra 1900., da je čitavu godinu pobolijevao i da posljednja tri mjeseca nije izlazio iz kuće. Isto tako, Uzeir-beg piše da su oni iz Kobaša u Derventu preselili 1876., te "da smo mi po didu Kapetanovići, a po očevom ocu Alibegovići". (AS, Alibegovići, k. 7.)

¹⁴ Rustan-beg je neposredno po okupaciji bio blizak vlastima, kojima je, kako je kasnije pisao, učinio velike usluge, ali je od 1891., kada je Zemaljska vlada dopustila Šemsi-begu Begoviću gradnju tzv. Prkos kuće, prešao u opoziciju. Kada je 1907. otkupljena njegova pisana zaostavština, upravnik arhiva u Doboju nije propustio da kao jedan od argumenata za kupovinu te zaostavštine istakne i "njegovu, u onom vremenu, nacionalnu ispravnost", a to je trebalo značiti zauzimanje opozicionog stava prema austrougarskoj upravi (AS, Alibegovići, k. 6). Rustan-begov sin Uzeir-beg, bio je član Miletskog odbora Muslimanske narodne organizacije. On je pisao 7. marta 1907. h. Mahmud-begu Džiniću da dolazi na sastanak u Budimpeštu (AS, Alibegovići, k. 8, Pismo od 7. 3. 1907.).

Alepovića, koji je bio subaša imanja Mahmud-begove sestre Umi-hana-hanume, udate za Šemsi-bega Begovića, ali je Alepović živio u neprijateljstvu sa Alibegovićima. Izrazito provladinu struju u Derventi vodio je Miralem-beg Begović, a Begovići i Alibegovići od ranije su živjeli u neprijateljstvu (razmiricama, in Fehde).¹⁵

Fehim-beg Alibegović također se bavio trgovinom. Izgleda da je krajem osamdesetih godina 19. stoljeća bio zapao u velike dugove, pa su se čak pojavili neki prijedlozi da mu se imenuje tutor. Kako je

¹⁵ ABH, ZMF, Präs. br. 1240/1902. Povod ovoj netrpeljivosti bila je tzv. Prkos kuća, koju je izgradio Šemsi-beg Begović. Rustan-beg Alibegović 17. 7. 1891. pisao je Milutinu Kukuljeviću, okružnom predstojniku kod Zemaljske vlade u Sarajevu, pri čemu izražava svoje čuđenje da je Zemaljska vlada izdala dozvolu Šemsi-begu Begoviću da može “praviti kuću na poznatom Vam placu pred mojom kućom. (...)”. Dalje se žali da je tom dozvolom vlada dozvolila “jednoj budali i balavčetu (...) da mi ovoliku pakost čini”. Rustan-beg veli da on to nije zaslužio “da od sada nerahat u Vašem zdravlju (?) u mojoj kući živim i prisiljen sam moju kuću ostaviti”, jer će Šemsi-begova kuća biti odmah pored Rustan-begove, “jerbo će biti pendžeri naprama moji pendžeri, a također i vrata. Ovo je samo i jedino velika pakost od strane Begovića. Jerbo ova kuća što se namerava graditi nije ni za kakvi interes niti ni za kakvu potrebu na ovom bilom svitu.” Rustan-beg veli da će se on iseliti iz Dervente, mada bi i on mogao pakost načiniti Begovićima, “jer mogo bi i ja naprama njima koju zgradu napraviti i smetnju im učiniti kad bi bijo nečojek Bože sačuvaj kao što su oni fala Bogu meni se nije potrebno predstavljati, poznat sam i ja i moj poso”. (AS, Alibegovići, k. 3, pismo od 17. 7. 1891.). Rustan-beg o ovom pisao je i u pismu od 5. septembra 1891. upućenom advokatu Bertholdu Krassu u Sarajevo u kojem veli kako je Begović deset godina tražio da pravi kuću na tom mjestu, “a mi smo se uvijek protivili toj stvari” i vlast je stalno odbijala izdati dozvolu. Rustan-beg veli da on neće praviti drugu i veću kuću “i u zalud trošiti. (...) ja ovo nisam zaslužio da mi se ovaki prkos napravi. Ja sam njima od okupacije do sad valjo bolje nek iko u Bosni i Hercegovini pa danas vridim bolje neg sva Derventa (...). Ko god dojde sa strane čudi se strašilu – 20 metara dugačko. S jedne strane 3 metra široka a s druge 4 metra a 10 metara visoka za živiti unutra nemere nitko samo za prkos napravito.” (AS Alibegovići, pismo od 5. 9. 1891.) Nešto drukčiju verziju iznosi N. Alagić, koji umjesto Šemsi-bega kao graditelja kuće pogrešno navodi njegovog oca h. Jusuf-bega Begovića. (N. Alagić: *Derventa*, str. 34-37.)

tada još uvijek bio živ njegov otac, ugledni trgovac Rustan-beg, to je onemogućeno. Rustan-beg je povodom tih vijesti pisao i Mehmed-efendiji, kadiji u Prnjavoru, da se takvi pokušaji onemoguće,¹⁶ a slično je pismo uputio i Zemaljskoj banci u Sarajevu. U ovom pismu osvrće se na optužbe koje je protiv njegovog sina iznio kotarski predstojnik iz Gradačca, koji je optužio Fehim-bega da je “lažov i nepošten” tražeći pritom da mu se imenuje tutor. Rustan-beg odbacuje te optužbe ističući da Fehim-beg jeste dužnik Zemaljskoj banci, ali on uredno isplaćuje rate svog duga.¹⁷ Fehim-beg je bio veliki posjednik i “jedan od najuglednijih begova pitome Posavine”. Umro je 5. aprila 1908. godine. Njegovi posjedi bili su u Kobašu, a posjedovao je i imanje u Miloševcu, koje je zbog velikih dugova sredinom 1907. prodao.¹⁸ Jedan dio svoje beglučke zemlje poklonio je za izgradnju pravoslavne crkve i škole “te je i sam pri udaranju temelja i osvještavanju prisustvovao i novo-podignutu crkvu novcem obdario”. Fehim-beg je “i prema sirotinji i svojim mnogobrojnim kmetima bio pravedan i darežljiv”, mada je početkom austrougarske vladavine “zaveden hrvatskom propagandom Srbima svojim radom počinio neke materijalne štete”, ali se kasnije “osvijestio i uvidio kome tim svojim radom koristi, te je promijenio pravac svoga rada, postavši najvećim pobornikom sloge Srba i Muslimana”.¹⁹

Alibegovići su imali beglučke posjede u općini Derventa. Dio njihovog begluka tražio je nakon Prvog svjetskog rata Ilija Dankić iz Begluka (i to površinu od 86,850 dunuma) tvrdeći da taj posjed obrađuje od 1884., da su njegovi preci kupili kmetsko pravo na tu zemlju od Šemsi-bega Širbegovića (“za jednu kobilu sa ždrijetom, dva ovna i 50 for.”), ali to kmetsko pravo nije ubilježeno u gruntovnicu,

¹⁶ AS, Alibegovići, k. 5, pismo od 4. 8. 1899.

¹⁷ AS, Alibegovići, k. 5, pismo od 22. 8. 1899.

¹⁸ Njegov brat, Uzeir-beg, piše mu 22. juna 1907. da je čuo da je Fehim-beg prodao imanje u Miloševcu za 79 (?) po dunumu. (AS, Alibegovići, k. 8. pismo od 22. 6. 1907.)

¹⁹ *Srpska riječ*, br. 88, 24. 4. (7. 5.) 1908.; R. Donia: *Islam pod dvoglavim orlom*, str. 366. Fehim-beg je početkom 20. stoljeća zadužen od vođa autonomnog pokreta da u kotarevima Derventa i Prnjavor prikuplja potpise podrške pokretu.

te da je taj posjed od 1910. u vlasništvu Alibegovića. Međutim, to je zemljište 1904. na javnoj dražbi kupio Uzeir-beg Alibegović.²⁰

Osim ove grane Alibegovića, Rustan-begovih potomaka, druga grana ostala je i dalje živjeti u Kobašu. Početkom 20. stoljeća u Kobašu su živjeli Reuf-beg, Derviš-beg i Almas-beg Alibegović. Reuf-beg i Derviš-beg su Rustan-begova braća.²¹ Za razliku od Alibegovića u Derventi, koji su se više bavili trgovinom i krajem austrougarske vladavine nisu imali značajnijih kompleksa begluka,²² kao ni znatniji broj kmetskih selišta, ogranak koji je ostao u Kobašu raspolagao je sa nešto više selišta, ali uprkos tome 1918. čitava porodica raspolagala

²⁰ ABiH, AGD, 9758/23; O kupovini ovih posjeda pisao je Uzeir-beg 30. aprila 1904. advokatu Sunariću u Banju Luku. On piše da je kupio i neke zgrade od Širbegovića, koje je zatim izdao pod kiriju, ali kada je htio naplatiti kirije od tog kirajdzije, sudija mu je rekao da ne može uzimati kiriju "i naredijo je da se kirija sudu donese pošto su Širbegovića jetimi fukare da se imaju otale izdržavat" (AS, Alibegović, k. 8, pismo od 30. 4. 1904).

²¹ Derviš-beg također se bavio trgovinom. (Posebno vidi pismo koje Rustan-beg Alibegović 18. oktobra 1881. piše Danijelu Barohu u Sarajevo u vezi sa nekim Derviš-begovim trgovačkim poslovima. AS, fond Alibegović.)

²² Nešto begluka ova porodica imala je u katastarskoj općini Podnovlje. Poslije Prvog svjetskog rata dio tih begluka dodijeljen je Jovici Cvijetiću, a nasljednicima Uzeir-bega Alibegovića isplaćena je odšteta u visini od 6.484 dinara (ABiH, AGD. K. 149). Zna se, također, da je Rustan-beg Alibegović početkom 20. stoljeća imao posjede u selu Kruškovo Polje (kotar Gradačac). U jednom pismu od 25. 8. 1889. on veli kako mu je to selo "kroz kupovinu pripalo" te da namjerava tamo napraviti neke zgrade "za pobiranje tretine". Rustan-beg, međutim, ne navodi koliki su bili ti posjedi, samo ističe kako je vlada neko njegovo zemljište u gruntovnici upisala kao erarno vlasništvo (AS, Alibegović, k. 2, pismo od 25. 8. 1889. upućeno Zemaljskoj vladi u Sarajevo). Iz jednog pisma, što ga je 12. 8. 1908. Asim-beg uputio svom ocu Uzeir-begu, vidi se da su oni i tada imali posjede u selu Kruškovo Polje (Asim-beg piše da su tada već bili skupili 680 snopova pšenice i 510 snopova zobi). (AS, Alibegović, k. 8. pismo od 12. 8. 1907.) Poslije Prvog svjetskog rata Gavro Damjanović iz Kruškovog Polja tvrdio je kako je 1912. od Uzeir-bega Alibegovića bio kupio 50 dunuma begluka "za 2 konja, 2 vola i 200 K u gotovini, ali to nije u gruntovnici provedeno" (ABiH, AGD, 14148/22.)

je sa ukupno 100 selišta,²³ s tim što je od tog broja čak 34 selišta u katastarskoj općini Bukovica, šest u katastarskoj općini Poloj i jedno u katastarskoj općini Močila Donja bilo u vlasništvu ove porodice sa neznatnom jednom osminom.

Kotar	Katastarska općina	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta
Derventa	Bukovica	34		34
Derventa	Dubočac	3		3
Derventa	Kuljenovci	1		1
Derventa	Močila Donja	1		1
Derventa	Odžak	3		3
Derventa	Poloj	6		6
Derventa	Trstenci	2		2
Prnjavor	Brusnik	1		1
Prnjavor	Kaoci	38		38
Prnjavor	Kobaš	1		1
Prnjavor	Lepenica	8		8
Prnjavor	Sitnež Srpski	1		1
Gradačac	Modriča	1		1
Ukupno		100		100

Tabela: Kmetska selišta porodice Alibegović 1918. godine

Kao što se iz prethodne tabele može zaključiti, porodica Alibegović, s obzirom na veličinu svojih zemljišnih posjeda, nije pripadala gornjem sloju begovske društvene strukture. Najgušća koncentracija njihovih selišta bila je u katastarskoj općini Kaoci u kotaru Prnjavor (tu im je pripadalo 38 selišta, a vlasnici su bili nasljednici Reuf-bega i Derviš-bega Alibegovića iz Bosanskog Kobaša). Ova porodica već sredinom 19. stoljeća uključila se u trgovački sloj i na tome je temeljila

²³ Kada je Rustan-beg Alibegović umro (23. 10. 1900.) njegova radnja pripala je Uzeir-begu. Robu koja se zatekla u dućanu Uzeir-beg je podijelio sa bratom Fehim-begom. "Imamo još napose djeliti 80 kuća kmetova i u Kobašu Dubočcu zemalja i zgrada" (AS, Alibegovići, pismo od 26. oktobra 1900).

svoj društveni status u vremenu austrougarske uprave. Ovo je dobar primjer koji ukazuje na proces uključivanja pojedinih begovskih porodica u nove društvene tokove u okviru kojih se, transformacijom begova iz zemljoposjedničke elite u trgovce, postepeno izgrađivao građanski sloj.

BAŠAGIĆ

Bašagići su znamenita begovska porodica iz Nevesinja koja je igrala važnu ulogu u povijesti Bosne od kraja 17. stoljeća pa sve do kraja austrougarske vladavine u Bosni i Hercegovini. Njihov uspon počinje sa Redžep-pašom, Derviš-begovim sinom i unukom Abdullah-begovim, koji je nakon Bečkog rata imenovan beglerbegom i muhafizom u Nikšiću. Godine 1695. postao je hercegovački valija, a poginuo je 1703. u Drobnjacima. S njim su tada poginuli i njegov brat Musli-beg i sin Murteda-beg. Iza Redžep-paše ostao je malodoban sin Derviš Mehmed-beg, čiji su sinovi Mustafa-paša i Osman-beg. Mustafa-pašini potomci su Pašići iz Čajna kod Nevesinja, a Osman-begovi sinovi su Sulejman-paša (?-1719.), Imšir-paša (?-1815.), čiji su potomci Imširpašići iz Vakufa, i Daut-beg (?-1829.). Sulejman-pašin sin, Derviš Hasan-paša (?-1814.), istakao se u vrijeme pohoda na Beogradski pašaluk, zbog čega je dobio titulu paše i dužnost nevesinjskog muselima. U isto vrijeme njegov brat, Daut-beg, sa položaja cerničkog muselima (Gacko) uzdigao se do položaja pivsko-nevesinjskog muselima, koji je zadržao do smrti 1829. godine. Daut-begov sin je Lutfullah-beg (Bašaga) (?-1851.), oženjen sa Alijom Selmanović, a od njegovih sinova važnu ulogu su imali Osman-paša (?-1881.) i Ibrahim-beg (1841.-1902.). Osman-paša je kao mladić stupio 1863. u gardu sultana Abdul Aziza poznatu pod nazivom silahšori (strijelci), a koju su činili bosanski i arnautski plemići. Nakon raspusta ove garde vratio se u Bosnu 1874. i bio kajmekam u Bugojnu. Godine 1877. imenovan je beglerbegom i mutesarifom u Sjenici. Teško je obolio, zbog čega je otišao u Istanbul, gdje je i umro 1881. bez potomstva. Bio

je oženjen od porodice Selmanović, kao i njegov otac. Ibrahim-beg je bio pivsko-nevesinjski muselim te kajmekam u Pivi, Foči i Ljubuškom. Godine 1876. je poslanik u Turskom parlamentu, a ostao je upamćen po tome što je bio jedini zastupnik iz BiH koji je govorio u Parlamentu, i to prilikom predaje Nikšića Crnoj Gori, zbog čega je čak na znak predsjednika parlamenta, Ahmed Vefik-paše, napustio Istanbul, "jer bi ga inače Bospor progutao". Nakon 1878. kotarski je predstojnik u Stocu i Konjicu. Godine 1882. podnio je ostavku i nastanio se u Sarajevu. Već 1883. imenovan je vakufskim inspektorom ("evkaf mufetiš") sa godišnjom plaćom u iznosu od 2.000 forinti, a 1893. za predsjednika Vakufskog povjerenstva za BiH. Umro je 8. 11. 1902. u Sarajevu.²⁴ Supruga mu je bila Almasa-hanuma, kćerka Derviš-paše Čengića i unuka znamenitog Smail-age Čengića. Iza sebe je ostavio sinove Teufik-bega (?-1942.), Safvet-bega (1870.-1934.), Osman-bega (?-1927.) i Muhamed-bega, poznatog i pod imenom Mujabeg, arhivar Kraljevske banske uprave Drinske banovine (?-1933.). Jedna njegova kćerka, Munira-hanuma, udala se 1889. za Riza-bega Kapetanovića, sina Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka, a druga, Kanita-hanuma, bila je udata za Šemsi-bega Salihbegovića.²⁵ U austrougarskom vre-

²⁴ IAS, BS - 73.

²⁵ *Sarajevski list*, br. 42, 10. 4. 1889.; *Novi Behar*, br. 13, 1. 11. 1927., str. 207; *Novi Behar*, br. 22. I 23, 1. 4. 1931., str. 321-324; *Novi Behar*, br. 16, 15. 2. 1933., str. 218; *Novi Behar*, br. 19-21, 1. 5. 1934., str. 271-275; S. Bašagić: *Znameniti Hrvati*, str. 16, 17, 18, 34, 41, 61, 63, 72. Genealogija nevesinjskih Bašagića, koju mi je ustupila Mubera-hanuma, unuka Safvet-bega Bašagića, nije potpuna, a mjestimice je i pogrešna. Safvet-beg Bašagić jedanput je ukratko skicirao genealogiju svoje porodice, počevši od Osman-bega Redžepašića s kraja 18. stoljeća. On tu navodi i genealogiju svoje nene, Alije Selmanovića (udate za Lutfullah-bega Bašagu Redžepašića), svoje majke, Almasa-hanume Čengiće, kao i genealogiju svoje supruge, Fahrija-hanume Bašagić. Ovaj koncept, kao i rezultati naših istraživanja, kazuju da je pogrešno dosadašnje čak i u porodici veoma rašireno vjerovanje da se Safvet-beg oženio sa svojom amidžicom. Naime, otac Fahrijin zvao se Čamil-beg, bio je oženjen sa Naila-hanumom Rizvanbegović, a njezin djed bio je Muhamed-beg Redžepašić. Koncept ove genealogije što ju je pisao Safvet-beg nalazi se kod porodice Bašagić u ►

menu među pripadnicima ove porodice, osim Ibrahim-bega, značajnu ulogu imali su još Salih-beg, koji je na prijelazu stoljeća bio nevesinjski gradonačelnik, i Ćamil-beg, koji je jedno vrijeme bio član općinskog zastupništva u Nevesinju,²⁶ te Ibrahim-begov sin Safvet-beg Bašagić, koji se isticao kako u kulturnom i naučnom tako i u političkom životu, pa je biran za zastupnika u Bosanskom saboru 1910. godine.²⁷

Porodica Bašagić spada u onu kategoriju begovskih porodica čije predstavnike na prijelazu 19. i 20. stoljeće ne karakterizira posjedovanje velikih zemljišnih kompleksa, ali je znatan dio njihovih pripadnika obavljao razne administrativne i činovničke poslove u upravnim strukturama vlasti i za to dobivao odgovarajuću plaću.²⁸ Pritom, zbog sudjelovanja u upravnim strukturama vlasti pripadnici porodice napuštali su Hercegovinu i nastanjivali se u mjestima gdje su službovali, najčešće se pomjerajući prema Sarajevu. Uprkos tome,

► Sarajevu. U posjed fotokopije autor je došao dobrotom Medhija-hanume Maglajlić iz Sarajeva.

²⁶ R. Donia: *Islam pod dvoglavim orlom*, str. 162-163

²⁷ Vidi: Dž. Juzbašić: *Nacionalno-politički odnosi*, passim; *Zbornik radova naučnog skupa "Safvet-beg Bašagić - bošnjačka intelektualna strategija"*. Zenica 1994.

²⁸ *Muslimanska svijest* u broju 45 od 10. studenoga 1909. objavila je jedan članak o navodnom lošem ekonomskom stanju nekih begovskih porodica u Nevesinju, pri tome, mada se ne spominje nijedna begovska porodica, misleći prije svega na loše stanje porodica Bašagić i Muslibegović. Na taj članak reagiralo je "nekoliko Muslimana – građana" iz Nevesinja, koji su se jednim pismom obratili listu *Bošnjak* kako bi demantirali takvo pisanje. Ovi Nevesinjci tvrde kako su Bašagići napredovali i u nauci i u materijalnom pogledu, "jerbo ih ima među njima, koji su svoj imetak kroz 20 godina podvostručili. Danas se nalazi mnogo njihovih građevina i dućana moderno građenih po glavnim ulicama grada smještenih" (*Bošnjak*, br. 46, 26. 11. 1909., str.2). Usporedi i: *Muslimanska svijest*, br. 52 od 29. prosinca 1909., gdje se ponovo zastupa teza o nazadovanju nevesinjskih begova. "Iz dvadeset begovskije porodica navesti dvojicu trojicu trgovaca, kojima na našu radost posao lijepo ide, zaista je slab dokaz da 'plemstvo' u tome mjestu uopće napreduje, pa sve kad bi ta dvojica-trojica imala svu trgovinu nevesinjsku u svojim rukama što na žalost nije slučaj (...)."

krajem Prvog svjetskog rata porodica Bašagić raspolagala je sa 372 kmetska selišta, pri čemu je poznata površina za 213 selišta (ovih 213 selišta obuhvatalo je površinu od 18.748,35 dunuma). Među predstavnicima porodice Bašagić krajem Prvog svjetskog rata velikim zemljišnim posjedima isticali su se Hrustan-beg, sa 110 selišta i ukupnim zemljišnim posjedom površine 5.727,447 dunuma, Hajdar-beg, sa 103 kmetska selišta, te Zulfi-beg, sa 94 kmetska selišta koja su obuhvatala površinu 6.040,928 dunuma. Zemljišni posjedi ostalih pripadnika porodice Bašagić bili su mali, osim posjeda u Vijačanima, kotar Prnjavor, koje je od svoje majke Almasa-hanume Čengiće naslijedila Kanita-hanuma Bašagić, udata za Šemsi-bega Salihbegovića (radi se o 34 kmetska selišta ukupne površine 4.968,37 dunuma.).

Kotar	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta	Oranice	Šume	Livada	Ostalo	Ukupno
Bileća	13		13					
Mostar	4	1	3	4,3	291,04		4,38	299,72
Nevesinje	206	84	132	8,94		44,15	11,53	5.037,195
Prnjavor	34	34						4.968,37
Stolac	115	94	11	101,015	9,52		20,68	8.443,06
Ukupno	372	213	159	114,255	300,56	44,15	36,59	18.748,35

Tabela: Kmetska selišta porodice Bašagić

Kao što se iz ovog pregleda može vidjeti, najveća koncentracija zemljišnih posjeda koji su krajem Prvog svjetskog rata bili u vlasništvu predstavnika porodice Bašagić bila je u kotaru Nevesinje, a zatim u Stocu, i to u krajevima koji se prostiru od Stoca prema Čapljini. Tu se njihovi posjedi prepliću sa posjedima porodice Rizvanbegović, što je posljedica udadbeno-ženidbenih veza ovih porodica.²⁹

²⁹ Usporedi pregled zemljišnih posjeda porodice Rizvanbegović.

BEGOVIĆ

Begovići su begovska porodica iz Dervente koja je od 1773. obavljala dužnost kapetana u Derventi. Prvi Begović kapetan Dervente bio je Salih-beg (kapetan od 1773. do 1790.), koji je poginuo od rana zadobijenih u Dubičkom ratu, a naslijedio ga je Mustafa -beg (1790.-1806.), koji je poginuo u boju na Mišaru, a zatim Mahmud-beg (1822.-1864./65.), za vrijeme čijeg su maloljetstva kapetanijom upravljali njegovi rođaci Osman-beg, zvani Derventa, a zatim Osman-beg, zvani Veliki. Sestra Mahmud-bega, Hanifa-hanuma, bila je udata za Husein-bega Gradašćevića.³⁰ Mahmud-begovi potomci su derventski Kapetanovići, ali je i dalje u Derventi postojala porodica Begović.³¹ Godine 1857. Hasan-beg Begović iz Dervente firmi Jarić – Vranicani prodao je svoju šumu na Vučjaku za izradu dužica.³²

Među derventskim begovima koji su bili aktivni u vrijeme austrougarske vladavine važnu ulogu imali su Šemsi-beg i Sulejman-beg, sinovi h. Jusuf-bega Begovića.³³ Šemsi-beg bio je oženjen s Umihanom Džinić i imao je u Gornjem Svilaju (ispod planine Vučjak, blizu Odžaka i Bosanskog Šamca) 140 kmetskih selišta.³⁴ Njegovi kmetovi na planini

³⁰ A. Aličić: *Pokret za autonomiju*, str. 404.

³¹ H. Kreševljaković: *Kapetanije*, str. 170-171.

³² G. Šljivo: *Bosna i Hercegovina 1854.-1860.*, str. 573.

³³ *Sarajevski list*, br. 60, 23. 5. 1888., str. 3.

³⁴ Selo Gornji Svilaj pripadalo je dvjema begovskim porodicama: Begovićima (3/4) i Osmanbegovićima (1/4). (*Srpska riječ*, God. VII, br. 38, 19. 2. (4.3.) 1911., str. 2-3.) List *Musavat* 1911. objavio je dopis iz Odžaka u kojemu se kaže da selo Gornji Svilaj kod Odžaka leži na obali rijeke Save i obuhvata približno 16.000 dunuma sa oko 120 mustedžirskih kuća. "Ovo je selo od davnina 3/4 pripadalo familiji Begović iz Dervente, a 1/4 familiji Osmanbegović također iz Dervente. Prigodom osnivanja gruntovnice 1886. upisana je u Gor. Svilaju beglučka zemlja zvana "Bara rit" u površini od 4.000 D. na zemaljski erar. U ono vrijeme bivši vlasnik Svilaja rahmetli H. Šemsi-beg Begović odmah ustade protiv ovakvoga postupka, naime da se njegove beglučke zemlje upisuju u ►

Vučjak imali su ispašu, a uz rijeku Savu nizinu zvanu Svilajski rit. Međutim, Vlada je na Vučjak naselila njemačke koloniste (selo Kadar). Nakon Šemsi-begove smrti imanje su naslijedile njegove kćerke, od kojih se jedna (Sejda-hanuma) udala za Muharem-bega Muhu Kapetanovića, suca u Derventi.³⁵ Svilajski rit, koji je u gruntovnici bio upisan kao begluk Bara rit, površine oko 4.000 dunuma, pripao je Muharem-begu Kapetanoviću, koji je nastojao zabraniti kmetovima korištenje tog zemljišta, ali je sud odlučio da kmetovi "imaju pravo služnosti ispaše" jer su to činili "od pamtivijeka".³⁶ Senija Begović, kćerka Šemsi-begova, udata za Edhem-bega Uzeirbegovića u Maglaj, imala je begluk u katastarskoj općini Gornji Svilaj, kotar Derventa (u suvlasništvu sa sestrom Mubera-hanumom, udatom za Ismet-bega

▶ erar, te je radi njegovih molba i tužba, zemaljska vlada odredila, da se provedu izvidi na licu mjesta radi upisivanja "Bare rit" na erar. Pošto su sami Svilajčani, te seljaci drugih okolni sela dokazali, da je "Bara rit" uvijek bila beglučka zemlja gospodara Gornjeg Svilaja, da na iste zemlje niko drugi nema nikakova prava; dapače da su oni iste zemlje obrađivali ako bi bila sušna godina i gospodarima hak davali, te na temelju ovih izvida odredila, da se "Bara rit" u gruntovnici imade brisati kao erarno zemljište, te upisati kao begluk na vlasnika Gornjeg Svilaja prema njegovim dijelovima, a to 3/4 na ime H. Šemsi-bega Begovića, a 1/4 na ime Osmanbegovića. (...)" U članku se dalje veli kako tih 4.000 dunuma vrijedi 400.000 K. Sve se to dešavalo 1892., a h. Šemsi-beg Begović umro je 1893, ostavivši iza sebe troje malodobne djece, od kojih je najstarije imalo sedam godina. Zbog toga se nije vodilo računa o ovim zemljama, sve do 1908., kada su gospodari G. Svilaja odlučili regulisati ovu "Baru rit", jer je bila stalno plavljena rijekom Savom. Seljaci su se pobunili, tražeći to zemljište za svoju ispašu, bez obzira što u selu već imaju 1.000 dunuma erarne zemlje za ispašu. Od jula 1908. vodila se oko toga parnica na sudu, koja je završena krajem 1910. donošenjem presude u korist seljaka. (*Musavat*, god. VI, br. 12, Sarajevo 22. februara 1911.; *Musavat*, god. VI, br. 19, Sarajevo 22. marta 1911.)

³⁵ Sejda-hanuma nakon smrti Muharem-bega Kapetanovića preudala se za Hifzi-bega Teskeredžića. Preostale četiri Šemsi-begove kćerke bile su udate za Mustafa-bega Kapetanovića u Derventu (Vasvija-hanuma), Hašim-bega Hafizadića u Travnik (Šuhret-hanuma), Edhem-bega Uzeirbegovića (Senija-hanuma) i Ismet-bega Gavrankapetanovića u Sarajevo (Mubera-hanuma).

³⁶ *Srpska riječ*, God. VII, br. 38, 19. 2. (4. 3.) 1911., str. 2-3.

Gavr Rankapetanovića, čiji je sin bio Zijah-begom Gavrankapetanović).³⁷ Šemsi-beg ostao je upamćen po svom suparničkom odnosu prema pripadnicima derventske porodice Alibegović i tzv. Prkos kući, koju je izgradio 1891./92. s ciljem da "prkosi" Rustan-begu Alibegoviću.³⁸

Osim Šemsi-bega Begovića značajna je i uloga Sulejman-bega, drugog h. Jusuf-begovog sina. U vrijeme reguliranja šumskih posjeda početkom austrougarske vladavine h. Jusuf-begu Begoviću priznato je pravo vlasništva na više parcela u općini Vrbovac površine, 510 dunuma, i, u općini Lupljanica, na jednu šumu, površine 3.790 dunuma, dok su mu ostali zahtjevi bili odbijeni. Kasnije je Sulejman-beg Begović zatražio šumu u Vrbovcu površine 2.700 dunuma, ali nije poznato kakva je odluka donesena.³⁹ Poslije Prvog svjetskog rata dio begluka u Donjoj Lupljanici dodijeljen je Iliji Đuriću, zvanom Macan.⁴⁰

Nasljednici Sulejman-bega Begovića (Ramiz-beg i Miralem-beg⁴¹) spadali su u vrh bosanske zemljoposjedničke elite. Miralem-beg

³⁷ ABiH, AGD, 8008/28.

³⁸ O ovome opširnije vidi u dijelu ovog rada gdje se raspravlja o povijesti porodice Alibegović.

³⁹ ABiH, ZMF, Präs. 484/1910.

⁴⁰ ABiH, AGD, 2118/29.

⁴¹ Miralem-beg Begović rođen je oko 1878. i bio je najbogatiji zemljoposjednik u kotaru Derventa. Završio je samo osnovnu školu, bio je oženjen sa Mujesira-hanumom, kćerkom Rifat-bega Sulejmanpašića iz Maglaja (negdje se spominje da je ona kćerka Rifat-bega Alipašića iz Maglaja, a ponekad i kao sestra Edhem-bega Uzeirbegovića, što je najvjerovatnije greška, budući da je sestra Edhmed-bega Uzeirbegovića, Šefika-hanuma, bila udata za Irfan-bega Sulejmanpašića, brata Mujesira-hanume) i imao je troje djece. Godine 1909. je sa svojim bratom Ramizom i sa čitavom porodicom otputovao u Istanbul, gdje je posjedovao jednu kuću, tobože da posjete sestru koja je tamo bila udata. Početkom avgusta 1909. vratio se u Derventu. Ustanak i pokolji u Istanbulu, čiji je svjedok bio, ostavili su na njega loš utisak, pa je nakon povratka često pričao da se osjeća sretnim što je austrijski podanik i odmah nakon proklamacije Aneksije istupio je iz Kluba bosanskohercegovačke emigracije u Istanbulu. Isticao je da su Bošnjaci dobivanjem vjersko-prosvjetne autonomije postigli svoj cilj. Izabran je u prvi Vakufsko-mearifski sabor 1909. godine. ►

Begović tvrdio je kako je u Lupljanici Donjoj, kotar Derventa, imao preko 4.000 dunuma beglučkog zemljišta “koje se sastoji dijelom od starog naslijeđenog beglučkog zemljišta, a dijelom je nastalo tako, da su moji kmetovi, uz primanje protuvrijednosti pristajali na pobeglučavanje pojedinih parcela. Budući su tom pobeglučavanju bili većinom razlozi komasacione prirode, to se protuvrijednost koju su seljaci primali za napuštanje kmet. prava na pojedine komade zemljišta, skoro isključivo sastojala u komadima moga beglučkog zemljišta, koji su naravno bili veći od onoga, što sam dobio od kmeta, a koje sam opet njima dao pod kmetopravo.”⁴² To znači da Miralem-beg svoj begluk nije uvećavao nasilno, a nije se služio ni bilo kakvim sumnjivim postupcima. Inače, u Lupljanici Donjoj imao je i šljivik koji se prostirao oko njegovog čardaka, a koji je zapravo bio njegova djedovina.

Krajem Prvog svjetskog rata porodica Begović raspolagala je sa 240 kmetskih selišta, koja su se nalazila na prostoru kotara Derventa. Većina ovih selišta bila je u rukama nasljednika Šemsi-bega Begovića (njegovih kćerki), dok je nasljednicima Sulejman-bega Begovića (Ramiz-beg i Miralem-beg) pripadalo svega 58 selišta u Lupljanici Gornjoj, stim da su oni raspolagali znatnim kompleksima begluka:

1. Šuhret-hanuma, kći Šemsi-begova, udata za Hašim-bega Hafizadića u Travnik, raspolagala je sa 20 selišta u Vrbovcu;
2. Mubera, kćerka Šemsi-begova, udata za Ismet-bega Gavrankapetanovića u Sarajevo, raspolagala je sa 53 selišta u Svilaju Gornjem;
3. Sejda, kćerka Šemsi-begova, udata za Muharem-bega Kape-tanovića, pa preudata za Hifzi-bega Teskeredžića, posjedovala je ukupno deset selišta sa ukupnom površinom 1.139,27 dunuma (tri u Agićima ukupne površine 348,4 dunuma, tri u Der-

► (ABiH, ZME, Präs. 2125/1909.). Njegova žena imala je brojna kmetska selišta u kotaru Maglaj (u općinama Trbuk, Strieženica, Tumara, Mahoje, Gostović, Bajvati). (ABiH, Evidencija, Kl.br. 4152.)

⁴² ABiH, AGD, br. 11428/20. Dio njegovih begluka u Lupljanici Gornjoj su nakon Prvog svjetskog rata dodijeljeni su Anti i Jozi Vrdoljaku iz Lupljanice Gornje, a njemu je isplaćena odšteta u vrijednosti od 1.005 dinara (ABiH, AGD, k. 147.)

venti površine 136,73 dunuma i četiri u Polju površine 654,14 dunuma);

4. Senija, udata za Edhem-bega Uzeirbegovića, posjedovala je 55 selišta (29 u Brusnici Maloj i 26 u Svilaju Gornjem);
5. Vasvija, udata za Mustaj-bega Kapetanovića, posjedovala je ukupno 28 selišta (jedno u Bišnji Gornjoj, jedno u Vrbovcu, 13 u Brusnici Maloj, od čega je 12 obuhvatalo površinu od 1.339,23 dunuma, i 13 u Trstenicima, od čega je također 12 obuhvatalo površinu od 1.206,917 dunuma);
6. Nasljednici Sulejman-bega Begovića (Ramiz-beg i Miralem-beg) posjedovali su 58 selišta u Lupljanici Gornjoj;
7. Nasljednici Šemsi-bega Begovića i Sulejman-bega Begovića zajedno su posjedovali 16 selišta (šest u Foči, tri u Johovcu, dva u Sočanici Maloj, tri u Vrhovima i dva u Zarićima).

Katastarska općina	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta	Oranice	Šume	Livada	Ostalo	Ukupno
Agići	3	3		116,95	220,56	0	10,89	348,4
Bišnja Gornja	1		1					
Brusnica Mala	42	12	30	1.134,67	132,28	0	72,28	1.339,23
Derventa	3	3		134,31	1,61	0	0,81	136,73
Foča	6		6					
Johovac	3		3					
Lupljanica Gornja	58		58					
Polje	4	4		493,22	135	0	25,92	654,14
Sočanica Mala	2		2					
Svilaj Gornji	79		79					
Trstenici	13	12	1	868,369	293,012	4.008	41,528	1.206,917
Vrbovac	21		21					
Vrhovi	3		3					
Zarići	2		2					
Ukupno	240	34	206	2.747,519	782,462	4.008	151,428	3.685,417

Tabela: Kmetška selišta porodice Begović u kotaru Derventa

Opći je zaključak da je porodica Begović raspolagala znatnim zemljišnim kompleksima, ali se taj posjed ženidbenim vezama smanjivao (Šemsi-beg Begović nije uopće imao muško potomstvo). Posjed nasljednika Sulejman-bega Begovića uglavnom se sastojao od begluka, a manjim dijelom od kmetskih selišta.

BEGZADIĆ

Begzadići su begovska porodica iz Skočića kod Zvornika. Prema porodičnoj predaji, za koju ne postoji pisanih povijesnih izvora, rodonačelnik Begzadića došao je iz Alepa (Sirija) kao vojskovođa sa sultanom Mehmedom II Fatihom. Za ratne zasluge sultan ga je nagradio velikim posjedom, “koji se sastojao od devet sela, sa 2.000 kmetovskih kuća na obje strane rijeke Drine, čak do Fruške gore, sa sjedištem Skočić – Zvornik i prezimenom Begzade (plemenit)”. Početkom 19. stoljeća u porodici Begzadić ističe se Smajl-beg Begzadić, koji je sagradio jednu kulu u Skočiću. Njega je zvornički kapetan Ali-paša Fidahić, zbog rivalstva, dao zadaviti oko 1825. godine.⁴³ Smajl-begov sin, Derviš-beg, kao maloljetan, spasio se bjekstvom u Derventu,⁴⁴ odakle mu je bila majka, i vratio se u Skočić

⁴³ Kreševljaković navodi da ga je Ali-paša pogubio “kao odmetnika”. (H. Kreševljaković: *Izabrana djela*, II, str. 486.)

⁴⁴ U porodičnoj tradiciji vjeruje se kako je Derviš-bega od ubistva spasio njegov kahfedžija, Hasan Čauš, koji je o namjerama Ali-paše Fidahića izvijestio begovicu u Skočiću. Nakon toga je kmet Smajl-bega Begzadića, Risto Galić – Grlica iz sela Ugljare prebacio begovicu sa sinom do Tuzle, a odatle je otišla u Derventu, odakle je bila rodom. Iz Dervente begovica je sa sinom Derviš-begom otišla u Travnik kod brata, a nakon 20 godina Derviš-beg se vratio u Skočić. (*Rodoslovlje porodica Begzadić – Hadžinurbegović iz Zvornika*. Podatke sakupio i sredio Ibrahim Hadžinurbegović – Nur-beg, sin Salke i Zarfe, rođene Hadžić, Tuzla januara 1996.)

nakon punoljetstva. Za Derviš-bega zna i narodna pjesma.⁴⁵ Imao je četiri sina, zahvaljujući kojim su se Begzadići razgranali u četiri nove porodice. Na primjeru porodice Begzadić vidimo kako se izvorni naziv porodice vremenom gotovo sasvim izgubio, bez obzira na stvarni značaj koji je sama povijest davala toj porodici i pojedinim njezinim ograncima. Krajem 19. stoljeća porodica Begzadić pod tim imenom više ne postoji, nego samo njezini pojedini ogranci: Hadžinurbegović, Tahirbegović, Osmanbegović i Hasanbegović.⁴⁶

Prema narodnoj predaji, na koju se pozivao i znameniti bosanski historičar Hamdija Kreševljaković, Begzadići su imali posjede u selima Skočić, Ročević, Šepak, Glavičica, Gornje i Donje Crnjelovo, Velika i Mala Obarska, Svinjarevac, Batković, Grnčari, Nedjelica i Jerebica.⁴⁷ Mi smo utvrdili predstavnike ogranaka Hadžinurbegović, Tahirbegović i Osmanbegović, dok za predstavnike ogranka Hasanbegović nismo uspjeli pronaći potrebne podatke.⁴⁸ Prva tri ogranka početkom 20. stoljeća nisu imala značajnije komplekse beglučkog zemljišta, ali su zato kmetska selišta bila još uvijek dovoljno brojna. Imali su ukupno 322 kmetska selišta (241 u kotaru Zvornik, u katastarskim općinama Šepak, Glavičice⁴⁹, Rastošnica, Skočić, Labucka i Trnova Srpska, i

⁴⁵ "Pod Skočićem trava potrvena, / Gazile je zvorničke spahije, / Sedlajući, konje igrajući, / Ponajviše Derviš-begov Đogo. / Da mu beže uzde ne priteže, / Skočio bi gradu na bedeme, / Sa bedema kuli na pendžere, / Sa pendžera dragoj na dušeke (...)"

⁴⁶ Alija Uzunović – Nusret Banjanović: *Kozluk. Monografija*. Kozluk januara 1979., str. 36; M. Hudović: *Zvornik*, str. 285; *Rodoslovlje porodica Begzadić – Hadžinurbegović – Gradašćević*. Priredio dr. Smail Nurbegović, Tuzla maja 1995.

⁴⁷ H. Kreševljaković: *Izabrana djela*, II, str. 487.

⁴⁸ Uspio sam doći samo do podataka da su Husein, Sinan, Džemal i Zumreta Hasanbegović iz Skočića imali jedno selište i jedan dio begluka u Skočiću, i sve su to dijelili na jednake dijelove. Iz toga se može pretpostaviti da je ovaj ogranak ili bio osiromašio, što je veoma vjerovatno, ili nisam uspio prikupiti sve informacije o njihovim posjedima. (ABiH, AGD, br. 4261/21.)

⁴⁹ Smail-beg Hadžinurbegović, skupa sa Osman-agom Klempićem, godinama se sporio sa svojim kmetovima iz Glavičice oko prikupljanja haka. (ABiH, ZMF, opća, Nr 8406/1909.)

81 u kotaru Bijeljina, u katastarskim općinama Balatun, Bukovica, Crnjelovo Donje, Johovac i Janjari Srpski). Od ovih ogranaka najviše kmetskih selišta imali su Hadžinurbegovići (179), zatim Tahirbegovići (81) i Osmanbegovići (62). Od ukupno 322 selišta, za 115 može se utvrditi tačna površina, koja iznosi 7.881,809 dunuma, što znači da je prosječna površina njihovog selišta iznosila 68,5 dunuma.

Kotar	Ukupan broj	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta	Oranice	Šume	Livade	Ostalo	Ukupno
Bijeljina	81	46	35	2.076,834	1.021,148	408,312	373,11	3.879,404
Zvornik	241	69	172					4.002,405
Ukupno	322	115	207	2.076,834	1.021,148	408,312	373,11	7.881,809

Tabela: Kmetska selišta porodice Begzadić (ogranci Hadžinurbegović, Osmanbegović i Tahirbegović)

Pripadnici ogranka Hadžinurbegović 1918. činili su tri porodice, a one su posjedovale 179 selišta:

1. Smail-beg, sin umrlog Halil-bega posjedovao je 90 selišta (u Šepku šest, u Glavičici 68 i Skočiću 16, jedno selište u Glavičici posjedovao je po pola sa Azeminom, rođenom Begzadić, udovicom Klempić⁵⁰ – površina ovih selišta nije poznata), dok je njegova supruga, Tahira-hanuma Alajbegović Grbavac, donijela u miraz 19 kmetska selišta u Rastošnici, čija je površina iznosila

⁵⁰ Azemina Begzadić iz Zvornika bila je udata za Hasan-agu Klempića iz Zvornika. Ona je 1913. živjela u Bijeljini i tuži se Šerijatskom sudu da joj nije pripalo nikakvo nasljeđe iza umrlog joj muža Hasan-age (“koji je umro po prilici prije 12. godina”). Njegovo imanje podijeljeno je između nasljednika “i moji sinovi i zetovi sad taj grdni imetak troše i zidaju ne obazirući se na mene”. Šerijatski sud u Zvorniku 15. 1. 1914. poslao je akt Vrhovnom šerijatskom sudu u kome je istaknuto kako Hasan-aga nije ostavio iza sebe pokretnog imetka, “već samo nepokretnog mulka u vrijednosti od 1.020 Kruna, a mirie nekretnina u više kotareva u vrijednosti od 41.772 Krune i to iskazanog duga i priznatog po nasljednicima u ostavinskom zapisniku svotu od 30.184 krune koje su nepokretnine urudžbenom isparavom od 13. 5. 1907., na punodobne nasljednike uručene” (ABiH, VŠS, k. 30, br. 15/1913.)

- 1.297,34 dunuma; Tahira-hanuma u miraz je donijela i 945,591 dunum begluka u Rastošnici, Glavičici, Skočiću i Zvorniku;
2. Ibrahim-beg Hadžinurbegović, sin h. Nur-begov, posjedovao je 26 selišta ukupne površine 1.304,12 dunuma (dva selišta u Šepku površine 121,38 dunuma, 24 selišta u Skočiću površine 1.182,74 dunuma), te jedno selište u Skočiću površine 19,6 dunuma skupa sa Fatimom, kćerkom Salih-bega Hadžinurbegovića;
 3. Fatima, kćerka Salih-bega Hadžinurbegovića, udata za Izet-bega Salihbegovića, posjedovala je ukupno 43 selišta, od toga 40 selišta obuhvata površinu 2.711,694 dunuma (29 selišta u Crnjelovu Donjem površine 2.298,904 dunuma, 11 selišta u Skočiću površine 412,79 dunuma i tri selišta u mjestu Johovac, čija površina nije poznata).

Ogranak Tahirbegović također su činile tri porodice:

1. Derviš-beg Tahirbegović sam je posjedovao 13 selišta (sedam u Balatunu, kotar Bijeljina, i šest u Skočiću) te još osam selišta u Skočiću po pola sa svojim bratom Jusuf-begom, kao i 21 selište u Skočiću, gdje su on i njegov brat Jusuf-beg sudjelovali u vlasništvu sa po 1/80;
2. Ešrefa Tahirbegović, udata za Ćerim-bega Preljubovića, posjedovala je 18 selišta u mjestu Bukovice ukupne površine 1.580,42 dunuma;
3. Jusuf-beg Tahirbegović posjedovao je šest selišta u Crnjelovu Donjem i tri u Skočiću, dok je njegova kćerka Tahira-hanuma, udata za Ibrahim-bega H. Husejinovića, zvanog Hadžić, iz Trnove Turske kod Zvornika, posjedovala 12 selišta u Labuckoj površine 968,555 dunuma;

Od ogranka Osmanbegovića utvrdili smo dva domaćinstva:

1. Nasljednici Tahir-bega Osmanbegovića posjedovali su 12 selišta u Skočiću;
2. Pašana, kćerka Ibrahim-bega Osmanbegovića,⁵¹ posjedovala je 19 selišta u Janjarima Srpskim i 31 selište u Trnovi Srpskoj.

⁵¹ Ibrahim-beg bio je oženjen sa Sajma-hanumom Salihbegović (umrla 1896, a jednini nasljednik joj je kćerka Pašana). Kao Pašarin zastupnik nastupa Smail-beg Grbavac.

BEŠIREVIĆ

Prema predaji, porodica Beširević došla je u Bosnu iz Anadolije, imali su kule u Cetingradu, Pećigradu i Lipniku,⁵² ali su neki porijeklo ove porodice vezali za sina Stojana Jankovića.⁵³ Beširevići iz Ostrošca bili su vlasnici ovog grada ali su ga početkom 20. stoljeća prodali tadašnjem bihaćkom okružnom predstojniku grofu Lotharu Berxu.⁵⁴ Najpoznatija povijesna ličnost iz porodice Beširević je Osman-aga, kapetan Ostrošca od 1690. do 1727. godine. Nosio je titulu aga, a njegovi sinovi nosili su titulu beg. Ova begovska porodica u doba austrougarske vladavine u Bosni nema značajnu ulogu, stoga što je njezin utjecaj na zbivanja u Bosni prestao već sredinom 19. stoljeća sa posljednjim ostrožačkim kapetanom, Murat-begom Beširevićem, "posljednjim članom kuće Beširevića koji je nešto značio na Krajini. On je bio zet Hasan-age Pećkog, s kojim nije živio u osobitom dosluhu." Murat-begova sestra, Ajiša, bila je udata za livanjskog kapetana Ibrahim-bega Firdusa. Nakon što je 1837. bosanski vezir Mehmed Salih-paša Vedžihija, koji je ranije ukinuo kapetanije, opljačkao Ostrožac, a Murat-bega prognao u Malu Aziju, Beširevići su stjerani na prosjački štap. Murat-begu je 1843. dozvoljen povratak u Bosnu, ali se nije vratio u Ostrožac, nego je otišao sestri Ajiši, udovici Ibrahim-bega Firdusa, u Livno, gdje je 1846. umro. "Tako je pod tuđim krovom završio svoj život posljednji ostrožački kapetan."⁵⁵ Mada su početkom 19. stoljeća bili "vlastela u Jasenici, koju im g. 1837. ote Vedžidpaša i grad im obori, pa kapetani i vlastela u Ostrožcu, Peći i u Sturliću, držeći veliko mnoštvo kmetova" Beširevići su u austrougarsko doba "tako siromašni da su i kruha gladni".⁵⁶ Početkom austrougarske up-

⁵² M. Karanović: *Pounje u Bosanskoj krajini*, str. 327.

⁵³ H. A. Šehić: *O postanku triju aristokratskih plemena*, str. 128.

⁵⁴ H. Kreševljaković: *Izabrana djela*, II, str. 604.

⁵⁵ H. Kreševljaković: *Kapetanije*, str. 112-116.

⁵⁶ R. Lopašić: *Bihać i Bihaćka krajina*, str. 7-8.

rave braća Ibrahim-beg i Salih-beg Beširević iz Prijedora posjedovali su u selima Rakelić, Ljubija Latin, Palančište i Brežićani ukupno 68 kmetskih selišta koja su obuhvatala površinu između 2.500 i 3.000 dunuma.⁵⁷ Međutim, zbog velikih dugova u koje su bili zapali zbog neuspješne trgovine, većina ovih selišta prodana su 1884. na dražbi. Krajem austrougarske vladavine Beširevići nisu raspolagali znatnijim kompleksima beglučkog zemljišta.⁵⁸ Čitava porodica imala je svega 198 kmetskih selišta, ali nije bilo nijednog predstavnika ove porodice koji bi samostalno raspolagao sa iole značajnijim brojem kmetskih selišta. Najviše selišta imao je Sulejman-beg, sin umrlog Tahir-bega iz Bosanske Krupe,⁵⁹ koji je posjedovao 29 kmetskih selišta (12 u Vranjskoj Mosuri, devet u Vranjskoj Beširević, pet u Radiću Malom, dva u Petrovićima i jedno u Pučeniku), dok su ostali članovi porodice imali uglavnom manje od 10 selišta. Ako znamo da je Sulejman-beg umro 8. 10. 1918., i da su njegova selišta naslijedili sin Hamdija i tri kćerke (Sidika, Zumra i Atifa), onda se s pravom može konstatirati kako se ovdje radi o posve osiromašenoj begovskoj porodici.

⁵⁷ ABiH, ZVS, 46, br. 111/183. U molbi za dodjelu kredita braća Beširević 28. januara 1884. ističu kako su njihovi kmetovi zbog pobuna 1875.-1878. veoma postradali i osiromašili zbog čega su ih oni od 1879. do 1883. "sa svačim potpomagali". Vele da osim ovih selišta posjeduju još dvije dvokatne kuće u gradu Prijedoru. (ABiH, ZVS, 37, 21-8.)

⁵⁸ U dokumentaciji koja govori o isplaćenim odštetama za oduzeta beglučka zemljišta jedino se navodi isplata odštete malodobnom Hasanu Bešireviću, Mustaj-begovom sinu, za oduzeto zemljište u katastarskoj općini Kriva Rijeka, dodijeljeno Miki Šiški, Mili Đuriću i Peri Janjiću iz Krive Rijeke (kotar Bosanska Dubica), te Zanfija, rođena Mašić, udovica Beširević, Munira i Zarfija, kćerke Ibrahim-bega Beširevića iz Prijedora, za zemljište u katastarskoj općini Božići (kotar Prijedor), koje je dodijeljeno Stanku Turudiji (ABiH, AGD, k. 148). U pregledima beglučkih zemljišta površine iznad 575 dunuma navodi se 1918. godine 575 dunuma u Brežićanima (kotar Prijedor), vlasništvo Vejsil-bega Beširevića, Mustaj-begovog sina, iz Brežićana sa još četiri suvlasnika, te 909,04 dunuma u Hadrovcima (kotar Sanski Most), vlasništvo Mustaj-bega Beširevića, Derviš-begovog sina, iz Bosanske Krupe, sa još sedam suvlasnika (ABiH, AGD, k. 58.)

⁵⁹ ABiH, Evidencija, kl. br. 4051.

Kotar	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta	Oranice	Šume	Livada	Ostalo	Ukupno
Bihać	4		4					
Bosanska Dubica	25		25					
Bosanska Gradiška	26		26					
Bosanska Krupa	59		59					
Bosanski Novi	5		5					
Cazin	33	4	29	198,8	16,35	0,7	8	223,85
Prijedor	20	1	19	145,64	5,77	0	9,27	160,68
Sanski Most	26		26					
Ukupno	198	5	193	344,44	22,12	0,7	17,27	384,53

Tabela: Kmetška selišta porodice Beširević

Iz ovog pregleda može se zaključiti kako su kmetška selišta koja su do 1918. ostala u vlasništvu porodice Beširević najznačajnijim dijelom bila smještena u kotaru Bosanska Krupa, i to i Vranjskoj Beširević i Vranjskoj Mosuri⁶⁰ te u Hašanima. Nešto selišta imali su razbacanih i po okolici Ostrožca, u kotaru Cazin (ukupno 33 selišta 1918. godine, od toga 14 u Rujnici, devet u Vrelu, sedam u Osredku Velikom i tri u Ostrožcu). Opći je zaključak da su zemljišni posjedi porodice Beširević na prijelazu 19. i 20. stoljeća bili neznatni⁶¹ i da je njezina begovska slava prestala već sredinom 19. stoljeća. U doba austrougarske vladavine pripadnici ove porodice imaju marginalan značaj u političkom i socijalnom životu Bosne, a od njihove nekadašnje begovske tradicije ostali su još jedino tragovi.

⁶⁰ U osmansko doba Vranjska je bila posjed porodice Badnjević, a u posjed ove porodice došla je kao miraz. (M. Kozličić: *Stanovništvo i naselja*, str. 350-351, bilješka 892 i 896).

⁶¹ Salih-beg Beširević iz Čejreka (kotar Prijedor) u svojoj molbi za hak od 29. 7. 1920. piše da živi sa trojicom malodobne braće i starom majkom, a da od 200 dunuma zemlje koja je bilo "pod kmetovskim pravom u selu Brežičani nije dobio nikakvu naknadu" (ABiH, AGD, 4618/21.)

BIŠČEVIĆ

Prema predaji koju je početkom ovog stoljeća kazivao Ali-beg Bišćević iz Bosanskog Novog, a koju je zabilježio Milan Karanović putujući Krajinom 1922., predak Bišćevića zvao se Hrustan-beg, bio je kliški sandžak-beg i ćehaja Ferhad-paše Sokolovića. Nakon što su Osmanlije zauzele Bihać postao je bihaćki sandžak-beg, a poslije osvajanja Petrinje Hasan-paša Predojević povjerio je Hrustan-begu da je čuva: “Kad je pao Hasan-paša pod Siskom 1593. pogine i Hrustan-beg u Petrinji. Sudi (se) da je bio Bosanac, a ne Anadolac, jer ga je protežirao Sokolović-paša. Njihov je posed bio: Pritoka, Račić, Kralje, Privilica, Vedro Polje, oba Radića, obe Suvaje, Gudavac, sve tri Jasenice, Majkića Japra, Lušci-Palanka i Dabar.”⁶² Ovu teoriju kasnije je preuzeo Vaso Čubrilović u svojoj raspravi o porijeklu muslimanskog plemstva u Bosni i Hercegovini,⁶³ čime je ova postavka dobila svoje naučno uporište, mada mnogi detalji iz ove teorije nisu posve uvjerljivi.⁶⁴ Činjenica da se kasnije u porodici Bišćević često pojavljuje ime Hrustan-beg mogla bi donekle ići u prilog ovoj teoriji,

⁶² M. Karanović: *Pounje*, str. 327-28.

⁶³ V. Čubrilović: *Odabrani istorijski radovi*, Beograd 1983., str. 228.

⁶⁴ Teza o Hrustan-begovoj pogibiji 1593. nije tačna, jer on nije poginuo u boju pod Siskom, nego je iz tog boja pobjegao (*Starine*, Zagreb 1913., XXXIV, str. 90-91). Skupa s njim pobjegla su još trojica begova, zbog čega su pali u sultanovu nemilost. Iz jednog pisma od 10. avgusta 1593. to se jasno vidi pri čemu se naglašava da su “Rustanbeg i još tri druga što su živa utekla iz boja Sisačkog, u velikoj (su) nemilosti kod sultana, te su sada pozvani u Carigrad. Rustan-beg želi i hoće da slavno kod Petrinje pogine”. (Radoslav Lopašić: *Spomenici hrvatske knjige*, I, str. 180). On je zaista i poginuo 1595. u Petrinji nakon jednog vatrenog okršaja u kojem je bio teško ranjen, a od tih je rana preminuo. Tijelo mu je preneseno iz Petrinje i sahranjeno kod džamije Ferhadije u Banjoj Luci. (Radoslav Lopašić: *Spomenici hrvatske knjige*, I, str. 196; V. Klaić: *Povijest Hrvata*, V, str. 516; Bašagić: *Znameniti Hrvati*, str. 64-65. *Bilješke Smaila Bišćevića /1915.-1996./*, sina Adem-begovog /1894.-1920./ i unuka Muharem-begovog /1860.-1948./)

mada nije moguće dalje pratiti da li je i koliko Hrustan-beg imao djece. Prema jednom drugom porodičnom predanju, koje je prenosio h. Edib Bišćević iz Bosanske Gradiške, a koje je čuo od h. Ibrahim-bega Bišćevića, bogataša iz Ajdina (nedaleko od Izmira u Turskoj),⁶⁵ Bišćevići potječu iz Ripča, od nekog alajbega, nepoznatog porijekla, zbog čega su se u početku zvali Alajbegovići. Taj alajbeg (pukovnik) sudjelovao je u osvajanju Ripča 1591. i Bihaća 1592., i za te zasluge dobio je leno na prostoru od Bihaća do Petrovca. Imao je šestericu ili sedmericu sinova, koji su se naselili na dobivene posjede: Husein-beg dobio je Gradišku, Draksenić i Dubicu; Ibrahim-beg Sanski Most; Sulejman-beg Mostar,⁶⁶ a Muhamed-beg sa još dvojicom ili trojicom braće dobio je Bihać. U Bosanskoj Gradiški postojala su dva stara nišana Bišćevića: jedan je nišan Ali-bega, navodno praunuka Husein-begovog, star preko 200 godina, a drugi je turbe Gaib-efendije Mostarca, staro oko 300 godina. U Gradiški Bišćevići su živjeli u ulici Tekija.⁶⁷ Osim toga, u Sanskom Mostu bila je sačuvana predaja prema kojoj Bišćevići potječu od Hasan-paše Predojevića (poginuo 1593. pod Siskom), a njegova četiri sina su se, prema tom izvoru, raselili iz Bihaća: jedan u Lušci Palanku, drugi u Bosansku Gradišku, treći u Mostar, a četvrti je ostao u Bihaću. Ova teorija nije pouzdana pogotovo što se ne može utvrditi da li je Hasan-paša Predojević uopće imao potomke.⁶⁸

Kasnije se porodica Bišćević znatno uvećala, tako da su članovi ove porodice živjeli u Bihaću i okolini, Sanskom Mostu i okolini, u Bosanskoj Gradiški, Mostaru, Sarajevu, Banjoj Luci, Tuzli, Prijedoru, Bosanskoj Krupi, Bosanskom Novom, u turskim gradovima Izmiru,

⁶⁵ Ovaj Ibrahim-beg umro je 1950. u 130. godini života (Bilješke S. Bišćevića).

⁶⁶ Orijentalista Hivzija Hasandedić, odličan poznavalac povijesti pojedinih hercegovačkih porodica, u kratkom tekstu o mostarskim Bišćevićima, samo konstatira da je to "stara muslimanska porodica čiji članovi ovdje žive od početka 17. stoljeća". (Hivzija Hasandedić: *Bišćevići*. Most, 115-116 (26-27), str. 95-96.)

⁶⁷ Bilješke S. Bišćevića.

⁶⁸ Bilješke S. Bišćevića.

Izmitu, Ajdinu, Inegelu te u Siriji (u Latakiji, gdje je Esad-beg Biščević iz Prijedora bio komandant luke).⁶⁹

Historija porodice Biščević nešto je poznatija tek od 19. stoljeća. Oni su bili bihaćki kapetani. Hrustan-beg (vjerovatno Biščević) bio je bihaćki kapetan od prije 1809. do 1814. godine. Najznamenitiji je svakako Mehmed-paša Biščević, sin Ibrahim-begov,⁷⁰ koji je bio posljednji bihaćki kapetan, a nakon ukidanja kapetanije 1835. postao je bihaćki muslim, i na tom položaju ostao je sve do 1851., kada ga je Omer-paša Latas spremio u progonstvo u Brusu, gdje se oženio sa Almasa-hanumom, kćerkom Mustaj-paše Babića. Kada se 1856. vratio u Bosnu nastanio se u Sarajevu, u punčevoj kući, ubrzo je oslijepio i kao slijepac otišao na hadž, a umro je 21. 2. 1874. godine. Pokopan je na groblju na Alifakovcu. Dvojica njegovih sinova umrli su prije njega.⁷¹ Neki su ga autori opisivali kao velikog nasilnika: "Ovaj paša bio je veliki silnik, pravio je mnogo smutnje na hrvatskom kordunu, ali kad bi došlo do tiesna, vazda bi uzmakao i ostavio na cjedilu ostale krajiške glavare." Jukić ga je opisivao najcrnjim bojama: "Od Mehmed-paše ne može već gori čovjek biti, ne samo po raju, već i po iste Turke: pijanac je nečuveni, ni vlaška ni turska pristala divojka ne može od njega ostati, da je ne oblubi; globi žitelje strašno, jer mu novci trebaju, da se kod devleta i vezira opere."⁷² I Imbro Tkalac, koji je sredinom 19. stoljeća boravio u Krajini, u svojim je *Uspomenama* zabilježio da Mehmed-pašu smatraju nasilnikom, mada ga on lično nije doživio na takav način. Tkalac ga opisuje kao nekog hrvatskog plemića, i samo "da je nosio francusko odijelo svakako bi svijet mislio da je hrvatski ili ugarski aristokrata (...). Imadaše neobično lijepe ruke, za koje bi mu zavidjela i najotmjenija evropska dama (...) a što mi je na njemu bilo najneobičnije, to je bila izvanredna elegancija i otmenost manira." Tkalac je zabilježio i svoj razgovor sa Hrustan-begom, sinom

⁶⁹ Bilješke S. Biščevića.

⁷⁰ G. Šljivo: *Bosna i Hercegovina 1827.-1849.*, str. 171.

⁷¹ H. Kreševljaković: *Kapetanije*, str. 109.

⁷² R. Lopašić: *Bihać*, str. 116.

Mehmed-bega Biščevića,⁷³ o odnosu raje prema begovima. Hrustan-beg tada je kazao kako “raja nas (begove, op. H.K.) mrzi ne zato što smo muslimani, nego jer smo joj gospodari”. On dalje govori o tome kako se raja “drži s Osmanlijama protiv nas, puži pred sultanom i vezirom i tužaka nas da smo dušmani sultanovi”, i citira riječi svog oca, Mehmed-bega, koji je jednom kazao: “Kad bi se moglo osloniti na raju, davno bi već Bosna bila slobodna.” Hrustan-beg dalje nastavlja: “S rajom moramo strogo postupati i paziti da se ne obogati, pa da nam onda ne preraste preko glave.”⁷⁴

Biščevići su porodica koja je u vremenu austrougarske vladavine imala aktivnu ulogu u političkom životu u Bosni i Hercegovini. Neki od njih istakli su se već u otporu austrougarskim trupama 1878. godine,⁷⁵ a jedan dio, među kojima se posebno ističu braća Vasif-beg i Derviš-beg Biščević, imao je zapaženu ulogu u autonomnom pokretu na prijelazu 19. i 20. stoljeća te u kasnijem političkom životu do Prvog svjetskog rata. Vasif-beg Biščević, sin Hasan-begov, bio je iz Privilica, kotar Bihać, a baron Benko 1909. povodom njegovoga izbora za člana Zemaljskog vakufsko-mearifskog sabora okarakterizirao ga je kao zemljoposjednika i vođu muslimanske opozicije u Bihaću.⁷⁶ Kasnije je Vasif-beg bio zastupnik u Bosanskom saboru. Njegova djeca pohađala su škole u Istanbulu. Aktivan je bio i njegov brat Derviš-beg, koji je,

⁷³ Mehmed-begovi sinovi Jusuf-beg i Hrustan-beg, prema svjedočenju I. Tkalca, u vrijeme Omer-paše Latasa 1850. umrli su na putu u progonstvo (“Pojela ih pomrčina”). (Dr. Imbro Ignjatijević Tkalac: *Uspomene iz mladosti u Hrvatskoj*, knjiga druga, Beograd 1926., str. 53.)

⁷⁴ I. Tkalac: *Uspomene iz mladosti*, str. 51-52; Muhamed Hadžijahić: *O ulozi i značaju bosanskog ustanka pod Husein-kapetanom Gradašćevićem*. Historijski pregled, br. 1, Zagreb 1959., str. 48.

⁷⁵ Hasan-beg Biščević 1878. osuđen je na smrt i pogubljen od strane Prijekog suda u Bihaću kao jedan od kolovođa ustanka protiv austrougarske okupacije (H. Kreševljaković: *Prijeki sud*, str. 109). Kreševljaković nije raspolagao detaljnijim biografskim podacima o Hasan-begu. Ovaj Hasan-beg bio je unuk Mehmed-paše Biščevića i otac Vasif-bega, zastupnika u Bosanskom saboru (*Stenografski izvještaji*, I/III, str. 1767.)

⁷⁶ ABiH, ZMF, Präs. 1162/1909.; ABiH, ZMF, Präs. 2222/1909.

međutim, početkom 20. stoljeća imao problema sa svojim posjedom, koji je “jako opterećen te da neima odkuda da kamate plati”,⁷⁷ što je očito utjecalo na njegovu manju političku aktivnost u odnosu na brata.

Porodica Biščević spada u red begovskih porodica čije je porodično stablo toliko razgranato da je sve njezine ogranke krajem 19. stoljeća veoma teško sagledati u cjelini. Kada se zna da su svi ti ogranci imali zajedničko porijeklo i istu političku tradiciju, i kada se zna da su često posjedovali kmetska selišta u istim selima koja su se međusobno preplitala, onda je opravdano sve te ogranke promatrati kao jednu begovsku porodicu.⁷⁸ Tako promatrana, porodica Biščević posjedovala je manje komplekse begluka. Džafer-beg Biščević, sin umrlog Ibrahim-bega iz Sanskoga Mosta, veli 1921. kako, nakon što su mu oduzeli kmetska selišta u selu Jelašinovci, kotar Sanski Most, nema sredstava za život: “Ja ne posjedujem drugog više imetka nego 14 dunuma beglučkog zemljišta što dalje nijesam kadar uzdržavati svojih 7 članova familije.”⁷⁹ Iz pregleda begluka većih od 575 dunuma vidi se da je mali broj predstavnika ove porodice posjedovao toliku površinu begluka. To je, prije svih, Husein-beg Biščević, sin Derviš-begov, čiji su se begluci uglavnom sastojali od šuma koje je dobio 1909. čija je

⁷⁷ ABiH, ZMF, Präs. 115/1903.

⁷⁸ Kada je 1911. kritizirao ministra Burijana zbog dodjele nekih šumskih kompleksa Derviš-begu Biščeviću, Todor Srđić, zastupnik u Bosanskom saboru, tvrdio je kako ovaj Derviš-beg ne pripada ostalim Biščevića, koji su imali selišta u blizini šuma koje se dodjeljuju njemu i njegovom sinu Husein-begu, jer “ima makar 100 do 200 godina, da su se rastavili, razrodili, tako da niko i ne pamti taj rod, isto onako kao što su mi ljudi kazivali, da ni Katarina Burijan u Beču nije nikakav rod g. ministru, nego samo imaju zajedničko prezime” (*Stenografske izvještaji, I/III, str. 1768*). Ovakav istup Srđićev bio je više u funkciji političke borbe i samo ga u tom kontekstu treba vrednovati. M. Niškanović (*Porodični korijeni, str. 156.*) smatra da “svi današnji Biščevići vjerovatno nisu zajedničkog porijekla”. Mi, međutim, smatramo da ova porodica ima zajedničkog pretka, koji je živio krajem 16. stoljeća, a da su se kasnije toliko razgranali da se svijest o zajedničkom porijeklu teško održavala.

⁷⁹ ABiH, KBUDB, Evidencija, Kl. br. 1460.

dodjela dovela do tzv. afere Biščević, koja će imati i svoj sudski epilog pred Prvi svjetski rat.⁸⁰ Isto tako, u ovu skupinu pripadaju i Mustaj-beg Biščević iz Bosanskog Novog sa 2.434,458 dunuma begluka, i Ali-beg Biščević iz Bosanskog Novog, koji je posjedovao ukupno 1.708,488 dunuma begluka, te Ahmed-beg, sa nešto malo beglučke šume.

Kotar	Mjesto	Ime	Prebivalište	Ime oca	Obradiva površina	Neobradiva površina	Ukupno
Bihać	Račić	Ahmed-beg	Ripač	Ahmed-beg	0	213,74	213,74
Bosanski Novi	Čađavica	Ali-beg	Bosanski Novi	Ibrahim-beg	194,98	1.215,43	1.410,41
Bosanski Novi	Bosanski Novi	Ali-beg	Bosanski Novi	Ibrahim-beg	33,14	5,328	38,468
Bosanski Novi	Svodna	Ali-beg	Bosanski Novi	Ibrahim-beg	23,22	236,39	259,61
Bosanski Petrovac	Lastve	Husein-beg	Beč	Derviš-beg	0	6.861,9	6.861,9
Bosanski Petrovac	Risovac	Husein-beg	Beč	Derviš-beg	0	1.066,5	1.066,5
Bosanski Petrovac	Vranovina	Husein-beg	Beč	Derviš-beg	0	843,75	843,75
Bosanski Novi	Čađavica	Mustaj-beg	Bosanski Novi	Ibrahim-beg	241,58	2.192,04	2.433,62
Bosanski Novi	Bosanski Novi	Mustaj-beg	Bosanski Novi	Ibrahim-beg	0	0,838	0,838
Sanski Most	Podvidača	Murat-beg	Podvidača	Gani-beg	142,92	664,57	807,49
Ukupno					635,84	13.300,49	13.936,33

Tabela: Begluci porodice Biščević

Porodica Biščević posjedovala je brojna kmetska selišta u kotarevima Bihać, Bosanska Krupa, Bosanski Novi i Sanski Most, te neznatno u kotarevima Bosanska Dubica, Ključ i Prijedor.

⁸⁰ O ovoj aferi autor je napravio jedan članak koji još nije objavljen. Kao polazne podatke vidi: Govor Njeg. Pruzvišenosti g. zajedničkog ministra finansija barona Burijana u odboru austrijske delegacije za inostrane i bosanskohercegovačke poslove dne 29. oktobra 1910.; Aleksandar Omčikus: *Bosna i Hercegovina u 1910. g.* Novi Sad 1910.

Kotar	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta	Oranice	Šume	Livada	Ostalo	Ukupno
Bihać	138	8	130	297,19	76,58	137,7	156,63	668,1
Bosanska Dubica	23		23					
Bosanska Krupa	262	59	203	3.276,985	2.142,18	901,21	197,45	6.517,825
Bosanski Novi	57	38	19	1.499,68	358,22	104,32	77,57	2.039,79
Ključ	6		6					
Prijedor	13		13					
Sanski Most	83	3	81	245,1	65,54	164,88	28,69	504,21
Ukupno	582	108	475	5.318,955	2.642,52	1.308,11	460,34	9.729,925

Tabela: Kmetška selišta porodice Bišćević

Ovako brojna selišta bila su rasparčana između brojnih pripadnika ove porodice i detaljnom analizom broja kmetških selišta dolazi se do zaključka da nijedan pripadnik porodice Bišćević 1918. nije imao iznad 100 kmetških selišta. Za posjede ove porodice karakteristično je da su razni ogranci imali u suvlasništvu ista kmetška selišta, što znatno otežava uspostavljanje preciznije slike o veličini posjeda pojedinih ogranaka, ali se takvo što pojavljuje kao siguran indikator da su ti posjedi dugo vremena bili u vlasništvu porodice Bišćević. Većina pripadnika ove porodice 1918. posjeduje ispod deset kmetških selišta, a samo nekoliko njih u svom vlasništvu ima iznad 50 kmetških selišta (Ahmed-beg Bišćević, sin Ahmed-begov iz Ripča kod Bihaća, spadao je u red pripadnika ove porodice sa najvećim brojem kmetških selišta⁸¹ jer je posjedovao 70 selišta – 49 u Vojevcu, 17 u Račiću, tri u Ripač Lohovi i jedno u Suhaji Gornjoj; nasljednici Husein-bega Bišćevića Alajbegovića iz Bosanske Krupe, koji je umro 1910., a

⁸¹ Ahmet-beg Bišćević, sin umrlog Ahmet-bega iz Ripča kod Bihaća, u molbi 14. 11. 1921. za isplatu odštete navodi: "Prijašnjih vremena bio sam najveći zemljoposjednik u ovdašnjem kotaru, a sada – spadam među takorekuć prosjake." Do 1921. on se već bio zadužio sa 20.000 K kako bi prehranio svoju osmočlanu porodicu. (ABiH, Kl. br. 1052.)

imanje su naslijedili udovica Hanumica, rođena Krupić, sin Husnija, kćerke Sultanija, kasnije udata za Mehmed-bega Kulenovića Vođenicu u Bosanski Petrovac, i Senija, posjedovali su 55 selišta – 36 u mjestu Dubovik Alajbeg i 19 u mjestu Dubovik Malićbeg). S druge strane, postoji nekoliko primjera da više ogranaka dijeli nekoliko kmetskih selišta, što ukazuje da su ti ogranci znatno osiromašili. Tako su, npr., Hrustan-beg Biščević Memišbegović iz Vidače, Hanumica Biščević, udata Biščević, iz Hatalja, gluhonijema Gospoja Biščević, umrlog Ahmed-bega iz Podvidače, Osman-beg Ahmed-begov i njegova kćerka Šemsa iz Sanskog Mosta te Ibrahim-beg, sin Ibrahim-begov, i djeca Hasan-bega (ili Nuri-bega) Kulenovića iz Golubića svi bili suvlasnici 17 selišta u Gorinji, deset u Podvidači i dva u Batkovcu. Ili još jedan primjer: Ahmed-beg Ahmed-begov, djeca Gani-bega Biščevića (Salih, Murat, Muhamed, Abdi, Hamdi i Vasvija), Miralem, sin Fehim-begov, Mustaj-begovi nasljednici (Alija, Mustafa i Rasema), Sulejman-begovi nasljednici (Zijad, Emsud, Rufija i Šemsija, sa svojom majkom Devlom, rođenom Krupić) također svi zajedno bili su suvlasnici jednog selišta u Ripač Lohovi i dva u Batkovcima.⁸² Za ovaj posjed, ipak, ne raspolazemo podacima o preciznoj strukturi, pa je moguće da se tu radi o većoj površini pod šumom.

Zbog ovog čestog suvlasništva različitih porodičnih ogranaka na pojedinim selištima puno prostora obuhvatalo bi navođenje svih poje-dinih pripadnika. Stoga ćemo samo uopćiti podatke, uz napomenu da je ovom uopćavanju prethodilo utvrđivanje vlasništva i suvlasništva svakog predstavnika porodice Biščević.

Već je konstatirano kako 1918. nijedan pripadnik ove porodice nije posjedovao iznad 100 kmetskih selišta, a da su svega dva predstavnika posjedovala iznad 50 selišta. Više od 20 selišta posjedovali su još jedino Mustaj-beg Biščević, sin Ibrahim-begov iz Bosanskog Novog, koji je posjedovao 40 selišta u Čađavici površine 2.039,79 dunuma (Mustaj-beg je umro, a naslijedili su ga Đula, udata za Omer-bega

⁸² Ovi Sulejman-begovi nasljednici (Zijad, Emsud, Rufija i Šemsija, sa svojom majkom Devlom, rođenom Krupić) bili su jedini vlasnici pet selišta u Batkovcima i jednog selišta u Brdarima.

Ibrahimbegovića, Mehmed, Hašim i Safija),⁸³ Derviš-beg Biščević, sin Smail-begov iz Bosanske Krupe (23 selišta u Suhaji Gornjoj ukupne površine 3.917,97 dunuma),⁸⁴ i Omer-beg Biščević iz Bosanske Krupe (čija su djeca Ibrahim, Smail i Raifa), koji je posjedovao 27 selišta (sedam u katastarskoj općini Kralje, tri u Vedrom Polju i 17 u Suhaji Gornjoj).

Većina pripadnika ove porodice oduzimanjem kmetskih selišta 1919. dovedena je na prosjački štap. Već spomenuti nasljednici Mustaj-bega, koji su imali 40 selišta u Čađavici, žale se na stanje u koje su dovedeni oduzimanjem selišta. Mehmed-beg Biščević, sin umrlog Mustaj-bega Biščevića iz Bosanskog Novog, u molbi za isplatu odšteta za kmetska selišta ističe kako je on sa malodobnim bratom Hašimom i malodobnom sestrom Safijom vlasnik tri petine 40 kmetskih selišta u katastarskoj općini Čađavica, kotar Bosanski Novi (ostali suvlasnici su sestra im Đula, udata Ibrahimbegović sa jednom petinom te Mehaga Hadžiabdić i Fatima, rođena Abdagić, umrlog Ahmeta udata Hadžiabdić, sa po jednom desetinom). On se do 1921. zadužio kod "Srpske štedionice" sa 14.900 K "koju sam radi malodobnosti svojih naprijed navedenih suvlasnika (Hašima i Safije, op. H.K.) podigao na svoje ime, a utrošio je u cijelosti na naše zajedničko uzdržavanje, pošto od mjeseca oktobra 1918. pa do dana današnjeg nikakva prihoda nismo imali osim neznatne svotice, koju smo u ime rente u 2 puta dobili, a koja je na naše 3/5 po odbitku poreza iznosila ukupno oko 7.000 K. Jasno je da sa ovom sumom novca nismo mogli kroz 3 godine dana živjeti, pa sam radi našeg uzdržavanja bio prinuđen otvoriti kredit na koji plaćam visoke kamate i troškove."⁸⁵

⁸³ Mustaj-beg posjedovao je 2.433,62 dunuma begluka u Čađavici, koje su naslijedila njegova djeca.

⁸⁴ Ovaj Derviš-beg oduzimanjem kmetskih selišta u katastarskoj općini Suhaja Gornja preko noći je osiromašio. On je imao sedam članova porodice, a nakon oduzimanja kmetskih selišta ostao je sa jednom kućom i dva dunuma zemlje. "Od vremena razrješenja kmetskih odnosa uzdržavao sam svoju mnogobrojnu obitelj prodajući pokućstvo i svoje najpotrebnije stvari", pisao je on u jednom pismu 1921. godine (ABiH, Evidencija, Kl. br. 992).

⁸⁵ ABiH, Evidencija, Kl. br. 522.

I ostali pripadnici ove porodice 1918. ostali su bez posjeda, koji su i prije toga bili relativno mali. Hrustan-beg Bišćević, sin Hasan-begov iz Bihaća, bio je oženjen s Vasvi-hanumom Alajbegović. Njemu su oduzeta kmetska selišta u katastarskim općinama Gorinja i Jasenica Hasanbeg (u Jasenici je imao deset kmetskih selišta površine 963,5 dunuma), u kotaru Bosanska Krupa, za šta je određena odšteta u iznosu od 58.902 dinara, a njegovoj supruzi, Vasvi-hanumi, u Ripač Lohovi i Hrgaru, kotar Bihać, odšteta za oduzeta kmetska selišta iznosila je 98.700 K. Sredinom 1922. Hrustan-beg traži od Ministarstva za agrarnu reformu u Beogradu da mu se ta odšteta isplati “jer ne samo, da nam je likvidiranjem kmetskih odnošaja svaki izvor našeg dohotka i prihoda uzet, nego nam prijeti potpuna opasnost i za ono malo nekretnog imetka, naime kuća, koja nam je ostala, jer glasom priklopljene potvrde krupske banke u Bos. Krupi jesmo se kod iste zadužili za 200.000 K te usljed silne nestašice novca, koja u našim krajevima vlada urgira banka isplatu ovoga potraživanja, čemu mi nismo u stanju udovoljiti, te nam neminovno predstoji tužba i prisilna prodaja.”⁸⁶

I nasljednici Hrustan-begovog brata, poznatog političkog djelatnika iz vremena pokreta za vjersku autonomiju i djelovanja Bosanskog sabora, Vasif-bega Bišćevića, koji je umro 1919. (sinovi Omer-beg, Husein-beg, Mehmed-beg i Ibrahim-beg te kćerka Šemsa), nisu bili veliki zemljoposjednici (15 selišta u Jasenici Hasanbeg i tri selišta u katastarskoj općini Kralje). U jednom pismu upućenom 12.VII. 1921. kotarskom uredu u Bihaću Vasif-begovi nasljednici ističu: “Pošto su nam dosadašnji prihodi iz kmetovskih selišta izmakli i (...) prezaduženi smo, po nešto zemlje samo posjedujemo, i da stojimo u opasnosti da i banka može prodati to što nam (je) ostalo, kako i da takorekuć od ničega drugog živiti nemožemo (...).”⁸⁷ Vasif-beg Bišćević u nekoliko navrata uzimao je kredite kod banaka (njegovi nasljednici su 1919. bili dužni 32.466,50 K Zemaljskoj banci).⁸⁸ Dio

⁸⁶ ABiH, Evidencija, Kl. br. 115.

⁸⁷ ABiH, Evidencija, Kl. br. 125.

⁸⁸ ABiH, Evidencija, Kl. br. 125.

duga namiren je od nasljednika pljenidbom (25.1. 1922. zaplijenjena su im tri stoga sijena, dva konja doratasta stara tri godine i jedna krava žuta stara četiri godine).⁸⁹ I ostali pripadnici ove porodice uglavnom su bili mali zemljoposjednici. Vasif-begov brat Derviš-beg, oženjen s Fatimom Filipović (naslijedili su ga sinovi Mustaj-beg, Riza-beg, Munib, Hasan, Alija i kćerka Raifa) posjedovao je svega 13 selišta u Jasenici Hasanbeg, dok je četvrti Hasan-begov sin, Muharem-beg, posjedovao pet selišta u Jasenici Hasanbeg (površine 346,17 dunuma) i dva selišta u Muslić Selu te jedno selište u katastarskoj općini Kralje. Tako su nasljednici Hasan-bega Biščevića (kojeg je strijeljao Prijecki sud 1878.) 1918. posjedovali tek pedesetak selišta, i to uglavnom u Jasenici Hasanbeg, mada neki podaci ukazuju da su oko 1911. imali stotinjak selišta “u selima Vranjskoj, Suhaji, Vojevцу, Gorinji i Jasenici do sela Benkovca”.⁹⁰

Hanka Biščević, kćerka umrlog Ali-bega Biščevića i udovica Osman-ef. Midžića iz Privilica kod Bihaća, tražila je da joj se isplati odšteta za oduzeta selišta, i u svojoj molbi ističe kako je “vrlo siromašnog stanja, bez kuće i kućišta, a također ne posjedujem niti pokretnog niti nepokretnog imetka. Osim mene imam jedno nejaku dijete koje je staro 8 godina i pohađa 3. godište osnovne škole.” Ona ističe kako su joj oduzeta kmetovska selišta bila jedini izvor izdržavanja. “Nemajući sredstava za život bila sam prinuđena, da se na više strana zadužim, te sam u tu svrhu uzajmila od Ahmeta Poprženovića trgovca u Bihaću 8.000 K i od braće Atijasa trgovaca u Bihaću svotu od 10.000 K.”⁹¹

Od ostalih pripadnika ove porodice vrijedi još istaknuti nasljednike Gani-bega Biščevića iz Račića kod Bihaća (sinovi Džafer-beg, Mehmed-beg i Muhamed-beg) koji su posjedovali osam selišta u Račiću, jedno u Ripač Lohovi, te – u suvlasništvu sa Ahmet-begom i Smajl-begom Biščević, Bećir-begovim sinovima, i Zejnom, rođenom Biščević udatom Ibrahimpašić te Sulejman-begom Kulenovićem, Mehmed-

⁸⁹ ABiH, Evidencija, Kl. br. 125.

⁹⁰ *Stenografski izvještaji*, str. 1767.

⁹¹ ABiH, KBUDB, Evidencija, Kl. br. 992.

-begovim sinom, svi iz Račića, kotar Bihać – ⁹² još 12 kmetskih selišta u katastarskoj općini Gorinja, tri u Račiću i dva u Ripač Lohovi, kotar Bosanska Krupa. Osim ovoga, Bećir-begovi nasljednici bili su jedini vlasnici dva selišta u Ripač Lohovi i jednog selišta u Hrgaru.

Opći zaključak za zemljišne posjede porodice Biščević je da su oni kao velika porodica posjedovali znatan broj kmetskih selišta, ali su cijepanjem tih posjeda po pojedinim ograncima početkom 20. stoljeća uglavnom prestali biti veliki zemljišni posjednici. Ali-beg i Mustaj-beg Biščević iz Bosanskog Novog sa znatnim beglucima, i Ahmed-beg Ahmed-begov iz Ripča, sa kmetskim selištima koja su iznosila iznad “50 kuća kmetova”, uz Husein-bega Biščevića, oko čijih se begluka (šuma) od 1909. razvijala velika afera, predstavljali su predstavnike ove porodice sa najvećim zemljišnim kompleksima. Ali, ti ih zemljišni posjedi nisu mogli uvrstiti u vrh bosanskohercegovačke begovske zemljoposjedničke elite.

BUŠATLIJA

Bušatlije su poznata begovska porodica iz Livna, a odatle su se proširili i na neke druge krajeve Bosne, prije svega u Bugojno i Duvno. Prema porodičnoj predaji porijeklom su iz Bušata kod Skadra, a u

⁹² ABiH, KBUDB, Evidencija, Kl. br. 1177. Prema dopisu što su ga 17. 10. 1921. Agrarnoj direkciji za BiH uputili braća Džafer-beg, Mehmed-beg i Muhamed-beg Biščević, njihovi kmetovi bili su: Desnica Blaž, sin pokojnog Đurđa, Desnica Mile, sin pokojnog Đurđa, Desnica Stojan, sin pokojnog Đurđa, Mandić Pero, sin pokojnog Vasilja, Mandić Stojan, Mandić Luka, sin pokojnog Milića, Mandić Stojan, Mandić Pero, Stupar Mitar i Stojan, Stupar Pero, Malešević Đuran, Stupar Jefto. Imena kmetova nešto su drukčija od onih koja su bila zabilježena u gruntovnici, što ukazuje na činjenicu da stanje u gruntovnim knjigama nije sasvim odgovaralo stanju na terenu, koje se mijenjalo brže nego je to zavođeno u gruntovnim knjigama. Ipak, jedino je stanje u gruntovnim knjigama sa pravnoga stanovišta mjerodavno kao pokazatelj posjedovnih odnosa.

Livno doselili su se početkom 17. stoljeća: “Zna se, da je ova obitelj od starina spahijska, a timar im je bio cielo Grahovo”.⁹³ U vrijeme osmanske vladavine u Bosni bili su uglavnom alajbezi, tj. zapovjednici spahija Livna, Duvna i Glamoča. “Bili su junaci i ratnici, pa njihovi potomci s ponosom iztiču, da se samo dvojici od starih Bušatlija – Ibrahim begu i njegovu sinu Ahmed begu – znade za grob; svi ostali su posijali kosti po dalekim bojnim poljima”.⁹⁴

Neki predstavnici ove porodice posebno su se istakli u pružanju otpora austrougarskoj vojsci 1878. godine. Jedan od njih, Derviš-beg (1820.-1878.), Ibrahim-begov sin, optužen je kao vođa pobune u Livnu i strijeljan je 30. 9. 1878. godine.⁹⁵ Poznati pripadnik ove begovske porodice je i Mahmut-beg, sin Mustafa alajbega Bušatlije, poznat iz vremena pokreta Husein-bega Gradašćevića. Međutim, u vrijeme tog pokreta on je sa Mustaj-begom Teskeredžićem prebjegao u Dalmaciju. Kasnije se vratio u Livno. Godine 1878. “je takorekuć život spasao austrijskom vicekonzulu Dragomanoviću, provedavši ga sa svojim sinovima u Dalmaciju”. Ipak od strane austrougarskih vlasti optužen

⁹³ Ahmed Aličić: *Mahmudbeg Bušatlija vođa ustanka protiv okupacije Hlivna 1878.* Novi behar, god. XIV, br. 6, Sarajevo 1941.-42., str. 184.

⁹⁴ Ahmed Aličić: *Hadži Derviš beg Bušatlija. Jedan zanimljiv lik naše novije poviesti.* El-Hidaje, VI/1942.-43., br. 6-7-8, Sarajevo 1943, str. 221. Vidi i: Ahmed Aličić: *Jedna zanimljiva ličnost jučerašnjeg Livna (Hadži Ibrahimbeg Bušatlija).* El-Hidaje, IV/1940.-41., br. 4-5, Sarajevo 1941., str. 103-105.

⁹⁵ H. Kreševljaković: *Prijeki sud, str. 113. Kreševljaković piše kako je glavni organizator pobune u Livnu bio, zapravo, Mahmud-beg Bušatlija*, ali je sva krivnja za otpor pala na Derviš-bega. “Derviš-beg je bio derviš. Nekoliko godina prije smrti hranio se isključivo ječmenim hljebom i ječmenom kašom. Često je pozivao svijet na gozbu (zijafet), naročito uz Ramazan, i dok bi pozvane gostio raznim jelima, on bi za istom sofrom jeo samo svoje svakidašnje jelo. (...) U Livnu se još pripovijeda kako mu je general savjetovao da od cara i kralja Franje Josipa zamoli pomilovanje i da će biti pomilovan, jer je ‘naš car milostiv!’ Derviš-beg je na to odgovorio: ‘Ako je tvoj car, moj nije.’” Bašagić navodi da se u vrijeme otpora 1878. posebno istaknuo Mehmed-beg Bušatlija, koji je kasnije emigrirao u Osmansko carstvo i umro u Istanbulu 1884. godine. (S. Bašagić: *Znameniti Hrvati*, str. 42. Uporedi: B. Gavranović: *Bosna i Hercegovina*, str. 230, 232.)

je kao jedan od vođa ustanka u Livnu. Nakon što je oslobođen optužbi “odlučio je odseliti u Tursku. Da bi se što prije uklonio iz Hlivna odselio je privremeno u Bugojno, odakle je sam odputovao u Tursku, da predhodno razvidi prilike, ali stanje, koje je tamo našao, nije mu se nimalo sviđalo, pa je odbio seobu do boljih vremena”. Stalno se nastanio u Bugojnu, “gdje je i proživio ovo nekoliko godina do svoje smrti.” Volio je lov, živio je 95 godina, četiri se puta ženio, te je izrodio oko 30 duša, “od kojih mu i danas živi 5 sinova, nekoliko kćeri i 8 unuka muških.” Umro je 1892. godine.⁹⁶

Kotar	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta
Bugojno	52		52
Duvno	185		185
Jajce	23		23
Livno	74		74
Ljubuški	41		41
Ukupno	375		375

Tabela: Kmetška selišta porodice Bušatlija

Zemljišni posjedi porodice Bušatlija nalazili su se na prostoru između Duvna (Tomislavgrada), Livna, Bugojna i Gornjeg Vakufa. Zbog porodičnih veza njihovi su se posjedi preplitali sa posjedima porodica Kapetanović, Đumišić, Miralem, Sulejmanpašić, Teskeredžić i Idrizbegović. Najveća koncentracija njihovih zemljišnih posjeda bila je u kotaru Duvnu (u općini Korita 150, Vinica 19, Prisoje 11, Raško Polje tri i Grabovica dva kmetška selišta), gdje su se ti posjedi prožimali sa posjedima porodice Kapetanović, zatim u kotaru Livno (Smrićani 63, Ljubunčić pet, Golinjeno Miši četiri, Podhum Vržerala i Priluka po jedno kmetško selište) te u kotaru Bugojno (Bojska 18, Rastićevo 12, Glavice 12, Vesela šest, Odžak četiri, Sarajlići i Tihomišlje po jedno kmetško selište). U kotaru Ljubuški ti su posjedi najznačajnijim dijelom bili izmiješani sa posjedima porodice Kapetanović Ljubušak (najveća

⁹⁶ *Bošnjak*, br. 43, 20. 10. 1892, str. 3.

koncentracija bila je u Grabu – deset i Grabovniku – devet selišta, zatim u Vučipolju – devet, Batinu – četiri, Vitini i Vašarovićima, po tri selišta, Otok – dva i Klobuk – jedno selište). Selišta u kotaru Jajce nalazila su se u Babićima (17) i Strojicama (šest selišta).

CERIĆ

Nakon potiskivanja Osmanlija iz Slavonije krajem 17. stoljeća, Cerići su se, kao slavonski plemići, povukli u Bosnu, najprije u Donji Vakuf, a potom u Bosanski Novi, gdje su od početka 18. stoljeća vršili dužnost kapetana. Osim u Bosanskom Novom, bili su kapetani još u Bosanskoj Dubici i Starom Majdanu. Spadaju u red begovskih porodica čije je porodično stablo veoma razgranato, a zemljišni posjedi rasprostranjeni širom Bosanske krajine. Premda su počeli vrlo rano međusobno uspostavljati bračne veze,⁹⁷ Cerići imaju zajedničko porijeklo i sami po sebi, i u tom smislu predstavljaju jednu begovsku porodicu. Postoji, ipak, nekoliko značajnih centara oko kojih su se razvijali pojedini ogranci ove porodice (Bosanski Novi, Bosanska Dubica, Sanski Most i Prijedor), ali među svim ovim ograncima postojala je određene veza, koja se, između ostaloga, manifestirala i isprepletenošću njihovih posjeda.

Iz porodice Cerić Thalloczy je početkom 20. stoljeća isticao jedino Sulejman-bega i Zaim-bega iz Bosanskog Novog, za koje veli da posjeduju 40-50 kmetskih selišta.⁹⁸ Međutim, ova porodica, uključujući sve ogranke (iz Bosanske Dubice, Bosanskog Novog, Sanskoga Mosta i Prijedora) posjedovala je znatno veće zemljišne komplekse. Ukupna površina njihove beglučke zemlje iznosila je 28.279,733 dunuma, a

⁹⁷ Neki smatraju da, upravo zbog činjenice da su Cerići međusobno uspostavljali bračne veze, među njima ne postoji nikakvo srodstvo. (Pismo Nazifa Cerića upućeno autoru, Bihać, 5. 2. 2001. godine)

⁹⁸ L. Thalloczy: *A Bosnyak-Herczegovinai "beg" czimrol*

posjedovali su 1.361 kmetsko selište (od toga 274 selišta obuhvatala su površinu od 17.664,911 dunuma).

Kotar	Obradiva površina	Neobradiva površina	Ukupno
Bosanska Dubica	2.198,079	3.714,778	5.912,857
Bosanski Novi	2.593,367	12.416,124	15.009,561
Bosanska Krupa	282	2.836	3.118
Prijedor	2.068,054	2.171,261	4.239,315
Ukupno	7.141,5	21.138,163	28.279,733

Tabela: Begluci porodice Cerić

Kotar	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta	Oranice	Šume	Livada	Ostalo	Ukupno
Banja Luka	5		5					
Bileća	43		43					
Bosanska Dubica	97	55	42	2.361,54	373,52	360,3	149,483	3.244,843
Bosanska Krupa	165	26	139	1.653,89	1.179,23	20,52	184,43	3.038,07
Bosanski Novi	572	137	435	6.855,571	1.051,08	413,625	467,732	8.788,008
Cazin	9		9					
Ključ	1		1					
Prijedor	254	56	198	2.347,99	157,68	64,2	24,12	2.593,99
Prnjavor	94		94					
Sanski Most	113		113					
Varcar Vakuf	8		8					
Ukupno	1361	274	1.087	13.218,991	2.761,51	858,645	825,765	17.664,911

Tabela: Kmetska selišta porodice Cerić

Cerići iz Bosanskog Novog tokom čitavog 18. i 19. stoljeća, kao novski kapetani, imali su najvažniju ulogu u zbivanjima na tom prostoru. Posljednji novski kapetan bio je Husein-beg, koji je i nakon

ukinuća kapetanija nastavio živjeti u Novom. Bio je zet Krupa-kapetana, i s njim je od 1843. do 1851. držao u zakupu carinu na Uni i Savi. Omer-paša Latas internirao ga je 1851., ali se Husein-beg ubrzo vratio u Novi i tu 1855. umro. Iza njega ostala su tri sina: Ali-beg, Mustaj-beg i Džafer-beg, i kćerka Vafija. Džafer-beg je iz braka sa ženom iz Travnika (nije poznato iz koje porodice), dok su ostala dva sina i kćerka iz braka sa kćerkom Krupa-kapetana.⁹⁹ Potomci ovih Husein-begovih sinova aktivno su sudjelovali u društvenom i političkom životu Bosne u vremenu austrougarske uprave, a bili su i veliki zemljoposjednici.

Za predstavnike porodice Cerić koji su u vremenu austrougarske vladavine živjeli u Bosanskom Novom karakteristično je da su često uz svoje osnovno prezime dodavali i neke dodatke kojima su se razlikovali od ostalih predstavnika porodice (Cerić Kapetanović, Cerić Jablanica, Cerić Jugovac, Cerić Kalenderac, Cerić Krlićbegović, Cerić Jusufbegović). Nazivi potječu, uglavnom, od naziva mjesta gdje su imali najveće posjede.

U austrougarskom vremenu od predstavnika novskih Cerića, s obzirom na veličinu zemljišnih posjeda, posebno se ističu Husein-beg i Ali-beg Cerić Jablanica, sinovi h. Ibrahim-bega Cerića. Oni su imali čardak u selu Grabašnica i znatne zemljišne komplekse.¹⁰⁰ Prema jednoj karti njihovih posjeda, urađenoj krajem 1912., Ali-beg i Husein-beg Cerić u kotaru Bosanski Novi imali su posjede u općinama Kostajnica (0,7% te općine), Prusci (12 %), Grabašnica (15%), Prekosane ili Novi (2,4%), Poljavnice (0,6%), Blagaj (0,6%), Petkovac (2,3%) i Čađavica (10,2%). Najveći posjed bio je onaj u općini Prusci.¹⁰¹ Ukupni njihovi begluci u tim mjestima obuhvatali su površinu od 6.713,396 dunuma (od toga obradive površine je 1.217,88 dunuma, a neobradive 5.495,516 dunuma). Usto, Husein-beg i Ali-beg posjedovali su još 153 kmetska selišta (u Čađavici – 27, u Pruscima – 43, Poljavnica – 32, Petkovcu – 18, Grabašnici – 17, u Svodni i Pištalinama po pet, Ivanjskoj kotar Krupa – tri, te u Devetacima, Kostajnici i Strugovima po jedno

⁹⁹ H. Kreševljaković: *Kapetanije*, str. 95.

¹⁰⁰ ABiH, ZMF, Präs. 274/1908.

¹⁰¹ ABiH, ZVS, god. 1912., nesređena građa koja se odnosi na otkup kmetova.

kmetsko selište). Ostali pripadnici porodice Cerić Jablanica početkom 20. stoljeća nisu posjedovali znatnije komplekse zemljišta. H. Mustaj-beg Cerić Jablanica, sin umrlog Mehmed-bega iz Bosanskog Novog posjedovao je samo 11 kmetskih selišta u kotarskoj općini Ravnice i Rakovac, kotar Bosanski Novi, i jednu kuću u Bosanskom Novom, u kojoj je stanovao sa svojom petočlanom porodicom. Tražeći nakon Prvog svjetskog rata da mu se isplati odšteta za oduzeta selišta, h. Mustaj-beg ističe da mu je novac potreban ne samo radi podmirivanja dugova u koje je zapao poslije rata nego i zbog namjere da svom sinu Mustafi, koji je izučeni cipelarski majstor, otvori cipelarsku radnju, za šta mu je potreban kapital.¹⁰²

Zaim-beg Cerić Jablanica iz Bosanskog Novog posjedovao je 25 kmetskih selišta (u Čađavici – 19 selišta i u Svinji – šest selišta). Imao je sinove Mehmedaliju, Osmana, Omera, Zaima i kćerke Fatimu, Eminu i Aišu, koji su naslijedili njegova selišta. Gradonačelnik Bosanskog Novog 1921. izdao je uvjerenje da Mehmedalija, Fatima i Emina nemaju nikakvog drugog imetka osim svako po jednu sedminu u staroj bosanskoj kući i bašči kuće u kojoj žive, te po jednu sedminu u 19 bivših kmetovskih selišta u Čađavici kao i po jednu sedminu u šest kmetskih selišta u Svinji. Njih troje živjeli su skupa u jednom domaćinstvu, dok je Osman-beg, njihov brat, živio odvojeno i nije posjedovao ništa osim jednu sedminu u šest bivših kmetovskih selišta u Svinji. Zaim-beg Cerić, njihov brat, tvrdio je kako Mehmedalija “živi od mešetarenja dok sestra Fatima (kasnije se udala za jednog Biščevića) živi od svoga rada na šivaćoj mašini, a sestra Emina (kasnije se udala za jednog Muftića) od zalaganja dukata i drugog nakita”. Već 1913. jedan njihov brat, Omer-beg Cerić, oženio se sa Safijom, rođenom Bahtagić, i sa ženom odselio u njezinu kuću. Godine 1914. Osman-beg Cerić svoj dio kmetovskih selišta u Čađavici prodao je sestri Aiši, udatoj

¹⁰² Gradonačelnik Bosanskog Novog 25. 8. 1921. potvrdio je kako h. Mustaj-beg Cerić nije posjedovao nikakvog imetka osim tih 11 kmetskih selišta i kuće u Bosanskom Novom, te da “nema nikakve privrede ni prihoda za uzdržavanje, već je od godine 1918. živio jedino od dopitanja rente za svoja bivša kmetovska selišta i od kredita, koji su mu pružili novčani zavodi i privatna lica”. (ABiH, Evidencija, Kl. br. 513.)

od 1904. za Muharema Topića. Nakon toga je odselio iz zajedničke kuće, započeo je neki trgovački posao, ali je ubrzo počeo Prvi svjetski rat. Otišao je u vojsku i pao u rusko zarobljeništvo, gdje je proveo šest godina u Sibiru, da bi se vratio tek iza rata, prodao svoj udio u porodičnoj kući također sestri Aiši, a nakon toga “stupio u službu kod finansijskog stražara u Banjaluci”. Zaim-beg Cerić 1915. odselio je iz zajedničke kuće i sa svojom ženom iznajmio kuću u kojoj je živio.

Ovaj pogled na porodični život potomaka Zaim-bega Cerića Jablanice pokazuje kako su oni, za razliku od svojih rođaka, nasljednika h. Ibrahim-bega Cerića Jablanice, početkom 20. stoljeća, uglavnom, izbačeni iz kruga bogatog begovskog društva. Osim ovih selišta potomci Zaim-bega Cerića imali su još svega 13 dunuma begluka u Čadavici, poznatog pod nazivom Predojevića bara, koji su 1918. uzurpirali Trivun i Stevan Mijatović.¹⁰³

Među novskim Cerićima u političkom životu Bosne u vremenu austrougarske vladavine ističu se braća Sulejman-beg i Husein-beg Cerić Kalenderac, sinovi h. Mehmed-bega Cerića. Oni su se isticali u autonomnom pokretu “kao vatrene Džabićeve pristaše”.¹⁰⁴ H. Sulejman-beg Cerić, koji je 1902. skupa sa muftijom Džabićem otputovao u Istanbul – nakon čega je proglašen neovlaštenim iseljenikom, te mu je zabranjen povratak – umro je 10. marta 1903. u Istanbulu i ukopan je na Edren-kapi u Istanbulu, gdje se ukopavao i ostali narod¹⁰⁵. Husein-beg Cerić Kalenderac iz Bosanskog Novog, koji je bio član Muslimanskog eksekutivnog komiteta,¹⁰⁶ umro je 22. 3. 1921., a naslijedio ga je sin jedinac, Mehmed-beg. Ovaj mlađi Mehmed-beg sredinom 1921. pisao je kako je njegov otac posjedovao polovinu kmetskih selišta u kotarskoj općini Kalenderi, kotara Bosanski Novi, skupa sa svojim bratom Sulejman-begom, a od 1909. živio je odvojen od Sulejman-begovih nasljednika (Sulejman-begova djeca su Muhamed-

¹⁰³ ABiH, Evidencija, Kl. Br. 765/a - d.

¹⁰⁴ ABiH, ZMF, Präs. 1156/1902.

¹⁰⁵ ABiH, ZMF, Präs. 423/1903.; Dž. Juzbašić: *Pokušaji stvaranja političkog saveza*, str. 192; N. Šehić: *Autonomni pokret*, str. 369.

¹⁰⁶ Đ. Mikić: *Bosanska krajina u aneksionalnoj krizi*, str. 46.

beg, Hasan-beg i Ahmet-beg). “Moj otac odnosno sad ja bavili smo se gospodarstvom u pomenutom selu Kalenderi, te uz kmetovsku imali smo i vlastitu zemlju koju smo u vlastitoj režiji obrađivali i od toga prilično lijepo živili. Oslobođenjem uzurpirana je kako kmetovska tako i vlastita, te ja od tog doba živim sa svojom suprugom i petoro nejake djece (najstarije 8 godina) i starim ocem (pred 4 mjeseca umro) prodavajući zlatninu i roditeljske amanete izdržavajući tu sitnu djecu. Kad je ovog nestalo podizao sam od vremena do vremena na mjenicu novac od ovdašnje podružnice Muslimanske trgovačke i obrtničke banke zaduživši se dosad K 20.000. Ja sam jako fizički slab, te izim gospodarstva koje sam mogao nadgledati nijesam nikojem drugom poslu vješt. Posjeda nikakvih drugih osim tih uzurpiranih nemam. Škole nijesam pohađao ni zanata uzdajući se u to svoje gospodarstvo.”¹⁰⁷ Ukupni posjedi nasljednika h. Mehmed-bega Cerića Kalenderca (Husein-beg, Malić-beg, nasljednici Sulejman-bega i Zumra, udata za Murat-bega Krupića¹⁰⁸) iznosili su 1.891,554 dunuma begluka (od toga 1.879,5 dunuma u Kalenderima) i 51 kmetsko selište (44 u Kalenderima, od toga 32 obuhvataju površinu od 1.983,94 dunuma, i sedam selišta u Orašju, kotar Prnjavor). Osim toga, nasljednici Sulejman-bega imali su jednu trećinu vlasništva nad 29 kmetskih selišta u Lušci-Palanci (ostalo je bilo vlasništvo porodice Biščević iz Sanskog Mosta), na osnovu čega se vidi da, dakle, ni ovi Cerići nisu početkom 20. stoljeća spadali u begovsku zemljoposjedničku elitu (begluk u Kalenderima najznačajnijim dijelom sastojao se od šuma), ali su bili politički veoma aktivni.

U nešto boljoj situaciji, barem što se tiče veličine zemljišnih posjeda, bili su izravni potomci posljednjeg novskog kapetana, Husein-bega Cerića. Oni su 1918. godine posjedovali 6.227,021 dunuma begluka (od toga 1.237,68 u katastarskoj općini Ravska, kotar Prijedor, 3.118 dunuma u kotaru Bosanska Krupa¹⁰⁹ te u Bosanskom

¹⁰⁷ ABiH, Evidencija, Kl. br. 327.

¹⁰⁸ Zumra je pisala 1921. kako ima 80 godina i bez ikakvog je imetka osim kuće u kojoj stanuje.

¹⁰⁹ Za ovaj posjed u kotaru Bosanska Krupa ne navodi se mjesto gdje se nalazi. Vjerovatno je u pitanju Rujiška Velika, koja je tada pripadala kotaru Bosanska ►

Novom 1.871,341 dunuma, i to u kotarskoj općini Bosanski Novi 448,761 dunuma, u Poljavnicama 173,73 dunuma i u Svinji 1.248,85 dunuma).¹¹⁰ Posjedovali su i 278 kmetskih selišta: 160 u Bosanskoj Krupi (26 u Matavacima površine 3.038,07 dunuma,¹¹¹ jedno u Petrovićima i 133 u Ruiškoj Velikoj), 70 u Bosanskom Novom (43 u Svinji, devet u Agićima, sedam u Adrapovcima, pet u Suhači, tri u Novom, dva u Adrovcima i jedno u Dolovljanima), te 48 kmetskih selišta u kotaru Prijedor (46 u Ravskoj, i dva u Bišćanima). Jedan od članova ove porodice, Osman-beg Cerić Kapetanović, bio je izabran za člana Zemaljskog vakufsko-mearifskog sabora 1909. godine. Baron Benko 1909., u svom mišljenju o Osman-begu, naveo je kako se radi o čovjeku koji potječe iz jedne od prvih novskih porodica, rođen je 1873., materijalno dobro situiran, ali bez ikakve naobrazbe, mada zna čitati i pisati. Slabih je sposobnosti, slabih uvjerenja, konzervativan i vrlo žestok protivnik austrougarske uprave.¹¹² Osman-beg 1918. imao 1.046,831 dunuma begluka (173,73 u Poljavnicama, 424,34 u Svinji i 448,761 dunuma u kotarskoj općini Bosanski Novi) te još 15 kmetskih selišta u Svinji.

► Krupa, a danas se najvećim dijelom nalazi na prostoru općine Bosanski Novi. Tu su Cerići imali i znatne komplekse kmetskih selišta, kao i svoju kulu. "Velika Rujiška (u Pounju, op. H.K.) bio je posed begova Cerića iz Bosanskog Novog".(M. Karanović: *Pounje u Bosanskoj krajini*. str. 326-327).

¹¹⁰ Posjedi u kotarskoj općini Bosanski Novi, površine 448,761 dunuma, u kotarskoj općini Poljavnice, površine 173,73 dunuma, i u Svinji površine 424,34 dunuma, bili su vlasništvo Osman-bega Cerića Kapetanovića, sina Džafer-begovog, dok je 824,51 dunum u kotarskoj općini Svinja bio vlasništvo Džemal-bega Cerića Kapetanovića, sina Malić-begovog.

¹¹¹ Ovaj posjed Hasan-beg (živio u Maslovarama), Džafer-beg (živio u Suhaču) i Nazif-beg, djeca Husein-bega Cerića, naslijedili su od svoje majke, Sultanije, rođene Kukić. Ovo se zaključuje iz jednog pisma koje 1921. piše Fatima, Nazif-begova kćerka. Ona veli kako Nazif-beg tada ima oko 70 godina (što znači da je rođen oko 1850). "Naš zajednički imetak naslijedili smo iza naše umrle majke Sultanije rođene Kukić" (ABiH, Evidencija, Kl. br. 3633). Džafer-beg bio je oženjen sa Hasnijom, kćerkom Mustaj-bega Cerića iz Miljakovaca kod Prijedora (umrla 17. 7. 1920.), i imao je sina Nazifa te kćerke Minu i Muniru.

¹¹² ABiH, ZMF, Präs. 2125/1909.

Ostali predstavnici novskih Cerića početkom 20. stoljeća nisu raspolagali znatnijim zemljišnim kompleksima. Muhamed-beg i Ibrahim-beg Cerić Jugovac, sinovi Mehmed-begovi, posjedovali su 12 kmetskih selišta površine 819,87 dunuma u općini Cikote, dok su nasljednici Ali-bega Cerića Jugovca¹¹³ imali u suvlasništvu jednu polovinu od 12 kmetskih selišta u općini Jugovci. U Jugovcima je Karanfil-beg Cerić, h. Ali-begov sin, imao 24 kmetska selišta, a imao je i tri selišta u mjestu Cikote.¹¹⁴

Među novskim Cerićima po veličini svojih posjeda značajni su oni predstavnici koji se krajem 19. stoljeća bliže označavaju Cerić Krlićbegović. Samo Ahmed-beg Cerić Krlićbegović, Mustaj-begov sin, posjedovao je 2.413,39 dunuma begluka (839,38 dunuma u kotaru Prijedor – u Hambarinama i 1.420,24 dunuma u kotaru Bosanski Novi – u Svinji) te 38 kmetskih selišta u Svinji, kao i 46 kmetskih selišta u kotaru Prijedor¹¹⁵ (jedno u Čarakovu, 40 u Hambarinama, površine 1.671,04 dunuma i pet selišta u Prijedoru površine 66,18 dunuma). Ibrahim-beg, Sulejman-begov sin, osim suvlasništva sa Ahmed-begom u 46 kmetskih selišta u kotaru Prijedor, posjedovao je još 839,38 dunuma begluka u Svinji. Husein-beg Cerić Krlićbegović, koji je bio oženjen sa Pašom, kćerkom Osman-age Pezića,¹¹⁶ posjedovao je devet kmetskih selišta površine 647,81 dunum u Svinji, dok su Smail-beg Cerić Krlićbegović, sin umrlog Muhamed-bega sa jednon petinom,

¹¹³ Nasljednici su Muharem-beg, Melća, udata Kapetanović, Sultanija, udata za Džafer-bega Bišćevića, Paša i Nura.

¹¹⁴ Karanfil-beg Cerić, zvani Jugovac (a potpisivao se i kao Kapetanović), stanovao je u selu Jugovci kod Prijedora, posjedovao je u ovom mjestu i beglučku šumu zvanu Bjeljevina zbjegovi (nije nam poznata površina), koja je njegovom ocu, h. Ali-begu, priznata kao begluk 1889. godine, ali su je nakon Prvog svjetskog rata okolni seljaci nastojali uzurpirati. Dio te šuma u površini 123,080 dunuma nastojao je prisvojiti Nikola Bataza iz Jugovaca, tvrdeći da je sastavni dio njegovog kmetskoga selišta. (ABiH, AGD, 11016/28.)

¹¹⁵ Ova selišta u kotaru Prijedor Ahmed-beg posjedovao je u suvlasništvu sa Ibrahim-begom, sinom Sulejman-bega Cerića Krlićbegovića (Ahmed-beg imao je suvlasništvo u iznosu 5/8, a Ibrahim-beg 3/8.)

¹¹⁶ Ovaj Husein-beg imao je sina Muhamed-bega.

Hatidža, rođena Veletanlić, udata Krlićbegović, sa dvije petine, Muhiba Sitnica umrlog Omer-age sa jednom petinom, Husein, Reuf, Čelebija i Nura – malodobna djeca Mustaj-bega Cerića Krlićbegovića sa jednom dvadesetinom, posjedovali u Svinji 38 kmetskih selišta i 1.634,3 dunuma begluka.

Sa neznatnim zemljišnim kompleksima raspolagali su i nasljednici Mustaj-bega Cerića Jusufbegovića,¹¹⁷ koji su raspolagali sa svega sedam selišta (četiri u Cerovici i tri u Maslovarama), kao i Rašid-beg, sin Osman-bega Cerića Jusufbegovića, koji je posjedovao samo tri kmetska selišta u Cerovici. Pojedini članovi ove porodice, nakon što su im oduzeta kmetska selišta, postali su pravi prosjaci. Za Nazif-bega Cerića Muratbegovića iz Bosanskog Novog gradska blagajna u Bosanskom Novom kaže 1925. da “on sa ženom i 4 djece živi sada više od milostinje koju mu daje općina i njegovi susjedi”, nema nikakvog zanimanja niti je sposoban da bilo što radi: “Posjeduje 1 kuću i malu bašću u Bos. Novom gr. ul. 252 koja je gruntovno opterećena sa dugom od 26.238 dinara.”¹¹⁸

Cerići, koji su od kraja 18. stoljeća vršili dužnost kapetana u Staromajdanskoj kapetaniji (kod Sanskog Mosta),¹¹⁹ početkom 20. stoljeća nisu spadali u vrh zemljoposjedničke elite. Prvi Cerić koji je vršio kapetansku dužnost u Majdanu, a o kome postoji nešto više podataka, bio je Salih-kapetan, koji je tu dužnost vršio do 1827., kada je umro na svom imanju u Lušci-Palanci. Bio je oženjen sa Fatimom (Najom), kćerkom bihaćkog kapetana Mustaj-bega, koja je umrla 1826. godine. Salih-kapetan iza sebe je ostavio tri sina: Derviš-bega, Ahmed-bega i Ali-bega. Ali-beg, koji je bio najmlađi, umro je 1880., o Ahmed-begu se ne zna puno, dok o Derviš-begu postoji nešto više podataka. Bio je posljednji staromajdanski kapetan, a dvorac mu se

¹¹⁷ Mustaj-beg imao je četiri sina: Smail-beg, Hasan-beg, Omer-beg i Husein-beg. Husein-beg bio je oženjen s Džehvom Aliagić, s kojom je imao također četiri sina: Mustafa, Hakija, Hamdija i Lutvo.

¹¹⁸ ABiH, Evidencija, Kl. br. 3629.

¹¹⁹ Sjedište ove kapetanije prvobitno je bilo u Kamengradu, nedaleko od Sanskog Mosta, a početkom 18. stoljeća preneseno je u Stari Majdan. Otada su Cerići kapetani ove kapetanije.

nalazio u Brdarima, nedaleko od Starog Majdana. Imao je tri sina: Ibrahim-bega (umro 1846.), Tosun-bega i Hrustem-bega, koji su dočekali austrougarsko doba.¹²⁰ On je naselio porodicu Marinković u selo Dugovaču, blizu Starog Majdana. "Dugovača nije bila selo, nego potok, i oko njega trnjaci, druga šuma i ponešto bujadnica, koje su čemerni Srbi, sklanjajući se pod kapetanovo zakrilje, naselili (10-15 kuća). Dugovičani su krčili kapetanovu zemlju ispod trnjaka, nimalo ne pazeći da li je ta zemlja kapetanova, uriya (maina) ili koga Majdanca, a nije im u tome niko ni smetao, jer je kapetan silnim Majdancima (Turcima), išćero asiluk iz leđa."¹²¹ Derviš-beg je bio privržen sultanu, zbog čega je u vrijeme pokreta Husein-bega Gradašćevića zapaljena njegova kula "i sve njegovo, a on sa ženskinjama u feredži izbjegne, ode veziru i otuda dovede nešto vojske Arnauta, te je ganjo protivnike."¹²² Za njega se veli da je "štedio svoje kmete za posljedak, kao bjele novce za crne dane, a tlačio i cedio druge, osobito silovite Majdance Turke, od kojih je silne novce primo, te se tako vrlo obogatio. Govore da od Sane vode do Iline vode na Grmeču mogo je on doći da ne stane na tuđu, nego na svoju zemlju, a to je daleko od nekije 60 do 70 kilometara. Te zemlje je on pootimo, i to sve sudbeno provedeno i potvrđeno na ovaj način: kad begeniše neku zemlju, kakvu luku ili đe su kmetovi, on onome gospodaru zemlje nađe neku krivicu, pa tu krivicu uveliča stostruko, metne ga u tešku tamnicu, metne mu noge u klade, a sindžir (lanac) na vrat; a kapetanov momak, ili sin iznesu sužnju sva moguća strašila pred oči dokazujući: sedam glava da ima, da će mu otići. Za glavu će čovjek pregoreti sav imetak; zato ovaj zamoli tog subašu, ili sina kapetanova, da moli za njega; ovaj donese mu vijest da kapetan ište toliko i toliko novaca, otprilike koliko zemlja vrijedi. Sužanj ga ponudi da mu proda zemlju i pogode se, a ovaj donese od kapetana novce, preda sužnju, on njemu tapiju i potvrdu na zemlju, a novce

¹²⁰ H. Kreševljaković: *Kapetanije*, str. 147-150

¹²¹ Dionizije Marinković: *Moji doživljaji*. Priredio za štampu Vojislav Bogićević. Akademija nauka i umjetnosti BiH, *Grada*, knjiga XIV, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knjiga 10, Sarajevo 1966., str. 116.

¹²² D. Marinković: *Moji doživljaji*, str. 121.

kapetanu; te tako kapetan dobije zemlju potvrđenu i novce nazad.”¹²³ Marinković u svojim uspomenama navodi i brojne druge načine na koje je Derviš-beg dolazio da zemlje, te navodi kako je beg podmićivao komisije koje je vezir slao da ispituju žalbe protiv njega. U kasnijoj literaturi zabilježena je usmena predaja po kojoj je Derviš-beg do posjeda dolazio nepoštenom kupovinom “tako da bi prodavaocu pošteno platio ugovorenu sumu, a kad bi ovaj otišao on bi ponekad za njim opremio svoje ljude koji bi mu novac oteli i kapetanu predali.”¹²⁴ Nakon što je Derviš-beg protjeran u Filipopolj, gdje je proboravio četiri godine, njegovi kmetovi teško su živjeli, jer ih nije imao ko zaštititi. U vrijeme dok je Derviš-beg bio u Filipopolju zapaljeni su njegove zgrade: “kovani majdan koji je kapetan namjestio, đe je i kulu načinio i preko deset razlićni zgrada podigo, u kojima su stanovali kovači i radini koji su rudu i ugalj dogonili, u majdanu kovali i radili, sve to Majdanci upališe, srušiše i upropastiše, a radine proceraše. No, ne lezi đavole! Poslije četiri godine dođe kapetan u većoj sili nego što je bio, i tada još žešće počeo tlačiti Majdance, koji mu bolji majdan načiniše nego što je prvi bio.”¹²⁵ Ubrzo je, međutim, ukinuta kapetanska dužnost, a uvedena je dužnost muteselima. “Kapetan majdanski ispustivši iz ruku vlast, a naučen prostrano živiti, okomi se sad na svoje kmete, te što mu god treba a u nji ima njegovo je.”¹²⁶

O djelovanju ove grane porodice Cerić u vremenu austrougarske vladavine nema dovoljno podataka. Nije poznato šta se desilo sa njihovim imanjem, ali početkom 20. stoljeća među predstavnicima sanskih Cerića ne postoji niko ko bi se posebno isticao po veličini svojih zemljišnih posjeda. Najistaknutiji su oni iz Fajtovaca, koji su na tom području posjedovali 51 kmetsko selište, ali budući da su ta selišta bila razdijeljena između brojnih članova može se zaključiti kako ovi sanski Cerići početkom 20. stoljeća ne predstavljaju zemljoposjedničku elitu.

¹²³ D. Marinković: *Moji doživljaji*, str. 122.

¹²⁴ H. Kreševljaković: *Kapetanije*, str. 150.

¹²⁵ D. Marinković: *Moji doživljaji*, str. 123.

¹²⁶ D. Marinković: *Moji doživljaji*, str. 124.

Među predstavnicima porodice Cerić iz Prijedora početkom 20. stoljeća poznati su posjedi predstavnika iz Miljakovaca.¹²⁷ Svi su imali svega 62 kmetska selišta (Radosavska, kotar Banja Luka – pet, Vrelo, kotar Cazin – četiri, Bravska, kotar Ključ – jedan, Jelići, kotar Prijedor – 11, Miljakovci, kotar Prijedor – 35, Jelašinovci, kotar Sanski Most – šest) i nisu spadali u zemljoposjedničku elitu.

Cerići iz Bosanske Dubice spadaju među značajnije i bogatije pripadnike ove porodice krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Njihova povijest usko je vezana za povijest novske grane Cerića, i to od početka 19. stoljeća. Naime, dubički Cerići su od sredine 18. stoljeća vršili dužnost dubičkih kapetana, ali su početkom 19. stoljeća smrću Mustaj-bega Cerića, Džafer-begovog sina, izumrli muški potomci ove grane, a dužnost dubičkih kapetana preuzeli su njihovi rođaci iz Bosanskog Novog, koji od tada obavljaju dužnost kapetana u obje kapetanije.¹²⁸ Oni su imali važnu ulogu i u vremenu nakon ukidanja

¹²⁷ Cerići iz Miljakovaca porijeklom su iz Bosanskog Novog, odakle su se početkom 19. stoljeća sklonili “zbog nekakve nastale nesigurnosti življenja u Bosanskom Novom (...). To doseljavanje u Miljakovce kod Prijedora uvijek se smatralo privremenim (dok ne mine opasnost). Osim Cerića u Miljakovcima, nekoliko porodica Cerića živjelo je i u selu Pejići (uzvodno uz rijeku Sanu od Prijedora prema Sanskom Mostu), ali oni nisu bili u srodstvu sa miljakovačkim Cerićima. “Pejički Cerići živjeli su na osami od Cerića iz Miljakovaca od kojih su udaljeni oko 6 kilometara, u potpunom srpskom okruženju. U ratu 1992. svi su pobijeni. (Pismo Nazifa Cerića upućeno autoru, Bihać, 5. 2. 2001. godine).

¹²⁸ H. Kreševljaković: *Kapetanije*, str. 86; Mustaj-beg bio je oženjen iz porodice Mulabegović iz Dervente, umro je 1827., a iza sebe je ostavio dvije kćerke: Dževahira, zvana Emina, i Fatima. Na položaju dubičkog kapetana naslijedio ga je amidžić Mehmed-beg, koji je dotad vršio dužnost novskog kapetana. Mehmed-beg bio je udovac, pa se oženio s udovicom svog prethodnika, a svoja dva sina (Sulejman-bega i Paša-bega) oženio je s Mustaj-begovim kćerkama Dževahirom i Fatimom. Njihovi potomci kasniji su dubički Cerići. Mehmed-beg poznat je i kao Hadži-beg, a u vrijeme pokreta Husein-bega Gradašćevića 1831./32. bio je uz sultana. Umro je 1869. godine (Hašim Šerić: *Iz prošlosti Dubice*. Novi behar, br. 3, 1934., str. 41). Sredinom 19. stoljeća među kolovođaма muslimanskih begova koji su podsticali nezadovoljstvo zbog odredaba Hatihumajuna iz 1856, kojim je proklamirano načelo građanske ravnopravnosti te vjerskih i političkih sloboda, nalazili su se i ►

kapetanija, i tu su ulogu zadržali i u vremenu austrougarske vladavine. Nisu pružali nikakav otpor ulasku austrougarskih trupa 1878. godine u Bosansku Dubicu, nego je, čak, jedan predstavnik ove porodice (mladi, ali ugledni h. Ahmed-beg Cerić), skupa sa Hasan-agom Šerićem, bio na čelu "deputacije najuglednijih muslimana" iz Bosanske Dubice koja je dočekala i pozdravila austrougarsku vojsku.¹²⁹

Zemljišni posjedi ove porodice bili su prostrani, i to podjednako begluci i kmetska selišta. Ipak, i oni su imali izvjesnih poteškoća oko dokazivanja prava na svoje posjede, a koje je trebalo ozvaničiti prema novim austrougarskim zakonima. To se, prije svega, odnosi na vlasništvo nad šumama. Tako je Hasan-beg Cerić iz Bosanske Dubice, sin Paša-bega Cerića, 9. februara 1881. uputio molbu Zajedničkom ministarstvu finansija da se riješi pitanje njegovog vlasništva nad šumom Rakovica. On se i 10. augusta 1881. ponovo obratio molbom Zajedničkom ministarstvu finansija u kojoj se poziva na molbu od 9. februara i veli da nije dobio nikakav odgovor u vezi sa šumom Rakovica "štano je kroz nebrojenih godina jedino moje vlasništvo bilo i do časa visoke ces. kralj. austrougarske uprave kao moje jedino dobro pripoznato ostalo". Tvrdeći da je ova šuma njegovo vlasništvo, Hasan-beg navodi kao svjedoke najstarije komšije, "koji su kao činovnici c. otomanske vlade službovali, da onodobna vlada u to moje dobro vlast imala nije, isto tako nije se ni sumnja ukazala, da taj šumski predel meni pripada". Hasan-beg veli da je "taj šumski predel Rakovica moj najglavniji izvor života (...). Komesia je dva puta u mojoj šumi Rakovica bila, te svaki put pronašla da su granice sa zemaljskim dokumentima (tapijama) suglasne, te sam za istu sve otpadajuće pristojbe (diate) platiti morao", ali od toga nema nikakva rezultata. Cerić se dalje poziva na carski proglas prilikom Okupacije u kojem se garantira da se neće dirati u posjede. Sada se, međutim, njemu njegovo pravo na posjed šume Rakovica ne dopušta, a bez te šume on se smatra propalim čovjekom, "te ne marim nikako više ni živjeti, a kamo li u

► Sulejman-beg i Paša-beg Cerić iz Dubice, sinovi Hadži-bega Cerića. (G. Šljivo: *Bosna i Hercegovina 1854.-1860.*, str. 131.)

¹²⁹ H. Šerić: *Iz prošlosti Dubice*. Novi behar. God. XVI, br. 11, 1944., str. 173.

mojoj domovini ostati, gde ne znam jel onaj komadić kruha, kojeg sam s velikom mukom krvavo stekao, moj”, zbog čega bi on “morao drugi dom tražiti”, gdje neće ništa ni imati, ali mu niko neće ništa ni zahtijevati.¹³⁰

Hasan-beg Cerić i ranije se, 1880. godine, žalio na preduzeće Benedict Josef Kallina iz Stare Gradiške, koje siječe njegovu privatnu šumu i lađama otprema preko Save. Nije poznata sudbina ove njegove molbe, ali je činjenica da je okružna oblast iz Banje Luke 27. januara 1880. prodala firmi B. Kallin iz Stare Gradiške sječu šume na Prosari, Kozari, Motajici, Carevoj Gori i Krninu.¹³¹

Vjerovatno ovaj šumski kompleks nije priznat Hasan-begu jer se kasnije ne navodi kao njegovo vlasništvo, a Hasan-begovi nasljednici nisu raspolagali značajnijim zemljišnim kompleksima. Njegovi su nasljednici (sinovi Mehmed-beg Cerić, oženjen sa Tahinom, rođenom Hurić, i Enver-beg te kćerke Emina, Raifa, Sevlata, Sultanija, udata za h. Osman-bega Kapetanovića iz Bosanskog Novog, i Azemina, udata za Husein-bega Cerića, s kojim je imala šest kćerki Sultanija, Aiša, Devleta, Džemila, Muhiba i Tahira) 1918. posjedovali jedino kmetska selišta u kotarskoj općini Vodičevo (ukupno 41 kmetsko selište), kotar Bosanski Novi, te oko 300 dunuma begluka u istom selu, “ali je isti begluk po tamošnjim seljacima uzurpiran”. Živjeli su samo od prihoda sa tih kmetskih selišta jer nisu imali drugog imanja. Mehmed-beg, Hasan-begov sin, žalio se 1921. godine: “Imam jedno dijete staro istom 3 godine, žena mi je bolesna, što sam god imao dragocjenih stvari, cijelo pokućstvo, pa i svoje haljine prodao sam samo da preživim pa i na liječnike i lijekove, tako nemam danas u sebe nigdje ništa ni komada hljeba, niti zašto ga kupiti, te bi želio sa ženom i djetetom umrijeti nego se ovako patiti.”¹³²

Hasan-begov brat, Ferhat-beg Cerić, kmetska selišta je imao najznačajnijim dijelom u Rakovici (17 selišta površine 1.547,238 dunuma) i Vodičevu (od 24 selišta u ovom selu, 20 selišta obuhvatalo

¹³⁰ ABH, ZVS, K.10, 5-2.

¹³¹ ABH, ZVS, K.10, 8-265.

¹³² ABiH, KBUDB, Evidencija, Kl. br. 1050; Isto, Kl. br. 1581.; Isto, Kl. br. 1579/a.

je površinu od 1.329,527 dunuma), a imao je po šest selišta i u Vodovici te u Vojskovi.¹³³ Najznačajnija kmetska selišta Hrutan-bega Cerića nalazila su se u Verijama (23 selišta površine 1.148,565 dunuma) i Međedi (14 selišta površine 545,86 dunuma), s tim da je posjedaovao i pet selišta u Brežičanima te jedno selište u Mrazoviku. Osim toga, Hrutan-beg posjedovao je 1.113,825 dunuma begluka u Verijama.¹³⁴ Kmetska selišta koja su pripadala h. Adem-begu Ceriću nalazila su se uglavnom u Potočanima (ukupno 87 selišta), te Rakovici (17 selišta), Sanici (sedam selišta) i u Hadžibegovićima (jedno selište). Usto, njegov sin Sulejman-beg ženidbom sa Nafija-hanumom Resulbegović stekao je suvlasništvo nad kmetskim selištima u kotaru Bileća (16 selišta u Ljubomiru, gdje je imao suvlasništvo od jedne polovine, i 27 selišta u Zomjesju, gdje je imao suvlasništvo od jedne šesnaestine). Nismo uspjeli utvrditi što se desilo sa posjedom Ibrahim-bega Cerića, Paša-begova sina, ali je poznato da je on, skupa sa svojom braćom Hasan-begom i Hrutan-begom, dokazivao da je još iz osmanskog vremena posjedovao oko 12.000 dunuma šume na Kozari.¹³⁵

Jedan od aktivnijih predstavnika porodice Cerić iz Bosanske Dubice u vremenu austrougarske vladavine je h. Ahmed-beg Cerić. Bio je član Eksekutivnog odbora Muslimanske narodne organizacije i posjedovao je veoma prostran zemljišni posjed. Srpska riječ pisala je kako Ahmed-

¹³³ Ferhat-beg imao je dio begluka u kotarskoj općini Bijakovac, koji je poslije Prvog svjetskoga rata dodijeljen Mili Gnjatoviću, Jovanu Bezbradici, Jovanu Zoriću, Nikoli Vukoti, Jovanu Vukoti, Stevanu Grgiću, Savi Babiću, Mitru Grbiću, Petru Grahovcu i Đorđu Zlojutru, te u kotarskoj općini Rakovica, čiji je jedan dio dodijeljen Stevanu Gagiću, Jovi Baiću i Mili Grbiću (ABiH, AGD, k. 148).

¹³⁴ Hrutan-beg dio je beglučkih posjeda imao i u Vodičevu, a dio tog begluka nakon Prvog svjetskog rata tražio je Jovo Đurić iz Vodičeva. (ABiH, AGD, 14290/28.)

¹³⁵ Oko ovih šumskih kompleksa vodila se velika polemika početkom 20. stoljeća. Cerići su tvrdili da posjeduju tapije na te šume, "koje su od vjekada beglučke šume, neprijeporna svojina naše porodice", ali je vlast tvrdila da je šuma na koju oni ističu pravo "državno dobro". (O tome vidi napise u listu *Musavat*, br. 32, 20. 9. 1907.; br. 27, 6. 8. 1909.; br. 30, 1. 9. 1909.; br. 32, 15. 9. 1909., br. 40, 14.10. 1909.)

beg Cerić “širi svoj inače prostrani begluk” na račun svojih kmetova.¹³⁶ Da li samo zbog toga ili i iz nekih drugih razloga o kojima nije pronađena povijesna građa, Ahmed-beg krajem austrougarske vlasti ne raspolaže znatnijim brojem kmetskih selišta,¹³⁷ ali su se njegovi zemljišni posjedi uglavnom sastojali od begluka. Ti begluci obuhvatali su površinu od 6.188,316 dunuma, od čega je 4.799,032 dunuma bilo u kotaru Bosanska Dubica (1.803,191 u Parnicama, 1.268,33 u Međuvođu, 1.158,761 u Rakovici i 568,75 dunuma u Bijakovcu), a 1.389,284 dunuma u kotaru Prijedor (Gačani Dubica).¹³⁸

ČENGIĆ

Porodica Čengiće spada u red najbogatijih i najznačajnijih begovskih porodica u Bosni i Hercegovini.¹³⁹ Porijeklom su iz Male Azije,¹⁴⁰ odakle su sredinom 16. stoljeća došli u Bosnu, nastanili se na Zagorju¹⁴¹ i u selu Borije podigli svoj odžak. Ubrzo su se razgranali po okolnim selima na

¹³⁶ *Srpska riječ*, br. 71, od 18 (31) 5. 1905.

¹³⁷ Imao je kmetska selišta u selu Međuvođa. Krajem 19. i početkom 20. stoljeća poznato nam je ime jednog kmeta (Aleksa Trubarac, čiji su preci – otac Marko, djed Dmitar, pradjed Petar – to zemljište obrađivali od sredine 19. stoljeća).

¹³⁸ O sudbini ovih njegovih posjeda nakon Prvog svjetskog rata vidi: ABiH, AGD, 16628/23.

¹³⁹ Računa se da je tokom osmanskog razdoblja osam pripadnika ove porodice obavljalo dužnost sandžak-bega, a najviše tituliranih paša bilo je iz ove porodice, sedam pripadnika obavljalo je dužnost alajbega, dok je osam pripadnika obavljalo je muteselimsku dužnost u Pljevljima, Foči i Gacku. (H. Kreševljaković: *Čengići*, passim.)

¹⁴⁰ K. Hörmann: *Narodne pjesme Bošnjaka u Bosni i Hercegovini*, str. 606-610.

¹⁴¹ Zagorje je visoravan koja se prostire između planina Treskavica i Zelengora. Johann Asboth za Zagorje veli da je to “stjenovita visoravan sa oskudnom vegetacijom u središtu surovih snjegovitih planina (...), većinom divlje napušteno i zaostalo područje Bosne, koje je za došljaka najsličnije nepristupačnoj planini”. (Johann Asboth: *Bosnien und die Herzegowina*. ►

Zagorju,¹⁴² zatim u krajevima u Podrinju¹⁴³ te u Pljevljima, krajevima oko Sarajeva, a u 19. stoljeću posebno su se isticali pripadnici ove porodice nastanjeni u Gacku.¹⁴⁴ U vrijeme ulaska austrougarskih trupa jedan dio pripadnika ove porodice sudjelovao je u otporu Okupaciji, dok je dio, poput Derviš-bega sa Borijsa, "koji je cio svoj život ispunio junačkim djelima u borbi protiv Crnogoraca", ostao pasivan. Međutim, neki od ovih begova koji su bili lojalni prilikom ulaska austrougarskih trupa 1878. sudjelovali su u ustanku 1882. godine.¹⁴⁵ Nakon toga oni ne sudjeluju u opozicionim pokretima, nego se integriraju u novu društvenu stvarnost i zauzimaju značajne upravne položaje,¹⁴⁶ a onaj dio koji se ne uspijeva uklopiti u novo društvo napušta Bosnu, iseljavajući se uglavnom put Osmanskog carstva.¹⁴⁷

► *Reisebilder und Studien*. Wien 1888. Vidi dio prijevoda objavljenog u časopisu *Život*, br. 1, Sarajevo 1979., pod naslovom Foča i Zagorje, str. 74-93)

¹⁴² Početkom 19. stoljeća na Zagorju pripadnika porodice Čengić bilo je u sedam naselja (Borijsa, Jelašca, Kuta, Mjehovine, Hotovlje, Zelumići i Vihovići).

¹⁴³ Pripadnici porodice Čengić naseljavali su slijedeće krajeve u Podrinju: Rataji, Miljevina, Srbotina, Odžak kod Ustikoline, Foča, Potpeć, Lokve i Višegrad.

¹⁴⁴ S. Bašagić: *Najstariji ferman*, str. 445.

¹⁴⁵ H. Kapidžić: Hercegovački ustanak, str. 173-175. Kapidžić smatra da nije tako veliki broj pripadnika porodice Čengić sudjelovao u ustanku 1882., kako su to smatrali neki drugi historičari, prije svih V. Skarić. Usp.: J. Asboth: *Foča i Zagorje*, str. 76-77.

¹⁴⁶ Neki su dobili odlikovanja viteškog reda od cara Franje Josipa, a neke su nazivali "grofovima" (J. Asboth: *Foča*, str. 76, 81). Zapažena je i uloga Husein-bega Čengića Zulfikarpašića, dugogodišnjeg fočanskog načelnika (Hasan Ljubunčić: Hadži Huseinbeg Zulfikarpašić iz Foče. Gajret. Kalendar za 1937., str. 219-221; Alija Bejtović: *Povijest i umjetnost Foče na Drini*. Naša starine, III, Sarajevo 1956., str. 31.)

¹⁴⁷ Među bosanskom emigracijom u Osmanskom carstvu koja je podržavala autonomni pokret muslimana u BiH posebno su se isticali neki pripadnici porodice Čengić, naročito Osman Mazhar-paša, Derviš-pašin sin, a zatim Hajdar-beg, koji je u januaru 1882. iselio iz Rožanovića (kotar Foča) u Istanbul, a kasnije se preselio u Brusu, Smail Junus-beg, unuk slavnog Smail-age Čengića, koji je bio oženjen sa Hajrijom Lakišić, sestričnom mostarskog muftije Ali-ef. Džabića i neki drugi. (ABiH, ZMF, Präs. 541/1902.)

Na prijelazu 19. i 20. stoljeća porodica Čengiđ približila se samom vrhu bosanske begovske zemljoposjedničke elite. Ukupna površina njihovih begluka iznosila je 47.996,111 dunuma¹⁴⁸ a posjedovali su još 1.338 kmetskih selišta. Posebno su se isticali zemljišni posjedi nasljednika Smail-age Čengiđ te ogranka porodice koji se naziva Zulfikarpašić. Tako veliki posjedi, koje je porodica Čengiđ posjedovala u vremenu austrougarske vladavine posljedica su njihove povijesne uloge koju su imali u osmanskome razdoblju, s jedne strane, te - s druge strane - porodičnih i ženidbenih veza sa drugim begovskim porodicama, prije svih sa porodicom Sulejmanpašić, od kojih su

¹⁴⁸ Ovdje nije uračunat veliki kompleks ispaše površine 95.000 dunuma, na prostoru Kladova polja, na krševitom i brdovitom prostoru u kotaru Foča, čiji najveći dio predstavlja parcela zvana Čengiđ bara, na kojoj je "uslijed vlažnog humusa paša nešto bolja, te nam ona uglavnom i prehranjuje našu stoku, dok je na planini na ispaši. Uz tu ispašu veže i Kladovopoljsko jezero, koje nam služi kao vodopoj." Na tu ispašu preko ljeta stočari sa prostora kotara Stolac tjerali su stoku (oko 40.000 grla stoke): (...uslijed klimatičkih prilika s jedne strane, a uslijed krševita tla s druge strane u stolačkom kotaru mi preko ljeta sa svojim hajvanom kod kuće ne možemo ostati, jer preko ljeta kod nas niti ima vode niti hrane (paše) za hajvan, a vrućina (žega) je tolika da bi hajvan sav uginuo kad bi morao tamo ostati). Bezi Čengiđi iz Zagorja (kotar Foča) su "još za turskog pa i za austrijskog vremena (...) vindicirali sebi pravo na Čengiđ baru. Tri puta smo vodili spor o Čengiđ bari, ali smo sva tri puta sa uspjehom odbranili svoja prava i održali se na ispaši i pred turskim i pred austrijskim vlastima." Ali, to znači samo da su oni sačuvali pravo ispaše, a ne pravo vlasništva. Međutim, sav problem izbio je nakon 1918. kada je taj prostor, "poput ostale ispaše", u gruntovnici upisan kao vlasništvo erara Kraljevine SHS, pri čemu su vlasti odlučile da taj prostor Čengiđ bare podijele dobrovoljcima iz Fočanskog sreza, ali su se "planinštari" protiv toga bunili: "Mi možemo već sada sa sigurnošću reći, ako se dobrovoljcima dade ma i jedan dio Čengiđ bare, da će nama planinštarima (Humnjacima) opstanak na ispaši biti onemogućen. S jedne strane jer je to srce i jedina glavna ispaša na Kladovu Polju, a s druge strane međusobne trzavice i sporovi (između onih koji dobiju zemlju i ovih planinštara) neće prestati, sve kad bi mi (planinštari) i ostali." Planinštari su se posebno žalili na činjenicu "da su dobrovoljci iz fočanskog sreza, koji su se javili kao reflektanti i stavili zahtjev na Čengiđ baru – već sada počeli po nevesinjskom kotaru nuditi na prodaju dijelove Čengiđ bare, koje se nadaju dobiti" (ABiH, AGD, br. 10674/29).

najznačajnijim dijelom naslijedili posjede u kotaru Prnjavor, i to u krajevima Ilova, Crkvena i Vijačani.¹⁴⁹

Njihovi zemljišni posjedi najvećim dijelom nalazili su se u kotarevima Prnjavor i Foča, zatim Gacko, Nevesinje i Bileća te oko Višegrada i Rogatice. Većina begluka bila je koncentrirana u kotarevima Prnjavor i Foča, uz napomenu da se veliki dio posjeda u kotaru Foča nalazio u krajevima na Zagorju, koji danas pripadaju općini Kalinovik (Borija, Jelašca i Hotovlje).

Kotar	Obradiva	Neobradiva	Ukupno
Foča	6.905,281	7.847,564	14.752,845
Livno	1.163	45	1.208
Prnjavor	9.509,121	21.509,895	31.019,016
Višegrad	5,39	1.010,86	1.016,256
Ukupno	17.582,792	30.413,319	47.996,117

Tabela: Begluci porodice Čengić

Među ovim beglučkim zemljištem najveći su bili posjedi Husein-bega Čengića Zulfikarpašića, koji su u Jabuci, Jeleču i Ljubini obuhvatali površinu 5.655,01 dunum.¹⁵⁰ Najveći su, ipak, zemljišni posjedi

¹⁴⁹ Čengići su posjedovali velike zijamete u osmanskome vremenu. Smail-aga Čengić do velikih posjeda došao je, između ostaloga, i ženidbenim vezama. Dio posjeda u kotaru Gacko dobio je ženidbom sa Čelebijom, kćerkom jedinicom Bešir-age Hasanbegovića iz Avtovca, dobivši pritom dio posjeda u Lipniku. Zatim je od Selmanovića preoteo Drobnjak, a dio imanja u Cernici kupio je od Avdi-bega Čengića i na taj način stekao veliko bogatstvo (T. Tanović: *Ključka kapetanija*, str. 47-48). Njegovi nasljednici posjede su uvećali udajom Čamile, Smail-agine kćerke, za Osman Mazhar-pašu Sulejmanpašića, koji nije imao potomstva, pa je njegovo silno imanje pripalo Čamili, a zatim nasljednicima njezinog brata Hajdar-bega.

¹⁵⁰ Osim ovih begluka, Husein-beg Zulfikarpašić posjedovao je i kmetska selišta, koja su se, osim u Jabuci, Jeleču i Ljubini, nalazila još i u Donjoj Prači, kotar Rogatica. Ukupan broj njegovih selišta 1918. godine iznosio je 63. Od svojih selišta Husein-beg godišnje je dobivao "3-400 m žita i time sjajno živio" ►

nasljednika Smail-age Čengića. Posebno su veliki posjedi bili Smail-aginog unuka Smail Junus-bega, sina Hajdar-begovog, koji su iznosili 22.608,63 dunuma begluka (Prnjavor i Livno¹⁵¹) te 575 kmetskih selišta (najvećim dijelom u kotaru Prnjavor, ali i u kotarevim Bileća, Gacko, Foča, Nevesinje i Duvno). Ovako velike posjede Smail Junus-beg (umro u decembru 1913.) naslijedio je od svog oca Hajdar-bega, koji je do velikog imanja došao zahvaljujući činjenici da je njegova polusestra Ćamila-hanuma, kćerka Smail-age Čengića, naslijedila čitavo imanje svog muža Osman Mazhar-paše Sulejmanpašića, bosanskog vezira, koji je umro 1861. godine. Ćamila je osim toga naslijedila i dio imanja svog oca Samil-age Čengića, tako da se njezin posjed nalazio u Gacku, Nikšiću, Bileći, Nevesinju, Foči, Livnu, Duvnu, Varešu, Sarajevu i Prnjavoru.¹⁵² U Prnjavoru su bili i begluci i kmetska selišta, koja su bila dosta velika,¹⁵³ ali je većina begluka u ovom kotaru nakon 1918. podijeljena srpskim seljacima.¹⁵⁴

► (ABiH, Evidencija, Kl. Br. 3491. Husein-begovo pismo upućeno Agrarnoj direkciji 18. 12. 1921.). Moguće je da su Husein-begovi posjedi bili nešto veći, jer se u jednom dokumentu čak nakon Drugog svjetskog rata navodi da je šumski kompleks Kapeš u Miljevini, površine oko 10.000 dunuma, bio vlasništvo Husein-bega Zulfikarpašića iz Foče, s tim što su seljaci iz Borjanice, Ocrkavlja, Budnja i Miljevine, Husein-begovi kmetovi, imali pravo servituta. Nakon 1918. ovi kmetovi postali su vlasnici šume. (ABiH, ARIK, br. 34/49)

¹⁵¹ Dok se može tačno sagledati njegov posjed u Prnjavoru, za posjede u kotaru Livno raspolazemo samo sa podatkom o ukupnoj površini. Može se pretpostaviti da su se ti begluci nalazili u općini Golijevo Miši, gdje je Smail Junus-beg posjedovao i 73 kmetska selišta.

¹⁵² H. Kreševljaković: *Čengići*, str. 410.

¹⁵³ Jedan od subaša na ovom imanju 1913. bio je Abid Korić, kome je Smail Junus-beg pisao pismo iz Bruse o tome šta treba raditi sa tim imanjem. (ABiH, ZMF, präs. 4897/1913.)

¹⁵⁴ ABiH, AGD, k. 147. Ovdje je dat prikaz podjele dijela Rustan Riza-begovog begluka u Ilovi Velikoj i Crkveni sa imenima ljudi i površinom zemlje koja im je dodijeljena – 2.748,965 dunuma – što je bio samo dio njegovih posjeda u tim mjestima. Iz popisa o isplati beglučkih odšteta (ABiH, AGD, k. 143 i 145) vidi se da su u raspodjeli Rustan-begovih posjeda sudjelovali još i Luka Golić i Luka Tomić iz Ilove Velike. Rustan Riza-beg bio je jedini nasljednik Smail Junus-bega.

Posjedi Osman Mazhar-paše, također Smail-aginoga unuka, obuhvatali su 6.845,406 dunuma begluka i 108 kmetskih selišta u kotaru Prnjavor, a Hasan-beg je u svom posjedu imao 1.888,64 dunuma begluka i 63 kmetska selišta, dok je Ibrahim-beg, Ali Galib-pašin sin, posjedovao 884,34 dunuma begluka i 72 kmetska selišta.¹⁵⁵

Kotar	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta	Oranice	Šume	Livada	Ostalo	Ukupno
Čajniče	23		23					
Bijeljina	27	26	1	1.207,19	121,4	0	132,25	1.460,84
Bileća	56		56					
Duvno	36		36					
Foča	345	17	328	382,35	19,84	1.460,17	17,52	1.879,88
Fojnica	3		3					
Gacko	191		191					
Konjic	1		1					
Livno	73		73					
Ljubinje	1		1					
Nevesinje	68		68					
Prnjavor	361		361					
Rogatica	28	4	24	129,34	39,02	292,91	14,41	475,68
Sarajevo	56	1	55	218,047	0,84	0	1,825	220,712
Višegrad	68	15	53	428,89	92,774	337,73	125,8	985,194
Visoko	1		1					
Ukupno	1.338	63	1.275	2.365,817	273,874	2.090,81	291,805	5.022,306

Tabela: Kmetska selišta porodice Čengić

¹⁵⁵ Ibrahim-beg sin je Ali Galib-paše, najstarijeg sina Derviš-paše Čengića. Rođen je 3. marta 1883., a umro 24. 12. 1932. nakon džuma-namaza u Sarajevu. U trećoj godini života ostao je bez oca i sa majkom odselio u Tursku, gdje je završio škole. Bio je oženjen sa Azemina-hanumom, kćerkom Ahmed-bega Džinića i Ifeta-hanume, kćeri Hasan-bega i unuke Osman-paše Gradašćevića, iz Banje Luke, s kojom je izrodio djecu "ali mu nijesu ostala u životu". (*Novi behar*, br. 12-13, 1. 1. 1933., str. 170; *Gajret*, god. XIV, br. 2, 15. 1. 1933., str. 34-35).

Za zemljišne posjede porodice Čengić nedostaju mnogi podaci o veličini kmetskih selišta (od 1.338 selišta, koliko je bilo u njihovim rukama 1918. godine, poznata je površina za svega 63), što onemogućava dalju analizu, ali je nesporno iz ovih podataka da se radi o jednoj od najbogatijih begovskih porodica na prijelazu 19. i 20. stoljeće. Stoga uopće ne iznenađuje da se među krupnim zemljoposjedničkim porodicama u istočnoj Bosni u ovo vrijeme pojavljuje malo drugih begovskih porodica.

DŽINIĆ

Džinići su begovska porodica tako prozvana po izvjesnom Džini – kapetanu Gradiške kapetanije, koji je na kapetansku dužnost došao 1739. i oženio s bogatom udovicom Mustaj-bega, svog prethodnika na kapetanskoj dužnosti. Džino je iza sebe ostavio dva sina: Ibrahim-bega i Mehmed-bega, koji je bio poznat kao Džino Kapetanović. Ibrahim-beg bio je gradiški kapetan; ne zna se kad je umro, a njegova supruga Aiša umrla je u Gradiški 1783./84. godine. Ibrahim-bega na položaju kapetana naslijedio je sin Salih-kapetan. Salih-kapetan imao je dva sina: Ibrahim-bega, koji je umro u Gradiški kao dijete, i Ragib-bega, koji je umro u Banjoj Luci ostavivši iza sebe sina Ali-bega Džinića.¹⁵⁶ Godine 1827. izbili su neredi u Bosanskoj Gradiški (koja se zvala i Berbir) zbog toga što je kapetan Salih-beg Džinić, navodno, uzurpirao neke šume i njive koje su pripadale tvrđavi Berbir i na njima naselio svoje kmetove, a najviše u selu Vrbaška. To su učinili i drugi bogati ljudi. Međutim, Ali Čehaja Delić organizirao je nezadovoljnike i od Salih-bega oduzeo 31 kuću u selu Vrbaška. Ali Čehaja Delić je odredio granicu između tvrđave i spahije.¹⁵⁷

I Salih-begov unuk Ali-beg Džinić imao je važnu historijsku ulogu.

¹⁵⁶ H. Kreševljaković: *Kapetanije*, str. 81-82.

¹⁵⁷ G. Šljivo: *Bosna i Hercegovina 1827.-1849.*, str. 47.

Već 1836. spominje se kao banjalučki muteselim.¹⁵⁸ Omer-paša Latas 1851. imenovao ga je za kajmakama Banje Luke,¹⁵⁹ ali ga je 17. augusta 1851., između ostalih, iz Travnika poslao u progonstvo u Istanbul.¹⁶⁰

Džinići su, pema svjedočenju ruskog diplomate i putopisca Aleksandra Giljferdinga, sredinom 19. stoljeća bili "jedna od najbogatijih porodica u sjeverozapadnoj Bosni".¹⁶¹ Otprilike u isto vrijeme kada je Giljferding putovao po Bosni i bilježio podatke i o Džinićima jedan austrijski konzularni agent napravio je detaljan opis Banjalučke kajmekamije (godine 1856.). U tom opisu ističe se kako su u Banjoj Luci veoma utjecajni i imućni bili Adil-beg Džinić, "koji posjeduje najveće imanje u cjeloj Bosni, braća Ibrahim-beg i Šaćir-beg Džinić, također veoma imućni".¹⁶²

U austrougarskom vremenu predstavnici porodice Džinić igraju važnu političku ulogu u Bosni i Hercegovini. Posebno aktivni bili su Ragib-beg, najbogatiji bosanski beg svog vremena, Mahmud-beg, aktivni sudionik muslimanskog autonomnog pokreta, i Hamdi-beg. Prva dvojica bili su izraziti opozicionari, dok je Hamdi-beg (1875.-1931.), Ahmed-begov sin, politički bio veoma neodređen. Godine 1909. izabran je za člana Zemaljskog vakufsko-mearifskog sabora. Civilni adlatus baron Benko u kratkim biografijama članova Sabora koje je dostavio Zajedničkom ministarstvu finansija za njega kaže da je napredno orijentiran, sarađuje sa Hrvatima, ali u svojoj častoljubivosti nijednog trenutka ne oklijeva učiniti ustupke protivničkoj strani ako će u tome imati određenu korist i time pojačati svoj utjecaj. Jedno vrijeme bio je politički pristav, a nakon napuštanja državne službe živio je od obrađivanja svog bogatog imanja. Zbog izbora za člana Vakufsko-mearifskog sabora razišao se sa svojim rođacima Ragib-

¹⁵⁸ G. Šljivo: *Bosna i Hercegovina 1827.-1849.*, str. 272.

¹⁵⁹ G. Šljivo: *Omer-paša Latas*, str. 140.

¹⁶⁰ V. Popović: *Agrarno pitanje*, str. 105.

¹⁶¹ A. Giljferding: *Putovanje*, str. 323.

¹⁶² G. Šljivo: *Bosna i Hercegovina 1954.-1860.*, str. 198-199. Vjerovatno je u pitanju greška, jer se ne radi o Adil-begu, nego o Ali-begu Džiniću.

begom i Mahmud-begom.¹⁶³ Politički je pripadao Muslimanskoj naprednoj (samostalnoj) stranci Adem-age Mešića, a nakon stvaranja Ujedinjene muslimanske organizacije avgusta 1911.¹⁶⁴ i dopunskih izbora za Sabor postao je saborski zastupnik.¹⁶⁵ Uoči Prvog svjetskog rata, skupa sa Ragib-begom Džinićem, odlučni je protivnik najava o izmjeni Zakona o otkupu kmetskih selišta.¹⁶⁶ Često je mijenjao politička opredjeljenja. Safvet-beg Bašagić nazivao ga je “vojnim liferantom i šumskom pretrgom” zbog njegovih aktivnosti oko šumskog kompleksa Dnoluka (na području travničkog i jajačkog kotara) koji je 1911. kupio za eksploataciju, ali ga je kasnije pokušao prodati drugoj firmi.¹⁶⁷ U tom cilju Hamdi-beg je 1913. oformio akcionarsko društvo Dnoluka – šumska industrija d. d., u kome je jedna polovina akcija pripadala je Hamdi-begu i njegovom bratu Haki-begu Džiniću, njihovom zetu Ibrahim-begu Čengiću iz Sarajeva i Šerifu Arnautoviću, a druga povina pripadala je dr. Eduardu Serelmannu i njegovom zetu dr. Mori Horvathu.¹⁶⁸

H. Mahmud-beg Džinić, Šaćir-begov sin, bio je sudionikom autonomnog muslimanskog pokreta na prijelazu 19. i 20. stoljeća. Ivan Milićević naziva ga “najuglednijim čovjekom” u Banjoj Luci tog doba.¹⁶⁹ Okružna oblast u Banjoj Luci izvještavala je o Mahmud-begu

¹⁶³ ABiH, ZMF, Präs. 2125/1909..

¹⁶⁴ ABiH, ZMF, Präs. 1076/1911.

¹⁶⁵ Dž. Juzbašić: *Nacionalno-politički odnosi*, str. 96.

¹⁶⁶ Dž. Juzbašić: *Nacionalno-politički odnosi*, str. 180-183.

¹⁶⁷ Vlada je na ovu “poslovnu špekulaciju” pristala 1914. dopustivši Hamdi-begu da, kao nagradu za političku saradnju u Saboru, svoje obaveze iz ugovora o eksploataciji kompleksa Dnoluka prenese na firmu Georg Hagenbucher. Ova je “špekulacija” donijela Hamdi-begu znatnu finansijsku dobit. (Dž. Juzbašić: *Nacionalno-politički odnosi*, str. 183., bilješka 65.)

¹⁶⁸ IAS, BS - 23; Branislav Begović: *Razvojni put šumske privrede u Bosni i Hercegovini u periodu austrougarske uprave (1878.-1918.) sa posebnim osvrtom na eksploataciju šuma i industriju preradu drveta*. Sarajevo 1978., str. 136-137.

¹⁶⁹ Ivan A. Milićević: *Oživljavanje starih uspomena*. Novi behar, god. XII, br. 7-14, 15. 1. 1939., str. 100.

početkom 1903. da se radi o čovjeku koji je u to vrijeme imao oko 38 godina, da je sin umrlog Šaćir-bega, kojem je animozitet i nepovjerenje prema novom režimu usađeno već u mladosti u roditeljskoj kući, jer je njegov otac bio nesklon novoj upravi, nije se mogao prilagoditi novim odnosima i izbjegavao je svaki kontakt sa vlastima.¹⁷⁰ Jednako opoziciono raspoložen bio je i Ragib-beg Džinić, koji je politički pripadao Muslimanskoj narodnoj organizaciji, na čijoj je listi maja 1910. izabran za zastupnika u Saboru. On je bio najveći zemljišni posjednik u Bosni, a značajan je i po tome što se lično zalagao za fizičku podjelu begluka i kmetskih selišta. On, koji je u banjalučkom okrugu imao tri sela (Gradina Donja, Demirovac i Draksenić), tražio je da se ta podjela izvrši, ali da se istovremeno s njom izvrši i komasacija na begluku kako bi on mogao oformiti jednu veliku latifundiju plodnog alodijalnog zemljišta i pristupiti njezinoj intenzivnoj obradi. Srpski seljaci (kmetovi), međutim, pod utjecajem svojih vođa, odbili su prihvatiti ovu realnu podjelu sa zemljovlasnikom,¹⁷¹ a ni ostali bošnjački begovi nisu bili oduševljeni ovakvim njegovim potezom jer bi se taj izuzetak pretvorio u pravilo, što begovima ne bi odgovaralo. Safvet-beg Bašagić u jednom pismu pisao je o tom Ragib-begovom pokušaju da riješi svoje agrarno pitanje komasacijom “ne pitajući ostale veleposjednike i posjednike bi li njima konveniralo dati 65% kmetima džabe”, zbog čega su muslimanski zastupnici u Bosanskom saboru spriječili da se jedna takva operacija provede u Saboru, mada je Ragib-beg bio dobio podršku vlade.¹⁷² Srpska riječ početkom 1914. pisala je kako Ragib-beg Džinić, “najveći feudalac u čitavoj Bosni”, ima 15.000-16.000 dunuma pobeglučene zemlje, a pokušava da sa kmetovima u selima Draksenić, Demirovac i Gradina podijeli kmetska selišta po principu 50% naprema 50%, s tim što bi begovih 50% činilo zemljište koje se nalazi bliže Džinićevom čardaku: “Čardak se pak nalazi na uglu dvaju državnih drumova, oko kojih je najbolja zemlja. Kmetovima se daje

¹⁷⁰ ABiH, ZMF, Präs. 131/1903.

¹⁷¹ A. Fefalik: *Ein neuer aktueller Weg*, str. 38-39.

¹⁷² O ovome je opširno izvještavao i Potiorek u svom izvještaju Zajedničkom ministarstvu finansija 31. marta 1913. (ABiH, ZMF, opća 4539/1913; IAS, BS-23)

tamo na obalama Save i Une – sve same plavare i baruštine – što vječito leže pod vodom. Ovom diobom i komasacijom Džinić bi sjedinio svoje dosadašnje raštrkane begluka i dobio jedan slobodni posjed od preko 30.000 dunuma.”¹⁷³

Kotar	Obradiva	Neobradiva	Ukupno
Banja Luka	3.112,58	16.216,86	19.329,435
Bosanska Dubica	4.916,291	10.269,14	15.185,426
Bosanska Gradiška	?	?	24.560,053
Brčko	242,1	280,98	523,080
Gradačac	685,367	1.822,998	2.508,365
Prijedor	8.234,68	16.497,23	24.731,905
Ukupno	17.191,02	45.087,19	86.838,264

Tabela: Begluci porodice Džinić

Najznačajnija koncentracija begluka porodice Džinić nalazila se u kotarevima Prijedor (Omarska, Lamovita, Kevljani, Verići), Bosanska Gradiška (Bistrica, Mašići, Vilusi, Turjak), Banja Luka (Krmine, Miloševci, Piskavica i Šimići) i Bosanska Dubica (Gradina Donja, Draksenić, Demirovac). Begluci u kotaru Gradačac (Vranjak i Koprivna, na prostoru današnje općine Modriča) u posjed porodice Džinić došli su zahvaljujući ženidbenim vezama sa porodicom Gradašćević, a i posjed u kotaru Brčko (Sandići) vjerovatno je na sličan način došao u vlasništvo banjalučkih Džinića.

Kmetska selišta porodice Džinić su se nalazila, uglavnom, u onim mjestima gdje i begluci. Najveća koncentracija je u kotarevima Gradiška (Turjak, Mašići, Vilusi), Prijedor (Kevljani, Lamovita, Omarska, Verići), Bosanska Dubica (Demirovac, Draksenić Donji, Gradina Donja) i Banja Luka (Krmine, Piskavica, Miloševci, Bukovica, Barlovci, Kuljani, Laktaši, Trn, Debeljaci).

¹⁷³ *Srpska riječ*, god. X, br. 28, 7. (20.) februar 1914., str. 1.

Kotar	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta	Oranice	Šume	Livada	Ostalo	Ukupno
Banja Luka	347	28	319	2.993,32	616,87	0	184,09	3.794,28
Bosanska Dubica	368	366	2	18.357,24	2.272,147	4.320,062	1.069,118	26.018,571
Bosanska Gradiška	507	430	77	26.287,1	5.544,11	157,09	1.375,649	33.363,949
Brčko	96		96					
Gradačac	155		155					
Prijedor	422	51	371	2.943,03	286	9,5	80,88	3.319,41
Prnjavor	1		1					
Ukupno	1.896	875	1.021	50.580,69	8.719,127	4.486,652	2.709,737	66.496,21

Tabela: Kmetska selišta porodice Džinić

Karakteristika zemljišnih posjeda porodice Džinić u tome je što se radi o velikim kompleksima begluka i brojnim selištima. Kako se, pak, ne radi o posebno razgranatoj porodici gotovo svi njezini pripadnici 1918. spadali su u kategoriju velikih zemljišnih posjednika sa velikim beglucima i sa blizu 100 kmetskih selišta, bez obzira što su tokom austrougarske uprave pojedini pripadnici ove porodice, poput h. Mahmud-bega Džinića, brojne svoje begluke i kmetska selišta prodavali. Usto, osim što se, odlikuju svojom veličinom, ovi posjedi odlikuju se i gustom koncentracijom u pojedinim selima. Poneki krajevi sa više sela pripadali su 1918. isključivo pripadnicima ove porodice. Tu se posebno ističu posjedi Ragib-bega Džinića u Demirovcu, Drakseniću i Gradini Donjoj u kotaru Bosanska Dubica te u Turjaku, kotar Bosanska Gradiška, zatim posjed Ahmed Bahri-bega Džinića (u Krmini u kotaru Banja Luka, u Koprivni i Vranjaku u kotaru Gradačac, koje je dobio ženidbom s Ifeta-hanumom Gradašćević) te posjed h. Mahmud-bega Džinića (koji se najznačajnijim dijelom nalazio na prostoru Omarske i Lamovite u kotaru Prijedor).

Zemljišni posjedi porodice Džinić 1918. bili su raspoređeni među slijedećim pripadnicima ove porodice:

1. Ahmed Bahri-beg Džinić,¹⁷⁴ Muhamed-begov sin, posjedovao je 9.908, 275 dunuma begluka i 80 kmetskih selišta u mjestu Krmine (kotar Banja Luka) te 103 selišta u Koprivni i 52 u Vranjaku, kotar Gradačac, koje je dobio u miraz;

¹⁷⁴ Ahmed-beg rođen je 1850., umro je 5. 10. 1918., bio je oženjen s Ifet-hanumom Gradašćević. Njegovi sinovi su poznati Hamdi-beg Džinić (1875.-1931.) i Haki-beg (oženjen s Mevhiba-hanumom Fadilpašić), a kćeri su mu Azemina, udata za Ibrahim-bega Čengića u Sarajevo, i Kanita (ABiH, Evidencija, kl. br. 13688). Njegov begluk u Krmuni, prema popisu posjeda u kotarskoj općini Krmine što ga je poglavar banjalučkog seoskog sreza 21. oktobra 1927. dostavio Agrarnoj direkciji u Sarajevu, iznosio je 9.911,975 dunuma. Od toga su 42 težaka iz Krmine držala 140 parcela veličine 708,410 dunuma oranice, 39,670 dunuma vrtova, 36,780 dunuma livade, 46,950 dunuma pašnjaka, 40,880 dunuma šume i 9,190 dunuma koji su se računali pod kuće i dvorišta, što ukupno iznosi 881,880 dunuma. Ostale parcele ovih vlasnika niko nije obrađivao u vrijeme kada je popis pravljen niti ih je ko tražio, a obuhvatale su površinu od 220,670 dunuma oranice, 2.364,650 dunuma pašnjaka, 6.441,785 dunuma šume i 2,990 dunuma koji su se računali pod kuće i dvorišta, što ukupno iznosi 9.030,095 dunuma. Ukupno je, dakle, prema ovom dokumentu, beglučki posjed nasljednika Ahmed-bega Džinića u kotarskoj općini Krmine iznosio 9.911,975 dunuma, od čega je oranica 929,080 dunuma, vrtova 39,670 dunuma, livada 36,780 dunuma, pašnjaka 2.411,600 dunuma, 6.482,665 dunuma šume i 12,180 dunuma zemljišta koje se računalo pod kuću i dvorište. (ABiH, AGD, br. 16.189/27. Ovdje je detaljan popis sa imenima težaka koji obrađuju pojedine parcele. Popis je napravljen na temelju uvida na licu mjesta što su ga 6. oktobra 1927. obavili sreski poglavar, geometar Agrarne direkcije Čedomir Nikolić, knez sela Krmine i još dva odbornika iz toga sela.) Oko nekih njegovih selišta u Koprivni dugo se vodio spor sa kmetovima koji su sudskim putem izgubili kmetsko pravo, pa su ta selišta pretvorena u begluk, ali su kmetovi uprkos tome pravili probleme begu oko njegovog vlasništva. Ti problemi prenijeli su se iz austrougarskog i u doba nakon Prvog svjetskog rata. Kasnije su ti posjedi u Vranjaku prešli u vlasništvo Ahmed-begovog sina Haki-bega, koji će poslije Prvog svjetskog rata ženidbom sa Mevhibom Fadilpašić, koja je po majci bila Gradašćevićka, dobiti i neke posjede oko Brčkog (Bijela) (Vidi o tome dokumente u: ABiH, ZMF, opća građa, br. 112265/1909.; ABiH, AGD, br. 1252/24; ABiH, AGD, k. 144, Odštete za begluke.)

2. Posjed h. Sulejman-bega Džinića,¹⁷⁵ Ahmed-begovog brata, nije dovoljno poznat, osim 2.800,43 dunuma begluka u Šimićima, koji se 1918. vodio kao vlasništvo Mehmedašim-bega Džinića iz Istanbula;
3. Ali-beg Džinić, Husref-begov sin, posjedovao je 1.014,02 dunuma begluka i 44 kmetska selišta u Piskavici;

¹⁷⁵ Oko 1870. Sulejman-beg Džinić iz Banje Luke otišao je na studije u Istanbul sa namjerom da završi medresu i zauzme odgovarajući položaj u osmanskoj državnoj službi. Namjera mu se nije obistinila, a on se u Istanbulu oženio i tamo nastanio, premda su članovi njegove porodice, posebno brat Ahmed-beg, vršili pritisak na njega kako bi ga privoljeli da se vrati u Banju Luku. Tek kad se njegov najstariji brat, Husrev-beg, teško razbolio, Sulejman-beg je 1887. odlučio da se vrati u Banju Luku. Prije toga se već bio razveo od svoje supruge, Zejneba-hanume, i činio je sve napore da kod sebe sačuva svoje dvoje djece, dvije djevojčice. Povodom toga je sa svojom suprugom, odnosno sa svojim puncem, vodio sudski spor, koji je izgubio, te je bio osuđen da plaća alimentaciju. Premda je već duže vremena želio da se vrati u Banju Luku i da preuzme upravljanje svojim dobrima, ovim okolnostima je bio zadržavan. Želio je da se vrati sa svojom djecom i neposredno pred svoj konačni povratak ukazala mu se prilika da ispuni tu svoju želju. Naime, uspio je dobiti dokument koji je sadržavao nagovještaje navodne planirane zavjere protiv sultana Abdul-Hamida, čime su kompromitirane različite osobe koje su stajale u kontaktu sa sultanom Muratom. Taj dokumenat prosljedio je u ruke sultana Abdul-Hamida, a kao nagradu očekivao je da se sultanovom naredbom njemu dodijele djeca. Jedna takva naredba je zaista i objavljena Ministarstvu policije, koje je naredilo da se djeca odmah dodijele h. Sulejman-begu. Policija u Istanbulu bila je krenula i u provedbu ove naredbe, ali je dopustila odlaganje jer se majka djece navodno teško razboljela. U međuvremenu umro je Sulejman-begov brat Husrev-beg u Banjoj Luci. Sulejman-beg požurio je u Bosnu, a da obaveze oko dobivanja djece nije uspio dovršiti. Nakon što se vratio u Banju Luku ubrzo je obaviješten od strane kotarskog predstojnika u tom gradu da je osmansko poslanstvo u Beču, na temelju ilama Šerijatskog suda u Istanbulu, tražilo da Sulejman-beg plati alimentaciju za svoje dvoje djece u visini od 6.834 groše te da svaki mjesec ubuduće daje po 500 groša na ime alimentacije. U svojoj izjavi Džinić je istaknuo kako je takva odluka nevažeća jer su sultanovom naredbom djeca dodijeljena njemu, pa je čak tvrdio da o tome moraju postojati i dokumenti u Istanbulu. (ABiH, ZVS, k. 66, br. 112 – 13/3; Isto, br. 112 – 3/4)

4. Muhamed-beg Džinić,¹⁷⁶ Husref-begov sin, oženjen Zarifom Bešlagić, posjedovao je 1.347,2 dunuma begluka i 49 kmetskih selišta u Piskavici;
5. Mustaj-beg Džinić, Husref-begov sin,¹⁷⁷ posjedovao je 1.925,39 dunuma begluka u Pervanima i 49 kmetskih selišta u Piskavici;
6. Smail-beg,¹⁷⁸ Ali-begov sin, posjedovao je 4.157,36 dunuma begluka i 117 kmetskih selišta u Verićima, kotar Prijedor;
7. Nasljednici Selim-bega Džinića¹⁷⁹ posjedovali su ukupno

¹⁷⁶ Ovaj Muhamed-beg (koji se ponegdje navodi i kao Mehmed-beg) vjerovatno je imao i kmetskih selišta u selu Šimići, gdje je, inače, bilo puno begluka njegovog rođaka Mehmedašim-bega Džinića. U selu Šimići 200 kmetova 1910. pobunilo se i otkazalo plaćanje haka Muhamed-begu Džiniću (V. Bogićević: *Seljački pokret*, str. 238.). Vjerovatno su ta selišta poslije 1910. prodana. Muhamed-beg i njegov brat Mustaj-beg, kada su tražili da im se isplati privremena renta za oduzete zemljišne posjede, odbijeni su "jer stalno ne stanuju na teritoriju naše Kraljevine, a to poradi toga što se isplata ove rente dozvoljava iz socijalne nužde prema materijalnom stanju zemljovlasnika" (ABiH, AGD, k. 133, br.1).

¹⁷⁷ Sva trojica ovih Husref-begovih sinova živjeli su u Brusi (Turska). Muhamed-beg (Mehmed-beg), koji je odselio u Brusu i bio turski državljani, umro je u Brusi 1922., a iza njega su ostali supruga mu Zarifa, rođena Bešlagić iz Banje Luke (živjela u Brusi), punodobni sinovi Ibrahim i Rifat i malodobni sin Sanija te kćerka Hasiba, udata za Remzi-ef. Gušića u Banju Luku. (ABiH, Evidencija, kl. br. 13249; Isto, 13250; Isto, kl. br. 13254.)

¹⁷⁸ Smail-beg bio je oženjen sa Aišom Hrgić, koja se od njega razvela 1898. i udala za Smail-agu Smailagića. Nije nam poznato s kime se kasnije oženio, ali se zna da je imao sina Omer-bega, a vjerovatno su Pašana i Emina, kojih se prisjeća akademik Muhamed Filipović, njegove kćerke iz drugog braka. (Emin Krkić: *Tunjina nedovršena priča. Banjaluka u kazivanju Muhameda Filipovića*. Sarajevo 1999., str. 69-71. Vjerovatno se prisjećanje Muhameda Filipovića odnosi na ovog Smail-bega Džinića).

¹⁷⁹ Sinovi banjalučkog veleposjednika Ibrahim-bega Džinića, Selim-beg i Salih-beg, na prijedlog okružnog predstojnika u Banjoj Luci, u proljeće 1883. primili su sedam porodica Tirolaca na vlastito zemljište u selu Kremna "jer tu više nisu imali domaćih kmetova" (Đorđe Mikić: *O kolonizaciji stranih seljaka u Bosni i Hercegovini u vrijeme austrougarske uprave*. Migracije i Bosna i Hercegovina, Sarajevo 1990., str. 186.). Ovaj h. Selim-beg 1896. obnovio je tzv. Mejdansku džamiju u Banjoj Luci, pa se ona zove i Džinića džamija (M. ►

- 7.012,57 dunuma begluka (523,08 dunuma u kotaru Brčko i 6.489,49 dunuma u kotaru Bosanska Gradiška) i 345 kmetskih selišta (78 u kotaru Banja Luka – Bukovica 13, Jablan tri, Trn 11, Barlovci 40 i Kuljani jedno; 96 u kotaru Brčko – Sandići 60, Slijepčevići jedno i Trnjaci 35; 171 u kotaru Bosanska Gradiška – Mašići 13, Vilusi 22 i Bistrica 136 selišta; selišta u Bistrici obuhvatala su površinu od 13.225,322 dunuma);
8. Mustaj-beg, Salih-begov sin, u kotaru Prijedor posjedovao je 2.929,6 dunuma begluka (780,67 dunuma u Kevljanima i 2.148,93 u Lamoviti) i 51 kmetsko selište površine 3.319,41 dunum (24 selišta u Kevljanima površine 1.215,13 dunuma i 27 selišta u Lamoviti površine 2.104,28 dunuma);
9. Ali-beg Džinić, Salih-begov sin, posjedovao je 2.334,12 du-

-
- Mujezinović: *Islamska epigrafika*, II, str. 220-221). Selim-beg je bio oženjen sa Lebiba-hanumom, kćerkom Osman-begovom (umrla 1874.), s kojom je imao sina Ismail-bega, koji je umro 1877. godine. Nije poznato koliko je Selim-beg imao djece u braku sa Lebiba-hanumom, ali je sigurno da je osim umrlog Ismail-bega, imao još Mehmed-bega (oženjen sa Zejneba-hanumom, koja se nakon Mehmed-begove smrti preudala u Đumrukčić u Banju Luku). Mehmed-beg je imao dva sina: Mehmed-bega i Osman-bega, te kćerku Hasiju. Ova djeca malodobna su 1921. godine. Vjerovatno se Selim-beg poslije smrti prve žene ponovo oženio. Njegovi sinovi, Ibrahim-beg i Fadil-beg, čija se majka preudala nakon Selim-begove smrti za Hasib-bega Imamovića u Banju Luku, imali su kmetska selišta u Trnu, Barlovcu, Bukovici, Kuljanima i Jablanu (kotar Banja Luka) te u Trnjacima, Slijepčevićima i Sandićima (kotar Brčko). (ABiH, KBUDB, Evidencija, kl. br. 274.) Sva ova kmetska selišta 1918. oduzeta su, a Hasib-beg Imamović u jednoj žalbi iz 1921. tvrdi kako su ta selišta u kotaru Banja Luka “kupljena 1908. godine za 200.000 vlastitih kruna”. Kasnije su braća Ibrahim-beg i Fadil-beg napustili Banju Luku – Ibrahim-beg je odselio u Zagreb, a Fadil-beg u Beograd. (ABiH, KBUDB, Evidencija, kl. br. 1472). Selim-beg je imao i pet kćerki: Fatima, udata Cerić u Bosansku Dubicu, Habiba, udata za Haki-bega Klempića u Zvornik, Muhiba, udata u porodicu Kapetanović u Istanbul, Emina, udata porodicu Kapetanović u Karamurselu i Subhija, udata u porodicu Mujezinović u Banjoj Luci. (ABiH, KBUDB, Evidencija, kl. br. 1535; Isto 7444). O h. Selim-begu Džiniću vidi još: Đorđe Mikić: *Banja Luka na krajini hvala*. Banjaluka 1995, str. 299-300.

numa begluka i 28 kmetskih selišta ukupno 3.794,28 dunuma u Miloševcu, kotar Banja Luka;¹⁸⁰

10. Hatidža Džinić, Salih-begova kćerka, udata za Hamdi-bega Džinića, posjedovala je 1.643,54 dunuma begluka u Lamoviti;
11. Mahmud-beg Džinić,¹⁸¹ Šaćir-begov sin, posjedovao je – 16.001,405 dunuma begluka u kotaru Prijedor (10.745,865 dunuma u Omarskoj i 5.255,54 dunuma u Lamoviti) te 271 selište (156 u Omarskoj, 98 u Lamoviti, devet u Laktašima i osam u Vilusima), kao i dva selišta u Bistrici, gdje je njegov udio bio jedna polovina, dok je druga polovina pripadala Mustaj-begu i Hasan-begu, sinovima Salih-bega Džinića;
12. Umihana, Šaćir-begova kćerka, udata za Šemsi-bega Begovića u Derventu, posjedovala je 1.503,675 dunuma begluka u Vilusima te 42 kmetska selišta (deset u Debeljacima i 32 u Vilusima);
13. Posjedi površine 550,77 dunuma begluka u Mašićima i 1.999,57 dunuma begluka u Vilusima u povijesnim izvorima navode se kao vlasništvo Osman-bega Džinića iz Banje Luke, ali nismo mogli utvrditi o kojem se Osman-begu radi;
14. Najveći i najbogatiji bosanski zemljoposjednik u vrijeme austrougarske vladavine bio je Ragib-beg Džinić. Godine 1918. njegovim nasljednicima (sinovima dr. Ali Kijamil-begu Džiniću i Halid-begu Džiniću, kćerki Fatimi, udatoj za Ramiz-bega Begovića u Derventu, te udovici Nuri-hanumi, rođenoj Pašić,

¹⁸⁰ H. Ali-beg Džinić, sin Salih-bega Džinića, u jednoj molbi 1922. upućenoj Agrarnoj direkciji piše kako je ostario, obolio, ima devetero djece, od kojih je jedan stariji umobolan, da je “većim dijelom” živio od prihoda sa kmetovskih selišta. Imao je selišta u Miloševcu, kotar Banja Luka. (ABiH, Evidencija, kl. br. 281.) Begluk u Miloševcu sastojao se najznačajnijim dijelom od šuma (1.740,24 dunuma).

¹⁸¹ Ovaj Mahmud-beg imao je još u selu Gašnica (kotar Bosanska Gradiška) begluk površine 4.000 dunuma koji je sredinom 1911. prodao seljacima koji su ga obrađivali (ABiH, ZMF, Präs. 1102/1911.; ABiH, ZMF, opća grada, br. 94/1913.), kao i 7.000 dunuma begluka i 150 kmetskih selišta sa ukupno 11.000 dunuma zemljišta u Vrbaškoj (ABiH, ZMF, Präs. 1102/1911.). O ovim prodajama bilo je ranije govora u ovom radu.

pripadalo je ogromno imanje u selištima i beglucima u kotaru Bosanska Dubica (Draksenić, Demirovac i Gradina Donja), i kotaru Bosanska Gradiška (Turjak). O kolikim se posjedima radi vidi se iz slijedeće tabele:¹⁸²

Vrsta zemljišta	Bosanska Dubica						Bosanska. Gradiška	
	Draksenić		Demirovac		Gradina Donja		Turjak	
	Begluk	Kmetluk	Begluk	Kmetluk	Begluk	Kmetluk	Begluk	Kmetluk
Oranica	1.829,5	9.074,695	1.403,704	5.622,704	1.115,755	3.659,845	4.875,568	26.287,1
Vrt	12	218,805	115,88	184,76	11,51	110,1	341,37	876,935
Livade	142,33	1.271,82	246,042	1.977,952	39,57	1.070,29	8,52	157,09
Pašnjaci	939,38	140,39	85,96	45,55	583,77	122,243	298,07	266,02
Šume	750,61	695,83	5.954,76	674,58	1.924,12	901,737	8.472,464	5.544,11
Neplodno	0	3,2	0	0	0	0	0	2,1
Ostalo	8,78	107,575	17,98	78,595	2,775	57,9	20,606	230,594
Ukupno	3.682,6	11.512,32	7.824,326	8.584,141	3.677,5	5.922,115	14.016,6	33.363,95

Tabela: Posjed Ragib-bega Džinića iz Banje Luke

Njegovi kmetovi iz Turjaka (kotar Bosanska Gradiška) odbijali su 1910. da mu plate hak,¹⁸³ a preko 400 njegovih kmetova iz kotara Bosanska Dubica u maju 1908. godine napali su njegove radnike “koji su htjeli da ograde i kao begluk obrade jedno zemljište na koje su kmetovi htjeli uzurpirati kmetovsko pravo i radi toga imali sa Ragib-begom proces”, koji je Ragib-beg dobio, ali su kmetovi htjeli spriječiti obrađivanje te zemlje.¹⁸⁴ Povodom tog napada *Srpska riječ* u br. 99. objavila je članak “Događaji u Bosanskoj Dubici”, u kome stoji kako Ragib-beg Džinić, veleposjednik iz Banje Luke, “već punih 15 godina silom hoće da pobegluči seoske ispaše u selima Drakseniću, Demirovcu i Gradini, kotar Bos. Dubica”. U članku dalje stoji da je ta ispaša upisana u gruntovnicu ne kao ispaša nego kao begluk zbog toga

¹⁸² ABiH, Evidencija, kl. br. 507.

¹⁸³ V. Bogićević: *Seljački pokret 1910.*, str. 235. Dugogodišnji Ragib-begov subaša u Turjaku bio je Muharem Baručija, a Muharemov sin, Osman Baručija, radio je u Ragib-begovoj trgovini u Turjaku. (ABiH, AGD, 6635/27).

¹⁸⁴ *Musavat*, br. 23, 29. 5. 1908., str. 3.

što je geometar “kod osnivanja gruntovnice bio cijelo vrijeme mio gost u čardaku Ragib-bega Džinića”.¹⁸⁵ U isto vrijeme *Hrvatski dnevnik* objavio je tekst o ovom sporu, sa potpisom Ragib-bega Džinić u kojem je dokazivano kako kmetovi na tom zemljištu nemaju pravo ispaše, kako im ta ispaša nije ni potrebna, nego je, sa stanovišta nacionalne ekonomije, treba pretvoriti u oranice. Povodom ovog napisa Srpska riječ pisala je kako “mi poznajemo dobro Ragib-bega, znamo da on lično svojim kmetima nije nikada zla i nepravde činio, nego da se krivica kmetima njegovim često puta događala od njegovih mlađih”. U ovom članku u *Srpskoj riječi* dalje stoji da su kmetovi na tom zemljištu “vazda vršili pravo paše”.¹⁸⁶ *Musavat* je povodom ovog spora pisao kako je tih 400 kuća kmetova priznavalo Ragib-begu pravo na te ispaše “sa kojima je on kao vlasnik tih čestica gospodario kako je htio, priznavali su mu čak da su iste begluk”. Tako je bilo sve do 1895. ili 1896., “kadno kmeti listom skočiše da spomenute čestice u ispašu pridobiju”. Međutim, Ragib-beg dokazao je svoje pravo na te čestice, i 1907. ishodio sve osude (i sudske i političke vlasti) u svoju korist.¹⁸⁷

U sporovima sa seljacima Draksenića i Gradine od 1892. Ragib-beg Džinić stalno je dokazivao svoje pravo na ta imanja. Godine 1895. grupa seljaka iz Draksenića i Gradine podnijela je molbu kotarskom uredu u Bosanskoj Dubici u kojoj se traži pravo ispaše na posjedima Ragib-bega Džinića. U toj molbi seljaci iz Draksenića tvrde da je Ragib-beg sam ogradio pašnjake ili iskrčio šume, zbog čega seljaci nemaju gdje napasati svoju stoku. Jednu česticu je “u proljeće 1895. Ragib-beg Džinić iskrčio i uzorao je od ove u god. 1892. ograđene čestice oko 9 dana oranja, i ovu oranicu sada sam uživa”, za drugu česticu vele da ju je “iskrčio i uzorao Ragib-beg Džinić u god. 1892. i ovu oranicu sada uživaju 2 kmetova Ragib-bega Džinića”, treću česticu “iskrčio je i uzorao Ragib-beg Džinić u god. 1890. i ovu oranicu uživa sada Marko Batić iz Draksenića”, za četvrtu kažu da ju je “iskrčio i uzorao Ragib-beg Džinić u proljeće 1890. izuzevši komad gdje vazda

¹⁸⁵ *Srpska riječ*, br. 99, 7. (20.) maja 1908.

¹⁸⁶ *Srpska riječ*, br. 112, 24. maja (6. juna) 1908.

¹⁸⁷ *Musavat*, br. 25, 12. 6. 1908., str. 3.

stoji voda. Ovu oranicu uživaju 5 kmetova Ragib-bega Džinića iz Draksenića.” Slično su priznavali i seljaci iz Gradine (uvijek je Ragib-beg “iskrčio i uzorao” te čestice, a zatim ih davao ili svojim kmetovima ili drugim seljacima). Molbe seljaka, međutim, odbijene su “pošto preporna zemljišta jesu upisata u gruntovnicu kao begluk i neograničeno vlasništvo njegovo (begovo, op. H.K.), a kod sastavljanja gruntovnice nisu molitelji njihovo pravo ispaše na ova zemljišta prijavili a dapače što jesu sami molitelji djelomično priznali jesu isti sami kao nadničari uz dnevnu plaću preporna zemljišta djelomično krčili i na ovaj način njihovim postupanjem privolu za krčenje dali”.¹⁸⁸ Dakle, Ragib-beg je uz dopuštenje vlasti zemljišta obrasla šumom i šikarom iskrčio i pretvorio u oranicu te, zatim, davao kmetovima ili drugim seljacima na obrađivanje. U zapisnik kod Kotarskog ureda u Bosanskoj Dubici 21. aprila 1896. Ragib-beg Džinić izjavio je kako “prije 30 godina dana nije bilo u Drakseniću i Gradini ukupno niti 120 kuća, sada imade 250 kuća, dakle lako je razumjeti, da je u korist samih žitelja iz Draksenića i Gradine prisiljen sam zemlju moju beglučku, koja je do sada bez ikakve koristi ležala – predavati u uživanje siromašnim seljacima, koji nemaju nikakve zemlje, da žive.”¹⁸⁹ Dalje je Ragib-beg isticao kako se nakon okupacije “naselilo u Drakseniću i Gradini stranaca koji dakle prije nikada nisu pasli blago svoje na upitnim česticama”, navodeći pritom imena ljudi koji su se tu naselili u ovom periodu te dodajući, da njegovi kmetovi iz Draksenića i Gradine nisu siromašni i ovisni o njegovim beglucima pri čemu je tu svoju tvrdnju argumentirao podacima o tome koliko su zemlje njegovi kmetovi kupovali u susjednoj Hrvatskoj ili u drugim krajevima u Bosni (u kotaru Bosanska Dubica).

Dakle, Ragib-beg je 1907. dokazao da je apsolutni vlasnik spornih posjeda, odnosno da su ti posjedi dugo vremena begluk, a ne posjedi opterećeni kmetskim pravom. Sve je to početkom 1912. potvrdila i Zemaljska vlada. Ipak, stalno je imao problema s ovim posjedima. Njegovi nasljednici (dr. Ali Kjamil-beg Džinić i drugi) poslije Prvog svjetskog rata tražili su da na jednom od svojih posjeda u Demirovcu

¹⁸⁸ ABiH, ZVS, nesređena građa o otkupu kmetskih selišta.

¹⁸⁹ ABiH, ZVS, nesređena građa o otkupu kmetskih selišta.

podignu fabriku špirita. Kotarski ured u Bosanskoj Dubici 27. juna 1921. napravio je uvide na licu mjesta u prisutnosti podnosilaca zahtjeva za odobrenje za podizanje fabrike špirita, težaka sela Demirovac i agrarne komisije iz istog sela. Utvrđeno je da je posjed na kojem se planira podići fabrika begluk duže od 40 godina te da ju je beg "zajedno sa na njemu podignutim zgradama samo za svoje gospodarske svrhe upotrebio, ali da je narod sela Demirovac i okolnih sela Draksenić i Gradina podizanju fabrike protivan, zahtjevajući postojeće zgrade za školu, općinski ured i seljačku zadrugu, i tvrdeći da su predmetne nekretnine nekada njihove bile, koje se oni natrag dobiti nadaju." Kotarski ured priznavao je da te želje i zahtjevi seljaka nisu opravdani jer ne odgovaraju istini, ali je ipak 6. jula 1921. predložio Agrarnoj direkciji "da ne bi bilo uputno da se ovo pitanje riješi sada, nego kad budu agrarne komisije počele sa svojim radom, jer je protiv Džiniću nezadovoljstvo seljaka od vajkada veliko, a to bi se nezadovoljstvo još više povećalo, ako bi se pitanje fabrike rešilo prije sređenja agrarnih odnosa uopšte. Kotarski ured tvrdi da je za nj pitanje rešenja Džinićevih begluka jedno od najtežih a možda uopšte najteže u BiH obzirom na ćud i mentalitet težaka sela Demirovac, Draksenić i Gradina. Po mišljenju kotarskog ureda najpraktičnije bi bilo kad bi se dotične beglučke zgrade upotrijebile za jednu poljoprivrednu školu." Agrarna direkcija 8. marta 1922. izvijestila je dopisom Ministarstvo za agrarnu reformu da "objekti na kojima hoće molioći da podignu pomenutu fabriku ne spadaju pod agrarnu reformu. (...) Interes cijele porodice Džinića, jedne od najstarijih i najuglednijih u BiH, zahtijeva da se oni hitno bace na privredu koja im se čini najpodesnija, dok ne bude kasno, jer su agrarnom reformom udareni najjače i posljedice njezine materijalno su ih upropastile."¹⁹⁰

Međutim, na Džinićev posjed u Demirovcu, u njegov čardak, koji je sagrađen oko 1890., preseljena je 1922. parohija iz Međeđe. Paroh Mirko Pavić uz kuću je dobio i 12-13 dunuma zemlje da je obrađuje, a oko istog dijela posjeda, čardaka i postojećih štala, otimala se još i

¹⁹⁰ ABiH, AGD, br. 16.204/23.

tamošnja škola sa izvjesnim učiteljem Ciprušom.¹⁹¹ Dio Džinićevog begluka u Demirovcu odmah je nakon završetka Prvog svjetskog rata podijeljen mjesnim dobrovoljcima. Marko Trubarac, Marko Babić i Petar Rapaić iz Demirovca te Ilija Toreman iz sela Gradina Donja dobili su po 50 dunuma Džinićevog begluka u mjestu zvanom Bočenjak u selu Demirovac. Međutim, agrarni delegat u Bosanskoj Dubici odlukom od 19. maja 1929. riješio je da čitav posjed ovog bega (dr. Ali Kijamil-bega Džinića) u Demirovcu pripadne dijelom selu za ispašu, a dijelom pojedincima kao zakonskim pridržnicima, čime su dobrovoljci ostali bez posjeda. Na temelju te odluke seljaci koji su dobili zemlju što su je držali dobrovoljci htjeli su zabraniti dobrovoljcima dalje obrađivanje, pa je došlo i do tuče seljaka i dobrovoljaca.¹⁹² Dobrovoljci su dokazivali kako je odluka da se begluk dijelom dodijeli selu kao ispaša, a dijelom pojedincima kao zakonskim pridržnicima pogrešna jer da se temeljila na izjavama seljaka koji su se na taj način htjeli domoći zemlje te na izjavama begovog zastupnika, "koji i ne pozna ovdašnjih prilika i kome je jedino stalo do toga da se ovo pitanje njegovog vlastodavca čim pre reši". Dobrovoljci su u žalbi isticali da je malo pridržnika koji su begovu zemlju držali od 1909., nego većinom od 1918., ali im se ipak zemlja dodjeljuje. Navode se i imena onih koji dijelove ovog begluka drže tek nakon 1918. godine: Mićo Babić Popović, sin pokojnog Đurđa, po povratku iz talijanskog zarobljeništva 1921. uzurpirao je 75 dunuma; Đuro i Gligor Rašić pored svojih 300 dunuma uzurpirali su 1920. još 50 dunuma; Pero Kovačević, sin pokojnog Ostoje, 1920. uzurpirao je 12 dunuma; selu Demirovcu doznačeno je za ispašu preko 700 dunuma ziratne zemlje koja nije ispaša niti je ikada služila u te svrhe¹⁹³ (za ispašu su dodijeljena 753 dunuma, koliko je seoska općina i tražila).¹⁹⁴

Ova zbivanja u vezi sa zemljišnim posjedom Ragib-bega Džinića – koja su nešto opširnije predstavljena – zorno odslikavaju sudbinu koja je zadesila bosanske begove 1918., čak i one koji su imali brojne

¹⁹¹ ABiH, AGD, br. 927/29.

¹⁹² ABiH, AGD, br. 9538/29.

¹⁹³ ABiH, AGD, Präs. br. 77/1928.

¹⁹⁴ ABiH, AGD, 22.668/26.

posjede, i koji su namjeravali aktivno se uključiti u ekonomsko-privredni život.¹⁹⁵

ĐONLAGIĆ

Prema narodnoj predaji koju prenosi Thalloczy – a povijesnih izvora o porijeklu ove porodice nema – porodica Đonlagić doselila se iz Budima u selo Vrela kod Tešnja. U svoje pretke ova porodica ubraja Đul-babu, osnivača budimske džamije.¹⁹⁶ Prema toj predaji, došla su trojica braće, od kojih su dva ostala u Tešnju, a jedan je otišao u Foču (kotar Derventa), gdje je bio šerijatski sudija. Porodica Đonlagić bila je rasprostranjena po raznim krajevima Bosne, ali su osnovne grane bile one u Derventi i Tešnju.

ĐONLAGIĆ (DERVENTA)

Premda ova grana Đonlagića u Derventi nije spadala u red bosanskih begova koji su krajem 19. stoljeća bili politički aktivni, i premda nije spadala u red krupnih zemljoposjednika, ipak je u svojim rukama držala znatne zemljišne komplekse. Godine 1918. posjedovali su ukupno 184 kmetska selišta, od čega su 42 selišta, za koliko je poznata detaljna struktura, obuhvatala površinu od 5.453,67 dunuma.

¹⁹⁵ Safvet-beg Bašagić u svoj stihovanoj autobiografiji o tome je zapisao: "Ispričati, šta zapamtih – to bi bila duga priča; / Vladari su postajali podanici svoje raje, / bogati gospodari biedne sluge svojih sluga / I taj problem – u povijesti nečuveni – i sad traje." (Muhidin Džanko: *Biografija Safvet-bega Bašagića-Redžepašića: Nepodnošljiva neizbježnost pozitivizma*. Diwan. Časopis za kulturu. Gradačac 2000., str. 114-115.)

¹⁹⁶ L. Thalloczy: *A Bosnyak-Herczegovinai "beg" czimrol*. Ovu predaju prihvatio je M. Niškanović: *Porodični korijeni*, str. 14-15.

Međutim, ti posjedi nisu bili koncentrirani na jednom mjestu, niti su pojedini pripadnici ove porodice bili krupni zemljoposjednici. Općenito promatrano, posjedi derventske Đonlagića prostirali su se sjeveroistočno i istočno od Dervente (Koraće, Kostreš i Zelenika) te jugoistočno od Dervente na pravcu prema Doboju (Mišinci), a selišta su im bila u mjestu Foča kod Dervente, preplićući se pritom sa selištima derventske Kapetanovića, Begovića i Gradaščevića.

Katastarska općina	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta	Oranice	Šume	Livada	Ostalo	Ukupno
Foča	27		27					
Johovac	8		8					
Koraće	64	17	47	1.466,87	281,04	0	76,66	1.824,57
Kostreš	15	15		1.299,07	459,23	0	43,63	1.801,93
Mišinci	61		61					
Prnjavor Veliki	1		1					
Zelenika	10	10		1.407,17	365,56	0	54,44	1.827,17
Ukupno (kotar Derventa)	186	42	143	4.173,11	1.105,83	0	174,73	5.453,67

Tabela: Kmetska selišta porodice Đonlagić iz Dervente

Karakteristika zemljišnog posjeda derventske Đonlagića u tome je da tu nema nijednog domaćinstva koje raspolaže sa više od 50 kmetskih selišta:

1. Šemsi-beg, Osman-begov sin, imao je svega jedno selište u Koraću;
2. Čelebija Đonlagić, udata za Šukriju Alagića, posjedovala je tri selišta u Koraću (ukupne površine 314,47 dunuma), šest selišta u Zeleniki (površine 937,01 dunum), a njezina majka Hatidža, rođena Cerić, posjedovala je pet selišta u Koraću površine 520,98 dunuma. Hatidža je 1921. pisala da nema nikakvog drugog imetka, pa je izdržava zet Šukrija Alagić, muž njezine kćerke Čelebije;
3. Esma Đonlagić, udata za Hamza-bega Đonlagića iz Tešnja,

posjedovala je 61 selište u Mišincima i jedno selište u Prnjavoru Velikom;

4. Nasljednici Emin-bega Đonlagića (oženjen sa Alijom Hadžihasanović), posjedovali su 18 selišta u Koraću, 22 u Foči i osam u Johovcu, dok je Emin-begova kćerka Hatidža, udata Mulabegović, sama posjedovala u Koraću pet selišta;
5. Nasljednici Mehmed-bega Đonlagića (oženjen s Minom Kape-tanović) posjedovali su pet selišta u mjestu Foča;
6. Nejra Đonlagić, udata za Muharema Hadžihasanovića, posjedovala je devet selišta u Koraću (površine 989,12 dunuma), 15 u Kostrešu (površine 1.801,93 dunuma);
7. Rustan-beg, h. Hasan-begov sin, posjedovao je četiri selišta u Zeleniki ukupne površine 890,16 dunuma;
8. Zumra Đonlagić, udata za Mustafu Jusufbegovića, posjedovala je 23 selišta u Koraću.

ĐONLAGIĆ (TEŠANJ)

Krajem 19. stoljeća, Đonlagići su imali znatan broj kmetskih selišta, 31 kuću i dućane u Tešnju (od Kaloševića do Bobara).¹⁹⁷ Sredinom 19. stoljeća poznat je h. Bećir-beg Đonlagić, koji se isticao u doba Topal Osman-paše, a njegov unuk zvao se Hamza-beg. U doba ustanaka srpskih seljaka 1875.-1878. od Đonlagića se posebno ističu Derviš-beg i njegov sin Ferhad-beg, kao “nemilosrdni progonitelji eškije”, zbog čega su ih srpski seljaci 1878. optužili pred novouspostavljenim austrougarskim vlastima kao “velike zulumčare”, pa su kraće vrijeme obojica bili u austrijskom logoru u Krndiji.¹⁹⁸ Krajem 19. stoljeća u Tešnju su iz porodice Đonlagić bili poznati h. Bećir-beg, Derviš-beg Veliki (Ferhat-begov), h. Osman-beg, Hamza-beg, Salih-beg (Mustaj-begov), Mustaj-beg, Derviš-beg Mali, Hasan-beg Mali

¹⁹⁷ M. Niškanović: *Porodični korijeni*, str. 14.

¹⁹⁸ A. Mešić: *Memoari*, str. 16, 25, 37, 51-52.

(Omer-begov). Važna je i uloga Zija-bega Đonlagića (1872.-1932.), sina Gani-begovog i unuka h. Bećir-begovog. On je završio nižu vojnu realku (Knabenpensionat) u Sarajevu, gdje je odlično naučio njemački jezik, ali se zbog prerane smrti svog oca, Gani-bega, i prevelike starosti djeda h. Bećir-bega, vratio u Tešanj kako bi vodio domaćinstvo. Već 1907., skupa s Adem-agom Mešićem, u Tešnju je osnovao Prvu muslimansku kreditnu zadrugu, a od 1910., kao član Muslimanske napredne stranke, pa sve do 1924. bio je gradonačelnik Tešnja. Nije bio posebno utjecajan među omladinom jer “nije volio niži stalež” i ponižavao je one koji nisu bili begovskoga porijekla.¹⁹⁹ U njegovoj kući u Tešnju 24. 8. 1908. održana je osnivačka skupština Muslimanske napredne stranke, kada je Zija-beg izabran za sekretara te stranke.²⁰⁰ Zalagao se za obligatni otkup kmetova. Iako je bio prilično bogat, zbog nesnalaženja bio je gotovo izgubio čitavo imanje, koje je trebalo biti prodato na dražbi, ali ga je spasila Muslimanska centralna banka.²⁰¹

Porodica tešanjskih Đonlagića spadala je u red krupnih begovskih zemljoposjedničkih porodica. Ne zna se precizna veličina njihove beglučke zemlje, ali se pouzdano zna da su begluke imali u Ceranima²⁰² i Raduši Donjoj,²⁰³ a vjerovatno i u ostalim mjestima u kojima su im se nalazila kmetska selišta: na prostoru kotara Tešanj, i to uglavnom u onim krajevima koji danas pripadaju općinama Teslić, Tešanj, Doboj i Derventa, polazeći od Šnjegotine i Pribnića, preko Čečave, Ruževića, Kaloševića, Raduše, Stanara do Pojezne i Osinja. Najgušća koncentracija njihovih selišta nalazila se u katastarskoj općine Osinje,

¹⁹⁹ A. Mešić: *Memoari*, str. 126.

²⁰⁰ A. Mešić: *Memoari*, str. 269.

²⁰¹ A. Mešić: *Memoari*, str. 698; *Narodna uzdanica. Kalendar* za 1939, str. 114-116.

²⁰² Zasigurno se zna da je Ibrahim-beg Đonlagić iz Jelaha imao begluk u Ceranima, jer je dio ovog begluka nakon 1918. tražio Simeun Nedić iz Cerana. (ABiH, AGD, 1500/24; ABiH, AGD, 1501/24).

²⁰³ Zija-beg Đonlagić iz Tešnja imao je begluk u selu Raduša Donja, a nakon Prvog svjetskog rata Savo Blagojević iz Raduše Donje, kotar Tešanj, tražio je 183,662 dunuma tog begluka “jer su, navodno, nezakonito pobeglučene”. (ABiH, AGD, 13598/26.)

ali je, nažalost, od 104 kmetska selišta u toj općini, poznata površina za svega 14 selišta. Zanimljivo je da se ovih 14 selišta najvećim dijelom sastoji od oranica.

Katastarska općina	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta	Oranice	Šume	Livada	Ostalo	Ukupno
Šnjegotina Donja	57		57					
Šnjegotina Srednja	3		3					
Čečava	40		40					
Bobare	14		14					
Cerani	64		64					
Cerovica	2		2					
Cvrtkovci	20		20					
Kalošević	19		19					
Mitrovići	17		17					
Osinje	104	14	90	1.074,15	357,95	0	32,392	1.464,492
Ostružnja Donja	5		5					
Pojezna	42		42					
Pribinić	2		2					
Raduša Donja	3		3					
Raduša	3		3					
Ružević	4		4					
Stanari	38		38					
Stanovi	12		12					
Tešanj	8		8					
Vrućica	4		4					
Žarkovina	8		8					
Ukupno (kotar Tešanj)	469	14	455	1.074,15	357,95	0	32,392	1.464,492

Tabela: Kmetska selišta porodice Đonlagić iz Tešnja

Među pripadnicima ove porodice krajem Prvog svjetskog rata izdvajaju se posjedi Zija-bega, Gani-begov sin (41 selište), Ibrahim-bega, Derviš-begov sin (47 selišta), Omer-bega, Hasan-begov sin (40

selišta) i Husni-bega, Mustaj-begov sin (39 selišta). Ostali pripadnici ove porodice imali su manje od po 30 kmetskih selišta.

ĐUMIŠIĆ

Đumišići su begovska porodica iz Banje Luke, posebno se isticala u historiji Bosne krajem 18. i 19. stoljeća. Početkom 19. stoljeća u Banjoj Luci muteselim je bio Abdulah Hifzi-ef. Đumišić, koji je 1836. podržao bunu Krajišnika, zbog čega ga je valija Vedžihi-paša skupa sa ljubuško-duvanjskim ajanom Mustaj-begom Teskeredžićem 16. augusta 1836. zadavio u Sarajevu. Njegov sin Mehmed Nazif-aga, bio je oženjen sa Hatidža Hafiza-hanumom (umrla 1278.–1861./62., a sahranjena je u haremu Hadži Osmanove /Taline/ džamije u Banjoj Luci), kćerkom Mustaj-bega Teskeredžića i sestrom znamenitog Derviš-paše Teskeredžića.²⁰⁴ Mehmed Nazif-agu Ivan Kukuljević nazvao je “najznamenitijim spahijom u banjalučkom kotaru”.²⁰⁵ Mehmed Nazif-aga iznenada je umro u Sarajevu 1870., ostavivši iza sebe petericu sinova: Hifzi-bega (1840.-1876.) – koji je kao major u tuzlanskoj vojnoj posadi poginuo 1876. u Bosanskoj Rači nedaleko od Bijeljine²⁰⁶ povodom čega je nastalo nekoliko balada, a Hamid Šahinović Ekremov o tome je napisao i dramu *Hifzibeg*,²⁰⁷ Mustaj-

²⁰⁴ M. Mujezinović: *Islamska epigrafika*, II, str. 217.

²⁰⁵ I. Kukuljević: *Putovanje*, str. 31.

²⁰⁶ Riza Muderizović: *O junačkoj smrti Hifzi-bega Đumišića*. Novi Behar, br. 8-9, 1927., str. 8-9; *Memoari Živka Crnogorčevića*, str. 58-59.

²⁰⁷ Muhamed Hadžijahić: *Hifzi-beg Đumišić*. Novi Behar, br. 11-14, 15 .1. 1934., str. 174-176; M. Hadžijahić: *Hifzi-beg*; Munib Maglajlić: *Od zbilje do pjesme. Ogledi o usmenom pjesništvu*. Banjaluka 1983., str. 95-105.; Očito je ličnost Hifzi-begova bila veoma popularna u austrougarskome vremenu, čemu je dokaz i Šahinovićeva drama. M. Rizvić: *Bosansko-muslimanska književnost*, str. 542-543. Ocjenjujući Šahinoviću dramu o Hifzi-begu, Rizvić veli da ona “predstavlja apoteozu bosanskom begovatu kao zastupniku domovinskih tradicija i čuvaru narodnih interesa, a idejno je usmjerena na jačanje ►

bega, Muharem-bega, Fehim-agu i Ali-bega.²⁰⁸ Fehim-aga (poznatiji kao Fehmi-ef.) bio je član Midhat-pašinog parlamenta u Osmanskom carstvu od 1877., a nakon okupacije Bosne i Hercegovine 1878. odselio je u Tursku i tamo postao vođa muslimanske emigracije. Za njega kažu da je u Istanbulu bio veoma gostoljubiv domaćin (hanedan), njegova kuća uvijek je bila otvorena, “i ko god bi kod njega došao mogao je prenoćiti, piti i jesti besplatno. Govore da je bilo takvih koji su kod njega ostajali i po 6 mjeseci kao gosti i ne bi tome gostu smio nitko ni riječi progovoriti dok ne bi svojom voljom otišao.”²⁰⁹ Inače, iako je

- ljubavi kako prema Bosni tako i prema sultanu, koji je pravedan zaštitnik bosanskohercegovačkih Muslimana, iskrenih čuvara granica njegove carevine i svoje domovine, koji se u isto vrijeme bore protiv njegovih licemjernih, izdajničkih i korumpiranih zapovjednika”.

²⁰⁸ U literaturi su, uglavnom, zaboravljalo na ovog Ali-bega. Njega kao svog brata ne spominje Hifzi-beg 1876. prilikom pogibije, kako je to zabilježeno u narodnoj pjesmi, a što je kasnije preuzeo M. Hadžijahić kao i ostala kasnija literatura. Međutim, da je i ovaj Ali-beg bio sin Mehmed Nazif-age, te, dakle, brat Fehim-agin, zaključuje se iz jednog pisma od 2. juna 1880. u kojemu Ibrahim-aga Varcaranin iz Banje Luke kao zastupnik braće Fehim-ef, Muharem-age i Ali-age Đumišića, koji su “od nekog vremena” odselili u Istanbul, a prije toga su živjeli u Banjoj Luci, traži od Zemaljske vlade da mu dozvoli da u ime svojih opunomoćenika i “vlastodavaca” Fehim-ef, Muharem-age i Ali-age Đumišića otkupi zemlje koje su pripadale Rašida-hanumi H. Alibegović, tetki Fehim-ef, Muharem-age i Ali-age (Rašida je sestra njihovog oca). Rašida-hanuma umrla je “prije devet mjeseci u Travniku”, te “po šeriatskom zakoniku cijela njezina ostavština kako pokretna tako i nepokretna dobra izim zemlje pripame im, a zemlja na temelju §59 gruntovničkog zakonika po procjeni komisije također pripada jim koja vrijednost imade se državnoj kasi isplatiti budući da se ta zemlja u kotarima Fojnica, Mostar i Ljubuški nalazi te namjeravajući tu sada u ime mojih vlastodavaca odkupiti” moli nalog da se ta zemlja njemu (Ibrahim-ef) predati blagoizvoli. (ABiH, VŠS, k. 15, br. 40/1880.)

²⁰⁹ A. Mešić: *Memoari*, str. 209-219; Safvet-beg Bašagić: *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*. Sarajevo 1912., str. 162-163; Fehim-ef. 1878. dobrovoljno je otišao iz Banje Luke u Trst, zahtijevajući od austrougarskih vlasti da se očuvaju njegova imanja, i da se njegovoj sedamdesetogodišnjoj tetki iz Travnika – ranije spomenutoj Rašida-hanumi – omogući odlazak s njim. Kasnije je Fehim-ef. napustio Trst i otišao u Istanbul, a njegova tetka ►

živio u Istanbulu, i dalje je primao prihode sa svojih velikih imanja po Bosni.²¹⁰

Kotar	Katastarska općina	Obradiva	Neobradiva	ukupno
Banja Luka	Melina	480,87	2.441,67	2.922,54
Banja Luka	Pavići	2.066,84	4.063,285	6.130,125
Banja Luka	Krupa	123,74	512,38	636,12
Banja Luka	Krupa	164,26	715,72	879,98
Banja Luka	Krupa	165,53	2.492,11	2.657,64
Banja Luka	Krupa	717,76	2.299,53	3.017,29
Banja Luka	Krupa	442,77	2.625,41	3.068,18
Banja Luka	Debeljaci	508,79	1.735,86	2.244,65
Bos. Gradiška		586	1.252	1.838
Bos. Gradiška	Grbavci			3.428,900
Bos. Gradiška	Elezagić			144,33
Bos. Gradiška	Elezagić			99,2
Bos. Gradiška	Gaj			1.838,79
Ključ		2.558	23.030	25.588
Sanski Most	Kozica	476,16	4.413,34	4.889,5
Ukupno		8.290,72	45.581,305	59.383,245

Tabela: Begluci porodice Đumišić

Zemljišni posjedi porodice Đumišić nalazili su se najvećim dijelom na prostoru kotareva Banja Luka i Gradiška te, nešto manje, u kotarevima Ključ i Sanski Most. U ovim kotarevima bili su najveći begluci, dok su kmetska selišta, osim u ovim kotarevima, bila posebno brojna u kotarevima Duvno i Ljubuški. Vjerovatno ovako brojna kmetska selišta u kotarevima Duvno i Ljubuški treba dovesti u vezu sa ženidbom Mehmed Nazif-age Đumišića s Hafiza-hanumom Teskeredžić, kćerkom ljubuško-duvanjskog ajana Mustaj-bega.

- vratila se u Travnik, gdje je i umrla 1880. godine (Usporedi: Mustafa Imamović: *Banja Luka u doba okupacije Bosne i Hercegovine 1878. godine*. Banja Luka u novijoj istoriji (1878.-1945.). Sarajevo 1978., str. 28).

²¹⁰ R. J. Donia: *Islam pod dvoglavim orlom*, str. 88.

Kmetska selišta porodice Đumišić najznačajnijim dijelom nalazila su se u kotarevima Duvno i Ljubuški, zatim u Banjoj Luci, Ključu i Bosanskoj Gradiški, što ukazuje na mogućnost da su ova selišta u Duvnu i Ljubuškom došla u posjed porodice Đumišić početkom 19. stoljeća i da su izvorno bila vlasništvo porodice Teskeredžić, dok su posjedi u ostalim kotarevima u Bosanskoj krajini vjerovatno bili njihovo izvorno vlasništvo duže vremena. Nema informacija da su predstavnici porodice Đumišić kupovali zemljišne posjede u vrijeme austrougarske vladavine.

Kotar	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta	Oranice	Šume	Livada	Ostalo	Ukupno
Banja Luka	228	32	196	4.072,405	766,43	1.450,78	515,514	6.805,129
Bos. Dubica	29	29		1.236,42	172,82	128,9	82,132	1.620,272
Bos. Gradiška	109	77	32	7.476,547	2.194,72	73,73	248,44	9.993,437
Bos. Krupa	102		102					
Duvno	410	152	258	3.708,169	20,945	3.614,225	165,876	7.509,215
Fojnica	3		3					
Ključ	159		159					
Ljubuški	419	203	216	1.940,214	313,005	22,96	1.347,068	3.623,247
Mostar	24		24					
Prijedor	2		2					
Prnjavor	2		2					
Travnik	30		30					
Zenica	63		63					
<i>Ukupno</i>	<i>1.580</i>	<i>493</i>	<i>1.087</i>	<i>18.433,76</i>	<i>3.467,92</i>	<i>5.290,595</i>	<i>2.359,03</i>	<i>29.551,3</i>

Tabela: Kmetska selišta porodice Đumišić

Genealoška tablica porodice Đumišić nije dovoljno poznata, čak ni za razdoblje na prijelazu 19. i 20. stoljeća, što je posljedica, između ostaloga, i činjenice da se jedan dio članova ove porodice odselio u Osmansko carstvo, ali je i dalje zadržao svoje zemljišne posjede u Bosni i Hercegovini. Mada nije moguće uspostaviti sve porodične

veze, moguće je ustanoviti predstavnike ove porodice početkom 20. stoljeća i veličinu njihovih zemljišnih posjeda.

1. Šemsa i Zuhra Đumišić, kćerke Muharem-bega Đumišića, posjedovale su 4.760,54 dunuma begluka (2.922,54 dunuma u Melinom Selu, kotar Banja Luka, i 1.838 dunuma u kotaru Bosanska Gradiška) i 217 kmetskih selišta (103 u kotaru Banja Luka, 19 u kotaru Bosanska Gradiška, tri u kotaru Fojnica, 29 u kotaru Travnik i 63 u kotaru Zenica);
2. Ali-beg Đumišić, sin Mehmed Nazif-age, posjedovao je 25.588 dunuma begluka u kotaru Ključ i 336 kmetskih selišta (171 u kotaru Ljubuški, 159 u kotaru Ključ, četiri u kotaru Banja Luka i dva u kotaru Prnjavor);²¹¹
3. Hanumica Đumišić, kćerka Mehmed Nazif-age, posjedovala je 1918. svega 16 kmetskih selišta u kotaru Banja Luka;²¹²
4. Halid-beg, sin Fehim ef.-Đumišića, posjedovao je ukupno 227 kmetskih selišta (203 selišta u Ljubuškom površine 3.623,247 dunuma i 24 selišta u kotaru Mostar);
5. Nazif-beg, sin Fehim-ef. Đumišića, posjedovao je 2.244,65 dunuma begluka u Debeljacima (kotar Banja Luka);
6. Paša Hatidža, kćerka Fehim-ef, udata za Husein-kapetana Islamovića, posjedovala je 81 kmetsko selište u kotaru Duvno;
7. Aiša, kćerka Fehim-ef, udata za Nedim-bega Huseinbegovića, posjedovala je 134 kmetska selišta (od toga 41 u kotaru Ljubuški i 93 u kotaru Duvno);

²¹¹ Kao vlasnici četiri kmetska selišta u katastarskoj općini Hasići, kotar Banja Luka, navode se Fehim, Osman i Džemila – malodobna Ali-begova djeca, i Emina i Rašida – malodobna Nazif-agina djeca – svi iz Istanbula. Inače, Fehim, Osman i Džemila, Ali-begova djeca, poslije Prvog svjetskog rata živjela su u Sarajevu i odštete za oduzeta kmetska selišta isplaćivane su im na adresu Toplik br. 3 u Sarajevu.

²¹² Hanumica je umrla 1. 4. 1919., bila je udata za h. Ahmed-bega Filipovića iz Rastoke kod Ključa (umro 1897.) s kojim je imala sinove Mehmedali-bega, Husein-bega i Ali-bega Filipovića.

8. Nasljednici Omer-ef. Đumišića²¹³ (Ahmed Fethi, Mustafa Namik, Hilmi-beg i Zubejda, udata za Ćazim-bega Salihpašića) posjedovali su 1918. ukupno 9.559,025 dunuma begluka (6.130,125 u Pavićima i 3.428,900 dunuma u Grbavcima) te 130 kmetskih selišta površine 17.773,741 dunuma (69 selišta u Grbavcima površine 9.308,340 dunuma, 29 u Ličanima površine 1.620,272 i 32 selišta u Pavićima površine 6.805,129 dunuma);
9. Hifzi-beg Đumišić, sin Omer-ef., posjedovao je 152 kmetska selišta u kotaru Duvno površine 7.510,015 dunuma;²¹⁴
10. Nasljednici Hasan-age Đumišića posjedovali su 10.259,21 dunum begluka u kotaru Banja Luka (katastarska općina Krupa) i 116 kmetskih selišta (103 u kotaru Bosanska Krupa, 12 u kotaru Bosanska Gradiška i jedno u kotaru Banja Luka);
11. Nasljednici Atif-age Đumišića posjedovali su 243,53 dunuma begluka u Elezagićima (kotar Bosanska Gradiška) i 18 kmetskih selišta (devet u kotaru Banja Luka, osam u kotaru Bosanska

²¹³ Omer-ef. bio je ženjen s izvjesnom Rašidom, koja 1921. piše da su u Grbavcima, Pavićima i Ličanima imali, osim kmetskih selišta, i brojne begluke, koje su seljaci uzurpirali. Mi smo utvrdili površinu njezinih begluka u Grbavcima i Pavićima, dok za begluke u Ličanima nismo pronašli podatke (vjerovatno tamo nije ni bilo, već se radilo o selištima). Ne znamo da li baš ovaj, ali je jedan Omer-aga Đumišić iz Banje Luke bio oženjen s Eminom, rođenom Kazaz, koja je tužila svog muža da je velika pijanica. Na bračnoj parnici kod Šerijskoga suda 8. 11. 1908. Omer-aga se zapisnički obvezao da više neće piti, a ako se napije – da se može smatrati da je Emina “puščana”. Međutim, Omer-aga toga se nije pridržavao, i 29. 12. 1908., vrativši se iz Krupe, napio se, te je Emina tražila da se smatra razvedenom i tražila je mehr muedžel. Pri raspravi Omer-aga tvrdio je da je to tačno, da je tačno da je na raspravi 8. 11. 1908. izjavio da se, ako se on napije ili bude tukao ženu, Emina može smatrati razvedenom, ali, veli, da je tada, kada je to izjavio, bio toliko pijan da nije znao šta to znači. (ABiH, VŠS, k. 27. br. 14/11909.)

²¹⁴ Ovaj Hifzi-beg od 1910. živio je u Bijeljini i nasljeđivao je dio posjeda Fehim-ef. i Ali-bega, sinova Nazif-age Đumišića. Bio je oženjen sa Fatimom Pašić, imao je tri kćerke (Šida, Halida i Maida), a bio je aktivni član JMO između dva svjetska rata.

- Gradiška površine 685,367 dunuma i jedno kmetsko selište u kotaru Prijedor);
12. Nasljednici Sabit-age Đumišića posjedovali su svega 12 selišta u kotaru Banja Luka (katastarska općina Dragočaj);
 13. Nasljednici Sadika Đumišića posjedovali su samo jedno selište u kotaru Banja Luka (u Blaškom Velikom);
 14. Nasljednici Salih-bega Đumišića iz Travnika posjedovali su 1.838,79 dunuma begluka (u katastarskoj općini Gaj, Bosanska Gradiška) te 31 kmetsko selište u kotaru Banja Luka;
 15. Arif-aga i Smail-aga Đumišić, zvani Smailkadić, sinovi umrlog h. Mujage iz Istanbula, posjedovali su 4.889,5 dunuma begluka u kotaru Sanski Most (katastarska općina Kozica) i deset kmetskih selišta u kotaru Banja Luka (katastarska općina Hasići);
 16. Devleta, rođena Ibrahimpašić, udata za Muhamed-bega Gradaščevića, preudata za Jahja-bega Ljubovića i, na kraju, udovica iza Mustafe-ef. Đumišića, posjedovala je 68 selišta u kotaru Duvno, koja je naslijedila od svog muža Mustafa-ef. (Korito, Prisoje i Vinica);²¹⁵
 17. Emina Đumišić, udata za Aziz-bega Bašagića u Banju Luku, posjedovala je 20 kmetskih selišta u kotaru Ljubuški.

Iz ovog pregleda može se zaključiti da su pojedini predstavnici porodice Đumišić krajem Prvog svjetskog rata posjedovali znatne komplekse zemljišta, a prije svih tu su nasljednici poznatog Fehim-ef, zatim Muharem-begove kćerke, koji su ulazili u vrh bosanske begovske zemljoposjedničke elite. Nasljednici Hasan-age Đumišića posjedovali su znatne površine begluka (uglavnom šuma) i iznad 100 kmetskih selišta, ali budući da se radi o znatnom broju nasljednika, ne može se reći da su Hasan-agini nasljednici pripadali u vrh zemljoposjedničke elite. Za porodicu Đumišić karakteristično je i to da se manji dio njih titulira sa *beg*. Preovlađujuće tituliranje je *efendija* i *aga*.

²¹⁵ O ovoj Devlet-hanumi vidi i bilješku u poglavlju o zemljišnim posjedima porodice Gradaščević i Ibrahimpašić iz Travnika.

FADILPAŠIĆ

Begovska porodica Fadilpašić doselila se sa Krima, iz grada Caffe, u Sarajevo početkom 18. stoljeća, a u red krupnih bosanskih zemljoposjedničkih porodica ušla je krajem 18. i tokom 19. stoljeća. Funkcija nakibul-ešrafa,²¹⁶ koju su obavljali na osnovu dokumentirane pripadnosti potomstvu poslanika Muhameda a. s., osiguravala im je ugled i udoban život, ali ne i stvaranje većih zemljišnih posjeda. Veliko bogatstvo Fadilpašići su stekli ne zahvaljujući dužnosti nakibul-ešrafa nego, prije svega, svojim ženidbenim vezama i društvenoj te političkoj ulozi Fadil-paše Šerifovića sredinom 19. stoljeća.

Porodično stablo ove porodice, iako je nešto duže, moglo bi početi s Mustafa Nurudin-efendijom, uz čije ime je vezana rana historija njihovog posjeda. Kao imam i hatib Careve džamije u Sarajevu uživao je timar koji mu je donosio godišnji prihod veći od 1.000 groša, a imao je i određene posjede u Posavini.²¹⁷ Iako nije dovoljno jasno koliki su bili ovi posjedi u Posavini, ostaje konstatacija da je tek ženidbom s Ćamilom, kćerkom jednog od najmoćnijih sarajevskih prvaka, Omerage Fazlagića, Mustafa Nurudin počeo postavljati osnove za kasniji nagli uspon svoje porodice. Istovremeno, ova ženidba služit će kao primjer Fadilpašićima kako se uvećava porodično imanje. Fazlagići su, naime, bili ugledna i imućna sarajevska porodica čija genealogija seže u 17. stoljeće do carskog kapidži-baše Fazlage.²¹⁸ Ćamila, koja se za Mustafu Nurudin-ef. udala 1791., kao posljednji potomak svoje porodice, donijela je Fadilpašićima u miraz veliko imanje na Obhodi kod Sarajeva, gdje su kasnije naseljeni kmetovi Arnautovići

²¹⁶ Funkcija nakibul-ešrafa označavala je zastupnike šerifa i sejida, potomaka unuka Božijeg Poslanika u Osmanskom carstvu. O tome vidi: F. Nametak: *Fadil-paša Šerifović. Pjesnik i epigrafičar Bosne*. Sarajevo, 1980., str. 56-58.

²¹⁷ Alija Bejtić: *Prilozi proučavanju naših narodnih pjesama*. Bilten Instituta za proučavanje folklora, br. 2, Sarajevo, 1953., str. 398.

²¹⁸ F. Nametak: *Fadil-paša*, str. 15

iz Dusine kod Kreševa, te imanje na Dobrinji.²¹⁹ Mustafa Nurudin-ef., odbivši ovjeriti jedno janjičarsko pismo sultanu, “pošto je ono svojim sadržajem pozivalo narod na pobunu protiv sultana”, kamenovan je 6. januara 1827. godine,²²⁰ ostavivši iza sebe sina Fadila i tri kćerke. Jedna kćerka, Atija, vjenčala se 1. maja 1834. s Osman-begom, sinom tuzlanskog kapetana Mahmud-paše Tuzlića, druga, Mejrema, 16. januara 1836. s Mahmud-begefendijom Gradašćevićem, sinom Osman-paše iz Odžaka, dok je treća bila udata za sarajevskog muftiju Šakir-efendiju Muidovića.²²¹ Ovdje je, inače, ključna uloga sina Fadila (1802.-1882.), po kome će se čitava porodica i prozvati Fadilpašić.

Fadil-paša jedna je od središnjih ličnosti bosanske povijesti u 19. stoljeću. Nakon očeve pogibije obavljao je funkciju nakibul-ešrafa i pružao podršku središnjoj vlasti u provedbi reformi. Međutim, početkom 1831. valija Namik-paša izdao je bujuruldiju po kojoj je trebalo kazniti nakibul-ešrafa Fadil-efendiju i još neke sarajevske prvake, “jer su činili djela koja povlače kažnjavanje”.²²² Nije poznato njegovo držanje u vrijeme pokreta Husein-bega Gradašćevića, ali činjenica da se nakon sloma pokreta nalazi uz Kara Mahmud-pašu te da već 1832. zauzima položaj sarajevskog kadije dovoljno kazuje o njegovom opredjeljenju. Već naredne, 1833. valija Davud-paša imenovao ga je sarajevskim muteselimom te muteselimom Fojnice, Konjica i Prozora.²²³ I kasnije je često obavljao dužnost muteselima u Sarajevu ili, pak, u Gradačcu, Gračanici, Derventi, Maglaju, Visokom, Višegradu i Rogatici. Sve su to prostori na kojima će njegova porodica imati velika imanja, ali u to vrijeme on još nije veliki posjednik. U kotaru Rogatica prije 1835. imao je svega pet čifluka.²²⁴ Važan događaj

²¹⁹ A. Bejtić: *Prilozi*, str. 389, napomena br. 15.

²²⁰ G. Šljivo: *Bosna i Hercegovina 1827.-1849.*, str. 38.

²²¹ A. Bejtić, *Prilozi*, str. 389, napomena br. 14; F. Nametak, *Fadil-paša*, str. 61, napomena br. 34.

²²² A. Šljivo: *Bosna i Hercegovina 1827.-1849.*, str. 126.

²²³ F. Nametak: *Fadil-paša*, str. 27.

²²⁴ Avdo Sućeska: *Popis čifluka u Rogatičkom kadiluku iz 1835. godine*, POF, XIV-XV, 1964.-65., Sarajevo 1969., str. 244, 254.

u karijeri Fadil-paše zbio se 1837., kada ga je valija Vedžihi-paša imenovao komandantom suvari-redifa (rezervne konjice) Zvorničkog sandžaka dodijelivši mu pritom titulu paše, što je označilo njegov izlazak iz reda uleme i prelazak u red vojnih lica.²²⁵ Ta dužnost te funkcija muteselima, kao i smisao za bavljenje poslovima koji donose veliku zaradu, omogućili su mu da nagomila veliko bogatstvo i izraste u jednog od najvećih i najbogatijih zemljoposjednika. Isto tako, bio je jedno vrijeme zakupnik svih bosanskih carina, a 1847. uzeo je u zakup i ubiranje prihoda sa posjeda Husein-bega Gradašćevića.²²⁶ Vjerovatno je kupovinom i poklonima od strane države, a možda i ženidbom s Rukijom, kćerkom h. Salih-bega iz Srebrenice (11. 1. 1824.), te, kako neki historičari misle, uzurpacijom napuštenih evladijet-vakufa, došao do tolikog bogatstva da je jedan istraživač zaključio kako je prije 1850. "uprava centralne i istočne Bosne bila u njegovim rukama".²²⁷ Samo u srednjoj Bosni imao je oko 300 čifluka.²²⁸ Postoji predanje da je do bogatstva dolazio i prevarom. Tako se pričalo da je prevario jednu staru ženu u Sarajevskom polju, koja mu je ogroman posjed prodala za 500 groša: "Kad je ona postala svjesna da je pred kadijom potvrdila njegove navode da mu je prodala taj posjed i pare primila, a te pare nisu značile ni stoti dio vrijednosti tog posjeda, i nije ništa mogla učiniti da posjed povрати, vazda je sjedila uz pendžer i uz tespih učila" moleći Boga da kazni i Fadil-pašu i njegovo potomstvo.²²⁹

Zagonetno je i Fadil-pašino držanje u vrijeme akcije Omer-paše Latasa 1851./52. godine. Iako je sudjelovao na sastanku bosanskih prvaka u Sarajevu (Mustaj-paša Babić, Ali-paša Rizvanbegović, Mahmud-paša Tuzlić, Mahmud-paša Fidahić i Fadil-paša Šerifović)

²²⁵ G. Šljivo: *Bosna i Hercegovina od 1827.-1849.*, str. 281.

²²⁶ G. Šljivo: *Bosna i Hercegovina od 1827.-1849.*, str. 365; Vladislav Skarić: *Sarajevo i njegova okolina od najstarijih vremena do austro-ugarske okupacije*. Sarajevo 1937., str. 136.

²²⁷ F. Nametak: *Fadil-paša*, str. 28.

²²⁸ Vasilj Popović: *Agrarno pitanje u Bosni i turski neredi za vreme reformnog režima Abdul Medžida (1839.-1861.)*, Beograd 1949., str. 86.

²²⁹ Alija Nametak: *Sarajevski nekrologij*, Zürich - Zagreb 1994., str. 128.

na kojem je odlučeno da se oružano suprotstavi Latasovoj namjeri, odbio je sudjelovati u ustanku, ali je izjavio da “o tome neće nikome ništa reći i da mogu, što se njega tiče, slobodno raditi šta žele i na njega se osloniti”.²³⁰ Zaista, on se nije izravno suprotstavio Latasu, ali se čini da mu i nije bio posebno naklonjen, iako je u aprilu 1851. išao u Zagreb da u seraskorovo ime pozdravi hrvatskog bana Josipa Jelačića.²³¹ Ipak, već u maju 1851. Latas je dao uhapsiti Fadil-pašu,²³² koji je 17. augusta 1851. preko Soluna otpremljen u Istanbul na suđenje. Za razliku od mnogih drugih prognanika, Fadil-paši omogućen je povratak u Sarajevo. Od 1853./54. stečeno bogatstvo trošio je na gradnju dobrotvornih zadužbina i vlastitih konaka, ali nije propuštao priliku da svoje bogatstvo i uveća. U vidu mukate uzimao je u zakup brojna sela Gatačkog, Čajničkog, Zvorničkog, Gradačackog, Brčanskog, Kladanjskog, Travničkog i Jajačkog kadiluka.²³³ Godine 1873. uvakufio je veliko bogatstvo u Sarajevu. Njegov vakuf spada među tri najbogatija u Bosni i Hercegovini, a u Sarajevu je drugi, odmah iza Gazi Husrev-begovog. Međutim, nije se uključivao u javni i politički život. Kao ugledan građanin Sarajeva, Fadil-paša je u jednoj delegaciji 1878., po nagovoru fra Grge Martića, posjetio austrijskoga generala Filipovića, koji je s vojskom upravo osvojio Sarajevo, ali je zbog Filipovićevog uvredljivog odnosa donio odluku da napusti Bosnu.²³⁴ Odselio je u Istanbul i tamo je 26. novembra 1882. godine umro.

Ne uključujući se u javni i politički život Bosne i Hercegovine u drugoj polovini 19. stoljeća, Fadil-paša ženidbenim vezama svojih potomaka širio je mrežu u kojoj će se nagomilati još veće bogatstvo. Njegova kćerka Fatima Vasvija 16. juna 1836. vjenčala se s Mustaj-pašinim sinom, Edhem-begom Babićem (?–1849.), s kojim je imala

²³⁰ Galib Šljivo: *Omer-paša Latas*, Sarajevo, 1977. str. 79; Ahmed S. Aličić: *Uređenje Bosanskog ejaleta od 1789. do 1878. godine*, Sarajevo, 1983. str. 67.

²³¹ G. Šljivo, *Latas*, str. 122.

²³² G. Šljivo, *Latas*, str. 123–124.

²³³ F. Nametak: *Fadil-paša*, str. 64.

²³⁴ Hamdija Kreševljaković: *Sarajevo za vrijeme austro-ugarske uprave (1878.–1918.)*, Sarajevo 1969., str. 13–14.

sina Hašima (?–1862./63.), koji se nije ženio i umro je bez potomstva.²³⁵ Kasnije se Fadil-pašin sin Omer Nurudin (1838./39.-1887.) vjenčao sa Šemsom, kćerkom Mustaj-paše Babića.²³⁶ Najbolje se, ipak, isplatio brak njegovog sina Mustafe Hajrudina (1835./36.-1892.), prvog gradonačelnika Sarajeva u vremenu austrougarske vladavine, koji je, vjenčavši se s Nurom Gradašćević, proširio posjede svoje porodice za više od 10.000 dunuma plodne zemlje u Posavini. Ni brak trećeg Fadil-pašinog sina, Mahmuda Asafa (1853./54.-1912.), istaknutog člana Muslimanske narodne organizacije na prijelazu 19. i 20 stoljeća i prvog predsjednika Muslimanske centralne banke, kojeg je osmanska vlada odlikovala ordenom Medžidije IV reda,²³⁷ a koji se 1886. oženio s Rasemom Uzunić, kćerkom Asim-ef. Uzunića, nije bio loš: Fadilpašići su u miraz dobili velika imanja oko Sarajeva, među kojim i brdo Vraca, koje je još sredinom 19. stoljeća Rasemin djed Salih-ef. (poznat i kao Ridžai-ef, ?–1869.)²³⁸ dobio od sultana na dar “za zasluge osmanskome Carstvu”. Kratko pred okupaciju 1878. Asim-ef. (?– 1881.) jedan je dio ovog brda “dao bio na uporabu turskome vojništvu za muštranje”, a drugi dio “zadržao za sebe davajući ih drugima pod zakup”.²³⁹ Oko dijela posjeda u predjelu Kovačića od 1887. vodila se zanimljiva sudska rasprava u kojoj je s jedne strane sudjelovao Andreas Gerdsutsch, a s druge Mustaj-beg Fadilpašić. Naime, 4. augusta 1887. Andreas Gerdsutsch obratio se Okružnom sudu u Sarajevu navodeći kako je 1873. uzeo u podzakup od Josefa Lichteneggera dio zemljišta što ga je Josef držao pod najam od Asim-ef. Uzunića za godišnju kiriju od 5.000 groša. Andreas je ovaj dio zemljišta uzeo pod zakup uz znanje Asim-ef. “time da mogu ja tude graditi štogod hoću i da će sve moje

²³⁵ F. Nametak: *Fadil-paša*, str. 229.

²³⁶ F. Nametak: *Fadil-paša*, str.155, 203, nap.13.

²³⁷ *Biser*, god. I, br. 5, Sarajevo 1912., str. 91-92.

²³⁸ Ovaj Ridžai-ef. bio je član Medžlisi šura Bosanskog vilajeta 1845. godine. (A. S. Aličić: *Uređenje*, str. 58; Ibrahim Tepić: *Bosna i Hercegovina u ruskim izvorima (1856.-1878.)*, Sarajevo. 1988., str. 102; V. Popović: *Agrarno pitanje*, str. 257; ABH, AGD, br. 9414/21.

²³⁹ ABH, AGD, br. 9414/21.

vlasništvo biti štogod ću graditi”, a najamninu od 2.000 groša plaćao je Lichteneggeru.²⁴⁰ Na tome prostoru Lichtenegger je imao jedan stari mlin, koji je kasnije prodao Raymondu Razi iz Graza.²⁴¹ Andreas je 16. 1. 1882. čitav taj kompleks zemljišta površine 3.000 m² uzeo izravno u zakup od malodobne Raseme Ridžaić, koja je ovo zemljište naslijedila od umrlog oca Asim-ef. Tutor Rasemin bila je Šerifa Ridžaić. Budući da je na tom prostoru Andreas već bio izgradio pivaru, dogovorili su se da ugovor traje do 1887., a do tada trebalo je dogovoriti se ko će postati vlasnikom čitavoga grunta skupa sa pivarom, odnosno da li će Andreas otkupiti grunt ili će Rasema otkupiti pivaru i ostale zgrade koje se nalaze na tom zemljištu. Budući da se Rasema 1886. udala, Andreas se sudio s Mustaj-begom Fadilpašićem, koji je fiktivno otkupio to zemljište od svoje snahe Raseme za veliku sumu kako bi na taj način od Andreasa uzeo što više novca. Nije nam poznato kako se završio ovaj spor, ali se čini da ga je Mustaj-beg izgubio.²⁴²

U vrijeme austrougarske vladavine u političkom životu Bosne posebno se isticao Mustaj-beg Fadilpašić, koji je i prije austrougarskog zaposjedanja Bosne 1878. postao ugledna i cijenjena osoba. Školovao se u Sarajevu i Istanbulu, gdje je jedno vrijeme i živio sa ocem Fadilpašom i oko 1872. vratio se u Sarajevo, te je bio imenovan članom velikog Idare-medžlisa. Sultan ga je odlikovao ordenom Medžidije III reda. Nakon okupacije, već 1879. od austrijskog cara i ugarskog kralja odlikovan je ordenom željezne krune III reda, a 1882. podaren mu je komturski orden Franje Josipa sa zvijezdom te 1888. orden gvozdena krune II reda.²⁴³ Umro je za vrijeme sjednice gradskog zastupništva 1892. godine. Sahranjen je u haremu Gazi Husrev-begove džamije u blizini Gazi Husrev-begovog turbeta.

²⁴⁰ IAS, Fadilpašići, br. 497.

²⁴¹ Josef Lichtenegger iz Beča i Raymond Raza iz Graza bili su stari kompanjoni. U ortakluku su imali još neka preduzeća u Bosni. (Vidi: Branislav Begović: *Šumska privreda Bosne i Hercegovine 1918.-1941.*, Sarajevo, 1985. str. 393.)

²⁴² IAS, Fadilpašići, br. 497.

²⁴³ *Bošnjak*, br. 49, 8.12.1892., str. 1.

I nakon 1878. Fadilpašići su, za razliku od većine drugih begovskih porodica, nastavili širiti svoja imanja.²⁴⁴ Poznato je da su u ovo vrijeme neki Fadilpašići bili veliki rasipnici. Fadil-beg bio je čuveni noćobdija koji je “za godinu dana potrošio pola miliona kruna očevine”.²⁴⁵ Zna se, međutim, da su Fadilpašići u vrijeme austrougarske vladavine dio imanja kupili. Tako su 1881. od h. Ahmet-bega Muratbegovića kupili posjede u Skakavi kod Brčkog, na šta su 1885. dobili i tapije.²⁴⁶ Time je, uglavnom, završen proces uvećavanja zemljišnog posjeda ove begovske porodice.

Kao posljedica sklapanja četiri uspješna braka, koji su učvrstili njihovu snagu, Fadilpašići su na prijelazu 19. i 20. stoljeća bili prava zemljoposjednička elita u Bosni. Krajem Prvog svjetskog rata oni su u svom privatnom vlasništvu imali 33.054,571 dunum beglučkog zemljišta i 994 kmetska selišta. Beglučka zemljišta najznačajnijim dijelom nalazila su se u kotaru Vlasenica, zatim u Brčkom i Gradačcu te nešto manje u Rogatici, Visokom i Tuzli.

Kotar	Obradiva	Neobradiva	Ukupno
Brčko	4.247,877	5.684,281	9.932,158
Gradačac	2.205,620	2.351,331	4.556,951
Rogatica	216,000	1.865,000	2.081,000
Tuzla	407,028	386,604	793,632
Visoko	671,250	167,260	838,510
Vlasenica	3.385,400	11.466,920	14.852,320
Ukupno	11.133,175	22.1921,396	33.054,571

Tabela: Begluci porodice Fadilpašić

²⁴⁴ Nenad Filipović: *Neke osobenosti institucija braka u bosanskom begovatu*. Islamska misao, br. 137, Sarajevo, 1990., str.25; *Sehare pune sjećanja*. Sumejja, Sarajevo, maj 1994., str. 25.

²⁴⁵ IAS, Zbirka proglasa i letaka, br. B- 237/b.

²⁴⁶ ABH, AGD, br. 11766/27; Husnija Kamberović: *Zemljišni posjedi obitelji Fadilpašić. Prilog historiji bosanskih begova*. Radovi. Zavod za hrvatsku povijest, br. 30. Zagreb 1997., str. 175-183.

U kotaru Brčko begluci su se nalazili u selima Bijela, Dubrave, Cerik, Rašljani Turski i Rašljani Srpski, Vukšić i Skakava Donja.²⁴⁷ Ove posjede u najznačajnijoj mjeri Fadilpašićima još prije 1875. u miraz je donijela Nura Gradašćević, a dio posjeda u Skakavi Donjoj kupili su 1881. godine Fadilpašići su sigurno imali još posjeda u kotaru Brčko. Zna se da su imali posjede u selu Brezik, gdje je bio jedan njihov begovski čardak.²⁴⁸ U kotaru Gradačac njihovi posjedi bili su u selima Hrgovi Donji, Hrgovi Gornji, Blaževac i Špionica Srpska.²⁴⁹ I ove posjede dobili su u miraz od Gradašćevića udajom Nure Gradšćević za Mustaj-bega Fadilpašića, dok su posjedi u kotaru Vlasenica bili u selima Brajinci, Mrkalji, Nevačka, Šadići, Tupanari, Osmaci, Šejkovići i Vacetina.²⁵⁰ Čitavi Osmaci ranije su pripadali Fadilpašićima, a poslije su, po mirazu, dospjeli u različite ruke.²⁵¹ Zna se da su dio posjeda u selu Mrkalji kupili 1893. od Abdage Tahirovića, a ostalo posjeduju još odranije.²⁵² I u Gornjem Zalukoviku kod Vlasenice Fadilpašići su imali svoje posjede. Zna se da je poslije 1918. agrarnom reformom 90,530 dunuma tog posjeda ustupljeno Jovici Deuriću.²⁵³

U selu Husinu kod Tuzle Fadilpašići su imali najmanje 793,632 dunuma zemlje, od toga 407,028 dunuma obradive i 386,604 dunuma

²⁴⁷ ABH, AGD, br. 272/24; Isto, br. 4888/22. Fadilpašići su, npr., svoje posjede u Skakavi Donjoj oko 1885. dali na obradu "Švabama iz Apatina", koji su te posjede držali do 1912. godine: "Posljednji zakupac je napustio spornu zemlju, jer je zemljovlasnik namjeravao na istom zemljištu osnovati uzorno gospodarstvo u vlastitoj režiji, ali ih je rat omeo. Za vrijeme rata ova zemljišta su obrađivali razni težaci, a poglavito Dubrovčani (?), te samo jedan, i to naslabiji dio, ostao je neobrađen." Godine 1918. Joko Pranjić i još 24 težaka iz Skakave Donje uzurpirali su 590 dunuma ovoga posjeda (ABH, AGD, br. 11766/27).

²⁴⁸ Isto, br. 5371/20; Isto, br. 1897/29.

²⁴⁹ Isto, k. 59, Detaljni sastav slobodnih posjeda (begluka), kotar Gradačac, 5. 5. 1919.

²⁵⁰ Isto, k. 58, Detaljni sastav slobodnih posjeda (begluka), kotar Vlasenica.

²⁵¹ M. S. Filipović: *Prilozi*, str. 21.

²⁵² IAS, Fadilpašići, br. 84, Tapije za kupljenu zemlju.

²⁵³ ABH, AGD, br. 4402/27.

neobrađive.²⁵⁴ U Sarajevskom kotaru imali su najmanje 762 dunuma, a u kotaru Visoko, kotarska ispostava Vareš, u selu Blaža, najmanje 838,510 dunuma zemlje, od čega 671,250 dunuma obradive i 167,260 dunuma neobrađive.²⁵⁵ U selu Ćemanovići kod Pala Fadilpašići su imali brojne posjede (oranice i livade).²⁵⁶ U selima Bare i Pohvalići (Butmir kod Sarajeva), kao i u Lužanima, posjedi Fadilpašića bili su znatni.²⁵⁷

Nije moguće detaljno rekonstruirati ostale posjede Fadilpašića u srednjoj Bosni, ali se zasigurno zna da su imali posjede u selima Karaula kod Kaknja, zatim u selu Vrtlišće, koje je kasnije agrarnom reformom dosuđeno Lazaru Vekiću.²⁵⁸ Isto tako, raspoloživa arhivska građa kojom trenutno raspolažemo ne dozvoljava da se temeljito sagleda struktura posjeda u kotaru Rogatica, koje su posjedovali još od prije 1835., a kasnije su ih i uvećavali.²⁵⁹ Zna se, međutim, da je dio tih posjeda u Sokolovićima poslije 1918. dosuđen Stevi Pajeviću iz Žljebova,²⁶⁰ a 463 dunuma u Sijercima dosuđen je Maleši Popoviću.²⁶¹ Neke posjede oko Sarajeva Fadilpašići su zadržali u svojim rukama sve do 1945., iako su i ovi posjedi poslije 1918. bili predmet uzurpacije. Tako su, npr., 1918. godine Jovo Maksimović, Vukan, Vaso i Janko Bosiljić, Stevo Čajanović, Aleksa Soknić te Đorđe i Risto Krajišnik

²⁵⁴ ABH, AGD, k. 58, Detaljni sastav slobodnih posjeda (begluka), kotar Tuzla.

²⁵⁵ ABH, AGD, br. 16302/23; Isto, k.58, Detaljni sastav slobodnih posjeda (begluka), kotar Visoko, Visoko 26. april 1919.

²⁵⁶ IAS, Fadilpašići, br. 80 i br. 81, Tapije na zemlju.

²⁵⁷ Isto, br. 83, Tapije na zemlju. Dio Lužana koji se naziva Konaci tako se prozvao po konacima Fadil-paše Šerifovića (vidi o tome detaljnije: *Sarajevska okolina. Naselja srpskih zemalja*, knjiga V, Beograd 1908., str. 161-163.)

²⁵⁸ ABH, AGD, br. 1806/26. Vidi također k. 143, u kojoj su pohranjeni dokumenti o beglučkim odštetama.

²⁵⁹ Dio posjeda u selima Kosmaj i Koledić kupili su 1885. godine (IAS, Fadilpašići, br.85 i br. 81, Tapije na kupljenu zemlju, 28. 5. 1885.; br.91, Šumske tapije Fadilpašića).

²⁶⁰ ABH, AGD, k. 143, Dokumenti o isplati beglučkih odšteta.

²⁶¹ Isto, br. 1450; br. 9153/29.

bili uzurpirali 119 dunuma oranice zvane Tukovi kod Vrela Bosne.²⁶²

Osim begluka porodica Fadilpašić posjedovala je i 994 kmetska selišta koja su se najznačajnijim dijelom nalazila u onim selima gdje su bili i begluci.

Kotar	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta	Oranice	Šume	Livada	Ostalo	Ukupno
Brčko	436		436					
Fojnica	6		6					
Gradačac	144		144					
Konjic	12		12					
Rogatica	16		16					
Sarajevo	29	29	0	1.706,552	833,732	706,12	225,269	3.471,673
Tuzla	95		95					
Visoko	75	29	46	1.531,958	230,52	2.062,88	1.023,49	4.848,848
Vlasenica	171		171					
Zenica	1		1					
Zvornik	9		9					
Ukupno	994	58	936	3.238,51	1.064,252	2.769	1.248,759	8.320,521

Tabela: Kmetska selišta porodice Fadilpašić

U kotaru Brčko ta su se selišta nalazila u slijedećim mjestima: Bijela (219), Brezik (37), Cerik (41), Dubrave (78), Rašljani Srpski (osam), Rašljani Turski (13), Skakava Donja (osam) i Vujičić (32). U kotaru Gradačac ta su se selišta nalazila u slijedećim mjestima: Špionica Srpska (19), Blaževac (64), Hrgovi Donji (27) i Hrgovi Gornji (34), a u Vlasenici u Šadićima (14), Šejkovićima (jedno), Brancima (sedam), Knežini (jedno), Mrkaljima (četiri), Nevačkoj (12), Osmacima (49), Tupanarima (67) i Vacetini (16). Neka kmetska selišta u kotaru Tešanj i Sanski Most koja su bila vlasništvo pripadnika ove porodice prodana su kmetovima prije Prvog svjetskog rata.²⁶³

²⁶² Isto, br.19722/23.

²⁶³ Fatima Sulejmanpašić, rođena Fadilpašić, imala je kmetsko selište Milić (Milić ►

Budući da ova porodica nije bila posebno razgranata, što je usporavalo diobu posjeda, svi njezini pripadnici su krajem Prvog svjetskog rata spadali u begovsku zemljoposjedničku elitu. Posjed Mustaj-begovih nasljednika je, osim 709 kmetskih selišta, obuhvatao 17.551,670 dunuma begluka, a posjed Mahmud-begovih nasljednika, osim 197 kmetskih selišta, 11.508,63 dunuma begluka. Omer-begove kćerke raspolagale su sa 88 kmetska selišta i 3.994,3 dunuma begluka.

FILIPOVIĆ

U historijskoj nauci nema više nikakve dvojbe o porijeklu begovske porodice Filipović: njihov rodonačelnik je zagrebački kanonik Franjo Filipović, kojeg su Osmanlije 1570. zarobile u jednom boju. Četiri godine nakon zarobljavanja Franjo Filipović prešao je na islam, uzeo ime Mehmed, u Glamočkom polju dobio zeamet čiji je godišnji prihod iznosio 30.000 akči (kasnije je zeamet povećan, tako da je donosio godišnji prihod od 57.000 akči). Sa ovim je zeametom dobio i titulu *beg*. Iz Glamoča, gdje je izgrađen porodični odžak, porodica se sredinom 18. stoljeća proširila na sjever, najprije na posjede u selu Sredicama (18 km jugoistočno od Ključa), gdje je doselio Ali-beg, zvani Poljak (1673.-1745.). Ali-begov sin, Bećir-beg, nakon smrti svog amidže h. Mehmed-alajbega i amidžića Sulejman-bega, koji su ostali u Odžaku kod Glamoča, vratio se u Odžak i oženio se sa udovicom svog

-
- Dušan), koje se sastojalo iz 20 parcela ukupne površine 120,550 dunuma. U okviru ovog kmetskog selišta, otkupljenog 1912., šume je bilo svega 17,410 dunuma, a ostalo je oranice te nešto malo bašče i šljivika. U Zapisniku o procjeni posjeda, napravljenom 14. aprila 1912., za šume se kaže da je položaj slab, a za sve ostalo veli se da ima dobar položaj. Vrijednost čiste zemlje procijenjena je na 3.455 Kn, šuma 195 Kn, a vrijednost zgrada i voćaka na 1.000 Kn. Kmetska selišta imali su i u Majkić Japri (kotar Sanski Most). ABiH, ZVS, god. 1912., nesređena građa koja se odnosi na otkup kmetova; ABiH, ZVS, 197766/1907 (Bezirksamt Sanski Most, Zahl. 11055 ex 1907, 29. November 1907.).

amidžića. Porodica se nakon toga proširila u selo Rastoka, koje je bliže Ključu, zatim i u selo Uzriječke kod Gornjeg Vakufa, pa u Travnik, te ostale krajeve Bosne.²⁶⁴ Od Bećir-begove braće, Mehmed-bega i Mustaj-bega, potječu svi kasniji ključki Filipovići, odnosno Filipovići iz Rastoke, Sredica i Jezera, dok su glamočki Filipovići Bećir-begovi potomci te potomci Mahmut-alajbega (poginuo 1831.), koji je 1825. od porodice Jakirlić kupio kulu i posjed na vrhu Glamočkog polja.²⁶⁵

U vrijeme austrougarske vladavine predstavnici porodice su politički veoma aktivni, i to uglavnom u opozicionim bošnjačkim političkim strujama, mada su istovremeno zauzimali istaknuta mjesta u političkim, upravnim i administrativnim strukturama vlasti (članovi općinskih vijeća i općinski načelnici). Među predstavnicima ove porodice posebno je značajna uloga Topal Zaim-bega Filipovića iz Ključa, člana Ekzekutivnog komiteta Muslimanske narodne organizacije, čiji je sin, Šerif-beg, kada je 1908. proglašena Aneksija, "plakao kod kuće i govorio da bi mu smrt bila milija",²⁶⁶ značajna je i uloga dugogodišnjeg općinskog načelnika u Ključu Bećir-bega Filipovića (bio načelnik od 1885. do 1905.),²⁶⁷ zatim glamočkog načelnika h. Hamdi-bega Filipovića (umro 1901.), Abdul Kerim-begovog sina, koji je sa svojom petericom braće (Bećir-beg, Zaim-beg²⁶⁸, Mustaj-beg, Hasan-beg i Muhamed-beg) izgradio vodovod u

²⁶⁴ Najvažniju literaturu o porodici Filipović vidi u: Ibrahim Filipović: *Filipovići. Bosanska muslimanska porodica. Njen postanak, razvoj i uticaj u vremenu od 1574. do 1991. godine*, Sarajevo 1991.; Vidi također: "Filipović, begovska obitelj", Hrvatski biografski leksikon, 4, E-Gm, Zagreb 1998., str. 222-224.

²⁶⁵ N. Filipović: *Neke osobenosti institucije braka*, str. 28.

²⁶⁶ Đ. Mikić: *Bosanska krajina u aneksionalnoj krizi*, str. 50. Topal Zaim-beg sin je Omer-bega Filipovića. Umro je 20. 3. 1917. Zaim-begov unuk i sin ovog Šerif-bega Filipovića je kasnije uvaženi naučnik Nedim Filipović (1915.-1984.).

²⁶⁷ Na mjestu načelnika zamijenio ga je Džafer-beg Filipović (načelnik od 1905. do 1912), a od 1912. do 1917. dužnost načelnika u Ključu obavljao je Mustaj-beg Filipović. Tako je čitavo razdoblje austrougarske vladavine načelnik u Ključu bio iz porodice Filipović.

²⁶⁸ Ovaj Zaim-beg, koji je umro početkom austrougarske vladavine, između ostalog, poznat je i po tome što je ugostio Mihajla Latasa (kasnije Omer-pašu ►

Glamoču i obnovio gradsku džamiju.²⁶⁹

Zemljišni posjedi porodice Filipović prostirali su se najznačajnijim dijelom na području kotara Glamoč te na prostoru između Glamoča, Jajca, Varcar Vakufa i Ključa, dok su posjedi u kotaru Bosanski Petrovac, koji su početkom 20. stoljeća pripadali ovoj porodici, uglavnom bili izvorno vlasništvo porodice Kulenović.

Kotar	Obradiva	Neobradiva	Ukupno
Bos. Petrovac	895,49	3.732,58	4.628,07
Foča	240,04	406,36	646,4
Glamoč	6.756,332	2.126,87	8.883,202
Jajce	1.560	0	1.560
Ključ	2.717	3.818	6.353
<i>Ukupno</i>	<i>10.083,81</i>	<i>12.168,862</i>	<i>22.252,672</i>

Tabela: Begluci porodice Filipović

Iz ovog pregleda može se zaključiti kako se najznačajniji dio begluka ove porodice nalazio u kotarevima Glamoč i Ključ. Posjedi u kotaru Bosanski Petrovac u posjed porodice Filipović došli su zahvaljujući ženidbenim vezama s porodicom Kulenović, dok su posjedi u kotaru Foča došli u ruke ove porodice uspostavom ženidbenih veza sa porodicom Čengiće.

► Latasa) kada je ovaj 1827. prebjegao iz austrijske vojske i sklonio se u Odžak kod Filipovića. Vidi o tome: I. Filipović: *Filipovići*, str. 220-223. Zaim-beg je djed po majci Ibrahima Filipovića (1909.-1993.), pisca knjige o historiji Filipovića.

²⁶⁹ M. Filipović: *Pokušaj jedne duhovne biografije*, str. 14.

Kotar	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta	Oranice	Šume	Livada	Ostalo	Ukupno
Bihać	4		4					
Bos. Gradiška	6		6					
Bos. Krupa	40		40					
Bos. Petrovac	371	2	369	144,19	0	3,82	4,01	152,02
Bugojno	8		8					
Glamoč	945	301	644	9.338,527	1.039,61	27.473,49	936,224	38.787,852
Jajce	16	4	12	66,71	9,,2	0	2,,19	78,1
Ključ	605	99	506	3.004,756	188,39	1.792,25	207,622	5.193,,018
Nevesinje	9		9					
Sanski Most	40		40					
Sarajevo	9		9					
Varcar Vakuf	236	96	140	2.844,917	957,973	2.012,972	211,742	6.027,604
Ukupno	2.289	502	1.787	15.399,1	2.195,18	31.282,53	1.361,79	50.238,594

Tabela: Kmetška selišta porodice Filipović

Općenito se može konstatirati kako su posjedi porodice Filipović predstavljali dobro povezanu cjelinu koja se nalazila u kotaru Glamoč i na prostoru koji graniče sa Glamočom (granični dijelovi kotareva Jajce, Varcar Vakuf, Ključ i Bosanski Petrovac). Najrasprostranjeniji i najbolje poznati su posjedi koji su se nalazili na prostoru kotara Glamoč, gdje je izvorni posjed ove porodice. Tu je u vlasništvu porodice Filipović 1918. godine bilo 945 kmetških selišta (Crni Vrh – 96, Filipovići – 64, Gorinja – jedno, Halapić – 26, Hasanbegovci – 58, Isakovci – 23, Jakir – 24, Kovačevci – dva, Pecka – 22, Podgradina – 210, Popovići – 135, Preodac – 103, Vidovo Selo – 181), od čega je 301 selište obuhvatalo površinu od 38.787,852 dunuma. Vidi se, dakle, da je prosječna poznata površina jednog selišta iznosila 128,87 dunuma, što znači da se s razlogom može pretpostaviti da se 1918. u vlasništvu porodice Filipović samo na prostoru kotara Glamoč nalazilo oko 122.000 dunuma zemljišta sa tzv. kmetškim pravom. Ako se tome doda činjenica da je ovoj porodici u kotaru Glamoč 1918. pripadalo još i 8.883,202 dunuma begluka, a za tu površinu može se utvrditi

svaki vlasnik, čak i ako se zanemare oni posjedi koji su prije Prvog svjetskog rata udadbenim vezama “otišli” iz vlasništva ove porodice, mora se, ipak, zaključiti kako je veći dio ovog kotara pripadao porodici Filipović.

Osim u Glamoču velika koncentracija posjeda porodice Filipović bila je u kotaru Ključ, gdje su 1918. posjedovali 605 selišta. To su, uglavnom, posjedi koji su se “naslanjali” na posjede u Glamoču (Bravska – jedno, Dragočaj – deset, Gradci – četiri, Orahovljani – 16, Previjsa – 38, Rastoka – 96, Ribnik Donji – 20, Ribnik Gornji – 155, Slatina Donja – 37, Slatina Gornja – 14, Velije – dva, Vrbljani – 208, Zablaće – četiri). I posjedi ove porodice u kotarevima Jajce i Varcar Vakuf uglavnom su se “naslanjali” na posjede u kotarevima Glamoč i Ključ (prostor između Plive, Šipova, Jezera, Bjelajca, Šehovaca, Trijebova, Podrašnice Majdana, Trnova, Baraća, Gerzova i Pecke). Tu su se, uz kmetska selišta, nalazili i znatni kompleksi beglučkog zemljišta. Svi ti posjedi ovu porodicu uvrštavali su u sami vrh bosanske begovske zemljoposjedničke elite. Vrijedi posebno izdvojiti posjed Topal Zaim-bega Filipovića (umro 20. 3. 1917.), čiji su nasljednici 1918. posjedovali 179 kmetskih selišta (94 u kotaru Glamoč, 71 u kotaru Ključ i 14 u kotaru Varcar Vakuf), pri čemu su selišta u Glamoču i Ključu obuhvatala ukupno 16.167,336 dunuma zemljišta te 3.555 dunuma begluka u kotaru Glamoč.

FIRDUS

Firdusi su srednjovjekovna bosanska aristokratska porodica. Njihov odžak nalazio se u Livnu u predjelu koji se zvao Rajčevac. Od 1740. do 1835. Firdusi su bili kapetani Livanjske kapetanije. U historiji svakako najznačajniji je Ibrahim-beg Firdus, posljednji livanjski kapetan (umro 1837. u Travniku, a sahranjen je u greblju džamije Lončaruša; nadgrobnni spomenik²⁷⁰ postavljen mu je oko 1930. godine). Njegov

²⁷⁰ Fotografiju nadgrobnog spomenika vidi u: Dr. Hajrudin Ćurić: *Posljednji livanjski kapetan Ibrahim-beg II Firdus*. Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, 1957., str. 111.

otac, Ahmed-beg III., bio je oženjen sa Zejnebom, kćerkom Idris-bega Smailpašića iz Vrla kod Kupresa.²⁷¹ Sam Ibrahim-beg triput se ženio: sa Ajišom, kćerkom Mehmed-bega Beširevića, kapetana u Ostrošcu,²⁷² sa Hatidžom (poznatom i pod imenom Zubejda), kćerkom Sunullah-paše iz Travnika, i sa Zejnebom Čizmić, kćerkom h. Čate Čizmića iz Livna. Njegov sin Abdurahman-beg bio je oženjen sa kćerkom Mustaj-bega Rizvanbegovića iz Stoca, a ostavši udovac, oženio se sa Čelebijom, kćerkom Bećir-bega Miralema iz Jemanlića. Poslije se oženio i treći put – sa Melćom, kćerkom Ali-bega Atlagića²⁷³ iz Livna. Umro je 1865. u lovu. Sa Rizvanbegovćkom nije imao djece, a sa Čelebijom je imao kćerku Đulu, koja se udala za Ibrahim-bega Kapetanovića iz Vitine. Iz braka sa Melćom Atlagić je imao sina Ali-bega, vođu muslimanskog autonomnog pokreta u vrijeme austrougarske vladavine.²⁷⁴

Drugi sin Ibrahim-bega II bio je Muhamed-beg, koji je živio povučeno na svom posjedu u Livnu. Bio je oženjen sa Umihanom, kćerkom Ali-paše Rizvanbegovića. Poslije okupacije odselio je u Istanbul i tamo umro 1879. godine. Iza sebe je ostavio sina Ibrahim-bega, koji je bio oženjen sa kćerkom Mustaj-bega Džabić iz Jajca, a umro je 1900., te kćerke Čelebiju i Izetu, udate za Sulejman-bega i Muharem-bega, sinove Derviš-paše Teskeredžića.²⁷⁵

²⁷¹ Nakon što je Ahmed-beg umro, Zejneba, zvana još i Hana, udala se za Mustaj-bega Kulenovića Bajbuta i s njim je imala sina h. Ahmed-bega, zvanog Slivančić.

²⁷² Ova Aiša nadživjela je svog bivšeg muža, jer je njezin brat, Murat-kapetan Beširević, posljednji kapetan Ostrošca, umro kod nje u Livnu 1846. godine (H. Čurić: *Posljednji livanjski kapetan*, str. 106. napomena br. 74).

²⁷³ Ovaj Ali-beg Atlagić umro je 1861. na svom imanju u Livnu.

²⁷⁴ Nije dovoljno jasno da li se ova Đula udala za Ibrahim-bega Kapetanovića iz Vitine. Spominje se jedna žena iz porodice Firdus koja je bila supruga mostarskog gradonačelnika Ibrahim-bega Kapetanovića i umrla sredinom 1893. godine. (*Bošnjak*, br. 25, 22. 6. 1893.)

²⁷⁵ Genealogija sačinjena prema: Husein Đogo: *Prilozi za povijest Konjica i gornje Hercegovine*. Novi behar, br. 13, 1. 1. 1935.; H. Kreševljaković: *Prilog rodoslovlju kuće Rizvanbegović*; Hamdija Čemerlić: *Alibeg Firdus. Borba muslimana za vjersko-prosvjetnu autonomiju*. Gajret. Kalendar za godinu 1939., Sarajevo ►

U austrougarsko doba najznačajniji predstavnik ove porodice je Ali-beg Firdus, vođa muslimanskog autonomnog pokreta i prvi predsjednik Bosanskog sabora. Njegov politički uspon pomogla je Zemaljska vlada jer ga je smatrala umjerenom strujom unutar muslimanskog političkog pokreta, koji se sve snažnije razvijao krajem 19. stoljeća.²⁷⁶ Ali-beg je imao velike zemljišne posjede, koje je, uglavnom, naslijedio od svog oca. Za Firduse fra Lovro Karaula kaže da su u osmansko doba u Livanjskom polju bili drugi carevi. "Na njihovu jeziku stajaše smrt i život i najpravednijeg čovika, a grabež, otimačina i nemili udarci bijaše njihova dika i ponos. Oni su silom pootimali najplodnije zemlje od nejačih turakah i keršćanah, i pomnožali sebi kmete kao u Ljubunčiću, tako i u drugim selim."²⁷⁷ Nema dovoljno dokaza za ispravnost ove tvrdnje, ali se ne raspolaže ni podacima o tome kako se razvijao zemljišni posjed Firdusa. Zna se da su imali posjede u Čelebićima i Crnom Lugu u kotaru Livno, gdje je, prema mišljenju Thalloczyja, bilo ishodište ove porodice. Godine 1815. svoj posjed u selu Vinica, u Duvanjskom kotaru, prodali su duvanjskom ajanu Mustafa-begu Teskeredžiću.²⁷⁸ Imali su i posjede kod Fojnice, što je poznato na osnovu činjenice da se Ibrahim-beg II nakon pobune 1836. jedno vrijeme bio sklonio na to svoje imanje, odakle je otišao veziru u Travnik.²⁷⁹ Inače, Firdusi su vjerovatno dotad zaokružili razvoj svog zemljoposjeda. Ali, kada je Ibrahim-beg II 1837. umro, ostao je dužan "državnoj blagajni 300, a drugim vjerovnicima preko 500 kesa novca", zbog čega je bilo prijedloga da se prodaju njegovi čifluci i mulk-imanja. "Međutim, kako se ni prodajom ovih objekata ne bi mogli isplatiti svi dugovi, a djeca i ostali članovi porodice bili bi lišeni sredstava za život",

► 1938; Hasan Hoćam: *Livanjska buna 1836*. Narodna uzdanica. Kalendar za godinu 1940.; H. Ćurić: *Posljednji livanjski kapetan*; H. Kreševljaković: *Kapetanije*; Stipo Manderalo: *Kutija za čuvanje vremena. Prilozi proučavanju prošlosti livanjskog kraja*, Livno 1996.

²⁷⁶ R. Donia: *Islam pod dvoglavim orlom*, str. 168-169. Ibrahim-beg Firdus, za koga se na ovom mjestu navodi da je Ali-begov otac, zapravo je sin Muhamed-bega Firdusa, i prema tome, amidžić Ali-begov.

²⁷⁷ H. Ćurić: *Posljednji livanjski kapetan*, str. 99.

²⁷⁸ H. Kreševljaković: *Kapetanije*, str. 133-134.

naređeno je da Livnjaci, koji su u vrijeme bune zapalili i opljačkali njegov dvorac, plate 400 kesa novca na ime odštete. Istovremeno je Firdus bio dužan i austrijskoj blagajni te nekim austrijskim trgovcima. Ti dugovi likvidirani su tek krajem 1837. prodajom Firdusove šume te novcem koji je iza njega ostao.²⁸⁰

Krajem 19. i početkom 20. stoljeća porodica Firdus spadala je u vrh bosanske begovske zemljoposjedničke elite. Imali su posjede najznačajnijim dijelom na području kotara Livno, zatim na prostoru od Livna preko Bosanskog Grahova do mjesta Osredci i Trubar, zapadno do Drvara, koja su se nalazila na području kotara Bosanski Petrovac. Ali-beg Firdus 1901. žalio se kotarskom predstojniku u Travniku Mihajlu Rukavini da njegovih 60 kmetova sa područja Grahova odbijaju kao hak dati trećinu, nego žele plaćati petinu proizvoda.²⁸¹ U vezi sa selištima u kotarevima Bosanski Petrovac i Livno, šef Zemaljske vlade general Potiorek 1912. pisao je kako je “majka umrlog Ali-bega Firdusa iz Livna već počela prodajne rasprave”.²⁸² U ovom pismu Potiorek Firduse naziva “dobro situiranim i visokokonzervativnim muslimanskim zemljoposjednicima” (“sehr gut situierte und hochkonservative moslimische Grundbesitzer”). Ove godine Ali-begova majka i prodala je najveći dio ovih svojih selišta,²⁸³ ali je krajem Prvog svjetskog rata

²⁷⁹ H. Ćurić: *Posljednji livanjski kapetan*, str. 110.

²⁸⁰ H. Ćurić: *Posljednji livanjski kapetan*, str. 111-113; Muvekkit: *Povijest Bosne*, 2, str. 974.

²⁸¹ U jednom izvještaju Mihajla Rukavine, predstojnika Travničkog okruga, upućenom 23. 11. 1901. ministru Kallayu stoji kako mu se Ali-beg žalio da “circa 60 seine Kmeten im Expositurbereiche Grahovo (lauter Orthodoxe) erklärt haben, ihm nicht mehr 1/3, sondern wie nach der Okkupation mit dem damaligen Repatriierungs-Kommissär (Obergespann) Kasumović angeblich vereinbart wurde, nur 1/5 an Hak geben zu wollen”. (F. Hauptmann: *Borba Muslimana*, str. 216.)

²⁸² “(...) die Mutter des verstorbenen Alibeg Firdus in Livno (...) Verkaufsverhandlungen mit ihren Kmeten in Bezirken Livno und bos. Petrovac bereits angeleitet hat”. (ABiH, ZMF, opća, 4542/1912.) Vidi i: ABiH, ZMF, opća, 4539/1913. Ali-begova majka, Melća Atlagić, kćerka Ali-bega Atlagića, umrla je u dobroj starosti, 13. 2. 1919. godine.

²⁸³ ABiH, ZMF, opća, 4539/1913.

u vlasništvu porodice ostalo ukupno 22.590 dunuma begluka i 514 kmetskih selišta,²⁸⁴ koja su se, uglavnom, nalazila u kotaru Livno (gdje je bilo ukupno 306 selišta, od toga 116 u Čelebićima, 112 u Peulju, 51 u Crnom Lugu, 21 u Čaprazlijama i šest u Guberu) i Bosanski Petrovac (gdje je bilo ukupno 171 selište – u Osredcima 79 i Trubaru 92).²⁸⁵

Kotar	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta	Oranice	Šume	Livada	Ostalo	Ukupno
Banja Luka	8		8					
Bos. Petrovac	171		171					
Bugojno	24		24					
Glamoč	5	5		317,13	118,8	877,3	97,73	1.410,96
Livno	306		306					
Ukupno	514	5	509	317.13	118.8	877.3	97.73	1.410,96

Tabela: Kmetska selišta porodice Firdus

²⁸⁴ Dio posjeda izgubili su udadbenim vezama, pri čemu je najviše posjeda iz vlasništva porodice Firdus pripalo porodicama Teskeredžić iz Travnika i Gradašćević iz Gradačca. Vidi, npr., detaljan sastav posjeda porodice Gradašćević, koji su ženidbenim vezama sa porodicom Firdus došli u posjed dijela njihovih posjeda. Dio posjeda u kotaru Glamoč nakon smrti Ali-bega Firdusa prešao je u ruke porodice Gradašćević iz Gradačca ženidbom Hajri-bega Gradašćevića sa Emina-hanumom, kćerkom Ali-bega Firdusa, i Osman-bega Gradašćevića sa Sabira-hanumom Firdus. Na taj način Hajri-beg Gradašćević došao je u posjed 93 kmetska selišta u Crnom Lugu, 2.415 dunuma begluka u kotaru Glamoč i 6.792 dunuma begluka u kotaru Livno, a među njima i do posjeda u katastarskoj općini Vidimlje, kotar Glamoč. Hajri-beg dio poznat pod imenom Skadimovac, koji se sastojao od livade i obuhvatao površinu od 485 dunuma, prodao je između dva rata, a Agrarna direkcija u Sarajevu u svojoj odluci od 26. 6. 1929., dozvoljavajući ovu prodaju, veli kako čestica koja je prodana "ne sačinjava sastavni dio veleposjeda koji je u gornjem ulošku evidentiran, pošto su nekretnine u gornjem ulošku po beglučkoj uredbi od 12. maja 1919. prešle u vlasnost pojedinih beglučara". (ABiH, AGD, br. 10339/29.)

Najznačajniji dio ovih selišta nalazio se, dakle, na prostoru kotara Livno, a sva su pripadala Ali-begu Firdusa, odnosno njegovim nasljednicima. Selišta u kotaru Bosanski Petrovac (Osredci i Trubar) bili su vlasništvo Melće Atlagić i može se s pravom pretpostaviti da se radi o izvornom posjedu te porodice koje je Melća donijela u miraz. Posjedi iz kotara Banja Luka (Jošavka) došli su u posjed porodice Firdus ženidbom Ali-bega sa Bisera-hanumom Džinić, dok je devet selišta iz Zlosela (kotar Bugojno) porodici Firdus u miraz donijela Fatima Pašić udajom za Abdurahman-bega, sina Ali-bega Firdusa. Osim ovih selišta, porodica Firdus znatna kmetska selišta izgubila je u udadbenim vezama sa porodicom Teskeredžić. Tako je krajem Prvog svjetskog rata većina posjeda u Crnom Lugu, gdje je bilo ishodište porodice Firdus, pripadalo porodici Teskeredžić. Jednako tako i brojna selišta u mjestima Čaprazlije, Guber i Odžak iz vlasništva porodice Firdus prešla su u ruke porodice Terskeredžić.²⁸⁶ Međutim, uprkos tome, može se konstatirati kako su na prijelazu 19. i 20. stoljeća pripadnici porodice Firdus posjedovali još uvijek znatne zemljišne posjede, koji su ih ipak uvrštavali u vrh bosanske begovske zemljoposjedničke strukture.

GRADAŠČEVIĆ

Gradaščevići su begovska porodica koja je tokom čitavog 19. stoljeća spadala u gornji sloj bosanske begovske zemljoposjedničke elite. Postoji nekoliko pretpostavki o porijeklu ove porodice. Prema jednoj,

²⁸⁵ Za dio posjeda u selu Trubar, koji su nakon 1918. dodijeljeni Petru Bursaću, Firdusima je isplaćena odšteta od 9.264 dinara. Imali su, također, posjede u katastarskoj općini Kablić. Polovina tog imanja, koje je pripala Osman-begu Firdusu, sinu Ali-bega Firdusa, bila je 3. 4. 1920. prodana djeci pok. Mate Črlja za 12.500 dinara, ali Agrarna direkcija u Sarajevu nije dala saglasnost za tu kupoprodaju. (ABiH, AGD, k. 149, Odštete za begluke; ABiH, AGD, br. 17473/23.)

²⁸⁶ Vidi detaljnu analizu posjeda porodice Teskeredžić.

koju je iznio Martin Nedić, porodica Gradašćević u Bosnu je došla iz Budima, gdje je bila "osobito bogata i gospodska", a njezini pripadnici "bivali su paše i zapovjednici vojske". Zbog vojničkih zasluga "sultani su jim s fermami darovali u Posavini i nekim brdnim mistim carsku desetinu da pobiraju, a za to da svojim troškom moraju po koliko bi na njia zapalo vojnikah davati, voditi i uzdržavati".²⁸⁷ Prema drugoj verziji, koju je zastupao Thalloczy, Gradašćevići su srednjovjekovni bosanski feudalci.²⁸⁸

U historiji Bosne 19. stoljeća članovi porodice Gradašćević igrali su važnu ulogu, prije svih Husein-beg Gradašćević, vođa Pokreta za autonomiju Bosne 1831./32. godine,²⁸⁹ ali i potomci Derviš-bega i Mustaj-bega, braće Osman-kapetana Gradašćevića.²⁹⁰ Često su bili muteselimi u nahijama Maglaj, Derventa, Tešanj i Gradačac. U austrougarskom vremenu članovi ove porodice, koji su osim, u Gradačcu, živjeli još u Modriči i Derventi, bili su aktivni u političkom životu Bosne. Posebno je važno istaknuti ulogu Bećir-bega Gradašćevića, koji je bio zastupnik u Bosanskom saboru od 1910. do 1914., potom velikog opozicionara Ali-bega Gradašćevića h. Alibegovića, koji je živio u Modriči, kamo je njegov otac, h. Ali-beg, doselio početkom

²⁸⁷ M. Hadžijahić i T. Imamović: *Gradačac i okolina*, str. 29-30.

²⁸⁸ L. Thalloczy: *A Bosnyak-Herczegovinnai beg*; U postojećoj historiografskoj literaturi ne postoji nikakvih argumenata za Thalloczyjevu tvrdnju. Behija Zlatar, koja se bavila muslimanskim plemstvom u 15. stoljeću, nigdje ne spominje Gradašćeviće, a ni srednjovjekovni izvori o Bosni ne spominju ovu porodicu. Preostaje, kao najvjerovatnija pretpostavka, da su Gradašćevići u Bosnu došli iz Ugarske. U svakom slučaju, Gradašćevići su bili kapetani Gradačacke kapetanije, i begovska obitelj koja je igrala veoma istaknutu ulogu u povijesti Bosne. U literaturi također je pobijena tvrdnja Safvet-bega Bašagića da su se Gradašćevići, posebno Husein-beg Zmaj od Bosne, obogatili nečasnim radnjama, prije svega krivotvoreći austrijski novac. (S. Bašagić: *Kratka uputa*, str. 143; H. Kreševljaković: *Kapetanije*, str. 196; M. Mujezinović: *Islamska epigrafika*, II, str. 173.)

²⁸⁹ A. S. Aličić: *Pokret za autonomiju*; Husnija Kamberović: *Husein-kapetan Gradašćević (1802-1833). Biografija. Uz dvjestotu godišnjicu od rođenja*. Gradačac 2002.

²⁹⁰ G. Šljivo: *Bosna i Hercegovina 1827.-1849.*; H. Kreševljaković: *Kapetanije*.

19. stoljeća,²⁹¹ te mladog Mustaj-bega, Muhamed-begovog sina, koji je dugo vremena bio gradačački gradonačelnik. Godine 1910., prilikom carevog boravka u Sarajevu, Mustaj-beg Gradašćević caru je poklonio nekoliko vrijednih porodičnih relikvija,²⁹² zbog čega je kasnije kao čin zahvalnosti na poklonu dobio poseban prsten ukrašen carevim imenom. Nakon toga Mustaj-beg je molio audijenciju kod cara kako bi mu se zahvalio za taj dar. Audijencija je upriličena 20. februara 1911. u Pešti, a Mustaj-beg je izrazio želju da tom prilikom vidi dvorski bal.²⁹³

Imanja porodice Gradašćević bila su širom Bosanske posavine (“njihovo je bilo pola Odžaka, čitava Vlaška Mala, Novi Grad i dr”).²⁹⁴ Mada je u drugoj polovini 19. stoljeća Osmansko carstvo prodalo 1.277 kmetskih selišta koji su bili vlasništvo Husein-bega Gradašćevića,²⁹⁵ na prijelazu 19. i 20. stoljeća posjede ove porodice karakteriziraju krupni begluci i koncentracija znatnog broja kmetskih selišta u rukama pojedinih njezinih pripadnika. Podjela posjeda, koja je bila uobičajena

²⁹¹ M. Filipović: *Modriča*, str. 44.

²⁹² Nije sasvim izvjesno o kojim se relikvijama radi, ali se čini da se radi o oružju (vjerovatno sablja i sedlo Husein-bega Gradašćevića). U zagrebačkom *Obzoru* br. 207 od 3. rujna 1919., objavljen je članak Esad-bega Alibegovića, bosanskog dopisnika ovog lista, pod naslovom Oružje “Zmaja od Bosne” – Husein-bega Gradašćevića, u kojem se veli kako se u Beču čuva Husein-begovo oružje, “koje je neki od njegovih potomaka darovao nekome bečkom muzeju (moguće dvorskome?). Ovaj poklon je učinjen prije osam godina. Oružje se sastoji od nekoliko komada koji predstavljaju obzirom na skupocjenu izradbu, veliku vrijednost.” U ovom članku predlaže se da se od Beča zatraži vraćanje tog oružja “u koji od naših muzeja”. (Prijepis članka u obiteljskoj biblioteci Muhameda Bege Gradašćevića iz Gradačca). U vezi s tim prijedlogom nije ništa urađeno. U jednom pismu što ga je Esad-beg Alibegović uputio iz Dervente 6. 10. 1981. Muhamedu Begi Gradašćeviću veli se da je Halid-beg Džinić iz Banje Luke pričao da se to oružje nalazi u bečkom muzeju “pred kojim ima Spomenik, vjerovatno se radi o etnografskom muzeju”. (Pismo u porodičnoj biblioteci Muhameda Bege Gradašćevića iz Gradačca).

²⁹³ ABiH, Präs. 303/1911.

²⁹⁴ M. S. Filipović: *Prilozi*, str. 78.

²⁹⁵ Ahmed S. Aličić: *Čifluci Husein kapetana Gradašćevića*. Prilozi za orijentalnu filologiju, XIV-XV, 1964-65, Sarajevo 1969., str. 311-327.

u Bosni i Hercegovini, a po kojoj svi potomci nasljeđuju imanje, koje se na taj način postepeno sve više dijeli i usitnjava, do početka 20. stoljeća nije bitnije narušila ne samo ukupni zemljišni posjed čitave porodice nego nije usitnila ni posjede pojedinih njezinih pripadnika, koji su svi bili krupni zemljišni posjednici. Međutim, u austrougarsko vrijeme bilo je primjera da je nakon smrti nekog bega njegovo imanje propadalo u slučaju da ga naslijede maloljetna djeca, ali i to u slučaju da je beg imao velike dugove. Tako je, npr., Osman-beg, sin Abaz-bega Gradaščevića, imao kmetska selišta u selu Tutnjevaca u kotaru Bijeljina. Osman-beg, budući da je bio zadužen, ugovorio je prodaju selišta u tom selu za 14.500 forinti, ali je ubrzo umro ostavivši iza sebe tri sina, za čijeg tutora je imenovan Ali-beg Gradaščević H. Alibegović, amidža umrlog Osman-bega. Međutim, muhtar sela Tutnjevaca dobio je nalog i prodao Osman-begova selišta u Tutnjevcu za 9-10.000 forinti, čime su djeca bila oštećena. Ali-beg se zbog toga žalio, navodeći pritom i to da je osim selišta u Tutnjevcu Osman-beg imao još 15 selišta u okolini Modriče, pa je i to subaša pokušao prodati da bi se izmirio preostali dug. Ali-beg je to spriječio, pa je prodao 280 dunuma beglučke zemlje kako bi izmirio dug.²⁹⁶ Kasnije su, ipak, i ovi posjedi oko Modriče prodati, pa početkom 20. stoljeća Osman-begovi nasljednici nisu više imali zemljišnih posjeda. Ni nasljednici Ešef-bega Gradaščevića, Avdi-begovog sina, nisu u austrougarskom vremenu bili krupni zemljoposjednici. Zapravo, Ešef-beg je imao samo jednu kćerku, Devletu, koja je nakon očeve smrti naslijedila njegov posjed u selu Brodac, kotar Bijeljina. Devleta je od 1880. vodila spor sa Radovanom Božićem, načelnikom sela Brodac, koji je 1875. bio uzeo u zakup trećinu, ali nije izvršio sve obaveze. Devleta je 1880., kada je postala punoljetna, tražila od Božića da izmiri obaveze koje je imao kao zakupnik trećine.²⁹⁷ Nije poznato da li je kasnije ovaj posjed prodat ili je, pak, udajom Devlete prešao u vlasništvo druge porodice, ali se početkom 20. stoljeća kao vlasnici selišta u ovom selu (i to svega

²⁹⁶ Zapisnik 3. sjednice od 23. januara 1908. pisan kod Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu u svečanoj dvorani.

²⁹⁷ ABiH, VŠS, k. 16, god. 1881., br. 11.

21 selišta) spominju samo nasljednici Ešef-begovog brata, Rifat-bega.

Ni običaj u Bosni da ženska djeca ravnopravno sudjeluju u podjeli imanja nije uspio narušiti sliku porodice Gradašćević kao najkrupnijih zemljoposjednika u sjeveroistočnoj Bosni. Nekoliko predstavnika ove porodice imalo je samo ženske nasljednike (Hasan-beg i Mahmud-beg, sinovi Osman-paše Gradašćevića). Njihova imanja djelomično su prešla u vlasništvo drugih porodica (Fadilpašić i Hasibpašić), a djelomično, opet, ostala u vlasništvu Gradašćevića, zbog jednog drugog običaja, po kojem su bili česti brakovi među članovima iste porodice. Dok je, npr., veliki posjed Mahmud-bega Gradašćevića (umro 14. 4. 1872.) udajom njegove kćerke jedinice, Nuri-hanume, za Mustaj-bega Fadilpašića prešao u vlasništvo ove znamenite sarajevske begovske porodice, slično kao što je udajom Ifete, kćerke Hasan-begove (umro 30. 8. 1895.), za h. Ahmed-bega Džinića dio tih posjeda prešao u vlasništvo porodice Džinić, dotle je udajom drugih dviju Hasan-begovih kćerki (Zuhre za Ali-bega Gradašćevića H. Alibegovića i Muzejre za h. Ahmed-bega Gradašćevića) njihov posjed ostao u okviru iste porodice. Ni prodaja selišta poslije 1878. nije narušila temeljnu predstavu o ovoj porodici kao pripadnici zemljoposjedničke elite. Ali-beg Gradašćević H. Alibegović je 1908, kako bi platio svoje dugove, prodao 30 kmetskih selišta u selu Vranjak koja su pripadala njegovoj supruzi Zuhra-hanumi Gradašćević, a 1909. i ostala selišta, zbog čega je jedna grupa modričkih begova protestirala kod Zemaljske vlade optužujući Ali-bega da prodajom selišta namjerava iseliti se iz Modriče u Tursku, pri čemu bi njegovo iseljenje, kako su tvrdili, ponukalo i ostale Bošnjake na seobu. U žalbi upućenoj Vladi zbog toga što je odobrila zajam za otkup tih kmetova, čime je izravno pomagala iseljavanje, grupa modričkih Bošnjaka u pismu koje je u Vladu stiglo 21. 7. 1909. traži da se onemogućiti takvo Ali-begovo ponašanje, jer bi u slučaju njegovog iseljenja iz Modriče iselilo još barem 50 bošnjačkih porodica i 500 bošnjačkih kmetova, “pa onda šta misli Vlada sa nama? To je hajdete dok vam nijesmo rekli ‘selite’”, žali se ovih “petnaest Muslimana Modričana”, kako stoji u potpisu pisma. “Ali-beg je isposlovo vakufsku autonomiju i Mešihat pa sad da mi plaćemo a on nek uživa u Ankari. To je bivši narodni

vođa koji tako dobro misli svome narodu.”²⁹⁸ Vlada je zatražila od Okružne oblasti u Tuzli da se ovi navodi iz anonimnog pisma ispituju, a kotarski predstojnik u Gradačcu sastavio je temeljito izvještaj i 29. 8. 1909. dostavio ga u Tuzlu. U ovom izvješčaju konstatira se kako je tačno da Ali-beg prodaje kmetska selišta koja su vlasništvo njegove supruge u selu Vranjak, ali ističe kako ne prodaje svoje begluke u istom selu, kao ni vlastita kmetska selišta u selima Dobrinja i Skugrić Donji; dokle god on ne proda begluke i vlastite kmetove u Dobrinji i Skugriću Donjem, opasnost od njegovog iseljenja nije velika. Kao inicijatore ovog pisma kotarski predstojnik navodi Šefki-bega Kapetanovića, propalog modričkog bega (“ein herabgekommener Modrićer Beg”), ali se kao idejni pokretač smatra Hamdi-beg Džinić, ili čak Zuhrahanuma, Ali-begova supruga, čija je sestra, Ifet-hanuma, bila udata za h. Ahmed-bega Džinića i, tako, majka Hamdi-bega Džinića. Kao razlog za takvo Hamdi-begovo djelovanje kotarski predstojnik navodi činjenicu da se on (tj. Hamdi-beg) protivi toj prodaji kmetskih selišta, “ali ne iz principijelnih nego čisto osobnih razloga”, jer je njegova majka imala kmetska selišta u Koprivni, koja graniči sa Vranjakom, i njihova vrijednost znatno će se umanjiti zbog razmjerno jeftinog otkupa kmetova u Vranjaku.²⁹⁹ Ali-beg je ipak bez obzira na sve ove intrige prodao sva selišta u Vranjaku. Radilo se o 139 kmetskih selišta čije su zemljišne čestice činile prilično zaokružen zemljišni kompleks koji se prostirao iznad mahala Rijeka, Brojani, Brijestovo i Babešnica u općini Vranjak u kotaru Gradačac i koji je obuhvatao površinu od 10.203 dunuma. Od toga je na obradivu površinu otpadalo 6.974 dunuma, a na šumu 3.229 dunuma. Od obradivih površina, 3.600 dunuma ležalo je u ravnici Bosne s obje strane puta Doboj – Modriča i predstavljalo je najvredniji dio posjeda, pošto se sastojao od plodnih i bogatih oranica sa dobrim saobraćajnim i trgovačkim vezama. Ostatak obradive površine ležao je u brdu, a od toga je 627 dunuma otpadalo na šljivike koji su zbog svog položaja gotovo redovito davali dobre prinose. Veći dio šumskog posjeda sastojao se od šikare (niske šume). Razmjerno

²⁹⁸ ABiH, ZVS, 159/150/152.

²⁹⁹ ABiH, ZVS, 159/150/152.

velike šumske površine omogućavale su ekstenzivno stočarstvo i, budući da su pojedini dijelovi pogodni za krčenje, dopuštale su čak proširenje oranica.³⁰⁰ Međutim, na kraju 1918. tu je bilo samo jedno Ali-begovo selište.

I Gradašćevići su svoje posjede uvećavali ženidbenim vezama, mada su oni izraziti primjer begovske porodice koja je u udadbeno-ženidbenim vezama posjede više gubila nego dobivala. Ulaskom u rođачke veze sa Firdusima Gradašćevići su došli u posjed nekih imanja u kotaru Glamoč. Hajri-beg Gradašćević (1888.-1943.) oženio se sa Emina-hanumom, kćerkom Ali-bega Firdusa, i u miraz dobio 93 kmetska selišta u Crnom Lugu te 2.415 dunuma begluka u kotaru Glamoč i 6.792 dunuma begluka u kotaru Livno.³⁰¹ Osman-beg, sin Bećir-bega Gradašćevića, oženio se sa drugom Ali-begovom kćerkom, Sabira-hanumom Firdus, i također dobio u posjed 26 kmetskih selišta te 3.202 dunuma begluka u kotaru Livno. Gradašćevići su u Šepku kod Zvornika u najznačajnijoj mjeri naslijedili imanja porodica iz kojih su bili oženjeni i na čija imanja su došli.³⁰²

Krajem Prvog svjetskog rata Gradašćevići su u svom vlasništvu imali 48.017,947 dunuma begluka i 1.730 kmetskih selišta, od kojih se za 338 može tačno utvrditi površina i struktura posjeda, dok se za 1.392 kmetska selišta može utvrditi samo ime kmeta i mjesto gdje se selište nalazi. Svi ovi posjedi nalazili su se na prostoru kotareva Bijeljina, Brčko, Gradačac, Derventa, Tuzla i, djelomično, Glamoč, Livno, Maglaj te Zvornik, gdje su Gradašćevići posjede dobili zahvaljujući ženidbenim vezama.

Što se tiče begluka u vlasništvu Gradašćevića, oni su najznačajnijim dijelom bili u kotaru Gradačac, a zatim u Brčkom. Posjedi u kotaru Bijeljina i Zvornik bili su isključivo kmetska selišta.

³⁰⁰ Ova kmetska selišta u Vranjaku bila su vlasništvo Ali-begove supruge, Zuhrahanume, rođene Gradašćević. Ali-beg 1908. prodao je 30 tih kmetskih selišta i time platio svoje dugove, a 1909. prodao je i ostala selišta, tako da je 1918. u Vranjaku samo jedno kmetsko selište bilo njegovo vlasništvo. (ABiH, ZVS, 159/150/152; ABH, ZMF, opća građa, br. 5530/1910.

³⁰¹ ABiH, AGD, br. 10339/29.

³⁰² ABiH, Evidencija, Kl. br. 6623, 9826.

Kotar	Obradiva zemlja	Neobradiva zemlja	Ukupna površina
Brčko	8.256,160	1.296,058	9.554,218
Derventa	?	?	1.535,7
Glamoč	2.414	1	2.415
Gradačac	14.693,84	5.079,677	19.773,517
Livno	5.448	4.546	9.994
Tuzla	1.791,71	2.953,862	4.745,532
Ukupno	32.603,71	13.878,757	48.017,947

Tabela: Begluci porodice Gradašćević (površina u dunumima)

Ovi begluci nalazili su se u rukama 17 domaćinstava porodice Gradašćević:

1. Emina, Emin-begova kćerka, posjedovala je 613,6 dunuma u Batkuši (Gradačac);
2. Ahmed-beg, Osman-begov sin, posjedovao je 617,33 dunuma u Batkuši i 644,51 dunuma u Obudovcu;
3. Ali-beg, h. Ali-begov sin, posjedovao je 1.414,05 dunuma u Skugriću Donjem i 935,456 dunuma begluka u Vranjaku, koji je bio vlasništvo njegove supruge Zuhra-hanume; Osim begluka, ovo domaćinstvo imalo je u vlasništvu i 103 kmetska selišta (četiri u Bogutovom Selu, jedno u Tutnjevcu, 97 u Zabrđu i jedno u Vranjaku);
4. Avdi-beg, Reuf-begov sin, posjedovao je 598,57 dunuma begluka u Boku te 37 selišta u istom selu;
5. Bećir-beg, h. Ibrahim-begov sin posjedovao je 1.358,39 dunuma u selu Boće, 2.139,718 dunuma u Skugriću Donjem, Grebnici, Gradačcu i Krečnicama te 465,29 dunuma u Ledenicama Katoličkim i Zelinji Donjoj, koje je dobio oženivši se sa Hasiba-hanumom Zaimović, kao i 3.202 dunuma begluka u kotaru Livno, koje je pripalo njegovom sinu Osman-begu, koji se oženio sa Sabira-hanumom Firdus; ovo domaćinstvo porodice Gradašćević imalo je 1918. i 132 selišta (48 u Boću, jedno u Boderištu, 18 u Grebnicama, tri u Krečnicama, 36 u Skugriću, šest u Čelebiću, četiri u selu Podhum Vržerale i 16 u Rujanima);

6. Derviš-beg, Reuf-begov sin, posjedovao je 308,54 dunuma begluka u Boku;
7. Nasljednici Reuf-begovog sina, Ahmed-bega, posjedovali su 653,08 dunuma begluka u Boku, koji su pripadali Ahmed-begovom sinu Hajri-begu i kćerkama Emini i Lebibi, 2.192,8 dunuma u Koprivni, Gradačcu, Vidi i Zasavici, koji su pripadali Ahmed-begovoj supruzi Muzeir-hanumi, kćerki Hasan-bega Gradaščevića, te 2.415 dunuma u Glamoču i 6.796 dunuma u Livnu, a koji su bili vlasništvo Hajri-begove supruge Emina-hanume, kćerke Ali-bega Firdusa; Emina-hanuma u miraz Gradaščevićima donijela je i 93 kmetska selišta u Crnom Lugu;
8. Futunt-hanuma, h. Muhamed-begova udovica, posjedovala je 698,486 dunuma u Hasiću i Crkvini;
9. Mustaj-beg, h. Muhamed-begov sin, posjedovao je 1.525,7 dunuma u Jakešu i 1.735,617 dunuma u Ledenicama Turskim, Gradačcu, Hasiću, Slatini Gornjoj i Mionici Gornjoj; Zanimljivo je da Mustaj-beg nije imao puno kmetskih selišta, svega dva, i to po jedno selište u Hasiću i Jakešu;
10. Osman-beg, h. Muhamed-begov sin, posjedovao je 1.259,244 dunuma u Hasiću, Zasavici i Gradačcu;
11. Rašida, h. Muhamed-begova kćerka, posjedovala je 97,57 dunuma u Lukavcu, 115,472 dunuma u Tuzli, 552,2 dunuma u Lipnici, 212,766 dunuma u Stanovima, 614,14 dunuma u Skakavi Donjoj i 1.975,452 dunuma u Pukišu, te 212 kmetskih selišta;
12. Senija-hanuma, Ahmed-begova kćerka, posjedovala je 64,15 dunuma u Vidovicama, 1.141,17 dunuma u Čović Polju i 1.546,21 dunuma u Donjem Žabaru, kao i 172 kmetska selišta;
13. Sulejman-beg, h Ibrahim-begov sin, posjedovao je 2.539,745 dunuma u Srnicama Srpskim, Srnicama Turskim i Špionici Katoličkoj, te 177 kmetskih selišta;
14. Tahira, h. Muhamed-begova kćerka, posjedovala je 1.263,1 dunum u Ledenicama Katoličkim i Gradačcu te 45 kmetskih selišta u istom selu;
15. Tahira, kćerka Osman-bega Tuzlića, udovica iza Bećir-bega

Gradašćevića³⁰³ posjedovala je 70,03 dunuma u Vršanima, 225,74 dunuma u Priluku, 289,71 dunum u Poljicama, 321,05 dunuma u Tinji, 423,44 dunuma u Bistarcu, 388,215 dunuma u Husinu, 647,43 dunuma u Bokoviću, 1.614,655 dunuma u Kolovratu te ukupno 156 selišta (dva u Žabaru Donjem, jedno u Đurđeviku, 14 Bistarcu, 16 u Bokoviću, četiri u Gornjoj Tuzli, 53 u Husinu, 27 u Kolovratu, dva u Lukavcu, dva u Pascima, jedno u Požarnici, pet u Poljicama, deset u Priluku, 18 u Tinji, jedno u Višnjoj Donjoj; Ukupna površina zemljišta što ga je Tahira-hanuma uvakufila izosila je 1.262,403 dunuma (537,35 dunuma u Husinu, 338,708 u mjestu Pasci i 386,345 dunuma u Tuzli);

16. Zumruta, Murat-begova kćerka (bila udata za Sulejman-bega Gradašćevića H. Ibrahimbegovića, pa preudata Mahmutbegović) posjedovala je 2.630,367 dunuma u Gradačcu, Hasiću, Ledenicama Turskim, Zelinji Gornjoj i Slatini Gornjoj;
17. Rifat-beg Gradašćević, Hasan-begov sin, posjedovao je 437,24 dunuma u Obudovcu.

Iz ovog pregleda vidi se da su begluci u kotaru Brčko i Gradačac, uglavnom, izvorni posjedi Gradašćevića (osim 465,29 dunuma u Ledenicama Katoličkim i Zelinji Donjoj, koje su u posjed porodice Gradašćević došli ženidbom Bećir-bega Gradašćevića sa Hasiba-hanumom Zaimović), dok su se u kotaru Tuzla ti posjedi ispreplitali sa beglucima porodice Tuzlić. Dio ovih posjeda u vlasništvo Gradašćevića

³⁰³ Tahire-hanuma umrla je 2. oktobra 1921., bila je udata za Bećir-bega Gradašćevića (umro prije 1907.) i nije imala potomstva. Prof. Šaban Hodžić (*Vakufnama tuzlanske dobrotvorke (vakife) Tahire-hanuma Tuzlić*. Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, knjiga IV, Tuzla 1960., str. 153-155), veli da je Tahire-hanuma umrla 23. avgusta 1922. Međutim, prema Potvrdi nasljedstva, što ju je Kotarski šerijatski sud u Tuzli izdao 24. decembra 1921., Tahire-hanuma je umrla 2. oktobra 1921., a iza nje su kao zakoniti nasljednici ostali rođena bratična Hanifa Šahzimet-hanuma, udata za Ćazim-bega Gradašćevića H. Alibegovića, koja nasljeđuje 4/9 njezinog imanja, sestrična Rašida-hanuma, rođena Gradašćević, udovica Kulović, koja nasljeđuje 2/9 imanja, dok je 3/9 nasljeđa, prema vasijetnami (oporuci) pripalo Vakufu ženskog mekteba u Tuzli. (ABiH, Evidencija, KL. br. 7075).

došao je ženidbom Bećir-bega Gradaščevića sa Tahira-hanumom Tuzlić (3.980,33 dunuma u mjestima Vršani, Priluk, Poljice, Tinja, Bistarac, Husino, Boković i Kolovrat), a dio ženidbom h. Muhamed-bega sa Zuhre-hanumom Tuzlić (ovi posjedi 1918. pripadali su Muhamed-begovoj kćerki Rašida-hanumi, koja se udala za Esad-ef. Kulovića (765,242 dunuma u Lukavcu, Tuzli i Lipnici). Begluci u kotarevima Livno i Glamoč postali su vlasništvo Gradaščevića ženidbenim vezama sa porodicom Firdus.

Pored znatnih begluka, porodica Gradaščević posjedovala je i brojna kmetska selišta. Od 17 domaćinstava koja su posjedovala velike komplekse begluka, njih šest krajem Prvog svjetskog rata nije uopće imalo kmetska selišta (domaćinstva pod brojevima 1, 2, 6, 8, 10 i 16), ali je zato drugih devet domaćinstava imalo kmetska selišta:

18. Avdi-beg Gradaščević Rifatbegović, Hasan-begov sin, posjedovao je četiri selišta u Orlovom Polju (Gradačac);
19. Devlet-hanuma,³⁰⁴ rođena Ibrahimpašić Kukavčić, udovica Gradaščević i Ljubović te udovica iza Mustafa-ef. Đumišića iz Banje Luke, posjedovala je četiri selišta u Travniku;
20. Izet-beg Gradaščević (Parizlija), Sulejman-begov sin posjedovao je sedam selišta u Boku i 117 u Oštroj Luci;
21. Šaćira Osmanbegović, udovica iza Mehmedali-bega Gradaščevića iz Dervente, i njezin sin Mahmud-beg posjedovali su 172 selišta u kotaru Derventa (26 u Detlaku, 29 u Dubici Gornjoj, 80 u Novom Selu, devet u Svilaju Gornjem i 28 u Foči kod Dervente);
22. Nejra Gradaščević, kćerka Hasan-bega Gradaščevića, udata za Faik-bega Hasibpašića posjedovala je dva selišta u Lukavcu Donjem;
23. Osman-beg Gradaščević iz Šepka, sin Mehmed-bega iz

³⁰⁴ Devlet-hanuma, nakon što se razvela od Muhamed-bega Gradaščevića, udala se za Jahja-bega Ljubovića, a zatim za Mustafa-ef. Đumišića u Banju Luku. Tako je posjedovala brojna selišta i od Đumišića, jer je nadživjela i Mustafa-ef. Đumišića. Umrla je 21. 12. 1917. godine. Usporedi i pregled zemljišnih posjeda porodica Đumišić i Ibrahimpašić iz Travnika u ovom radu.

Gradačca posjedovao je 12 selišta u Šepku, pet u Rajčeviću i jedno u Zasavici kod Gradačca;

24. Šemsi-beg Gradašćević iz Šepka posjedovao je ukupno 74 selišta (40 u Crnjelovu Donjem, 11 u Triješnici, 12 u Šepku, tri u Rajčeviću i osam i Skočiću);

25. Zulejha Gradašćević, Uzeir-begova kćerka, udata za Jusufa Hadžiavdica iz Dervente, posjedovala je dva selišta u Polju kod Dervente;

26. Hasiba-hanuma, rođena Kapetanović, udovica Reuf-bega Gradašćevića iz Gradačca, posjedovala je ukupno 64 selišta u Maglaju (dva u Bakotiću, jedno u Bradićima, osam u Docu, 25 u Krstnom Polju, deset u Maglaju, jedno u Rujnici, 11 u Smrdinu i šest u Tumarama).

Ukupna površina poznata je samo za 338 kmetskih selišta, dok za ostatak postoje samo podaci o kmetu i mjestu gdje se selište nalazi.

Kotar	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta	Oranice	Šume	Livada	Ostalo	Ukupno
Brčko	520	105	415	3.950,62	523,64	202,81	232,87	12.752,39
Bijeljina	193	26	167	1.458,48	330,98	14,1	237,09	2.040,65
Derventa	175	2	173	240,99	173,73		2,82	417,54
Gradačac	333	205	128	9.573,705	5.184,344	447,2	1.282,3	16.487,55
Livno	119		119					
Maglaj	64		64					
Sarajevo	4		4					
Travnik	4		4					
Tuzla	256		256					
Zvornik	62		62					
Ukupno	1.730	338	1.392	15.223,795	6.212,694	664,11	1.755,08	31.698,13

Tabela: Kmetska selišta porodice Gradašćević 1918. godine

Na osnovu raspoloživih podataka može se zaključiti kako je i kod selišta, kao i kod begluka, preovlađujuće bilo obradivo zemljište (preko 50% zemljišta pod kmetstvom bilo je obradivo, dok je taj procent kod begluka iznosio preko 67%). Prosječna površina jednog kmetskog selišta iznosila je oko 100 dunuma, što znači da je u njihovom vlasništvu moglo biti oko 170.000 dunuma zemljišta pod kmetstvom. Uz 48.000 dunuma begluka, sveukupni posjedi porodice Gradašćević iznose preko 220.000 dunuma zemljišta.

Za posjede porodice Gradašćević karakteristično je da su svi njezini pripadnici imali istovremeno i velike komplekse beglučke zemlje i znatan broj kmetskih selišta. Primjera radi, h. Sulejman-beg Gradašćević imao je u svom vlasništvu 2.539,745 dunuma begluka i 163 kmetska selišta sa 12.911,862 dunuma zemlje (u Srnicama Srpskim, Srnicama Turskim i Špionici Katoličkoj, sve u kotaru Gradačac), što je ukupno iznosilo 15.451,607 dunuma, te još 14 kmetskih selišta u Obarskoj Velikoj kod Bijeljine, koje je dobio u miraz ženidbom sa Ildus-hanumom Salihbegović. Ovaj Sulejman-begov posjed, zapravo, uspješno odslikava posjede svih ostalih pripadnika porodice Gradašćević: prostrani begluci i brojna selišta donosili su dovoljno prihoda za život bez izravnoga sudjelovanja u modernizaciji agrarne proizvodnje.

HAFIZADIĆ

Hafizadići su, prema porodičnoj predaji, u Bosnu došli sa Osmanlijama iz Alepa i najprije su se nastanili u Jajcu, da bi se kasnije se preselili u Travnik.³⁰⁵ Ova porodica u Jajcu iza sebe je ostavila nekoliko kulturnih spomenika.³⁰⁶ Krajem 18. stoljeća poznat je hfz. Mustafa Hafizadić (umro 1790./91.), koji je bio kadija u Jajcu, a sahranjen je

³⁰⁵ Ovu predaju autoru je pričala Meliha-hanuma Hafizadić, udata Sarić iz Travnika.

³⁰⁶ M. Mujezinović: *Islamska epigrafija*, II, str. 265, 269-270.

u haremu Ramadan-begove džamije.³⁰⁷ Jedan predstavnik porodice Hafizadić bio je kadija u Travniku, te se tako ova porodica iz Jajca preselila u vezirski grad.³⁰⁸ Nije nam poznato kako se zvao ovaj kadija, ali je njegov sin, Naim-efendija, imao tri sina: Džafer-bega, Salih-bega i Mehmed-bega, i jednu kćerku, koja se udala za Mustaj-bega (poginuo 1878.), sina h. Halil-age Rizvanbegovića. Nikola Buconjić početkom 20. stoljeća pisao je da “ima i sad pamćenika u Travniku, koji pripovijedaju, da od ženidbe Mustaj-bega Rizvanbegovića s hanumom Hafizadićkom pa sve do današnjeg dana nije bilo u Travniku ljepše svadbe ni ljepših svatova”. Sinovi Naim-efendije dobili su “berat od sultana, pa je od tada njihovo potomstvo beratli begovsko koljeno”.³⁰⁹

Nije dovoljno poznata dalja historija ove porodice, ali se svi njezini pripadnici u austrougarsko vrijeme tituliraju titulom *beg*, a sama porodica spadala je u red krupnih zemljoposjedničkih porodica. Poznati travnički Hafizadići iz vremena austrougarske vladavine su braća Ahmed-beg i Hašim-beg Hafizadić. Ahmed-bega austrijske vlasti karakterizirale su kao “poznatog agitatora”.³¹⁰ Kasniji Hafizadići nasljednici su ove dvojice braće, jer Šerif-beg Hafizadić, koji je bio oženjen sa Mevhiba-hanumom, kćerkom Fadil-paše Šerifovića, nije imao muškog potomstva. Zemljišni posjedi porodice Hafizadić najvećim dijelom nalazili su se u mjestima između Jajca i Travnika. Ti posjedi krajem Prvog svjetskog rata bili su znatni, bez obzira što su udadbenim vezama bili umanjeni. (U kotaru Jajce, npr., Fahrudin i Mevhiba, djeca Halid-bega Hrasnice, navode se kao vlasnici 2.957,46 dunuma begluka. Očito je ovo posjed Šerif-bega Hafizadića, čija je jedna kćerka, Nazifa-hanuma, bila prva supruga Halid-bega Hrasnice.)

³⁰⁷ M. Mujezinović: *Islamska epigrafija*, II, str. 269.

³⁰⁸ M. Mandić: *Vezirski grad Travnik*, str. 49.

³⁰⁹ Nikola Buconjić: *Povijest ustanka u Hercegovini i boj kod Stoca*, Mostar 1911., str. 195-196.

³¹⁰ ABiH, ZMF, Präs. 126/1903. O djelovanjima Ahmed-bega i Hašim-bega Hafizadića u vremenu prije i u tokom muslimanskog autonomnog pokretu dovoljno podataka donosi R. Donia: *Islam pod dvoglavim orlom*, passim.

Kotar	Katastarska općina	Obradiva	Neobradiva	Ukupno
Banja Luka	Ljubačevo	1.617,65	4.838,25	6.455,9
Jajce ³¹¹	Boković, Dinčani...	477,083	100,635	577,728
Travnik		688	857	1.545
Ukupno		2.782,733	5.795,885	8.578,618

Tabela: Beglučki posjedi porodice Hafizadić

Kotar	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta
Banja Luka	79		79
Jajce	38		38
Varoš	10		10
Travnik	7		7
Ukupno	134		134

Tabela: Kmetska selišta porodice Hafizadić

Zanimljivo je da su se veliki posjedi porodice Hafizadić nalazili u kotaru Banja Luka (u mjestima Ivanjska, Ljubačevo i Memići), pri čemu je u njihovom vlasništvu bilo 6.455,9 dunuma begluka i 79 kmetskih selišta. Ne raspolažemo podacima o detaljnoj strukturi i površini kmetskih selišta koji su krajem Prvog svjetskog rata još uvijek bili vlasništvo ove porodice, ali se zna da je površina kmetskih selišta u kotaru Jajce, a tu je Ahmed-beg imao 23 selišta, koja su nakon Ahmed-begove smrti pripala njegovom sinu Sulejman-begu, obuhvatala površinu od 1.400 dunuma, dok je u selu Ivanjska, kotar Banja

³¹¹ Kao vlasnica 976,57 dunuma begluka u općinama Dubrava i Kokići, kotar Jajce, navodi se Halisa Hafizadić, udata za Ćemil-bega Ljubovića iz Jajca. Kako nisam uspio utvrditi u kakvoj je vezi Halisa sa ostalim pripadnicima porodice Hafizadić iz Travnika, ovaj njezin posjed nisam uvrstio u razmatranje. Moguće je da je Halisa pripadnik porodice Hafizadić koja je preostala u Jajcu, ali o njima nemamo dodatnih podataka.

Luka, gdje je Ahmed-beg imao 31 selište, površina iznosila 8.324,815 dunuma.³¹² Mada nedostatak podataka ne dopušta detaljnu analizu, postojeći podaci kazuju da porodica Hafizadić nije spadala u sami vrh zemljoposjedničke elite, ali su njezini posjedi bili dovoljno veliki da se može smatrati zemljoposjedničkom elitom. Kako ova porodica nije bila posebno razgranata, što je značilo sporije cijepanje posjeda, svi njezini pripadnici (odnosno dva domaćinstva, koliko ih je bilo početkom 20. stoljeća) imala su pojedinačno iznad 50 kmetskih selišta, što im je, uz dovoljno velike i prostrane begluke, osiguravalo status kakav je uživala begovska elita u Bosni tog vremena.

HASANPAŠIĆ

Predstavnici begovske porodice Hasanpašić iz Travnika (ovako je nazvana po Hasan-paši, umro 1817./18. i sahranjen u turbetu na Derventi kod Šumeće u Travniku)³¹³ u austrougarskom vremenu isticali su se posebno snažnim opozicionim političkim djelovanjem. Značajna je uloga Hamdi-bega Hasanpašića i njegovog sina Osman-bega, koji su bili aktivni sudionici muslimanskog autonomnog pokreta na prijelazu

³¹² ABiH, AGD, 14957/20. Sulejman-beg Hafizadić bio je oženjen sa Subhija-hanumom Miralem, koja je u Kupresu imala preko 9.000 dunuma kmetovske zemlje. O posjedima nasljednika Hašim-bega Hafizadića usporedi: ABiH, AGD, br. 3559/21; ABiH, AGD, br. 6292/22; ABiH, AGD, 1426/24.

³¹³ Hasan-pašin sin je h. Muhamed-beg, a unuk h. Ali-beg. Ovaj h. Ali-beg (umro 1875.) poznati je legator Travnika, Zenice i Duvna. Obnovio je džamiju u Travniku (na mjestu izgorjele džamije Mehmed-paše Kukavice) i sagradio česmu ispred nje, izgradio mekteb u Zenici, uvakufio je niz kuća i dućana u Duvnu. (Dr. Mihovil Mandić: *Vezirski grad Travnik. Nekad i sad*. Zagreb 1931., str. 63-66; Alija Bejtić: *Podaci za kulturnu povijest vezirskoga grada Travnika*. Naše starine, II, Sarajevo 1954, str. 159-163; Alija Bejtić: *Bosanski namjesnik Mehmed-paša Kukavica i njegove zadužbine u Bosni*. POF, VI-VII, 1956.-57., Sarajevo 1958., str. 96-97; M. Mujezinović: *Islamska epigrafika*, II, str. 402.)

19. i 20. stoljeća.³¹⁴ Bili su u rodbinskim vezama sa većinom begovskih porodica, a najtješnje su bili povezani sa Teskeredžićima, travničkim Ibrahimpašićima, Miralemima te sa brčanskim Salihbegovićima.

Njihovi zemljišni posjedi početkom 20. stoljeća najznačajnijim dijelom nalazili su se u kotaru Brčko³¹⁵ (tamo su često odlazili Hamid-beg i Osman-beg, susretali se sa brčanskim begovima i dogovarali političko djelovanje u prethistoriji muslimanskog autonomnog pokreta).

Kmetska selišta ove porodice početkom 20. stoljeća najznačajnijim dijelom bila su na prostoru kotara Ljubuški, i to u općini Grab, gdje je bilo 113 kmetskih selišta. Ovo je najveća koncentracija kmetskih selišta u vlasništvu ove porodice. Posjedi Hasanpašića u ovoj općini bili su gusto isprepleteni sa posjedima vitinskih Kapetanovića. Slično je bilo i u općini Vašarovići, u istom kotaru, gdje je Zilha-hanuma Hasanpašić, udata za h. Omer-bega Ibrahimpašića u Travnik,³¹⁶ posjedovala selišta u suvlasništvu sa nasljednicima Osman-bega Kapetanovića. U suvlasništvu sa Osman-begovim nasljednicima Zilha-hanuma imala je i kmetska selišta u Eminovom Selu (kotar

³¹⁴ *Borba muslimana*, passim; N. Šehić: *Autonomni pokret*, passim; R. Donia: *Islam pod Dvoglavim orlom*, passim. Hamdi-beg sve do 1903. imao je jednu od vodećih uloga u muslimanskom autonomnom pokretu. Pripadao je najradikalnijoj struji oko Ali Fehmi-ef. Džabića, s kojim je 1902., kao član delegacije, otišao u Istanbul, gdje je i ostao jer je Vlada protiv njega pokrenula sudski postupak. Početkom 1904. imenovan je članom Općinskog vijeća u Istanbulu sa stalnom mjesečnom plaćom.

³¹⁵ U mjestima Dizdaruša, Brezik, Čađavac, Brčko i Potočari – sve u kotaru Brčko, porodica Hasanpašić (Mahmut-beg, sin Hamdi-begov) posjedovala je 2.335,49 dunuma begluka (od toga 1.676 dunuma obradive zemlje i 659,49 dunuma neobradive). Osim toga, u mjestu Husino, kotar Tuzla, kao vlasnik 797,424 dunuma begluka navodi se Šehzada, kćerka Salih-bega Hasanpašića. Šehzada je bila udata za Sadik-bega Fadilpašića, čija je majka Nuri-hanuma Gradašćević, a kasnije preudata za Osman-bega Bašagića. Vjerovatno je ovo izvorni posjed porodice Gradašćević koji je, preko Fadilpašića, došao u vlasništvo Šehzade Hasanpašić.

³¹⁶ Ovaj h. Omer-beg Ibrahimpašić umro je 27. 8. 1911., a njegova supruga, Zilha-hanuma, rođena Hasanpašić, umrla je 1949. godine bez potomaka.

Duvno).³¹⁷ Od ostalih selišta treba izdvojiti ona u Vinici (30 selišta), Raščanima (19 selišta) i Srđanima (10 selišta) u kotaru Duvno, te po 11 selišta u mjestima Veljaci i Posušje u kotaru Ljubuški, kao i 16 selišta u Skakavcima, kotar Bugojno.

Kotar	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta
Brčko	8		8
Bugojno	17		17
Duvno	68		68
Fojnica	5		5
Ljubuški	146		146
Travnik	22		22
Ukupno	266		266

Tabela: Kmetška selišta porodice Hasanpašić iz Travnika

Iz ovog pregleda može se zaključiti kako porodica Hasanpašić početkom 20. stoljeća više ne predstavlja značajnu zemljoposjedničku snagu. Većina navedenih selišta nalazila se u rukama Zilha-hanume, udate za h. Omer-bega Ibrahimpašića u Travnik, a naslijedila ih je od svog oca, Hajdar-bega, i brata, Ibrahim-bega Hasanpašića, dok je većina beglučkog zemljišta bila u kotaru Brčkom i to u vlasništvu Hamdi-begovog sina Mahmut-bega Hasanpašića, koji je bio oženjen sa Bisera-hanumom Salihbegović.

³¹⁷ Kako je većina selišta u općinama Vašarovići i Eminovo Selo pripadala porodici Kapetanović, u ovom radu u konačnom zbiru ta selišta promatrali smo kao njihovo vlasništvo, uz napomenu da je Zilha-hanuma Hasanpašić imala polovinu suvlasništva u 43 selišta u Vašarovićima i sedam selišta u Eminovom Selu. Ona je suvlasništvo nad tim selištima očito naslijedila, i to od svog muža, h. Omer-bega, a Ibrahimpašići su to dobili u miraz od vitinskih Kapetanovića sredinom 19. stoljeća udajom Đul-hanume, kćerke Ahmed-begove i unuke Hasan-paše Duvnjaka, za Mehmed-alajbega, sina Ibrahim-paše Kukavice. (Bio je to drugi brak Mehmed-alajbega Ibrahimpašića.)

HRASNICA

Begovska porodica Hrasnica iz Sarajeva vodi porijeklo od Sulejman-paše, zborničkog mutesarifa s kraja 17. stoljeća.³¹⁸ Na razmeđu 19. i 20.

³¹⁸ H. Kreševljaković: *Dženetići*, str. 347. Prema porodičnoj predaji koju je prenosio h. Ahmed-beg Hrasnica (umro oko 1890.), porodica Hrasnica potječe od porodice Ostojić iz Ostojića kod Sarajeva. Fejzi-beg Ostojić, sin Sulejman-paše, oženio se sa kćerkom izvjesnog Omer-age iz sela Hrasnice i tu se i preselio. Iza Fejzi-bega ostao je sin Ahmed-beg, koga su prozvali Hrasnica, a Ahmed-begov sin Sulejman-beg doselio je u Sarajevo, gdje je i umro, a pokopan je na Mlinima. Iza njega je ostao sin Mehmed-beg, koji je obavio hadž i umro 1876./77. godine. Iza njega je ostalo šest sinova i četiri kćerke: h. Ahmed-beg (umro oko 1890. na hadžu u Meki), Mustaj-beg, Muhamed-beg, Abduselam-beg, Mahmud-beg i Halid-beg (1874.-1942.), Fata, udata Abadžić, Atifa, udata za Mehagu Svrzo, Ajiša, udata za h. Čamil-bega Zečevića i Zulejha, udata za Avdagu Šahinagića. Abduselam-beg bio je oženjen sa Memnuna-hanumom, rođenom Kapetanović (ljubuški Kapetanovići). Njegova kći, Ata, udala se za Edhem-efendiju Foču u Sarajevo, a druga kćerka, Šerifa, za Hasan-bega Cerića. (Abduselam-beg Hrasnica: *Ostojić – Turhanija – Hrasnica (porodična predaja)*. Novi Behar, god. IV, br. 16. i 17, 1930./31., str. 257; *Merhum dr. Halidbeg Hrasnica*. Narodna uzdanica. Kalendar za 1945. str. 182; Alija Nametak: *Sarajevski nekrologij*. Zürich 1994., str. 74, 171; Usporedi: *Sarajevska okolina*. Naselja srpskih zemalja, knjiga V, Beograd 1908., str. 153.) Valja upozoriti kako porodično predanje o porijeklu porodice Hrasnica sadrži nekoliko povijesnih anahronizama, što ne znači da neki elementi te predaje nisu istiniti. Tako se, npr., u ovoj predaji tvrdi da je Fejzi-begov otac Sulejman-paša, sin Abdullah-ef. Ostojića, “koji je imao devet sinova, pa mu sve devet poginu u bitci pod Ozijom. Da ne bi ta porodica izumrla oženi se pod starost Abdullah efendija i zaimadne sina Sulejmana, koji je bio izvjestitelj rata pod Banjom Lukom, te po svršetku bitke sastavi izvještaj i odnose ga lično u Stambol, gdje mu je podijeljen pašaluk.” Povijesni anahronizam sastoji se u tome što se Boj pod Ozijom odigrao 2. 7. 1737., a Bitka pod Banjom Lukom 4. 8. 1737. (dakle samo mjesec dana nakon toga), a za mjesec dana Abdullah-ef. nije se mogao oženiti i dobiti sina koji bi toliko narastao da bude izvjestitelj Boja pod Banjom Lukom i dobije titulu paše (Usporedi: A. Bejtić: *Prilozi proučavanju naših narodnih pjesama*, str. 111).

stoljeća najistaknutiji član ove porodice je dr. Halid-beg Hrasnica,³¹⁹ koji je u političkom smislu pripadao onoj grupi bošnjačkih političara koji su se najčešće nazivali “naprednjaci” (grupa Adem-age Mešića i Esad-ef. Kulovića).

Većina njihovih zemljišnih posjeda se nalazila u istočnoj Bosni, i to u kotarevima Vlasenica i Rogatica, te u kotaru Jajce.³²⁰ Veći dio jajačkih posjeda Hrasnice su dobile ženidbom Halid-bega Hrasnice sa Nazifa-hanumom, kćerkom Šerif-bega Hafizadića, a i do većine posjeda u istočnoj Bosni došli su zahvaljujući toj ženidbenoj vezi jer je i sam Šerif-beg Hafizadić neke posjede u istočnoj Bosni dobio u miraz od porodice Fadilpašić.³²¹

³¹⁹ Halid-beg rođen je 1874. u Sarajevu, gdje je završio osnovnu i srednju školu, a pravne nauke na Univerzitetu u Beču, gdje je i doktorirao 1895. Umro je u Sarajevu 25. 11. 1942. godine (*Merhum dr. Halidbeg Hrasnica*. Narodna uzdanica. Kalendar za 1945., str. 182).

³²⁰ Porodična predaja tvrdi da su veliki šumski kompleksi na planini Igman kod Sarajeva (Veliko i Malo polje) te zijameti u Brki, Palanki i Rahiću Gornjem (kotar Brčko) bili vlasništvo ove porodice, ali za to ne postoje sačuvani podaci, niti su se ti kompleksi u vrijeme austrougarske vladavine smatrali njihovim vlasništvom. Jedan potomak to je objašnjavao činjenicom da je nakon uspostave austrougarske vlasti 1878. pripadnik porodice koji je posjedovao ferman da su šumski kompleksi Veliko i Malo polje na Igmanu njegovo vlasništvo zatražio da mu nova vlast prizna to vlasništvo, pri čemu je uz molbu priložio ferman, ali se “na tu molbu nije nikad odgovorilo niti je ferman vraćen”. (A. Hrasnica: *Ostojić – Turhanija – Hrasnica*, str. 257.) Tako je, prema ovoj predaji, zauvijek nestalo dokaza da su Veliko i Malo polje vlasništvo Hrasnica. Ne ulazeći ovom prilikom u ovaj problem nestajanja starih fermana, valja samo konstatirati da porodica Hrasnica nije smatrana vlasnikom tih šumskih kompleksa krajem 19. stoljeća.

³²¹ Dr. Halid-beg Hrasnica u selu Sijercima (općina Košutica, kotar Rogatica) imao je pet kmetskih selišta do kojih je došao ženidbom sa Nazifa-hanumom i “od tada ovi kmeti došavši u domen bega advokata izloženi su čestim i neopravdanim napadima” (kmetovi su bili Risto Soldar, Milovan, Arso i Jovo Lubarda). (*Srpska riječ*, br. 220, 11. (24.) 10. 1907.) Da su većinu ovih posjeda dobili u miraz ovom ženidbom, potvrđuje činjenica da se kao vlasnici tih posjeda spominju malodobni Fahrudin i Mevhiba, djeca Halid-bega Hrasnice iz braka sa Nazifa-hanumom Hafizadić. Oni se spominju kao vlasnici čak ►

Kotar	Mjesto	Obradiva	Neobradiva	Ukupno
Jajce	Pijavice, Kozluk	1.089,681	1.867,665	2.957,346
Rogatica	?	995	158	1.153
Vlasenica	Gojčin	46,28	744,97	791,25
Vlasenica	Osmaci	221,74	466,34	688,08
Vlasenica	Vacetina	39,12	0	39,12
Ukupno		2.391,821	3.236,975	5.628,796

Tabela: Begluci porodice Hrasnica

U istim mjestima gdje su se nalazili begluci nalazio se i najveći dio kmetskih selišta.

Kotar	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta
Derventa	1		1
Jajce	16		16
Kotor Varoš	3		3
Rogatica	11		11
Sarajevo	53		53
Travnik	1		1
Visoko	15		15
Vlasenica	73		73
Zvornik	8		8
Ukupno	181		181

Tabela: Kmetska selišta porodice Hrasnica

Najbrojnija su bila u kotaru Vlasenica, najznačajnijim dijelom na prostoru današnje općine Kalesija (Gojčin – 13, Osmaci – 47 i Vacetina – 13), zatim oko Sarajeva (Butmir Gornji – tri, Hrasnica – osam, Kijevo

-
- ▶ 112 kmetskih selišta i 4.475,796 dunuma begluka, dok se Halid-beg Hrasnica spominje kao vlasnik jedino 1.153 dunuma begluka u kotaru Rogatica i 20 kmetskih selišta.

– tri, Korča – četiri, Ledići – četiri, Pazarić – četiri, Presjenica – jedno, Rakovica – tri, Trnovo – 20, Zeamet Crna Rijeka – tri). Nešto malo kmetskih selišta u kotaru Duvno (ukupno 368,381 dunuma) porodica Hrasnica dobila je ženidbom Abduselim-bega Hrasnice sa Memnuna-hanumom, kćerkom Osman-bega Kapetanovića iz Vitine.

Iz ovog pregleda može se zaključiti kako se među pripadnicima porodice Hrasnica jedino dr. Halid-beg Hrasnica može smatrati pripadnikom begovske zemljoposjedničke elite, i to uglavnom zahvaljujući ženidbenim vezama sa porodicom Hafizadić. Halid-beg je krajem Prvog svjetskog rata posjedovao ukupno 5.628,796 dunuma begluka i 132 kmetska selišta, dok je njegov brat Mahmud-beg bio vlasnik 26 kmetskih selišta. Aiša Bakarević, udovica Muhamed-bega Hrasnice, posjedovala je sedam selišta, Derviša Hrasnica, Mustaj-begova kćerka, posjedovala je tri selišta, Aiša Hrasnica, udata za Ćamil-bega Zečevića, posjedovala je pet selišta, a Zulejha Hrasnica, udata za Avdagu Šahinagića, posjedovala je osam selišta. Očito, niko od navedenih pripadnika porodice Hrasnica, osim dr. Halid-bega, ne može se smatrati begovskom elitom.

IBRAHIMBEGOVIĆ

Porodica Ibrahimbegović je “vrlo bogata i ugledna porodica”³²² iz Banje Luke koja je na prijelazu 19. i 20. stoljeća posjedovala znatne zemljišne komplekse. Krajem Prvog svjetskog rata u vlasništvu ove porodice bilo je 16.235,661 dunum begluka, uglavnom na prostoru kotara Bosanska Gradiška (Dubrave, Elezagići, Rogolje, Rovine, Seferovci i Trebovljani), te na prostoru kotara Banja Luka (Jošavka), Prnjavor (Povelić) i Bosanska Dubica (Bijakovac), i 457 kmetskih selišta.

³²² E. Krkić: *Tunjina nedovršena priča*, str. 133.

Kotar	Katastarska općina	Ukupno
Banja Luka	Jošavka	1.363,210
Bosanska Dubica	Bijakovac	1.023,030
Bosanska Gradiška	Dubrava Turska	734,619
Bosanska Gradiška	Elezagić	1.660,528
Bosanska Gradiška	Rogolje	3.290,160
Bosanska Gradiška	Rovine	2.106,629
Bosanska Gradiška	Seferovci	933,010
Bosanska Gradiška	Trebovljani	3.835,465
Prnjavor	Povelić	1.289,010
Ukupno		16.235,661

Tabela: Begluci porodice Ibrahimbegović iz Banje Luke

Dio ovih beglučkih posjeda ostao je u posjedu porodice Ibrahimbegović i nakon Prvog svjetskog rata. Od ukupno 4.594,379 dunuma begluka u katastarskim općinama Rogolji i Rovine, koliko se 1918. nalazilo u rukama Mustaj-bega, Muhamed-bega i Mehmed-bega (sinova Omer-bega Ibrahimbegovića), do 1926. godine oduzeto je 1.896,046 dunuma, a porodici su preostala 2.698,333 dunuma. Većina ovih posjeda spadala je u kategoriju obradive zemlje (od 1.896,046 dunuma oduzete zemlje, površina pod oranicama iznosila je 1.780,156 dunuma, a od 2.698,333 dunuma koji su ostali u porodičnom vlasništvu, 2.022,923 dunuma otpadalo je na obradivo zemljište, a samo 675,410 dunuma na šume i šikare).³²³ Znatan dio imanja porodice Ibrahimbegović poslije Drugog svjetskog rata činio je dio državnog dobra "Mladen Stojanović" u blizini Bosanske Gradiške.³²⁴

Kmetska selišta ove porodice, kao i najvećeg dijela ostalih begovskih porodica, bila su znatno veća od beglučkih posjeda. Krajem Prvog svjetskog rata porodica Ibrahimbegović posjedovala je 457 kmetskih selišta (najznačajnijim dijelom u kotaru Bosanska Gradiška – 234, i

³²³ ABiH, AGD, 22457/26.

³²⁴ E. Krkić: *Tunjina nedovršena priča*, str. 133.

to najviše u Rogoljima – 81, Trebovljanima – 75, Elezagićima – 42, zatim nešto manje u Rovinama, Seferovcima i drugim selima; potom u kotaru Banja Luka – 81, i to najviše u Glamočanima – 26, Petoševcima – 22, Bistrici – 13 te, manje, u drugim selima).

Kotar	Ukupan broj selišta
Banja Luka	81
Bosanska Dubica	1
Bosanska Gradiška	234
Jajce	77
Kotor Varoš	1
Prijedor	31
Prnjavor	9
Travnik	23
Ukupno	457

Tabela: Kmetska selišta porodice Ibrahimbegović

Kada se skupno promatraju begluci i kmetska selišta, može se doći do zaključka da je porodica Ibrahimbegović krajem Prvog svjetskog rata spadala u red begovskih porodica čiji su predstavnici posjedovali znatne zemljišne posjede, ali su ti posjedi bili takvi da su, usljed podjela između članova porodice, već znatno narušavali predstavu o Ibrahimbegovićima kao o velikim zemljoposjednicima. Među pripadnicima ove porodice krajem Prvog svjetskog rata s obzirom na veličinu zemljišnih posjeda posebno se ističu nasljednici Omer-bega Ibrahimbegovića (umro 10. 7. 1908.), Osman-begovog sina, koji su u katastarskim općinama Rogolji, Rovine i Dubrava Turska posjedovali ukupno 5.328,998 dunuma begluka,³²⁵ ali su pritom imali malo kmetskih selišta – ukupno 53 kmetska selišta – koja su se u

³²⁵ U katastarskim oćinama Rogolji i Rovine 4.594,379 dunuma begluka zabilježeno je kao vlasništvo Mustaj-bega, Muhamed-bega i Mehmed-bega, dok se 734,619 dunuma u Dubravi Turskoj navodi kao vlasništvo Sulejman-bega Ibrahimbegovića iz Banje Luke. Svi su oni braća.

njihovom vlasništvu nalazila tek jednom polovinom, dok su drugu polovinu već bili prodali bivšim kmetovima (42 selišta u katastarskoj općini Rogolji, devet u katastarskoj općini Rovine, jedno u Grabovici i jedno selište u Bijakovcu); Omer-begov sin Muhamed-beg (umro 14. 10. 1918.), osim suvlasništva u već navedenim selištima, posjedovao je još 13 selišta u kotaru Prijedor (jedno selište u Marincima i 12 u Rakeliću), dok je njegova supruga Aiša, kćerka Ali-bega Begtaševića iz Konjica³²⁶ posjedovala jednu četvrtinu suvlasništva nad 36 kmetskih selišta u kotaru Konjic; Omer-begova kćerka Aiša, udata za Mahmuda Litrića, posjedovala je devet kmetskih selišta u katastarskoj općini Štrbci. Nasljednici Salih-bega Ibrahimbegovića svoja selišta imali su, uglavnom, na prostoru katastarskih općina Rogolji, Elezagići i Gradina (Muharem-beg, Salih-begov sin, posjedovao je 15 selišta u katastarskoj općini Rogolji i tri selišta u Elezagićima te još 1.825,44 dunuma begluka, koji se u gruntovnim knjigama već vodio kao vlasništvo njegovog sina Salih-bega – 802,41 dunuma u katastarskoj općini Rogolji i 1.023,03 dunuma u Bijakovcu, a njegov brat Osman-beg je bio vlasnik 24 selišta u općini Rogolji, 18 u Gradini i šest u Elezagićima te još 99,398 dunuma begluka u Elezagićima, dok se posjed njihovog trećeg brata, Mehmed-bega, najznačajnijim dijelom nalazio u katastarskim općinama Melina i Vitovlje (u katastarskoj općini Melina Mehmed-begova udovica, Raifa Vilić, posjedovala je skupa sa Muharem-begom Ibrahimbegovićem po jednu trećinu vlasništva nad 39 selišta, te još jednu polovinu vlasništva nad 38 selišta, a ostatak su posjedovali bivši kmetovi; u Vitovlju u suvlasništvu sa po jednom trećinom sa Muharem-begom Ibrahimbegovićem posjedovala 23 selišta). Među predstavnicima porodice Ibrahimbegović koji su 1918. još uvijek posjedovali značajnije komplekse kmetskih selišta ističu se Avdi-beg Ibrahimbegović (njegovi nasljednici – Fatima, udata za Mehmedaliju Litrića, Sejda, udata Sitnica, Hamza, Selim, Vedžiha i Duda, udata Galijašević – posjedovali su ukupno 40 kmetskih selišta – 35 u Trebovljanima i pet u Piskavici, te još 1.442,5 dunuma begluka

³²⁶ Ali-beg Begtašević sin je Mustaj-begov. Osim kćerke Aiše, imao je još i sina Fehim-bega.

u Trebovljanima), Adem-beg, Mustaj-begov sin, sa 22 kmetska selišta u Petoševcima³²⁷ i Ibrahim-beg, Mustaj-begov sin, sa ukupno 55 kmetskih selišta – 40 u Trebovljanima, sedam u Stričićima, pet u Kukulji i tri u Zelencima te još 1.480,06 dunuma begluka (116,85 u Elezagićima i 1.363,21 dunuma begluka u Jošavki, kotar Banja Luka, koje je dobio u miraz ženidbom sa Tifom Hadžialić); značajni su posjedi i Mehmed-bega Ibrahimbegovića, Ahmed-begovog sina, koji je posjedovao 18 kmetskih selišta – 14 u Elezagićima, tri u Rogoljima i jedno u Glamočanima te još 298,9 dunuma begluka u Elezagićima, i nasljednika Smail-bega Ibrahimbegovića (Hamdi-beg, Asim-beg, Hadžira i Emina, udata Gušić), koji su posjedovali ukupno 35 kmetskih selišta – 19 u Elezagićima, četiri u Rogoljima i 12 u katastarskoj općini Bevek, te još 593,76 dunuma begluka u Elezagićima. Valja još spomenuti da je Muharem-beg Ibrahimbegović, Husein-begov sin, posjedovao deset kmetskih selišta – osam u Seferovcima te po jedno kmetsko selište u Ivanjskoj i Rebrovcu, kotar Banja Luka, i još 933,01 dunuma begluka u Seferovcima, dok je Čelebija, udata za Nedžiba Kučuka (vjerovatno Husein-begova kćerka i Muharem-begova sestra) posjedovala 26 kmetskih selišta (25 u Glamočanima i jedno kmetsko selište u Ivanjskoj).

Opći zaključak povodom karaktera zemljišnih posjeda obitelji Ibrahimbegović jeste da su ovi posjedi obuhvatali znatnu površinu, da su se najznačajnijim dijelom nalazili u Elezagićima, Rogoljima i Rovinama te, nešto manje, u Trebovljanima i Seferovcima – sve na prostoru kotara Bosanska Gradiška. Međutim, ti posjedi već su znatno usitnjeni nasljednim diobama, tako da se među pripadnicima porodice Ibrahimbegović krajem Prvog svjetskoga rata, – kako se to može zaključiti iz prethodnog pregleda veličine posjeda pojedinih pripadnika porodice – pojavljuje mali broj onih koji su se mogli smatrati begovskom zemljoposjedničkom elitom.

³²⁷ Adem-beg je u Petoševcima imao i beglučkog zemljišta, ali nije moguće precizno utvrditi o kolikim kompleksima se radi. Zna se da je poslije Prvog svjetskog rata za oduzeta beglučka zemljišta dodijeljena Tomi Čučkoviću i ostalim iz Petoševaca Adem-beg dobio odštetu u visini od 11.566 dinara (ABiH, AGD, k. 143).

IBRAHIMPAŠIĆ

IBRAHIMPAŠIĆ (BOSANSKA KRAJINA)

Prema uvjerljivoj predaji, bihaćki Ibrahimpašići nazvani su po Ibrahim-paši, Deli-Muratovom sinu, koji je titulu paše dobio krajem 16. stoljeća za vojne podvige u Slavoniji i Lici. Ibrahim-pašin otac, Deli-Murat, prilikom osmanskog osvajanja Bjelaja (utvrđenog naselja sa citadelom koje je izgradio Bela IV, ugarski kralj) 1577. na dvoboj je izazvao protivnika i pogubio ga, ali je i sam podlegao ranama koje je tom prilikom zadobio. U Bjelaju je sve do sredine 20. stoljeća postojalo turbe Deli-Murata, koje se nalazilo na oko 50 m od kule Ibrahimpašića u tom mjestu. Deli-Muratov sin, Ibrahim, koji je rođen u vrijeme kada mu je otac poginuo i koga je školovala Porta, izgradio je Ripač, podigao džamiju koja se zvala Ibrahim-pašina džamija, a posjede je dobio u Lici (oko Lapca), zatim u Bihaću, Ripču, Bjelaju i oko današnjeg Bosanskog Petrovca. Ibrahim-paša jedno vrijeme bio je sandžak-beg Požeškog sandžaka sa sjedištem u Požegi, a sa posjedom u Đakovu. Nakon Karlovačkog mira 1699. porodica se iz Đakova preselila na svoje imanje u Lapcu, a nakon Svištovskog mira 1791., kada je i Lapac izgubljen, preselili su se na svoje imanje u Ripču. Prema istraživanjima Fikreta Ibrahimpašića, porodica Ibrahimpašić bila je “moćna i ugledna begovska krajiška porodica u prvoj polovini vladanja Osmanlija”³²⁸ Ovaj istraživač, ispitujući razdoblje od 1760. do 1995., prikupio je podatke o 844 člana porodice Ibrahimpašića koje je podijelio u šest grupa sa rodonačelnicima:

- ♦ Bećir-beg iz Bjelaja (1760.-1791.),
- ♦ Gani-beg iz Ripča (1780.-1860.),

³²⁸ M. Karanović: *Pounje u Bosanskoj krajini*, str. 327; Pismo Inicijativnog odbora za Prvi susret Ibrahimpašića, Bihać, 10. juna 1986. (fotokopija u posjedu autora); Nijazija Maslak: *Porijeklo Bošnjaka Bihaćkog kraja. Porijeklo begovskih porodica*. Unsko-sanske novine, Bihać, 13. avgust 1999., str. 14.

- ♦ Hasan-beg iz Ripča (1760.-1835.)
- ♦ Murat-beg iz Ripča (1765.-1790.),
- ♦ Koči-beg iz Ripča (1761.-1835.), i
- ♦ Alaj-beg iz Ripča (1790.-1850.).

Pripadnici ove porodice nisu bili posebno politički aktivni u vremenu austrougarske vladavine, osim ogranka Alajbegović,³²⁹ mada su, kao “ugledni begovi”,³³⁰ zauzimali određene pozicije u upravi (predsjednik općine, npr.). Bili su, uglavnom, veleposjednici, bavili su se poljoprivredom, a neki, djelomično, još i trgovinom, mlinarstvom, pekarstvom, stolarstvom i obućarstvom. Oni koji su se školovali počeli su napuštati Bjelaj i početkom 20. stoljeća naseljavati se u Tešanj, Derventu, Sarajevo i druge gradove.³³¹

Porodica Ibrahimpašić početkom 20. stoljeća spadala je u red begovskih porodica kod koje nije bilo predstavnika sa izrazito velikim zemljišnim posjedima. Što se tiče begluka, nalazili su se najznačajnijim dijelom na prostoru Hrgara i Ripča – kotar Bihać (na tim prostorima ova porodica posjedovala je 2.912,912 dunuma begluka, i to Hasan-

³²⁹ Ali-beg Ibrahimpašić Alajbegović iz Bihaća bio je aktivni član Muslimanske narodne organizacije i zastupnik u Bosanskom saboru.

³³⁰ Austrougarska dokumentarna građa često koristi termin “ugledan” bez pobližeg određenja šta to znači. Kada se radi o pripadnicima begovskog društvenog sloja, oznaka “ugledan” u ovoj izvornoj građi uglavnom govori o stavu vlasti prema tim pripadnicima. Inače, bilo je slučajeva da su se pripadnici jedne begovske porodice prema pripadnicima druge begovske porodice, u slučaju kada bi ova druga osiromašila, odnosili ne kao prema “uglednim” pripadnicima begovskog, nego kao prema pripadnicima nižeg društvenog sloja. Kao primjer može se navesti slučaj porodica Kulenović i Ibrahimpašić koji je iznio Besim Ibrahimpašić u anketi provedenoj za potrebe ovog rada. Naime, Besimova majka, Izeta Kulenović-Alikapetanović, “imala je naglašenu svijest o svom begovskom porijeklu i smatrala je svog muža i cijelu porodicu Ibrahimpašić osiromašenom begovskom porodicom. Zato nije održavala veze sa porodicom očeve majke, koju je smatrala ‘balijskom.’” (Anketni list o begovskim porodicama. U posjedu autora).

³³¹ Pismo Inicijativnog odbora za Prvi susret Ibrahimpašića, Bihać, 10. juna 1986. Fotokopija u posjedu autora.

beg, sin Smail-begov, 232,16 dunuma, a Ali-beg, sin Mehmed-bega Ibrahimpašića /Alajbegovića/ begluk površine 2.680,752 dunuma), te u Bjelaju – kotar Bosanski Petrovac, gdje je Husein-beg, sin Bećir-bega iz Bjelaja, posjedovao 725,2 dunuma begluka.

Ime	Obradiva površina	Neobradiva površina	Ukupno	Katastarska općina
Hasan-beg, sin Smail-bega iz Ripča	0	232,16	232,16	Hrgar, kotar Bihać
Husein-beg, sin Bećir-bega iz Bjelaja	261,58	463,62	725,2	Bjelaj, kotar Bos. Petrovac
Ali-beg, sin Mehmed-bega iz Bihaća	407,082	1270,19	1.677,272	Hrgar i Ripač-Lohovo, kotar Bihać
Ali-beg, sin Mehmed-bega iz Bihaća	?	?	1.003,48	Hrgar, kotar Bihać
Ukupno	668,662	1.965,97	3.638,112	

Tabela: Begluci porodice Ibrahimpašić (krajiški)

Kmetska selišta nalazila su se, uglavnom, na prostoru kotareva Bosanski Petrovac (Štrbci, Begluci, Bjelaj, Drinić, Vedro Polje, Vođenica i Vranovina) i Bihać (Hrgar, Račić, Ripač Lohovo, Seoce i Golubić) te, djelomično, na prostoru kotara Sanski Most (Brdari, Dževar, Skucani Vakuf i Suhaća), gdje je kmetska selišta imao ogranak porodice Ibrahimpašić kasnije poznat kao Alajbegović.³³²

Iz ovog pregleda može se zaključiti kako u porodici Ibrahimpašić početkom 20. stoljeća nije bilo predstavnika koji bi se isticali po veličini svojih zemljišnih posjeda.³³³ Posjed Ali-bega Ibrahimpašića

³³² Iz ovog ogranka je dr. Mehmed Alajbegović, sin Ali-bega Alajbegovića i Alije Cerić Kapetanović, ministar vanjskih poslova NDH 1944. godine. Bio je oženjen sa kćerkom zagrebačkog kućevlasnika Ferkovića sa Pantovčaka. Strijeljan 1947. godine.

³³³ Neki predstavnici ove porodice nisu racionalno upravljali svojim posjedima. Veli-beg Ibrahimpašić, sin Malić-bega iz Ripča, koji je bio oženjen s kćerkom Murat-bega Krupića iz Bosanskog Novog, ne mogavši sa maćehom i ocem, ode od njih i dođe u Bosanski Novi, te iznajmi kuću pod kiriju. Veli-beg ►

Alajbegovića, u odnosu na posjede ostalih predstavnika ove porodice, može se smatrati velikim posjedom (2.680,752 dunuma begluka u kotaru Bihać i 74 kmetska selišta – 41 selište u kotaru Bihać: jedno u Golubiću, 19 u Hrgaru, pet u Račiću i 16 u Ripač Lohovi, i 33 kmetska selišta u kotaru Sanski Most: devet u Brdarima, dva u Dževaru, četiri u Skucanom Vakufu i 18 u Suhaći). Kako je, međutim, ovaj posjed nakon Ali-begove smrti podijeljen između njegova četiri sina i dvije kćerke, može se zaključiti kako se ni ovaj ogranak nije smatrao značajnijim predstavnikom begovske zemljoposjedničke elite.

Kotar	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta
Bihać	108		108
Bosanska Krupa	10		10
Bosanski Petrovac	125		125
Cazin	1		1
Ključ	5		5
Sanski Most	33		33
Ukupno	282		282

Tabela: Kmetska selišta porodice Ibrahimpašić (krajiški)

- je imao majčinih kmetskih selišta, koje je sve prodao i popio. Kasnije je maltretirao i svoju punicu, Redifa-hanumu, čak joj i kuću zapalio, zbog čega je jedno vrijeme bio u zatvoru u Crnoj kući u Banjoj Luci. Kada je izašao iz zatvora, pobjegao je u Tursku, “ima tri godine za njega se ništa ne zna”, veli Redifa 1909. Ona se žali na odnos prema njezinoj kćerki, prema kojoj se njezin svekar Malić-beg Ibrahimpašić odnosio kao da mu je sluškinja (ABiH, VŠS, k. 23, br. 42/1902.).

IBRAHIMPAŠIĆ (TRAVNIK)

Travnički Ibrahimpašići potomci su Mehmed-paše Kukavice, bosanskog valije sredinom 18. stoljeća.³³⁴ U austrougarskom vremenu bili su politički veoma aktivni i spadali su u red krupnih begovskih

³³⁴ H. Mehmed-paša Kukavica rodom je iz Kukavica kod Foče, a pretpostavlja se da porodica potječe sa Kupresa. Bio je u dva navrata bosanski valija: prvi put od 10. 12. 1752. do 6. 7. 1756., a drugi put od 28. 8. 1757. do 13. 8. 1760. godine. Njegov sin je Ibrahim-paša, koji je rođen u Travniku 1760. ili 1761., je bio zbornički sandžak-beg, zatim kajmakam bosanskog vezira i konačno mutesarif kliškog sandžaka. Umro je 1807., a sahranjen je u haremu Hadži Ali-begove džamije. Ibrahim-pašini potomci prezivaju se Ibrahimpašić (Alija Bejtić: *Bosanski namjesnik Mehmed paša Kukavica i njegove zadužbine u Bosni (1752.-1756. i 1757.-1760.)*. POF, VI - VIII 1956.-57., Sarajevo 1958., str. 76-114, posebno str. 102-108). "Imao je 'konak' u blizini Turbeta gdje je nekada ljetovao. Ostaci toga 'konaka' imaju krasan položaj iznad sastavka Komarske i Karaulske lašve, u selu Bačvicama. Raspoznaju se: starinska vrata od jelovine, namazana katranom, stara brava i kuke, gdje se stavlja 'mandal', zatim dvorište, opasano čvrstim zidom, podrumi i ostale sporedne prostorije toga pašinskog ljetnikovca, koji je imao svega 6 soba. Građevinski materijal je ponajviše škrljavac, ali ima i nešto sedre i muljike. Bašča pred konakom bila je zasađena šljivama, trešnjama i drugim voćem: danas je to sve gotovo podivljalo. Do 'konaka' se dovodila voda posebnim cijevima iz susjednog sela, a bio je prosječen i kolni put, kojemu se tragovi razabiru u cesti, zarasloj travom. Pašini potomci, bezi Kukavčići ili Ibrahimpašići, stanuju danas u Trvniku. Oni su kod starog 'konaka' podigli čardak, u kojemu su neko vrijeme stanovali; ali je i taj čardak već zapušten i trošan. Osim toga čardaka i nešto bašće bezi su sve ostalo prodali svojim susjedima, seljacima, koji će kamenje od starog 'konaka' upotrijebiti za građu svojih kuće". (M. Mandić: *Vezirski grad*, str. 65-66). Mehmed-paša Kukavica u središtu Travnika sagradio je jednu džamiju (između 1757. i 1759.) koja se sada zove Hadži Ali-begova džamija, po hadži Ali-begu Hasanpašiću, koji ju je obnovio nakon požara, kako se to vidi na ploči postavljenoj na džamiju. (M. Mujezinović: *Islamska epigrafika*, II, str. 337-339.) Mehmed-paša Kukavica tu džamiju podigao je 1757./58. godine. Izgorjela je 1856., pa ju je 1865./66. obnovio h. Ali-bega Hasanpašić, unuk Hasan-pašin.

zemljoposjedničkih porodica. Njihovi zemljišni posjedi najvećim dijelom nalazili su se u kotarevima Bugojno i Travnik te u Tuzli i Brčkom. Ne raspoložemo preciznim podacima u kojim selima su se nalazila beglučka zemljišta, ali su kmetska selišta u kotaru Bugojnu bila najrasprostranjenija u Malovanu (81 selište), Zloselu (34 selišta) i Poriču (34 selišta),³³⁵ dok su u kotaru Travnik najrasprostranjenija selišta bila koncentrirana u Rastičevu (48 selišta). Može se sa razlogom pretpostaviti da su u kotaru Travnik beglučka zemljišta bila najveća u Bačvicama. Od predstavnika ove porodice najvećim zemljišnim posjedima na prelazu 19. i 20. stoljeća raspolagao je Mustaj-beg Ibrahimpašić, h. Šemsi-begov sin, kojem je krajem Prvog svjetskog rata pripadalo 10.558,527 dunuma begluka u kotarevima Bugojno, Travnik, Tuzla i Zenica, te 244 kmetska selišta, od čega 85 u kotaru Bugojno (Malovan – 36, Zloselo – 34, Poriče – 11 i Kopčić – četiri), 56 u kotaru Travnik (Rastičevo – 48, Bjelobuče – četiri, Bačvice, Gradina, Orašje i Varošluk po jedno selište), 81 selište u kotaru Tuzla (78 u Jasenicama Donjim i tri u Lipnici) i 22 selišta u Stranjanima (kotar Zenica).³³⁶ Uz Mustaj-begov posjed valja još istaknuti i posjed Ahmed-bega, odnosno njegovih nasljednika – h. Omer-bega, Avdi-bega i Zumrute, udate za Hamdi-bega Idrizbegovića, koji je obuhvatao 2.844,679 dunuma begluka, od čega 2.438 dunuma u kotaru Bugojno i 406,679 dunuma u kotaru Brčko (Mrtvica), te 81 kmetsko selište, od

³³⁵ Arhivska građa pokazuje da je Mustaj-beg, h. Šemsi-begov sin, posjedovao beglučka zemljišta u Kopčiću (kotar Bugojno) i u općini Bare Tribovo (kotar Varcar Vakuf), ali nije moguće utvrditi o kolikim se površinama radi (ABiH, Evidencija, br. 11053, i 14089.)

³³⁶ Mustaj-beg Ibrahimpašić Kukavčić iz Travnika bio je 1909. izabran za člana Zemaljskog vakufsko-mearifskog sabora. Baron Benko ocijenio ga je kao materijalno dobro situiranog i štedljivog, a u političkom smislu kao oportunistu izvanredno opreznog, lukavog, podmuklog, kao čovjeka koji vlastite interese nikada ne gubi iz vida. Sudjelovao je u opozicionom pokretu, ali se uvijek podrazumijevalo da će ostati u pozadini, da se neće eksponirati i da će uvijek izgledati kao bezazlen čovjek. Benko nije mogao procijeniti kojoj je političkoj struji pripadao krajem 1909., “ali će se nesumnjivo naći tamo gdje će biti većina i gdje će nešto dobiti, jer ga njegov urođeni egoizam nikada ne napušta” (ABiH, ZME, Präs. 2222/1909).

čega su 33 u kotaru Bugojno (Malovan), 24 u Brčkom (Mrtvica), 21 u Banjoj Luci (Pervan) i tri u Ključu (Ratkovo). Posjedi u Brčkom vjerovatno su u posjed porodice Ibrahimpašić došli ženidbom Ahmed-bega sa Vasva-hanumom Zaimović. Posjedi Devlet-hanume Ibrahimpašić, udavane Gradašćević, Ljubović i Đumišić, obuhvatali su 33 kmetska selišta (20 u Pervanima, kotar Banja Luka, i 13 u kotaru Bugojno: 12 u Malovanu i jedno u Otinovcima).³³⁷

Kotar	Obradiva	Neobradiva	Ukupno
Brčko	356,047	50,632	406,679
Bugojno	4.712	1.482	6.194
Travnik	711	1.096	1.807
Tuzla	1.429,207	2.925,32	4.354,527
Zenica	253	388	641
Ukupno	7.461,254	5.941,952	13.403,206

Tabela: Begluci porodice Ibrahimpašić iz Travnika

Kotar	Ukupan broj selišta	Poznato samo ime kmeta
Banja Luka	41	41
Brčko	24	24
Bugojno	131	131
Fojnica	1	1
Ključ	3	3
Travnik	56	56
Tuzla	81	81
Zenica	22	22
Ukupno	359	359

Tabela: Kmetska selišta porodice Ibrahimpašić iz Travnika

³³⁷ O posjedima Devlet-hanume usporedi pregled posjeda porodica Đumišić i Gradašćević u ovom radu.

IDRIZBEGOVIĆ

Prema usmenoj predaji, za koju je Thalloczy početkom 20. stoljeća tvrdio da se temelji na povijesnoj istini, porodica Idrizbegović iz Vрила na Kupresu samo je jedan ogranak znamenite begovske porodice Sulejmanpašić,³³⁸ ali kasnija istraživanja nisu mogla precizno utvrditi porijeklo ove porodice.³³⁹ Smail-beg, pripadnik ove porodice, početkom 19. stoljeća doselio se u mjesto Vрила kod Kupresa i tu “namjestio kulu”. Od kmetskih selišta po kupreškim i okolnim selima godišnje su dobivali 500-700 tovara žita. “Po selima imali su ambare, gde su im kmeti sasipali žito; njega su bezi prodavali. Seno su sadevali u kotareve i takođe prodavali kmetima. Za domaću potrebu bezi su imali žita sa svojih njiva kod kuća. Imali su mnoge konje za jahanje i kola, mnoge krave itd.”³⁴⁰

Zemljišni posjedi porodice Idrizbegović početkom 20. stoljeća bili su znatni, i prostirali su se od Vрила na Kupresu, gdje je ishodište ove porodice, na sjever do mjesta Vaganj, Pribeljci i Strojice u kotaru Jajce (danas na prostoru općine Šipovo), kao i južno od Kupresa do mjesta Grabovica i Korito u kotaru Duvno (Županjac). Pritom, vjerovatno su selišta u mjestu Tiškovac (kotar Bosanski Petrovac) u posjed porodice Idrizbegović došla ženidbenim vezama.

³³⁸ L. Thalloczy: *A Bosnyak-Herczegovinai “beg” czimrol*.

³³⁹ Borivoje Ž. Milojević: *Kupreško, Vukovsko, Ravno i Glamočko polje*. Naselja i poreklo stanovništva, knjiga 13, Beograd 1923, str. 86.

³⁴⁰ B. Ž. Milojević: *Kupreško*, str. 86; H. Kreševljaković (*Kule i odžaci*, str. 491.) kaže da mu “nije ništa poznato” o porijeklu porodice Idrizbegović, ali ističe da je Idriz-beg, po kome se porodica prozvala, 1774. stanovao u Vrilima kod Kupresa, gdje je imao odžak sa kulom. Prema ovom mišljenju, dakle, Idrizbegovići su u Vrilima ne od početka 19. nego od druge polovine 18. stoljeća.

Kotar	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta	Oranice	Šume	Livada	Ostalo	Ukupno
Bosanski Petrovac	337		337					
Bugojno	101	1	100	53,8	2,12	0	1,98	57,9
Duvno	47		47					
Glamoč	55		55					
Jajce	66		66					
Livno	34		34					
Travnik	15		15					
Varcar Vakuf	2		2					
Zenica	20		20					
Ukupno	677	1	676	53,8	2,12	0	1,98	57,9

Tabela: Kmetška selišta porodice Idrizbegović

Znatna koncentracija beglučkog zemaljišta bila je u mjestima Pribeljci, Vaganj i Strojice – kotar Jajce (ukupno 9.456,645 dunuma), a najveća koncentracija selišta bila je u samom sjedištu oporodice, u Vrilama na Kupresu (tu je 1918. u vlasništvu Idrizbegovića bilo 48 kmetških selišta). Nažalost, ne raspolažemo podacima o detaljnoj strukturi kmetških selišta, nego samo o broju selišta i imenima kmetova. Poslije Prvog svjetskog rata najveći dio predstavnika ove porodice preselio se sa Kupresa u Bugojno i Travnik, ali i u druga mjesta Bosne i Hercegovine.

KAPETANOVIĆ

Postoji niz begovskih porodica koje se prezivaju Kapetanovići, ali one, uglavnom, nemaju zajedničko porijeklo. Zajedničko svim Kapetanovićima je činjenica da su pripadnici njihovih porodica obavljali kapetanske dužnosti, i upravo tu je izvor njihovog prezimena. Potomci

Mehmed-bega, kapetana Jajačke kapetanije, te ključkih³⁴¹, tešanjskih, dobojskih, derventskih, kozaračkih, prijedorskih, glamočkih, mostarskih i ljubuških kapetana prezivali su se Kapetanovići.³⁴² Svi oni smatrali su se begovima jer su svi kapetani, zahvaljujući samom položaju koji su imali, bili begovi,³⁴³ ali nisu svi na prijelazu 19. i 20. stoljeća sačuvali begovski status: neki su ili osiromašili ili su se jednostavno iselili iz Bosne 1878., pa se u austrougarskom vremenu uopće ne spominju. Tako se, npr., Muharem-beg Kapetanović, sin posljednjeg glamočkog kapetana, Hasan-kapetana Jakirlića, 1878. odselio u Albaniju, te je stoga u Glamoču nestalo izravnih potomaka glamočkih kapetana.³⁴⁴ Vremenom su neki ogranci pojedinih porodica Kapetanović mijenjali prezime, poput tešanjskih Kapetanovića, čiji se jedan ogranak prozvaao

³⁴¹ Ključki Kapetanovići u austrougarskom vremenu ne predstavljaju krupne zemljišne posjednike. Njihovi zemljišni posjedi 1918. obuhvatali su svega 72 kmetska selišta, najznačajnijim dijelom na prostoru Ribnika Donjeg (39 selišta) i Ribnika Gornjeg (20 selišta). Ostatak selišta je bio u Bravskom (tri selišta), Gradcima (osam selišta), Ključu (jedno selište) i Velijama (jedno selište). Najviše selišta (ukupno 40 selišta: 17 u Ribniku Donjem, 11 u Ribniku Gornjem, osam u Gradcima, tri u Bravskoj i jedno u Ključu) posjedovali su Muharem-beg, Husein-beg i Đula, udata za Mahmud-bega Bišćevića u Bihać, djeca Mustaj-bega Kapetanovića. Međutim, niko se od ovih Mustaj-begovih nasljednika nije isticao po veličini svojih posjeda: Muharem-beg, oženjen sa Derviša-hanumom Filipović, umro je 10. 11. 1918., a naslijedili su ga sinovi Smajl, Zuhdija i Hamdija i kćerka Melća; Husein-beg, oženjen sa Đumom Čekić, umro je 7. 6. 1920., a iza njega su ostali sinovi Ibrahim i Mehmed, te kćerke Fatima i Almasa, udata za Mehmed-bega Beširevića u Bihać. Osim toga, još su Ibrahim-beg i Mahmud-beg (koga su naslijedili sinovi Mustafa, Ahmed, Muharem i kćerke Hanumica i Nura), Jusuf-begovi sinovi, posjedovali 19 selišta (12 u Ribniku Donjem, šest u Ribniku Gornjem i jedno u Velijama). Derviš-beg, Hasan-begov sin, imao je osam selišta u Ribniku Donjem, a Jusuf-beg, Džafer-begov sin (umro 9. 2. 1913., Mehmed-begov sin) posjedovao je ukupno svega pet selišta (dva u Ribniku Donjem i tri u Ribniku Gornjem).

³⁴² H. Kreševljaković: *Kapetanije*, str. 142, 150, 157-158, 163, 167, 171, 175, 177, 191, 238, 240, 243.

³⁴³ A. Aličić: *Pokret za autonomiju*, str. 123-124.

³⁴⁴ H. Kreševljaković: *Kapetanije*, str. 191.

Eminagić (po Emin-begu Kapetanoviću), s tim da su se jedno vrijeme zvali Eminbegović, a tek potom Eminagić).

KAPETANOVIĆ (DERVENTA)

Kapetanovići iz Dervente potomci su posljednjeg kapetana Dervente, Mahmud-bega Begovića, koji je nakon ukidanja kapetanija jedno vrijeme živio u Derventi, a potom odselio u Žepče, gdje je i umro 1864./65. godine.³⁴⁵ Na ovaj način potomci derventskih kapetana razgranali su se u dvije zasebne porodice: Begović i Kapetanović. Pripadnici porodice Kapetanović u austrougarskom razdoblju povijesti Bosne nisu se isticali u političkom životu, a ni njihovi zemljišni posjedi nisu bili posebno veliki. Već sredinom 19. stoljeća austrijski generalni kozulat primjećivao je kako je u Derventi jedino “porodica nekadašnjeg kapetana imućna i donekle uticajna”,³⁴⁶ ali se ovo očigledno odnosi na Begoviće, a ne Kapetanoviće.

Kapetanovići su imali zemljišne posjede u mjestu Zelenika, gdje su njihovi kmetovi bili Ninkovići, koji su još sredinom 19. stoljeća s Kapetanovićima sklopili kmetски ugovor. Posljedni Ninković, ostavši bez muškog potomstva, je “u dogovoru s agama” 1868. posinio Nedu Reljića i dao mu kćerku Joku za ženu. Kada je umro Rašid-beg Kapetanović (1885.), naslijedio ga je sin, Fehim-beg Kapetanović: “Ovaj mladi beg, izgleda, da je više trošio nego što je trebalo trošiti, za to ne može ni da sačuva babovine. Radi toga je odmah do godinu-dvije dana po smrti očevoj založio kmetište Jevreju Moricu Kacu u Derventi. Malo iza toga mu je morao zemljište i prodati, jer nije imao novaca da zalog vrati.”³⁴⁷

Begluka, ali ne posebno brojne, Kapetanovići su imali u mjestu Živinice u blizini Dervente. Ahmet-begu Kapetanoviću iz Dervente

³⁴⁵ H. Kreševljaković: *Kapetanije*, str. 171.

³⁴⁶ G. Šljivo: *Bosna i Hercegovina 1854.-1860.*, str. 198-199.

³⁴⁷ *Srpska riječ*, br. 69, 15. (28.) 5. 1905., str. 2.

15. 6. 1907., uz obrazloženje da se radi o arondiranju kmetskih posjeda, darovana je u katastarskoj općini Živinice, kotar Derventa, šumska parcela površine 1.097 dunuma.³⁴⁸ Dio ovog begluka, koji su naslijedili Ahmed-begovi sinovi Mehmed-beg i Adem-beg Kapetanović, 1918. ustupljen je Iliji Jurakiću.³⁴⁹ Adem-begu Kapetanoviću pripadao je i veliki šumski kompleks poznat kao Mamića gaj u Derventi.³⁵⁰ Mustaj-beg Kapetanović iz Dervente, oženjen s Vasfi-hanumom, rođenom Begović, imao je posjede u katastarskoj općini Trstenci, koji su nakon 1918. dosuđeni Mirku Milanoviću iz Trstenaca, a Mustaj-begu je pritom isplaćena odšteta od 4.340,40 dinara.³⁵¹ Inače, ove posjede Mustaj-beg dobio je u miraz.

Godine 1918. u vlasništvu derventskih Kapetanovića nalazila su se 102 kmetska selišta na prostoru kotara Derventa, od čega je za 75 moguće utvrditi preciznu strukturu i površinu.

Katastarska općina	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta	Oranice	Šume	Livada	Ostalo	Ukupno
Brusnica Velika	25		25					
Foča	12	12		1.088,34	349,76	0	34,97	1.473,07
Johovac	13	13		548,335	95,128	0	89,155	732,618
Novi Grad	2		2					
Živinice	50	50		2.185,26	1.392,69	0	63,5	3.641,45
Ukupno	102	75	27	3.821,935	1.837,578	0	187,625	5.847,138

Tabela: Kmetska selišta porodice Kapetanović iz Dervente

Krajem Prvog svjetskog rata derventski Kapetanovići nisu spadali u vrh bosanske begovske zemljoposjedničke elite. U ovoj porodici

³⁴⁸ ABiH, ZMF, Präs. 484/1910.

³⁴⁹ ABiH, AGD, k. 143, Odštete za begluke. (Za ovaj begluk oni su dobili 845 dinara.)

³⁵⁰ ABiH, AGD, br. 10129/29.

³⁵¹ ABiH, AGD, k. 143, Odštete za begluke.

nije bilo nijednog pripadnika koji bi se isticao svojim zemljišnim posjedima:

1. Atifa Kapetanović, Mehmed-begova kćerka, udata za Ali-bega Đonlagića u Tešanj, posjedovala je 25 selišta u Brusnici Velikoj;
2. Hatidža, Rešid-begova kćerka, posjedovala je 13 selišta u Johovcu ukupne površine 732,618 dunuma, i to u suvlasništvu (jednu polovinu bili su otkupili kmetovi);
3. Mehmed-beg i Adem-beg, Ahmed-begovi sinovi, posjedovali su ukupno 52 selišta (50 u Živinicama ukupne površine 3.641,45 dunuma i dva u Novom Gradu);
4. Zulfa Kapetanović, rođena Osmanbegović, posjedovala je 12 selišta u Foči površine 1.473,07 dunuma.

O veličini zemljišnih posjeda derventske Kapetanovića krajem Prvog svjetskog rata zorno svjedoči jedno pismo Rešid-begove kćerke Hatidže (udata Krehić), koja 1921. piše kako pored 13 selišta u Johovcu, “od kojih sam živila sa troje kućne čeljadi”, nema više ništa, “osim jedne kuće u Derventi u kojoj sam stanovala”, ali ju je nestašica natjerala “da sam i ovu jedinu kuću morala prodati (...) te danas živim u najvećoj bijedi da neimam odklen ni komadića kruha kupiti”.³⁵² U takvom je stanju 1918. bila jedna nekada kapetanska porodica iz Dervente.

KAPETANOVIĆ (JAJCE)

Porodica Kapetanović iz Jajca ovako je prozvana zbog kapetanske dužnosti koju je obavljala u Jajačkoj kapetaniji.³⁵³

Među Kapetanovićima iz Jajca iz druge polovine 19. stoljeća znamo za Mustaj-bega, koji je bio oženjen sa Zulfom Gradašćević. Njegov sin Mehmed-beg bio je posljednji jajački kapetan i umro je

³⁵² ABiH, Evidencija, kl. br. 1164.

³⁵³ H. Kreševljaković: *Kapetanije*, str. 156-158.

17. 1. 1875. nadživjevši sve bosanske kapetane.³⁵⁴ U austrougarskom vremenu zemljišni posjedi ove porodice nisu bili posebno veliki, a jedino se posjed nasljednika Malić-bega izdvajao po svojoj veličini. Njegova djeca, Abdurahman-beg, Nazmija i Fatima, te supuga Eva, kćerka Osman-bega Džabića, posjedovali su u kotaru Jajce (Grbavica, Volari,³⁵⁵ Strojice i Barevo) 1.973,11 dunuma begluka te 36 kmetskih selišta (33 u Grbavici, dva u Volarima i jedno i Plivi) površine 26.84,59 dunuma, što ukupno iznosi 3.850,985 dunuma. Osim ovih Malić-begovih nasljednika, spominju se još Mahmud-beg, Mehmed-begov sin, vlasnik 1.060,96 dunuma begluka u mjestu Crepanjska i 20 kmetskih selišta (Draganovci 14, Pliva dva, Mijatovići, Mile, Prisika i Zubovići po jedno kmetsko selište),³⁵⁶ te Paša Kapetanović udata Hadžiosmanović koja je posjedovala šest selišta u Volarima.

Opći zaključak za ovu porodicu jeste da je ona red begova ulazila zahvaljujući više svom porijeklu nego stvarnoj ulozi i bogatstvu koje je imala na prijelazu 19. i 20. stoljeća.

³⁵⁴ M. Mujezinović: *Islamska epigrafija*, II, str. 270.

³⁵⁵ Dio ovog begluka u Volarima nakon Prvog svjetskog rata tražio je Bego Malkoč iz Mujčića (Volari).

³⁵⁶ U Plivi je Mahmut-beg imao i dio begluka. Stanko Prpić 1909. prodao je Mahmut-begu jednu njivu zbog duga. Od tada se to selište smatralo Mahmut-begovim beglukom. Stankov sin, Nikola Prpić, poslije Prvog svjetskog rata tražio je od Agrarne direkcije da mu se to zemljište vrati jer je Mahmut-beg, po Prpićevoj priči, to zemljište “zaplijenio mome pokojnom ocu (...) za nekakav trgovački dug od 600 kruna, koja je (njiva koja je zaplijenjena /?/, op. H.K.) njemu i data za navedenu svotu, ali pod uvjetom da se mom ocu ostavi zemlja na obrađivanje, i da mu dajemo trećinu prihoda kao i sa druge zemlje, jer smo svakako bili njegovi kmeti, a ovo nam je bio jedini komadić vlastite zemlje, bez koga smo tada ostali” (ABiH, AGD, br. 2150/29).

KAPETANOVIĆ (TEŠANJ)

Pripadnici porodice Kapetanović iz Tešnja obavljali su dužnost tešanjskih kapetana,³⁵⁷ a neki smatraju da i dobojski Kapetanovići, koji su obavljali dužnost dobojskih kapetana, potječu od iste porodice od koje potječu i tešanjski kapetani.³⁵⁸ Kula tešanjskih kapetana nalazila se u selu Logobare kod Tešnja.³⁵⁹ U vrijeme austrougarske uprave ova porodica razgranala se na dva dijela: jedan ogranak nazivao se Eminagić, a drugi je ostao kod naziva Kapetanović. Premda nismo uspjeli precizno utvrditi kako se prvobitna porodica razgranala, sa sigurnošću se mogu pratiti genealogija i zemljišni posjedi ogranka koji se nazivao Eminagić. Pritom, ovaj ogranak krajem Prvog svjetskog rata posjedovao je ukupno 118 kmetskih selišta, od čega je 19 kmetskih selišta u kotaru Maglaj (Brijesnica deset, Dolac šest, Krsno Polje, Smrdin i Stroišće po jedno selište) u posjed ove porodice došlo kao miraz ženidbom Emin-bega Eminagića sa Mejrom Širbegović iz Maglaja. Među posjedima pripadnika potonje porodice najznačajniji su posjedi Emin-bega Eminagića, koji je samostalno posjedovao 41 kmetsko selište (u Omanjskoj 13, Sivšoj pet i Miljanovcima četiri te 19 u kotaru Maglaj), kao i 34 kmetska selišta u Ostružnji Donjoj u suvlasništvu sa bratom h. Sulejman-begom. H. Sulejman-beg je, osim ova 34 selišta, posjedovao još 20 selišta u Buletiću u potpunom vlasništvu. Posjedi njihovog brata Hasan-bega bili su znatno manji.³⁶⁰

³⁵⁷ H. Kreševljaković: *Kapetanije*, str. 163-169.

³⁵⁸ M. Niškanović: *Porodični korijeni*, str. 29.

³⁵⁹ H. Kreševljaković: *Kapetanije*, str. 163.

³⁶⁰ Hasan-bega Eminagić živio je u Doboju. Bio je oženjen sa Devlet-hanumom, rođenom Ibrahimbegović iz Banje Luke, koja je 1911. pobjegla od njega (on kaže zbog raskalašnog života i nevjerstva, a ona ističe da nije mogla više podnositi njegov raskalašeni način života). Devlet-hanuma žalila se "da ju je muž zlostavljao, da joj je svašta govorio, nagonio je da mu prepíše dvije kuće u Doboju, prijetio joj da će je pustiti" (ABiH, VŠS, k. 28, br. 66/1911.)

Katastarska općina	Ukupan broj selišta	Poznato samo ime kmeta	Kotar
Brijesnica	1	1	Maglaj
Bukovica Gornja	9	9	Maglaj
Dolac	6	6	Maglaj
Krsno Polje	1	1	Maglaj
Smrdin	1	1	Maglaj
Stroište	1	1	Maglaj
Buletić	20	20	Tešanj
Crnča	12	12	Tešanj
Miljanovci	5	5	Tešanj
Omanjska	19	19	Tešanj
Ostružnja Donja	34	34	Tešanj
Sivša	6	6	Tešanj
Tešanj	3	3	Tešanj
Ukupno	118	118	

Tabela: Kmetska selišta porodice Kapetanović iz Tešnja (ogranak Eminagić)

Ogranak koji je zadržao naziv Kapetanović posjedovao je krajem Prvog svjetskog rata ukupno 107 kmetskih selišta, i to Emin-beg³⁶¹

³⁶¹ Emin-beg je bio oženjen sa Eminom Đonlagić. Ostalo je zabilježeno kako je on, nakon što mu se kćerka Zineta u martu 1907. udala za Bećira Bajraktarevića, Ahmetovog sina iz Tešnja, “sa puškom u ruci otišao u kuću Bajraktarevića da vrati svoju kćerku. Istodobno je molio svoga rođaka Ilijasa Ajanovića da Šerijatski sudija pomogne oko rješavanja ovoga pitanja. Nakon toga je sudac otišao kod gradonačelnika Hamdi-bega Ajanovića da se konsultira oko toga šta treba činiti. Tada je odlučeno da u kuću Bajraktarevića odu sudija, djed Zinetin hadži Mehaga Alićehajić, koji su vratili Zinetu kući. Šerijatski sudac je opisujući ovaj događaj istaknuo kako su te dvije obitelji u Tešnju u međusobno lošim odnosima, pripadaju dvjema političkim strankama, i ta politička suprotnost je prerasla u osobnu mržnju” (ABiH, VŠS, k. 26, br. 19/1907). Najveći Emin-begovi posjedi bili su u Buletiću, gdje su se, osim kmetskih selišta, nalazili i begluci. Zna se da su dio tih begluka nakon Prvog svjetskog rata dobili Risto Petrović, Simo Surudžić, Ilija Očaušanin, Risto Bebić, Risto Milovanović i dr. Zanimljivo je da je Risto Petroviću svom zahjeteu za dodjelu

86 selišta (37 u Čečavi, 26 u Buletiću, jedno u Alibegovcima, jedno u Mitrovićima, tri Novom Selu, pet u Omanjskoj, devet u Sivšoj i četiri u Tesliću) i Atifa, Mehmed-begova kćerka, 21 selište u Čečavi. U izvorima se spominju još neki pripadnici porodice Kapetanović, ali nismo mogli utvrditi da li se radi o pripadnicima ove ili neke druge porodice Kapetanović te zbog toga te podatke ne uvrštavamo u ovaj rad.

KAPETANOVIĆ IZ VITINE

Predstavnici porodice Kapetanović iz Vitine kod Ljubuškog obavljali su dužnost ljubuških muselima i kapetana i imali su važnu povijesnu ulogu počev od 17. stoljeća.³⁶² U vremenu austrougarske uprave

► 212,600 dunuma begluka u Buletiću trudio se dokazati kako je njegov otac to zemljište uživao kao kmetsko selište, ali se odrekao kmetoprava. Otuda on sada traži da se njemu vrate ti posjedi, jer Emin-begova udovica “poseduje više od 1200 dunuma u Tešnju, Vručici i Buletiću. Osim zemlje imade dosta zgrada i dućana u Tešnju, što pod kiriju izdaje pa njezina ekzistencija ni najmanje nije time ugrožena.” (ABiH, AGD, br. 9244/29.)

³⁶² Starija literatura bila je mišljenja da porodica Kapetanović iz Vitine potječe od hrvatske plemićke porodice Cvitković–Zdilar iz sela Glavina kod Imotskog. Prema ovoj literaturi, koja se oslanjala jedino na tradiciju, “conte Jozo Cvitković–Zdilar, sin conte Petra i Katarine Cvitković (rođen 8. studenog 1788.)” sudjelovao je u jednoj pobuni kao austrijski vojni časnik, zbog čega je morao bježati iz Imotskog i sklonio se u Bosnu kod ljubuških kapetana. Jozo je prešao na islam, promijenio ime u Sulejman, a zatim uzurpirao kapetansku dužnost: “Taj Sulejman-kapetan je osnivač begovske porodice Kapetanovića i najstariji član muslimanske porodice. Unuk ovoga Sulejman-kapetana je Mehmed-beg Kapetanović – Ljubušak.” (K. Gujić: *Vitina*, str. 165; Kasim Gujić: *Hrvatsko podrijetlo begovskih porodica u Hercegovini*. Obzor. 77. (1937.); Kasim Gujić: *O genealogiji naših begova. Neke begovske porodice u Hercegovini prikrivale su i poricale svoje hrišćansko podrijetlo*. Obzor. 77. (1937.); Kasim Gujić: *O hrvatskom porijeklu begova Kapetanovića*. Jugoslavenski list, 26. juna 1938.; Kasim Gujić: *O hrvatskom porijeklu begova Kapetanovića. Konačna i posljednja riječ* upućena na adresu Alibega Kapetanovića. Jugoslavenski ►

svakako je najznačajnija uloga Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka (1839.-1902.), kojem je, zbog zasluga koje je stekao svojom odanošću austrougarskoj vlasti i dokazane velike uloge njegove porodice u povijesti,³⁶³ priznato pravo da se može oslovljavati plemićkom titulom

► list, 13. jula 1938.; Kasim Gujić: *Hrvatsko podrijetlo begovskih familija u zapadnoj Bosni i Hercegovini*. Napredak. Hrvatski kalendar 31/1941.; Alibeg Kapetanović: *Bosansko porijeklo begova Kapetanovića. Po dokazima g. Alibega Kapetanovića iz Vitine. Bosančica i nar. predaja*. Jugoslavenski list, 3. jula 1938; Usporedi: H. Kreševljaković: *Kapetanije*, str. 243-246.) Međutim, ova tvrdnja mora se odbaciti, jer se povijest porodice Kapetanović uvjerljivo može pratiti sve od kraja 16. stoljeća, i to od Abdulah-age Kapetanovića (1588.-1630.). (HHStA, Wien, Administrative Registratur, F 61, kt. 25, Wien 31. Juli 1880. Ovdje su pohranjeni dokumenti povodom zahtjeva Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka da mu se prizna grofovska titula. Međutim, nedostaje rodoslovlje koje je napravio Mehmed-beg i, također, dostavio u dokumentaciji kojom je dokazivao porijeklo svoje porodice. Kasim Gujić kasnije je tvrdio da je Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak izmislio ovo rodoslovlje, da ono nije vjerodostojno, te da je Kapetanović iskoristio svoj položaj vladinog savjetnika i "prisilio općinu u Ljubuškom da mu izda 1879. godine svjedočanstvo sa neautentičnim iskazima" prema kojima su njegovi preci "od pamtivijeka zapovjednici u Ljubuškom". Ipak, valja obratiti dostatnu pozornost Ljubušakovim istraživanjima o porijeklu njegove porodice, i naročito ovom radoslovlju što ga je sačinio Mehmed-beg Kapetanović, a koje je kasnije (1896.) dostavio i svom bratu Osman-begu. U popratnoj napomeni Mehmed-beg veli bratu Osman-begu: "Osmo, eto ti šaljem naše rodoslovlje po mome tahkiratu od kuda smo i od koga smo potekli neka se nađe uspomena na mlade." Jedan primjerak nalazio se u Nacionalnoj biblioteci u Sarajevu /koja je izgorjela 1992. godine/, dok je fotokopija u posjedu autora. Rodoslovljem se služio i dr. Munib Maglajlić priređujući Kapetanovićevo *Narodno blago*, a dobio ga je od Munira Gavrankapetanovića iz Sarajeva, Mehmed-begovog praunuka.); Osnovnu literaturu o porijeklu Kapetanovića vidi u: Mehmed-beg Kapetanović. *Narodno blago*, Sarajevo 1999. Usporedi i: Đenana Buturović: *Boj pod Banjalukom godine 1737. Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka*. u: Zbornik radova o Mehmed-begu Kapetanoviću Ljubušaku. Sarajevo 1992., str. 34-35, bilješka 9.

³⁶³ Konzul Vasić iz Sarajeva izvještavao je Julija Andrašija o radu Narodnog odbora, za čijeg je predsjednik izabran Sunulah-ef. Sokolović. Vasić piše kako su Mehmed-beg Kapetanović i Konstant-paša "kao predstavnici buduće ►

sa dodatkom *von Vitina*.³⁶⁴ Također, značajna je i uloga njegovog brata Osman-bega (umro 1912.), koji je 21. maja 1882. odlikovan zlatnom krunom za zasluge, a 7. aprila 1903. ordenom željezne krune III klase,³⁶⁵ kao i Bećir-bega (umro 10. 3. 1910.), koji je pripadajući među istaknute ljude onog vremena,³⁶⁶ bio član Eksekutivnog komiteta.

Dvor begova Kapetanovića nalazio se “na samom ulazu u Vitinu s desne strane na malenom brežuljku. To je velika zgrada sa 80 prozora i pet vrata. (...) Dvor ima preko 20 prostorija, a u 10 soba su hamami sa ugrađenim zemljanim pećima. U prizemlju su bili zatvori (...). Umjetničkom izradom ne mogu se usporediti s dvorcem begova Kapetanovića ni Ali-pašini dvorci i saraji u Begovini (Stocu) i Buni.”³⁶⁷ Ženidbeno-udadbenim vezama ušli su u rodbinske odnose sa većinom begovskih porodica (Firdus, Teskeredžić, Bašagić, Đumišić, Bušatlija, Kapetanović iz Dervente, Pašić iz Bijeljine). Njihovi zemljišni posjedi nalazili su se najznačajnijim dijelom na prostoru kotareva Ljubuški

-
- muslimanske-pravoslavne alijanse, htjeli agitirati za široku autonomiju Bosne i u tom smislu uputiti jednu adresu Berlinskom kongresu” nadajući se da će jedan od njih biti guverner, a drugi njegov zamjenik, ovisno o tome “da li će se Kongres odlučiti za kršćanskog ili muslimanskog guvernera”. Mehmed-begu nije uspjelo da u Skupštini bude izabran za predsjednika jer mu se prigovaralo da nije Bosanac nego Hercegovac. (B. Gavranović: *Bosna i Hercegovina*, dok. 60, str. 155.) Mehmed-beg Kapetanović član je jedne deputacije koja je 1879. putovala u Peštu da se zahvali Caru na okupaciji Bosne. Već 1879. bio je odlikovan ordenom željezne krune III reda, kada je imenovan i vladinim savjetnikom, a 1892. dodijeljen mu je nišan komturnog reda Franje Josipa I. Za sarajevskog gradonačelnika izabran je 1893. godine. Kada mu je dodijeljen komturni nišan reda Franje Josipa, Mehmed-beg je otputovao u Beč lično se zahvaliti Caru i Kralju. Bečki list Die Presse tada je pisao kako je Car u audijenciju primio “predstavnik jedne od najotmjenijih plemićkih porodica Bosne i Hercegovine, Mehmed-bega Kapetanovića”. (*Bošnjak*, br. 1, 5.1.1893., str. 3.)

³⁶⁴ T. Kruševac: *Bosanskohercegovački listovi*, str. 237.

³⁶⁵ ABiH, ZMF, Präs.1493/1912, ABiH, ZMF, Präs.1547/1912.

³⁶⁶ ABiH, ZMF, Präs. 452/1910.

³⁶⁷ K. Gujić: *Vitina*, str. 167.

i Duvno te, u nešto manjoj mjeri, na području kotareva Mostar i Nevesinje.

Kotar	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta	Oranice	Šume	Livada	Ostalo	Ukupno
Duvno	457	18	439	252,503	0,98	206,702	15,884	476,069
Ljubuški	782	103	679	552,024	307,755	0	371,634	1.231,413
Mostar	52	0	0	0	0	0	0	0
Nevesinje	5	0	0	0	0	0	0	0
Ukupno	1.296	121	1.175	804,527	308,735	206,702	387,518	1.707,482

Tabela: Kmetska selišta porodice Kapetanović iz Vitine

Posjedi porodice Kapetanović bili su znatni, mada su se sami Kapetanovići žalili kako je austrougarska uprava prilikom uspostavljanja gruntovnih knjiga veliki dio njihovih posjeda bilježila kao erarno, a ne kao njihovo vlasništvo.³⁶⁸ Posjedi su im se prostirali od Ljubuškog do Livna, a 1918. najznačajnijim dijelom nalazili su se u mjestima Grab, Vašarovići, Vinjani, Grabovnik, Vitina, Vučipolje i Proboj (svi su pripadali kotaru Ljubuški) i Brišniku,³⁶⁹ Bukovici i Prisoju u kotaru Duvno (Tomislavgrad, Županjac).

Mada je Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak, najznačajniji predstavnik ove porodice, napustio Vitinu i preselio se u Sarajevo, porodica je u austrougarsko vrijeme najvećim dijelom ostala u Vitini. Tu su najveće posjede imali Osman-beg Kapetanović, Mehmed-begov brat, čiji su nasljednici, skupa sa Riza-begom Kapetanovićem, Šaćirom, Ibrahim-begovom kćerkom i Dževahirom, Ali-begovom kćerkom, 1918. raspolagali sa 774 kmetska selišta, i to najznačajnijim dijelom u mjestu Brišnik (132 selišta), zatim u Grabu (99), Vinjanima

³⁶⁸ *Zapisnici sa pregovora 1908. godine.*

³⁶⁹ Ovdje je porodica Kapetanović 1918. još uvijek posjedovala 208 kmetskih selišta, bez obzira što su, prema tvrdnji Bećir-bega Kapetanovića iz 1908., austrougarske vlasti 40.000 dunuma njihove zemlje u gruntovnim knjigama zabilježile kao erarno vlasništvo (*Zapisnici sa pregovora 1908. godine*).

(82), Grabovniku (69), Vašarovićima (51), Vučipolju (37), Veljacima (28), Proboju (21) itd. Značajan posjed imao je i Bećir-beg, koji je usto bio politički veoma aktivan i sudionik muslimanskog autonomnog pokreta na prijelazu 19. i 20. stoljeća. Bećir-beg, odnosno njegovi nasljednici, 1918. godine imali su u svom vlasništvu 154 kmetska selišta, i to najznačajnijim dijelom u Vašarovićima (38), Brišniku (33), Grabovniku (14) itd.

Za posjed porodice Kapetanović karakteristično je da vlasnički odnosi nisu uvijek najjasniji. Ovdje se već susrećemo sa problemom odnosa stvarnog vlasništva i stanja zabilježenog u gruntovnim knjigama. Očito je da ovdje nije izvršena podjela među nasljednicima Ali-bega Kapetanovića (1814.-1856.). Naime, Ali-begovi nasljednici, kao i nasljednici njegove djece (sinova Mehmed-bega, Ibrahim-bega, Osman-bega, i kćerke Dževahire), mada su živjeli u sasvim odvojenim domaćinstvima – što je podrazumijevalo i odvojeno nadziranje posjeda (Mehmed-beg je napustio Vitinu i živio u Sarajevu, ali je i dalje ubirao prihode sa svojih imanja) – formalno su se još uvijek tretirali kao suvlasnici dosta brojnih kmetskih selišta. Kako se ne raspolaže preciznim podacima o strukturi ovih posjeda, ne mogu se izvoditi dalji zaključci o njihovoj veličini. Međutim, iz raspoloživih podataka može se zaključiti da su pojedina selišta bila relativno mala (vidi se da je ukupna površina za 121 kmetsko selište iznosila 1.707,482 dunuma). Ovo se može objasniti jedino time da su šumski kompleksi i pašnjaci, koji su bili uz kmetska selišta, bilježeni kao erarno vlasništvo, a ne kao vlasništvo begova Kapetanovića, pa zato ovdje susrećemo i kmetska selišta sa svega dva dunuma obradive zemlje. Na temelju ovih pokazatelja moglo bi se pretpostaviti kako su žalbe koje je tokom 1908. Vladi podnosio Bećir-beg Kapetanović bile sasvim opravdane.

KAPETANOVIĆ (PRIJEDOR)

Prijedorski Kapetanovići najprije su se prezivali Pašić,³⁷⁰ a prezime Kepatanović dobili su na osnovu kapetanske dužnosti koju su obavljali u Prijedorskoj kapetaniji od sredine 18. stoljeća do njezina ukinuća 1835. godine. U vremenu austrougarske uprave porodica Kapetanović smatrana je za jednu od “vodećih” porodica u Prijedoru. Njihovi zemljišni posjedi bili su oko Prijedora, najznačajnijim dijelom u Jelovcu Gornjem i Garevcima Donjim. Posebno se ističu posjedi Mehmed-bega Kapetanovića,³⁷¹ Ahmed-begovog sina, koji je raspo-

³⁷⁰ Prijedorski Kapetanovići porijeklom su iz Like, sa Udbine, odakle se h. Pašo naselio na prostor današnjeg Prijedora. Njegovi potomci su se najprije zvali Pašići, ali, budući da su obavljali i kapetansku dužnost, prozvali su se Kapetanović. Sin ovog h. Paše zvao se h. Šaban i bio je kapetan od 1757. do 1795. godine. H. Šabanov sin je Ibrahim-kapetan (umro od kuge 1825.), a Ibrahim-begov sin je posljednji prijedorski kapetan, Mehmed-beg (umro 1860.). (H. Kreševljaković: *Kapetanije*, str. 176-178.)

³⁷¹ Mehmed-beg Kapetanović iz Prijedora bio je oženjen sa Kanita-hanumom, “kćerkom na daleko čuvenog rahmetli Ali-bega Sulejmanpašića iz Bugojna, iz kojeg braka imade 3 muške i 1 žensko dijete, a i materijalno je dobro stojeći tako da godišnjeg prihoda od svog imetka može imati 8-10.000 K.” Sam Mehmed-beg je, prema izvještaju Šerijatskog suda u Prijedoru od 20. 8. 1908, “od prve familije u Prijedoru”, a “prije tri godine otvorio je rečeni Mehmed-beg dućan u svome selu Jelovcu gornjem, te je uzeo Luku Babića u najam da mu rukovodi dućanskim poslom”. Luka je umro 1906., a Mehmed-beg je njegovu udovicu Nataliju “sa njezinih 3 djece i nadalje kod sebe u poslu zadržao”, pa je čak pokušao i legalizirati brak s njom pred Šerijatskim sudom. “Do pred 3 godine bio je rečeni Mehmed-beg u svakom pogledu hvale vrijedan, a osobito sa ekonomskog stanovišta, a sada je po svoj prilici zanemario svoj imetak i počeo propadati, jer je mati istog 16. 8. 1908. kod ovog suda podnijela prijavu da se rasipnikom proglasi, a to njegovo materijalno nazadovanje počimlje odkako je sa rečenom Natalijom uže poznanstvo sklopio. Obzirom na gore istaknute okolnosti, te obzirom na to da će rečena Natalija po svoj prilici radi širenja nemorala po nalogu Zemaljske vlade od strane ovdašnjeg kotarskog ureda ako ne iz Bosne i Hercegovine, sigurno iz Jelovca protjerana biti, mnijenje je ovog šerijatskog suda da se nazočna molba odbije i zamoljeno vjenčanje ne dozvoli.” ▶

lagao sa 1.329,29 dunuma begluka (635,21 u Garevcima Donjim i 694,08 u Jelovcu Gornjem) te sa 74 kmetska selišta (26 u Cikotama, 22 u Jelovcu Gornjem, 16 u Garevcima Donjim, sedam u Brežičanima i tri u Kozarcu). Značajan je i posjed Omer-bega Kapetanovića zvanog Hadžipašić, Mehmed-begovog sina,³⁷² koji je raspolagao sa 636,36 dunuma begluka u Jelovcu Gornjem, i 35 kmetskih selišta. Mahmud-beg Kapetanović, Ibrahim-begov sin, posjedovao je samo 17 kmetskih selišta u Jelovcu Gornjem.³⁷³

KARABEGOVIĆ

Vjeruje se da je porodica Karabegović porijeklom iz Budima, odakle su u Bosnu početkom 18. stoljeća stigla četverica braće: jedan u Zenicu (ili Travnik), jedan u Bihać, jedan u Mostar i jedan u Modriču.³⁷⁴ Pritom, od ogranka porodice Karabegović iz Modriče razvile su se četiri zasebne porodice (Karabegovići, Ganibegovići, Jusufbegovići i Mehmedbegovići).³⁷⁵ Iz ove porodice u doba austrougarske vladavine značajan je dugogodišnji član Općinskog vijeća u Modriči, Daut-beg

-
- Mehmed-beg i Natalija, međutim, šerijatski su se vjenčali kod Šerijatskog suda u Sanskom Mostu 28. 9. 1908., na šta se žalio Mehmed-begov amidžić, Husref-beg Kapetanović, koji je tada bio gradonačelnik Prijedora. (ABiH, VŠS, k. 26, br. 10/1908.)

³⁷² Omer-beg je bio oženjen sa Zumrom Arnautović.

³⁷³ Mahmud-beg (rođen oko 1860.) pisao je 1921. kako je živio samo od ovih kmetskih selišta, slobodnih posjeda nije imao, a imao je sedmero djece.

³⁷⁴ M. Filipović: *Modriča*, str. 55. Modrički Karabegovići tvrde da su starinom iz grada Konje, odakle su se odselili u Ugarsku, a odatle u Modriču. "Mustafa Karabeg došao iz Budima (u Modriču) kao spahija i od njega je familija Karabegovića. On je davao tapije na gruntovnicu. Imao je tri brata: jedan otišao u Bihać, jedan u Zenicu, a jedan u Mostar." (A. Softić: *Usmene predaje*, str. 284.)

³⁷⁵ M. Filipović: *Modriča*, str. 55.

Karabegović, koji se bavio i trgovinom,³⁷⁶ dok su se na kulturnom polju isticali modrički pjesnici Avdo S. Karabegović (1878.-1908.) i Avdo Karabegović Hasanbegov (1878.-1900.).³⁷⁷

Krajem 19. stoljeća veza među pojedinim ograncima porodice Karabegović već je bila prekinuta (ukoliko se prihvati kao istinita teorija o njihovom zajedničkom porijeklu). Od bihaćkih Karabegovića u austrougarskom vremenu važnu ulogu imao je Husein-ef. Karabegović (1840.-1905.), koji je više godina u osmansko doba obavljao dužnost kajmekama, 1878. u Bihaću je organizirao otpor austrougarskoj vojsci, da bi kasnije podržavao vladine akcije i kao podtajnik služio kod Zemaljske vlade u Sarajevu do umirovljenja 1890. godine.³⁷⁸ Međutim, nijedna porodica iz loze Karabegović krajem 19. i početkom 20. stoljeća nije raspolagala velikim zemljišnim posjedima, osim porodice Karabegović iz Banje Luke.³⁷⁹ Zemljišni posjedi banjalučke porodice Karabegović nalazili su se, uglavnom, na prostoru kotareva Kotor Varoš (u Orahovu i Grabovici) i Prnjavor (u Šarincima, Čivčijama i Vršanima), s tim da je najznačajniji dio posjeda u kotaru Prnjavor u posjed ove porodice došao ženidbenim vezama: Ibrahim-beg Karabegović, Mehmed-begov sin, oženio se s Dudom Bešlagić iz Banje Luke i došao do suvlasništva nad 40 kmetskih selišta u Šarincima, osam u Branešcima i na po jedno u Lišnji i Rajčevcima dijeleći ih sa Dudinom sestrom Hatidžom, kćerkom h. Mehage Bešlagića, koji je odselio u Istanbul.

Među posjedima predstavnika banjalučke porodice Karabegović krajem Prvog svjetskog rata ističu se zemljišni posjedi slijedećih članova:

³⁷⁶ I. Hadžibegović: *Bosanskohercegovački gradovi*, str. 226, 230.

³⁷⁷ M. Rizvić: *Bosansko-muslimanska književnost u doba preporoda*. Sarajevo 1990., str. 161-168. Rizvić je ovdje naveo i svu relevantnu literaturu o ovim pjesnicima.

³⁷⁸ H. Kreševljaković: *Prijeki sud*, str. 109.

³⁷⁹ Banjalučki Karabegovići stanovali su u Podgaju (dio Banje Luke), a neki od njih ističu da su svi bili dobri pjevači. (E. Krkić: *Tunjina nedovršena priča*, str. 42, 219.)

1. Ibrahim-beg Karabegovića, Mehmed-begov sin³⁸⁰ – u općini Orahovo posjedovao je 3.982,625 dunuma begluka te, u istom mjestu, još 1.061,885 dunuma begluka u suvlasništvu sa po jednom četvrtinom sa Fatimom, Šemsom i Hanumicom, kćerkama Fehima Silahića iz Banje Luke; osim begluka posjedovao je i 46 kmetskih selišta u Orahovu, sedam u Čivčijama, 21 u Čardačanima,³⁸¹ jedno u Obodniku, 40 u Šarincima, osam u Branešcima i po jedno u Lišnji i Rajčevcima;³⁸²
2. Muhamed-beg, Omer-begov sin, – posjedovao je 16 selišta (deset u Vršanima, pet u Čivčijama i jedno u Branešcima);³⁸³
3. Mahmud-beg Karabegović³⁸⁴ – posjedovao je 17 selišta (deset u Grabovici, šest u Rakovici i jedno u Skender-Vakufu);
4. Smail-beg, sin Derviš-bega Karabegovića – posjedovao je 26 selišta (22 u Grabovici i četiri u Mračaju);

³⁸⁰ Ibrahim-beg je bio oženjen sa Dudom Bešlagić (umrla 1918.), a naslijedili su ga sin Mehmed-beg, kćerke Čelebija (umrla 7. 7. 1918., bila udata za Salih-bega Šaćirbegovića iz Banje Luke) i Tifa. Zna se da je dio njegovog begluka u katastarskoj općini Drakulić nakon Prvog svjetskog rata dodijeljen Mići Stankoviću iz Drakulića. (ABiH, AGD, k. 145.)

³⁸¹ Od ovog 21 selišta u Čardačanima Ibrahim-beg je kao potpuni vlasnik posjedovao samo dva, dok su nad ostalih 19 Ibrahim-begov sin Mehmed-beg i kćerka Tifa imali suvlasništvo sa po jednom dvanaestinom.

³⁸² Selišta u Šarincima, Branešcima, Lišnji i Rajčevcima Ibrahim-begov sin Mehmed-beg i kćerke Čelebija i Tifa posjedovali su u suvlasništvu sa Hatidžom, kćerkom h. Mehage Bešlagića.

³⁸³ Muhamed-beg umro je 1. 2. 1920., bio je oženjen sa Aišom Imamović, a naslijedili su ga sinovi Mustaj-beg, Adem-beg, Avdi-beg i kćerka Hatidža.

³⁸⁴ Mahmud-beg umro je 9. 5. 1916., bio je oženjen sa Pašom Halimić iz Banje Luke, a naslijedili su ga sinovi Husein-beg, Sulejman-beg, Omer-beg i Mehmed-beg te kćerke Fatima, udata za Saliha Hadžiselimovića u Kotor-Varoš i Muhiba. Povijesni izvori spominju nekog Sulejman-bega Karabegovića koji je odselio nakon Prvog svjetskog rata u Istanbul i posjedovao je 3.494 dunuma begluka u kotaru Ključ. Moguće je da se radi o Sulejman-begu, sinu ovog Mahmut-bega Karabegovića. Ovo imanje je nakon Prvog svjetskog rata sekvestrirano, jer je Sulejman-beg bio turski državljanin. (ABiH, 2371/23.)

5. Nasljednici Zaim-bega Karabegovića – posjedovali su 15 selišta (osam u Barevu, pet u Čivčijama i dva u Bukovici)³⁸⁵ i
6. Nasljednici Osman-bega Karabegovića – posjedovali su 36 selišta u Grabovici.³⁸⁶

Kotar	Katastarska općina	Ukupan broj selišta
Banja Luka	Čardačani	21
Banja Luka	Bukovica	2
Banja Luka	Rakovica	6
Jajce	Barevo	8
Kotor Varoš	Grabovica	68
Kotor Varoš	Obodnik	1
Kotor Varoš	Orahovo	46
Kotor Varoš	Skender Vakuf	1
Prnjavor	Šarinci	40
Prnjavor	Čivčije	17
Prnjavor	Branešci	9
Prnjavor	Lišnja	1
Prnjavor	Mračaj	4
Prnjavor	Rajčevci	1
Prnjavor	Vršani	10
Ukupno		235

Tabela: Kmetška selišta porodice Karabegović iz Banje Luke

Iz ovog pregleda može se zaključiti da među pripadnici porodice Karabegović iz Banje Luke 1918. godine jedino Ibrahim-beg Karabegović i njegovi nasljednici spadaju u red krupnih zemljišnih

³⁸⁵ Zaim-begovi nasljednici su Salih-beg (oženjen sa Hatidžom Džabić iz Jajca, s kojom je imao djecu: Ahmeta, Zarka, Edhema i Šuhretu), Omer-beg (ponekad se spominje kao Osman-beg) i Čama, udata Sitnica.

³⁸⁶ Osman-begovi nasljednici su Hasan-beg, Mehmedali-beg i Hasnija, udata Čejvan.

posjednika, dok je ostale pripadnike već dobrano bio zahvatio proces otuđivanja zemljišnih posjeda.

KRUPIC

Krupići su begovska porodica iz Bosanske Krupe. Bili su krupski kapetani od početka 18. stoljeća. Prije njih kapetani Krupske kapetanije bili su iz porodice Badnjević, ali Badnjevići su, iz nepoznatih razloga, “pali u nemilost kod sultana, kad su izgubili pravo na kapetansku čast, koja je bila nasljedna a uz ovo i pravo na plemićku titulu ‘beg.’”³⁸⁷ Hamdija Kreševljaković iznosi narodno predanje po kojem je nakon smrti jednog kapetana Badnjevića početkom 18. stoljeća “jednostavno zasjeo na vlast neki Arnaut koji je živio u Krupi i isposlovao berat. On je sigurno morao biti poznatiji čovjek i svakako nije mogao biti bez ikakvih zasluga.” Pritom – očito je – porodica Krupić najprije se zvala Arnautović, a tek kasnije Krupić.³⁸⁸ Genealogija ove porodice nije dovoljno jasna, pa se i Kreševljaković u pokušaju njezina uspostavljanja više bavio nagađanjima nego što je bio u stanju temeljito i argumentirano riješiti ovaj zadatak. Tvrdio je da je posljednji krupski kapetan Mehmed-beg Krupić, sin Derviš-begov (umro u Travniku u vrijeme Omer-paše Latasa 15. 6. 1851.), dok su neki drugi istraživači prije Kreševljakovića tvrdili da je Mehmed-bega oko 1833. na kapetanskoj dužnosti naslijedio sin Derviš-beg.³⁸⁹ Krupići su, inače, bili bogati, imali su “lijepa imanja u Bužimu, Duboviku i po drugim selima”. Konak im se nalazio u centru Krupe, tamo gdje se kasnije nalazila zgrada općine. Doduše, njihov stari konak zapalio je Hasan-aga Pečki 1831., pa su ga Krupići nakon toga ponovo izgradili.³⁹⁰

³⁸⁷ Husein A. Šehić: *Dizdari i kapetani Krupe*. Novi behar, br. 22, 15. 5. 1934., str. 331.

³⁸⁸ H. Kreševljaković: *Kapetanije*, str. 98-99.

³⁸⁹ H. A. Šehić: *Dizdari i kapetani Krupe*. str. 332.

³⁹⁰ H. A. Šehić: *Dizdari i kapetani Krupe*. str. 332; O paljevini kule vidi: Husein A. Šehić: *Pogibija stričevića Krupe-kapetana*. Novi behar, br. 16, 15. 2. 1933., str. 209-210.

U austrougarskom vremenu predstavnici porodice Krupić nisu igrali zapaženiju ulogu u političkim dešavanjima u Bosni i Hercegovini. Izuzetak je jedino Ibrahim-beg Krupić Ibrahimbegović (Čavnjak),³⁹¹ koji je 1909. izabran za člana Zemaljskog vakufsko-mearifskog sabora. Tim povodom baron Benko okarakterizirao ga je kao srednje imućnog zemljoposjednika, starog oko 36-37 godina (što znači da je rođen 1873./74.), koji je, služeći vojsku, naučio nešto njemačkog jezika, ali je bez posebnog zanimanja, pa najviše vremena provodi po kafanama i u čitaonici (kiraethani) gdje čita novine i rado politizira. Politički nije posebno pouzdan – veli baron Benko – jer snažno naginje opoziciji, s kojom, međutim, ne ide uvijek skupa, nego se nastoji odvojiti i kod manje upućenog bošnjačkog stanovništva preuzeti vodeću ulogu. Rado se prikazuje kao narodni tribun, bavi se piskaranjem po *Bošnjaku* i *Musavatu*, gdje najradije kritizira austrougarsku upravu. Ipak, kod širokih masa nije posebno omiljen.³⁹²

Zemljišni posjedi porodice Krupić krajem austrougarske uprave nisu bili posebno veliki. Najveći kompleks begluka nalazio se na prostoru Palačkovca, u kotaru Prnjavor, a pripadao je Derviša-hanumi, rođenoj Kurbegović, udatoj za Husein-bega Krupića (umrla 1919.), i očito je u posjed porodice Krupić došao kao miraz, dok su se nešto manji kompleksi begluka nalazili još jedino u Hadrovcima (kotar Sanski Most) i Kršljama³⁹³ (kotar Bosanski Novi).

³⁹¹ Očito ovaj dodatak Čavnjak dolazi od naziva Čava ili Čavnik, kako se nekoć zvao Bužim i čitav kraj oko Bužima (sjeverno od Bosanske Krupe). (R. Lopašić: *Bihać*, str. 138-154).

³⁹² ABiH, ZMF, Präs. 2222/1909.

³⁹³ Mjesto Kršlje u kotaru Bosanski Novi nije isto što i Kršlje koje se pojavljuje kao dio grada Bosanska Krupa (O toponimu Kršlje vidi: Mithad Kozličić: *Stanovništvo i naselja Unsko-sanskog područja 1879.-1921. godine. Etnička struktura stanovništva i naseljena mjesta Unsko-sanskog područja u službenim popisima 1879., 1885., 1895., 1910. i 1921. godine*. Bihać 1998, str. 317, bilješka br. 664.

Kotar	Mjesto	Obradiva zemlja	Neobradiva zemlja	Ukupno
Prnjavor	Palačkovci	1.362,613	489,895	1.852,508
Sanski Most	Hadrovci	67,98	601,34	669,32
Bosanski Novi	Kršlje	141,17	1.017,89	1.1159,06
Ukupno		1.571,763	2.109,125	3.680,888

Tabela: Begluci porodice Krupić

Kmetska selišta porodice Krupić nalazila su se najznačajnijim dijelom na prostoru kotar Bosanska Krupa, i to uglavnom na prostoru sela Dubovik Alibeg i Dubovik Malićbeg, tj. Donji i Srednji Dubovik, gdje su posjedovali 40 selišta – u Duboviku Alibeg 28 i u Duboviku Malićbeg 12, u Dobrom Selu, nedaleko od Bužima, posjedovali su 42 selišta te 40 u Stabandži i 50 u Zborištu – na prostoru današnje općine Velika Kladuša. Selišta na prostoru kotara Bosanski Novi nalazila su se u Kršljama (54 selišta), dok se najznačajniji broj selišta u kotaru Sanski Most nalazio na prostoru Jelašinovaca (22 selišta).

Kotar	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta	Oranice	Šume	Livada	Ostalo	Ukupno
Bosanska Krupa	211	109	102	5.532,999	1.300,495	369,907	412,407	7.615,808
Bosanski Novi	54	6	48					292,38
Bosanski Petrovac	15		15					
Derventa	10		10					
Prnjavor	41		41					
Cazin	5		5					
Sanski Most	60	7	53	652,5	177,8	95,19	56,38	981,87
Ukupno	396	122	274	6.185,499	1.478,295	465,097	468,787	8.890,058

Tabela: Kmetska selišta porodice Krupić

Uprkos relativno brojnim kmetskim selištima, nijedan predstavnik porodice Krupić nije 1918. spadao u kategoriju begova koji su

posjedovali iznad 100 kmetskih selišta. Najkrupniji zemljišni posjednici u ovoj porodici 1918., osim Husein-bega Krupića iz Palačkovaca, koji je, zahvaljujući ženidbi s Dervišom Kurbegović³⁹⁴, posjedovao ukupno 51 selište (40 u Palačkovcima, deset u Mišincima – kotar Derventa, i jedno u Šibovskoj) i 1.852,508 dunuma begluka u Palačkovcima, bili su nasljednici Husein-bega Krupića zvanog Kapetanović,³⁹⁵ koji su posjedovali 59 kmetskih selišta sa ukupno 3.841,965 dunuma (u Duboviku Alibeg 24 selišta površine 2.080,635 dunuma, u Duboviku Malićbeg 12 selišta površine 1.038,713 dunuma i 23 selišta u Zborištu površine 722,617 dunuma), potom nasljednici Šaćir-bega Krupića³⁹⁶ iz Dubovika kod Krupe sa 33 selišta ukupne površine 2.232,053 dunuma (u Doviku Malićbeg 12 selišta površine 1.117,79 dunuma, 11 selišta u Potkalinji površine 455,15 dunuma, šest selišta u Zborištu površine 306,456 dunuma, dva selišta u Čaglici površine 332,557 dunuma i dva manja selišta u Hašanima površine svega 20,10 dunuma) te nasljednici Husein-bega Krupića Ibrahimbegovića koji su posjedovali ukupno 40 selišta (jedan od nasljednika, Hasan-beg, posjedovao je ukupno 17 selišta – šest u Dobrom Selu, sedam u Risovcu i četiri u Bojnoj, dok je Ibrahim-beg posjedovao 23 selišta – 17 u Dobrom Selu površine 1.541,79 dunuma i šest u Lastvi). Od ostalih predstavnika ove porodice kao zemljoposjednike jedino vrijedi izdvojiti još nasljednike Muhamed-bega Krupića iz Kršlja (sin Miralem-beg, kćerke Umija i Zubejda, udata za Hasan-bega Filipovića u Glamoč), koji su posjedovali 28 kmetskih selišta (15 u Kršljama, sedam u Zborištu, četiri u Pučeniku i dva u Bosanskoj Krupi) i 801,09 dunuma begluka

³⁹⁴ Sin ovog Husein-bega i Derviša-hanume je Hifzi-beg Krupić iz Dervente.

³⁹⁵ Ovaj Husein-beg sin je Mehmed-begov i unuk, po nekim mišljenjima, posljednjeg krupskog kapetana, Derviš-bega. Bio je oženjen s Gospom Alajbegović, a imao je sinove Ali-bega (umro 1916., bio oženjen s Pašom Filipović), Abdurahman-bega, Mehmeda i Safeta, te kćerke Šuhret-hanumu, udatu za Fehima Kurbegovića, Eminu, Nuru, udatu za Hasan-bega Kulenovića iz Golubića kod Bihaća, Zilhu i Hafiju.

³⁹⁶ Šaćir-beg sin je Omer-bega iz Dubovika, bio je oženjen s Emina-hanumom Badnjević, umro je 15. 11. 1911., a naslijedili su ga sinovi Derviš-beg, Muharem-beg i Jusuf-beg, te kćer Vahida, udata za Emina Ćorovića u Cazin.

u Kršljama, kao i Husein-bega i Ferid-bega, sinove Husein-bega Kurpića Ibrahimbegovića, koji su posjedovali 25 kmetskih selišta (devet u Dobrom Selu, sedam u Hadrovcima, sedam u Vranjskoj Beširević i dva u Lastvi) i 669,32 dunuma begluka, te Hasan-bega, Muharem-bega, Husein-bega i Đul-bega, sinove Husein-bega Krupića zvanog Osmanbegović, u čijem posjedu je bilo ukupno 21 selište (13 u Zborištu, tri u Bojni, dva u Stabandži, i po jedno selište u Perni, Varoškoj Rijeci i Pištalinama). Što se tiče ostalih predstavnika porodice Krupić, a ukupno je evidentirano 27 domaćinstava sa barem jednim kmetskim selištem, iznad deset kmetskih selišta posjedovali su jedino još nasljednici Salih-bega Krupića³⁹⁷ iz Bosanskog Novog (14 selišta u Kršljama), nasljednici Ahmed-bega Krupića³⁹⁸ (13 selišta u Kršljama) i nasljednici Avdi-bega Krupića³⁹⁹ (deset selišta u Dobrom Selu), dok ostali članovi ove porodice nisu imali više od deset kmetskih selišta.

Otuda, opći je zaključak da predstavnici porodice Krupić krajem austrougarske uprave ne raspolažu značajnijim zemljišnim kompleksima. Jedan od razloga ovakvog stanja svakako je i činjenica da su krajevi, u kojima su živjeli predstavnici ove porodice u najznačajnijem broju nastanjivali muslimanski seljaci koji su još iz osmanskog vremena naslijedili svoje slobodne posjede, a koji su se kao takvi u najvećoj mjeri održali i u austrougarskom vremenu. Neki, ipak, nisu uspjeli očuvati svoje slobodne posjede – vjerovatno su ih izgubili još krajem osmanske vladavine – pa je među kmetovima porodice Krupić bio znatan broj Bošnjaka.

³⁹⁷ Salih-beg imao je dvije kćeri: Fadilu i Raziju.

³⁹⁸ Ahmed-beg bio je oženjen sa Zejnom Muhamedagić, a imao je sinove Ahmed-bega i Husein-bega, te kćerku Habibu, udatu za Džafer-bega Kapetanovića u Bosanski Novi.

³⁹⁹ Avdi-begovi nasljednici su sin Fejto te kćerke Aza (umrla 15. 12. 1918.) i Vasvija.

KULENOVIĆ

Kulenovići su ne samo jedna od najrazgranatijih begovskih porodica u Bosanskoj krajini, gdje su, uglavnom, živjeli i imali svoje zemljišne posjede, nego i jedna od najrazgranatijih begovskih porodica u cijeloj Bosni i Hercegovini. Ova porodica je “kroz zadnjih dvesta godina turske vlasti stvarno upravljala ovim krajevima. Zvanični predstavnici turske uprave ostajali su uvek u zasenku naprama moći Kulenovića.”⁴⁰⁰ Međutim, nije sasvim pouzdano utvrđeno porijeklo ove begovske porodice, ali se – isto tako – predanja po kojima su potomci Mihajla Kulina, brata venecijanskog dužda Kulina,⁴⁰¹ ili potomci Kulina bana – jednako kao i neke druge narodne priče⁴⁰² – moraju odbaciti kao povijesno neutemeljena, pa kao najvjerovatnije ostaje uvjerenje da su prvi Kulenovići u Bosnu došli prilikom osmanskog napuštanja Like, gdje su preci ove porodice živjeli u blizini Udbine.⁴⁰³ “Tamo su se u čestim bojevima istakli, zadobili ugled, verovatno i visoke položaje”, i prilikom napuštanja Like naselili su se oko Glamoča, Bosanskog Petrovca, Kulen Vakufa i Bihaća: “Govori se da su iz Like izašla dvojica Kulenovića kao paše. Ibrahim-paša ostao u Vakufu, koji se otada prozove Kulen Vakuf. On je, kako vele, grad Ostrovicu nadgradio zidom od sedre. Brat mu Salih-paša došao u Bjelajsko polje i podigao Petro-

⁴⁰⁰ Petar Rađenović: *Bjelajsko polje i Bravsko. Naselja i poreklo stanovništva*, knjiga 20, Beograd 1925, str. 208.

⁴⁰¹ Kosta Hörmann: *Narodne pjesme Bošnjaka u Bosni i Hercegovini*. Sabrao Kosta Hörmann 1888.-1889., II, Sarajevo 1996., str. 739

⁴⁰² Husein Šehić–Ahmedov: *Kako je nastalo begovsko pleme Kulenović (Prema narodnoj priči)*. Novi Behar, br. 19, Sarajevo 1935., str. 330-331; Ivan Kukuljević sredinom 19. stoljeća prenosio je neka uvjerenja da su Kulenovići “najstarije bosansko pleme” (Ivan Kukuljević: *Putovanje*, str. 32.). A. Softić: *Usmene predaje*, str. 278-289.

⁴⁰³ H. Kreševljaković (*Kapetanije*, str. 181.) samo konstatira kako su se Kulenovići u Staru Ostrovicu doselili “iz nekog grada ili kraja koji je pao pod Veneciju”. Kulenovići su se u Čovku doselili krajem 17. stoljeća “iz nepoznatog kraja” (H. Kreševljaković: *Stari bosanski gradovi*, str. 423).

vac. S njima je prešla i mati im zvana Razi–Kaduna. Njezin grob se nalazi pod petrovačkom gradskom džamijom.” Postoji i druga verzija o porijeklu Kulenovića po kojoj oni u Lici uopće nisu bili bogata i slavna porodica, ali su se doselili u Bosnu i tu dobili posjede, te vremenom izrasli u moćnu i brojnu begovsku porodicu, tako da ih je nakon Prvog svjetskog rata bilo “preko tristo kuća” u Bosanskom Petrovcu, Kulen Vakufu, Bjelaju, Kliševiću, Bihaću, Bosanskoj Krupi, Ključu, Glamoču, Travniku, Prijedoru i Istanbulu. U Bosni su stekli velike posjede. “Cela petrovačka nahija i još nadalje bila je njihov spahiluk. Predanje govori da su dobili spahiluk od Crnog vrha (glamočki srez) do Kladuše.”⁴⁰⁴

U svakom slučaju, Kulenovići su begovska porodica koja je i prije 1878. imala važnu ulogu u povijesnom životu Bosne. U osmanskome dobu obavljali su dužnost kapetana u Bosanskom Petrovcu i Staroj Ostrovici, a bili su i dizdari (zapovjednici) Havale i Jajca.⁴⁰⁵ Nakon ukidanja kapetanija, nastavili su igrati važnu ulogu u životu Krajine. Tu ulogu zadržali su i u vremenu austrougarske vladavine, kada su najznačajnijim dijelom pripadali opozicionom muslimanskom pokretu. Među opoziciono nastrojenim pripadnicima porodice Kulenović posebno se isticao Skender-beg Kulenović, h. Derviš-begov sin, koji je jedno vrijeme bio gradonačelnik Bosanskog Petrovca, mada su ga predstavnici austrougarske vlasti smatrali vođom opozicije na prostoru Bihaćke krajine.⁴⁰⁶ Važna je i uloga Husein-bega Kulenovića Hadžikadibegovića, koji je od 1908. bio gradonačelnik Bosanskog Petrovca. Politički je pripadao opoziciji, ali je baron Benko smatrao da je njegova pripadnost opoziciji “više tobožnja i ona više proizilazi

⁴⁰⁴ P. Rađenović: *Bjelajsko polje*, str. 209. U ovu bi se priču mogla uklopiti priča Huseina Šehića Ahmedovog o tobožnjem Kulin Halilu, za koga je majka Razi-kaduna od sultana isposlovala ferman za zemlje u kotaru Bosanski Petrovac. (H. Šehić: *Kako je nastalo begovsko pleme Kulenović*, str. 331-332.)

⁴⁰⁵ H. Kreševljaković: *Kapetanije*, str. 181. Odžak ostrovičkih Kulenovića bio je na samom ulazu u Staru Ostrovcu, a krajem 18. stoljeća izgradili su odžak i kulu na Prkosima (prema predanju, ovu kulu izgradio je kapetan Mehmed-beg, poznat i kao Kulin-kapetan, kapetan od 1792. do 1806. godine).

⁴⁰⁶ Umro u Istanbulu 1907., gdje je boravio kao “neovlašteni iseljenik”. (*Musavat*, br. 19, 14. 6. 1907.).

iz osobne netrpeljivosti prema ranijem gradonačelniku Muhamed-begu Bukovači,⁴⁰⁷ koji je svojim nepopustljivim ponekad arogantnim ponašanjem sebe suprotstavio većini ostalih begova i time ih tjerao u ruke opozicionih političkih partija.⁴⁰⁸ I Kulenovići iz Kulen Vakufa pripadali su grupi “malkontenata”, kako ih označavaju predstavnici vlasti, a među njima se posebno ističu Ahmed-beg i h. Ibrahim-beg Kulenović, ali je bilo i onih koji su, u slučaju slabijeg materijalnog stanja, izražavali lojalnost austrougarskim vlastima i odbijali sudjelovati u opozicionom pokretu izjašnjavajući se, više tajno nego javno, za suradnju sa vlastima.⁴⁰⁹

⁴⁰⁷ Muhamed-beg Bukovača bio je gradonačelnik Bosanskog Petrovca sredinom 1907., a imao je i posjede u selu Trninić blizu Drvara. U Trniniću je 30. 8. 1907. zapaljen njegov čardak, u kojem je stanovao njegov subaša Bešir Kujundžić. Čardak je izgorio, a požar je bio zahvatio i hambar, u kojem se nalazilo oko 15.000 oka raznovrsnog žita, ali je hambar spašen od potpunog uništenja. List *Bošnjak* povodom toga pisao je: “Radi ovakih događaja koji se po cijeloj Bosni i Hercegovini odigravaju, trebali bi već jedan put da se i naši srbofili otriježne i uvide šta se od nas Muslimana radi i od kuda to dolazi, da nam vlasi kule pale, ubijaju nas i svako nam zlo i štetu nanose i da nas od njih ništa drugo ne čeka nego naša velika i žalosna propast, pa opet hoće u slogu sa starodavnim neprijateljem i zakletim dušmaninom.” (*Bošnjak*, br. 36, 5. 9. 1907., str. 2.)

⁴⁰⁸ Husein-beg rođen je oko 1864. U svom mišljenju o njemu prilikom izbora za člana Zemaljskog vakufsko-mearifskog sabora baron Benko ističe kako njegove imovinske prilike nisu sjajne, ali su solidne. Nije imao posebnu naobrazbu, ali se ne bi moglo kazati da je nenadaren, njegovo moralno vladanje je besprijekorno, ne pije i dobar je privrednik. (ABiH, ZMF, Präs. 2222/1909.)

⁴⁰⁹ Kotarska ispostava u Kulen Vakufu 30. augusta 1902. javlja okružnoj oblasti u Bihaću kako je tamošnji malkontent h. Ibrahim-beg Kulenović prilikom putovanja u Budimpeštu u sastavu deputacije u maju 1902. dijelio brošuru Memorandum islamskog naroda u Bosni i Hercegovini gospodi članovima delegacija i austrijskog i ugarskog parlamenta, izdan 28. maja 1902. godine u Budimpešti. Sulejman-begu Kulenoviću, “pouzdanom svjedoku” (ein Gewährsmann), koji je bio član majske deputacije, nije brošura uručena tada, ali mu ju je Ibrahim-beg prodao u Kulen Vakufu avgusta 1902. za dvije krune. Kada ga je Sulejman-beg pitao od koga je dobio brošuru, Ibrahim-beg je odgovorio: “Šta se brineš, pročitaj je i šuti, ako možeš šutjeti.” H. Sulejman-►

Dijeljenje porodice Kulenović na više ogranaka uglavnom je završeno u osmansko doba. Ovi ogranci dobili su posebna prezimena, koja su, uglavnom, izvedena prema imenima onih sela gdje su do pred pobunu 1875.-1878. živjeli Kulenovići i gdje su imali svoje kmetove ili su, pak, izvedena prema imenima očeva i djedova njihovih kasnijih nosilaca (Bajbutovići – živjeli u Uncu, Vođenica – po selu Vođenica, Suhaja – po selu Suhaja, Šenigdžići – živjeli u Koluniću, Hadžismajilbegovići – po po h. Smail-begu, Alikapetanovići – živjeli u Bari – po Ali-kapetanu, Bara – živjeli u istoimenom selu, Bukovača

-
- beg, koji je s tim u vezi prikupljao informacije i dostavljao ih vlastima, nije mogao u potpunosti doznati od Ibrahim-bega kako su tačno brošure stigle u Kulen Vakuf, ali je pretpostavio da su one došle preko poznatih malkontenata Derviš-bega i Vasif-bega Biščevića iz Bihaća. Sulejman-beg Kulenović iz Kulen Vakufa je, inače, po povratku iz Budimpešte 1902. došao u kotarsku ispostavu u Kulen Vakufu i dao izjavu kako se “s obzirom na moje nepovoljne materijalne prilike, ustezao da žrtvuje putni trošak”, i nije htio ići, ali “to bijaše uzrok, da me ostali muslimani pozlobiše”, te je, da bi ih primirio, otputovao u Budimpeštu, ali se nije slagao sa stavovima tamo iznesenim. Sulejman-beg izjavljuje da on i dalje ostaje odan Vladi i obećava “odsele kloniti se svega što bi se kosilo sa iskrenom podaničkom vjernosti naspram Njeg. ces. i kr. apost. Veličanstva i njegovoj vis. Vladi”. Sulejman-beg Kulenović bio je u teškom materijalnom položaju, pogotovo što nije mogao platiti ni ratu zajma pristiglu 15. novembra 1901. od 415 Kr (zajam od 9.000 Kr) ni proljetnu ratu od 15. maja 1902. od 335 Kr, a bio je opterećen i velikim novčanim dugovima kod Zemaljske banke i Srpske banke u Agramu. Također, bio je zadužen kod privatnika, tako da su vlasti izražavale čuđenje odakle je on nabavio sredstva za putovanje i troškove izdržavanja. Ipak, saznalo se da je ta sredstva dobio od Alije Dračkovića iz Kulen Vakufa, kojem je zbog toga dao pravo da za sebe prikupi dio ovogodišnjeg haka od njegovih kmetova. Kada je ovo saznao, upravitelj kotarske ispostave u Kulen Vakufu naredio je da se čitav prihod haka Sulejman-bega Kulenovića te godine zaplijeni kao jamstvo za dva zajma i, eventualno, za jesenju ratu, a Sulejman-begovom šuri, Paša-begu Kulenoviću Bajbutoviću, kazao je da će se Sulejman-begov imobilijar prodati na dražbi, budući da je on veoma zadužen. Nakon toga je Sulejman-beg dao spomenutu izjavu da ostaje lojalan Vladi. Vlasti su pratile njegovo dalje ponašanje i nakon izvjesnog vremena zaključile kako je ostao vjeran svom obećanju. (ABiH, ZMF, Präs. 1240/1902.)

– živjeli u Bukovači, Idrizbegovići – po Idriz-begu, Ibrahimpašići – po Ibrahim-paši, Hadžikadibegovići, Čovka – živjeli u istoimenom selu, Kliševići – po mjestu Klisa iznad Kulen Vakufa, gdje je jedno vrijeme živio rodonačelnik ove grane porodice Kulenović, Haračlije – tako prozvani jer su se u osmansko doba pojavljivali kao zakupci harača, Begefendići, Sulejmanbegovići, Dizdarevići, Bešlagići, Robinjići). Vrlo često u izvornoj arhivskoj građi nedostaju dodaci u prezimenu, što znatno otežava razvrstavanje zemljišnih posjeda pripadnika porodice Kulenović po pojedinim njezinim ograncima. Osim toga, ovi dodaci kasnije su uglavnom nestali (izuzetak su neki potomci ogranka Bajbutović, koji su odbacili prezime Kulenović i sada se prezivaju samo Bajbutović). Pritom, svi ovi ogranci raspolagali su znatnim zemljišnim posjedima, koji su se najznačajnijim dijelom nalazili na području između Bosanskog Petrovca, Grahova, Glamoča, Jajca, Varcar Vakufa i Ključa, iako je proces diobe ostavio određenog traga na zemljišnim posjedima pojedinih pripadnike ove porodice, tako da početkom 20. stoljeća cijela porodica Kulenović posjeduje uvjerljivo najveće komplekse begluka i najviše kmetskih selišta u Bosni i Hercegovini (ukupno 3.869 kmetskih selišta, s tim da se zna da je 556 obuhvatalo površinu od 43.485,461 dunum).

Kotar	Obradiva zemlja	Neobradiva zemlja	Ukupno
Bosanska Dubica	2.121,34	7.120,41	9.241,75
Bosanski Petrovac	4.121,6	36.637,202	40.758,802
Glamoč	429	7658	8.087
Jajce	764,064	3.781,421	4.545,485
Ključ	52	2622	2.674
Prnjavor	370,72	330,74	701,46
Sanski Most	0,85	2.551,08	2.551,93
Varcar Vakuf	21	1.741	1.762
<i>Ukupno</i>	<i>7.880,574</i>	<i>62.441,853</i>	<i>70.322,427</i>

Tabela: Begluci porodice Kulenović

Kada se, međutim, detaljnije istraži posjedovno stanje pojedinih njezinih ogranaka vidi se da bi se za njihove zemljišne posjede početkom 20. stoljeća u globalu mogla primijeniti ocjena što ju je baron Benko iznio za jednog pripadnika ove porodice – “imućstvene prilike nisu sjajne, ali su solidne”. S obzirom na karakter beglučkih posjeda porodice Kulenović može se pouzdano zaključiti slijedeće:

1. Ogranak Šenigdžić posjedovao je ukupno 7.835,978 dunuma (Džafer-beg i Mustaj-beg, nasljednici Ahmed-bega Kulenovića Šenigdžića, posjedovali su ukupno 5.150,48 dunuma, dok su Ahmed-beg, Ibrahim-beg, Husref-beg, Nura, udata Kapetanović, pa preudata za Uzeira Pašića iz Bosanskog Petrovca i Derviša, udata za Salih-bega Kulenovića Baru, nasljednici h. Husein-bega Kulenovića Šenigdžića, posjedovali 1.784,023 dunuma; Evla Kulenović Šenigdžić, udovica Kulenović Bajbutović te preudata Kulenović Klišević, posjedovala je 901,475 dunuma); ovaj ogranak posjedovao je i 399 kmetskih selišta te još 32 kmetska selišta u suvlasništvu sa ograncima Bara i Vođenica;
2. Ogranak Čovka (Hamdi-beg, Esma i Vasvija, nasljednici Huršid-bega Kulenovića Čovke) posjedovao je 2.505,105 dunuma; Čovke su posjedovale i 96 kmetskih selišta (13 u Prkosima i 83 u Bastasima) te 55 selišta u suvlasništvu sa Bajbutovićima;
3. Ogranak Alikapetanović posjedovao je ukupno 10.533,223 dunuma begluka (Murat-beg i suvlasnici, nasljednici h. Derviš-bega Kulenovića Alikapetanovića posjedovali su 9.947,299 dunuma, dok su Salih-beg,⁴¹⁰ Mehmedali-beg oženjen, s Eminom Osmanbegović iz Dervente, Derviš-beg, Hamdi-beg, Sidika, udata za Mehmed-bega Kapetanovića, Aziza, udata za Derviša Bahtijarevića, i Nura, udata za Ahmed-bega Kulenovića Šenigdžića, nasljednici Skender-bega Kulenovića, koji je umro oko 1909., posjedovali 1.035,924 dunuma begluka); Alikapetanovići su posjedovali 180 kmetskih selišta te još 15 selišta u suvlasništvu sa Hadžismailbegovićima;

⁴¹⁰ Salih-begov sin kasnije je dobro poznati književnik Skender Kulenović (1910.-1978.).

4. Ogranak Bajbutović posjedovao je 4.810,888 dunuma begluka (Muhamed-beg, zvani Paša-beg,⁴¹¹ h. Osman-begov sin); osim Muhamed-bega ostali predstavnici ogranka Bajbutović nisu imali znatnijih begluka, ali su njihova kmetska selišta bila znatna: ukupno su brojni predstavnici ogranka Bajbutović posjedovali 349 selišta te još 14 selišta u suvlasništvu sa Hadžikadibegovićima, s tim da je i ovdje je jedino Muhamed-beg (Paša-beg) posjedovao 101 selište, dok nijedan od ostalih predstavnika nije posjedovao iznad 50 selišta;
5. Ogranak Bukovača posjedovao je 12.313,215 dunuma begluka (Muhamed-beg, sin umrlog Malić-bega Kulenovića Bukovače); Muhamed-beg je spadao u red Kulenovića sa najvećim zemljišnim kompleksima, jer je osim prostranih begluka posjedovao još 260 selišta, koji su se, kao i begluci, najznačajnijim dijelom nalazili na prostoru Drvara (119 selišta u Drvaru, 64 u Štrbcima malim i 51 u Bukovači, dok su selišta u ostalim mjestima bila sporadična);
6. Ogranak Hadžikadibegović posjedovao je 3.534,424 dunuma begluka (braća Omer-beg zvani Paša-beg, Ibrahim-beg i Husein-beg, sinovi umrlog Mustaj-bega Kulenovića Hadžikadibegovića, posjedovali su 1.266,998 dunuma, Mustaj-begova udovica Čamka posjedovala je 1.315,37 dunuma, Omer-beg Mehmed-begov sin u sssvom vlasništvu imao je 929,636 dunuma dok su Muharem-beg i Hamdi-beg, Husein-begovi sinovi, raspolagali sa svega 22,42 dunuma begluka); ovaj ogranak 1918. posjedovao je 93 kmetska selišta;
7. Ogranak Haračlije raspolagao je malim kompleksima begluka (jedino je Zumra Kulenović Haračlija raspolagala sa 2.278,830 dunuma begluka u katastarskoj općini Vlaškovci – kotar Bosanska Dubica), a njegovi predstavnici 1918. posjedovali su ukupno 211 kmetskih selišta (Ahmed-beg i Osman-beg

⁴¹¹ Potomci ovog Muhamed-bega (1868.-1926.) su sinovi Mustaj-beg, Ahmed-beg, Smail-beg, Ali-beg i kasnije poznati političari dr. Džafer-beg i dr. Osman-beg Kulenović te kćerke Ajiše-hanuma i Zumret-hanuma.

Kulenović Haračlija, sinovi Mahmud-bega Kulenovića, posjedovali su ukupno 42 selišta, Jasim-beg, sin Mahmud-bega Kulenovića Haračlije, posjedovao je 16 selišta u svom vlasništvu i još 4 u suvlasništvu sa nasljednicima svog brata Osman-bega,⁴¹² a Osman-begovi nasljednici imali su u svom vlasništvu još 107 kmetskih selišta; nasljednici Halil-bega Kulenovića Haračlije⁴¹³ posjedovali su 15 kmetskih selišta, a Devla rođena Kulenović, udovica iza Ibrahim-bega Kulenovića Haračlije, raspolagala je sa 27 selišta;

8. Ogranak Suhaja (Ali-beg i Mustaj-beg, sinovi Murat-bega Kulenovića Suhaje) posjedovao je 6.578,708 dunuma begluka, kao i 134 kmetska selišta;
9. Ogranak Sulejmanbegović (Malić-beg⁴¹⁴ i Husein-beg⁴¹⁵, Hasan-begovi sinovi) posjedovao je 753,502 dunuma begluka i 75 kmetskih selišta;
10. Ogranak Vođenica posjedovao je 5.490,286 dunuma begluka (Omer-beg ili Osman-beg, Fatima, udata za Mustaj-bega Kulenovića Robinjića u Bosansku Krupu, Emina i Aiša,

⁴¹² Osman-begovi nasljednici su Mehmed-beg (umro 1908., naslijedili ga udovica Čelebija Filipović, sin Hasan-beg, koji je umro iste godine kad i njegov otac, i kćerka Makbula, udata za Husein-bega Krupića) i Malić-beg (Malić-begova djeca su sinovi Mahmud, Muhamed, Adem, Mujo, Sulejman, Osman i kćerke Fatima i Džehva udata, Ćorović).

⁴¹³ Nasljednici Halil-bega Kulenovića su Mehmed-beg (rođen 1860., koji je imao jednu kćerku), Muhamed-beg, Gospa, udata za Husein-ef. Demirovića, i Adem-beg, koji je odselio u Banju Luku i imao sinove Osman-bega, Đul-bega i Halil-bega).

⁴¹⁴ Malić-beg Kulenović Sulejmanbegović bio je oženjen s Pašom Kulenović, umro je 20. 11. 1918., a naslijedili su ga sin Mahmud-beg (umro 16. 3. 1919., ostavivši iza sebe udovicu Čamku Kulenović, rođenu Kapetanović, sinove Mehmeda, Asima i Tahira, te kćerke Nuru i Raziju), Ahmed-beg, Mehmed-beg i kćerka Vasva, udata za Omer-bega Kulenovića.

⁴¹⁵ Husein-beg umro je 10. 3. 1919., a naslijedili su ga udovica Almasa, rođena Kulenović Bajbutović, sinovi Derviš-beg i Jusuf-beg, i kćerke Hašida, udata za Koči-bega Ibrahimpašića, Sejda, udata Filipović i Iza, udata Bišćević iz Sanski Most.

djeca umrlog Smail-bega Kulenovića Vođenice, posjedovali su 1.059,133 dunuma begluka, dok su Osman-beg, Jakub-beg, Hanifa, udata za Ibrahim-bega Kulenovića Hadžismailbegovića – umrla 17. 10. 1918., – Derviša, udata za Derviš-bega Kulenovića Hadžismailbegovića i Aziza – sve djeca umrlog Omer-bega Kulenovića Vođenice, posjedovali 4.711,642 dunuma begluka); ogranak Vođenica posjedovao je i 296 kmetskih selišta (nasljednici Smail-bega Kulenovića Vođenice posjedovali su 1918. uz navedene begluke samo jedno selište, Omer-begovi nasljednici osim navedenih begluka još 127 kmetskih selišta, nasljednici Murat-bega Kulenovića Vođenice⁴¹⁶ nisu posjedovali značajnije komplekse begluka, nego samo 131 kmetsko selište, Hamza-beg (rođen 1856.) Ibrahim-begov sin, posjedovao je 27 kmetskih selišta, a Zubejda, rođena Kulenović Vođenica, udata za Sulejman-bega Hadžibegovića u Kopčice kod Bugojna, posjedovala je 10 selišta);

11. Značajne komplekse begluka imao je i ogranak Kulenovića koji je živio u Travniku (Ahmed-beg Kulenović⁴¹⁷ posjedovao je 3.641,005 dunuma begluka u kotaru Jajce, Ibrahim-beg⁴¹⁸ 1.093,15 dunuma begluka u Smoljanima, Lastvi i Krnjeuši, a h. Mehmed-beg i Malić-beg posjedovali su 2.513,900 dunuma begluka u katastarskoj općini Gunjevci); Ahmed-beg je imao i 45 kmetskih selišta, a Ibrahim-beg 59 kmetskih selišta;
12. Od predstavnika porodice Kulenović iz Jajca znatnijim zemljišnim kompleksima ističe se Mahđul-beg, h. Alaj-begov sin

⁴¹⁶ Murat-beg Kulenović Vođenica umro je 1899., bio je oženjen s Pašom Hadžiselimbegović, a naslijedilo ga je pet kćeri, od kojih znamo za tri: Almasa, udata za Omer-bega Kulenovića Hadžikadibegovića, Muhamed-begovog sina, Almasa, udata za Sulejman-bega Filipovića u Ključ, i Nura (umrla 27. 4. 1918.) udata za Omer-bega zvanog Paša-beg Kulenovića Hadžikadibegovića.

⁴¹⁷ Ahmed-beg imao je tri sina: Hidajet-beg (umro 1936.), Mustaj-beg i Ali-beg, te dvije kćeri: Hibija, udata za Mahmut-bega Eminagića, i Zarifa, udata za Smail-bega Eminagića.

⁴¹⁸ Ibrahim-beg imao je sina Muharem-Malik-bega i dvije kćerke: Nimeta i Nisveta, udata Miralem u Bugojno.

iz Zaskoplja, koji je posjedovao 904,48 dunuma begluka (od toga 320,954 dunuma obradive i 583,526 dunuma neobradive zemlje); osim toga, može se veoma precizno odrediti 67 kmetskih selišta koji su vlasništvo ovog ogranka porodice Kulenović (Mahdul-beg i Mustaj-beg,⁴¹⁹ h. Alaj-begovi sinovi iz Jajca, i nasljednici h. Sulejman-bega Kulenovića⁴²⁰);

13. Među predstavnicima porodice Kulenović koji su 1918. posjedovali znatnije komplekse begluka spominju se još Ahmed-beg i Mustaj-beg, sinovi Sulejman-bega Kulenovića iz Bosanskog Petrovca, koji su posjedovali 1.098,244 dunuma u Prkosima, kao i Mustaj-beg Kulenović, Sulejman-begov sin iz Kulen Vakufa u čijem vlasništvu je bilo 4.157 dunuma, od čega je 2.395 u kotaru Glamoč, a 1.762 u kotaru Varcar Vakuf; za ove predstavnike porodice u povijesnim izvorima se ne navodi dodatak uz prezime, pa nije moguće odrediti kojem ogranku pripadaju;
14. Među predstavnicima porodice Kulenović bilo je onih za koje se ne može utvrditi da li su 1918. imali begluke i koliko su ih imali, već su utvrdiva samo kmetska selišta: Ibrahim-beg Kulenović

⁴¹⁹ Mustaj-begov sin Mehmed-beg, koji je poslije Prvog svjetskog rata živio u Sarajevu, tražio je da se njemu isplaćuju odštete za selišta koja su pripadala i njegovom amidži Mahdul-begu. Inače, Mustaj-begov i Mahdul-begov otac, h. Alaj-beg, imao je još dvojicu sinova (Selim-bega i Ali-bega, koji je umro 1919.). Dvor h. Alaj-bega Kulenovića opisivao je Ivan Kukuljević u svom *Putovanju* 1857. godine: "Nedaleko od Jezera, na kraju jezera stoji na visokoj stijeni Zaslapije, ljetni dvor Hadži Alajbega Kulenovića iz kojega se vidi po čitavom jezeru. Krasan položaj, ali tužan pogled, jer je naokolo sve pusto i mervto. Sve sama gora bez kuće i stana, bez poljah i baščah, a onaj bieli dvor čini se da ne služi za stan mirna i miroljubiva čovjeka, već za gnjezdo grabežljiva orla što tu vriebla na svoj plien. Da je ovaj predjel u drugoj zemlji, bio bi na glasu po čitavome svijetu, a sada nitko za njega ni ne zna." Inače, u Jajcu, u donjem gradu, ovaj h. Alaj-beg imao je noviju kulu. (I. Kukuljević: *Putovanje*, str. 67-68, 79.)

⁴²⁰ H. Sulejman-begovi nasljednici su Mehmedali-beg, Fahri-beg, koji je živio u Travniku, Čamka, udata za Sadika Stamboliju u Sanski Most, Vasvija, udata za Ahmed Sadik-ef. Mustajbegovića u Sarajevo, i Almasa, udata za Hamza-bega Ajanovića u Tešanj).

Begefendić – rođen 1865., Mehmed-begov sin, oženjen s Aišom, kćerkom Sulejman-bega Kulenovića iz Kliševića – posjedovao je 50 kmetskih selišta, ogranak Robinjić posjedovao je 64 kmetska selišta, ogranak Bara posjedovao je ukupno 107 kmetskih selišta (nasljednici Omer-bega,⁴²¹ Murat-bega⁴²², Ali-bega⁴²³ i Jusuf-bega⁴²⁴ Kulenovića Bare), ogranak Kulenović Bešlagić raspolagao je sa ukupno 50 kmetskih selišta (Hava, rođena Kulenović Bešlagić, udata za Ahmed-bega Kulenovića Begefendića, Muhamed-beg, sin Mahmud-begov, i Omer-beg, sin Mustaj-begov), ogranak Hadžismailbegović posjedovao je 37 selišta (Ahmed-beg, sin Mehmed-begov; Ibrahim-beg i Ali-beg, sinovi Omer-begovi, te Muharem-beg i Malić-beg, sinovi Mustaj-begovi), ogranak Idrizbegović posjedovao je 64 kmetska selišta (Muhamed-beg, oženjen s Almasom, kćerkom Paša-bega Kulenovića Bajbutovića, umro 29. 11. 1920., i Ibrahim-beg, sinovi Mustaj-bega Kulenovića Idrizbegovića iz Bosanskog Petrovca), dok je ogranak Klišević raspolagao sa 284 kmetskih selišta, ali nijedan predstavnik ogranka Klišević nije 1918. imao više od 100 kmetskih selišta; za ostala kmetska selišta koja su pripadala porodici Kulenović može se utvrditi ime vlasnika, ali ne i iz kojeg je ogranka.

Iz ovog pregleda može se jasno uočiti da je porodica Kulenović imala velike zemljišne posjede, ali s obzirom na njezinu razgranatost, među Kulenovićima 1918. ne pojavljuje se znatniji broj predstavnika za koje bi se moglo zaključiti da su u svojim rukama sačuvali velike

⁴²¹ Omer-begov sin Salih-beg (bio je oženjen s Dervišom Kulenović Šenigdžić) umro je 16. 2. 1919., a naslijedili su ga sinovi Bakir, Husein i Rifat, te kćerke Razija i Vasvija.

⁴²² Murat-beg bio je oženjen s Almasom Biščević i imao je tri sina: Mehmed-bega, Hamdi-bega i Džafer-bega.

⁴²³ Ali-beg bio je oženjen s Halimom Hadžić, a imao je dva sina: Malića i Ahmeda te kćerku Sejidu.

⁴²⁴ Jusuf-beg bio je oženjen s Fatimom Kurbegović, a imao je dva sina: Rašida i Mehmedaliju i kćerku Vasviju.

zemljišne posjede. Izuzetak su Džafer-beg i Mustaj-beg, nasljednici Ahmed-bega Kulenovića Šenigdžića, koji su posjedovali ukupno 5.150,48 dunuma begluka i 286 kmetskih selišta, Murat-beg i suvlasnici, nasljednici h. Derviš-bega Kulenovića Alikapetanovića koji su posjedovali 10.533,223 dunuma begluka i 92 kmetska selišta, Muhamed-beg, zvani Paša-beg, sin h. Osman-bega Kulenovića Bajbutovića koji je raspolagao sa 4.810,888 dunuma begluka i 101 kmetskim selištem, Muhamed-beg, sin umrlog Malić-bega Kulenovića Bukovače u čijem vlasništvu je bilo 12.213,215 dunuma begluka i 260 kmetskih selišta, Ali-beg i Mustaj-beg, sinovi Murat-bega Kulenovića Suhaje vlasnici 6.578,708 dunuma begluka i 134 kmetskih selišta, te nasljednici Omer-bega Kulenovića Vođenice kojima je pripadalo 4.711,642 dunuma begluka i 127 kmetskih selišta. Ostali predstavnici porodice Kulenović 1918. godine spadali su u red onih begova koji su svoju egzistenciju mogli zasnivati ne više samo na zemljišnim posjedima, koji su već bili usitnjeni, nego na trgovini (najčešće su to manje trgovine mješovitom robom).

LJUBOVIĆ

Prema narodnoj predaji, koju su zabilježili Kosta Hörmann i Lajos Thalloczy, porodica Ljubović prvobitno se prezivala Zaimović, a Ljubovićima su se prozvali po supruzi ("ljubi") Ahmed-bega Zaimovića iz Nevesinja, sudionika u Kandijskom ratu (1645.-1669.).⁴²⁵ Nije, međutim, sasvim sigurno da li se radi baš o Ahmed-begu ili nekom drugom predstavniku ove porodice. Bašagić spominje Osman-bega Ljubovića, sina Omer-čelebijina iz Herceg-Novog, koji je, čim se oženio, otišao u Kandijski rat, tamo proveo 20 godina, kada je ga je zamijenio sin, koji se u međuvremenu rodio i dorastao za

⁴²⁵ O ovoj predaji opširnije vidi u: Kosta Hörmann: *Narodne pjesme Bošnjaka*, I, Sarajevo 1996, str. 778-781.

rat.⁴²⁶ Inače, sredinom 18. stoljeća kao značajan pripadnika porodice Ljubović spominje se i h. Ali-beg Ljubović, koji je 1768. i 1773. bio muteselim u Hercegovini.⁴²⁷ U austrougarskom vremenu zapaženi su i Jusuf-beg i Derviš-beg Ljubović, koji su se posebno isticali u protuaustrijskim političkim aktivnostima.⁴²⁸ Zanimljivo je spomenuti da su Ljubovići, “stari bezi iz Dabra kod Nevesinja, prilikom seljenja u Tursku prodavali (su) svojim kmetovima čifluke za jeftinije novce nego su im drugi nudili” čime je u ovom mjestu nastao znatan broj slobodnih seljaka.⁴²⁹

Pripadnici porodice Ljubović veoma su se razgranali po Bosni, tako da ih je krajem 19. stoljeća bilo u Bijeljini, Jajcu, Travniku, Konjicu, Stocu, Bileći, Nevesinju, a početkom 20. stoljeća proširit će se i na ostale krajeve Bosne (Gradačac i drugdje). Njihovi zemljišni posjedi sastojali su se od velikog broja kmetskih selišta, koja su bila najznačajnijim dijelom koncentrirana u kotaru Nevesinje, ali su, kao i većina ostalih selišta u Hercegovini, obuhvatala malu površinu.

⁴²⁶ Osman-beg bavio se poezijom. “Naročito su mu lijepe pjesme koje je slao s Krete, kad su Turci opsjedali Kandiju.” Pjesničko mu je ime Hilmi. (S. Bašagić: *Znameniti Hrvati*, str. 27, 54, 71). O ubistvu Osman-begovog oca, Omer-čelebije, i djeda, h. Sulejman-bega Ljubovića, koje je 1628./29. pogubio bosanski valija Abaza Mehmed-paša (kod Bašagića, očito štamparskom pogreškom, navodi se da se to desilo 1138./1725.) vidi u: Muvekkīt: *Povijest Bosne*, II, str. 280-283. Muvekkīt za njih kaže da su “iz stare ugledne obitelji u nahiji Novi”. Usporedi S. Bašagić: *Kratka uputa*, str. 63 - 64. Mustaj-beg Ljubović, koji je izbjegao pogubljenje, ali mu je čitavo imanje oduzeto, prije toga je bio bosanski defterdar i “nadugo je slovio radi junaštva i bogatstva”. Krajem osmanske vladavine i pred ulazak austrougarskih trupa u Bosnu “najbogatiji i najznatniji Ljubović” bio je jedan drugi Osman-beg, onaj iz Odžaka kod Nevesinja. (Risto T. Proroković: *Buna 1874. i ustanak u Hercegovini 1875. god.* Beograd 1902, str. 175.)

⁴²⁷ S. Bašagić: *Znameniti Hrvati*, str. 8. (Bašagić se poziva na Muvekkītovu *Povijest*, ali u objavljenom prijevodu Muvekkītove *Povijesti* ovaj Ali-beg se ne spominje).

⁴²⁸ M. Hadžijahić: *Od tradicije do identiteta*, str. 167-168.

⁴²⁹ Srpska riječ, br. 159, 27. 7. (8. 8.) 1910.

Kotar	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta	Oranice	Šume	Livada	Ostalo	Ukupno
Bijeljina	23		23					
Bileća	51	3	48	24,53	436,93	1,54	354,12	817,12
Bosanska Gradiška	32		32					
Konjic	3		3					
Kotor-Varoš	1		1					
Ljubinje	3	1	2					5,63
Ljubuški	19		19					
Nevesinje	404	71	333					4.001,83
Stolac	59		59					
Travnik	4		4					
Ukupno	599	75	524	24,53	436,93	1,54	354,12	4.824,58

Tabela: Kmetska selišta porodice Ljubović

Od ukupno 404 selišta u kotaru Navesinje, poznata je površinu za svega 71 selište (4.001,83 dunuma). Najgušća koncentracija selišta u kotaru Nevesinje bila je u općini Lukavac (97 selišta, od čega je devet obuhvatalo površinu od 224,29 dunuma), a zatim u općinama Odžak (81 selište, od čega je 16 obuhvatalo površinu od 982,69 dunuma), Slivlje (44 selišta, od čega je 18 selišta obuhvatalo površinu od 1.340,41 dunuma), Udrežnje (39 selišta, od čega su tri obuhvatala površinu od 388,1 dunum), Grabovica (31 selište, od čega su dva selišta obuhvatala površinu od 138,66 dunuma), Biograd (24 selišta, od čega je 11 selišta obuhvatalo površinu od 724,48 dunuma), Bratač (13 selišta, od čega je 11 selišta obuhvatalo površinu od 197,4 dunuma), Kolečko (16 selišta), Ljeskov Dub (13 selišta), Trusina (12 selišta), Žiljevo i Zalom (po 11 selišta), Kruševo i Hatelji (po četiri selišta) Bijenja (dva selišta), Krekovi i Zovi Do (po jedno selište). Mada broj selišta upućuje na zaključak da je porodica Ljubović pripadala gornjem zemljoposjedničkom begovskom sloju, zbog razbijenosti posjeda na niz domaćinstava, i zbog nepostojanja nijednog domaćinstva koje posjeduje preko 50 kmetskih selišta 1918. godine, ovoj porodici početkom 20. stoljeća stvarno je ostao još jedino odsjaj nekadašnje begovske slave.

MIRALEM

Porodica Miralem, prema porodičnoj predaji, došla je u Bosnu iz Jemena i nastanila se u Jemanliće (naselje u blizini Donjeg Vakufa).⁴³⁰ Iz ove porodice poteklo je nekoliko paša, a jedan od njih je Mehmed-paša Miralem, koji je 1775. kraće vrijeme zastupao bosanskog valiju, u novembru 1789. postao je bosanski vezir, ali je tu dužnost obavljao samo mjesec dana. Umro je u Donjem Vakufu 1800., a sahranjen je u tzv. Miralem-pašinom turbetu u haremu Mejtaš ili Miralemove džamije u Gornjoj Varoši, najstarijem dijelu Donjeg Vakufa.⁴³¹

Inače, predstavnici ove porodice već na početku austrougarske vladavine sukobili su se sa austrougarskom vojskom: u velikoj bici kod Jajca 7. 8. 1878. godine Džafer-beg Miralem bio je na čelu jednog odreda iz Donjeg Vakufa,⁴³² a u narednom razdoblju isticali su se Muharem-beg Miralem, oženjen sa sestrom Lutvi-bega Bašagića iz Nevesinja, te Derviš-beg Miralem, koji se na prijelazu 19. i 20. stoljeća posebno istaknuo u političkom konfrontiranju austrougarskoj upravi.⁴³³ Već od 1895. pojavljuje se u krugu opoziciono nastrojenih begova Travničkog okruga koji su se okupljali oko Muharem-bega Teskeredžića. Kasnije se pojavljuje kao potpisnik svih rezolucija vođstva muslimanskog autonomnog pokreta te kao njegov aktivni sudionik. Pritom, osim ovih

⁴³⁰ Ovu predaju autoru je pričala Meliha-hanuma Hafizadić iz Travnika, udata Sarić, po majci iz porodice Miralem.

⁴³¹ Muvekkit: *Povijest Bosne*, I, str. 620-623; M. Mujezinović: *Islamska epigrafika*, II, str. 283, 284.

⁴³² Mihovil Mandić: *Povijest okupacije Bosne i Hercegovine 1878. godine*. Zagreb 1910, str. 44-47.

⁴³³ Derviš-beg rođen je 1860. u selu Jemanlići blizu Donjeg Vakufa. Otac mu se zvao Hasan-beg, a majka je bila sestra Šerif-bega Hafizadića iz Travnika. Kako Šerif-beg nije imao muškog potomstva, smatrao je Derviš-bega kao svog sina pa ga je poslao na školovanje u Istanbul. Derviš-beg se tamo uključio u politički život skupa sa Muharem-begom Teskeredžićem iz Travnika i Ali-begom Sulejmanpašićem iz Vesele kod Bugojna. Kažu da je "imao vazda ►

predstavnik porodice Miralem kao ultramalkontenti iz Bugojna u jednom izvještaju iz 1901. navode se i Salih-beg, Hadži-beg te Ali-beg Miralem.⁴³⁴

Posjedi porodice Miralem nalazili su se najznačajnijim dijelom na prostoru kotareva Bugojno (i to u općinama Vukovsko Gornje i Rilić, danas na prostoru Kupresa), Livno (Šuica) i Varcar Vakuf (Medna).

-
- obzira prema svojim čifčijma. U oskudnim godinama, naročito za vrijeme rata, potpomagao ih je i štitio. Čak im je u vrijeme oskudice dobavljao sjeme iz Hrvatske Slavonije.” Umro je 8. 4. 1933. godine “s prvim proljetnim beharima i lahorima, ranim jutrom, dok je negdje s munara odjekivao treptavi ezan”. (*Dervišbeg Miralem*. Gajret, god. XVII, br. 9, 1. 5. 1933., str. 153-154; *Merhum Derviš-beg Miralem*. Novi behar, br. 22, 15. 5. 1933., str. 311-312.) Salih Kazazović u izjavi 20. juna 1902. za Derviš-bega Miralema kaže da je “ličnost vrlo romantičan karakter tj. onakav čovjek koji vazda mora da govori sam i samo o sebi, iznoseći svoje sićušno mišljenje na vidik kada, budi uzgred rečeno, nije to ni od kakve važnosti. To je čovjek koji hoće da je svugdje; optimus maximus, koji se u svakoj prilici poziva samo na svoj prazni – noblesse i, koji će za ljubav svojih prohtjeva, danas pljunuti na ono, što mu je jučer bilo milo i sveto” (F. Hauptmann: *Borba muslimana Bosne i Hercegovine*, str. 312). Civilni adlatus baron Benko 1909. Derviš-bega Miralema ocijenio je materijalno manje dobro situiranim, ali kao zagriženog protivnika austrougarske uprave. Izabran je 1909. za člana Vakufsko-mearifskog sabora i Benko nije isključivao mogućnost da će Derviš-beg na zasjedanjima Sabora “spremati vladi brojne probleme” (ABiH, ZMF, Präs. 2222/1909). U političkom smislu važio je kao prosrpski orijentiran političar. Do početka 1911. bio je predsjednik Muslimanskog kluba u Bosanskom saboru, kada je, nezadovoljan stvaranjem hrvatsko-muslimanske koalicije, napustio Klub i sa grupom begova (Vasif-beg Bišćević, Salih-aga Kučukalić, Bećir-beg Gradašević i Osman-beg Pašić), obrazovao posebnu političku grupu. (Dž. Juzbašić: *Nacionalno-politički odnosi*, str. 75, 88.) Ova grupa nastavljala je političku suradnju sa Srbima, ali se nije u cijelosti nacionalno izjašnjavala Srbima (Derviš-beg Miralem, koji je bio gorljivi zagovornik suradnje sa Srbima, još u vrijeme borbe za autonomiju, odbijao je da se jezik nazove srpskim i da se kao nastavno pismo u školama upotrebljava isključivo ćirilica. “Time su de facto odbijali nacionalnu identifikaciju Muslimana kao Srba”) (Dž. Juzbašić: *Nacionalno-politički odnosi*, str. 89.)

⁴³⁴ ABiH, ZMF, Präs.1167/1901.

Beglučka zemljišta obuhvatala su ukupnu površinu od 56.941,23 dunuma, od čega u kotaru Bugojno 46.691 dunum i u kotaru Sanski Most 10.250,23 dunuma (u mjestima Tomina i Todovi).

Kotar	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta	Oranice	Šume	Livada	Ostalo	Okupno
Bosanski Petrovac	26		26					
Bugojno	177	6	171	296,007	14,65	245,4	40,98	597,037
Duvno	29		29					
Jajce	5		5					
Kotor Varoš	11		11					
Livno	160	61	99	1.184,58	770,33	4.939,078	186,703	7.080,691
Prozor	4		4					
Travnik	5	1	4					
Varcar Vakuf	70		70					
Ukupno	487	68	419	1.480,587	784,98	5.184,478	227,683	7.677,728

Tabela: Kmetska selišta porodice Miralem

Isticali su se posjedi Salih-bega Miralema, Derviš-begovog brata, koji je, osim prostranih begluka u kotarevima Bugojno i Sanski Most, raspolagao i znatnim brojem kmetskih selišta, od kojih je neka (u kotaru Bosanski Petrovac) dobio u miraz ženidbom sa Nurom Kulenović Idrizbegović, te posjed nasljednika Halil-bega Miralema (Ali-bega i Muhamed-bega).

MULABEGOVIĆ

Mulabegovići su begovska porodica iz Dervente čiji zemljišni posjedi imaju istu karakteristiku kao i posjedi ostalih begovskih porodica u Derventi: neznatni kompleksi begluka, kmetska selišta koja nisu koncentrirana na jednom mjestu, a – isto tako – početkom 20. stoljeća ne postoje pripadnici ove porodice koji posjeduju iznad 50 kmetskih selišta. Male komplekse begluka ova porodica posjedovala je u Kalenderovcima Srpskim⁴³⁵ i Kostrešu,⁴³⁶ a najveća koncentracija selišta nalazila se u Gradini (gdje su imali 19 selište), dok su selišta u Novom Selu (gdje su 1918. imali 15 kmetska selišta), očito, došla u posjed porodice Mulabegović ženidbenim vezama sa Osmanbegovićima (na isti način do selišta u Novom Selu došli su i Gradaščevići).

Sva ova selišta bila su u kotaru Derventa, osim selišta u Močevcu, koja su se nalazila i kotaru Bosanska Gradiška, a pripadala su izvjesnoj Biseri Hašimliji, koja je bila udata za Ferhad-bega Mulabegovića. Ako, dakle, pretpostavimo da selišta u Močevcu nisu izvorno vlasništvo porodice Mulabegović, tada se može zaključiti kako je ova porodica 1918. godine posjedovala 153 kmetska selišta, ali je za samo sedam selišta u Bišnji Donjoj poznata detaljna struktura i površina.⁴³⁷

⁴³⁵ Smail-beg Mulabegović imao je begluk u katastarskoj općini Kalendorovci Srpski, kotar Derventa, koji je bio šuma. Nakon Prvog svjetskog rata Stevan i Stojan Milaković dobili su 237,400 dunuma zemlje iz sastava tog begluka tvrdeći kako su se oni tim dijelom begluka “uvijek služili te koji su kao kmetovi tuženoga djelomično iskrčili.” (ABiH, AGD, 365/26.)

⁴³⁶ Ferhat-beg u suvlasništvu sa Muhamed-begom Mulabegovićem “i drugovima iz Dervente” imao je begluk u katastarskoj općini Kostreš, kotar Derventa. Dio tog begluka devedesetih godina 19. stoljeća Pejo Mitrović iz Kostreša iskrčio je i kao kmet obrađivao, ali je davao dogovoreni hak begu. Nakon Prvog svjetskog rata to zemljište dodijeljeno je Pejinoj udovici Petri, koja je već imala 92 dunuma svoje zemlje, ranije dodijeljene kao bivše kmetsko selište. (ABiH, AGD, 4623/26.)

⁴³⁷ O sporu što ga je od 1904. protiv svojih kmetova u Bišnji Donjoj vodio Smail-beg Mulabegović vidi u: ABiH, ZMF, opća građa, br. 10900/1910.

Katastarska općina	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta	Oranice	Šume	Livada	Ostalo	Ukupno
Močevci	24		24					
Bišnja Donja	16	7	9	550,21	244,25	0	33,974	828,434
Bišnja Gornja	3		3					
Bukovica	10		10					
Detlak	11		11					
Gradina	19		19					
Kalenderovci Srpski	16		16					
Kalenderovci Turski	6		6					
Klakar Donji	14		14					
Koraće	2		2					
Kostreš	15		15					
Liješće	9		9					
Modran	5		5					
Novo Selo	15		15					
Vinska	12		12					
Ukupno	177	7	170	550,21	244,25	0	33,974	828,434

Tabela: Kmetska selišta porodice Mulabegović

Kmetska selišta porodice Mulabegović nalazila su se sjeverno od Dervente prema Bosanskom Brodu (Kostreš, Koraće, Novo Selo, Vinska, Klakar, Liješće) te jugozapadno i zapadno od Dervente (Kalenderovci, Bišnja, Detlak).

Godine 1918. nijedan pripadnik ove porodice nije posjedovao znatnije zemljišne komplekse:

1. Nasljednici Avdi-bega i Husein-bega Mulabegovića posjedovali su ukupno 17 selišta (šest u Detlaku, šest u Kalenderovcima Turskim i pet u Modranu);
2. Nasljednici Mustaj-bega Mulabegovića⁴³⁸ posjedovali su 59 kmetskih selišta (16 u Bišnji Donjoj, tri u Bišnji Gornjoj, pet u

⁴³⁸ Mustaj-begovi nasljednici bili su Sulejman-beg i Smail-beg. Za ovog Smail-bega, koji je sredinom 1907. tražio kredit od Komercijalne banke u ►

- Detlaku, 19 u Gradini i 16 u Kalenderovcima Srpskim);
3. Salih-beg Mulabegović, Ferhat-begov sin, posjedovao je 14 selišta u Klakaru Donjem;
 4. Derviš-beg, Ferhat-begov sin, posjedovao je pet selišta u Močevcu (kotar Bosanska Gradiška);
 5. Salih-beg i Derviš-beg skupa su posjedovali 41 seliše (tri u Bukovici, devet u Liješću, dva u Koraću, 15 u Kostrešu i 12 u Vinskoj⁴³⁹);
 6. Muhamed-beg, Avdi-begov sin, skupa sa svojim amidžom Muhamed-begom posjedovao je sedam selišta u Bukovici;
 7. Begzada, rođena Osmanbegović, udata za Rifat-bega Mula-begovića, posjedovala je 15 selišta u Novom Selu;
 8. Bisera Hašimlija, udovica iza Ferhat-bega Mulabegovića, posjedovala je 19 selišta u Močevcu (kotar Bosanska Gradiška).

Iz ovog pregleda može se zaključiti kako porodica Mulabegović, premda je kao cjelina posjedovala više od 100 kmetskih selišta, krajem Prvog svjetskog rata ne pripada begovskoj zemljoposjedničkoj eliti.

► Slavonskom Brodu, Uzeir-beg Alibegović kaže da posjeduje dobro imanje, "ali je mnogo dužan". (AS, Alibegović, k. 8, Pismo od 13. juna 1907.)

⁴³⁹ Postoje podaci da je Ferhad-beg Mulabegović početkom austrougarske vladavine naselio neke kmetove u Vinskoj na svoju zemlju i dao im tzv. kmetsko pravo. Tada su, npr., naseljeni kmetovi Stanisavljevići. (*Stenografski izvještaji* o sjednicama Bosanskog sabora god. 1910./11. I zasjedanje, svezak II, Sarajevo 1911., XXVII sjednica, držana 28. oktobra (10. novembra) 1910., str. 82.)

MUSLIBEGOVIĆ

Muslibegovići su begovska porodica iz Nevesinja, a njihovim rodonačelnikom smatra se Musli-beg, brat Redžep-paše iz Nevesinja, pa je, prema tome, ova porodica u dalekom srodstvu sa nevesinjskim Bašagićima.⁴⁴⁰ Ulazili su u red hercegovačkih begovskih porodica za koje Safvet-beg Bašagić veli da ih “begovi ajani nijesu držali sebi ravnima, premda im se uvijek priznavalo plemstvo”.⁴⁴¹ Nisu se posebno isticali u političkom životu, ali su spadali u red krupnijih zemljoposjedničkih porodica. Njihovi zemljišni posjedi početkom 20. stoljeća nalazili su se na prostoru kotareva Mostar, Ljubuški i Nevesinje.

Kotar	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta
Duvno	12		12
Ljubuški	55		55
Mostar	102		102
Nevesinje	41		41
Ukupno	210		210

Tabela: Kmetska selišta porodice Muslibegović

Od svih pripadnika porodice Muslibegović jedino je Ahmet-beg, sin Ibrahim-bega Muslibegovića iz Mostara, spadao u red velikih zemljišnih posjednika (posjedovao je ukupno 115 selišta, od čega je

⁴⁴⁰ Musli-beg poginuo je u Drobnojaci 1703. godine. (S. Bašagić: *Znameniti Hrvati*, str. 63.)

⁴⁴¹ U ovu grupu begova Bašagić je svrstao hercegovačke begove Muslibegoviće, Ljuboviće i Pašiće iz Nevesinja, Velagiće iz Blagaja kod Stoca, Lakišiće, Bakamoviće i Alajbegoviće iz Mostara, Muratbegoviće iz Dubrava kod Stoca. (Nedatirano pismo S. Bašagića upućeno “preuzvišenom prijatelju” /L. Thalocyju ?/ u porodičnoj arhivi Bašagića u Sarajevu. Fotokopija u posjedu autora).

66 u kotaru Mostar, 43 u kotaru Ljubuški i sedam u kotaru Nevesinje). Neki pripadnici ove porodice bavili su se trgovinom, a nakon Prvog svjetskog rata Smail-beg Muslibegović, Derviš-begov sin, bio je trgovac u Sarajevu.

PAŠIĆ

PAŠIĆI (BIJELJINA)

Bijeljinski begovi Pašići vode porijeklo od zborničkih Fidahića, a prezime Pašić dobili su po Ali-paši Fidahiću, kapetanu Zborničke kapetanije početkom 19. stoljeća i prijatelju Husein-bega Gradaševića, s kojim je 1832. prebjegao u Slavoniju, a odatle u Istanbul. Godine 1835. vratio se u Bosnu, ali ne u Zbornik, nego u Bijeljino, gdje je živio do 1840., kada je prognan na Kipar, gdje je 1845. umro. U Bijeljini je sagradio prostranu kuću, a njegovi potomci prozvali su se Pašićima.⁴⁴² U doba austrougarske vladavine predstavnici ove porodice igrali su i u društvenom i u političkom smislu važnu ulogu. Bili su uglavnom opoziciono politički orijentirani. Posebno su značajni Osman-beg Pašić, koji je bio zastupnik u Bosanskom saboru, zatim Ali-beg,⁴⁴³ Derviš-beg, Haki-beg i Zija-beg Pašić.

⁴⁴² H. Kreševljaković: *Kapetanije*, str. 203.

⁴⁴³ Ali-beg Pašić bio je jedan od vodećih begova u Bijeljini. U jednom izvještaju kotarski predstojnik okarakterizirao ga je kao čovjeka koji je u političkom smislu stalno igrao dvostruku igru. Tu i tamo činio je ustupke vlastima, iskazujući se lojalnim Vladi, ali je kotarski predstojnik stekao uvjerenje da pripada radikalnoj opoziciji, tim prije što su njegovi prijatelji Derviš-beg i Osman-beg Pašić, Muharem-beg Salihbegović, Zija-beg Salihbegović i neki drugi koji su se izjašnjavali kao Srbi muslimanske vjeroispovijesti i održavali pritom čvrste kontakte sa tamošnjim radikalnim srpskim strankama. Omer-beg Salihbegović, "šef ove brojne begovske porodice", uložio je puno truda da odvрати Pašiće od takvog ponašanja i mišljenja, ali je to bilo bezuspješno, pa je sam Omer-beg morao kapitulirati i čak se približiti Ali-begu Pašiću, što je ►

Posjedi porodice Pašić nalazili su se, uglavnom, na prostoru kotara Bijeljina. Karakteristika njihovih zemljišnih posjeda su prostrani begluci i velika koncentracija kmetskih selišta. Osim općih podataka, ne raspolažemo podacima o preciznoj strukturi begluka: Ali-beg Pašić, Jusuf-begov sin, posjedovao je 5.473 dunuma begluka, dok je Osman-beg, Muhamed-begov sin, posjedovao 2.998 dunuma begluka.⁴⁴⁴ Pritom, dio Ali-begovog begluka nalazio se sigurno u Smiljevcu i Batkoviću,⁴⁴⁵ dok je dio Osman-begovog begluka bio u katastarskoj općini Bijeljina (oranica zvana Grmic površine 511,020 dunuma je sredinom 1920. gruntovno prepisana na Osman-begovu djecu)⁴⁴⁶ i u Kovanluku (Pero i Marko Lukić iz Kovanluka pokušali su nakon Prvog svjetskog rata dobiti 36,800 dunuma ovog begluka, ali nisu uspjeli, “jer nemaju 10-godišnji uvjet”).⁴⁴⁷ Osim Ali-bega i Osman-bega Pašića, begluke su imali još i h. Muharem-beg, Ahmed-begov sin (u katastarskoj općini Čađavica Gornja 36,310 dunuma h. Muharem-beg je prodao Mići Todoroviću),⁴⁴⁸ dok je dio begluka u Crnjelovu pripadao Ahmed-begu Pašiću.⁴⁴⁹ Pašići su imali i begluk u Velinom Selu (42,335 dunuma begluka u vlasništvu Mehmedali-beg Pašića nakon Prvog svjetskog rata tražio je Milan Gligić iz Velina Sela).⁴⁵⁰ Haki-beg Pašić iz Bijeljine imao je beglučke posjede u katastarskoj općini Bijeljina, što nam je poznato na osnovu činjenice da je Salko Ćatić iz Bijeljine nakon Prvog svjetskog rata tražio jednu Haki-begovu njivu zvanu Ciganlija, površine 63,800 dunuma, “jer je radi od 1901. u kmetstvu

-
- još više ojačalo begovsku partiju. (ABiH, ZMF, Präs. 381/1903; O djelovanju Osman-bega Pašića vidi također: ABiH, ZMF, Präs. 905/1906; ABiH, ZMF, Präs. 1162/1909.)

⁴⁴⁴ ABiH, AGD, k. 59, Alfabetски imenik veleposjednika u Bosni i Hercegovini.

⁴⁴⁵ *Bošnjak*, br. 35, 6. 9. 1909, str. 5.

⁴⁴⁶ ABiH, AGD, 4964/22.

⁴⁴⁷ ABiH, AGD, 13581/26.

⁴⁴⁸ ABH, AGD, 19718/23.

⁴⁴⁹ ABiH, AGD, 12801/25.

⁴⁵⁰ ABiH, AGD, 19903/26; ABiH, AGD, k. 136.

sličnom odnosu”.⁴⁵¹ Jusuf-beg Pašić imao je begluk u selu Glogovcu, kotar Bijeljina.⁴⁵²

Za razliku od begluka, struktura kmetskih selišta ove porodice poznata je mnogo detaljnije.

Katastarska općina	Ukupno selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta	Oranica	Šuma	Livada	Ostalo	Ukupno
Čardačina	10	10	0	170,85	1,6	0	13,22	185,67
Batković	43	43		89,59	100,75	1,5	11,5	2.371,88
Bogutovo Selo	1		1					
Crnjelovo Gornje	9	9		365,58	151,62	84,78	104,31	706,29
Glogovac	96	96		819,06	516,5	0	239,26	3.850,01
Golo Brdo	10	9	1					475,1
Kovanluk	15	15		758,42	343,01	0	98,83	1.200,26
Magnojevići	211	211						18.081,01
Međaši	31	30	1	1.132,58	108,89	14,7	673,27	1.929,44
Modran Srpski	124	124						6.197,622
Popovi	29	12	17	907,59	188,01	0	241,24	1.336,84
Svinjarevac	28	18	10	724,79	237,09	0	56,37	2.350,17
Velino Selo	149	107	42	4.407,277	1.553,38	26,15	572,11	6.558,917
Vršani	1		1					
Brezovo Polje	1		1					
Sižje	2		2					
Trnova Srpska	35	35						2.019,9
Ukupno	795	719	76	9.375,737	3.200,85	127,13	2.010,11	47.263,109

Tabela: Kmetska selišta porodice Pašić iz Bijeljine

⁴⁵¹ ABiH, AGD, br. 3729/25.

⁴⁵² ABiH, AGD, 2116/29.

I ovdje se ponavlja pravilo uočeno i kod ostalih begovskih porodica: kmetska selišta u pravilu se nalaze tamo gdje i begluci. Od ukupno 795 kmetskih selišta koja su se 1918. nalazila u posjedu ove porodice, 757 nalazilo se u kotaru Bijeljina, 35 u kotaru Zvornik (u Trnovi Srpskoj), jedno u kotaru Brčko (u Brezovom Polju) i dva u kotaru Gračanica (u mjestu Sižje). Od 757 selišta u kotaru Bijeljina, poznata je struktura za 684 selišta, koja su obuhvatala ukupnu površinu od 45.243,209 dunuma (prosječno po jednom selištu 65 dunuma).⁴⁵³ Najveća koncentracija selišta ove porodice nalazila su se u Magnojeviću (211), zatim u Velinom Selu (149) i u Modranu Srpskom (124). Za svih 35 selišta u kotaru Zvornik (u mjestu Trnova Srpska) poznata je površina (2.019,9 dunuma), tako da je od ukupno 797 selišta poznata površina za 719 i iznosi 47.263,109 dunuma. Takva struktura kmetskih selišta uvrštava porodicu Pašić u vrh bosanske begovske zemljoposjedničke elite.

Pojedinačno gledano, raspodjela zemljišta po članovima porodice izgledala je ovako:

1. Derviš-beg Pašić iz Bijeljine posjedovao je ukupno 22 selišta (deset u Golom Brdu, površine 475,1 dunum i deset u Svinjarevcu površine 1.331,92 dunuma te dva selišta u mjestu Sižje – kotar Gračanica);
2. Hasan-beg, Ali-begov sin, posjedovao je ukupno 32 selišta (četiri u Čardačinama, površine 93,1 dunuma, 14 u Batkoviću, površine 1.145,79 dunuma i 12 u Glogovcu površine 488,95 dunuma; pritom je dva selišta u Batkoviću (površine 106,5 dunuma) dijelio napola sa Zilha-hanumom Pašić, udatom Gradašćević, preudatom Salihbegović, i Nuri-hanumom, udatom za Ragib-bega Džinića u Banju Luku);
3. Jusuf-beg, Ali-begov sin, posjedovao je 24 selišta u Glogovcu površine 1.198,01 dunum;
4. Hamdi-beg, Ali-begov sin, posjedovao je ukupno 32 selišta (šest u Čardačini, površine 92,57 dunuma, i 26 selišta u Glogovcu,

⁴⁵³ Za većinu selišta ove porodice postoje samo podaci o ukupnoj površini, a ne i o tome koliko je od toga otpadalo na oranice, šume, livade i sl.

- površine 1077,18 dunuma);
5. Husein-beg, Ali-begov sin, posjedovao je ukupno 27 selišta (23 selišta u Batkoviću, površine 1.022,75 dunuma, dok je četiri selišta u Batkoviću, površine 96,84 dunuma, imao u suvlasništvu sa Zilha-hanumom Pašić, udatom Gradaščević, preudatom Salihbegović, i Nuri-hanumom, udatom za Ragib-bega Džinića u Banju Luku);
 6. Fatima, kćerka Ali-bega Pašića, udata za Hifzi-bega Đumišića, posjedovala je 34 selišta u Glogovcu površine 1.085,87 dunuma;
 7. Nasljednici Omer-bega, Muhamed-begovog sina, posjedovali su ukupno 20 selišta (osam u Kovanluku, površine 565,67 dunuma, jedno u Vršanima i deset u Svinjarevcu te jedno selište u Brezovom Polju);
 8. Osman-beg, Muhamed-begov sin, imao je 36 selišta (sedam u Kovanluku, površine 634,59 dunuma, 21 u Međašima, površine 1.375,1 i osam u Svinjarevcu, površine 1.017,25 dunuma);
 9. Muharem-beg, Ahmed-begov sin, bio je vlasnik devet selišta u Crnjelovu Gornjem, površine 706,29 dunuma;
 10. Sajda, kćerka Rešid-bega Pašić, udata za dr. Ali Kjamil-bega Džinića kao jedini vlasnik imala je ukupno 56 selišta (45 u Velinom Selu, površine 2.804,219 dunuma,⁴⁵⁴ i 11 selišta u Popovu, površine 1.251,33 dunuma);
 11. Haki-beg, sin Mehmedali-bega Pašića, bio je vlasnik 259 selišta (211 u Magnojeviću, površine 18.081,01 dunuma i 37 selišta u Velinom Selu te još pet selišta u Velinom Selu ukupne površine 319,65 dunuma u suvlasništvu sa Mehmedali-begom, Zija-

⁴⁵⁴ Krajem 1917. ili početkom 1918. tu je kao subaša došao Jusuf Smailagić. Krajem 1918. seljaci u Velinu Selu uništili su joj devet vagona koma, pola vagona ispečene rakije, burad i rakijske kace, konak, čardak i sve zgrade, kao i svu hranu. Šteta je procijenjena na 200.000 K. (ABiH, ZVS, Präs. br. 3066/1919, Memorandum Muslimana kotara Bijeljina, 18. 01. 1919.). U februaru 1919. i Jusuf Smailagić žalio se na te pljačke, ali je više žalio što su seljaci opljačkali i njegovu trgovačku radnju u Bosanskoj Rači. Inače, Smailagić je kupovao šljivu i proizvodio rakiju naveliko "i hranio svinje u Velinom Selu kod konaka Sajdehanume Džinić iz Banje Luke" (ABiH, ZVS, Präs. br. 9786/1919.)

begovim sinom, i šest selišta u Velinom Selu u suvlasništvu sa Sajdom, udatom Džinić, kćerkom Rešid-bega Pašića);

12. Mehmedali-beg, Zija-begov sin, ukupno je posjedovao 110 selišta (bio je jedini vlasnik 35 selišta u Trnovi Srpskoj, kotar Zvornik, površine 2.019,9 dunuma, 53 selišta u Velinom Selu, kotar Bijeljina, površine 3.045,327 dunuma, 17 selišta u Popovu i jedno selište u Bogutovom Selu, a u suvlasništvu sa Sajdom, kćerkom Rešid-begovom, udatom Džinić, posjedovao je još tri selišta u Velinom Selu, površine 374,10 dunuma, jedno selište u Popovu, površine 85,51 dunuma);
13. Hifzi-beg, Ibrahim-begov sin, sa dvije trećine i njegova sestra Zumra udata Zulfikarpašić sa jednom trećinom posjedovali su 43 selišta u Modranu, površine 2.151,321 dunuma, dok je Hifzi-begova supruga, Hanifa Ajanović, u miraz donijela deset selišta u Međašima, površine 554,36 dunuma;
14. Sabri-beg, Ibrahim-begov sin, sa dvije trećine i njegova sestra Zumra, udata Zulfikarpašić sa jednom trećinom, posjedovali su 81 selište u Modranu, površine 4.046,301 dunum.

Kao što se iz ovog pregleda može zaključiti, većina pripadnika porodice Pašić iz Bijeljine 1918. spadala je u kategoriju posjednika iznad 50 kmetskih selišta, a Haki-beg Pašić, Mehmedali-begov sin, i Mehmedali-beg, Zija-begov sin, spadali su u kategoriju begova koji su posjedovali iznad 100 kmetskih selišta. U ovu elitu spadaju i Osman-beg Pašić, Muhamed-begov sin, koji je osim 36 selišta posjedovao 2.998 dunuma begluka, te nasljednici Ali-bega Pašića (Hasan-beg, Jusuf-beg, Hamdi-beg, Husein-beg i Fatima, udata za Hifzi-bega Đumišića), koji su uz brojna selišta posjedovali i 5.473 dunuma begluka.

PAŠIĆI (NEVESINJE)

Rodonačelnik nevesinjske porodice Pašić je Mustafa-paša, unuk Redžep-paše Nevesinjca, pa je ova porodica samo ogranak Redžeppašića i, prema tome, ima zajedničko porijeklo sa porodicama Bašagić, Muslibegović i Imširpašić. Pritom, to porijeklo krajem 19. stoljeća još uvijek ih je uvrštavalo u begovski sloj.⁴⁵⁵ Nisu se posebno isticali u političkom i ekonomskom životu Bosne, već su se uglavnom zanimali svojim zemljišnim posjedima. Živjeli su u selu Čajna (Odžak kod Nevesinja). Početkom 20. stoljeća njihovi zemljišni posjedi bili su znatni i obuhvatali su ukupno 175 kmetskih selišta, od čega je 31 u kotaru Bileća (Preraca), 32 u kotaru Gacko (Nadanići – 24, Korita – sedam i Rudopolje – jedno) te 112 selišta u kotaru Nevesinje. Za njihove zemljišne posjede, kao i za većinu ostalih begovskih posjeda u Hercegovini, karakteristično je to da su imali veoma malo begluka. Osman-beg, sin Murat-bega Pašića, piše 1921. da je 1918. skupina bandita napala njegova imanja u selu Čajna, porušila im kuće, a on je sa porodicom pobjegao u Nevesinje da spasi živu glavu. U Nevesinju je živio kao podstanar, a beglučke zemlje imao je malo.⁴⁵⁶

Posjedi nevesinjskih Pašića uglavnom su pripadali nasljednicima Murat-bega Pašića, ali se nijedan pripadnik ove porodice nije posebno isticao s obzirom na veličinu svojih zemljišnih posjeda. Zbog toga je porodica Pašić iz Nevesinja najbolji primjer begovske porodice koja je početkom 20. stoljeća samo zbog svog dalekog porijekla mogla nositi titulu *beg*, a nikako zbog nekog posebnog značaja koji su druge

⁴⁵⁵ S. Bašagić: *Znameniti Hrvati*, str. 63; M. Niškanović: *Porodični korijeni*, str. 61-62.

⁴⁵⁶ Slično je 21. 7. 1921. pisao i Bećir-beg, Osman-begov sin, koji se nakon Prvog svjetskog rata žalio kako je “početkom dana oslobođenja (...) od svojih neprijatelja nevin u Odžaku opljačkan, te mi je sve nepokretno imanje opljačkano, kuća i štale srušene, tako da se sa svojom obitelji u gradu Nevesinju potucam i zadužujem (...). Moja se je zemlja sastojala sva u posjedu kmetskih selišta.” (ABiH, Evidencija, Kl br. 2246.)

begovske porodice imale u austrougarskom razdoblju historije Bosne.

Katastarska općina	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta	Oranice	Šume	Livada	Ostalo	Ukupno
Grabovica	22	9	13					311,1
Koleško	8	8						301,7
Krekovi	1		1					
Odžak	14	7	7					286,62
Rabina	1		1					
Slivlje	6	6						568,41
Udrežnje	42	29	13	59,85	280	0	1.892,45	2.232,3
Zalom	1	1						97,25
Zovi Do	6	6						134,28
Žiljevo	11	11						575,08
Ukupno	112	77	35	59,85	280	0	1.892,45	4.506,74

Tabela: Kmetska selišta nevesinjskih Pašića u kotaru Nevesinje

RESULBEGOVIĆ

Resulbegovići su begovska porodica iz Trebinja koja je od početka 18. stoljeća sve do 1835. obavljala dužnost kapetana Trebinske kapetanije. Bez obzira na različite poglede na porijeklo ove obitelji, ostaje kao nesporna činjenica da je krajem 17. stoljeća utemeljitelj ove porodice, Osman-paša, napustio Herceg Novi i nastanio se u Starom Slanu, blizu Trebinja, gdje je “sagradio kule i konake”.⁴⁵⁷ Osman-paša imao je devet sinova,⁴⁵⁸ a među njima poznata su peterica (Omer, Salih-aga, Arslan, Hasan-beg i Ibrahim-paša). Pritom, najznamenitiji je Ibrahim-

⁴⁵⁷ Vladislav Skarić: *Trebinje u 18. vijeku*. Izabrana djela, III, str. 131-169. Mustafa Busuladžić: *Resulbegovići*. Novi behar, God. XI, broj 7-8, Sarajevo 1937., str. 101-104, br. 9-11, str. 154-156; br. 12, str. 181-183; Mustafa Busuladžić: ►

paša, koji je poslije Banjalučkog boja 1737. postao Kliški sandžak-beg, a jedno vrijeme je obavljao i dužnost zborničkog sandžak-bega. Dok je obavljao ove dužnosti, na mjestu kapetana Trebinjske kapetanije zamjenjivao ga je brat Hasan-beg. Ibrahim-paša (umro 1746.) je imao tri sina: Omer-bega, Sulejman-pašu i Arslan-bega. Omer-beg imao je dva sina: Mustaj-bega i Salih-agu, čiji su nasljednici Resulbegovići Defterdarevići. Sulejman-paša bio je trebinjski kapetan. Njegov unuk je Sabit-paša (umro 1809.), za koga se smatra da je “nakon Osman-paše (...) najznamenitiji Resulbegović”.⁴⁵⁹ Važna je i uloga Hasan-bega, posljednjeg trebinjskog kapetana koji je bio “najmarkantnija politička ličnost Hercegovine u prvoj polu XIX vijeka”,⁴⁶⁰ te h. Haki-bega Resulbegovića, koga ruski putopisac Aleksandar Giljferding sredinom 19. stoljeća opisuje kao velikog fanatika i “hrišćanskog krvopiju”.⁴⁶¹ Od h. Haki-begovih nasljednika treba istaći Abdurahman-bega koji je u austrougarsko doba bio trebinjski kadija, dok su neki drugi pripadnici ove porodice obavljali dužnost trebinjskih gradonačelnika.

Zemljišni posjedi porodice Resulbegović nalazili su se najznačajnijim dijelom na području kotareva Trebinje, Bileća i Gacko te, nešto manje, na prostoru kotareva Stolac i Nevesinje, dok su posjede u kotaru Duvno koji se početkom 20. stoljeća navode kao vlasništvo Resulbegovića dobili u miraz zahvaljujući ženidbenim vezama. Među pripadnicima ove porodice “najveći su posjed imali: Osman-paša, Sabit-paša, Ahmed-beg i Hasan-beg. U selu Baljcima i okolini, Ahmed-beg je imao 300 kuća. To je sve kasnije pripalo Crnoj Gori.”⁴⁶² Krajem Prvog svjetskog rata porodica Resulbegović posjedovala je preko 1.000 kmetskih selišta, pa je – prema tome – spadala u vrh zemljoposjedničke elite. Ne

► *Osman-paša Resulbegović*. Gajret. Kalendar za god. 1939, Sarajevo 1938, str. 275-283.; I. Defterdarević: *Stare listine porodice Resulbegovića*, str. 193-226; H. Kreševljaković: *Kapetanije*, str. 138-142.

⁴⁵⁸ Njegov jedan zet bio je Abdul Fetah, čiji su potomci Fetahagići.

⁴⁵⁹ M. Busuladžić: *Resulbegovići*. Novi behar, br. 9-11, str. 156.

⁴⁶⁰ M. Busuladžić: *Resulbegovići*. Novi behar, br. 12, str. 182.

⁴⁶¹ A. Giljferding: *Putovanje*, str. 40; Usporedi: I. Tepić: *Bosna i Hercegovina u ruskim izvorima*, str. 131.

⁴⁶² M. Busuladžić: *Resulbegovići*. Novi behar, br. 12, str. 183.

raspolažemo podacima o veličini ovih selišta, ali se može pretpostaviti da ona, poput ostalih selišta u Hercegovini, nisu bila velika te da su se većim dijelom sastojala od šuma, šikara i pašnjaka. Najveća koncentracija kmetskih selišta ove porodice bila je u kotaru Trebinje (ukupno 361 selište, od čega ih je najviše u Zupcima – 88, Zagori – 79, Mesarima – 44, Dobromanima – 28), zatim u Bileći (ukupno 173 selišta, od čega je u Zariječju 33, Baljcima 32, Vrpolju 17 i Ljubomiru 16) te u Ljubinju (ukupno 144, od čega je u Kruševici 24, Dračevu 23, Grmljanima 18 i Dubljanima 16).

Kotar	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta
Bileća	173		173
Duvno	168		168
Gacko	26		26
Konjic	2		2
Ljubinje	144		144
Nevesinje	64		64
Stolac	80		80
Trebinje	361		361
Ukupno	1.018		1.018

Tabela: Kmetska selišta porodice Resulbegović

Među posjedima pripadnika porodice Resulbegovića značajni su bili posjedi Seid-begovih nasljednika (1918. posjedovali su ukupno 174 kmetska selišta), zatim nasljednika Abdurahman-bega⁴⁶³ (1918. posjedovali su ukupno 156 kmetskih selišta) i nasljednika Muhamed-bega Resulbegovića (ukupno 135 kmetskih selišta),⁴⁶⁴ kao i posjedi koji su 1918. bili vlasništvo Edhem-bega, Hamzi-begovog sina (ukupno 89 kmetskih selišta). Kako su Abdurrahman-beg, Muhamed-beg i

⁴⁶³ U Thalloczyjevom Popisu on se spominje kao Avdi Rahman-beg.

⁴⁶⁴ Nikola Buconjić zabilježio je jednu zanimljivu priču o ovom Muhamed-begu. (N. Buconjić: *Povijest ustanka*, str. 96-97).

Seid-beg imali puno nasljednika koji su zajednički dijelili naslijeđe, može se s pravom zaključiti kako je najveći zemljoposjednik u porodici Resulbegović krajem Prvog svjetskog rata bio Edhem-beg Resulbegović.

RIZVANBEGOVIĆ

Premda postoje četiri verzije o porijeklu porodice Rizvanbegović, izgleda da je najvjerovatnija ona koja porijeklo ove porodice veže za Ivana Crnojevića, od koga potječu i skadarski Bušatlići i dukađinski (pečki) Mahmutbegovići.⁴⁶⁵ Pritom, Rizvanbegovići na povijesnu pozornicu stupaju sredinom 18. stoljeća i sve do smrti Ali-paše Rizvanbegovića, sredinom 19. stoljeća, imaju odlučujuću ulogu u povijesnim zbivanjima ne samo u Hercegovini nego i u čitavoj Bosni i Hercegovini, te se s pravom smatraju za “jednu od najznamenitijih begovskih porodica u Hercegovini”.⁴⁶⁶ Najznamenitiji predstavnik porodice Rizvanbegović svakako je Ali-paša Rizvanbegović (1783.-1851.),⁴⁶⁷ ali ne bi trebalo zanemarivati ni ostale pripadnike ove porodice, i to kako Ali-pašinu braću, prije svih Mehmed-bega (Hadži-beg, Hadžun), i njihove nasljednike, tako i nasljednike ostalih

⁴⁶⁵ Čedomil Mitrinović: *Mehmed Ali-paša Rizvanbegović – Stočević*. Gajret, god. XIV, br. 20, 1. 11. 1933, str. 314. O raznim verzijama porijekla ove porodice vidi: Hamdija Kapidžić: *Ali-paša Rizvanbegović i njegovo doba*. Sarajevo 2001, str. 17-18.

⁴⁶⁶ H. Kapidžić: *Ali-paša Rizvanbegović i njegovo doba*, str. 17.

⁴⁶⁷ Hamdija Kreševljaković: *Prilog rodoslovlju kuće Rizvanbegovića*. Novi behar, br. 20-23, 1. 6. 1935, str. 366-367; Kasim Gujić: *Novi turski dokumenti o Ali-paši Rizvanbegoviću i ostalim znamenitim Rizvanbegovićima*, Gajret, god. XX, 1936; *Hadži begova kula u Hutovu*. GZM, god. II, knj. III, 1890; Hamdija Kapidžić: *Hadžibeg – Hadžun – Rizvanbegović*. Gajret, god. XIV, 1930, str. 507-510; Hajrudin Ćurić: *Rodoslov Rizvanbegovića*. Ćurić je objavio nekoliko rasprava o Ali-paši Rizvanbegoviću, ali je svakako najznačajnija ona pod ►

predstavnik porodice. Posebno je značajna uloga nasljednika Ali-pašinog brata h. Halil-age, čiji je sin Hamzi-beg, prema mišljenju nekih putopisaca, sredinom 19. stoljeća slovio kao “jedini potomak onog sloja domaćeg plemstva koje je stoljećima nasljedno upravljalo Hercegovinom i Bosnom”.⁴⁶⁸ Nasljednici h. Halil-age Rizvanbegovića značajni su zbog događaja vezanih za ulazak austrougarskih trupa 1878. godine. Tada se, naime, pripadnici porodice Rizvanbegović različito ponašaju. Hamzi-beg i Mustaj-beg, sinovi h. Halil-age Rizvanbegovića, imali su kule na Pješevcu (na desnoj strani ceste Domanovići – Stolac). Hamzi-beg je bio za pasivno držanje, pa je čak imao i sastanak sa generalom Schuldererom, koji je već bio zauzeo Stolac, dok se Mustaj-beg zalagao za otpor. Kako je u Hercegovini općenito došlo do otpora, a ustanici bili opkolili Stolac, general Schulderer krenuo je iz Domanovića prema Stocu i kod Pješevca 21. 8. 1878. došlo je do bitke u kojoj je poginuo Hamzi-beg sa više Rizvanbegovića.⁴⁶⁹ Don Ivo Musić zarobio je Mustaj-bega i sa ostalim zarobljenicima poveo ga u Mostar, ali ga nadomak Pješevca ubiše “pošto nije htio više da ide

-
- naslovom Ali-paša Rizvanbegović-Stočević (hercegovački vezir), objavljena u Godišnjici Nikole Čupića, knjiga XLVI, Beograd 1937. Nešto ranije Ćurić je rezultate svojih istraživanja objavio u članku pod istim naslovom u brošuri *Gajretova predavanja*, Sarajevo 1931. Jedan pokušaj bibliografije napisao o porodici Rizvanbegović napravio je Mustafa Ćeman (*Prilog bibliografiji o Rizvanbegovićima i Gradašćevićima*, u: Sadik Šehić: *Sumbuluški zapisi Mula Vrcanije*, Tuzla 1998.). Međutim, ovaj prilog pun je grešaka i propusta.

⁴⁶⁸ A. Giljferding: *Putovanje*, str. 39.

⁴⁶⁹ Buconjić veli da su za ustanak krivi Korjenici iz Nikšića, “koji su se razišli po svoj Hercegovini, bez kuće i kućišta, gladni i žedni (...). Korjenici su znali da ima pljačke gdje god ima i boja (...). Ustaši su znali da u dvorovima begova Rizvanbegovića na Pješevcu ima pusta i srebra i zlata i odore od svile i kadife i skupocjena srmali i zlatali oružja i posuđa, silna dragocjena nakita svake ruke, pa da to sve može pasti njihovijem plijenom; tako su se barem nadali”. “Na Pješevcu su imali svoje dvore tri brata Rizvanbegovića: Hamzi-beg, najstariji, Mustaj-beg i Abdi-beg. Četvrti je njihov brat Zulfaga bio neoženjen, te je stanovao s bratom Mustaj-begom u njegovoj kući. Uz njih je stanovao, ali u svojoj kući, i sinovac navedenih begova Mehmed-beg sa jednim svojijem bratom. Hamzi-beg je bio udovac. Njegova se kula ponosito kočila i uzdizala ►

dalje”.⁴⁷⁰ Mehmed Ali-paša u jednom pismu, misleći upravo na ovaj događaj, pisao je kako su se Rizvanbegovići oružano suprotstavili Austro-Ugarskoj “i u toj neravnoj borbi šesnaest ih u jedan grob legoše”.⁴⁷¹ Zna se, međutim, da je jedan Ali-pašin sin, Hadži Hafiz-paša, sa svoja dva zeta – Seid-begom Resulbegovićem i Selim-begom Selmanovićem – i još nekim pravoslavnim i katoličkim predstavnicima izašao pred barona Stjepana Jovanovića u selo Rodoču. General Jovanović lijepo se pozdravio sa Hadži Hafizom, koji je ubrzo nakon toga umro, a ukopan je kod Karađoz-begove džamije.⁴⁷²

Inače, u vrijeme austrougarske vladavine pripadnici ove poprodice bili su uglavnom opoziciono orijentirani prema novoj vlasti, a znatnim dijelom iseljavali su se iz Bosne u Osmansko carstvo, gdje su se angažirali u svim aktivnostima bosanske emigracije protiv austrougarske uprave.⁴⁷³ Nisu sudjelovali u Autonomnom pokretu niti su bili politički aktivni u prvim bošnjačkim političkim strankama prije Prvog

-
- mimo ostale kuće, a sagrađena je četverouglasto s pročeljem na glavnu cestu. Osim Hamzi-bega, bila su mu s njim u kuli još dva sina: Omer-beg i Halil-beg i jedna kći Dudi-hanuma, dočim mu se najstariji oženjeni sin Ibrahim-beg nalazio u Sarajevu. Za posluživanje je imao u kuli momkinju. Mustaj-beg je imao četiri sina: Čamil-bega, Muharem-bega, Haki-bega i Halil-bega. Hanuma je Mustaj-begova bila iz Travnika od koljena travanjskih begova Hafizadića”. U bici na Pješevcu 21. 8. 1878. “poginula su i četiri bega Rizvanbegovića: prvo je poginuo Mustaj-begov sin Muharem-beg, zatim Hamzi-begov sin Omer-beg, pa Hamzi-begov brat Zulfaga, te konačno Hamzi-beg”. Neki članovi porodice Rizvanbegović uspjeli su pobjeći: Hamzi-begov sin Halil-beg sa sestrom Dudi-hanumom i Abdi-beg, brat Hamzi-begov, sa sinovcem Mehmed-begom i njegovim bratom. “Svi se skloniše na Barane, selo iznad Ošanjića, gdje ostadoše dan, dva, to jest do oslobođenja Stoca, te onda siđu i nastane se u Begovini, sjevernom predgrađu stolačkome.” Mustaj-beg je kasnije tokoder ubijen kao zarobljenik. (N. Buconjić: *Povijest ustanka*, str. 158, 174, 195-196, 199-200.)

⁴⁷⁰ M. Prelog: *Povijest Bosne*, II, str. 157-159; M. Bojić: *Svrgavanje turske vlasti*, str. 89.

⁴⁷¹ Č. Mitrović: *Mehmed Ali-paša Rizvanbegović – Stočević*, str. 315.

⁴⁷² *Novi behar*, br. 4, 15. 6. 1928, str. 61.

svjetskog rata, ali se njihova prisutnost na prostoru Hercegovine izuzetno osjećala, jer su svojim djelovanjem stalno podsjećali predstavnike austrougarske vlasti na svoj povijesni značaj. Tako se, npr., već spomenuti Mehmed Ali-paša Rizvanbegović, Ali-pašin sin, odmah nakon dolaska nove vlasti žalio na nepravde koje se čine njegovoj porodici. On je 10. januara 1881. tražio od Okružnog suda u Mostaru da se kuće koje se nalaze na adresama Telegrafarna br. 8 i Čelavina br. 6, "t.j. apsana i još askerski ambar koga ste srušili bez moga znanja pak je sada soldački pržun", odmah vrate njemu "jer su moja babovina". Također, Mehmed Ali-paša tražio je da mu se za kuću u Brankovcu br. 22, "koju ste mi zauzeli čim je Austrija zauzela Hercegovinu i to bez pitanja mog zastupnika nad moim dobrima i jest već skoro 3 godine kako je vaša kancelarija u tijem mojim kućama", plati odgovarajuća kirija za korištenja. Isto tako, tražio je da mu se plati protuvrijednost za njegove razrušene kuće pod sarajima, "koje ste razrušili pak je moj zastupnik tužio na Zemaljsku vladu i već je odavno ovdje došlo da se ima nama odma po vrijednosti platiti, ali je ovdje u Vas se utailo".⁴⁷⁴ Pritom, već 27. 1. 1881. odgovoreno mu je kako je izvidima utvrđeno da su kuće na adresama Telegrafarna br. 8, Čelavina br. 6 i askerski hambar u emlačke knjige upisane kao mirija, "tj. državi pripadajuće",

⁴⁷³ Odličan primjer za to je djelovanje Mehmed Ali-paše Rizvanbegovića (1850.–1906.), osmanskog oficira. On je sin Ali-paše Rizvanbegovića i Mislidžihane, Čerkeskinje, oslobođene robinje, kćerke Abdullahove, s kojom se Ali-paša vjenčao 2. 10. 1849. godine. Nakon 1878. Mehmed Ali-paša je preko Pljevalja otišao u Istanbul. "Turska vlada, pod pritiskom Austrije, premjestila ga je čak u Erzerum, za komandanta tvrđave i toga kraja, da bi samo što dalje bio od granice Hercegovine." (Č. Mitrović: Mehmed Ali-paša Rizvanbegović – Stočević, str. 315.) O nekim detaljima Mehmed Ali-pašine nacionalne orijentacije vidi: M. Hadžijahić: *Od tradicije do identiteta*, str. 165. Dž. Juzbašić (*Pokušaji stvaranja političkog saveza*, str. 157). u kontekstu Mehmed Ali-pašine suradnje sa srpskim nacionalnim pokretom spominje njegove posjede na Buni kod Mostara, na koje je često dolazio "i bio vrlo rado priman od strane mostarskih Srba". Juzbašić veli da je Mehmed Ali-paša odselio u Tursku odmah nakon akcije Omer-paše Latasa 1851. godine. (Životopis sa slikom vidi u *Bosanskoj vili* 1902., str. 121-123.)

⁴⁷⁴ A BiH, ZVS-42, III -15/2.

te se njegovoj molbi ne može udovoljiti. Što se, pak, kuće u Brankovcu tiče, veli se da ona, kao Ali-pašin vakuf,⁴⁷⁵ nije spadala pod sekvestraciju, “te da su u ovoj kući najprije privatne osobe, pa poslije računarski odsjek ovdašnje Intendancije ukonačeni bili”, pa se predlaže da se Mehmed Ali-beg za kiriju obrati zapovjedništvu 18. divizije. Za kuće “pod sarajima” veli se da Zemaljska vlada svojim pismom od 1. 10. 1880. nije donijela nikakvu odluku povodom molbe Hadži Hafiza Banjalučanina, Avdage Lukovića i Rizvanbegovića da im se plati za porušene kuće “pošto je proisteklo da tvrdnje tužitelja Hadži Hafiza Banjalučanina nisu istinite bile – pošto on nije bio u stanju prava na ove ruševine dokazati”.⁴⁷⁶ Ta odluka Zemaljske vlade stigla je 19. 10. 1880. kotarskoj oblasti, “koja oblast zbog odputovanja Banjalučanina u Meku nije mogla do sad rečenu odluku tužitelju uručiti”.⁴⁷⁷

Mehmed Ali-beg Rizvanbegović i 16. 1. 1881. obratio se Okružnom sudu u Mostaru upozoravajući na nekoliko drugih problema u vezi sa svojim posjedima, posebno onima na Buni: “Što se tiče Bune od vazda je Turska Vlada nama plaćala kiriju što je turski soldat tu prebivao, a od kad je Austrougarska vlada posjela Hercegovinu, evo već skoro 3 godine, ja ne primih ni jedne šolde kirije za tolika moja dobra, zato molim da mi odma platite za tolike godine kiriju i unapred da se pogodimo.” Dalje ističe da “u Stocu na polju Konake i u gradu što su i sad u njima k.k. soldati samo mi možemo istinito kazati da je u gradu Konak od postanka naš, i još imamo na Ulogu han, i to molim da mi

⁴⁷⁵ O dijelu Ali-pašinih vakufa vidi: K. Gujić: *Šta je Ali-paša Rizvanbegović uvakufio u prosvjetne i dobrotvorne svrhe*. Gajret, god. XXI, 1937, str. 20-21. (Mutevelije Ali-pašinih vakufa bili su njegovi sinovi. U Mostaru je uvakufio, između ostalog, ukupno 32 kuće – jednu kuću u Kotlevinoj mahali, jednu u Kamberagića mahali, šest u Čejvanbegovoj mahali, 19 u Čurči Ahmed-begovoj i pet u Hadži Abdijinoj mahali.)

⁴⁷⁶ Hadži Hafiz Banjalučanin iz Mostara 10. 7. 1880. pisao je Zemaljskoj vladi kako je tokom 1879. za širenje ulica u gradu srušeno nekoliko kuća, među kojima i tri njegove, ali za to nije dobio nikakvu nadoknadu, te je tražio da Zemaljska vlada napravi izvide, procijeni kuće i izvrši isplatu. (ABiH, ZVS-42, III, 19 - 440/2.)

⁴⁷⁷ ABiH, ZVS-42, III. 19 - 15/2.

se oslobodi, u Staroj Gabeli Čardak i još suviše u Stocu u polju što ste načinili barake za k.k. soldate vama je došlo po procjeni zemlje da mi se plati i to odma, a vi mi još ne platiste.”⁴⁷⁸

Povodom ovih žalbi Okružna oblast u Mostaru naredila je da se naprave izvidi i ustanovi pravo vlasništva nad stolačkim Gradom. Iz zapisnika sastavljenih u Stocu 27. 1. 1881. vidi se da su saslušani Mehmed Čaušan Tapić, Salko Hamzić i Petar Bukvić. Mehmed Tapić veli da je Grad (Castell) “pred jedno 17 godina bio posve porušen tako da u njemu niko nije mogao ostati, osim u jednoj maloj kućici gdje je bilo nastanjeno okolo 30 vojnika. U godini 1279 ili 1280. ovdje je bio nekakav kajmekam Ali-beg Biogradlija, te sa dozvolom i na troškove otomanske vlade dao je popraviti sve kule i kuće i dao ih je napraviti kako se u današnjem stanju nalaze.” Inače, Tapić je skupa sa Salkom Hamzićem bio nadziratelj radova: “Za vrijeme tog popravka grad nije vrijedio ništa – jer su kuće bile za ćukova samo – a ondašnja je vlada potrošila preko 40.000 groša za popravljjanje istog. Ja se spominjem dobro kad je uljegli otomanska vojska pod Omer-pašom koja je onda zaposjela tu tvrđavicu i od onda je uvijek u vojničkim rukama – bez da je na moje znanje iko ikakav zahtjev podigao.” Tapić na kraju veli da je čuo da je Grad sagradio neki Rizvanbegović i da je neko vrijeme služio kao njihov stan. Slično je u zapisnik kazao i Salko Hamzić: “Prije nego je Omer-paša uljegao u Hercegovinu stajali su na gradu Rizvanbegovići, ali od kad je asker uljegao zaposjednut je uvijek od vojnika i od njih je vazda upravljen, bez da ga je ikada ko od vojnika natrag zahtjevao.” Petar Bukvić veli da je Grad u vrijeme Omer-paše Latasa bio gotovo porušen “ali napravivši jedan dio istog mogaše tu nekoliko askera ukonačeno biti. Kasnije kada su nekakvi askeri iz Arnautske u Stolac došli obatališe sasvim grad – tako da ne mogaše za nikakvu svrhu upotrijebljen biti. Pred 17 godina nalazeći se ovdje njekakav kajmekam Biogradlija dobije dozvolu od ondašnje vlade da može grad na državne troškove popraviti – pogodi isti samnom da ga popravim za 24.000 groša. Ja sam ga doveo u stanje kako se sada nalazi. (...) Čija je vlastitost taj grad ja nebi znao kazati, ali mogu to

⁴⁷⁸ ABiH, ZVS-42, III. 19 - 15/2.

nadodati da odkad su askeri došli da se carskim kakono ti tvrđavama nazivlje, jer sada privatne osobe tvrđava ne trebaju. Znam i to da je tu najviše narodne muke uloženo te bi Vlada na moje mnjenje posve zlo uradila kad bi ikome drugom prava vlasništva pripoznala jer bi se time mnogo zadjevica od Ali-pašina vakta – koje su i sada narodu teška rana – probudilo.”⁴⁷⁹

Što se tiče čardaka u Staroj Gabeli, Okružna oblast 24. 3. 1881. izvijestila je Mehmed Ali-bega da “čardak u Staroj Gabeli nije u emlačkih knjigah upisan na ime Ali-paše Rizvanbegovića”, nego je samo bio “pod zapovjedništvom Ali-paše Razvanbegovića zidan, ali na državne troške i sa pomoćju tamošnjih građanah”, te zbog toga “potpisana oblast nemože priznati čardak u staroj Gabeli kao vlasništvo Ali-paše Rizvanbegovića”.

Preko svog zastupnika Omer-age Sefića Mehmed Ali-beg Rizvanbegović 4. 10. 1881. pisao je austrijskom Caru tražeći da mu se oslobode saraji u Vidu polju koje vojska koristi, “budući mislim ih za sebe praviti i u njima ja stajati”, te da mu se za njivu blizu saraja zvanu Bačvina plaća godišnja zakupnina od 200 fl, koliko je inače uzimao za tu njivu prije uspostave austro-ugarske vlasti 1878. godine.⁴⁸⁰

Ova prepiska ukazuje na pokušaje pripadnika porodice Rizvanbegović da u vrijeme austrougarske vladavine očuvaju svoje posjede. Pritom, nije poznato da su Rizvanbegovići u ovom vremenu širili svoje posjede, nego su, uglavnom, nastojali očuvati već zatečeno, ili čak vratiti dio onoga što je osmanska vlast bila konfiscirala sredinom 19. stoljeća. Naime, porodica Rizvanbegović do sredine 19. stoljeća ulazila je u red bogatijih begovskih porodica.⁴⁸¹ Može se pouzdano tvrditi da Mehmed-beg (Hadži-beg) do početka 19. stoljeća “nikada

⁴⁷⁹ A BiH, ZVS-42, III. 19–15/2. Prema predaji Ali-paša Rizvanbegović prigrabio je zemljište Krađoz-begova vakufa i na njemu napravio dvore na Buni (Alija Nametak: *Krađozbeg i njegovo doba*. Novi behar, br. 3–4, 15. 8. 1933., str. 41).

⁴⁸⁰ A BiH, ZVS-42, III. 68–129/4.

⁴⁸¹ Fahrudin Rizvanbegović zasigurno pretjeruje kada, pozivajući se na Thalloczyja, kaže da je porodica Rizvanbegović pred Berlinski kongres bila ►

nije otimao od seljaka zemlje, što bi ih ovi sebi nabavili, pa će u tome biti glavni razlog, što su seljaci uvijek vjerno stajali uz bok svome gospodaru; naročito bijahu katolici iz Hrasna glavni oslonac Hadži-begov, te mu vjerno poslužiše za čitavog života. Momci pak upravo su ga obožavali i pod njegovim vodstvom neustrašivo bi hrlili u svaki boj.”⁴⁸² Hadži-begovi posjedi koje su naslijedili njegovi nasljednici bili su veliki, kao i posjedi njegovoga polubrata Ali-paše Rizvanbegovića, iz čije se oporuke vidi da je imao posjede u Mostaru, Stocu, na Buni, u Gacku, Nevesinju, Dubravama, Ljubuškom, Trebižatu, Gabeli, u nahiji Prika i u Ljubinjskom srezu.⁴⁸³ Nakon Ali-pašine pogibije 1851., njegov imetak konfisciran je, “i to kako Martić znade za nekakovu štetu, što ju je ustanak u Hercegovini prouzrokovao (...). 200.000 forinti platila je Porta štete iz sekvestriranih Stočevićevih dobara, koja su tek godine 1878. porodici vraćena.”⁴⁸⁴ Posjedi ostalih predstavnika ove porodice u vrijeme austrougarske vlasti bili su također veliki. Haki-beg Rizvanbegović sa braćom tražio je da mu se vrate neki posjedi u Pješevcu. Zemaljska vlada 24. 2. 1911. izvijestila je Zajedničko ministarstvo da je Vladin sekretar Ludvig Grzadziel obavio istraživanja na licu mjesta, i na temelju toga istraživanja te izvještaja Kotarske oblasti u Stocu moglo se zaključiti kako parcele koje je Haki-beg tražio nisu nikada (ili barem posljednjih 40 godina) pripadale njemu ili njegovim pravnim prethodnicima, nego su ih svi stanovnici

-
- “najbogatija porodica”. Thalloczy to sigurno ne tvrdi, jer se njegovi podaci odnose na znatno kasnije vrijeme (pred Prvi svjetski rat), a prema njegovim podacima, prema kojima, opet, treba biti veoma obazriv, ova porodica posjedovala je “preko 300 selišta”, pa zasigurno nije bila “najbogatija”. Ostale podatke o bogatstvu pojedinih porodica Thalloczy ne spominje, pa se na njih ne može ni pozivati. (*Begovina Stolac*. Sarajevo 1999, str. 6.)

⁴⁸² *Hadži-begova kula u Hutovu*. GZM, god. II, knj. III, 1890, str. 269.

⁴⁸³ H. Ćurić: *Ali-paša Rizvanbegović – Stočević*, str. 292.

⁴⁸⁴ M. Prelog: *Povijest Bosne*, II, str. 76. (Poziva se na: Grga Martić: *Zapamćenja*, str. 20.) Nije nam poznato da su ovi posjedi bili vraćeni porodici, ali se zna da je oko toga bilo prepiske (ABiH, ZVS-42, III, 19-15/2). Nastojanja Mehmed Ali-paše da dođe do dijela imanja svog oca nisu urodila plodom.

Pješevca, Prenja, Aladinića i Crnića koristili kao ispašu.⁴⁸⁵ Svi pokušaji sporazuma među sukobljenim stranama ostajali su bezuspješni i ogorčenje seoskih stanovnika prema porodici Rizvanbegović bilo je toliko da je prelazak spornih parcela u njihovo privatno vlasništvo, što bi uvjetovalo smanjenje ispaše, morao voditi do neizmjernih svađa.⁴⁸⁶ Inače, Haki-beg je posjedovao i znatne druge posjede u Pješevcu. Nakon 1918. Selim Boškaino iz Pješevca tražio je 36,300 dunuma beglučke zemlje koja je bila vlasništvo Haki-bega Rizvanbegovića iz Stoca “jer je radi preko 25 godina”.⁴⁸⁷

Katastarska općina	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta
Bileća	54		54
Duvno	17		17
Gacko	2		2
Ljubinje	18		18
Mostar	10		10
Nevesinje	40		40
Stolac	321		321
Ukupno	462		462

Tabela: Kmetska selišta porodice Rizvanbegović

Ne raspolazemo podacima o površini i strukturi zemljišnih posjeda porodice Rizvanbegović, ali se iz ovog pregleda može zaključiti da su selišta pripadnika ove porodice bila brojna i najznačajnijim dijelom koncentrirana u kotaru Stolac (Šarići, Čeljevo, Aladinići, Berkovići, Bitunja, Bjelojevići, Borojevići, Crnići, Dabrica, Gabela Struge, Gradac, Hatalji, Hodovo, Hrasno Donje, Hrasno Gornje, Hutovo, Klepci, Kruševo, Ljubljena, Ošanići, Opličići, Poplat Donji, Poplat Gornji,

⁴⁸⁵ ABiH, ZMF, opća građa, br. 3449/1911.

⁴⁸⁶ ABiH, ZMF, opća građa, br. 3449/1911.

⁴⁸⁷ ABiH, AGD, br. 22612/26. Ovaj Haki-beg sin je Mustaj-bega, koji je ubijen 1878. i unuk Halil-age.

Papрати, Pješevac, Prebilovci, Prenj, Stolac, Višići Dračevo). Premda raspoložemo imenima svih kmetskih porodica, zbog činjenice da zemljišni posjedi nisu bili dovoljno jasno razdijeljeni među pojedinim vlasnicima, teško je govoriti o tome koliko su zemljišni posjedi činili ekonomsku osnovu Rizvanbegovića.

SALIHBEGOVIĆ

Salihbegovići su istaknuta begovska porodica iz Bijeljine.⁴⁸⁸ Prema jednoj verziji, porodica Salihbegović "je stara korjenika koja potiče iz prvih redova potomstva velike vlastele Pavlovića iz Borča" u istočnoj Bosni,⁴⁸⁹ dok su se, prema sačuvanoj porodičnoj predaji, Salihbegovići prethodno zvali Begzadići, porijeklom su iz Alepa u Aziji, odakle su se najprije doselili u okolicu Sremske Mitrovice, gdje su bili plemići, a potom, početkom 18. stoljeća, u Bijeljinu.⁴⁹⁰ Prema Salih-begu Begzadiću prozvali su se Salihbegovići. Ovo mišljenje potvrđuje niz činjenica. Primjerice, u haremu Sulejmanove ili Atik-džamije, u centru Bijeljine, bilo je sačuvano nekoliko nišana (nadgrobnih spomenika) na osnovu kojih je jasno da su tu sahranjeni brojni pripadnici ove porodice: Hasan-beg Begzadić, Salih-begov sin (?-1867./68.), Omer-beg Salihbegović, Salih-begov sin (?-1902./03.), Zija-beg Salihbegović, Omer-begov sin (?-1912.), Fadil-beg Salihbegović, Omer-begov sin (?-1917.). Osim toga, u haremu Salihbegovića džamije u Bijeljini sahranjen je h. Ahmed-beg Salihbegović (?-1871.), te h. Salih-beg, gradonačelnik Bijeljine (?-1894.).⁴⁹¹

Nekoliko pripadnika porodice Salihbegović zapamćeno je u historiji Bosne, a posebno se ističe Avdi-beg Salihbegović, posljednji

⁴⁸⁸ Porodica Salihbegović iz Visokog nije ni u kakvom srodstvu sa bijeljinskim Salihbegovićima. (M. Niškanović: *Porodični korijeni*, str. 26-27.)

⁴⁸⁹ *Rogatica*. Sarajevo 1966, str. 22.

⁴⁹⁰ Kazivanje Nedima Salihbegovića, Šemsi-begovog sina, autoru.

⁴⁹¹ M. Mujezinović: *Islamska epigrafika*, II, str. 159.

gradonačelnik Bijeljine u osmansko doba, i prvi bijeljinski gradonačelnik u austrougarsko doba. Avdi-beg se, inače, ženio tri puta. Imao je četiri sina (Izet-bega, Muharem-bega, Omer-bega, Šemsi-bega) i tri kćerke. U austrougarsko doba značajna je uloga Šemsi-bega Salihbegovića, koji je bio prvi evropski školovani veterinar u Bosni i Hercegovini i urednik *Behara* 1908. godine.⁴⁹² Također, bio je politički aktivan, i to u u proaustrijski orijentiranoj Muslimanskoj samostalnoj stranci (u ovaj krug spadali su i Esad-ef. Kulović, Adem-aga Mešić i dr.), potom bio je član Bosanskog sabora i česti govornik na saborskim sesijama te glavni urednik časopisa Hrvatska misao, koji je izlazio u Sarajevu 1913./14. godine. Dva puta se ženio: prvi put sa Marijom, Austrijankom, s kojom je imao kćerku Selmu (umrla u dubokoj starosti 2000. godine), a drugi puta sa Kanita-hanumom Bašagić, sestrom Safvet-bega Bašagića i unukom Derviš-paše Čengića, s kojom je imao dva sina: Hikmeta i Nedima.

Uz Šemsi-bega Salihbegovića, kao pripadnik provladine struje u političkom strukturiranju bošnjačkog društva, iz porodice Salihbegović posebno se isticao Omer-beg Salihbegović, za koga kotarski predstojnik u jednom izvještaju veli da je "šef ove brojne begovske porodice", te da je uložio puno truda da odvrati neke opoziciono orijentirane bijeljinske begove (prije svih tu su Ali-beg, Derviš-beg i Osman-beg Pašić) od sudjelovanja u opozicionim aktivnostima.⁴⁹³

Osim ovih – uvjetno govoreći – prorežimski orijentiranih politički aktivnih pripadnika porodice Salihbegović, bilo je i nekoliko izrazito opoziciono nastrojenih begova. Brat Šemsi-bega Salihbegovića, Muharem-beg, zatim Zija-beg i Osman-beg Salihbegović, kao i neki drugi, izjašnjavali su se kao Srbi muslimanske vjeroispovijesti i održavali su čvrste kontakte sa bijeljinskim radikalnim srpskim strankama. Moguće je da su oni, kao mlađi i manje utjecajni pripadnici ove porodice,

⁴⁹² Šemsi-beg je samo formalno bio urednik, dok je list te godine stvarno uredio Musa Ćazim Ćatić. (M. Rizvić: *Bosansko-muslimanska književnost*, str. 196.)

⁴⁹³ ABiH, ZMF, Präs. 381/1903.

sudjelovanjem u opozicionom pokretu koji je nastajao širom zemlje željeli za sebe izboriti povoljniji status i značajniju ulogu u društvu.⁴⁹⁴

Bijeljinski Salihbegovići u vrijeme austrougarske uprave u BiH često su pisali razne žalbe, a najčešće se žale na postupke srpskih seljaka koji kao kmetovi obrađuju njihovu zemlju. Otuda se ova porodica, u političkom smislu, uz begove Pašiće, pojavljuje kao najznačajnija i najaktivnija begovska porodica u Bijeljini. Tako, primjerice, u žalbi posavskih begova sredinom 1899. Muharem-beg Salihbegović iz Bijeljine žalio se da mu njegovi kmetovi sijeku i beglučku šumu u Obarskoj, a o tome ga ništa ne pitaju, a ovu žalbu uputio je i civilnom adlatusu baronu Kutscheri prilikom Kutscherinog putovanja Posavinom tokom aprila i početkom maja 1899. godine.⁴⁹⁵ Početkom 1900. Muharem-beg se i pismeno žalio na svoje kmetove Peru Savića, Stevu Bjelača, Pantu Gajića i Savu Udovčića. Povodom toga vlasti u Bijeljini tokom 1900. godine tri puta pozivale su stranke na razgovor, ali se Muharem-beg nijedanput nije htio pojaviti, zbog čega se zaključilo da njegova pritužba nije bila ozbiljna.⁴⁹⁶

Među potpisnicima žalbe što su je bijeljinski begovi 3. 8. 1906. uputili baronu Benku, u kojoj se žale na ponašanje kotarskog predstojnika u Bijeljini stoga što je stvarao atmosferu nesigurnosti ne samo za begove, nego za sve Bošnjake u tom gradu općenito, nalazi se nekoliko begova iz porodice Salihbegović (Osman-beg M., Zija-beg O. i Muharem-beg Salihbegović). Oni u ovoj molbi navode kako je osnovni razlog takvog ponašanja vlasti namjera da natjera Bošnjake na iseljenje, a ovo mišljenje potkrijepili su tvrdnjom da je kotarski predstojnik jednom prilikom javno upitao Osman-bega Pašića “kad ćeš u Tursku da te pratim do Mitrovice”.⁴⁹⁷

U svim narednim žalbama bijeljinskih begova Salihbegovići su uvijek prisutni. U jednoj žalbi od 28. 9. 1907., u kojoj se begovi žale na napade seljaka na njihov život i imetak, prednjače upravo Salihbegovići

⁴⁹⁴ R. Donia: *Islam pod dvoglavim orlom*, str. 175.

⁴⁹⁵ *Borba muslimana*, str. 85.

⁴⁹⁶ ABiH, ZMF, Präs. 1667/1901.

⁴⁹⁷ ABiH, ZMF, Präs. 905/1906.

(potpisnici ove žalbe su Omer-beg, Osman-beg, Zija-beg, Smail-beg, Muharem-beg, Emin-beg i Mustaj-beg Salihbegović).⁴⁹⁸

Što se tiče zemljišnih posjeda porodice Salihbegović karakteristično je da ova porodica posjeduje manje površine begluka, dok je ukupan broj kmetskih selišta u vlasništvu pripadnika ove porodice 1918. godine iznosio 669. Selišta su se nalazila na prostoru kotareva Bijeljina, Brčko, Derventa, Gradačac, Tuzla, Vlasenica i Zvornik. Pritom, u porodičnoj predaji ostalo je zapamćeno da je u posjedu ove porodice bilo i selo Atmačić, koje je Avdi-beg Salihbegović neposredno nakon 1878. darovao siromašnim seljacima jer nije mogao tapijama dokazati zakonsko pravo na ovaj posjed.⁴⁹⁹

Kotar	Mjesto	Obradiva površina	Neobradiva površina	Ukupno
Brčko	Obudovac	4.640,562	335,45	4.976,012
Gradačac	Brvnik	549,62	653,09	1.202,71
Gračanica	Sižje	515	265,29	780,29
Ukupno		5.705,182	1.253,83	6.959,012

Tabela: Beglučki posjedi porodice Salihbegović

Salihbegovići spadaju u red begovskih porodica koje su posjedovale relativno malo begluka, ali su raspolagali znatnim brojem kmetskih selišta. Nura Salihbegović, Ibrahim-begova kćerka, udovica iza Avdi-bega Gradašćevića Rifatbegovića, preudata za Teufik-bega Bašagića, imala je “beglučke zemlje prilično ali iza oslobođenja (tj. nakon Prvog svjetskog rata, op. H.K.) sva je ta zemlja zaposjednuta sa seljacima tako da ja sada nemam ništa u rukama i živim vrlo oskudno”. Načelnik Bijeljinskog kotara istakao je kako su ovi Nurini navodi istiniti, jer je njezino beglučko zemljište došlo pod udar beglučke uredbe. Od cjelokupnog imanja 1921. Nura-hanuma imala je samo kuću za sta-

⁴⁹⁸ ABiH, ZMF, Präs. 1152/1907.

⁴⁹⁹ Nedim Salihbegović: *Iz očevih kazivanja o okupaciji Bosne i Hercegovine*. Glasnik Rijaseta islamske zajednice, br. 7-8/1998., str. 898.

novanje.⁵⁰⁰ Omer-beg Salihbegović, sin umrlog Avdi-bega iz Bijeljine, 1921. piše da “zemlje nemam osim nešto u gradu, koja je vlasništvo moje supruge”. Inače, ovaj Omer-beg je bio činovnik Muslimanske trgovačke banke u Bijeljini.⁵⁰¹ Muharem-beg Salihbegović, sin umrlog Avdi-bega, 1921. piše kako nema druge zemlje “osim nešto slobodne beglučke zemlje”, koju je sam obrađivao. Ne kaže koliko je imao begluka, ali je to, kako se vidi, bilo malo.⁵⁰² Izet-beg Salihbegović, sin umrlog Avdi-bega, u molbi za predujam 1921. piše kako mu je prihod sa selišta bio jedini izvor života, ali je imao i nešto beglučke zemlje, koju je također sam obrađivao. Begluke su, međutim, nakon Prvog svjetskog rata uzurpirali seljaci ne dajući pritom nikakvu naknadu za takvo što.⁵⁰³ Begluke u Amajlijama imao je Osman-beg Salihbegović, Mehmed-begov sin, ali nije moguće na temelju dosad poznatih povijesnih izvora utvrditi njihovu tačnu veličinu.⁵⁰⁴

Iz pregleda razvoja dijela zemljoposjeda porodice Salihbegović jasno se vidi da se beglučki posjed ove porodice nije širio otimanjem zemlje opterećene kmetopravom. Značajnije komplekse beglučkog zemljišta imao je ogranak za čijeg se najistaknutijeg predstavnika može smatrati Mustaj-beg Salihbegović zvani Lika.⁵⁰⁵ Iz gruntovnih izdavaka vidi se da je Husni-beg,⁵⁰⁶ sin Mustaj-bega Salihbegovića Like, samo u

⁵⁰⁰ ABiH, KBUDB, Evidencija, Kl. br. 127.

⁵⁰¹ ABiH, Evidencija, Kl. br. 227.

⁵⁰² ABiH, Evidencija, Kl. br. 271.

⁵⁰³ ABiH, Evidencija, Kl. br. 922.

⁵⁰⁴ ABiH, AGD, br. 1462/24; 4650/26; 4652/26.

⁵⁰⁵ Mustaj-beg Salihbegović Lika, Hasan-begov sin, prema porodičnoj predaji, živio je 107 godina. Bio je poznat i po tome što je imao ergelu arapskih konja u Bijeljini, i to na mjestu gdje je kasnije izgrađena banja (gradsko kupatilo). To je sebi mogao priuštiti samo izuzetno bogat čovjek, a Mustaj-beg Lika zaista je bio izuzetno bogat beg. On je i u dubokoj starosti uzgajao konje. Imao je, naime, subaše, radnike, koji su gajili konje i trenirali ih za konjske trke, na kojima su obično pobjeđivali. (Izjava Selima Salihbegovića, data autoru.)

⁵⁰⁶ Husni-beg Salihbegović bio je oženjen sa Hasija-hanumom, rođenom Ganibegović. Husni-beg umro je 27. 11. 1918., a imanje su naslijedili supruga Hasija, sinovi Mehmed-beg i Mustaj-beg, i kćerke Emir-hanuma udata za ►

Obudovcu, kotar Brčko, imao posjed ukupne površine 4.935,088 dunuma. Od toga je od osnutka gruntovnice begluk 2.717,606 dunama, od Karla Russa je kao slobodni (begluk) posjed početkom 1912. godine, kupljeno 2.018,592 dunuma,⁵⁰⁷ zamjenom kmetskog i beglučkog zemljišta ubeglučeno je nakon osnutka gruntovnice 78 dunuma, kmetovi su se dobrovoljno odrekli kmetoprava na 58,74 dunuma, a agrarnim sporovima je ubeglučeno samo 62,15 dunuma, a od toga 19,46 dunuma Husni-beg je kupio nakon što je već bilo postalo slobodno vlasništvo.⁵⁰⁸ Karakteristika ovog zemljišnog posjeda porodice Salihbegović jeste da se radi uglavnom o oranicama sa veoma malo šume.

Kotar	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta	Oranice	Šume	Livada	Poznata ukupna površina	Ostalo	Ukupno
Bijeljina	389	154	235	6.903,968	3.097,99	638,516	4.677,36	932,34	16.250,174
Brčko	123		123						
Derventa	13		13						
Gradačac	90		90						
Tuzla	5		5						
Zvornik	49		49						
Ukupno	669	154	515	6.903,968	3.097,99	638,516	4.677,36	932,34	16.250,174

Tabela: Kmetiska selišta porodice Salihbegović

- Hasan-bega Pašića iz Bijeljine (udata 1908.), Bisera, udata za Mahmut-bega Hasanpašića iz Travnika (udata 1913.), Nura, udata za Hamdi-bega Pašića u Bijeljini (udata 1920.), Zumra, kasnije se udala za Džafer-bega Kulenovića, nasljednika dr. Mehmeda Spahe na čelu JMO 1939. i potpredsjednika Vlade NDH u Drugom svjetskom ratu, i Begzada. Husni-begova udovica Hasijahanuma je umrla ubrzo nakon njega (18. 12. 1918.). (ABiH, Evidencija, Kl. br. 12938.)

⁵⁰⁷ Husni-beg posjede od Karla Russa, koji su 1919. podijeljeni nasljednicima, kupio je za 215.000 kruna, o čemu je u Brčkom 10. 1. 1912. napravljen i kupoprodajni ugovor.

⁵⁰⁸ ABiH, AGD, br. 4773/20. Radi se o zemljištu koje je 1895. u sporu protiv kmeta Gojkovića postalo slobodno vlasništvo Markusa Nashitza, a Husni-beg je 1914. to zemljište kupio od Nashitza.

Za razliku od begluka, kmetska selišta porodice Salihbegović bila su brojna, ali nisu bila koncentrirana u rukama samo pojedinih njezinih domaćinstava, nego su bila ravnomjerno raspoređena među svim pripadnicima. Izuzetak je samo domaćinstvo Husni-bega Salihbegovića, koji je posjedovao znatne površine kako begluka tako i selišta, što je posljedica činjenice da je bio jedini sin znamenitog i bogatog Mustaj-bega Like, s jedne strane, te Husni-begove opredijeljenosti za kupovinu novih zemljišnih posjeda, što nije bio čest slučaj među bosanskim begovima, s druge strane. Selišta koja su 1918. pripadala porodici Salihegović nalazila su se u rukama 20 domaćinstava:

1. Šemsi-beg, Avdi-begov sin, imao je šest selišta u Obarskoj Velikoj ukupne površine 443,418 dunuma (od toga je u jednom selištu, površine 21,85 dunuma, imao suvlasništvo sa jednom šestinom);
2. Izet-beg, Avdi-begov sin, imao je četiri selišta u Obarskoj Velikoj ukupne površine 422,67 dunuma;
3. Muharem-beg, Avdi-begov sin, imao je pet selišta u Obarskoj Velikoj ukupne površine 177,24 dunuma;
4. Omer-beg, Avdi-begov sin, imao je ukupno pet selišta (tri u Obarskoj Velikoj ukupne površine 429,72 dunuma i dva u Vršanima ukupne površine 199,79 dunuma);
5. Ahmed-beg, sin Šemsi-begovog brata Salih-bega, imao je 21 selište u Crnjelovu Donjem (površine 2.060,036 dunuma) i dva selišta u Crnjelovu Gornjem. Ahmet-beg je bio oženjen sa Zekija-hanumom, rođenom Fadilpašić, umro je 1. 10. 1919, a selišta je naslijedila njegova sestra Fatima, udata za Sadika Sadikovića u Brčko, sa udjelom u vlasništvu $\frac{3}{4}$, i udovica Zekija-hanuma iz Sarajeva (Ćemerlina ulica) sa udjelom u vlasništvu $\frac{1}{4}$, dok su mulk naslijedili Zekija sa $\frac{4}{16}$, Fatima sa $\frac{8}{16}$, te Šemsi-beg, Omer-beg, Muharem-beg i Izet-beg Salihbegović, sinovi umrlog Abdi-bega sa po $\frac{1}{16}$. Nakon što je umrla Fatima (1. 9. 1928.), naslijedili su je: kći Nejra Sadiković, koja je dobila svu miriju, te četiri osmine mulka, a potom i amidže: Šemsi-beg, Muharem-beg, Omer-beg i Izet-beg koji su prvobitno dobili po jednu

- osminu mulka, ali su ga se odrekli u korist Nejre Sadiković;
6. Osman-beg, Selim-begov sin, (umro je 1. 1. 1919, naslijedili su ga sinovi Selim-beg, Hamdi-beg i Miralem-beg te kćerke Hatidža i Zumreta, i to svi sa po jednom petinom ukupnog nasljedstva) imao je 14 kmetskih selišta u Obarskoj Velikoj;
 7. Avdi-beg i Emin-beg, Hašim-begovi sinovi, raspolagali su sa ukupno 75 selišta (osam u Dragaljevcu Donjem, 32 u Dragaljevcu Srednjem, pet u Hase Brijesnici, 14 u Obarskoj Velikoj – sve u kotaru Bijeljina, 13 u Kovačima, kotar Derventa, koji su u posjed Salihbegovića došli ženidbom, te tri u Tupkovićima, kotar Bijeljina, gdje je Avdi-begova kćerka Hanifa imala suvlasništvo u odnosu jedne trećine);
 8. Ali-beg, Ibrahim-begov sin, imao je četiri selišta u Crnjelovu Gornjem ukupne površine 540,97 dunuma, a dobio je i u miraz 53 selišta u Jezešticama, kotar Srebrenica, gdje je imao suvlasništvo u odnosu jedne petine;
 9. Ali-begov brat Mahmut-beg, Ibrahim-begov sin, imao je 64 selišta (13 u Bukovici ukupne površine 970,61 dunumom, tri u Crnjelovu Gornjem, zatim u Labuckoj dva, Pilici 29 i 17 u Skočiću) te još 90 selišta u Domaljevcu, i to u suvlasništvu sa odnosom jedne četvrtine;
 10. Ali-begovoj i Mahmud-begovoj majci, Derviša-hanumi Salih-begović, rođenoj Preljubović, pripadalo je osam kmetskih selišta u Crnjelovu Gornjem, a naslijedila ih je od svog muža Ibrahim-bega;
 11. Nasljednici Omer-bega Salihbegovića Malog imali su 30 kmetskih selišta u Crnjelovu Donjem ukupne površine 2.747,06 dunuma i 16 selišta u Crnjelovu Gornjem ukupne površine 1.259,41 dunum, te sedam selišta u Obarskoj Velikoj ukupne površine 512,73 dunuma;
 12. Hasan-beg, sin Omer-bega Salihbegovića Malog, skupa sa svojim amidžićem Zija-begom, Jusuf-begovim sinom, imao je 26 selišta u Crnjelovu Gornjem ukupne površine 1.809,8 dunuma;
 13. Husni-beg, sin Mustaj-bega Like, osim brojnih begluka, imao je 123 kmetska selišta u Obudovcu te, skupa sa sestrama Biserom

i Zumretom, još 26 selišta u Obarskoj Velikoj i jedno selište u Amajlijama, dok je sestra njegovog oca, Mulija, udata za Ahmed-bega Muratbegovića, imala devet selišta u mjestima Puhare Pučila, šest u Ugljeviku i 45 u Zagonu, a vjerovatno i 28 selišta u Obarskoj Velikoj, za koje se navodi da su vlasništvo Mulije, udate Fidahić, i njezine sestre Ruvejde, udate za Atif-bega Ljubovića;

14. Nura, Ibrahim-begova kćerka, udata za Avdi-bega Gradaščevića Rifatbegovića, pa preudata za Teufik-bega Bašagića, imala je ukupno 37 selišta (pet u Hase Brijesnici ukupne površine 319,15 dunuma i 32 u Zagonu ukupne površine 3.876,48 dunuma);
15. Povijesni izvori dalje svjedoče da je Šaha, rođena Salihbegović, udata za Hakiju Ipekliju, godine 1918. imala dva selišta u Suhopolju, Alija i Šaćir, Salih-begovi sinovi posjedovali su pet selišta u Hase Brijesnici, Devleta, udata za Šemsi-bega Šahinpašića, posjedovala je šest selišta u Crnjelovu Gornjem, Devleta, Ahmed-begova kćerka, posjedovala je pet selišta u Suhom Polju, Emira, Ibrahim-begova kćerka raspolagala je sa četiri selišta u Crnjelovu Gornjem ukupne površine 481,09 dunuma, Hasan-beg, Ibrahim-begov sin, posjedovao je jedno selište u Kusionju kod Zvornika, a Mehmed-beg, Hasan-begov sin, bio je vlasnik dva selišta u Devetaku, kotar Tuzla. Međutim, za ove pripadnike porodice Salihbegović nisam uspio utvrditi mjesto u genealoškom stablu. Isto tako, postoje svjedočanstva da su nasljednici Smail-bega Salihbegovića (Mina, Munira, Nurka i Velida) imali posjede u Batkoviću,⁵⁰⁹ Vaganu⁵¹⁰ i Zagonu,⁵¹¹ ali nisu pronađeni potpuniji podaci o strukturi i veličini tih posjeda.

⁵⁰⁹ ABiH, ZVS, Präs. 3066, Memorandum Muslimana kotara Bijeljina, 18. 1. 1919.

⁵¹⁰ ABiH, AGD, k. 143.

⁵¹¹ ABiH, AGD, k. 148.

Iz ovog pregleda kmetskih selišta vidi se da je od 669 kmetskih selišta, ne računajući 53 selišta u mjestu Ježice, kotar Srebrenica, koji su samo djelomično bili u vlasništvu Salihbegovića, poznata tačna struktura za 154 selišta, i to za ona koja se nalaze u kotaru Bijeljina. Ta 154 selišta obuhvatala su ukupnu površinu od 16.250,174 dunuma. Među Salihbegovićima bio je niz domaćinstava sa malim brojem selišta.⁵¹² Omer-beg, sin umrlog Avdi-bega Salihbegovića iz Bijeljine, imao je kmetska selišta u Vršanima (dva selišta) i Obarskoj Velikoj (tri selišta), za šta su mu pri oduzimanju plaćene odštete, a imao je sedmero djece i suprugu.⁵¹³ Omer-begov brat Muharem-beg Salihbegović imao je selišta u Obarskoj Velikoj (pet selišta).⁵¹⁴ Drugi njegov brat, Izet-beg Salihbegović, imao je kmetska selišta u Obarskoj Velikoj (četiri kmetska selišta).⁵¹⁵ Zija J. Salihbegović bio je oženjen s Fatimom, rođenom H. Beganović. Nakon Zija-begove smrti Fatima se sa malodobnom djecom Jusufom, Huseinom i Džemilom preudala za Mehmeda Selimovića u Bijeljinu. Godine 1921. ona traži avans za Zija-begova kmetska selišta u Crnjelovu Gornjem, i veli kako nemaju nikakvog imetka osim tih bivših kmetskih selišta i oko 40 dunuma beglučke zemlje. Kmetska selišta u Crnjelovu Gornjem Zija-begova malodobna djeca naslijedila su popola sa amidžićem njihovog oca, Hasan-begom Salihbegovićem.⁵¹⁶ Salihbegovići su imali i kmetskih selišta u kotaru Gračanica. Prema jednom popisu konsignacija o isplati predujmova privremene rente, sastavljenom krajem 1920., u kotaru Gračanica kmetska selišta imali su Zumruta i Osman-beg, djeca Mehmed-bega Salihbegovića iz Bijeljine.⁵¹⁷

⁵¹² ABiH, Evidencija, Kl. br. 127.

⁵¹³ ABiH, Evidencija, Kl. br. 227.

⁵¹⁴ ABiH, Evidencija, Kl. br. 271.

⁵¹⁵ ABiH, Evidencija, Kl. br. 922.

⁵¹⁶ ABiH, Evidencija, Kl. br. 615.

⁵¹⁷ ABiH, AGD, 18422/20; 4652/26.

SULEJMANPAŠIĆ

Sulejmanpašići su znamenita porodica iz Vesele kod Bugojna koja se ovim prezimenom prozvala po bosanskom veziru Sulejman-paši Imširpašiću (vezir 1815.-1818.).⁵¹⁸ Sulejman-pašin otac zvao se Mustafa-paša, djed Ibrahim-paša, pradjed Gazi Osman-paša, a šukundjed Ali-paša.⁵¹⁹ Sulejman-paša bio je oženjen sa Đulom Redžepašić, s kojom je imao četiri sina: Mustafa-pašu,⁵²⁰ Osman-pašu,⁵²¹ Ibrahim-bega

⁵¹⁸ U porodici Sulejmanpašić njegovala se predaja kako su oni potomci “ugledne turske kneževske porodice Kara Osman han zade, čiji je jedan odvjetak došao u Bosnu u šesnaestom stoljeću i stalno se nastanio u Bugojnu, osnovavši današnju plemićku porodicu Sulejmanpašića”. (*Muslimanska sviest*, god. VIII, br. 120-121, Sarajevo, 7. siječnja 1943., str. 11.)

⁵¹⁹ Gl. Elezović (*Sulejman-paša Skopljak*. Politika, 12. 9. 1930.) pogrešno navodi slijedeću genealogiju Sulejmanpašića: Kara Ali-paša, Ibrahim-paša, Gazi Ahmed-paša, Osman-paša, Mustafa-paša, Sulejman-paša Skopljak, za koga kaže da je “jedna od najomrznutijih ličnosti kod Srba onoga vremena” te da je rođen u Uskoplju, zbog čega je prozvan Skopljak “za razliku od drugih njegovih imenjaka koji su pre njega bili muhafizi Beograda”.

⁵²⁰ Mustafa-paša kasnije je postao kliški mutesarif (S. Bašagić: *Znameniti Hrvati*, str. 57.)

⁵²¹ Osman Mazhar-paša, rođen u Veseloj kod Bugojna. Za vrijeme vezirovanja svog oca u Bosni bio je bosanski haznadar, ali je sam Sulejman-paša vodio finansije, zbog dokazane Osman-begove sklonosti ka rasipništvu. U vrijeme Pokreta Husein-bega Gradašćevića otišao je iz Bosne i postao adakalski paša. Kada su 1836. u Bosni ponovo izbile pobune, vratio se i u jednom razgovoru sa Ali-pašom Fidahićem izjavio: “Moji djedovi su toliko godina cara služili, a moj otac i braća su za cara život izgubili. I ja sam caru bio vjeran i ta vjernost me je do toga dovela da mi je i temelj pod kućom razoren. Od sada neću tako raditi no s vilajetom ili zlo ili dobro trpiću.” Međutim, ubrzo je prešao na valijinu stranu i predvodio njegovu vojsku protiv Krajišnika. Kasnije je bio je mutesarif u Skadru (1846. godine), a 1848. postao je vezir. Valija u Selaniku (Solunu) postao je 1853., a 1858. vezir je u Bosni. Umro je 1861. na svom imanju pokraj bosanskog Skoplja. Dva puta se ženio i to oba puta od Smail- ▶

i Mehmed-bega. Kasniji Sulejmanpašići potomci su ove posljednje dvojice.⁵²²

Sulejmanpašići su igrali značajnu ulogu u povijesti Bosne. U vrijeme pokreta za autonomiju 1831./32. godine bili su na strani sultana. Već 7. 3. 1831. braća Osman-beg, Ibrahim-beg i Mehmed-beg Sulejmanpašić obratili su se pismom dalmatinskom namjesniku moleći ga da im pruži utočište pošto ih progone protivnici reformi “navlastito nas troiczu gore spomenute Pashiucha kojismo parva Gospoda Bosanska (...) a mi ovdje u Skoplju neimamo grada, nit tvrda mista za obranit nase zivot”. Budući da je njihovoj molbi udovoljeno, nakon poraza kod Travnika 7. 4. 1831. sklonili su se u Dalmaciju.⁵²³ Kasnije se spominje da je Osman-beg Sulejmanpašić 12. 11. 1831. sa pratnjom od 92 lica i 111 konja pobjegao iz Bosne od Husein-bega Gradaševića kod Svinjara u Slavoniju.⁵²⁴

U austrougarskom vremenu pripadnici porodice Sulejmanpašić bili su politički veoma aktivni i, uglavnom, opoziciono orijentirani, a neki, poput Rifat-bega, dosegli su sami vrh političke hijerarhije. Rifat-beg, naime, bio je zastupnik i predsjednik Muslimanskog kluba u Bosanskome saboru,⁵²⁵ a njegov rođak, Sulejman-beg Sulejmanpašić,

-
- age Čengića. Druga žena, Čamila, bila je najmlađa sestra njegove prve žene. Čamila je nakon Osman-pašine smrti 1861. preselila u Sarajevo, gdje su već živjela njezina braća Rustem-beg, Dedaga i Hajdar-beg. Kupila je u Sarajevu lijepu kuću u Jahja-pašinoj mahali (Čurčića Brijeg), u kojoj je živjela do smrti 1883. godine ne ostavivši iza sebe djece. (S. Bašagić: *Znameniti Bošnjaci*, str. 60; V. Skarić: *Sarajevo*: str. 222; G. Šljivo: *Bosna i Hercegovina 1827.–1849.*, str. 142, 264, 268.)

⁵²² S. Bašagić: *Znameniti Bošnjaci*, str. 72.

⁵²³ G. Šljivo: *Bosna i Hercegovina 1827.–1849.*, str. 128.

⁵²⁴ G. Šljivo: *Bosna i Hercegovina 1827.–1849.*, str. 142.

⁵²⁵ ABiH, ZV, Präs. br. 315/1919. Ovaj Rifat-beg Sulejmanpašić 1909. izabran je za člana Zemaljskog vakufsko-mearifskoga sabora. Baron Benko za njega kaže da je nastanjen u Gračanici, kotar Bugojno. Materijalno, sa posjedima u Bugojnu i Posavini, stoji vrlo dobro i može se uvrstiti u veleposjednike. Jako je opoziciono nastrojen prema austrougarskoj upravi i sudjelovao je u opozicionom pokretu. Benko je isticao kako je krajem 1909. njegovo političko ►

Ibrahim-begov sin, oženio se s Fatimom Fadilpašić i doselio u Sarajevo, gdje je jedno vrijeme obavljao dužnost općinskog savjetnika. Umro je 12. 12. 1925. u Sarajevu.⁵²⁶ Sulejman-begov rođak, poznati Ali-beg, odlikovan je 1894. ordenom željezne krune III reda.⁵²⁷

Osim Sulejman-bega, u Sarajevo je doselio i Mustaj-beg Sulejmanpašić (umro krajem januara 1894.),⁵²⁸ koji je bio oženjen sa Nurom, kćerkom sarajevskog velikaša Mustaj-paše Babića (1806.-1857.).⁵²⁹

► držanje rezervirano, ali sigurno ne bi propustio priliku da se odlučno uključi ako bi se povelala akcija protiv režima. (ABiH, ZMF, Präs. 2222/1909.)

⁵²⁶ ABiH, ZMF, Präs. 1167/1901; *Novi Glasnik JMO*, br. 21, God. I, Sarajevo 15. 12. 1925, str. 1. Potomci porodice Sulejmanpašić uglavnom ističu kako se njihovi preci nisu bavili politikom. Tako Zija Sulejmanpašić (rođen 1931.), sin Nedžad-begov i unuk Sulejman-begov, u pismu upućenom autoru 15. 6. 2001. piše kako se njegovi preci nisu aktivno bavili politikom. "Ni djed, ni otac, ni amidže nisu se bavili politikom (...). Djed (Sulejman-beg, op. H.K.) je u Austro-Ugarskoj živio kao i neki drugi veleposjednici. Nije se bavio politikom nego lovom, bio član Herren (= gospodskog) kluba u Sarajevu, 1910. kupio – kažu prvi – auto Daimler u BiH koji je vojska mobilizirala 1914. Otac i amidža Dževad su bili učesnici Prvog svjetskog rata, poslije 1918. otišli su na studije u Beč. Poslije su radili kao činovnici".

⁵²⁷ *Bošnjak*, br. 13, 29. 3. 1894. Ovaj Ali-beg bio je veoma poznat i utjecajan predstavnik porodice Sulejmanpašić. Njegovo kćerka bila je udata za Muhamed-bega Kapetanovića u Prijedor. Vidi o tome: ABiH, VŠS, k. 26, br. 10/1908.)

⁵²⁸ Rođen je u Odžaku kod Bugojna, nije pohađao nikakve škole, ali je poznao orijentalne jezike i posebno se zanimao perzijskom književnošću. Svojedobno je bio imenovan vođom bašibozučke čete koja je imala ugušiti pobunu u Grahovu i nakon uspješno obavljenoga posla sultan ga je odlikovao medžidije nišanom III reda. U Sarajevo je sa porodicom doselio osamdesetih godina 19. stoljeća (*Bošnjak*, br. 5, 11. 2. 1894). Imao je sina Omer-bega (umro je 15.10.1918.), i kćerke Meleć-hanumu (1894. se udala za Džafer-bega Mutevelića u Sarajevo) i Zehra-hanumu (udata za Salih-ef. Aličehića, preudata za Derviš-bega Brankovića). Omer-bega su naslijedili punodobni sinovi Muhamed-beg i Mustaj-beg, malodobni sin Mahmut i punodobna kćerka Teufika.

⁵²⁹ H. Kreševljaković: *Kule i odžaci*, str. 483.

Porodica Sulejmanpašić spadala je u red najbogatijih begovskih zemljoposjedničkih porodica, a svoje posjede zadržala je sve do kraja Prvog svjetskog rata, mada je dio predstavnika ove porodice tokom austrougarske vladavine znatan dio svojih kmetskih selišta prodao.⁵³⁰ Najveća koncentracija njihovih begluka bila je u kotaru Bugojno, gdje su imali 11.645 dunuma begluka, te u kotaru Maglaj, gdje su, u krajevima koji danas najznačajnijim dijelom pripadaju prostoru općine Zavidovići, posjedovali 5.462,17 dunuma beglučkog zemljišta. Znatni su bili i zemljišni kompleksi u kotaru Jajce (koji se danas nalaze na prostoru općine Donji Vakuf) – 3.715,38 dnuna. Većina beglučkog zemljišta ove porodice sastojala se od šumskih kompleksa. Može se sigurno utvrditi da su posjedi u Ljuši (3.715,38 dunuma begluka) u posjed porodice Sulejmanpašić došli udajom Dževahira-hanume Teskeredžić za Bećir-bega Sulejmanpašića. Na isti način ova porodica došla je u posjed 29 kmetskih selišta u mjestu Vukovsko Mračaj.⁵³¹

⁵³⁰ Tako je, npr., tokom 1912. Omer-beg Sulejmanpašić, Mustaj-begov sin, znatan broj svojih selišta prodao u izravnoj pogodbi sa kmetovima koji su obrađivali selišta. (ABiH, ZMF, opća, 4539/1913.)

⁵³¹ ABiH, AGD, 4342/21. Mehmed-beg Sulejmanpašić, sin Bećir-bega i Dževahira-hanume rođene Teskeredžić, koji je nakon Prvog svjetskog rata službovao kao politički pisar Načelstva okruga prizrenskog, žali se kako su mu nakon rata oduzimanjem selišta prestali i prihodi od beglučkih zemljišta. Pritom navodi posjede koje su imali njegov otac i majka te precizira šta je majka naslijedila od svojih roditelja. Mehmed-beg veli da je nakon očeve smrti sa braćom i sestrom naslijedio "beglučki i kmetovski posed u selu Gornjem Odžaku u opštini gornjoodžačkoj sreza bugojanskog, u selu Gračanici opštini gračaničkoj istoga sreza i u selu Rami opštini ramskoj srezu prozorskom, te u selu Rasanovci u opštini Arežim - Breg sreza livanjskog sve u okrugu travničkom u Bosni". Dalje ističe da mu je majka Dževahira od svojih roditelja naslijedila beglučki i kmetovski posjed u Donjem i Gornjem Mračaju – općina Gornje Vukovsko, te u selu Ljuši – općina Babići, sve u okrugu Travnik. Ovaj Mehmed-beg rođen je u Travniku u martu 1892., a umro je u Zagrebu 23. 11. 1942. U nekrologiju objavljenom povodom njegove smrti u *Muslimanskoj sviesti*, god. VIII, br. 120-121, Sarajevo, 7. siječnja 1943, str. 11, ističe se da je njegova uža porodica od 1898. do 1912. živjela u Istanbulu, gdje je Mehmed-beg završio gimnaziju, a pohađao je i Galata Saraj Licej. Za vrijeme Prvog svjetskog rata živio je u Budimpešti. Poslije rata bio je neko vrijeme u Travniku, a potom u Beogradu. ▶

Kotar	Katastarska općina	Obradiva	Nobradiva	Ukupno
Bugojno		1.069	10.583	11.652
Jajce	Ljuša	79,21	3.636,17	3.715,38
Maglaj	Gostović	283,634	1.199,656	1.483,29
Maglaj	Hajderovići	118,23	514,76	632,99
Maglaj	Hrge	121,68	674,69	796,37
Maglaj	Mahoje	0	642,05	642,05
Maglaj	Smrdin	174,63	789,24	963,87
Maglaj	Svinjašnica	205,63	737,97	943,6
Ukupno		2.052,014	18.777,538	20.829,55

Tabela: Beglučki posjedi porodice Sulejmanpašić

Osim begluka, posjed porodice Sulejmanpašić sastojao se i od brojnih kmetskih selišta. Najbrojnija su selišta bila u kotarevima Bugojno i Livno, a selišta koja su im pripadala u kotaru Sanski Most vjerovatno su prodali prije Prvog svjetskog rata.⁵³² Posebno se velikim zemljišnim posjedima isticao Ali-beg Sulejmanpašić iz Vesele kod Bugojna, koji je posjedovao 385 kmetskih selišta i 9.709 dunuma begluka u kotaru Bugojno. Najveća koncentracija njegovih posjeda, koje su naslijedili

- Jedno je vrijeme bio namješten u Centralnom pres birou Ministarstva vanjskih poslova i, kao znalac turskog jezika, kasnije je namješten u Pragu, Budimpešti i Varšavi. Godine 1939. izbačen je iz službe, pa je čak bio strpan u zatvor. Iste godine došao je u Sarajevo. Izbijanjem Drugog svjetskog rata pozvan je u Zagreb, gdje se zaposlio na Hrvatskom radiju kao izvijestitelj za tursko govorno područje te kao prevodilac u Ministarstvu vanjskih poslova NDH.

⁵³² U kotaru Sanski Most znatna kmetska selišta posjedovao je Sulejman-beg Sulejmanpašić. ABiH, ZVS, 197766/1907 (Bezirksamt Sanski Most, Zahl. 11055 ex 1907, 29. November 1907.). (Usporedi *Bošnjak*, br. 43, 24. 10. 1907., str. 2.) U istim mjestima u kotaru Sanski Most (u Dabru i Majkić Japri) krajem Prvog svjetskog rata znatne komplekse beglučkog zemljišta (15.054,835 dunuma) posjedovale su Senija Azapagić i Samija Azapagić, rođena Fadilpašić, pa se može sa razlogom pretpostaviti kako su ovi posjedi izvorno vlasništvo porodice Fadilpašić, te da su udadbenim vezama prešli u vlasništvo porodice Sulejmanpašić (ženidbom Sulejman-bega sa Fatimom Fadilpašić) i Azapagić.

sinovi Ibrahim-beg i Husref-beg⁵³³ te kćerke Azemina i Kanita, bila je u Vukovskom Donjem (194 kmetska selišta ukupne površine 18.722,447 dunuma), ali su znatni bili i posjedi u Marinkovcima, kotar Livno, gdje su Ali-begovi nasljednici krajem Prvog svjetskog rata posjedovali 86 kmetskih selišta. U Vukovskom Donjem bila je najgušća koncentracija i posjeda Sulejman-bega Sulejmanpašića (61 kmetsko selište, od čega je 53 obuhvatalo površinu od 6.926,7 dunuma). Važno je izdvojiti i posjed Bećir-bega, Muhamed-begovog sina, čiji su nasljednici posjedovali 209 kmetskih selišta u općini Peći, kotar Livno, i 29 selišta u mjestu Vukovsko Mračaj, koji su u posjed ove porodice došli udajom Dževahire Teskeredžić za Bećir-bega Sulejmanpašića.

Kotar	Ukupan broj selišta	Poznata	Poznato samo ime kmeta	Oranice	Šume	Livada	Ostalo	Ukupno
Bihać	103		103					
Bos. Petrovac	64		64					
Bugojno	602	258	344	8.716,725	430,528	8.230,626	8.271,088	25.648,967
Duvno	50		50					
Glamoč	20		20					
Gračanica	14		14					
Ključ	3		3					
Livno	608		608					
Maglaj	98	73	25	3.204,73	3.379,56	0	410,314	6.994,604
Prozor			7					
Rogatica	3	1	2	237,75	26,05	595,59	84,31	943,7
Sanski Most	2		2					
Sarajevo	12		12					
Varcar Vakuf	53		53					
Visoko	15		15					
Vlasenica	1		1					
Ukupno	1.655	332	1.323	12.159,21	3.836,138	8.826,216	8.765,712	33.587,271

Tabela: Kmetska selišta porodice Sulejmanpašić

⁵³³ Ovaj Husref-beg bio se oženio sa Eminom Gradašević, od koje se razveo 1911., a potom se oženio sa jednom ženom iz porodice Bušatlija.

Iz ovog pregleda može se zaključiti da je porodica Sulejmanpašić krajem Prvog svjetskoga rata još uvijek ulazila u red najbogatijih begovskih zemljoposjedničkih porodica. Pritom, porodičnim vezama bili su povezani sa većinom značajnih bosanskih begovskih porodica (Gradašević, Fadilpašić, Džinić, Teskeredžić, Bušatlija, Begović, Kapetanović iz Prijedora), što im je, uz velike zemljišne posjede i dugu porodičnu tradiciju, osiguravalo jedno od vodećih mjesta u begovskoj društvenoj strukturi.

TESKEREDŽIĆ

Teskeredžići su stara i ugledna begovska porodica iz Travnika. Potječu iz Raškog Polja u Duvanjskom kotaru i ogranak su porodice Kapetanović Ljubušak. Kao timarske teskeredžije, domogli su se velikih imanja u Bosni.⁵³⁴ Početkom 19. stoljeća ističe se Mustaj-beg, ljubuško-duvanjski ajan, kojeg je 1836. valija Vedžihi-paša dao zadaviti skupa sa Abdulah Hifzi-ef. Đumišićem.⁵³⁵ Mustaj-begova žena zvala

⁵³⁴ L. Thalloczy: *A Bosnyak-Hercegovinai "beg" czimrol*. Usporedi: Dževad Drino: *Hercegovačko porijeklo stanovništva Skopaljske doline (sa naglaskom na bugojanski kraj)*. Hercegovina, 13-14, Mostar 2001., str. 134. Travnički Teskeredžići, koji imaju zajedničko porijeklo sa ljubuškim Kapetanovićima, nisu ista porodica kao i Teskeredžići koji su se prvobitno preizvali Vilić i koji su danas naseljeni u Voljicu, G. Vakufu i Bugojnu. (B. Zlatar: *O nekim muslimanskim feudalnim porodicama*, str. 102.) Kada je sredinom 19. stoljeća Sakcinski prolazio kroz Travnik, upoznao je i Ahmed-bega Vilića (I. Sakcinski, *Putovanje*, str. 98.) Vidi: H. Kreševljaković: *Kule i odžaci*, str. 483, 489, 490; G. Šljivo: *Bosna i Hercegovina 1827.-1849.*, str. 15. Isto važi i za porodicu Teskeredžić iz istočne Bosne. Premda neki smatraju da su oni doseljenici iz Travnika (*Rogatica*. Sarajevo 1966, str. 21), za to ne postoji opipljivih dokaza.

⁵³⁵ Muhamed Hadžijahić: *Hifzi-beg Đumišić*. Novi behar, br. 11-14, 15. 1. 1934., str. 174.

se Ajiša, umrla je 2. 3. 1863. i sahranjena je u haremu Muslihuddinove (Teskeredžića) džamije.⁵³⁶

Derviš-paša, sin Mustaj-bega Teskeredžića bio je 1868. član Državnog savjeta, a zatim je dosegao čast rumelijskog beglerbega. Sa svojim bratom Hamdi-begom, 1863./64. na mjestu Muslihudinove džamije, zbog njezine dotrajalosti, sagradio je novu džamiju.⁵³⁷ Njegova sestra bila je udata za Mehmed Nazif-agu Đumišića (?-1870.), čiji su sinovi Hifzi-beg Đumišić, o čijoj je smrti Hamid Šahinović Ekrem napisao dramu *Hifzi-beg*, i Fehmi-ef. Đumišić, koji je nakon 1878. odselio u Tursku i postao vođa muslimanske emigracije u Istanbulu.⁵³⁸ Sredinom 1850. Derviš-beg imenovan je muslimanom Travičkog sandžaka.⁵³⁹ On je prvi Bošnjak koji je putovao po Evropi, "ali je sa sobom doneo samo divljenje za željeznice i fabrike".⁵⁴⁰ Godine 1857. Derviš-bega je u Travniku posjetio Ivan Kukuljević i u svom putopisu veli za njega da je "ugledan i gladak, zauzet za reforme i napredak (...). On žali na Bosnu, što je tako daleko zaostala za drugimi zemljama slavenskim, (...) tuži se na drumove i na glupost ljudi, koji niesu nikuda putovali i ništa vidjeli." Zanimljiv je Kukuljevićev opis Derviš-begovog odijela i kuće: "Biaše odjeven sivimi pantaloni, svjetlo-modrom surkom i merkim kaftanom. Dvorana, u koju nas povede, uređena je savim po europejski, tu ima i kanapeah i feutellah i stolicah i stola, na kom stoji ura i posudje sa cvietjem. Na stieni visi i veliko zercalo. Meni se je činilo kao da sam došao u pohode kojemu bogatomu plemiću hervatskomu od prošastih vremenah."⁵⁴¹ Kako je napomenuto, Derviš-paša je obavljao dužnost begler-bega u Rumeliji: "Kada je vidio da se mrači nad Bosnom, da joj prijeti zarobljenje, našao se u Travniku, ali prije izvršenja zaključaka Berlinskog kongresa, na

⁵³⁶ M. Mujezinović: *Islamska epigrafika*, II, str. 378-379.

⁵³⁷ F. Nametak: Fadil-paša Šerifović, str. 189-190; M. Mujezinović: *Islamska epigrafika*, II, str. 374.

⁵³⁸ M. Hadžijahić: *Hifzi-beg Đumišić*, str. 174.

⁵³⁹ G. Šljivo: *Omer-paša Latas*, str. 66.

⁵⁴⁰ V. Popović: *Agrarno pitanje*, str. 73.

⁵⁴¹ I. Kukuljević: *Putovanje*, str. 96-97.

zahtjev Austro-Ugarske a na poziv sultanov, morao je napustiti Bosnu. U Trstu je čitao, da je general Filipović prešao Savu.”⁵⁴²

Derviš-begov sin je Muharem-beg Teskeredžić (Travnik 10. 11. 1851.–Beč 23. 2. 1908.), dugogodišnji načelnik i “Musliman sa najviše prestiža u Travniku”.⁵⁴³ Odlikovan je redom Franje Josipa i željeznom krunom, “no ni ta podmićivanja nisu mogla ni ukoliko uticati na njega”.⁵⁴⁴ Bio je aktivan u muslimanskom autonomnom pokretu, a u aprilu 1896. s najbližom porodicom iselio se u Istanbul: “Teskeredžić je bio najpoštovaniji lider disidenata i dokazao je da je nezamjenljiv. Njegov odlazak je lišio aktiviste njihovog glavnog posrednika u mreži ličnih veza, čovjeka na vrhu hijerarhije porodičnih veza i društvenog prestiža. Njegovim odlaskom se završila prva faza muslimanskog političkog preporoda.”⁵⁴⁵ Kasnije je obolio i, nakon operacije u Beču, umro je. Tijelo mu je preneseno i sahranjeno u Travniku.⁵⁴⁶ Iza sebe je ostavio suprugu Izetu, rođenu Firdus, sina Bessima, koji je 6. 7. 1909. na Univerzitetu u Bernu doktorirao pravo te kćerku Raziju.⁵⁴⁷

Derviš-paša Teskeredžić, skupa sa bratom Hamdi-begom, kao znak sjećanja na svoju majku, sagradio je džamiju u Poturmahali. Hamdi-beg Teskeredžić, koji je u drugom braku bio oženjen s Đul-hanumom Sulejmanpašić, imao je tri sina – Ibrahim-bega, Rifat-bega i Osman-bega – te dvije kćerke – Dževahiru i Almasu. Osman-beg, Rifat-beg i Almasa (kasnije udata za Ibrahim-bega Miralema) djeca su iz braka sa Đul-hanumom, dok su Ibrahim-beg i Dževahira (kasnije udata za Bećir-bega Sulejmanpašića) djeca iz prvog braka, ali nismo uspjeli

⁵⁴² Dr. Sulejman Alečković: *Uspomena na velikana*. Narodna uzdanica. Kalendar za godinu 1939., str. 112. (Dalje: S. Alečković: *Uspomena na velikana*).

⁵⁴³ R. Donia: *Islam pod dvoglavim orlom*, str. 92.

⁵⁴⁴ *Musavat*, br. 11, 13.3.1908, str. 3.

⁵⁴⁵ R. Donia: *Islam pod dvoglavim orlom*, str. 104.

⁵⁴⁶ *Musavat*, br. 12, 20. 3.1908, str. 3.

⁵⁴⁷ S. Alečković: *Uspomena na velikana*, str. 110-112; Razija se bila udala za Mehmedali-bega, sina Mahmut-bega Džinića iz Banje Luke, ali se 1915. od njega razvela. (ABiH, VŠŠ, k. 31, 23/1915.)

doznati ime prve Hamdi-begove supruge.⁵⁴⁸ Hadmi-begov sin Osman-beg oženio se 1907. s Almasom Kapetanović iz Vitine, kćerkom Bećir-bega Kapetanovića iz Vitine i Emine, rođene Gavrankapetanović iz Počitelja. Bio je travnički gradonačelnik i umro je 22. 6. 1919. godine. Iza njega ostali su sinovi Hamdi-beg, Bećir-beg, Muharem-beg i kći Fahrija.⁵⁴⁹ Drugi Hamdi-begov sin, Rifat-beg Teskeredžić, umro je 6. 7. 1921., a njegovo su imanje, prema podacima u *Nasljednoj potvrdi*, naslijedili majka Đul-hanuma, rođena Sulejmanpašić, rođena sestra Almasa-hanuma, udovica iza Ibrahim-bega Miralema iz Travnika, brat po ocu Ibrahim-beg Teskeredžić i sestra po ocu Dževahira-hanuma, udovica iza Bećir-bega Sulejmanpašića iz Travnika.⁵⁵⁰

Kotar	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta
Brčko	8		8
Bugojno	74		74
Duvno	235		235
Jajce	85		85
Livno	373		373
Ljubuški	53		53
Tešanj	13		13
Travnik	42		42
Ukupno	883		883

Tabela: Kmetska selišta porodice Teskeredžić

Najveći zemljišni posjedi porodice Teskeredžić nalazili su se na prostoru kotareva Duvno (u općinama Borčani, Crvenica, Duvno, Grabovica, Kangora, Korita, Kovači, Mandino Selo, Mrkodol, Oplečani, Raško Polje, Srđani, Vedašić, Vinica i Zavelim) i Bugojno

⁵⁴⁸ ABiH, Evidencija, kl. br. 6984.

⁵⁴⁹ ABiH, Evidencija, kl. br. 6984. Informacija Fahrije Zupčević-Teskeredžić, *Žena* 21, br. 37, Sarajevo januara 1998., str. 22-23.

⁵⁵⁰ ABiH, Evidencija, kl. br. 6984.

(Čipulić, Crniče, Glavice, Gračanica, Kupres, Odžak, Otinovci, Ravno, Vesela i Zlošelo), dok je većina selišta u kotaru Livno u posjed ove porodice došla zahvaljujući ženidbenim vezama sa porodicom Firdus.

Kao beglučki posjedi u vlasništvu ove porodice spominju se zemljišta u kotaru Jajce (Ljuša, Crepanjska i Divičani). Teskeredžići su imali nekoliko kula. Ivan Kukuljević 1857. pisao je kako se blizu Travnika, u Piroti, "nalazi ljetni dvor Mehmed bega Hafis Adića (tj. Hafizadića), a iznad su kule Derviš-bega Teskeredžića".⁵⁵¹

TUZLIĆ

Tuzlići su tuzlanska begovska porodica za koju predaja veli da potječe od Altomanovića, srpske velikaške porodice, i to od Cvjetka Altomanovića, brata Nikole Altomanovića.⁵⁵² Vjerovatnija je, međutim, pretpostavka po kojoj su se Tuzlići prvobitno prezivali Osmanpašić, pri čemu se njihovo porijeklo veže za Topal Osman-pašu, oca tuzlanskog kapetana Derviš Hasan-bega. Topal Osman-paša između 1719. i 1730. godine tri puta je obavljao dužnost bosanskog vezira. Njegov sin Derviš Hasan-beg bio je tuzlanski kapetan od prije 1735. do 1766./67. godine.⁵⁵³ Sve do ukidanja kapetanija članovi ove porodice bili su tuzlanski kapetani. Najznačajniji je Sulejman-begov sin Mahmud-beg, poznat kao Tuzla-kapetan. Po njemu se čitava porodica prozvala Tuzlići.⁵⁵⁴ Ovaj Tuzla-paša imao je dva brata – Mehmed-agu, koji je umro 1835./36.,⁵⁵⁵ i h. Osman-bega, čiji su

⁵⁵¹ I. Kukuljević: *Putovanje*, str. 86; Usporedi: H. Kreševljaković: *Kule i odžaci*, str. 489-490.

⁵⁵² *Memoari Živka Crnogorčevića*, str. 15.

⁵⁵³ H. Kreševljaković: *Kapetanije*, str. 205-208; M. Mujezinović: *Islamska epigrafika*, II, str. 150.

⁵⁵⁴ H. Kreševljaković: *Kapetanije*, str. 205-208.

⁵⁵⁵ M. Mujezinović: *Islamska epigrafika*, II, str. 150.

potomci tuzlanski Azapagići. Sin h. Osman-bega je Mehmed Teufik-ef. Azapagića (1838.-1919.), tuzlanski muftija i drugi po redu reis-ul-ulema u Bosni i Hercegovini.

Mahmud-paša, čija se supruga zvala Fatima-hanuma, imao je sinove Mehmed-bega, koji je umro 1239. (1823./24.) u dvanaestoj godini života, Osman-bega i Omer-bega te kćerke Hafize-hanumu i Rašida-hanumu, koja se nije nikada udavala i umrla je od sušice oko 1862. godine.⁵⁵⁶ Osman-beg (umro 1874.), čija je supruga bila Ziba Alija-hanuma,⁵⁵⁷ imao je sinove Mehmed-bega, koji je bio bimbaša u osmanskoj vojsci, i Šemsi-bega te kćerke Zuhre-hanumu, Tahire-hanumu i Hafize-hanumu. Šemsi-beg, koji je bio oženjen sa sestrom Ali-bega Gradaševića H. Alibegovića iz Modriče, čije ime ne znamo,⁵⁵⁸ nije imao potomstva, a Mehmed-beg, koji je također

⁵⁵⁶ Ambrozije Benković: *Tuzlansko područje negda i sada s posebnim obzirom na vjerske prilike (Opus posthumum)*, Županja - Đakovo 1971, str. 198-199. Omer-beg Tuzlić vratio se u Tuzlu i kupio zemlju i kuću, gdje je nastavio živjeti. F. Nametak: *Fadil-paša Šerifović*, str. 227-228; M. Mujezinović: *Islamska epigrafika*, II, str. 152. G. Šljivo tvrdi da su se krajem 1859. u Tuzlu vratili "mlađi sin i kći Mahmud-paše Tuzlića (...) a govorilo se da će se uskoro vratiti i njegov stariji sin". (G. Šljivo: *Bosna i Hercegovina 1854.-1860.*, str. 470). Sudeći prema ovo podatku Mahmud-pašin mlađi sin vratio se u Bosnu krajem 1859., a drugi, stariji, h. Osman-beg, vratio se u septembru 1860. godine (str. 505).

⁵⁵⁷ Nije jasno da li se Osman-beg dva puta ženio. Živko Crnogorčević (str. 20, napomena br. 2) priča kako je Osman-begova žena umrla u Travniku 1850., dok svi ostali izvori tvrde kako je Atija, sestra Fadil-paše Šerifovića, umrla 1865./66. godine. Stoga je najvjerojatnije da se radi o jednoj ženi koja je imala dva imena, kako je to kod Fadilpašića bio i običaj, te da nije umrla 1850., kako se prisjećao Crnogorčević.

⁵⁵⁸ Sestra Ali-bega H. Alibegovića (Gradaševića) iz Modriče bila je udata za Šemsi-bega Tuzlića iz Tuzle. Kotarski predstojnik u Gradačcu 27. 5. 1901. izvještavao je da je Ali-beg nju nagovorao, pošto je ostala udovica, da napusti Tuzlu i da se preseli u Modriču kako bi bila u njegovoj blizini. On joj je preporučio da se doseli u kuću Daut-bega Karabegovića, u kojoj je doskora bila općina, ali je ona to odbila i izjavila da želi ostati u Tuzli i tamo umrijeti. Kotarski predstojnik objašnjavao je da je Ali-beg nastojao svoju sestru dovesti ▶

bio oženjen od Gradaščevića H. Alibegovića iz Modriče, imao je sina Bakir-bega i, iz drugog braka, kćerku Hanifa Šahzimet-hanumu, koja se udala za Čazim-bega Gradaščevića. Zuhre-hanuma udala se za Muhamed-bega Gradaščevića (zvanog i Hadži-beg). Tahire-hanuma, koja je umrla 2. 10. 1921., udala se za Bećir-bega Gradaščevića (umro prije 1907.) i nije imala potomstva.⁵⁵⁹ O Hafize-hanumi ne znamo puno, osim da je 1890. temeljito obnovila Jalsku džamiju u središtu Tuzle, koja se po njoj naziva i Hafiz-hanumina džamija.⁵⁶⁰

Svakako da je najznačajnija ličnost iz ove porodice Mahmud-paša: “Za vreme vladavine Mahmud-paše Tuzle nije smio Vlah ili Šokac kupiti pedlja svoje zemlje da imade, a niti dućan u čaršiji, nego su sjedili trgovci i ostale zanatlije u turskim dućanima i plaćali godišnju kiriju. Svake godine o Božiću dužan je bio svome gospodararu od dućana poslati, osim godišnje kirije, po jednog tukca agi kao prezent, a o Vaskrsu šarenih jaja. Kuću nije smio od paše niko u varoši imati na kat, nego prizemno, okrom što je hadži Osman-beg, Tuzle-paše sin, zvani Hadži-beg, dozvolio starom hadži-Mići Krsmanoviću, Stevanu Džiniću, Boži Štitiću, Marki Iliću i Lazi Filipovu Stanišiću. To su bili njegovi ortaci i njegovi ljudi, s kojima je on radio i pio.”⁵⁶¹

Krajem 1850. Mahmud-paša Tuzlić u okršaju kod Žepča pretrpio je veliki poraz od Omer-paše Latasa, nakon čega je pobjegao u Vinkovce, ali se ubrzo vratio i doživio novi poraz kod Modriče.⁵⁶² Tu ga je Latas zarobio i 17. 12. 1850. doveo u Sarajevo “na jednom malom konju đogatu, a ispod konja bukagije, noge svezate. Obuko mu je veliki cr-

-
- u svoju blizinu zbog toga što ona nije imala djece, a imala je veliki posjed u kotaru Bijeljina, žalila se na srčane probleme, i bila je u “dobrim odnosima” sa svojim subašom, izvjesnim Mujagom, koji joj je bio više nego subaša (“... Mujaga nicht nur Subašadienste bei ihr versieht, sondern ihr auch in anderer Weise gefällig ist”), a osim toga bila je i strina Bakir-begu Tuzliću, što je plašilo Ali-bega da bi on i njegov sin, zbog sestrine veze sa svojim subašom i utjecaja Bakir-bega Tuzlića, mogli ostati bez naslijeđa. (ABiH, ZMF, Präs. 834/1901.)

⁵⁵⁹ Š. Hodžić: *Vakufnama tuzlanske dobrotvorke*, str. 153-155.

⁵⁶⁰ M. Mujezinović: *Islamska epigrafika*, II, str. 149.

⁵⁶¹ *Memoari Živka Crnogorčevića*, str. 20.

⁵⁶² V. Popović: *Agrarno pitanje*, str. 100.

veni ćurak izvezen sa zlatom, a napravio mu od drveta veliki nož i par pištolja od drveta, te mu ih zadio za pojas. Kad je prošlo s njime kroz Sarajevo, pred njim su igrali oni Arnauti vojnici u belim fistanima.”⁵⁶³ Tada je Omer-paša opljačkao Mahmud-pašu, a “pričalo se da je tada Omer-paša oteo od Mahmud-paše blaga od 18 miliona pjastera (17.000 komada dukata). Mahmud-paša je bio nagomilao toliko blaga isisavajući narod u velikim razmjerama i monopolišući trgovinu u svom kraju.”⁵⁶⁴ Suđeno mu je u Istanbulu, a umro je na Rodosu 1855./56. godine.⁵⁶⁵ Osman-beg se, nakon više godina zatočeništva u Carigradu, vratio u Tuzlu i mirno živio do smrti 1874. godine.⁵⁶⁶ “Isti Hadži-beg, kad se vratio iz Carigrada, živio je gotovo sa svakim dobro, a osobito sa Srbima, i bio je član Idare medžlisa.”⁵⁶⁷

U drugoj polovini 19. stoljeća u političkom životu Bosne iz porodice Tuzlić isticao se Šemsi-beg. Pred dolazak Austro-Ugarske 1878. pripadao je austrofilskoj struji i čak je prikupljao potpise među tuzlanskim Bošnjacima za predstavku “da u Bosnu dođe Austrija i postavi red.”⁵⁶⁸ Kada je, pak, i u Tuzli počeo otpor, Šemsi-beg je sklonio svoj harem u selo Turska Dobrnja, a on sam sklonio se kod fratara u selo Morančani. Tu ga je, međutim, uhvatio dio pobunjenika “i potjeraju ga pješke. On njima kaže da on ima sipnju te da on pješke ići ne može. Onda su mu tražili novce i kazali kako ih je muftija poslo (radi se o tuzlanskom muftiji, kasnijem reisu Mehmed Teufik-efendiji Azapagiću, a ne o muftiju pljevaljskom Šemsekadiću, op. H.K.). On njima dade sedamdeset dukata što je kod sebe imao, i oduzmu mu zlatan sahat i zlatan lanac te mu kažu da je to sve malo. Onda mu dadu konja njegova i momka Mehmeda Rustanbegovića te odu s njima u Dobrnju kod harema, i onđe im dadne pet stotina dukata.” Tada su već pristigli i pobunjenici

⁵⁶³ *Memoari Živka Crnogorčevića*, str. 27.

⁵⁶⁴ V. Popović: *Agrarno pitanje*, str. 100.

⁵⁶⁵ F. Nametak: *Fadil-paša Šerifović*, str. 219.

⁵⁶⁶ A. Benković: *Tuzlansko područje*, str. 199.

⁵⁶⁷ *Memoari Živka Crnogorčevića*, str. 28.

⁵⁶⁸ Dr. Atif Hadžikadić: *Borba protiv okupacije Bosne i Hercegovine*. Novi behar, God. I, br. 5, 1927, str. 5-9; A. Benković: *Tuzlansko područje*, str. 222.

iz Bijeljine te opljačkaju Šemsi-begov konak i harem kao i ljetnjikovac u Bukinjima: "Tako su opljačkali jednom riječi sve gdi god su šta našli (...). Nosili su u rukama med u saću, taranu, juvkov pilav, jednom riječi sve, duške, jorgane, jastuke, četrnaest konja atova i paripa koji su fijaker vozili i jahaći, uzde, konjske hamove."⁵⁶⁹ Dio ovih ukradenih stvari kasnije je vraćen Šemsi-begu.⁵⁷⁰ Isto tako, za zasluge prema austrougarskoj vlasti Šemsi-beg je 27. 1. 1890. odlikovan komturnim nišanom ordena Franje Josipa.⁵⁷¹

U austrougarsko doba među Tuzlićima isticao se i Bakir-beg, sin Mehmed-bega Tuzlića. Radi se o zanimljivoj ličnosti, sa čijom su smrću izumrli muški potomci ove porodice. Bakir-beg rođen je 1872. godine. Školovao se u carskim licejima Sultanija u Istanbulu i Terezijanum u Beču, gdje je stekao srednjoškolsko obrazovanje. Poslije svršenih nauka u Terezijanumu upisao je studij prava na Bečkom sveučilištu, ali ga je morao prekinuti zbog odlaska u vojsku, gdje je za godinu dana položio oficirski ispit. Postavši aktivni oficir, služio je kao husarski časnik, te je postigao čin oberlajtnanta. Kada je napustio vojsku, posvetio se političkom radu i gospodarstvu. Bio je oženjen sa Šuhret-hanumom Džinić, s kojom je imao četiri kćerke: Rašida-hanuma, udala se za dr. Ahmed-bega Rizvanbegovića, Lebiba-hanuma za dr. Mahmuda Mehmedbašića, Ifaketa-hanuma za Sead-bega Kulovića, a potom se preudala za Suljagu Salihagića,⁵⁷² dok se Šemsa-hanuma udala za dr. Aliju Mehmedbašića. Sam Bakir-beg krajem života bio se posvetio razvoju svog imanja: "Na svome velikom dobru Gredici kod Brčkog Bakir-beg je razvio najracionalnije ekonomsko poslovanje, te se može nazvati najboljim ekonomom među nama muslimanima,

⁵⁶⁹ *Memoari Živka Crnogorčevića*, str. 91-92; Ćazim Ruščuklija: *Kladnjani godine 1878*, Novi behar, br. 6, 15. 9. 1932, str. 82.

⁵⁷⁰ *Memoari Živka Crnogorčevića*, str. 106.

⁵⁷¹ *Sarajevski list*, br. 19, 14. 2. 1890, str. 1.

⁵⁷² Sead-beg Kulović jedno vrijeme bio je oženjen s nekom Čehinjom. Vidi prosvjed što su ga Rašide-hanuma, majka, i Tahire-hanuma, tetka Sead-bega Kulovića, uputile 28. jula 1918. Zemaljskoj vladi zbog toga što je Šerijatski sud u Tuzli obavio to vjenčanje. (ABiH, VŠS, k. 32, br. 41/1918.)

a njegova Gredica može da služi uzorom.”⁵⁷³ Već 1898. Bakir-beg se pojavljuje kao potpisnik predstavke posavskih begova (zapravo begova Brčanskog i Bijeljinskog kotara) u kojoj se izražava nezadovoljstvo položajem begova, čija su prava, kako su isticali, zaštićena manje nego prava kmetova.⁵⁷⁴ Od tada pa sve do smrti 1910. godine Bakir-beg igrat će istaknutu ulogu u muslimanskom autonomnom pokretu, ali će važiti kao pripadnik umjerene struje, tim prije što je vrlo rano ispoljio “sklonost da stupi u bliži kontakt s vladinim krugovima, da im se stavi na raspolaganje i čini im ozbiljne usluge, zašto je dobijao određenu novčanu naknadu i vrlo povoljne zajmove”. Njegovi dugovi bili su znatni, pa je često od Zemaljske vlade dobivao kredite kako bi vraćao već prispjele rate ranijih kredita za otplatu. Isto tako, 1902. Privilegovana zemaljska banka za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu dodijelila mu je zajam od 30.000 K uz kamatu od 6%,⁵⁷⁵ zatim u novembru 1905. još 7.500 K kako bi se pokrile već dospjele rate za otplatu za razdoblje 1903. i 1904. godine, te prvi semestar 1905. godine, a kasnije još toliko za plaćanje novih rata,⁵⁷⁶ ali ovakvo što ne treba razumijevati samo kao pojavu prezaduženosti jednog bosanskog bega, nego i kao način naplate usluga koje je Tuzlić činio Zemaljskoj vladi. Jedan historičar, međutim, ponesen austrijskom historijskom građom, koja nije uvijek bila objektivna prema bosanskim begovima koji su vodili autonomni opozicioni pokret, svrstao je Bakir-bega u kategoriju ljudi “koji se stalno rvu sa finansijskim teškoćama” te zbog toga ocijenio kao nepouzdanu osobu,⁵⁷⁷ kao čovjeka “koji je volio da živi na velikoj nozi, a koji je istovremeno imao velike izdatke koje nije

⁵⁷³ *Gajret*, glasilo “Gajreta”, Društva za potpomaganje gjaka muslimana na srednjim i višim školama. Godina III, broj 2, 5. 2. 1910., str. 17. (Ovdje je objavljena i Bakir-begova fotografija.)

⁵⁷⁴ *Borba muslimana*, str. 81-82.

⁵⁷⁵ ABiH, ZMF, Präs. 1133/1902; ABiH, ZMF, Präs. 400/1905.

⁵⁷⁶ ABiH, ZMF, Präs. 16/1907.

⁵⁷⁷ Nusret Šehić: *Mjere Kalajevog režima u Bosni i Hercegovini na suzbijanju autonomnog pokreta Muslimana*. Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine, Godina XX, 1972-1973, Sarajevo 1974., str. 147.

mogao uvijek podmiriti sa svog dosta neuredno vođenog imanja. To je jedna čudna ličnost u muslimanskom pokretu koja je nekim posebnim sticajem okolnosti uspijevala za cijelo vrijeme njegovog trajanja da se zadrži u njegovom vrhu i bude akter u najznačajnijim akcijama muslimanske opozicije, ne prekidajući istovremeno 'diskretne' veze sa Zemaljskom vladom.”⁵⁷⁸ Inače, godine 1909. Bakir-beg je izabran za člana Zemaljskog vakufsko-mearifskog sabora,⁵⁷⁹ bio je član Eksekutivnog odbora Muslimanske narodne organizacije i na izborima 1910. izabran je u Bosanski sabor kao predstavnik gradova Tuzla, Zvornik, Vlasenica, Srebrenica, Maglaj i Kladanj.⁵⁸⁰ Umro je 17. 5. 1910. godine.⁵⁸¹

Posjedi porodice Tuzlić prostirali su se, uglavnom, na području kotareva Tuzla i Brčko, a dio posjeda nalazio se i u kotaru Bijeljina. Nije, međutim, dovoljno jasno kako su se ti posjedi razvijali. Bakir-beg Tuzlić 1908. prilikom pregovora vodstva muslimanskog autonomnog pokreta i Zemaljske vlade izjavio je kako je njegov posjed iznosio 15.000 dunuma.⁵⁸² Pritom, Živko Crnogorčević pisao je kako je čuo priče od starijih da je bogatstvo ovoj porodici stekao Osman-beg, sin Tuzla-paše (Mahmud-paše). Ovaj Osman-beg bio je poznat i kao Hadži-beg, a u kotarevima Tuzla, Brčko i Kladanj bio je “sve, i paša i car. Dok Hadži-beg nije prirastao, kazivali su mi ljudi da nije sijedi Mahmud-paša imao gotovo s čime otići veziru u Travnik, a isto tako u Sarajevo, nego bi uvijek uzajmi od zvorničkog paše, a kad je Hadži-beg prirastao, onda je on bio najbogatiji u Bosni od sviju velikaša bosanske. On je dao Niki Krsmanoviću 4 000 dukata da budu ortaci, a zabranio je da niko ne sme osim Krsmanovića kupiti voska, zvjerke, sitne kože, ruja, samo jedini Krsmanović; drugima je davo za ostali mal. Kad je doša Omer-paša, on je sve saznao za te Hadži-begove

⁵⁷⁸ N. Šehić: *Autonomni pokret*, str. 135.

⁵⁷⁹ ABiH, ZMF, Präs. 2125/1909.

⁵⁸⁰ *Musavat*, br. 40, 14. maja 1910.

⁵⁸¹ ABiH, ZMF, Präs. 666/1910. Sahanjen je u haremu Jalske džamije u Tuzli. (M. Mujezinović: *Islamska epigrafika*, II, str. 154.)

⁵⁸² *Zapisnici sa pregovora 1908. godine*; sjednica održana 28 .4. 1908.

novce i od svijе njegovih ortaka oduzeo je i potvrdu dao je kako je primio.”⁵⁸³ Međutim, sigurno je da je porodica Tuzlić raspolagala znatnim zemljišnim kompleksima prije samog Osman-bega. Zna se, naime, da su se početkom 19. stoljeća seljaci iz okoline Kreševa zbog gladi doselili u selo Donja Višća “pod skute Tuzla-paše koji zemlje dosta imađашe”.⁵⁸⁴ Istodobno su se neke porodice naselile u selo Ljubače, koje je bilo u vlasništvu Tuzla-paše. Najmanje 52 katoličke porodice iz Husina kod Tuzle sredinom 19. stoljeća bile su u kmetskom odnosu prema Osman-begu (Hadži-begu) Tuzliću, jer su se krajem 1854. žalili austrijskom konzulu kako im je “upravnik oduzeo zemlju”. Ova je žalba, očito, imala efekta jer im je zemlja vraćena.⁵⁸⁵

Krajem 19. stoljeća Bakir-beg Tuzlić svoje najveće posjede imao je u kotaru Brčko, djelimično i u Bijeljini, ali je najčešće boravio u Tuzli. Jedino se ljeti zadržavao na svom imanju u Vukšiću kod Brčkog. U jednom izvještaju što ga je Kutschera pisao Kallayu 4. maja 1899. za Bakir-bega kaže se da je novajlija u agrarnim odnosima jer je najveći dio mladosti proveo na školovanju izvan zemlje, pa je brigu o svojem imanju prenio na svog daidžu Ali-bega (Hauptmann pogrešno navodi da se radi o Haki-begu) Gradašćevića Hadžialibegovića iz Modriče. Glavna pritužba Bakir-begova upućena Kutscheri bila je odbijanje njegove molbe za šumu na Majevici, za koju je njegov amidža Šemsi-beg posjedovao tapije iz osmanskoga doba, ali one nisu u cijelosti uzete u obzir od strane Komisije za reguliranje šumskih odnosa, pa je od 14.000 dunuma šume Bakir-begu dodijeljena samo polovina.⁵⁸⁶ Bakir-beg se, i inače, puno žalio zbog nepravdi u pogledu šuma. Samo tokom 1899. Okružnoj oblasti u Tuzli podnio je 80 pritužbi zbog prijestupa činjenih u njegovim šumama. Šef zemaljske vlade Apel 3. decembra 1901. izvještavao je Zajedničko ministarstvo o problemima sa šumama Bakir-bega Tuzlića.⁵⁸⁷ Kada je 1902. dobio zajam od 30.000

⁵⁸³ *Memoari Živka Crnogorčevića*, str. 17-18.

⁵⁸⁴ Risto Jeremić: *O poreklu stanovništva tuzlanske oblasti – beleške*. Glasnik geografskog društva. Sveska 7 i 8, Beograd 1922, str. 147.

⁵⁸⁵ G. Šljivo: *Bosna i Hercegovina 1854.-1860.*, str. 50.

⁵⁸⁶ *Borba Muslimana*, str. 85.

⁵⁸⁷ AБиH, ZMF, Präs. br. 1667/1901.

K, založio je svoje nekretnine u katastarskoj općini Donja Tuzla (četiri katastarske čestice) i katastarskoj općini Jasenica Gornja, kotara Donja Tuzla (76 katastarskih čestica).⁵⁸⁸

Budući da je porodica Tuzlić početkom 20. stoljeća bila malobrojna, nije teško sagledati strukturu zemljišnih posjeda koji su se nalazili u rukama pojedinim članova ove porodice. Ostaje, međutim, nepoznato što se desilo sa posjedom Šemsi-bega Tuzlića, koji je početkom 20. stoljeća umro bez nasljednika. Nije nam poznata sudbina njegove supruge, ali je moguće da je dio njegovog zemljišnog posjeda naslijedio Bakir-beg Tuzlić. Inače, jedina dva predstavnika porodice Tuzlić koja su početkom 20. stoljeća imala zemljišne posjede su Bakir-beg Tuzlić i njegova polusestra Šahzije-hanuma, udata za Ćazim-bega Gradašćevića. Ti posjedi nalazili su se u kotarevima Tuzla i Brčko.

Kotar	Mjesto	Obradiva površina	Neobradiva površina	Ukupno
Brčko	Brezje	60,578	2.027,498	2.088,076
Brčko	Gredice	1.552,499	2.076,472	3.628,971
Brčko	Skakava Donja	29,39	530,89	560,28
Brčko	Stanovi	1.488,238	898,428	2.386,666
Brčko	Vukšić	2.264,52	909,775	3.174,195
Tuzla	Boković	20,74	0	20,74
Tuzla	Husino	90,715	446,635	537,35
Tuzla	Jasenica Gornja	184,809	3.696,973	3.881,782
Tuzla	Jasenica Gornja	87,6	8.569,062	8.656,662
Tuzla	Pasci	307,743	30,965	338,708
Tuzla	Priluk	88,605	74,005	162,61
Tuzla	Tuzla	277,274	25,577	302,851
Tuzla	Tuzla	205,24	181,105	386,345
Tuzla	Vukovija	17,71	9,825	27,535
Ukupno		6.675,661	19.477,21	26.152,771

Tabela: Begluci porodice Tuzlić

⁵⁸⁸ ABiH, ZMF, Präs. 1133/1902; ABiH, ZMF, Präs. 400/1905.

Bakir-beg Tuzlić imao je naznačajniji dio ovih posjeda (24.376,632 dunuma), dok je njegova polusestra Šahzije-hanuma posjedovala 513,736 dunuma. Begluk površine 1.262,403 dunuma (537,35 dunuma u Husinu, 338,708 dunuma u mjestu Pasci i 386,345 dunuma u Tuzli) Tahira-hanuma Tuzlić, udovica Bećir-bega Gradaščevića, uvakufila je.⁵⁸⁹

Za porodicu Tuzlić karakteristično je da je imala znatnije komplekse begluka, dok za kmetska selišta ne postoje podaci o površini i strukturi zemljišta, nego samo o broju.

Kotar	Ukupan broj selišta
Bjeljina	56
Brčko	124
Tuzla	3
Ukupno	183

Tabela: Kmetska selišta porodice Tuzlić

Od ova 183 selišta, Bakir-beg je raspolagao sa 181, Šahzimet-hanuma sa jednim, dok je jedno selište (u Pirkovcima, kotar Brčko) 1918. još uvijek vođeno kao posjed Šemsi-bega Tuzlića. Očito je, dakle, da je Bakir-beg Tuzlić, kao posljednji muški potomak ove znamenite begovske porodice, posjedovao velike zemljišne posjede.

⁵⁸⁹ Uporedi pregled posjeda porodice Gradaščević. Tahire-hanuma Tuzlić, nakon što je ostala udovica, dio svojih posjeda 1909. poklonila je Esad-ef. Kuloviću, koji se oženio sa kćerkom njezine sestre Zuhra-hanume, udate za Muhamed-bega Gradaščevića. List *Musavat* o tome je pisao kako je tom ženidbom Esad-ef. Kulović došao u kontakt sa plemenitom Tahire-hanumom, koja je "osvojena njegovim lijepim riječima prezimila jedne zime u njegovoj drvenjari u kojoj je i sam nastanjen u Sarajevu, a to zimovanje skupo ju je stalo, jer je čitava kat. općina Dubravica u vrijednosti od prilike 200.000 kruna darom prešla u vlasništvo Esada Kulovića". (*Musavat*, br. 19, 1909; Uporedi: Š. Hodžić: *Vakufnama tuzlanske dobrotvorke*.)

UZEIRBEGOVIĆ

Uzeirbegovići su begovska porodica iz Maglaja ovako prozvana po Uzeir-begu, sinu h. Ibrahim Tahir-begovom (kapetan Maglajske kapetanije od 1799. do 1821. godine).⁵⁹⁰ Tahir-kapetan sin je Mahmud-bega, kapetana Maglajske kapetanije do 1799., kada je imenovan kliškim sandžak-begom sa titulom paše, ali je na putu do Kliškog sandžaka umro. Nakon Tahir-bega kapetan Maglajske kapetanije bio je njegov sin Emin-beg, koji je sagradio kulu u selu Brdari, a umro je 1837. godine. Osim Emin-bega, Tahir-beg je imao još dva sina: već spomenutog Uzeir-bega (umro 28. 2. 1872.), koji je bio maglajski muslim, i Abaz-bega (umro 1878.), te četiri kćerke (Fatima, udata za Mahmud-pašu Tuzlića, druga je bila udata za Mahmud-bega Fidahića, treća za kapetana Ostrožca Beširevića, a za sudbine četvrte kćerke ne postoje sačuvani podaci).⁵⁹¹ Dalja genealogija nije sasvim sigurna. U haremu Kuršumlije džamije sahranjeni su Fatima-hanuma (umrla 1849./50.), supruga Salih-bega Uzeirbegovića, h. Tahir-beg Uzeirbegović (umro 1871.), Zulejha-hanuma Uzeirbegović (umrla 1891.), Emina-hanuma, kćerka Abas-begova (umrla 1889.), Mustaj-beg (umro 1926.), dok se za neke druge mezare ne može pouzdano utvrditi da su mezari Uzeirbegovića (h. Zulejha-hanuma – umrla 1887., Merjema, kćerka h. Hamza-begova).⁵⁹²

U austrougarskom vremenu najznačajniji pripadnici porodice Uzeirbegović su Mustaj-beg, sin h. Uzeir-begov, dugogodišnji maglajski načelnik, i njegov brat Rifat-beg. O ovom Rifat-begu jednu zanimljivu bilješku ostavio je engleski publicist William Miller, koji je krajem 19. stoljeća, putujući kroz Bosnu, posjetio i Maglaj, gdje se susreo sa Rifat-begom i Mustaj-begom i opisao ih kao najnaprednije bosanske

⁵⁹⁰ M. Mujezinović: *Islamska epigrafika*, II, str. 240.

⁵⁹¹ H. Kreševljaković: *Kapetanije*, str. 174.

⁵⁹² M. Mujezinović: *Islamska epigrafika*, II, str. 241.

begove. Sa Rifat-begom igrao je tenis. “Rifat-beg se (...) pokazao kao najbolji igrač na terenu. Kad se zagrijao, skinuo je fes i igrao gologlav – što je nečuveno u mnogim orijentalnim zemljama – a servis mu je bio strahovit! S vremena na vrijeme, da bi dokazao ‘naprednost’ svojih ideja, popio bi malo svježeg sarajevskog piva.”⁵⁹³

Zemljišni posjedi porodice Uzeirbegović nalazili su se najznačajnijim dijelom na prostoru kotara Maglaj, zatim u kotarevima Gračanica, Tešanj, Tuzla i Derventa.

Kotar	Općina	Obradiva površina	Neobradiva površina	Ukupno
Gračanica	Boljanić, Kožuhe, Sočkovac	724	1.193,06	1.917,06
Maglaj	Brijesnica Gornja	113,02	1.289,19	1.402,21
Maglaj	Brusnica	110,66	1.225,49	1.336,15
Maglaj	Hajdarević	1.204,684	863,248	2.067,932
Maglaj	Krivaja	304,54	3.452,32	3.756,86
Maglaj	Maglaj	729,75	489,948	1.219,698
Maglaj	Milino Selo	721,61	739,82	1.461,43
Maglaj	Paklenica Gornja	160,08	2.100,84	2.260,92
Maglaj	Perović	869,16	2.065,52	2.934,68
Maglaj	Rakovac	199,07	11.144,20	11.343,27
Maglaj	Striježevica	257,07	648,09	905,16
Maglaj	Stupari	629,19	2.476,05	3.105,24
Maglaj	Vasiljevci	130,365	1.912,765	2.043,13
Tuzla	Ljepunica	349,35	249,26	598,61
Tuzla	Puračić	151,99	14,43	166,42
Ukupno		6.654,532	29.864,231	36.518,770

Tabela: Begluci porodice Uzeirbegović

⁵⁹³ O. Hadžiselimović: *Na vratima istoka*, str. 277. Vidi i: Adin Ljuca: *Maglaj na tragovima prošlosti*, Prag 1999, str. 325-330.

Iz ovog pregleda vidi se da se većina beglučkog zemljišta nalazila u kotaru Maglaj, i to u krajevima koji danas značajnijim dijelom pripadaju općini Zavidovići. Približno u istim mjestima nalazila su se i kmetska selišta.

Kotar	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta	Oranice	Šume	Livada	Ostalo	Ukupno
Derventa	24		24					
Gračanica	183		183					
Maglaj	543	112	431	5.454,096	2.405,091	9,97	948,461	8.817,618
Tešanj	44		44					
Tuzla	38		38					
Ukupno	832	112	720	5.454,096	2.405,091	9,97	948,461	8.817,618

Tabela: Kmetska selišta porodice Uzeirbegović

Među posjedima pripadnika ove porodice krajem Prvog svjetskog rata posebno veliki bili su posjedi Edhem-bega, Salih-begovog sina, koji je u svom vlasništvu imao 20.686,887 dunuma begluka i 359 kmetskih selišta. Što se tiče strukture ovih 359 selišta, poznato je samo da je 65 selišta u Striježevici obuhvatalo površinu od 4.948,8 dunuma. Edhem-begovi posjedi bili su u slijedećim mjestima: Brijesnica Donja, Brijesnica Gornja, Brusnica, Hajderovići, Karačić, Krivaja, Ljepunica, Maglaj, Milino Selo, Paklenica Donja, Perovići, Puračić, Striježevica, Stupari i Vasiljevci. Edhem-beg je dugo vodio spor sa općinom Stupari oko vlasništva nad šumom Jelova Gorica. U ovom sporu i dio Edhem-begovih kmetova stao je na njegovu stranu “iz bojazni od gnjeva begova i njegova subaše i savjetnika Stanka Milanovića”⁵⁹⁴

Posjedi Mustaj-bega Uzeirbegovića obuhvatali su 10.222,273 dunuma begluka (u mjestima Boljanić, Kožuhe i Sočkovac – kotar Gračanica, te u Maglaju i Rakovcu – kotar Maglaj) i 288 kmetskih selišta (Čusto Brdo, Boljanić, Kakmuž, Kožuhe, Osječani Gornji,

⁵⁹⁴ *Srpska riječ*, br. 206, 25. 9. (8. 10) 1907.; Usporedi ABiH, AGD, 2112/29, ABiH, AGD, 2114/29.

Porječina, Rakovac, Rječica i Sočkovac). Dio ovih posjeda u kotaru Gračanica Mustaj-beg dobio je u miraz ženidbom sa Vasvi-hanumom, rođenom Osmanbegović.⁵⁹⁵ Nakon Prvog svjetskog rata Mustaj-beg je sav svoj posjed u kotaru Gračanica prodao svojim bivšim kmetovima iz Osječana i Kožuha "i sklopio je s njima i kupoprodajni ugovor i primio od njih kaparu u iznosu od 110.000 dinara".⁵⁹⁶ Za oduzeta kmetska selišta u kotaru Gračanica konsignacije za isplatu privremene rente isplaćivane su Mustaj-begu, Vasvi-hanumi, Šefik-hanumi, Salih-begu i Uzeir-begu Uzeirbegoviću iz Maglaja.⁵⁹⁷

Znatni su bili i posjedi Riza-bega Uzeirbegovića, koji je nakon Prvog svjetskog rata živio u mjestu Ulović kod Brčkog. U Paklenici Gornjoj posjedovao je 987 dunuma begluka te 138 kmetskih selišta u Čečavi, Čifčijama, Brusnici, Drijenu, Karačiću, Maglaju, Obsini, Paklenici Donjoj, Paklenici Gornjoj, Rakovcu, Karanovcu i Ceranima. Što se tiče strukture ovih 138 selišta, poznato je da je 47 selišta (osam u Maglaju, tri u Paklenici Donjoj i 36 u Paklenici Gornjoj) obuhvatalo površinu od 3.868,818 dunuma. Selišta u mjestu Obsine (24 selišta), kotar Derventa, izvorno su vlasništvo porodice Čehajić, a Riza-begovo vlasništvo postala su ženidbom sa Vasvi-hanumom, kćerkom Mahmud-ef. Čehajića. Posjedi u kotaru Tešanj (četiri selišta u Čečavi i 24 u Drijenu) izvorno su vlasništvo porodice Ajanović, a Riza-beg ih je naslijedio od svoje majke Zinet-hanume (umrla 28. 5. 1925), kćerke Hamdi-bega Ajanovića.

⁵⁹⁵ Vasvi-hanuma kćerka je Mahmud-bega Osmanbegovića iz Dervente. Rođena je oko 1845., a prije 1878. udala se za Behdžet-bega Gradašćevića. Nakon njegove smrti preudala se za Mustaj-bega Uzeirbegovića u Maglaj (1896.). Umrla je 1921. u Maglaju. Po njezinoj oporuci, muž Mustaj-beg i bratić Osman-beg Osmanbegović 1923. na sajmu u Zagrebu kupili su dva zvona za sahat-kule u Gradačcu i Maglaju. (H. Kreševljaković: *Sahat-kule u Bosni i Hercegovini*. U: *Izabrana djela*, II, str. 505, nap. 29.) Godine 1891. u Maglaju je "s dozvolom visoke Vlade na trošak općine od 600 for." nabavljen novi sahat i postavljen "u starinskoj našoj sahat-kuli, gdje je nama i prije sahat bio, koji je prilikom okupacije razoren i uništen." (*Sarajevski list*, br. 104, 4. 9.1891., str. 3.).

⁵⁹⁶ ABiH, AGD, br. 22206/23.

⁵⁹⁷ ABiH, AGD, 18422/20.

Posjede Uzeir-bega Uzeirbegovića, sina h. Nur-begovog, krajem Prvog svjetskog rata činilo je 1.273,83 dunuma begluka u Paklenici Gornjoj, te 47 kmetskih selišta, i to najznačajnijim dijelom u Paklenici Gornjoj (36 selišta) a ostala su bila u mjestima Maglaj, Osojnica, Paklenica Donja i Tekućica. Uzeir-begov čaradak se nalazio u selu Paklenica Gornja, a oko čardaka bili su koševi, hambari i ostale gospodarske zgrade, što je sve 1918. zapaljeno. Sve se to nalazilo na jednoj njivi, površine 22 dunuma, zvanoj Velika njiva.⁵⁹⁸

Iz ovog pregleda može se zaključiti kako su pripadnici porodice Uzeirbegović krajem Prvog svjetskog rata spadali u sami vrh bosanske begovske zemljoposjedničke elite. Porodica nije bila posebno razgranata, i svi njezini pripadnici zbog toga su raspolagali velikim zemljišnim posjedima. Najznačajniji su bili posjedi Edhem-bega Uzeirbegovića, ali su i posjedi ostalih pripadnika bili znatni.

ZAIMOVIĆ

Zaimovići, prema nekima izvorima, potječu od srednjovjekovnih plemića Altomanovića,⁵⁹⁹ pa – prema ovoj pretpostavci – imaju zajedničko porijeklo sa Tuzlićima i Muratbegovićima. Pouzdano je, međutim, utvrđeno da ova pretpostavka nije potvrđena za Tuzliće i Muratbegoviće,⁶⁰⁰ ali osim nje nema drugih izvora koji bi ukazivali na drugačije porijeklo begovske porodice Zaimović⁶⁰¹. Thalloczy

⁵⁹⁸ A BiH, AGD, 6235/28; A BiH, AGD, br. 7843/28.

⁵⁹⁹ *Memoari Živka Crnogorčevića*, str. 15

⁶⁰⁰ A. Muratbegović: *Omer-paša Latas*, str. 149; H. Kreševljaković: *Kapetanije*, str. 205.

⁶⁰¹ Početkom 20. stoljeća Šemsi-beg Zaimović kazivao je Živku Crnogorčevića “da imade i dan-danas povelju Altomanovića”. (*Memoari Živka Crnogorčevića*, str. 15); H. Kreševljaković: *Izabrana djela*, II, str. 491; Ismail Hadžiahmetović: *Murad-beg Zaimović - legenda i istina*, Tuzla 1997, str. 13-14. Potomci s kojima je autor razgovarao još uvijek su uvjereni u ispravnost ove pretpostavke.

ih spominje pod imenom Zovičani, izvodeći to prezime od mjesta Zovik, i navodi da je Šemsi-beg Zaimović početkom 20. stoljeća imao 40 kmetskih selišta.⁶⁰² Kulu su imali u Zoviku, nedaleko od Brčkog, odakle su se početkom 19. stoljeća neki predstavnici ove porodice doselili u Tuzlu i neka druga mjesta. Rodonačelnik tuzlanskih Zaimovića bio je Husein-beg, kasnije prozvan Tosun-beg, sin Salih-begov, pristaša Husein-bega Gradaščevića u vrijeme Pokreta 1831./32. godine. Sredinom 19. stoljeća isticao se u borbama protiv Omer-paše Latasa.⁶⁰³ Nakon šestogodišnjeg progonstva vratio se u Tuzlu i umro u dubokoj starosti 1894. godine. Godine 1891. h. Husein-beg Zaimović obnovio je Sagrdžijan ili Bijelu džamiju u Tuzli.⁶⁰⁴

Kotar	Mjesto	Obradiva ovršina	Neobradiva površina	Ukupna površina
Brčko	Mrtvica	2.208,678	516,68	2.725,358
Brčko	Zovik Gornji	632,66	195,26	827,92
Brčko	Zovik Kalajdžije	17,12	8,4	25,52
Brčko	Palanka	127,9	0	127,9
Brčko	Rahić Gornji	317,92	11,52	329,44
Brčko	Brezovo Polje Novo	471,42	423,42	894,84
Brčko	Ražljevo	659,582	13,22	672,802
Brčko	Zovik Donji	735,07	217,54	952,61
Brčko	Kozjak	317,348	58,611	375,959
Tuzla	Vršani i Dragunja	176,612	1.480,337	1.656,949
Ukupno		5.664,31	2.924,988	8.589,298

Tabela: Begluci porodice Zaimović

Ogranak Zaimovića iz Rahića kod Brčkog imao je vidnu povijesnu ulogu u političkom životu Bosne na prijelazu 19. i 20. stoljeća,

⁶⁰² L. Thalloczy: *A Bosnyak-Herczegovinnai "beg" czimrol*.

⁶⁰³ *Memoari Živka Crnogorčevića*, str. 22.

⁶⁰⁴ M. Mujezinović: *Islamska epigrafika*, II, str. 154.

ponajviše zahvaljući Šemsi-begu Zaimoviću, koji je bio jedan od prvaka muslimanskog autonomnog pokreta. Šemsi-beg je sin Emin-begov, a posjede je imao u mjestima: Zovik Kalajdžije, Zovik Gornji i Mrtvica (kotar Brčko).⁶⁰⁵ Njegov brat, h. Abaz-beg Zaimović iz Rahića Gornjeg, početkom 20. stoljeća vodio je spor sa Vladom u vezi sa nekim svojim posjedima u katastarskoj općini Dragunja, kotar Tuzla.⁶⁰⁶

Ukupna površina begluka porodice Zaimović 1918. iznosila je 8.589,298 dunuma. Posjed je bio razdijeljen među slijedećim domaćinstvima:

1. Šemsi-begu, Emin-begovom sinu, pripadalo je 1.913,85 dunuma (1.060,41 dunum u Mrtvici, 827,92 dunuma u Zoviku Gornjem i 25,52 dunuma u Zoviku Kalajdžije); Šemsi-beg je u svom posjedu imao i dva kmetska selišta u Zoviku gornjem i pet selišta u Zovik Kalajdžijama;
2. Emin-beg, Abaz-begov sin, imao je 2.122,288 dunuma (1.664,948 u Mrtvicama, 127,9 u Palanki, i 329,44 dunuma u Rahiću Gornjem; Emin-begova majka, Esma-hanuma Alikadić, donijela je u miraz Zaimovićima 11 selišta u Skakavi Gornjoj);
3. Ešrefa i Džemila, kćerke Osman-bega Zaimovića, imale su 1.656,949 dunuma u mjestima Visori i Dragunja (kotar Tuzla); u istim mjestima one su imale i 35 selišta (18 u Dragunji i 17 u Visori) ukupne površine 4.004,43 dunuma te 48 selišta u Obarskoj Velikoj (vjerovatno naslijeđena od majke Zumrut-hanume Salihbegović) ukupne površine 4.751,421 dunuma, kao i tri kmetska selišta u Drijenči;
4. Mehmed-beg, Husein-begov (Tosun-begov) sin, raspolagao je sa 1.737,762 dunuma (112,33 u Brezovom Polju, 672,822 u Ražljevu, 952,61 u Zoviku Donjem); Mehmed-beg je sa bratom Murad-begom imao i dva selišta u mjestu Osoje, jedno u Dragunji i šest selišta u Špionici Katoličkoj, dok je sam Murad-beg posjedovao osam selišta u mjestu Ražljevi;

⁶⁰⁵ ABiH, AGD, 11093/24.

⁶⁰⁶ ABiH, ZV, god. 1908. (Predmeti koje je rješavao Islamski exekutivni komitet.)

5. Salih-beg, Osman-begov sin, posjedovao je 782,51 dunum begluka u Brezovom Polju; njegov brat, Mehmed-beg, nije imao begluka nego samo četiri kmetska selišta u Zoviku Donjem;
6. Zaim-beg, Avdi-begov sin,⁶⁰⁷ raspolagao je sa 375,959 dunuma begluka u Kozjaku, a imao je i osam selišta u Vršanima površine 727,44 dunuma; ovaj ogranak porodice Zaimović u Kozjaku posjedovao je i 35 kmetskih selišta, dok je sâm h. Ali-beg (čija su djeca Osman-beg i Azemina udata za Mehmed-bega Zaimovića) posjedovao 21 selište (u Golom Brdu pet, Obarskoj Velikoj 12 i Ugljeviku četiri) ukupne površine 1.263,76 dunuma.

Kao što se vidi svega šest domaćinstava porodice Zaimović raspolagalo je znatnim kompleksima begluka. Njihova kmetska selišta bila su veoma brojna i također su se prostirala na prostoru sjeveroistočne Bosne, najznačajnijim dijelom u kotarevima Brčko i Bijeljina. Najveći broj tih selišta nalazio se na prostoru kotara Brčko, ali je najbolje poznata struktura selišta u kotaru Bijeljina. U ovom kotaru najprostranija kmetska selišta bila su u Obarskoj Velikoj, koja su u posjed porodice Zaimović mogla doći udajom Zumrut-hanume Salihbegović za Osman-bega Zaimovića, jer se 1918. kao vlasnici 48 selišta u ovom mjestu pojavljuju Osman-begove kćerke Ešref-hanuma, udata Gradašćević, i Džemila-hanuma, udata Preljubović, dok se kao vlasnik 12 selišta pojavljuje h. Ali-beg Zaimović iz Bijeljine. Značajna selišta u kotaru Bijeljina su u Babetinom Brdu (danas na prostoru općine Lopare), dok su u kotaru Brčko najznačajnija selišta u Mrtvicama i Kozjaku (danas također na prostoru općine Lopare) i u Vitanovićima.

⁶⁰⁷ Zaim-beg Zaimović iz Bijeljine suvlasnik je ovog begluka sa Mustaj-begom, sinom Hasan-bega Zaimovića iz Bijeljine, te Osman-begom i Azeminom, udatom za Mehmed-bega Fidahića, djecom h. Ali-bega Zaimovića iz Bijeljine.

Kotar	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta	Oranice	Šume	Livada	Ostalo	Ukupno
Bijeljina	112	110	2	3.217,84	1.379,094	0	5.387,841	10.019,595
Brčko	179		179					
Gradačac	7		7					
Tuzla	59	56	3	1104,3	648,272	0	130,204	5.833,866
Ukupno	357	166	191	4.322,14	2.027,366	0	5.518,045	15.853,461

Tabela: Kmetška selišta porodice Zaimović

Osim domaćinstava koja su posjedovala i begluke i selišta, bilo je i domaćinstava koja su posjedovala samo selišta:

1. Arifa, kćerka Husein-bega Zaimovića, udata za Ahmed-bega Gradašćevića, preudata za Mahmud-bega Jahića, posjedovala je 33 selišta u Babetinom Brdu ukupne površine 3.228,644 dunuma te jedno selište u Koraju površine 48,33 dunuma;
2. Hasan-beg, sin Miralem-bega Zaimovića iz Koraja, imao je jedno selište u Janjarima Srpskim;
3. Hasiba-hanuma, Husein-begova kćerka, udata za Bećir-bega Gradašćevića, imala je jedno selište u Ledenicama Katoličkim;
4. Derviš-beg, sin Mehmedali-bega (Dreviš-beg je bio oženjen s Atifa-hanumom Hadžiefendić, umro je u vojsci u Pešti 1916., a naslijedila su ga njegova djeca: Muhamed, Razija, Ahmed, Mustafa, Nafija, Ibrahim, Davud i Osman), imao je 18 selišta u Dragunji ukupne površine 1.603,166 dunuma površine i dva selišta u mjestu Osoje ukupne površine 37,22 dunuma te jedno selište u Husinu ukupne površine 189,05 dunuma;
5. Naila, zvana Aiša, udata za Hilmi-bega Fidahića, i Rasema, zvana Fatima, udata za Ahmeta Redžepovića u Orašje, kćerke Džafer-bega Zaimovića, imale su 32 selišta u Vitanovićima.

Iz ovog pregleda vidi se da je porodica Zaimović 1918. raspolagala sa 8.589,318 dunuma begluka i 357 kmetških selišta. Od ovog broja selišta samo za 166 je poznata površina (15.853,461 dunum). Ovi posjedi bili su ravnomjerno raspoređeni među pripadnicima porodice. ▮

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Nije nimalo jednostavno definirati šta se treba smatrati pod begovima u vremenu kada se na bosanskohercegovačkom prostoru na razmeđu 19. i 20. stoljeća čitavo društvo našlo pred krupnim promjenama izazvanim uspostavom novoga državnog i političkog ustroja unutar kojeg su sve dotadašnje društvene strukture prolazile kroz temeljit proces socijalne transformacije. Kada je početkom 20. stoljeća angažiran tim stručnjaka koji je imao zadatak definirati šta znači titula beg u odnosu na austrougarsko plemstvo, zatim utvrditi način dokazivanja prava na tu titulu i odrediti koje se porodice mogu smatrati begovskim, pokazalo se da se ni stručnjaci u tome ne mogu usuglasiti. Zbog toga je austrougarska uprava prešutno priznavala pravo onim porodicama koje su se tako zvale da se tituliraju ovom titulom, ali im iz same te činjenice nije priznavala nikakva druga politička ili socijalna prava. Određene političke povlastice koje su pripale najbogatijim porodicama kroz zakonske odredbe o izboru zastupnika u Bosanski sabor nisu bili posljedica begovske titule koju su te porodice nosile nego njihova bogatstva. Druga je stvar što su to, uglavnom, bile begovske porodice. Zbog toga se kao sasvim opravdano može zaključiti da su u vremenu austrougarske uprave krupne zemljoposjedničke porodice bile begovske, mada je unutar ove zemljoposjedničke elite bilo porodica koje nisu pripadale begovskome sloju. U tim krugovima se jasno razlikovalo koje su zemljoposjedničke porodice bile begovske, a koje ne. Osim toga, bilo je begovskih porodica koje su u vremenu austrougarske uprave uglavnom “ispale” iz zemljoposjedničke elite. Te begovske porodice u ovoj knjizi, koja se fokusira na begovske zemljišne posjede, nisu bile predmet analize.

Analiza socijalnog statusa tih begovskih porodica bit će predmet nekoga drugog rada.

U ovoj knjizi, fokusirajući se na zemljišne posjede krupnih zemljoposjednički begovskih porodica, posebno je analizirana struktura zemljišnih posjeda 46 begovskih porodica. Iz te analize vidi se da se najznačajniji dio zemljišnih posjeda u BiH nalazio u krugu tih porodica. Oko 15% svih slobodnih zemljišnih posjeda (begluka) i preko 30% kmetskih selišta nalazio se u ovom krugu porodica. Ukupan broj kmetskih selišta 1918. godine, koje su bile u vlasništvu ovih 46 porodica, i za koje se može tačno utvrditi ime i prezime straješine kmetske porodice, i mjesto gdje se selište nalazi, iznosio je 31.986, ali se za svega 5.761 selište može utvrditi površina i detaljna struktura selišta, a za ostalih 26.225 poznato je samo ime i prezime kmeta i mjesto gdje se selište nalazilo. To je, ipak, bilo sasvim dovoljno podataka za analizu koja je urađena u ovoj knjizi.

Unutar ovog kruga izdvajaju se one begovske porodice koje su kraj austrougarske uprave, uprkos stalnom procesu podjele porodica i podjele posjeda, sačuvale status zemljoposjedničke elite, pa su pojedini njihovi pripadnici posjedovali iznad 50 kmetskih selišta, što se smatralo sasvim dovoljnim za život bez angažiranja na drugim poslovima (zanatstvo, trgovina i sl.). Primjetno je da se tu, uglavnom, radi o onim porodicama koje su imale zapaženu ulogu u povijesti Bosne od početka 18. stoljeća, a za mnoge njihove zemljišne posjede može se pratiti kontinuitet vlasništva tokom nekoliko stoljeća. Prateći historiju tih porodica tokom 19. stoljeća može se doći da zaključka kako su udadbeno-ženidbene veze bile veoma važne za širenje tih posjeda, jer je nasljeđivanje posjeda, u čemu su sudjelovali i ženski članovi porodice, za posljedicu imalo isprepletenost tih posjeda među pripadnicima ovih porodica. Rijetki su bili slučajevi kupovanja posjeda.

Na kraju, iz ovog rada nameće se kao opći zaključak da su begovi, i to oni koji su uprkos brojnim izazovima uspjeli sačuvati svoje krupne zemljišne posjede, čak i u općoj pojavi nesudjelovanja u novim privrednim aktivnostima, održali svoju socijalnu stabilnost i bili ona socijalna osnova na koju se oslanjala austrougarska uprava u Bosni i

Hercegovini kako bi realizirala svoje strateške političke interese. Ti su interesi ležali u osnovi odnosa koji je austrougarska uprava gradila prema begovima: postepenim uvlačenjem pojedinih begova u novu vladajuću strukturu izazivala je raskole unutar begovskog sloja koji zbog toga dugo vremena nije mogao jedinstveno nastupiti na političkoj pozornici Bosne. A to je upravo radila vlast: njoj nije trebao politički jedinstven begovski front, koji bi se okrenuo protiv vlasti onog trenutka kada njegove socijalne i društvene pozicije budu ugrožene, nego izolirane grupe begova koje su na lokalnoj razini oslanac, a nikako politički partner, u provedbi strateških političkih interesa Monarhije. Kada je krajem 19. stoljeća zbog raznih društvenih procesa koji su se odvijali od 1878., značajnije uzdrman njihov socijalni status, begovi su kroz autonomni pokret nastupili u značajnoj mjeri jedinstveno, bez obzira na razne frakcije koje su u tom pokretu postojale. Sve te frakcije su, ipak, jedinstveno nastupale kada su u pitanju bili njihovi socijalni interesi. A oni su svoje socijalne interese uvijek vezali uz stabilnost svog zemljišnog posjeda. Do 1918. begovi su tu stabilnost u najvećoj mjeri uspjeli sačuvati. A onda je 1918. novim državnim i socijalnim “lomom” ta stabilnost srušena. //

LAND IN BOSNIA AND HERZEGOVINA OWNED BY BEYS IN THE PERIOD 1878 – 1918

(SUMMARY)

It is not at all easy to define what should be considered as beys in the era, when in the Bosnia and Herzegovina at the turn of 19th to 20th century, the whole society was confronted with major changes caused by the establishment of a new state and political structure within which all the social structures that had existed until then had to undergo a radical transformation process. When, in the beginning of 20th century, a team of expert was engaged tasked with defining the title of bey in relation to Austro-Hungarian aristocracy, as well as to determine the manner of proving the right to hold that title and finally to decide which families are to be considered as the bey families, soon it was discovered that even the experts could not reach any agreement. That is why the Austro-Hungarian administration tacitly recognized the right of those families who used that title to continue using it, but this very fact did not acknowledge them any other political or social rights. Some political privileges that belonged to the richest families reflected, e.g., in their legal right to be elected deputies in the Bosnian Assembly, were not the consequence of their bey's title but rather of their wealth. It is of no relevance that these were all more or less the bey families. Therefore it is absolutely justified to conclude that in the time of Austro-Hungarian administration, big landowners were beys, although within this landowners' elite there were families that did not belong to the rank of beys. In these circles there was a clear distinction

between the landowners who were beys and those who were not. Besides, there were bey families that in the Austro-Hungarian time did not belong to the landowners' elite. These bey families have not been the subject of analysis in this book that focuses on the land owned by beys. The analysis of social status of these bey families will be the subject of some future book.

Focusing on the land owned by big landowning bey families, this book particularly analyzes the structure of the estates owned by 46 bey families. One can see in this analysis that most of the land in BiH belonged to these families. About 15% of all the free land estates (beyluks) and above 30% of serfs' settlements belonged to these families. Total number of serf settlements in 1918 that were owned by these 46 families, and from whom one can establish with certainty names and surnames of the leaders of serf families, and the locality of the settlement, amounted to 31,986, but it is only for 5761 of those settlement that we can establish size and detailed structure, while for the remaining 26,225 we only know the name and surname of the serf and the locality of the settlement. This is still enough information for the analysis conducted in this book.

Within this circle there are distinctly those bey families who have maintained, even towards the end of Austro-Hungarian administration, and despite a constant process of division of the families and their property, the status of landowning elite so that some of them owned over 50 serf settlements which was considered sufficient for one's existence without the need to engage in additional jobs (handicraft, trade, etc.) It is evident that these are, mainly, those families who played significant role in the history of Bosnia since the beginning of 18th century, and one could track down their ownership over many of their estates for several centuries back. Following the history of these families during the 19th century one can conclude that marriage relations were very important for the expansion of their estates, since the inheritance of the estates involved both male and female family members, resulted in intermingling of ownership relations among the members of these families. Cases of purchasing land were rare.

Finally, this book leads to a general conclusion: beys, particularly those among them who succeeded to maintain their big estates despite numerous challenges, even in the general announcement that they would not participate in the new economic activities, still maintained their social stability and remained the social basis upon which Austro-Hungarian administration relied in order to realize their won strategic political interests. These interests lied in the very foundations of the relations that the Austro-Hungarian administration built towards beys: by gradual involvement of some of the beys into the new ruling structure that caused divisions within their circles so that for quite a long period of time they were not able to act unanimously at the political stage of Bosnia. That is exactly what the rulers did: they did not need a politically unified bey front, that would turn against the rulers the moment their social and economic position are threatened, but isolated groups of beys, as someone to rely upon locally, rather than to have them as political partners, in the realization of strategic political interest of the Monarchy. When, by the end of 19th century, due to various social processes that took part since 1878, their social status was considerably shaken, beys emerged rather unanimously with their autonomous movement, regardless of all the fractions that existed within the movement. All these fractions were still united when their social interests were at stake. And they always linked their social interests to the stability of their land estates. Until 1918, they succeeded in maintaining to greatest extent those social interests. And then, 1918 this stability was shaken by a new state and social “breakdown”.

IZVORI I LITERATURA

IZVORI:

Arhivski fondovi

1. Arhiv Bosne i Hercegovine:

- ♦ Zajedničko Ministarstvo finansija 1878. – 1918., opća i prezidijalna građa
- ♦ Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu 1878. – 1918.
- ♦ Agrarna direkcija Bosne i Hercegovine
- ♦ Vrhovni šerijatski sud

2. Istorijski arhiv u Sarajevu

- ♦ Zbirka Safvet-bega Bašagića
- ♦ Zbirka Šerifa Arnautovića
- ♦ Fond obitelji Alibegović
- ♦ Zbirka obitelji Fadilpašić
- ♦ Zbirka proglasa i letaka

3. Haus-Hof-und Staatsarchiv, Wien

- ♦ Administrative Registratur

4. Kriegsarchiv, Wien

- ♦ Nachlass Potioreks

Štampa

- ♦ Biser
- ♦ Bošnjak
- ♦ Musavat
- ♦ Muslimanska svijest
- ♦ Srpska riječ

Objavljeni izvori:

1. *Izveštaji o upravi Bosne i Hercegovine 1906. – 1916. (Bericht über die Verwaltung von Bosnien und der Hercegovina 1906 – 1916).*
2. *Glasnik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu 1878. – 1916. (Sammlung der Gesetze und Verordnungen für Bosnien und die Hercegovina 1878 – 1916).*
3. *Rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini 1879., 1885., 1895. i 1910.*
4. *Stenografski izvještaji sa sjednica Sabora Bosne i Hercegovine*
5. *Zapisnici sa pregovora Vlade i Muslimanskog autonomnog pokreta, 1901. godine*

LITERATURA (citirana u radu)

1. *Agrarni odnosi u BiH (1878.-1918.).* (Redaktor Hamdija Kapidžić), I, Građa. Sarajevo, 1969.
2. Alagić, Nedžmudin: *Derventa između dva rata.* Sarajevo, 2001.
3. Alečković, Dr. Sulejman: *Uspomena na velikana*, Narodna uzdanica. Kalendar za godinu 1939.
4. Aličić, Ahmed: *Jedna zanimljiva ličnost jučerašnjeg Livna (Hadži Ibrahimbeg Bušatlija)*, El-Hidaje, god. IV, br. 4-5, Sarajevo, 1940./41.
5. Aličić, Ahmed: *Mahmudbeg Bušatlija vođa ustanka protiv okupacije Hlivna 1878.*, Novi behar, god. XIV, br. 6, Sarajevo 1941.
6. Aličić, Ahmed: *Hadži Derviš beg Bušatlija. Jedan zanimljiv lik naše novije poviesti*, El-Hidaje, god. VI, br. 6-7-8, Sarajevo, 1942./43.
7. Aličić, S. Ahmed: *Čifluci Husein kapetana Gradaševića*, Prilozi za orijentalnu filologiju, XIV-XV, 1964-65., Sarajevo, 1969.
8. Aličić, S. Ahmed: *Uređenje Bosanskog ejaleta od 1789. do 1878. godine.* Sarajevo, 1983.
9. Aličić, S. Ahmed: *Da li je novija povijest Bosne u korelaciji sa osmanskim društveno-političkim sistemom*, Istočna Bosna i Sandžak (Znanstveni skup) 23. maja 1994. Sarajevo, 1996.
10. Aličić, S. Ahmed: *Pokret za autonomiju Bosne od 1831. do 1832. godine.* Sarajevo, 1996.
11. Asboth, Johann: *Bosnien und die Herzegowina. Reisebilder und Studien.* Wien 1888. (Dio prijevoda objavljen u časopisu *Život*, br. 1, Sarajevo, 1979. pod naslovom Foča i Zagorje, str. 74-93).

12. Bašagić, Safvet-beg: *O bosanskom plemstvu*, Bošnjak, 4/1894.
13. Bašagić, Safvet-beg: *Najstariji ferman begova Čengića*, Glasnik Zemaljskog muzeja, IX, Sarajevo, 1897.
14. Bašagić, Safvet-beg: *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*. Sarajevo, 1900.
15. Bašagić, Safvet-beg: *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*. Sarajevo, 1912.
16. Bašagić, Safvet-beg: *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini*. Zagreb, 1931.
17. Bauer, Ernest: *Zwischen Halbmond und Doppeladler. 40 Jahre österreichische Verwaltung in Bosnien und Herzegowina*. Wien: München, 1971.
18. Begović, Branislav: *Razvojni put šumske privrede u Bosni i Hercegovini u periodu austrougarske uprave (1878.-1918.) sa posebnim osvrtom na eksploataciju šuma i industrijsku preradu drveta*. ANUBiH, Djela, knjiga LIX, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 31, Sarajevo, 1978.
19. Begović, Branislav: *Šumska privreda Bosne i Hercegovine 1918.-1941*. Sarajevo, 1985.
20. Bejtić, Alija: *Prilog pručavanju naših narodnih pjesama*, Bilten Instituta za proučavanje folkloru, br. 2, Sarajevo, 1953.
21. Bejtić, Alija: *Podaci za kulturnu povijest vezirskoga grada Travnika*, Naše starine, II, Sarajevo, 1954.
22. Bejtić, Alija: *Povijest i umjetnost Foče na Drini*, Naše starine, III, Sarajevo, 1956.
23. Bejtić, Alija: *Bosanski namjesnik Mehmed-paša Kukavica i njegove zadužbine u Bosni*, Prilozi za orijentalnu filologiju, VI-VII, 1956.-57., Sarajevo, 1958.
24. Benković, Ambrozije: *Tuzlansko područje negda i sada s posebnim obzirom na vjerske prilike (Opus posthumum)*. Županja – Đakovo, 1971.
25. Bogićević, Vojislav: *Stanje raje u Bosni i Hercegovini pred ustanak 1875.-1878. godine*, Godišnjak Istorijskog društva Bosne i Hercegovine, god. II, Sarajevo, 1950.
26. *Borba muslimana BiH za vjersku i vakufsko-meirifsku autonomiju*. Građa. Sabrao i uredio Ferdo Hauptmann, Sarajevo, 1968.
27. Buconjić, Nikola: *Povijest ustanka u Hercegovini i boj kod Stoca*. Mostar, 1911.
28. Busuladžić, Mustafa: *Osman-paša Resulbegović*, Gajret. Kalendar za god. 1939., Sarajevo, 1938.

29. Bušatlić, Hafiz Abdulah: *Porodično i nasljedno pravo muslimana*. Sarajevo, 1926.
30. Buturović, Đenana: *Boj pod Banjomlukom godine 1737. Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka*, Zbornik radova o Mehmed-begu Kapetanoviću Ljubušaku. Sarajevo, 1992.
31. Buturović, Derviš: *Isprave spahiskih porodica iz doline Neretve*, Prilozi za orijentalnu filologiju, V-VI/1956.-1957. Sarajevo, 1958.
32. Clerval, de Massieu: *Putovanje u Bosnu 1855*, Život, 28/1985., Sarajevo, 1985. Čubrilović, Vasa: *Porijeklo muslimanskog plemstva u Bosni i Hercegovini*, JIČ, Beograd, 1935.
33. Čubrilović, Vasa: *Odabrani istorijski radovi*. Beograd, 1983.
34. Ćeman, Mustafa: *Prilog bibliografiji o Rizvanbegovićima i Gradaševićima*, u: Sadik Šehić: *Sumbuluški zapisi Mula Vrcanije*, Tuzla, 1998.
35. Čemerlić, Hamdija: *Alibeg Firdus. Borba muslimana za vjersko-prosvjetnu autonomiju*, Gajret. Kalendar za godinu 1939., Sarajevo, 1938.
36. Ćurić, Hajrudin: *Rodoslov Rizvanbegovića, Godišnjica Nikole Čupića*, knjiga XLVI, Beograd, 1937.
37. Ćurić, Hajrudin: *Posljednji livanjski kapetan Ibrahim-beg II Firdus*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, 1957.
38. Ćurić, Hajrudin: *Uloga pljevaljskog muftije Šemsekadića u otporu protiv austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine godine 1878.*, Naučni skup Otpor austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini. Sarajevo, 1979.
39. Defterdarović, Ibrahim-beg: *Stare listine porodice Resulbegović*, Glasnik Zemaljskog muzeja u BiH, IX, 1897.
40. Demmelhuber, Peter: *Das Kmetenwesen in Bosnien und der Herzegowina*. Inaugural-Dissertation. 1934
41. Dimović, Danilo: *Kmetско pravo prekupa*, Pregled, God. I, br. 3, Sarajevo, 1. juna 1910.
42. Donia, J. Robert: *Islam Under The Double Eagle: The Muslims of Bosnia and Hercegovina (1878-1914)*. New York 1981 (prijevod na bosanski jezik objavljen 2000. godine).
43. Drino, Dževad: *Hercegovačko porijeklo stanovništva Skopaljske doline (sa naglaskom na bugojanski kraj)*, Hercegovina. Časopis za kulturno i historijsko nasljeđe, br. 13-14, Mostar, 2001.
44. Džafčić, Ibrahim: *Borba protiv okupacije Bosne i Hercegovine*, Novi behar, God. I, br. 4. Sarajevo, 1937./38.
45. Džaja, M. Srećko: *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i*

- Hercegovine. Predemancipacijski period 1463.-1804.* Sarajevo, 1992.
46. Džanko, Muhidin: *Biografija Safvet-bega Bašagića–Redžepašića: Nepodnošljiva neizbježnost pozitivizma*, Diwan, III, Časopis za kulturu. Gradačac, 2000.
 47. Đaković, Luka: *Privilegovana agrarna i komercijalna banka za Bosnu i Hercegovinu*, Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine. Godina VI, knjiga VI, Sarajevo, 1966.
 48. Đaković, Luka: *Položaj Bosne i Hercegovine u austrougarskim koncepcijama rješenja jugoslavenskog pitanja 1914.-1918.* Tuzla, 1981.
 49. Đogo, Husein: *Prilozi za povijest Konjica i gornje Hercegovine*, Novi behar, br. 13, Sarajevo, 1. 1. 1935.
 50. Efendić, H. Hamid: *Nasljedno pravo i zemljišne knjige u Bosni i Hercegovini*, Novi behar, God. X, br. 23-24, Sarajevo, 15. 6. 1937.
 51. Eichler, Eduard: *Das Justizwesen in Bosnien und Herzegovina.* Sarajevo.
 52. Ekmečić, Milorad: *Stvaranje Jugoslavije 1790.-1918.* 1-2, Beograd, 1989.
 53. Ekmečić, Milorad: *Uticaj balkanskih ratova 1912-1913. na društvo u Bosni i Hercegovini*, Marksistička misao, br. 4, Beograd, 1985. i ponovo objavljeno pod istim naslovom u Prilozima za istoriju Bosne i Hercegovine XIX veka, Beograd, 1997.
 54. Elezović, Gl.: *Sulejman-paša Skopljak*, Politika, 12. 09. 1930.
 55. Evans, Dž. Artur: *Pješke kroz Bosnu i Hercegovinu tokom ustanka avgusta i septembra 1875.* Sarajevo, 1973.
 56. Feifalik, A.: *Ein neuer aktueller Weg zur Lösung der bosnischen Agrarfrage.* Wien und Leipzig, 1916.
 57. Filipović, begovska obitelj, *Hrvatski biografski leksikon*, 4, E-Gm, Zagreb, 1998.
 58. Filipović, Ibrahim: *Filipovići. Bosanska muslimanska porodica. Njen postanak, razvoj i uticaj u vremenu od 1574. do 1991. godine.* Sarajevo, 1991.
 59. Filipović, Muhamed: *Pokušaj jedne duhovne biografije. (Pokušaj opisa životnih okolnosti koje su me formirale i uticale na moj duhovni razvoj).* Sarajevo, 1999.
 60. Filipović, Nedim: *Odžakluk timari u Bosni i Hercegovini*, Prilozi za orijentalnu filologiju, V, Sarajevo, 1955.
 61. Filipović, Nenad: *Neke osobenosti institucije braka u bosanskom begovatu*, Islamska misao, br. 137, maj, Sarajevo, 1990.

62. Filipović, Nenad: *Osmanska Bosna i Osmansko carstvo u djelu Stvaranje Jugoslavije 1790–1918*. Milorada Ekmečića, Prilozi za orijentalnu filologiju, 40/1990, Sarajevo, 1990.
63. Filipović, S. Milenko: *Visočka nahija*, Naselja i poreklo stanovništva, knjiga 25, Beograd, 1928.
64. Filipović, S. Milenko: *Modriča nekad i sad*, Sarajevo 1959.
65. Filipović, S. Milenko: *Prilozi etnološkom poznavanju severoistočne Bosne*. ANUBiH. Građa, knjiga XVI, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 12, Sarajevo, 1969.
66. Firdus, Abazbeg: *Moja završna riječ*, Novi behar, br. 17–18, 15. 3. 1935.
67. Gavranović, Berislav: *Bosna i Hercegovina u doba austrougarske okupacije 1878. godine*. ANUBiH. Građa, knjiga XVIII. Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 14, Sarajevo, 1973.
68. Giljferding, Aleksandar: *Putovanje po Hercegovini, Bosni i staroj Srbiji*. Sarajevo, 1972.
69. Gjurgjević, Martin: *Memoari s Balkana (1858.-1878.)*. Sarajevo, 1997.
70. Glibo, Dr. Rajko: *Mihovil Tomić i begovi Kopčići, Folklor Bosne i Hercegovine*, sveska 1, Zbornik radova naučno-stručnog skupa "Folklor Bosne i Hercegovine", Sarajevo, 1992.
71. Grabčanović, H. Mustafa: *Porijeklo muslimanskog stanovništva u Bijeljini*, Semberske novine, 1986. godina.
72. Grassl, Dr. Geor: *Zwei Jahre fakultativer Kmetenablösung in Bosnien und der Herzegovina*. Wien, 1914.
73. Grijak, Zoran: *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*. Zagreb, 2001.
74. Gross, Mirjana: *Hrvatska politika u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1914.*, Historijski zbornik. Godina XIX-XX, 1966.-1967.
75. Grünberg, Dr. Karl: *Die Agrarverfassung und das Grundentlastungsproblem in Bosnien und der Herzegovina*. Leipzig, 1911.
76. Gujić, Kasim: *Novi turski dokumenti o Ali-paši Rizvanbegoviću i ostalim znamenitim Rizvanbegovićima*, Gajret, god. XX, 1936.
77. Gujić, Kasim: *Šta je Ali-paša Rizvanbegović uvakufio u prosvjetne i dobrotvorne svrhe*, Gajret, god. XXI, 1937.
78. Gujić, Kasim: *O genealogiji naših begova. Neke begovske porodice u Hercegovini prikrivale su i poricale svoje hrišćansko podrijetlo*, Obzor, 77 (1937).
79. Gujić, Kasim: *Hrvatsko podrijetlo begovskih porodica u Hercegovini*, Obzor, 77 (1937).

80. Gujić, Kasim: *O hrvatskom porijeklu begova Kapetanovića*. Jugoslavenski list, 26. juna 1938.
81. Gujić, Kasim: *O hrvatskom porijeklu begova Kapetanovića. Konačna i posljednja riječ upućena na adresu Alibega Kapetanovića*, Jugoslavenski list, 13. jula 1938.
82. Gujić, Kasim: *Vitina, najromantičnije mjesto zapadne Hercegovine*, Napredak, hrvatski narodni kalendar 1939., Sarajevo, 1938.
83. Gujić, Kasim: *Hrvatsko podrijetlo begovskih familija u zapadnoj Bosni i Hercegovini*, Napredak, hrvatski kalendar 31/1941., Sarajevo, 1940.
84. Hadžiahmetović, Ismail: *Murad-beg Zaimović – legenda i istina*. Tuzla, 1997.
85. Hadžibegović, Iljas: *Postanak radničke klase u Bosni i Hercegovini i njen razvoj do 1914. godine*. Sarajevo, 1980.
86. Hadžibegović, Iljas: *Moderne migracije u Bosni i Hercegovini i nacionalni odnosi (Skica za istraživanje)*, Prilozi Instituta za istoriju, XXII, 23(1987). Sarajevo, 1987.
87. Hadžibegović, Iljas: *Ideja o naseljavanju ruskih ratnih zarobljenika njemačke nacionalnosti u istočnoj Bosni krajem 1915. i početkom 1916. godine*, Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine. Godina XXXIX, Sarajevo, 1988.
88. Hadžibegović, Iljas: *Bosanskohercegovački gradovi na razmeđu 19. i 20. stoljeća*. Sarajevo, 1991.
89. Hadžijahić, Muhamed: *Hifzi-beg Đumišić*, Novi behar, br. 11-14, Sarajevo, 15. 01. 1934.
90. Hadžijahić, Muhamed: *Uz prilog prof. Vojislava Bogičevića*, Historijski zbornik, God. III, br.1-4, Zagreb, 1950.
91. Hadžijahić, Muhamed: *O ulozi i značaju bosanskog ustanka pod Husein-kapetanom Gradašćevićem*, Historijski pregled, br. 1, Zagreb, 1959.
92. Hadžijahić, Muhamed (s Teufikom Imamovićem): *Gradačac i okolina* (Nacrt za monografiju., Gradačac, 1960, (manuskript).
93. Hadžijahić, Muhamed: *Mjesto i uloga Bosanskih muslimana u političkom razvoju naših naroda*, Takvim, Sarajevo, 1968., str. 113-117. Isti rad je objavljen u Takvimu za 2001, Sarajevo, 2000.
94. Hadžijahić, Muhamed: *Od tradicije do identiteta. Geneza nacionalnog pitanja bosanskih Muslimana*. Sarajevo, 1974.
95. Hadžijahić, Muhamed: *Bračne ustanove u bosanskih Muslimana prije 1946. godine*, Prilozi za orijentalnu filologiju, XXXI. Sarajevo, 1982.

96. Hadžikadić, Dr. Atif: *Borba protiv okupacije Bosne i Hercegovine*, Novi behar, God. I, br. 5, 1927.
97. Hadžinurbegović, Ibrahim: *Rodoslovlje porodica Begzadić - Hadžinurbegović iz Zvornika*. Tuzla, januara 1996. (manuskript)
98. Hasanbegović, O. Safet: *Stabla što ljube nebo. 300-godišnja genealogija rasta i stradanja porodica Hasanbegović i Pašić*. Sarajevo, 1994.
99. Hauptmann, Ferdinand: *Djelokrug austrougarskog Zajedničkog ministarstva finansija*, Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, Godina III, knjiga III, Sarajevo, 1963.
100. Hauptmann, Ferdo: *Bosanskohercegovački aga u procijepu između privredne aktivnosti i rentijerstva na početku XX stoljeća*, Godišnjak Društva istoričara BiH, XVII/1966.-67. Sarajevo, 1967.
101. Hauptmann, Ferdinand: *Die österreichisch-ungarische Herrschaft in Bosnien und der Herzegovina 1878-1918., Wirtschaftspolitik und Wirtschaftsentwicklung*. Graz, 1983.
102. Hauptmann, Ferdinand: *Die Mohammedaner in Bosnien-Herzegovina. Die Habsburgermonarchie 1848-1918, Band IV (die Konfessionen)*. Wien, 1985.
103. Hivzija Hasandedić: *Bišćevići*, Most, 115-116 (26-27). Mostar 1999.
104. Hoćam, Hasan: *Livanjska buna 1836.*, Narodna uzdanica. Kalendar za godinu 1940.
105. Hodžić, Prof. Šaban: *Vakufnama tuzlanske dobrotvorke (vakife) Tahire-hanuma Tuzlić*, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, knjiga IV, Tuzla, 1960.
106. Hörmann, Kosta: *Hadži begova kula u Hutovu*, GZM, god. II, knj. III, 1890;
107. Hörmann, Kosta: *Narodne pjesme Bošnjaka u Bosni i Hercegovini*. I - II. Sabrao Kosta Hörmann 1888 - 1889. Sarajevo, 1996.
108. Hrasnica, Abduselam-beg: *Ostojić - Turhanija - Hrasnica (porodična predaja)*, Novi behar, god. IV, br. 16. i 17., 1930./31.
109. Hudović, Mehmed: *Zvornik. Slike i bilješke iz prošlosti. (Drugo dopunjeno i prošireno izdanje)*. Sarajevo, 2000.
110. Imamović, Mustafa: *Pravni položaj i unutrašnji politički razvitak Bosne i Hercegovine od 1878. do 1914*. Sarajevo, 1976.
111. Imamović, Mustafa: *Banja Luka u doba okupacije Bosne i Hercegovine 1878. godine*, Banja Luka u novijoj istoriji (1878.-1945.). Sarajevo, 1978.

112. Imamović, M., (s K. Hreljom i A. Purivatrom): *Ekonomski genocid nad Bosanskim Muslimanima*. Sarajevo, 1993.
113. Imamović, Mustafa: *Historija Bošnjaka*. Sarajevo, 1997.
114. Jeremić, Risto: *O poreklu stanovništva tuzlanske oblasti – beleške*, Glasnik geografskog društva. Sveska 7. i 8., Beograd, 1922.
115. Jukić, Ivan Franjo: *Sabrana djela*. knjiga I, Sarajevo, 1973.
116. Juzbašić, Dževad: *Izveštaj Hermana von Sautera o odnosima BiH i Monarhije u svetlu austrougarskih ekonomskih suprotnosti*, GDIBiH, 18/1968.-1969.
117. Juzbašić, Dževad: *Pokušaji stvaranja političkog saveza između vođstva srpskog i muslimanskog autonomnog pokreta u Bosni i Hercegovini*, Prilozi, Institut za istoriju u Sarajevu, God. XIV, br. 14-15, Sarajevo 1978.
118. Juzbašić, Dževad: Diskusija. *Naučni skup Otpor austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo, 1979.
119. Juzbašić, Dževad: *O iseljavanju iz Bosne i Hercegovine poslije aneksije 1908. godine*. Migracije i Bosna i Hercegovina, Sarajevo, 1990.
120. Juzbašić, Dževad: *Aneksija i stavovi austrougarskih vojnih krugova prema upravljanju Bosnom i Hercegovinom*, Naučni skup posvećen 80. godišnjici aneksije Bosne i Hercegovine. ANUBiH. Posebna izdanja, knjiga XCIX, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 29, Sarajevo, 1991.
121. Juzbašić, Dževad: *Nacionalno-politički odnosi u Bosansko-hercegovačkom saboru i jezičko pitanje (1910.-1914.)*. Sarajevo, 1999.
122. Juzbašić, Dževad: *O etničkom razvitku Bosne i Hercegovine*, Revija slobodne misli 99, godina VII, broj 31, Sarajevo januar-mart 2001., str. 31. Isti članak Juzbašić je objavio i u Prilozima Instituta za istoriju, br. 31, Sarajevo 2001., str. 195-206).
123. Juzbašić, Dževad: *Politika i privreda u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom*. Sarajevo, 2002.
124. Kadić, Rešad: *Odgovor na "odgovor"*, Novi behar, br. 15, 1. 2. 1935.
125. Kadlec, Karlo: *Historijski razvitak agrarnog prava u Bosni i Hercegovini prije austro-ugarske okupacije*, Pregled. God. I, br. 6, Sarajevo, 15. novembar 1910.
126. Kamberović, Husnija: *Zemljišni posjedi obitelji Fadilpašić. Prilog historiji bosanskih begova*, Radovi. Zavod za hrvatsku povijest 30. Zagreb, 1997.

127. Kamberović, Husnija: *Utjecaj muslimanskog pokreta za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju na proces integracije Bošnjaka u modernu naciju*, Znakovi vremena, Vol. 2, broj 6, Sarajevo, 1999.
128. Kamberović, Husnija: *Husein-kapetan Gradašćević (1802.-1834.). Biografija. Uz dvjestotu godišnjicu rođenja*. Gradačac, 2002.
129. Kapetanović, Alibeg: *Bosansko porijeklo begova Kapetanovića. Po dokazima g. Alibega Kapetanovića iz Vitine*. Bosančica i nar. Predaja, Jugoslavenski list, 3. jula 1938.
130. Kapetanović, Mehmed-beg: *Narodno blago*. Sarajevo 1987.
131. Kapidžić, Hamdija: *Hadžibeg – Hadžun – Rizvanbegović*, Gajret, god. XIV, 1930.
132. Kapidžić, Dr. Hamdija: *Dva priloga novijoj istoriji Bosne i Hercegovine*, Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, II, knjiga II, Sarajevo, 1962.
133. Kapidžić, Hamdija: *Bosna i Hercegovina i austrougarska uprava*, Pregled, br. 2, Sarajevo, 1972.
134. Kapidžić, Hamdija: *Hercegovački ustanak 1882. godine*. Sarajevo, 1973.
135. Kapidžić, Hamdija: *Agrarno pitanje u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske uprave (1878.-1918.)*. Poseban otisak. ANUBiH Radovi XLIX. Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 16, Sarajevo, 1973.
136. Kapidžić, Hamdija: *Ali-paša Rizvanbegović i njegovo doba*. Sarajevo, 2001.
137. Karanović, Milan: *Pounje u Bosanskoj krajini*, Naselja i poreklo stanovništva, knj. 20, Beograd, 1925.
138. Karanović, Milan: *Sanička župa*, Naselja i poreklo stanovništva, knjiga 26, Beograd, 1930.
139. Karsniewicz, Adam: *Das Agrarrecht in Bosnien und Hercegovina*. D. Tuzla, 1899.
140. Kemura, Ibrahim: *Uloga „Gajreta“ u društvenom životu Muslimana Bosne i Hercegovine (1903.-1941.)*. Sarajevo, 1986.
141. Kico, Ahmed: *Nastanak i razvoj Gračanice Skopaljske (njeni vakifi)*, Hercegovina, br. 13-14, Mostar, 2001.
142. Kolar-Dimitrijević, Mira: *Ćiro Truhelka – hrvatski povjesničar, Ćiro Truhelka*. Zbornik. Zagreb, 1994.
143. Konjhodžić, Mahmud: *Kronika o ljubuškom kraju*. Knjiga prva. Ljubuški, 1974.
144. Kozličić, Midhat: *Stanovništvo i naselja Unsko-sanskog područja 1879. – 1921. godine. Etnička struktura stanovništva i naseljena*

- mjesta Unsko – sanskog područja u službenim popisima 1879., 1885., 1895., 1910. i 1921. godine.* Bihać, 1998.
145. Kraljačić, Tomislav: *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini (1882.-1903.).* Sarajevo, 1987.
 146. Kreševljaković, Hamdija: *Prilog rodoslovlju kuće Rizvanbegović,* Novi behar, br. 20 - 23, Sarajevo, 1. 6. 1933.
 147. Kreševljaković, Hamdija: *Prijeki sud u Bosni i Hercegovini 1878. (uz 60-u obljetnicu),* Narodna uzdanica – Kalendar za godinu 1938.
 148. Kreševljaković, Hamdija: *Kapetanije u Bosni i Hercegovini.* Sarajevo 1954.
 149. Kreševljaković, Hamdija: *Dženetići, Radovi,* knj. II, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj. 1, Naučno društvo NR BiH, Sarajevo, 1954.
 150. Kreševljaković, Hamdija: *Čengići.* Sarajevo, 1959.
 151. Kreševljaković, Hamdija: *Sarajevo za vrijeme austro-ugarske uprave (1878.-1918.).* Sarajevo, 1969.
 152. Kreševljaković, Hamdija: *Izabrana djela.* I-IV, Sarajavo, 1991.
 153. Krkić, Emin: *Tunjina nedovršena priča. Banjaluka u kazivanju Muhameda Filipovića.* Sarajevo, 1999.
 154. Krstić, Đorđo: *Jedan pogled na projekat o novom Zakonu za konačno uređenje odnosa na bivšim kmetovskim selištima.* Arhiv za pravne i društvene nauke, Knjiga XII, br. 5-6, Beograd, 1926.
 155. Krstić, Đorđo: *Agrarna politika u Bosni i Hercegovini.* Sarajevo, 1938.
 156. Kruševac, Todor: *Bosanski agrar posle 1918. godine,* Pregled. 1928, br. 59, Sarajevo, 1928.
 157. Kruševac, Todor: *Sarajevo pod austro-ugarskom upravom 1878.-1918.* Sarajevo, 1960.
 158. Kruševac, Todor: *Bosanskohercegovački listovi u XIX veku..* Sarajevo, 1978.
 159. Kukuljević, Sakcinski Ivan: *Putovanje po Bosni.* Zagreb, 1858.
 160. Ljubunčić, Hasan: *Hadži Huseinbeg Zulfikarpašić iz Foče,* Gajret. Kalendar za 1937.
 161. Ljuca, Adin: *Maglaj na tragovima prošlosti.* Prag, 1999.
 162. Lopašić, Radoslav: *Bihać i Bihaćka krajina. Mjestopisne i poviestne crtice.* Zagreb, 1890.
 163. Maglajlić, Munib: *Od zbilje do pjesme. Ogledi o usmenom pjesništvu.* Banjaluka, 1983.
 164. Malbaša, Ante: *Hrvatski i srpski nacionalni problem u Bosni za vrijeme režima Benjamina Kalaja.* Osijek, 1940.

165. Manderalo, Stipo: *Kutija za čuvanje vremena. Prilozi proučavanju prošlosti livanjskog kraja*. Livno, 1996.
166. Mandić, Dr. Mihovil: *Vezirski grad Travnik. Nekad i sad*. Zagreb, 1931.
167. Manuscript für Mitarbeiter zur allfälligen Berichtigung und Ergänzung des Textes vor der Drucklegung. Ritter von Stefanovski: *Handlexicon und Formularien für den bosn. herc. Verwaltungsdienst*. (s.l.), (s. a.).
168. Marinković, Dionizije: *Moji doživljaji*. Priredio za štampu Vojislav Bogićević. Akademija nauka i umjetnosti BiH, Građa, knjiga XIV, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knjiga 10, Sarajevo, 1966.
169. Maslak, Nijazija: *Porijeklo Bošnjaka Bihaćkog kraja. Porijeklo begovskih porodica*, Unsko-sanske novine, Bihać, 13. avgust 1999.
170. *Merhum dr. Halidbeg Hrasnica*, Narodna uzdanica. Kalendar za 1945.
171. Mešić, Adem-aga: *Memoari*. (Manuskript).
172. Mikić, Đorđe: *Društveno-ekonomske prilike u selima Bosanske krajine u vrijeme austrougarske uprave 1878.-1914*, Istorijski zbornik, broj 2, Banja Luka, 1981.
173. Mikić, Đorđe: *Bosanska krajina u aneksionoj krizi 1908.-1909. godine*, Istorijski zbornik, br. 10. Banja Luka, 1989.
174. Mikić, Đorđe: *O kolonizaciji stranih seljaka u Bosni i Hercegovini u vrijeme austrougarske uprave*, Migracije i Bosna i Hercegovina. Sarajevo, 1990.
175. Mikić, Đorđe: *Banja Luka na Krajini hvala*. Banja Luka, 1995.
176. Milićević, A. Ivan: *Oživljavanje starih uspomena*, Novi behar, god. XII, br. 7-14, 15. 01. 1939.
177. Milojević, Ž. Borivoje: *Kupreško, Vukovsko, Ravno i Glamočko polje, Naselja i poreklo stanovništva*. Knjiga 13. Beograd, 1923.
178. Miralem, E.: *Rasna snaga jugoslovenskih muslimana*, Gajret, god. XIV, br. 2, 15. 1. 1933.
179. Mitrinović, Čedomil: *Mehmed Ali-paša Rizvanbegović-Stočević*, Gajret, God. XIV, br. 20, 1. 11. 1933.
180. Moaćanin, Nenad: *Turska Hrvatska. Hrvati pod vlašću Osmanskoga carstva do 1791*. Preispitivanja. Zagreb, 1999.
181. Muderizović, Riza: *O junačkoj smrti Hifzi-bega Đumišića*, Novi behar, br. 8-9, Sarajevo, 1927.
182. Mujezinović, Mehmed: *Islamska epigrafika*. I – III, Sarajevo, 1998.
183. Mulabdić, Edhem: *Merhum Alijaga Kučukalić*, Behar, god. VI, br. 15, 1905.

184. Muradbegović, Ahmed: *Omer-paša Latas u Bosni 1850.-1852.* Zagreb 1944.
185. Mutevelić, Mustajbeg: *Agrarni govor narodnog poslanika Mustajbega Mutevelića održan u bos. herceg. Saboru dne 4. aprila 1911. sa dodatkom: Nekoliko odgovora protivnicima o našem erazi-mirijskom vlasništvu.* Sarajevo, 1911.
186. Muvekkit Hadžihuseinović, Salih Sidki: *Povijest Bosne.* 1-2, El-Kalem, Sarajevo, 1999.
187. *Na vratima Istoka. Engleski putnici o Bosni i Hercegovini od 16. do 20. vijeka.* Izbor, predgovor, komentar i bilješke Omer Hadžiselimović. Sarajevo, 1989.
188. Nametak, Alija: *Karađozbeg i njegovo doba*, Novi behar, br. 3–4, 15. 8. 1933.
189. Nametak, Alija: *Sarajevski nekrologij.* Zürich – Zagreb, 1994.
190. Nametak, Fehim: *Fadil-paša Šerifović.* Pjesnik i epigrafičar Bosne. Sarajevo, 1980.
191. Niškanović, Miroslav: *Porodični korijeni.* Banja Luka – Beograd – Sarajevo, 2001.
192. Novak, Lujo: *Kmetstvu slični odnosi u Bosni i Hercegovini.* Arhiv za pravne i društvene nauke, Knjiga II, br. 1, Beograd, 1921.
193. Nuhefendić, Muharem: *Istorija i legende o prozorskoj regiji - postanak i nestanak begovata*, Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva u SFRJ, br. 2, Sarajevo, 1988.
194. Petrović, Rade: *Otpor austrougarskoj okupaciji i prilike u Bosni i Hercegovini 1878. godine (prema izvještajima Talijanskog konzulata u Sarajevu)*, Prilozi Instituta za istoriju, br. 14-15, Sarajevo, 1978.
195. Popović, J. Aleksa– Sarajlija: *Životopisi znamenitih Sarajlija.* Sarajevo, 1910.
196. Popović, Vasilj: *Agrarno pitanje u Bosni i turski neredi za vreme reformnog režima Abdul Medžida (1839.-1861.).* Beograd, 1949.
197. Posilovic, Dr. Stefan: *Das Immobilien-Recht in Bosnien und Hercegovina*, Agram, 1894.
198. *Pregled historiografskog rada u Bosni i Hercegovini od 1945. godine do danas.* Sarajevo, decembar 1966. (manuskript)
199. *Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine*, II, Sarajevo, 1987.
200. Proroković, T. Risto: *Buna 1874. i ustanak u Hercegovini 1875. god.* Beograd, 1902.
201. Purivatra, Atif: *Jugoslavenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.* Sarajevo, 1977.

202. Rađenović, Petar: *Bjelajsko polje i Bravsko*. Naselja i poreklo stanovništva, knjiga 20, Beograd, 1925.
203. Redžić, Enver: *Društveno-istorijski aspekt "nacionalnog opredjeljivanja" Muslimana Bosne i Hercegovine*, u: *Prilozi o nacionalnom pitanju*. Sarajevo, 1963.
204. Redžić, Enver: *Sto godina muslimanske politike u tezama i kontroverzama istorijske nauke. Geneza ideje bosanske, bošnjačke nacije*. Sarajevo, 2000.
205. Rizvanbegović, Fahrudin: *Begovina Stolac*. Sarajevo, 1999.
206. Rizvić, Muhsin: *Bosansko-muslimanska književnost u doba preporoda 1887.-1918*. Sarajevo, 1990.
207. Rizvić, Mujo: *Neki od doseljenih iz Mađarske na konjičko područje*, Kabes, god. III, br. 20/1997, Mostar, 1997.
208. *Rodoslovlje porodica Begzadić – Hadžinurbegović – Gradašćević*. Priredio dr. Smail Nurbegović, Tuzla, maja 1995. (manuskript).
209. *Rogatica*. Sarajevo, 1966.
210. Ruščuklija, Čazim: *Kladnjani godine 1878.*, Novi behar, br. 6, 15. 9. 1932.
211. Salihbegović, Nedim: *Iz očevih kazivanja o okupaciji Bosne i Hercegovine*, Glasnik Rijaseta islamske zajednice, br. 7-8/1998.
212. Sehare pune sjećanja, *Sumejja*, Sarajevo, maj 1994,
213. Skarić, Vladislav: *Popis bosanskih spahija iz god. 1123. (1711.)*, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo, 1930.
214. Skarić, Vladislav: *Podaci za historiju Hercegovine od 1566. do sredine 17. vijeka*, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo, 43, 1931.
215. Skarić, Vladislav: *Postanak i razvitak kmetstva u Bosni i Hercegovini*, Pregled. Sarajevo, 11, 1937.
216. Skarić, Vladislav: *Sarajevo i njegova okolina od najstarijih vremena do austro-ugarske okupacije*, Sarajevo, 1937.
217. Skarić, Vladislav: *Izabrana djela*. I – III, Sarajevo, 1985.
218. Softić, Aiša: *Usmene predaje Bošnjaka*. Sarajevo, 2002.
219. Stojanović, Nikola: *Otkup kmetova*, Pregled. God. I, br. 2, Sarajevo, 1. aprila 1910.
220. Sućeska, Avdo: *Ajani. Prilog izučavanju lokalne vlasti u našim zemljama za vrijeme Turaka*. Sarajevo, 1965.
221. Sućeska, Avdo: *Popis čifluka u Rogatičkom kadiluku iz 1835*, Prilozi za orijentalnu filologiju, XIV-XV, 1964.-65. Sarajevo, 1969.
222. Sućeska, Avdo: *Evolucija u pravnom regulisanju čiflučkih odnosa u Bosanskom ejaletu u XIX stoljeću*, Zbornik radova povodom 75. godišnjice života akademika Envera Redžića, Sarajevo, 1990.

223. Sulejmanpašić, Dževad: *Begovat*, "Reforma", Organ "Reforme" – Organizacije naprednih muslimana, God. I, br. 9, Sarajevo, 30. 05. 1928.
224. Svrzo, Hamid: *Agrarno pitanje*. Pregled, God. I, br. 6, Sarajevo, 15. novembar 1910.
225. Šabanović, Hazim: *Bosanski divan*, Prilozi za orijentalnu filologiju, XVIII-XIX/1968-69, Sarajevo, 1973.
226. Šamić, Dr. Midhat: *Francuski putnici u Bosni na pragu XIX stoljeća i njihovi utisci o njoj*. Sarajevo, 1966.
227. Šećerov, Slavko: *Obrazloženje agrarne reforme s pogledom na velike posede*. Arhiv za pravne i društvene nauke, Knjiga III, Beograd, 1922.
228. Šehić, A. Husein: *Dizdari i kapetani Krupe*, Novi behar, br. 22, 15. 5. 1934.
229. Šehić, A. Husein: *Pogibija stričevića Krupe-kapetana*, Novi behar, br. 16, 15. 2. 1933.
230. Šehić, Husein – Ahmedov: *Kako je nastalo begovsko pleme Kulenović (Prema narodnoj priči)*, Novi behar, br. 19, Sarajevo, 1935.
231. Šehić, Husein: *Potomci Kapetana Badnjevića (Prilog povijesti hrvatskog plemstva u Krajini.)*. Muslimanska svijest. God. I, br. 9, Sarajevo, 1936.
232. Šerić, Hašim: *Iz prošlosti Dubice*, Novi behar, god. XVI, br. 11, Sarajevo, 1944.
233. Šehić, Nusret: *Pokret Muslimana za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju u svjetlu pregovora sa Zemaljskom vladom za Bosnu i Hercegovinu 1901. godine*, Prilozi Instituta za istoriju, god. IX/I, Sarajevo, 1973.
234. Šehić, Nusret: *Mjere Kalajevog režima u Bosni i Hercegovini na suzbijanju autonomnog pokreta Muslimana*, Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine, Godina XX, 1972.-1973., Sarajevo, 1974.
235. Šehić, Nusret: *Neka pitanja agrarnih odnosa u politici muslimanskog autonomnog pokreta*, Prilozi Instituta za istoriju, Sarajevo, god. XIII, Sarajevo, 1977.
236. Šehić, Nusret: *Autonomni pokret Muslimana za vrijeme austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo, 1980.
237. Šidak, Jaroslav: *Čiro Truhelka – njegov život i rad (u povodu 10-godišnjice njegove smrti)*, Historijski zbornik. God. V, br. 1-2, Zagreb, 1952.

238. Šljivo, Galib: *Omer-paše Latas u Bosni i Hercegovini 1850.-1852.* Sarajevo, 1977.
239. Šljivo, Galib: *Bosna i Hercegovine 1813.-1826.* Banja Luka, 1985.
240. Šljivo, Galib: *Bosna i Hercegovine 1827.-1849.* Banja Luka, 1988.
241. Šljivo, Galib: *Bosna i Hercegovine 1849.-1853.* Banja Luka, 1990.
242. Šljivo, Galib: *Bosna i Hercegovina 1854.-1860.* Landshut, 1998.
243. Štafić, Osman-beg (Krstó Pavletić): *Ženitba Esada Kulovića.* Zagreb, 1893.
244. Tanović, Bakir: *Ko je vlasnik Bosne i Hercegovine. Historijski pregled.* Zagreb, 1995.
245. Tanović, Bakir: Ćurčića vakuf. Osnovan 24. redžepa 1149. godine ili 28. novembra 1736. godine. Prilog historiji grada Sarajeva. Sarajevo, 2000.
246. Tanović, Tahir: *Ključka kapetanija u Hercegovini i porodica Tanović.* Sarajevo, 2000.
247. Tepić, Ibrahim: *Bosna i Hercegovina u ruskim izvorima (1856.-1878.).* Sarajevo, 1988.
248. Thalloczy, Lajos: *A Bosnyak-Herczegovinnai "beg" czimrol.* Turul. A Magyar Heraldikai es Genealogiai Tarsasag. Közlönye. Budapest, 1915.
249. Tkalac Ignjatijević, Dr. Imbro: *Uspomene iz mladosti u Hrvatskoj.* Knjiga druga, Beograd, 1926.
250. Trifković, Pop Stijepo i Vladimir: *Sarajevska okolina, Naselja i poreklo stanovništva,* Knj. 5, Beograd 1908.
251. Truhelka, Dr. Ćiro: *Historička podloga agrarnog pitanja u Bosni,* Separatni otisak iz "Glasnika Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini" 1915, Sarajevo, 1915.
252. T(ruhelka), Dr. Ć(iro): *Nekoliko misli o riješenju bosanskog agrarnog pitanja.* Sarajevo, 1918.
253. Uzunović, Alija (s Nusretom Banjanovićem): *Kozluk. Monografija.* Kozluk, 1979.
254. Weinwur, Franz: *FZM Oskar Potiorek. Leben und Wirken als Chef der Landesregierung für Bosnien und der Herzegowina in Sarajevo 1911 - 1914.* Dissertation. Wien, 1964.
255. *Zeituns-lexikon zum Verständnis des durh die russisch-türkischen Differenzen hervorgerufenen Krieges. Ein alphabetisch=geordnetes Nachschlagebuch für Zaitungsleser.* Wien, 1854.
256. Zlatar, Behija: *O nekim muslimanskim feudalnim porodicama u Bosni u XV i XVI stoljeću,* Prilozi Instituta za istoriju, god. XIV, br. 14-15, Sarajevo, 1978.

INDEKS IMENA

A

- Abaz Mehmed-paša 410
Abdagić Ahmet 267
Abdagić, Fatima 267
Abdul Azis 243
Abdul Hamid 301
Abdulahefendić, porodica 207, 210
Abdul-Medžid 127, 324
Abduzamimović, Ahmed-aga 233
Aganagić, porodica 228
Aganović, porodica 222, 224
Agičić, Damir 12
Agić, porodica 207, 209
Ahmed, Vefik-paša 244
Ahmetspahić, porodica 228
Ajanović, Ali-beg 85
Ajanović, Hamdi-beg 382, 471
Ajanović, Hamza-beg 407
Ajanović, Hanifa 424
Ajanović, Ilijas 382
Ajanović, ogranak porodice Repovac 220, 221
Ajanović, porodica 85, 175, 222, 233-236
Ajanović, Zineta 85, 471
Ajkunić, porodica 228
Alagić, Nedžmudin 236, 239
Alagić, Šukrija 311
Alajbegović Grbavac, Džemal-beg 185
Alajbegović Grbavac, Emina 185
Alajbegović Grbavac, Mahmud-beg 124, 185
Alajbegović Grbavac, Mehmed-beg 185
Alajbegović Grbavac, Mujesira 185
Alajbegović Grbavac, Omer-beg (otac Mahmud-begov) 185
Alajbegović Grbavac, Omer-beg (sin Mahmud-begov) 185
Alajbegović Grbavac, Sadija 185
Alajbegović Grbavac, Samija 185
Alajbegović Grbavac, Tahira 254, 255
Alajbegović Grbavac, Vasva 185
Alajbegović Šetić Grbavac, Ešref-beg 185, 186
Alajbegović Šetić Grbavac, Fatima 185
Alajbegović Šetić Grbavac, porodica 185, 187, 190, 194
Alajbegović Šetić Grbavac, Smail-beg 184, 186, 255
Alajbegović Šetić, Hrustan-beg 185
Alajbegović Šetić, Omer-beg 196
Alajbegović, Ahmed iz Mostara 217
Alajbegović, Ali-beg iz Bihaća 83
Alajbegović, Ali-beg iz Mostara 217
Alajbegović, Gospa 396
Alajbegović, h. Salih-beg 217
Alajbegović, Ibrahim iz Mostara 217
Alajbegović, Muhamed-beg iz Mostara 217
Alajbegović, porodica iz Foče 228

Alajbegović, porodica iz Mostara 418
 Alajbegović, porodica iz Mostara 72, 217, 219
 Alajbegović, Vasva 268
 Alečković, Sulejman 456
 Alepović, Abas-ef. 239
 Aliagić, Džehva 281
 Ali-beg (iz Zvornika) 41
 Alibegović (ogranak porodice Repovac) 220
 Alibegović (porodica iz Dervente) 95, 175, 181, 182, 187, 190, 194, 195, 198, 210, 236-245, 249
 Alibegović, Abaz-beg 196
 Alibegović, Esad 343
 Alibegović, Rustan-beg 249
 Alibegović, Uzeir-beg 417
 Aličehić, Salih-ef. 450
 Aličić, Ahmed 271
 Aličić, Ahmed S. 58, 79, 80, 127, 225, 247, 325, 326, 342, 343, 376
 Alić zv. Osmanović, porodica 228
 Aličehajić, h. Mehaga 382
 Alidžanović, Omer 205
 Alikadić zv. Mastić, porodica 228
 Alikadić, Esma 474
 Alikadić, porodica 187, 193
 Ali-paša 237
 Alipašić, Rifat-beg 249
 Altomanović, Cvjetko 458
 Altomanović, Nikola 458
 Altomanović, porodica 458, 472
 Andrassy, Julius 87, 384
 Antelj, Jovan 121
 Appel, Johann 91, 465
 Arnautović, Emira 101
 Arnautović, Hikmeta 101

Arnautović, Mahmut-ef. 101
 Arnautović, porodica 207, 210
 Arnautović, porodica iz Travnika 222
 Arnautović, Safeta 101
 Arnautović, Šefika 101
 Arnautović, Šerif 101, 124, 141, 142, 143, 149, 152, 227, 296
 Asboth, Johann 288, 289
 Atijas, trgovci iz Bihaća 269
 Atlagić, Ali-beg 337, 339
 Atlagić, Džafer 84
 Atlagić, Melća 337, 339, 341
 Avdagić, porodica 207, 209, 210
 Avdović, porodica 228
 Azapagić, Mehmed Teufik-ef. 459, 461
 Azapagić, porodica 207, 210, 458
 Azapagić, Senija 452

B

Babahmetović (vidi Huseinbegović i Fazlibegović)
 Babahmetović, Ahmet-beg 224
 Babić Popović, Đurađ 309
 Babić Popović, Mićo 309
 Babić, Almasa 261
 Babić, Marko 309
 Babić, Mustaj-paša 226, 227, 261, 324, 325
 Babić, Natalija 388, 389
 Babić, Nura 450
 Babić, Omer-beg 226
 Babić, Omer-beg, Mustaj-pašin sin 325,
 Babić, porodica 226
 Babić, Savo 287

- Babić, Šemsa 326
 Babovci, porodica 217, 219
 Badnjević Ibrišimović, Alija 205
 Badnjević Ibrišimović, Osman-aga 205
 Badnjević Pašalić, Arif-aga 205
 Badnjević Pašalić, Emina 205
 Badnjević Pašalić, Fehim-aga 205
 Badnjević Pašalić, Hasan-aga 205
 Badnjević Pašalić, Hašim-beg 204
 Badnjević, Agan 205
 Badnjević, Ahmed-aga 205
 Badnjević, Aiša 205
 Badnjević, Almaz 205
 Badnjević, Džehva 205
 Badnjević, Emina 396
 Badnjević, Fatima 205
 Badnjević, h. Mujaga 205
 Badnjević, Hatidža kći h. Mujagina 205
 Badnjević, Hatidža, kći Ahmed-agina 205
 Badnjević, Ibrahim 205
 Badnjević, Jašar-aga 205
 Badnjević, Jusuf 205
 Badnjević, Mehmed, sin Ahmed-agin 205
 Badnjević, Mehmed, sin h. Mujagin 205
 Badnjević, Memiš-aga 205
 Badnjević, Mujo sin Jašar-agin 205
 Badnjević, Mujo, sin Mujin 205
 Badnjević, Mustafa 205
 Badnjević, Mustaj-beg 204
 Badnjević, Mutafa-aga, sin Memiš-agin 205
 Badnjević, porodica 166, 204, 205, 206, 258
 Badnjević, Rašid 205
 Badnjević, Zejna 205
 Bagdadi, Đulaga-beg 124
 Bagdadi, porodica 222
 Bagdadi, Rifat-beg 124
 Bagdadi, Sejfudin-beg 124
 Bahlagić, porodica 207, 210
 Bahtagić, Safija 276
 Bahtijarević Ibrišagić, Avdaga 207
 Bahtijarević Ibrišagić, Biseri 207
 Bahtijarević Ibrišagić, Ćamil-aga 207
 Bahtijarević Ibrišagić, Habiba 207
 Bahtijarević Ibrišagić, Muharem-aga 207
 Bahtijarević Ibrišagić, Naim-aga 207
 Bahtijarević, Bahtijar-aga 207
 Bahtijarević, Derviš 403
 Bahtijarević, h. Hafzi-ef. 151
 Bahtijarević, h. Hifzi-aga 207
 Bahtijarević, porodica 207, 209, 210
 Bajraktarević, Ahmet 382
 Bajraktarević, Bećir 382
 Bakamović, porodica 418
 Bakarević, Aiša 362
 Bakarević, porodica 52
 Balagija, porodica 222
 Banac Ivo 30
 Banjalučanin, h. Hafiz 433
 Banjanović Nusret 253
 Baroh, Danijel 241
 Baručija, Muharem 305
 Baručija, Osman 305
 Bašagić (Redžepašić), porodica 19, 37, 71, 72, 175, 207, 208, 210, 211, 215, 217, 219, 220, 243-246

- Bašagić, Aziz-beg 321
 Bašagić, Kanita 439
 Bašagić, Lutvi-beg 105, 412
 Bašagić, Osman-beg (Ibrahim-begov sin) 357
 Bašagić, Safvet-beg 15, 19, 42, 53, 54, 71, 72, 83, 110, 151, 152, 153, 154, 196, 224, 259, 271, 289, 296, 297, 310, 316, 342, 409, 410, 418, 425, 439, 448, 449
 Bašagić, Teufik 441
 Bašić, porodica 207, 209
 Bataz, Nikola 280
 Batić, Marko 306
 Batotić, porodica 228
 Batthyany, Todor 120
 Bauer Ernest 131, 133
 Bavčić, porodica 228
 Bebić, Risto 382
 Beck, general 73
 Beganović, ogranak porodice Murat-begović, 212
 Beglerbegović, ogranak porodice Repovac 220
 Beglerović, porodica 207, 210
 Begović, Branislav 141, 296, 327
 Begović, Jusuf-beg 23
 Begović, Miralem-beg 239
 Begović, porodica iz Dervente 95, 175, 181, 195, 198, 239, 247-252, 311, 454
 Begović, Ramiz-beg 304
 Begović, Šemsi-beg 238, 239, 304
 Begović, Vasvija 378
 Begtašević, Aiša 218, 365
 Begtašević, Ali-beg 218, 365
 Begtašević, Fehim-beg 18, 365
 Begtašević, Ibrahim-beg 218
 Begtašević, Mustaj-beg 218, 365
 Begtašević, porodica 217, 219
 Begzadić Hadžinurbegović, Halil-beg 191, 254
 Begzadić Hadžinurbegović, porodica 187, 190, 194, 195, 198, 199, 252-255
 Begzadić Hadžinurbegović, Sejfudin-beg 185
 Begzadić Tahirbegović, Ešrefa 184
 Begzadić, porodica 175, 181
 Bejtić, Alija 227, 289, 322, 323, 356, 359
 Bektaš 217
 Bektaš-paša, kliški sandžak-beg 217
 Bela IV 365
 Benko, Artur Grado 88
 Benko, Isidor 141, 172, 173, 176, 227, 262, 279, 295, 372, 394, 399, 400, 413, 440, 449
 Benković, Ambrozije 459, 461
 Berx, Lothar 256
 Beširević, Ajiša 337
 Beširević, Mehmed-beg 376
 Beširević, Mehmed-beg, kapetan 337
 Beširević, Murat-beg, kapetan 206, 337
 Beširević, porodica 82, 166, 175, 202, 205, 206, 208, 209, 210, 211, 256-258
 Beširević, Tahir-beg 204
 Bešlagić, Duda 390, 391
 Bešlagić, h. Mehaga 390, 391
 Bešlagić, Hatidža 390, 391
 Bešlagić, Muhamed-aga 151
 Bešlagić, porodica iz Banje Luke 207,

- 209, 210
 Bešlagić, porodica iz Tuzle 187
 Bešlagić, Zarifa 302
 Bezbradica, Jovan 287
 Bijedić, Izet 29
 Bijelić, Deva 122
 Bijelić, Perica 122
 Bilalbegović, Nazim 84,
 Bilalbegović, Omer 84
 Bilalbegović, porodica 84, 85, 203
 Bilalbegović, Sulejman 84, 85, 203
 Bilinski, Leon 147, 149, 150, 151, 153,
 154
 Biogradlija, Ahmed-beg 184
 Biogradlija, Ali-beg 434
 Biogradlija, Begzada 184
 Biogradlija, Ehliman 184, 192
 Biogradlija, Fehim-beg 108, 184, 192
 Biogradlija, Hamdi-beg 184
 Biogradlija, Paša-beg 184
 Biogradlija, porodica 183, 187, 190,
 193
 Biogradlija, Sajda 184
 Biogradlija, Zumeta 184
 Biščević, Almasa 408
 Biščević, Derviš-beg sin Hasan-be-
 gov 401
 Biščević, Hanumica 84, 85, 203
 Biščević, Hasan-beg 205
 Biščević, Ibrahim-beg 203
 Biščević, Mahmud-beg 376
 Biščević, Mehmed-beg 121
 Biščević, Mehmed-beg, kapetan 206
 Biščević, porodica 84, 166, 175, 202,
 207, 208, 209, 210, 211, 259-270,
 278
 Biščević, Sulejman-beg 203
 Biščević, Vasif-beg 401, 413
 Bjelača, Stevo 440
 Blagojević, Savo 313
 Bogićević, Vojislav 102, 126, 133, 282,
 302, 304
 Boić, Jovo 287
 Bojić, Mehmedalija 431
 Borovac, porodica 228
 Borovina, porodica 228
 Bosiljčić, Janko 330
 Bosiljčić, Vaso 330
 Bosiljčić, Vukan 330
 Božić, Radovan 344
 Branković, Derviš-beg 450
 Branković, porodica 229
 Buconjić, Nikola 216, 217, 218, 354,
 428, 430, 431
 Bukva, porodica 228
 Bukvić, Petar 434
 Buljina, porodica iz Bukovlja 222
 Buljina, porodica iz Konjica 222
 Burijan, Istvan 78, 91, 263, 264
 Burijan, Katarina 263
 Bursać, Petar 341
 Busuladžić, Mustafa 426, 427
 Bušatlić, Abdulah 84
 Bušatlija, Ibrahim 29
 Bušatlija, porodica 175, 212, 214, 220,
 221, 270-273, 385, 453, 454
 Buturović, Derviš 218
 Buturović, Đenana 384
- C**
- Carl Ritter von Sax 50, 51, 52
 Cerić, Alija 369

Cerić, Hasan-beg 359
 Cerić, Hatidža 311
 Cerić, porodica 166, 175, 202, 204,
 206, 207, 208, 209, 210, 211, 220,
 273-288
 Cerić, Selima 205
 Cipruš, učitelj 309
 Clerval, Massieu 41
 Creagh, James 41
 Crnalić, porodica 207, 209, 210
 Crnogorčević, Živko 315, 458, 459,
 460, 461, 462, 464, 465, 472
 Curo, porodica 228
 Cvijetić, Jovica 241
 Cvijić, Jovan 101, 102
 Cvitković, Katarina 383
 Cvitković, Petar 383
 Cvitković-Zdilar Jozo 383

Č

Čajanović, Stevo 330
 Čajić, porodica 217, 219
 Čamdžić, porodica 228,
 Čampara, Salko 29,
 Čaušević, Džemaludin-ef. 154
 Čaušević, porodica 207, 209
 Čekić, Adem 202
 Čekić, Ahmed-beg 202
 Čekić, Ali-beg 202
 Čekić, Atif 202
 Čekić, Đula 376
 Čekić, Emina 202
 Čekić, Hafiza 202
 Čekić, Hasan-beg (otac posljednjeg
 kapetana) 202

Čekić, Hasan-beg 202
 Čekić, Hasan-beg, otac Husein-be-
 gov 202
 Čekić, Husein-beg (posljednji kap-
 etan) 202
 Čekić, Husein-beg, sin Hasan-begov
 202
 Čekić, Latif 202
 Čekić, Mehmed 202
 Čekić, Muharem-beg 202
 Čekić, Nazif 202
 Čekić, Nura kći Hasan-begova 202
 Čekić, Nura kći Muharem-begova 202
 Čekić, Osman 202
 Čekić, porodica 202, 206, 207, 209,
 210
 Čekić, Smail-beg 202
 Čekić, Sulejman 202
 Čekić, Zuhra 202
 Čelar, porodica 217, 219
 Čemo, porodica 228
 Čengiće, Almasa 244, 246
 Čengiće, Ćamila 449
 Čengiće, Derviš-paša 105, 244, 439
 Čengiće, Hajdar-beg 105
 Čengiće, Ibrahim-beg 296, 300
 Čengiće, Osman Mazhar-paša 105
 Čengiće, porodica 15, 23, 36, 52, 72,
 123, 175, 207, 208, 210, 211, 212,
 213, 214, 220, 225, 226, 228, 230,
 288-294, 334
 Čengiće, Smail-aga 105, 244, 449
 Čengiće, Smail-beg 105
 Čerić, porodica 207, 210
 Čerović 149
 Čirkinagić, porodica 207, 210

Čizmić, h. Ćato 337
Čizmić, Zejneba 337
Čokić, hodža iz Brčkog 48
Čolaković, Enver 60
Čomor, porodica 217, 219
Čordić, porodica 207, 210
Črlja, Mate 341
Čubrilović, Vasa 21, 22, 23, 44, 229, 259
Čučković, Tomo 366

Ć

Ćati, Musa Ćazim 439
Ćatić, Salko 420
Ćehajić, Mahmud-ef. 471
Ćehajić, porodica 187, 193
Ćehajić, Vasva 471
Ćejvan, porodica 207, 209, 210
Ćeman, Mustafa 430
Ćemerlić, Hamdija 337
Ćerimagić, porodica 187, 194
Ćorović, Emin 396
Ćosić, Hasiba 197
Ćurčić, Fehim-ef. 226
Ćurčić, porodica 226, 228
Ćurčić, Ragib-ef. 226
Ćurić, Hajrudin 190, 336, 337, 338, 339, 429, 430, 436
Ćurić, Nikola 48

D

Dabulhanić, porodica 207, 209
Damjanović, Gavro 241
Dankić, Ilija 240

Dautbegović, Magbula 213
Dautbegović, porodica 220
Davud-paša 323
Dedić, porodica iz Kružanja 218, 219
Dedić, porodica iz Skender Vakufa 207, 209, 210
Dedović, porodica 228
Defterdarević, Ibrahim-beg 36, 427
Delić, Ali Ćehaja 294
Delizaimović, porodica 228
Demirović, Husein-ef. 405
Dommelhuber, Peter 131, 133
Desančić, Mihail Polit 140
Desnica, Blaž 270
Desnica, Đurađ 270
Desnica, Mile 270
Desnica, Stojan 270
Deurić, Jovica 329
Dević, Bahrudin 12
Dimović, Danilo 138, 148, 149, 150
Dizdar, porodica 207, 210
Domazet, Mustafa-ef. 84
Donia, Robert J, 12, 23, 83, 84, 94, 96, 105, 180, 184, 217, 240, 245, 317, 338, 354, 357, 440, 456
Dračković, Alija 401
Dragomanović, austrijski vicekonzul 271
Drino, Dževad 212, 224, 454

Dž

Džabić, Ali Fehmi-ef. 105, 217, 289, 357
Džabić, Eva 380
Džabić, Hatidža 392

Džabić, Mustaj-beg 337
 Džabić, Osman-beg 380
 Džabić, porodica 207, 209, 222, 224
 Džafčić, Ibrahim 202
 Džaferbegović, Sulejman 184
 Džafić, porodica 187, 193
 Džaja, M. Srećko 23, 44
 Džanko, Muhidin 310
 Dženetić, porodica 23, 175, 226, 359
 Džihić, porodica 207, 210
 Džindić, porodica 187, 193
 Džindo, porodica 193, 194
 Džinić (Džino), porodica iz Sarajeva
 226, 228
 Džinić, Ahmed-beg 151, 191, 198, 293,
 345, 346
 Džinić, Ali Kjamil-beg 423
 Džinić, Azemina 293
 Džinić, Bisera 341
 Džinić, Fadil-beg 191, 198
 Džinić, h. Mahmud-beg 124, 142, 143,
 144, 151, 238, 239, 456
 Džinić, h. Selim-beg 151, 191, 198
 Džinić, Halid-beg 343
 Džinić, Hamdi-beg 153, 346
 Džinić, Ibrahim-beg 198
 Džinić, Mehmedali-beg 456
 Džinić, porodica 36, 72, 123, 187, 190,
 191, 193, 194, 195, 198, 199, 202,
 206, 207, 208, 209, 210, 211, 294-
 310, 454
 Džinić, Ragib-beg 36, 124, 151, 152,
 153, 154, 422, 423
 Džinić, Stevan 460
 Džinić, Šuhreta 462
 Džinić, Umihana Begović 238, 247

Džuvić, porodica 222

Đ

Đaković, Luka 74, 94, 148
 Đankić, porodica 207, 209
 Đogo, Husein 337
 Đokić, Jakov 185
 Đonlagić, Ali-beg 379
 Đonlagić, Derviš-beg 238
 Đonlagić, Emina 382
 Đonlagić, Osman-beg 233
 Đonlagić, porodica 175, 181, 195, 198,
 207, 208, 209, 210, 221, 310-315
 Đonlagić, Zija-beg 156, 233
 Đozić, Hakija 29
 Đul-baba 310
 Đumišić, Abdulah-ef. 454
 Đumišić, Fehim-ef. 105, 455
 Đumišić, Hifzi-beg 423, 424, 455
 Đumišić, Mehmed Nazif-aga 455
 Đumišić, Mustafa-ef. 351
 Đumišić, porodica 175, 202, 207, 208,
 209, 210, 211, 212, 213, 214, 220,
 272, 315-321, 385
 Đumišić, porodica 207, 209
 Đumrukčić 303
 Đurić, Ilija Macan 249
 Đurić, Jovo 287
 Đurić, Mile 257

E

Efendić, Hamid 114
 Eichler, Eduard 16
 Ekić, porodica 207, 209

Ekmečić, Milorad 18, 74, 76, 169
Elezović, Gligor 448
Eminagić, h. Suljaga 233
Eminagić, Mahmud-beg 406
Eminagić, Smail-beg 406
Ereizović, porodica 187, 193
Evans, Artur 215
Ezić, Daut 205

F

Fadilpašić, Fadil-beg 108
Fadilpašić, Fatima 331, 450, 452
Fadilpašić, Mahmud-beg 54
Fadilpašić, Mevhiba udata Džinić 300
Fadilpašić, Mevhiba udata Hafizadić 354
Fadilpašić, Mustaj-beg 54, 191, 345
Fadilpašić, porodica 123, 175, 187, 190, 191, 193, 194, 195, 196, 198, 199, 220, 222, 225, 226, 228, 230, 322-332, 345, 360, 454
Fadilpašić, Sadik-beg 357
Fadilpašić, Samija 452
Fadilpašić, Zekija 444
Fadilpašić, Ziba Alija udata Tuzlić 459
Fazlaga, carski kapidžibaša 322
Fazlagić, Ćamila 322
Fazlagić, Omer-aga 322
Fazlibegović, Fazli-beg 224
Fazlibegović, porodica 224
Feifalik, dr Anton 17, 18, 167, 170, 297
Feriz, porodica 218, 219
Ferković 369
Fetahagići, porodica 427
Fidahić, Ali-paša 181, 252, 448
Fidahić, Hilmi-beg 476
Fidahić, Mahmud-beg 468
Fidahić, Mahmud-paša 324
Fidahić, Mehmed-beg 475,
Fidahić, porodica 186
Filipović, Ali-beg 319
Filipović, Čelebija 405
Filipović, Derviša 376
Filipović, Derviš-beg 37
Filipović, Fatima 269
Filipović, h. Ahmed-beg 319
Filipović, hafiz Hamza-beg 136
Filipović, Hasan-beg 396
Filipović, Husein-beg 37
Filipović, Husein-beg, sin h. Ahmed-begov 319
Filipović, Ibrahim 31, 333
Filipović, Josip 72, 73, 87, 88, 325, 456
Filipović, Jusuf-beg 236, 238
Filipović, Mehmedali-beg 319
Filipović, Milenko 82, 126, 127, 183, 186, 187, 197, 236, 329, 343, 389
Filipović, Muhamed 37, 94, 302
Filipović, Mustaj-beg 208
Filipović, Nedim 80
Filipović, Nenad 18, 84, 328, 333
Filipović, Paša 396
Filipović, porodica 18, 31, 37, 123, 175, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 220, 222, 228, 230, 332-336
Filipović, Sulejman-beg 37
Firdus, Abaz-beg 87
Firdus, Ali-beg 83, 136, 162, 347, 349
Firdus, Emina 347, 349
Firdus, Ibrahim-beg kapetan 256

Firdus, Izeta 456
 Firdus, porodica 175, 210, 212, 213,
 214, 222, 336-341, 347, 351, 385
 Firdus, Sabira 347, 348
 Fočo, Edhem-ef. 359
 Frako, porodica 228
 Franjo Josip 271, 289, 327, 385, 462

G

Gagić, Stevan 287
 Gaib-ef. Mostarac 260
 Gaida, Virginio 43
 Gajić, Panto 440
 Galić, Risto Grlica 252
 Galijašević, braća 238
 Galijašević, Halid-aga 233
 Ganibegović, Esma 184
 Ganibegović, Hasan-beg 182, 183
 Ganibegović, Hasija 442
 Ganibegović, Muhamed-beg 182
 Ganibegović, Mustaj-beg (doselio iz
 Dervente u Gradačac) 182
 Ganibegović, Mustaj-beg
 (gradonačelnik u Gradačcu) 182,
 183
 Ganibegović, Mustaj-beg 182
 Ganibegović, Osman-beg 182, 183
 Ganibegović, porodica iz Gradačca
 182, 183
 Ganibegović, porodica iz Modriče 183
 Gavrankapetanović, Bećir-beg 218
 Gavrankapetanović, Emina 456
 Gavrankapetanović, Fatima 218
 Gavrankapetanović, Haki-beg 218
 Gavrankapetanović, Ismet-beg 248,
 250
 Gavrankapetanović, Izet-beg 218
 Gavrankapetanović, Muhamed-beg
 218
 Gavrankapetanović, Munir 384
 Gavrankapetanović, porodica 72, 215,
 216, 218, 219
 Gavrankapetanović, Zijah-beg 249
 Gavranić, Berislav 43, 87, 271, 385
 Gazetić, porodica 187, 194
 Gazibegović, Adila 188
 Gerdtsusch, Andreas 326, 327
 Germović, porodica 228
 Giljferding, Aleksandar 41, 42, 295,
 426, 430
 Gjurgjević, Martin 215
 Gligić, Milan 420
 Glođo, Hašim-aga 226
 Glođo, porodica 226
 Gluhić, Šefkija 155
 Gnjatović, Mile 287
 Golić, Lika 292
 Goluhowski 104
 Grabčanović, Mustafa H. 183, 196
 Gradašćević h. Ahmed-beg, sin Mu-
 hamed-begov 200
 Gradašćević H. Ibrahimbegović, Ka-
 na 182
 Gradašćević Rifatbegović, Avdi-beg
 441
 Gradašćević, Ahmed-beg, sin Osman-
 begov 107, 125
 Gradašćević, Ali-beg 140, 459, 460,
 465
 Gradašćević, Bećir-beg 36, 156, 413,
 476
 Gradašćević, Bećir-beg oženjen Tuzlić
 460, 467

Gradašćević, Behžet-beg 195, 471
 Gradašćević, Čazim-beg 460, 466
 Gradašćević, Emina 452
 Gradašćević, Emin-beg 181
 Gradašćević, h. Ahmed-beg 188
 Gradašćević, h. Muhamed-beg
 (Hadži-beg) 189, 321, 460, 467
 Gradašćević, h. Sulejman-beg 36
 Gradašćević, Hajri-beg 340
 Gradašćević, Hasan-beg 198, 293
 Gradašćević, Hatidža 197
 Gradašćević, Husein-kapetan 36, 181,
 189, 247, 262, 271, 282, 284, 323,
 324, 343, 448, 449, 473
 Gradašćević, Ifeta 136, 191, 198, 293,
 299, 300
 Gradašćević, Kana 188
 Gradašćević, Mahmud-begefendi 323
 Gradašćević, Mehmedali-beg 195
 Gradašćević, Muhamed Bego 12, 82,
 132, 183, 186, 197, 237, 343
 Gradašćević, Mustaj-beg 193
 Gradašćević, Nura udata Fadilpašić
 192, 326, 329, 357
 Gradašćević, Osman-beg 340
 Gradašćević, Osman-paša 198, 293,
 323
 Gradašćević, porodica 12, 36, 37, 123,
 175, 181, 182, 183, 186, 187, 190,
 193, 194, 195, 198, 199, 200, 212,
 213, 214, 230, 253, 298, 311, 321,
 340, 341-353, 347, 415, 454
 Gradašćević, Rašida 189, 190
 Gradašćević, Reuf-beg 197
 Gradašćević, Rifat-beg 107, 125
 Gradašćević, Senija 182, 200
 Gradašćević, Sulejman-beg sin h.

Ahmed-begov 188
 Gradašćević, Tahira 132
 Gradašćević, Zuhra 140
 Gradašćević, Zulfa 379
 Gradašćević, Zumra 197
 Grahovac, Petar 287
 Grassl, Georg 157
 Grbić, Mile 287
 Grbić, Mitar 287
 Grdić, Šćepan 147
 Grgić, Stevan 287
 Grijak, Zoran 45, 91, 104, 145
 Gross, Mirjana 129, 145
 Grünberg, Karl 92, 93, 133
 Grzadziel, Ludvig 436
 Gujić, Kasim 61, 62, 383, 384, 433
 Gušić, Remzi-ef. 302

H

H. Beganović, Fatima 447
 H. Husejinović zv. Hadžić, Ibrahim-
 beg 255
 Hadži Hamzić, porodica 187, 194
 Hadži Ibrahimbegović, Selim-beg 188
 Hadži Isabegović Arifa 188
 Hadži Isabegović, Aga-beg 187
 Hadži Isabegović, Ali-beg 187
 Hadži Isabegović, Almasa 187
 Hadži Isabegović, Hasan-beg 182, 187
 Hadži Isabegović, Hasiba 182, 187
 Hadži Isabegović, Hasija 187
 Hadži Isabegović, Mahmut-beg 187
 Hadži Isabegović, Munira 188
 Hadži Isabegović, porodica iz Rajinaca
 182, 187, 193, 194

- Hadži Isabegović, Rašid-beg 187
 Hadži Isabegović, Selim-beg 187
 Hadžiabdić, Mehaga 267
 Hadžiahmetović, Ismail 472
 Hadžialiagić, porodica 188, 194
 Hadžialić, porodica 207, 209
 Hadžialić, Tifa 366
 Hadžialipašić, Ali-paša 188
 Hadžialipašić, Fuad-beg 108, 188
 Hadžialipašić, Hamdi-beg 188
 Hadžialipašić, porodica 188, 194
 Hadžialipašić, Rifat-beg 188
 Hadžialipašić, Riza-beg 188
 Hadžialipašić, Safeta 188
 Hadžialipašić, Sidika 188
 Hadžialipašić, Šefket-beg 188
 Hadžiavdzić, Jusuf 352
 Hadžibegović, Hajdar 213
 Hadžibegović, Iljas 23, 25, 102, 134, 187, 225, 390
 Hadžibegović, ogranak porodice Muratbegović 212
 Hadžibegović, porodica 222
 Hadžić, Halima 408
 Hadžić, porodica iz Konjica 218, 219
 Hadžić, porodica iz Šadića 228
 Hadžić, Zarfa 252
 Hadžiefendić, Arifa 476
 Hadžihalilagić, porodica 207, 210
 Hadžihalilović, porodica 207, 209, 210
 Hadžihalilović, Smail 208
 Hadžihasanović, Alija 312
 Hadžihasanović, Muharem 312
 Hadžihuseinović, Salih Sidki Muvekkit 126, 227, 338, 410, 412
 Hadžijahić, Muhamed 24, 79, 82, 84, 102, 104, 182, 183, 186, 197, 202, 262, 315, 316, 342, 410, 432, 454, 455
 Hadžikadić, Atif 461
 Hadžimehmedović, Halima 196
 Hadžimujagić, porodica 207, 209
 Hadžinurbegović (vidi i Begzadić) 181
 Hadžinurbegović, Fatima 255
 Hadžinurbegović, Ibrahim 252
 Hadžinurbegović, Ibrahim-beg 254
 Hadžinurbegović, Nur-beg 254
 Hadžinurbegović, Salih-beg 255
 Hadžinurbegović, Salko 252
 Hadžinurbegović, Smail-beg 253, 254
 Hadžiosmanović, porodica 222
 Hadžiselimbegović, porodica 207, 209, 210
 Hadžiselimović, Omer 41, 99, 103, 469
 Hadžiselimović, porodica 207, 210
 Hadžiselimović, Salih 391
 Hadžismajlović, porodica 228
 Hadžović, porodica 228
 Hafizadić, Ahmed-beg 104
 Hafizadić, Hašim-beg 248, 250
 Hafizadić, Mehmed-beg 458
 Hafizadić, Nazifa 360
 Hafizadić, porodica 175, 207, 208, 209, 210, 221, 222, 353-356, 362
 Hafizadić, Sulejman-beg 81
 Hafizadić, Šerif-beg 104, 360
 Haim, bankar 237
 Halilbašić, Hasena 227
 Halilbašić, Mehmed-beg 227
 Halilbašić, Mustaj-beg 149, 227
 Halilbašić, porodica 226, 227
 Halilbašić, Samija 101

- Halilbašić, Sidika 227
Halimić, Paša 391
Hamzić, Salko 434
Hamzić, Suljo 191
Handžić Pašagić, porodica 207, 209
Harrison, Frederic 99
Harry, Thomson 103
Harsany 144
Hasan, Čauš 252
Hasanagić, porodica 207, 210
Hasanbegović Begzadić, Džemal 253
Hasanbegović Begzadić, Husein 253
Hasanbegović Begzadić, porodica 253
Hasanbegović Begzadić, Sinan 253
Hasanbegović Begzadić, Zumreta 253
Hasanbegović Čelebija 291
Hasanbegović, Bešir-aga 291
Hasanbegović, O. Safet 31
Hasanbegović, porodica iz Ključa 31, 85, 203, 220
Hasandedić, Havzija 260
Hasanpašić, h. Ali-beg 371
Hasanpašić, Hamdi-beg 104
Hasanpašić, Mahmut-beg 443
Hasanpašić, Osman-beg 104
Hasanpašić, porodica 175, 188, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 198, 212, 214, 220, 221, 356-359
Hasibpašić, Faik-beg 351
Hasibpašić, porodica 345
Hasić, porodica 183
Hasić, porodica iz Foče 228
Hašim 267
Hatibović, porodica 228
Hauptmann, Ferdo 14, 25, 26, 27, 49, 90, 110, 192, 339, 413, 465
Haymerle, Heinrich 89
Haznadarević, Muhamed-aga 213
Herman von Sauter 95
Hifzefendić, Ćimeta 196
Hoćam, Hasan 338
Hodžić, porodica iz Bjelaja 207, 209
Hodžić, Šaban 350, 460, 467
Hörmann, Kosta 288, 398, 409
Horowitz, 104
Horozović, Abida 207
Horvath, Mori 296
Hranić, porodica 54
Hrasnica, Fahrudin 354
Hrasnica, Halid-beg 354
Hrasnica, Mevhiba 354
Hrasnica, porodica 175, 195, 198, 210, 211, 222, 227, 228, 230, 359-362
Hrelja, Kemal 29
Hrgić Aiša 302
Hromalić, porodica 207, 210
Hrustanbegović Ifeta 184
Hrvatinić, porodica 54
Hudović, Mehmed 185, 186, 253
Huršid-paša 237
Husedžinović, Hamzaga 151
Husedžinović, porodica 207, 209
Huseinbegović, Alija 213
Huseinbegović, Husein-beg 224
Huseinbegović, Nedim-beg 319
Huseinbegović, porodica 224
Husejncehajić, porodica 182
Husić, Huso 191
Husić, porodica iz Šadića 228
Huskić zv. Husejnović, porodica 228
Husnić, porodica 218, 219

I

- Ibišević, porodica 228
 Ibrahimagić, Berćir-ef. 185
 Ibrahimbegović, Devleta 381
 Ibrahimbegović, Duda 208
 Ibrahimbegović, Fadil-beg 208
 Ibrahimbegović, Muhamed-beg 218
 Ibrahimbegović, porodica 175, 207, 208, 209, 210, 211, 362-366
 Ibrahimbegović, Sulejman-beg 208
 Ibrahimpašić, Devleta 321, 351
 Ibrahimpašić, Fikret Fićo 234
 Ibrahimpašić, Koči-beg 405
 Ibrahimpašić, Omer-beg 357
 Ibrahimpašić, porodica iz Bos. Krajine 37, 175, 207, 208, 209, 210, 211, 367-370
 Ibrahimpašić, porodica iz Travnika 37, 175, 188, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 198, 210, 221, 222, 321, 357, 371-373
 Ibrahimpašić, Šemsi-beg 184, 192
 Ibreljić, Alema 197
 Ibrišagić (vidi Bahtijarević)
 Idrizbegović, Hamdi-beg 372
 Idrizbegović, Himzo 195
 Idrizbegović, porodica 175, 210, 211, 212, 214, 221, 222, 272, 374-375
 Idrizbegović, Salih-beg 195
 Ilić, Marko 460
 Ilišević, Simo 87
 Imamović, Aiša 391
 Imamović, h. Bahtijar-aga 207
 Imamović, Hasib-beg 303
 Imamović, Mustafa 23, 29, 44, 75, 102, 317
 Imamović, Nakib 207
 Imamović, porodica iz Skender Vakufa 207, 210
 Imamović, porodica iz Vlasenice 228
 Imamović, porodica iz Žepča 222
 Imamović, Teufik 183, 342
 Imširpašić, Imšir-paša 243
 Imširpašić, porodica 425
 Irby, Paolina 99
 Isabegović, Bećir-beg 188
 Isabegović, Bećir-beg, sin Isa-begov 188
 Isabegović, Begajeta 188
 Isabegović, Derva 188
 Isabegović, Devleta 188
 Isabegović, Hadžira, udata H. Ibrahimbegović 188
 Isabegović, Hanumica 188
 Isabegović, Hasan-beg (Vidi: Hadži Isabegović Hasan-beg)
 Isabegović, Hasiba (Vidi: Hadži Isabegović Hasiba-hanuma)
 Isabegović, Idriz-beg 188
 Isabegović, Isa-beg 188
 Isabegović, Izeta 188
 Isabegović, Mehmed-beg, sin Isa-begov 188
 Isabegović, Mehmed-beg, sin Zaim-begov 188
 Isabegović, Muhamed-beg 188
 Isabegović, porodica iz Rahića Gornjeg 188, 197
 Isabegović, Safija 188
 Isabegović, Šefka 188
 Isabegović, Vasva udata Žunić 188
 Isabegović, Zaim-beg 188
 Isabegović, Zilha 188

Isabegovići, porodica iz Rajinaca (Vi-
di: Hadži Isabegović)

Islamović, Husein-kapetan 319

Izetbegović, Ali-beg 81

Izetbegović, porodica 182

J

Jahić, Ibrahim-beg 182

Jahić, Izet-beg (oženjen sa Senijom
Gradašević) 107, 182, 200

Jahić, Izet-beg 81

Jahić, Mahmud-beg 476

Jahić, porodica 182, 188, 194

Jahja-beg 182

Jakirlić, Hasan-kapetan 376

Jakirlić, porodica 333

Janković, Stojan 256

Janjić, Pero 257

Jelačić, Josip 325

Jelovac, porodica 218, 219

Jeremić, Risto 465

Jojkić, Milan 148, 149, 150

Jovanović, Stjepan 431

Jukić, Ivan Frano 22, 42, 52, 261

Jurakić, Ilija 378

Jusić, porodica 207, 209

Jusufagić, porodica 188, 194

Jusufbegović (H. Hasanović), porodi-
ca 183

Jusufbegović, Mustafa 312

Jusufbegović, porodica 220

Juzbašić, Dževad 29, 88, 92, 93, 95,
100, 102, 103, 106, 150, 153, 202,
245, 277, 296, 413, 432

K

Kac, Moric 377

Kadić, Ibrahim 205

Kadić, Muhamed Enverija 227

Kadić, porodica 207, 210

Kadić, porodica iz Vlasenice 228

Kadić, Rešad 87

Kadlec, Karlo 44

Kadrić, Mehmed 191

Kadrić, porodica 212

Kadrispahić, porodica 228

Kajtaž, porodica 218, 219

Kajtez, Jovo 136

Kajtez, Špiro 136

Kallay, Benjamin 51, 65, 73, 74, 91, 93,
102, 339, 465

Kamberović, Husnija 12, 95, 328, 342

Kamberović, Isma 12

Kamberović, Lamija 12

Kamberović, Mubina 12

Kapetanović Eminagić, Hasan-beg
155, 156

Kapetanović, Ali-beg 62

Kapetanović, Almasa 456

Kapetanović, Bećir-ber 120

Kapetanović, Derviš-paša 120

Kapetanović, Džafer-beg 397

Kapetanović, Đula 358

Kapetanović, h. Mehmed-paša 120

Kapetanović, Hasiba 352

Kapetanović, Ibrahim-beg iz Mos-
tara 337

Kapetanović, Ibrahim-beg iz Vitine
60, 337

Kapetanović, Mehmed-beg 403

Kapetanović, Mehmed-beg Ljubušak

- 60, 61, 62, 63, 68, 120, 244
- Kapetanović, Melća 376
- Kapetanović, Memnuna 359, 362
- Kapetanović, Mina 312
- Kapetanović, Muhamed-beg 450
- Kapetanović, Muharem-beg iz Dervente 248, 250
- Kapetanović, Muharem-beg iz Glamoča 376
- Kapetanović, Munib-beg 196
- Kapetanović, Mustafa-beg 248, 251
- Kapetanović, Osman-beg iz Dervente 190
- Kapetanović, Osman-beg iz Vitine 60, 357, 362
- Kapetanović, porodica iz Dervente 175, 181, 195, 198, 311, 377-379, 385
- Kapetanović, porodica iz Doboja 224
- Kapetanović, porodica iz Jajca 175, 222, 379-380
- Kapetanović, porodica iz Ključa 376
- Kapetanović, porodica iz Prijedora 202, 207, 208, 209, 210, 211, 388-389, 454
- Kapetanović, porodica iz Tešnja 175, 221, 381-383
- Kapetanović, porodica iz Vitine 61, 62, 63, 72, 120, 175, 212, 213, 214, 215, 220, 272, 357, 383-387
- Kapetanović, Riza-beg 162, 244
- Kapetanović, Šefki-beg 346
- Kapidžić, Hamdija 24, 25, 45, 73, 78, 81, 89, 103, 161, 429
- Kara Mahmud-paša 323
- Karabeg, Mustaj-beg 183
- Karabegović, Avdo Hasanbegov 183, 390
- Karabegović, Avdo S 183, 390
- Karabegović, Daut-beg 459
- Karabegović, Husein-beg 202, 390
- Karabegović, Ibrahim 12
- Karabegović, porodica iz Banje Luke 175, 207, 208, 209, 210, 211, 389-393
- Karabegović, porodica iz Modriče 183, 389
- Karadžić, Vuk 47
- Karanović, Milan 166, 205, 256, 259, 279, 367
- Karaselimović, porodica 207, 210
- Karaula, Lovro 338
- Karsniewicz, Adam 16
- Kasumagić, porodica 188, 194
- Kasumbegović, porodica 220
- Kasumović H. Eminefendić, Mustafa 188
- Kasumović, porodica 227
- Kazaz, Emina 320
- Kazazović, Salih 413
- Kemeni 144
- Kemura, Ibrahim 104
- Kico, Ahmed 225
- Klaić, Vjekoslav 259
- Klempić, Haki-beg 303
- Klempić, Hasan-aga 254
- Klempić, Osman-aga 253
- Klempić, porodica 182, 188, 194, 228
- Kljunić, porodica 207, 210
- Knežević 136
- Koerber, Ernest 148
- Kolaković, porodica 218, 219
- Kolar, Dimitrijević Mira 12, 16

- Komadina, h. Husaga 105
 Komadina, Mujaga 105
 Komar, porodica 228
 Konjhodžić, Mahmud 64
 Konjicija, Abdulah 29, 73
 Kopčić, Murat-beg 212
 Koprić, Alija 188
 Korić, Abid 292
 Korjenići, porodica 430
 Kotorija, porodica 226
 Kovačević, Ostoja 309
 Kovačević, Pero 309
 Kovačević, porodica 189, 194, 207, 209
 Kozić, Omer 84
 Kozličić, Midhat 205, 258, 394
 Krajišnik, Đorđe 330
 Krajišnik, Risto 330
 Kralupe, porodica 226
 Kraljačić, Tomislav 65, 73, 75
 Krassa, Berthold 239
 Kracsmarik, dr. Janos 50, 52, 53, 54, 55, 67
 Kreho, porodica 228
 Kreševljaković, Hamdija 23, 57, 58, 82, 181, 189, 202, 203, 205, 226, 227, 236, 247, 252, 253, 256, 261, 262, 271, 275, 282, 283, 284, 288, 292, 294, 325, 337, 338, 342, 374, 376, 377, 379, 381, 384, 388, 390, 393, 398, 399, 419, 427, 429, 450, 454, 458, 468, 471, 472
 Krkić, Emin 302, 362, 390
 Krpo, porodica 218, 219
 Krsmanović Niko 464
 Krsmanović, Mićo 460
 Krstić, Đorđe 20,
 Krupić Arnautović, Mehmed-beg, ka-
 petan 206
 Krupić, Devla 266
 Krupić, Hanumica 266
 Krupić, Murat-beg (iz Bos. Novog) 369
 Krupić, Murat-beg 278
 Krupić, porodica 175, 202, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 393-397
 Kruševac, Todor 21, 200
 Kubat, Izet 29
 Kuchera, Hugo 440, 465
 Kučuk, Nedžib 366
 Kučukalić, Ali-aga 108, 189
 Kučukalić, porodica 108, 189, 193, 194
 Kučukalić, Salih-aga 413
 Kuh, službenik Zemaljske vlade 45
 Kujundžić, Bešir 400
 Kukić, Sultanija 279
 Kukuljević, dr. Milutin 44, 45, 239
 Kukuljević, Ivan Sakcinski 44, 315, 398, 407, 454, 455, 458
 Kulenović Bukovača, h. Ahmed-beg 337
 Kulenović Bukovača, Mustaj-beg 337
 Kulenović Izeta 368
 Kulenović Vođenica, Mehmed-beg 266
 Kulenović, Ahmed-beg 104, 105
 Kulenović, Džafer-beg 443
 Kulenović, Hasan-beg (Nuri-beg) 266
 Kulenović, Hasan-beg 396
 Kulenović, Mehmed-beg iz Račića 269
 Kulenović, Mehmed-beg, kapetan 206
 Kulenović, porodica 36, 96, 123, 166, 175, 195, 202, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 222, 230, 334, 398-409

Kulenović, Skender 9
 Kulenović, Sulejman-beg 269
 Kulović, Esad-ef. 189, 190, 351, 360,
 439, 467
 Kulović, porodica 189, 190, 193
 Kulović, Sead-beg 189, 462
 Kulović, Sulejman 189
 Kurbegović, Derviša 394
 Kurbegović, Fatima 408
 Kurbegović, Fehim 396
 Kurbegović, porodica (vidi i
 Bilalbegović) 203, 206
 Kurbegović, porodica iz Donjeg Vak-
 ufa 222
 Kurešević, porodica 187
 Kurić, porodica 189, 194
 Kurtagić, porodica 228, 230

L

Lakišić, Hajrija 105, 289
 Lakišić, porodica 72
 Latas, Omer-paša 42, 91, 105, 206,
 214, 261, 262, 275, 295, 324, 325,
 333, 393, 432, 434, 460, 461, 464,
 472, 473
 Laudon, general 120
 Lazić, Zaim 84
 Lichrenegger, Josef 326, 327
 Litrić, Mehmedalija 365
 Litrić, Muhamed 365
 Litrić, porodica 207, 209
 Lopašić, Radoslav 202, 204, 205, 206,
 256, 259, 261, 394
 Lubarda, Arso 360
 Lubarda, Jovo 360
 Lubarda, Milovan 360

Lugat, porodica 228
 Lukić, Marko 420
 Lukić, Pero 420
 Luković, Avdaga 433

Lj

Ljiljak, Hasan-paša 181
 Ljubojević, porodica 207, 209
 Ljubović, Čamil-beg 355
 Ljubović, Jahja-beg 321, 351
 Ljubović, Muharem-beg 132
 Ljubović, porodica 72, 175, 195, 198,
 210, 215, 220, 409-411, 418
 Ljubunčić, Hasan 289
 Ljuca, Adin 469

M

Maglajlić, Medhija-hanuma 71, 245
 Maglajlić, Munib 315, 384
 Mahmudbegović, Ahmed-beg 197
 Mahmudbegović, Mahmud-beg 197
 Mahmutbegović, Muharem-beg 195
 Mahmutbegović, porodica 182, 197
 Mahmutbegović, porodica iz Nove
 Kasabe 222
 Maksimović, Jovo 330
 Malbaša, Ante 51
 Malešević, Đuran 270
 Malić, Vladimir 142
 Malkoč, Bego 380
 Mandić, Luka 270
 Mandić, Mihovil 354, 356, 371, 412
 Mandić, Milić 270
 Mandić, Nikola 149, 152

- Mandić, Pero 270
Mandić, porodica 207, 210
Mandić, Stojan 270
Mandić, Vasilj 270
Mandžić, Fatima 188
Mandžić, Osman 188
Mandžeralo, Stipo 338
Manović, Tahir 213
Marić, porodica 218, 219
Marinković, Dionizije 282, 283
Marinković, porodica 282
Martić, Grga 325, 436
Martinović, Đorđe 144
Maslak, Nijazija 367
Mašić, Huso 84
Mašić, porodica 227, 228
Mašić, Zanfija 257
Medić, porodica 207, 209
Mehmed II Fatih (Osvajač) 53, 66, 252
Mehmedagić, porodica 189, 193
Mehmedbašić, Alija 462
Mehmedbašić, h. Ahmet 151
Mehmedbašić, Mahmud 462
Mehmed-beg, hercegovački sandžak-beg 217
Mehmedbegović, porodica 183
Mehmedbegović, porodica iz Tarevaca 197
Mehmed-ef. 240
Mehmedović, Mumin 191
Mehmedović, Suljo 191
Merhemić, Ahmed 227
Merhemić, h. Mula Osman 227
Merhemić, Ismet-aga 227
Merhemić, Mehaga 227
Merhemić, Mujaga 227
Merhemić, Mustafa-aga 227
Merhemić, porodica 222, 227
Merhemić, Salih-aga 227
Mešić, Adem-aga 152, 190, 296, 312, 313, 316, 360, 439
Mešić, porodica 207, 209
Mešković, porodica 228
Midžić, Osman-ef. 269
Mijatović, Stevan 277
Mijatović, Trivun 277
Mikić, Đorđe 28, 164, 277, 302, 303, 333
Milaković, Stevan 415
Milaković, Stojan 415
Milanović, Mirko 378
Milanović, Stanko 470
Milić, Dušan 332
Milićević, Ivan A. 296
Miller, William 468
Milojević, Borivoje 374
Milošević, Milan 185
Milošević, Rade 185
Milovanović, Risto 382
Milunić, porodica 228
Minchin, James 103
Miralem, Bećir-beg 337
Miralem, Čelebija 337
Miralem, Derviš-beg 83, 151, 154
Miralem, E. 230
Miralem, Ibrahim-beg 456, 457
Miralem, porodica 175, 207, 208, 210, 211, 212, 214, 221, 222, 272, 357, 412-414
Miralem, Subhija 356
Mitrinović, Čedomil 106, 429, 431, 432

- Mitrović, Pejo 415
- Mitrović, Petra 415
- Moačanin, Nenad 57, 80
- Muderizović, Riza 315
- Muftić, porodica iz Foče 228
- Muftić, porodica iz Gradačca 189, 194
- Muftić, porodica iz Krajine 207, 210
- Muftić, porodica iz Mostara 218, 219
- Muhamedagić, Zejna 397
- Muhurdarević, porodica 207, 209
- Muidović Šakir-ef. 323
- Mujanović, porodica 190, 193
- Mujbegović, porodica 197
- Mujezinović, Mehmed 184, 303, 315, 342, 353, 354, 356, 371, 380, 438, 455, 458, 459, 460, 464, 468, 473
- Mujezinović, porodica 228
- Mulabdić, Edhem 189
- Mulabegović, porodica 175, 181, 195, 198, 210, 284, 415-417
- Mulabegović, Smail-beg 136
- Mulamehmedović, porodica 190, 193
- Mulazajčinović, porodica 190, 193
- Mulazejćirović, porodica 190, 193
- Murat, sultan 301
- Muratagić, Almasa 208
- Muratbegović Almasa 196
- Muratbegović Avdi-beg 196
- Muratbegović Aziza 196
- Muratbegović, Ahmed iz Gradačca 197, 472
- Muratbegović, Ahmed-beg iz Bijeljine 196, 199, 328
- Muratbegović, Ahmed-beg iz Modriče 196
- Muratbegović, Ćamil-beg iz Kopčica 213
- Muratbegović, Derviša 196
- Muratbegović, Derviš-beg iz Kopčica 213
- Muratbegović, Džehva 197
- Muratbegović, Dževad 197
- Muratbegović, Đulaga 213
- Muratbegović, Emin-beg 196
- Muratbegović, h. Ali-beg 213
- Muratbegović, h. Mustaj-beg 213
- Muratbegović, h. Osman-beg 213
- Muratbegović, Hajrija 196
- Muratbegović, Halil-beg 213
- Muratbegović, Hasan-beg 196
- Muratbegović, Hasib 197
- Muratbegović, Hasnija 196
- Muratbegović, Hašim-beg 197
- Muratbegović, Hašim-beg iz Kopčica 213
- Muratbegović, Hatidža 213
- Muratbegović, Hilmi-beg 197
- Muratbegović, Husejin 197
- Muratbegović, Husni-beg 196
- Muratbegović, Ibrahim-beg 185
- Muratbegović, Ibrahim-beg iz Bijeljine 196
- Muratbegović, Ibrahim-beg iz Modriče 196
- Muratbegović, Mehmed-beg iz Bijeljine 196
- Muratbegović, Mehmed-beg iz Tuzle 197
- Muratbegović, Melća udata Hadžibegović 213
- Muratbegović, Midhat 197
- Muratbegović, Muharem-beg iz Modriče 197

Muratbegović, Munira 197
 Muratbegović, Murat-beg iz Bijeljine
 196
 Muratbegović, Murat-beg iz Kopčica
 213
 Muratbegović, Murat-beg iz Modriče
 196, 197
 Muratbegović, Mustaj-beg 196
 Muratbegović, Nefisa 197
 Muratbegović, porodica iz Bijeljine
 183, 196
 Muratbegović, porodica iz Kopčica
 212, 222, 224
 Muratbegović, porodica iz Modriče
 183, 190, 194
 Muratbegović, porodica iz Tuzle i
 Gradačca 183, 197, 472
 Muratbegović, porodica iz Višića 72,
 218, 219, 418
 Muratbegović, Rifat-beg 202
 Muratbegović, Saida 197
 Muratbegović, Šaha 213
 Muratbegović, Vasva 196
 Muratbegović, Vejsil-beg 196
 Muslibegović, Mujaga 121
 Muslibegović, porodica 72, 175, 212,
 214, 218, 219, 220, 245, 418-419
 Mustafić, porodica 190, 194
 Mustajbašić, porodica 207, 209
 Mustajbegović, Sadik-ef. 407
 Muteveliće, Džafer-beg 450
 Muteveliće, Mustaj-beg 31, 47, 112

N

Nametak, Alija 324, 359, 371, 435
 Nametak, Fehim 322, 323, 324, 325,

 326, 455, 459, 461
 Namik-paša 323
 Nashitz, Markus 443
 Nedić, Martin 342
 Nedić, Simeun 313
 Nieč, Vladimir 95
 Nikolić, Čedomir 300
 Ninković, porodica 377
 Niškanović, Miroslav 224, 263, 310,
 312, 381, 425, 438
 Novak, Lujo 20
 Novljanin, porodica 207, 209
 Novo, porodica 218, 219
 Nožić, porodica 218, 219
 Nuhbegović, porodica 220
 Nuhefendić, Muharem 212
 Nurbegović, Smail 253

O

Obradović, Stanko 185
 Obrenović, Miloš 189
 Očaušanin, Ilija 382
 Omanović, porodica 222
 Omčikus, Aleksandar 264
 Omerbegović, Idriz-beg 151
 Omerbegović, porodica iz Banje Luke
 207, 210
 Omerbegović, porodica iz Trnove 190,
 193
 Omić, Mehmed-ef. 122
 Osmanbegović Begzadić Ibrahim-beg
 255
 Osmanbegović Begzadić Pašana 255
 Osmanbegović Begzadić Tahir-beg
 255

Osmanbegović Begzadić, porodica
253, 254
Osmanbegović, Begzada 417
Osmanbegović, Emina 195, 403
Osmanbegović, Mahmud-beg 195
Osmanbegović, Mehmedali-beg 195
Osmanbegović, Murat-beg 196
Osmanbegović, Mustaj-beg 471
Osmanbegović, Osman-beg 195, 471
Osmanbegović, porodica iz Bijeljine
183, 196
Osmanbegović, porodica iz Derventa
183, 190, 194, 195, 247, 248, 415
Osmanbegović, Šaćira 195, 351
Osmanbegović, Vasva 192, 195, 471
Osmanbegović, Zulfa 196, 379
Osmančević, porodica 207, 209

P

Pajević, Stevo 330
Paloš, porodica 226
Panjeta, porodica 228
Pašić, Ali-beg 439
Pašić, Derviš-beg 439
Pašić, Fatima udata Đumišić 320
Pašić, Fatima udata Firdus 341
Pašić, Haki-beg 188
Pašić, Hamdi-beg 443
Pašić, Hasan-aga 181
Pašić, Hasan-beg 443
Pašić, Hasiba 188
Pašić, Muhidin 181
Pašić, Mustafa-paša 243
Pašić, Nura 304
Pašić, Osman-beg 83, 413, 439, 440

Pašić, porodica iz Bijeljine 37, 175,
181, 190, 193, 195, 198, 199, 385,
419-425,
Pašić, porodica iz Miletkovića 228
Pašić, porodica iz Nevesinja 37, 72,
175, 220, 243, 418, 425-426
Pašić, porodica iz okoline Gacka 31,
220,
Pašić, porodica iz Tuzle 181, 190, 194
Pašić, porodica sa Glasinca 228
Pašić, Uzeir 403
Pavić, Mirko 308
Pavletić, Krsto (Osman-beg Štafić) 189
Pavlović, porodica 54
Pećki, Hasan-aga 256, 393
Peranović, Ilija 136
Petrović, Jovan 124
Petrović, Rade 88
Petrović, Risto 382
Pezić, Nura 208
Pezić, Osman-aga 280
Pezić, Paša 280
Pilar, Ivo 110
Plićanin, porodica 207, 210
Pobrić, Dedo 85, 233
Pobrić, Džafer-aga 85, 233
Pobrić, porodica 85, 233
Popović, Maleš 330
Popović, Vasilj 127, 226, 295, 324, 326,
455, 460, 461
Popović-Sarajlija Simo 227
Poprženović, Ahmet 269
Poprženović, porodica 204
Posilović, dr. Stefan 16
Potiorek, Oskar 38, 71, 74, 149, 150,
151, 153, 154, 159, 160, 161, 339

Pranjić, Joko 329
Predojević, Hasan-paša 259, 260
Prelog, Milan 431, 436
Preljubović, Ćerim-beg 184, 255
Preljubović, Derviša 184, 445
Preljubović, Hanumica 184, 186
Preljubović, Mehmedali-beg 184, 186
Preljubović, Mehmed-beg 184
Preljubović, porodica 184
Privinac, porodica 228
Proroković, Risto 410
Prpić, Nikola 380
Prpić, Stanko 380
Purivatra, Atif 24, 29
Puzić, porodica 218, 219

R

Rađenović, Petar 398, 399
Rajić, porodica 218, 219
Ramić, porodica 207, 209, 218, 219
Rapaić, Petar 309
Raščić, porodica 228
Rašić, Đuro 309
Rašić, Gligor 309
Rašidkadić, Ibrahim 230
Rašidkadić, porodica 228, 230
Rašidkadić, Sulejman 230
Raza, Raymond 327
Redžepović, Ahmet 476
Redžić, Enver 92, 126,
Reljić, Nedo 377
Renner, Heinrich 224
Repovac, porodica 220
Repuh, porodica 228
Resulbegović, Husni-beg 196

Resulbegović, Nafija 287
Resulbegović, porodica 36, 72, 175,
212, 214, 215, 220, 426-429
Resulbegović, Seid-beg 431
Resulbegović, Šefika 196
Riđanović, porodica 218, 219
Rizvanbegović Umihana 337
Rizvanbegović, Ahmed-beg 462
Rizvanbegović, Ali-paša 24, 25, 324,
337
Rizvanbegović, h. Halil-aga 354
Rizvanbegović, Mahmed Ali-paša 105,
106
Rizvanbegović, Mustaj-beg 337
Rizvanbegović, Mustaj-beg, sin h.
Halil-agin 354
Rizvanbegović, Naila 244
Rizvanbegović, porodica 24, 72, 175,
212, 214, 215, 219, 220, 246, 429-
438
Rizvić, Muhsin 183, 315, 390, 439
Rizvić, Mujo 222
Rukavina, Mihailo 339
Russ, Karlo 200, 443
Rustanbegović, Mehmed 184
Rustanbegović, Mehmed 461
Rustanbegović, Nejra 195
Rustanbegović, porodica 228
Rustempašić, porodica 223, 224
Rustumović, porodica 229
Ruščuklija, Ćazim 462

S

Sadiković, Nejra 444, 445
Sadiković, Sadik 444
Salaharović, porodica 228

- Salihagić, porodica 207, 210
 Salihagić, Suljaga 462
 Salih-beg, iz Srebrenice 324
 Salihbegović, Emira 185
 Salihbegović, Husni-beg 125, 200, 201
 Salihbegović, Ibrahim-beg 184
 Salihbegović, Ildusa 353
 Salihbegović, Izet-beg 255
 Salihbegović, Muharem-beg 419
 Salihbegović, Mulija 196
 Salihbegović, Mustaj-beg Lika 196, 200
 Salihbegović, Omer-beg 419
 Salihbegović, porodica 123, 175, 181, 190, 193, 194, 195, 198, 199, 200, 201, 357, 438-447
 Salihbegović, porodica iz Visokog 438
 Salihbegović, Sajma 255
 Salihbegović, Šemsi-beg 151, 244, 246
 Salihbegović, Zekija 191, 198
 Salihbegović, Zija-beg 419
 Salihbegović, Zumra udata Zaimović 474, 475
 Salihbegović, Zumreta udata Isabegović 188
 Salihović, porodica 190, 194
 Salihović, porodica iz Milića 229
 Salihpašić, Ćazim 320
 Saničić, Alaga 205
 Saničić, Bećir-beg 205
 Saničić, Karabeg 205
 Saničić, Miralem 205
 Saničić, porodica 204, 205
 Saničić, Šećer-beg 205
 Sanković, porodica 54
 Sarač, porodica 222,
 Saračević, porodica 222,
 Sarajlija, Hasan 205
 Sarić, Meliha 81, 412
 Sarić, Samija 12, 33
 Sarkotić, Stjepan 148
 Savić, Pero 440
 Savojski, Eugen 47
 Sefić, Omer-aga 435
 Selimić, Zaim 63, 64, 65
 Selimović, Mehmed 447,
 Selmanagić, porodica 228,
 Selmanović, Alija 243, 244
 Selmanović, porodica 72, 243
 Selmanović, Selim-beg 431
 Semiz, porodica 207, 209
 Serak, porodica 219
 Serdarević, porodica 37
 Serelmann, Eduard 296
 Shek, Adalbert 65, 81, 119
 Sijerčić, porodica 72, 230
 Silahić, Fatima 391
 Silahić, Fehima 391
 Silahić, Hanumica 391
 Silahić, porodica 207, 210
 Silahić, Šemsa 391
 Simić, Đorđe 185
 Sitnica, Adem 208
 Sitnica, Atif sin Husein-agin 208
 Sitnica, Atif-aga 208
 Sitnica, Ćamil sin Husein-agin 208
 Sitnica, Ćamil-aga 208
 Sitnica, Ćerim 208
 Sitnica, Ćerima 208
 Sitnica, Džemila 208
 Sitnica, Fatima 208
 Sitnica, Habiba 208

- Sitnica, Hajrudin 208
 Sitnica, Hanumica kći Husein-agi-
 na 208
 Sitnica, Hanumica kći Nazif-bego-
 va 208
 Sitnica, Husein-aga 208
 Sitnica, Ibrahim 208
 Sitnica, Mućeleva kći Husein-agina
 208
 Sitnica, Muhamed 208
 Sitnica, Muharem 208
 Sitnica, Muhiba 281
 Sitnica, Mujaga 208
 Sitnica, Mukeleva kći Nazif-begova
 208
 Sitnica, Nazifa 208
 Sitnica, Nazif-beg 208
 Sitnica, Omer-aga 281
 Sitnica, porodica 207-210
 Sitnica, Ramadan 208
 Sitnica, Smail-aga 208
 Sitnica, Šida 208
 Sitnica, Zarifa 208
 Sitnica, Zumra 208
 Skarić, Vladislav 21, 22, 226, 289, 324,
 426, 449
 Skene, James Henry 41
 Skopljak, Ali-paša 224
 Skopljaković, Ahmed-beg 184
 Skopljaković, Enver 184
 Skopljaković, Fadil 184
 Skopljaković, Fatima 184
 Skopljaković, porodica 184, 190, 194
 Skopljaković, Sanija 184
 Skopljaković, Smail-beg 184, 190
 Smailagić, Jusuf 423
 Smailagić, porodica 207, 209, 224
 Smailagić, Smail-aga 302
 Smailbegović, h. Ago 233
 Smailbegović, Hasan-ef. 151
 Smailbegović, porodica 162, 207, 210
 Smailpašić, Idris-beg 337
 Smailpašić, Zejneba 337
 Smajović, porodica 228
 Smidt, Ferdinand 17
 Softić, Aiša 183, 389, 398
 Softić, porodica 227
 Soknić, Aleksa 330
 Sokolović, Ferhat-paša 259
 Sokolović, Mehmed 53
 Sokolović, porodica 229
 Sokolović, Sunulah-ef. 384
 Soldar, Risto 360
 Spaho, Ahmed-aga 101
 Spaho, Aiša 101
 Spaho, Behija 101
 Spaho, Fehim-ef. 101
 Spaho, Habiba 101
 Spaho, Hasan-ef. 101
 Spaho, Mehmed 101, 443
 Spaho, Mustafa 101
 Spaho, porodica 101
 Spasojević, Avram 185
 Srdić, Todor 263
 Stadler, Josip 45, 128, 145
 Stambolija, porodica 207, 210
 Stambolija, Sadik 407
 Stanišić, Lazo Filipov 460
 Stanković, Mićo 391
 Stefanovski, Ritter 45
 Stojanović, Nikola 49, 87, 130, 146,
 147

Stojanović, Srećko 185
 Stupar, Jefto 270
 Stupar, Mitar 270
 Stupar, Pero 270
 Stupar, Stojan 270
 Sućeska, Avdo 29, 80, 88, 126, 226, 229, 323
 Sućeska, porodica 228
 Sulejman Veličanstveni Zakonodavac 59
 Sulejman-paša, zbornički mutesarif 359
 Sulejmanpašić, Ali-beg 104, 388, 412
 Sulejmanpašić, Bećir-beg 456
 Sulejmanpašić, Dževad 40, 99
 Sulejmanpašić, Đula 456, 457
 Sulejmanpašić, Irfan-beg 249
 Sulejmanpašić, Kanita 388
 Sulejmanpašić, Mujesira 249
 Sulejmanpašić, Omer-beg 162
 Sulejmanpašić, Osman Mazhar-paša 291
 Sulejmanpašić, porodica 175, 195, 198, 210, 212, 214, 221, 222, 223, 224, 230, 272, 290, 374
 Sulejmanpašić, Rifat-beg 137, 149, 150, 151, 152, 154, 249
 Suljagić, porodica 190, 194
 Sunarić, Jozo 149, 241
 Sunullah-paša 337
 Suprage, porodica 226
 Surudžija, Simo 382
 Svrzo, h. Husein-aga 227
 Svrzo, Hamid 100, 119
 Svrzo, Mehaga 359
 Svrzo, porodica 227

Szlavy, Josef 89

Š

Šabanović, Hazim 44, 80
 Šabanović, Huso 191
 Šabić, porodica 222
 Šaćirbegović, porodica 207, 208, 210
 Šaćirbegović, Salih-beg 391
 Šaćirović, Hrusto 191
 Šadinlija, porodica 228
 Šahbegović, porodica 228, 230
 Šahinagić, Avdaga 359, 362
 Šahinović, Hamid Ekremov 315, 455
 Šahinpašić, Azemina 184, 190, 191, 194
 Šahinpašić, Hilmi-beg 191
 Šahinpašić, Mehmed-beg 191
 Šahinpašić, Muhidin-beg 191
 Šahinpašić, Murat-beg 190, 191
 Šahinpašić, Naila 191
 Šahinpašić, Nedim-beg 191
 Šahinpašić, porodica 182, 190, 194
 Šahinpašić, Salih-beg 191
 Šahinpašić, Selim-beg 190, 191
 Šahinpašić, Sulejman-beg 191
 Šahinpašić, Šaćira 182, 183
 Šamić, Midhat 40
 Šarić, porodica 219
 Ščepkin Eugen 43
 Šećerbegović, porodica 190, 193
 Šećerov, Slavko 20, 21
 Šehavdić, porodica 190, 194
 Šehić zvani Mamić, porodica 208, 210
 Šehić, Husein 205, 256, 398, 399
 Šehić, Nusret 23, 94, 110, 277, 357,

463, 464
 Šehić, Sadik 430
 Šehović, Bego 205
 Šemsekadić, Mehmed Vehbi 190, 461
 Šeranić, Čama udata Sitnica 208
 Šerić, Ahmed-ef. 204, 205
 Šerić, Hasan-aga 204, 285
 Šerić, Hašim 204, 284, 285, 393
 Šerić, porodica 203, 208, 209
 Šerifović, Fadil-paša 226, 354, 459
 Šerkomeser, porodica 228
 Šibić, porodica 208, 209
 Šidak, Jaroslav 16
 Širbegović, Mejra 381
 Širbegović, Muhamed-beg 233
 Širbegović, porodica 183, 190, 194, 197
 Širbegović, Šemsi-beg 240, 241
 Širjenić, porodica 230
 Šišić, Ibrahim 191
 Šiško, Mika 257
 Škaljić, porodica 228
 Škaljić, Rabija 101
 Šljivo, Galib 114, 201, 226, 237, 247, 261, 285, 294, 295, 323, 324, 325, 342, 377, 449, 454, 455, 459, 465
 Štimac, Vera 12, 32
 Štitić, Božo 460
 Šurković, Arif 219
 Šurković, Bisera 219
 Šurković, Čamil-beg 219
 Šurković, Džemila udata Gluhić 219
 Šurković, Džemila udata Voljevica 219
 Šurković, Ferhat-beg 219
 Šurković, Hafiza 219
 Šurković, Hamdija 219

Šurković, Hanefi-beg 219
 Šurković, Hasiba 219
 Šurković, Hilmo 219
 Šurković, Himzo 219
 Šurković, Muhiba 219
 Šurković, Mulija 219
 Šurković, Munira 219
 Šurković, porodica 219
 Šurković, Sejdi-beg 219
 Šurković, Selim 219
 Šurković, Sidika 219
 Šurković, Tahir-beg 219

T

Tabaković, Ibrahim-aga 151
 Tabaković, porodica 208, 209, 210
 Tadić, porodica 208, 209
 Tahirbegović Begzadić, Derviš-beg 255
 Tahirbegović Begzadić, Ešrefa 255
 Tahirbegović Begzadić, Jusuf-beg 255
 Tahirbegović Begzadić, porodica 253, 254
 Tahirbegović Begzadić, Tahira 255
 Tahirović, Abdaga 329
 Tahirović, Suljo 191
 Tahir-paša 127
 Tanković, porodica 229
 Tanović, Bakir 29, 30, 216, 226
 Tanović, porodica 216
 Tanović, Tahir 291
 Tapić, Mehmed Čaušan 434
 Tatarić, porodica 208, 210
 Tatarović, porodica 219
 Tefterdarija, Abdullah-paša 228

Tefterdarija, porodica 226, 227, 228
 Tepić, Ibrahim 29, 326, 427
 Teskeredžić, Derviš-paša 315, 337
 Teskeredžić, Dževahira 451, 453
 Teskeredžić, Hafiza 317
 Teskeredžić, Hifzi-beg 248, 250
 Teskeredžić, Muharem-beg 104, 337
 Teskeredžić, Mustaj-beg 271, 315, 338
 Teskeredžić, porodica 175, 195, 198,
 213, 214, 220, 221, 222, 272, 318,
 340, 341, 357, 385, 454-458
 Teskeredžić, porodica iz Rogatice 229
 Teskeredžić, Sulejman-beg 337
 Thalloczy, Lajos 18, 19, 52, 53, 54, 55,
 60, 63, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71,
 233, 234, 236, 237, 273, 310, 342,
 374, 409, 418, 428, 435, 436, 454,
 472, 473
 Thömmel, Gustav 42, 43, 52
 Tihić, porodica 229
 Tisza, Istvan 89, 148
 Tkalac, Imbro 261, 262
 Todorović, Mićo 420
 Tomić, Luka 19
 Tomić, Luka 292
 Tomić, Mihovil 212
 Topal Osman-paša 312
 Topić, Muharem 277
 Toreman, Ilija 308
 Trebinjčević, Almasa 197
 Trebinjčević, Suljaga 197
 Trifković, Vladimir 228
 Trubarac, Aleksa 288
 Trubarac, Dmitar 288
 Trubarac, Marko 288,
 Trubarac, Marko iz Demirovaca 309
 Trubarac, Petar 288,

Truhelka, Ćiro 15, 16, 22, 40, 41, 42,
 56, 57, 58, 59, 60, 70, 111, 112,
 134, 135, 154, 155
 Tufekčić, porodica 228
 Tünde, Polonik 60
 Turudija, Stanko 257
 Tuzlić, Bakir-beg 83, 136
 Tuzlić, Mahmud-paša 323, 324, 468
 Tuzlić, Osman-beg 323, 349
 Tuzlić, porodica 175, 181, 183, 190,
 193, 194, 195, 197, 198, 350, 458-
 467, 472
 Tuzlić, Šemsi-beg 189
 Tuzlić, Tahira 189, 349, 350, 351
 Tuzlić, Zuhra 189, 351
 Tvrtković, porodica 52, 54

U

Udovčić, Savo 440,
 Uzeirbegović, Edhem-beg 248, 249,
 251
 Uzeirbegović, Mustaj-beg 192, 195
 Uzeirbegović, porodica 37, 72, 175,
 190, 191, 192, 193, 194, 195, 198,
 221, 468-472
 Uzeirbegović, Šefika 249
 Uzeirbegović, Uzeir-beg 192
 Uzunić (Ridžaić) Rasema 326, 327
 Uzunić (Ridžaić), Asim-ef. 326, 327
 Uzunić (Ridžaić), Šerifa 327
 Uzunić, Fatima 105
 Uzunić, Ismet-paša 105, 228
 Uzunić, porodica 227, 228
 Uzunić, Salih-ef. (Ridžai-ef.) 326
 Uzunović, Alija 253

V

Vajzović, porodica 228
 Vakamović, porodica 72
 Valentić, Mirko 12
 Varcaranin, Ibrahim-aga 316
 Vasić, Konrad 87, 384
 Vedžihi Mehmed Salih-paša 206, 256, 324, 454
 Vehabegović, porodica 228
 Vekić, Lazar 330
 Velagić, porodica 72, 219, 418
 Velalci, porodica 219
 Veletanlić, Hatidža 281
 Velić, porodica 228
 Vilić, Ahmed-beg 454
 Vilić, porodica 222
 Vilić, Raifa 365
 Vjet, francuski vicekonzul 237
 Vojsalić, porodica 54
 Voljevica, porodica 219
 Vrdoljak, Anto 250
 Vrdoljak, Jozo 250
 Vukota, Jovan 287
 Vukota, Nikola 287
 Vuković, porodica 228

W

Weinwur, Franz 74
 Württemberg, Wilhelm 114

Z

Zaimbegović, Aiša 208
 Zaimbegović, Ali-beg 208
 Zaimbegović, Hamdi-beg 208
 Zaimbegović, Hatidža 208

Zaimbegović, Ibrahim 208
 Zaimbegović, Idriz-beg 208
 Zaimbegović, Muharem 208
 Zaimbegović, Omer 208
 Zaimbegović, porodica 208, 209, 210
 Zaimbegović, Šefika 208
 Zaimbegović, Zaim 208
 Zaimbegović, Zaim-beg 208
 Zaimović, Dževahira 184
 Zaimović, Emin-beg 184
 Zaimović, Hamdi-beg 185
 Zaimović, Hasiba 348, 350
 Zaimović, porodica 175, 181, 190, 193, 194, 195, 198, 199, 472-476
 Zaimović, Sejda 185
 Zaimović, Vasva 373
 Zananicić, porodica 219
 Zečević, Ćamil-beg 359, 362
 Zečić, porodica 219
 Zejnilagić, porodica 190, 194
 Zildžić, porodica 226, 228, 229
 Zlatar, Behija, 12, 13, 23, 342, 454
 Zlatarević, porodica 227
 Zlojutro Đorđe 287
 Zorić Jovan 287
 Zubović Mujagić, porodica 219
 Zulfikarpašić, h. Husein-beg 289, 291, 292
 Zulfikarpašić, porodica 36, 195, 198, 199
 Zupčević-Teskeredžić, Fahrija 456

Ž

Žarnovski, Ivan 112, 113
 Žunić, Mustafa 188

INDEKS GEOGRAFSKIH IMENA

A

Ada Ciganlija 182
Adapazar 190, 197
Adrapovci 279
Adrovci 279
Agići 250, 251, 279
Agram 16, 401
Ajdin 260, 261
Aladinići 437
Albanija 376
Alej 252, 353
Alibegovci 383
Alžir 89
Amajlije 442, 446
Anadol 205
Anadolija 256
Ankara 345
Apatin 329
Arežim Breg 451
Arnautovići 322
Austro-Ugarska monarhija
 (Habsburška monarhija) 82, 83,
 88, 90, 94, 97, 98, 99, 103, 104,
 105, 106, 110, 113, 114, 130, 138,
 167, 182, 191, 238, 432, 456, 461
Avramovina 189
Avtovac 291

B

Babešnica 140, 196, 346
Babetino Brdo 475, 476
Babice 181
Babići 189, 273
Bačvani-Babinac 202
Bačvice 371, 372
Bagdale 182
Bajvati 250
Bakotić 352
Balatun 254, 255
Balegovac 188
Baljci 427, 428
Banja Luka 28, 81, 82, 105, 117, 151,
 152, 158, 160, 173, 174, 179,
 180, 190, 198, 201, 206-209, 211,
 218, 241, 259, 260, 274, 277, 284,
 293-296, 298-4, 315-321, 340,
 341, 343, 351, 355, 359, 362-364,
 366, 370, 373, 381, 388, 390-392,
 405, 423
Bara 401
Barači 336
Bare 330
Bare Tribovo 372
Barevo 380, 392
Barlovci 298, 303
Bastasi 403
Batin 273,
Batkovac 266

- Batković 120, 253, 420, 421, 422, 423, 446
- Batkuša 348
- Begluci 369
- Begluk 240
- Beleni 230
- Beograd 18, 20, 21, 23, 74, 81, 127, 166, 170, 182, 183, 205, 228, 262, 268, 303, 324, 330, 359, 398, 410, 430, 448, 451
- Berkovići 437
- Berlin 106
- Bern 456
- Bevek 366
- Bihać 83, 118, 166, 173, 174, 179, 180, 183, 202, 204, 206, 209, 211, 256, 258-261, 264, 265, 268-270, 273, 284, 335, 367-370, 389, 390, 394, 396, 398, 399-401, 453
- Bijakovac 287, 288, 362, 363, 365
- Bijela 300, 329, 331
- Bijeljina 28, 82, 83, 118, 125, 161, 180, 181, 183, 186, 188, 190, 193, 194, 196, 198, 199, 236, 254, 255, 293, 315, 320, 344, 347, 352, 353, 385, 410, 411, 419-422, 440, 441, 443, 445-447, 460, 462, 464, 465, 475, 476.
- Bijenja 411
- Bileća 118, 134, 180, 216, 220, 221, 246, 274, 287, 291-293, 410, 411, 425, 427, 428, 437
- Biograd 411
- Bistarac 181, 350, 351
- Bistrica 298, 303, 304, 364
- Bišćani 279
- Bišnja Donja 415, 416
- Bišnja Gornja 251, 416
- Bitunja 437
- Bjelaj 367, 368, 369, 399
- Bjelajci 336
- Bjelajsko polje 398
- Bjelemići 219
- Bjelobučje 372
- Bjelojevići 437
- Blagaj (kod Mostara) 72, 219, 418
- Blagaj (kotar Bos. Novi) 275
- Blaški Veliki 321
- Blaža 330
- Blaževac 329, 331
- Bobare 235, 236, 312, 314
- Boće 348
- Boderište 348
- Boderište Gornje 189
- Bogutovo Selo 348, 421, 424
- Bojna 176, 396, 397
- Bojska 224, 272
- Bok 348, 349, 351
- Boković (kotar Jajce) 355
- Boković 350, 351, 466
- Boljanić 192, 469, 470
- Borčani 457
- Borije 288, 289, 291
- Borjanice 292
- Borojevići 437
- Bosanska Dubica 117, 124, 158, 180, 202, 204, 206, 208, 209, 211, 257, 258, 260, 264, 265, 273, 274, 284, 285, 288, 298, 299, 303, 305-307, 318, 362, 363, 364, 404
- Bosanska Gradiška 117, 124, 142, 143, 161, 180, 196, 206-209, 211, 258, 260, 294, 298, 299, 303-307, 309,

- 317-321, 335, 362-364, 366, 411, 415
- Bosanska Krupa 118, 180, 204-206, 209, 211, 257, 258, 260, 264, 265, 267, 268, 270, 274, 278, 318, 320, 335, 370, 393-396, 399, 405
- Bosanska Rača 423
- Bosanski Novi 117, 125, 166, 180, 202, 209, 211, 258-260, 264-267, 273-277, 279-281, 284, 286, 394, 395, 397
- Bosanski Petrovac 82, 118, 162, 180, 195, 206, 207, 209, 211, 260, 264, 266, 334, 335, 339, 340, 341, 367, 369, 370, 374, 375, 395, 398, 399, 402, 403, 407, 408, 414, 453
- Bosanski Šamac 81, 182, 187, 195, 247
- Bosansko Grahovo 211, 271, 339, 402, 450
- Bospor 244
- Božići 257
- Bradići 235, 236, 352
- Brajinci 329, 331
- Branešci 390, 391, 392
- Bratač 411
- Bravska 205, 284, 336, 376, 398
- Brčko 48, 82, 107, 108, 118, 125, 136, 144, 158, 160, 161, 180, 184, 185, 188, 189, 192, 193, 194, 196-200, 298, 299, 303, 328, 329, 331, 347, 348, 350, 352, 357, 359, 372, 373, 422, 441, 443, 444, 457, 462, 464-467, 471, 473-476
- Brda 229
- Brdari 266, 282, 369, 370, 468
- Brežičani 257, 258, 287, 389
- Brezik 108, 329, 331, 357
- Brezovljani 207
- Brezovo Polje 189, 421-423, 473-475
- Briestovo 140
- Brijesnica 381, 382
- Brijesnica Donja 470
- Brijesnica Gornja 469, 470
- Brijestovo 346
- Brišnik 120, 386, 387
- Brka 184, 360
- Brod 189
- Brodac 120, 344
- Brojani 140, 346
- Brusa 105, 261, 289, 292, 302
- Brusnica 125, 469, 470, 471
- Brusnica Mala 251
- Brusnica Velika 378, 379
- Brusnik 242
- Brvnik 441
- Budimpešta 18, 60, 108, 183, 226, 236, 238, 310, 342, 343, 385, 389, 400, 451, 452
- Budnje 292
- Bugojno 82, 118, 162, 180, 184, 190, 211, 218, 221-224, 243, 270, 272, 335, 339, 341, 358, 372, 373, 375, 412, 414, 448, 449, 451-454, 457
- Bukonje 462
- Bukovača 402, 404
- Bukovica 298, 303, 386, 392, 416, 417, 445
- Bukovica Gornja 382
- Bukovica Velika 235, 236, 242, 254, 255
- Bukovlje 222
- Bukvik Donji 188, 198
- Bukvik Gornji 188, 198
- Buletić 235, 236, 381-383

Bušat 270
 Bušević 205
 Butmir 330
 Butmir Gornji 361
 Buzekara 108, 184
 Bužim 393-395

C

Caffa 322
 Careva Gora 286
 Cazin 118, 180, 206, 209, 211, 258,
 274, 284, 370, 395, 396
 Cerani 313, 314, 471
 Cerik 329, 331
 Cerovica 281, 314
 Cerska 228
 Cetingrad 256
 Cikote 280
 Crepanjska 458
 Crkvena 291, 292
 Crkvina 187, 349
 Crljani 208
 Crna Gora 135, 244, 427
 Crnča 382
 Crni Lug 338, 340, 341, 347
 Crni vrh (kotar Glamoč) 335, 399
 Crniče 224, 458
 Crnići 218, 437
 Crvenica 457
 Cvrtkovci 235, 236, 314

Č

Čačak 108, 189
 Čađavac 189, 357

Čađavica 186
 Čađavica Gornja 420
 Čađavica, kotar Bosanski Novi 264,
 266, 267, 275, 276, 277
 Čaglica 396
 Čajniče 118, 180, 228, 229, 293
 Čajno 243, 425
 Čaplje 84, 203
 Čapljina 216, 218, 246
 Čaprazlije 340, 341
 Čarakovo 280
 Čardačine 391, 392, 421, 422
 Čečava 313, 314, 383, 471
 Čejreci 258
 Čelebići 338, 340, 348
 Čelopek 184, 185
 Čeljevo 218, 438
 Čifčije 235, 236, 471
 Čipulić 458
 Čitluk 218
 Čivčije 390, 391, 392
 Čović Polje 189, 190, 349
 Čovka 398, 402
 Čusto Brdo 472

Ć

Ćemanovići 330
 Ćuhovići 217

D

Dabar 165, 259, 410, 452
 Dabrica 437
 Dalmacija 164, 271
 Debeljaci 298, 304, 317, 319

- Demirovac 124, 297-299, 305, 307-309
- Derventa (kod Travnika) 356
- Derventa (kotar Vlasenica) 230
- Derventa 95, 118, 125, 136, 160, 161, 162, 175, 180, 182, 186, 188, 190, 193-196, 198, 234, 236-242, 247-252, 284, 304, 310, 311, 313, 323, 342, 343, 347, 348, 352, 361, 368, 377, 378, 385, 395, 396, 403, 415, 441, 443, 445, 470
- Detlak 195, 235, 236, 351, 416, 417
- Devetaci 275
- Devetak 446
- Dinčani 355, 458
- Dizdrauša 357
- Doboj 126, 140, 224, 234, 238, 311, 313, 346, 381
- Dobrinja (kod Modriče) 346
- Dobrinja (kod Sarajeva) 323
- Dobrnja Turska 461
- Dobro Selo 395, 396, 397
- Dobromani 428
- Dol 192
- Dolac 352, 381, 382
- Dolovljani 279
- Domaljevac 445
- Domanovići 430
- Donja Prača 291
- Donja Višća 465
- Donje Crnjelovo 253, 254, 255, 352, 444, 445
- Donje Selo 218
- Donji Vakuf 221, 222, 224, 243, 273, 412, 451
- Dračevo 428
- Dragaljevac Donji 445
- Dragaljevac Gornji 184
- Dragaljevac Srednji 184, 445
- Draganovci 380
- Dragočaj 218, 321, 336
- Dragunja 473, 474, 476
- Draksenić 124, 260, 297-299, 305-308
- Draksenić Donji 298
- Drakulić 391
- Drijen 235, 236, 471
- Drina 252, 289
- Drinić 369
- Drobnjaci 243, 418
- Drobnjak 291
- Drvar 211, 339, 400, 404
- Dub 229
- Dubica Donja 124
- Dubica Gornja 195, 351
- Dubljeni 428
- Dubočac 242
- Dubovik 393
- Dubovik Alajbeg 266
- Dubovik Alibeg 395, 396
- Dubovik Maličbeg 266, 395, 396
- Dubrava (kod Stoca) 72, 418, 436
- Dubrava (kotar Jajce) 355
- Dubrave (kotar Bosanska Gradiška) 362, 363, 364
- Dubrave 329, 331
- Dubravice 189, 467
- Dubravice Katoličke 190
- Dubravice Srpske 190
- Dubrovnik 56
- Dugovača 282
- Dunav 147
- Dusina 323

DŽ

Dževar 369,370

Đ

Đakovo 367, 459

Đevanje 185

Đurdevik 350

E

Elezagići 317, 362, 363, 364, 365, 366

Eminovo Selo 357, 358

Erzerum 105, 432

F

Fajtovci 283

Filipopolj 227, 283

Filipovići 335

Foča (kod Dervente) 195, 251, 310,
311, 312, 351, 378, 379

Foča 118, 158, 180, 225, 228-230, 244,
288-293, 334, 371

Fojnica 118, 160, 163, 180, 222, 223,
293, 316, 318, 319, 323, 331, 338,
373

Fruška Gora 252

G

Gabela 218, 436

Gabela Struge 218, 437

Gacko 118, 180, 216, 220, 221, 243,
288, 289, 291-293, 425, 427, 428,
436, 437

Gaćani Dubica 288

Gaj 317, 321

Gajevi 188, 198

Garevci Donji 388, 389

Gašnica 304

Gaštica 124, 141, 142

Gerzovo 336

Glamoč 118, 136, 180, 212-214, 215,
271, 332, 334-336, 339, 347, 348,
351, 375, 376, 396, 398, 399, 402,
407, 453

Glamočani 364, 366

Glasinac 184, 190, 226, 228

Glavice 224, 272, 458

Glavičice 253, 254, 255

Glavina 383

Glinica 176

Glogovac 421, 422, 423

Gogolji 362

Gojčin 361

Golinjeno Miši 272

Golo Brdo 421, 422, 475

Golobarica 235, 236

Golubić 266, 369, 370

Goražde 34, 72, 228, 230

Gorinja 266, 268, 269, 270, 335

Gornje Crnjelovo 253, 420, 421, 423,
444-447

Gornje Zemlje 121

Gornji Vakuf 272, 333, 454

Gornji Zalukovik 329

Gostović 250, 452

Grab 273, 357, 386

Grabašnica 275

Grabovica (kotar Duvno) 272, 365,
374, 457

Grabovica (planina) 120

Grabovica 205, 390, 391, 392, 411, 426
 Grabovnik 273, 386, 387
 Gračanica (kod Bugojna) 224, 225,
 449, 451, 458
 Gračanica 118, 126, 180, 187-189,
 192-194, 202, 323, 422, 441, 447,
 453, 469-471
 Gradac 218
 Gradačac 12, 36, 82, 118, 125, 126,
 132, 140, 158, 160, 161, 180, 182,
 183, 186, 189, 193-199, 240-242,
 298-300, 310, 323, 328, 329, 331,
 340, 342, 343, 346-349, 351-353,
 410, 441, 443, 471, 476
 Gradci 336, 376
 Gradina 365, 372, 415-417
 Gradina Donja 124, 297-299, 305-309
 Graz 25, 327
 Grbavci 185, 317, 320
 Grbavica (kotar Jajce) 380
 Grebnice 348
 Gredice 462, 463, 466
 Grmeč 164, 282
 Grmljani 428
 Grmuša 122
 Grnčari 253
 Guber 340, 341
 Gudavac 259

H

Hadrovci 257, 394, 395, 397
 Hadžibegovići 287
 Hadžići (kotar Goražde) 230
 Hajderovići 452, 469, 470
 Halapić 335
 Hambarine 280

Hasanbegovci 335
 Hase Brijesnica 445, 446
 Hasić 183, 349, 350
 Hasići 319, 321
 Hašani 164, 258, 396
 Hatalji 266, 411, 437
 Havala 399
 Herceg Novi 409, 426
 Hodovo 437
 Hotovlje 289, 291
 Hrasnica 361
 Hrasno Donje 218, 437
 Hrgar 268, 270, 368, 369, 370
 Hrge 452
 Hrgovi Donji 329, 331
 Hrgovi Gornji 329, 331
 Hrid 227
 Hrvatska 262, 307
 Husino 329, 350, 351, 357, 465, 466,
 467, 476
 Hutovo 437

I

Igman 360
 Ilova Velika 291, 292
 Imotski 383
 Indija 89
 Inegel 261
 Isakovci 335
 Istanbul 64, 75, 105, 106, 183, 196,
 228, 243, 249, 259, 277, 289, 295,
 301, 303, 316, 317, 319, 321, 325,
 327, 357, 360, 390, 391, 399, 412,
 419, 432, 451, 456, 461, 462
 Ivanjska (kotar Bos. Krupa) 275

Ivanjska 355, 366

Izmir 260, 261

J

Jablan 303

Jabuka 230, 291

Jajce 118, 180, 221-224, 272, 273, 334-336, 353-355, 360, 361, 364, 374, 375, 379, 392, 399, 402, 406, 407, 410, 412, 414, 451, 457, 458

Jakeš 349

Jakir 335

Janjari Srpski 196, 254, 255, 476

Jasenica 256, 259

Jasenica Donja 372

Jasenica Gornja 466

Jasenica Hasanbeg 268, 269

Jelah 313

Jelašci 289, 291

Jelašinovci 263, 284, 395

Jeleč 291

Jelići 284

Jelovac Gornji 388, 389

Jemanlići 337, 412

Jemen 412

Jerebica 253

Jezero 224, 333, 336

Jezeštica 445

Ježice 446

Johovac 251, 254, 255, 311, 312, 378, 379

Jošavka 341, 362, 363, 366

Jugoslavija 18, 29, 34, 74, 76, 101, 169, 290

Jugovci 280

Junuzovci 196

Jusići 185

K

Kablić 341

Kadar 248

Kakanj 330

Kakmuž 472

Kalenderi 277, 278

Kalenderovci Srpski 415, 416, 417

Kalenderovci Turski 416

Kalesija 361

Kalinovik 219, 291

Kalošević 312, 313, 314

Kamečak 205

Kamengrad 281

Kamenica 185

Kangora 213, 457

Kaoci 242

Karača 132

Karačić 470, 471

Karamursel 303

Karanovac 471

Karaula 330

Kavkaz 89

Kevljani 298, 303

Kijevo 361

Kipar 419

Kiseljak 238

Kladanj 118, 134, 180, 228, 229, 464

Kladovo Polje 290

Klakar Donji 125, 416, 417

Klekovci 204

Klepici 218, 437

Klisa 402

Klišević 166, 399

- Klobuk 273
Ključ (kod Gacka) 85, 203
Ključ 37, 118, 180, 205, 207-209,
211, 264, 265, 274, 284, 317-319,
332-336, 370, 373, 376, 391, 399,
402, 453
Kljuna 219
Knežina 331
Knin 203
Kobaš 236, 237, 238, 240, 241, 242
Kokići 355
Kokoruša Han 205
Koledić 330
Koleško 411, 426
Kolibe Srpske 195
Kolovrat 350, 351
Kolunić 401
Komušina 235, 236
Konja 389
Konjic 82, 118, 180, 216, 218-221,
244, 293, 323, 331, 410, 411, 428
Kopanice 189
Kopčić 212, 213, 218, 222, 224, 372,
406
Koprivna 298, 299, 300, 346, 349
Koraće 311, 312, 416, 417
Koraj 476
Korča 362
Koretaši 184
Korita 272, 321, 374, 425, 457
Kosmaj 330
Kostajnica 275
Kostreč 197
Kostreš 311, 312, 415, 416, 417
Košutica 360
Kotezi 218
Kotor Varoš 117, 158, 180, 209, 211,
355, 361, 364, 390, 391, 392, 411,
414
Kotorsko 195
Kovač Polje 213
Kovačevci 335
Kovači 445, 457
Kovačići 326
Kovanluk 420, 421, 423
Kozara 286, 287
Kozarac 389
Kozica 317, 321
Kozjak 473, 475
Kozluk 253, 361
Kožanići 205
Kožuhe 192, 469, 470, 471
Kralje 267, 268, 269
Krečnice 348
Krekovi 411, 426
Krepšić 184
Kreševo 323, 465
Kreta 410
Krim 322
Kriva Rijeka 257
Krivaja 469, 470
Krmine 298, 299, 300
Krndija 312
Krnin 286
Krnjeuša 406
Krsno Polje 353, 381, 382
Kršlje (dio Bosanske Krupe) 394, 396,
397
Kršlje (kotar Bosanski Novi) 394, 395
Kruhari 202
Krupa 317
Krupac 208

Kruševica 428
 Kruševo 411, 437
 Kruškovo Polje 241
 Kružanj 219
 Kukavice 371
 Kukulji 366
 Kulen Vakuf 122, 166, 205, 398, 400, 401, 407
 Kuljani 298, 303
 Kuljenovci 242
 Kupres 222, 224, 337, 356, 371, 374, 375, 458
 Kupreško polje 221
 Kusonje 446
 Kuta 289
 Kutahija 105

L

Labucka 253, 255, 445
 Lađevci 207
 Laktaši 298, 304
 Lamovita 298, 299, 303, 304
 Landshut 114, 201
 Lanište 189
 Lapac 367
 Lastve 264, 396, 397, 406
 Latakija 261
 Latin 257
 Ledenice Katoličke 348, 349, 350, 476
 Ledenice Turske 349, 350
 Ledići 362
 Leipzig 17, 92
 Lepenica (blizu Sarajeva) 190
 Lepenica (kotar Prnjavor) 242
 Ličani 320

Liješće 416, 417
 Lika 164, 367, 388, 398
 Lipa 166
 Lipac 235, 236
 Lipnica 349, 351, 372
 Lipnik (u Bos. Krajini) 256
 Lipnik 291
 Lipovica 181
 Lišnja 390, 391, 392
 Livno 81, 83, 118, 158, 160, 162, 165, 180, 211, 212-214, 226, 256, 270-272, 292, 293, 336-340, 347, 348, 349, 351, 352, 375, 386, 414, 452, 453, 457, 458
 Logobare 381
 Lokve 289
 Lopare 475
 Lug 213
 Lukavac 188, 349, 350, 351
 Lukavac Donji 189, 351
 Lukavac, kod Nevesinja 411
 Lupljanica Donja 249, 250, 251
 Lupljanica Gornja 250, 251
 Lušci Palaka 259, 260, 278, 281
 Lužaci 205
 Lužani 330

Lj

Ljeb 235
 Ljepunica 469, 470
 Ljeskov Dub 411
 Ljubačevo 355
 Ljubija 257
 Ljubina 230, 291
 Ljubinja 37, 118, 180, 216, 218, 219,

220, 293, 411, 428, 437
Ljubljena 437
Ljubomir 287, 428
Ljubotići 218, 272
Ljubunčić 338
Ljubuški 62, 63, 64, 81, 82, 118, 160,
180, 215, 216, 220, 244, 272, 316-
319, 357, 384-386, 411, 418, 419,
436, 457
Ljuši 451, 453, 458

M

Mađarska 71
Maglaj 118, 180, 190, 195, 221-223,
234, 235, 248, 249, 250, 323, 342,
347, 352, 381, 451-453, 464, 468,
469-471
Magnojevići 421, 422, 423
Mahoje 250, 452
Majdan 224
Majevica 465
Majkić Japra 162, 259, 332, 452
Makedonija 152
Mala Azija 54, 55, 233, 256, 288
Mala Kladuša 176
Malešići 189
Malovan 372, 373
Mandino Selo 213, 457
Marinci 365
Marinkovci 453
Maslovare 279, 281
Mašići 298, 303, 304
Matavaci 279
Međaši 421, 423, 424
Međeda 287, 308

Međida Gornja 182
Međuvode 287
Meka 359
Melina 317, 365
Melino Selo 319
Memići 355
Merhemije 227
Mesari 428
Mijatovići 380
Mile (kod Jajca) 224, 380
Miletkovići 228
Milići 230
Milino Selo 469, 470
Miloševac 240, 304
Miloševci 298
Miljakovci 279, 284
Miljanovci 235, 236, 381, 382
Miljevina 289, 292
Mionica Donja 182, 197
Mionica Gornja 349
Mišar 247
Mišinci 311, 396
Mitrovica 440
Mitrovići 314, 383
Mjehovine 289
Močevac 415, 416, 417
Močila Donja 242
Modran 416, 421, 422, 424
Modriča 126, 136, 140, 183, 190, 196,
198, 242, 298, 342, 343, 344, 345,
346, 389, 459, 460
Mokro 134
Morančani 461
Mostar 65, 72, 101, 118, 121, 160, 173,
174, 179, 180, 183, 213, 216, 217,
219, 220, 222, 225, 246, 260, 316,
318, 319, 354, 386, 389, 418, 419,

430, 432-434, 437
 Motajica 286
 Mračaj 391, 392
 Mračaj Donji 451
 Mračaj Gornji 451
 Mrakovo 218
 Mrazovik 287
 Mrežice 230
 Mrkalji 329, 331
 Mrkodol 457
 Mrtvica 372, 373, 473, 474, 475
 München 131
 Muslić Selo 269
 Nadanići 425

N

Napulj 43
 Nedjelica 253
 Nevačka 329, 331
 Nevesinje 72, 105, 118, 137, 158, 180,
 213, 215, 218-220, 227, 243, 245,
 246, 291-293, 335, 386, 409-412,
 418, 419, 425-428, 436, 437
 Nevizdraci 218,
 New York 24
 Nikšić 243, 244, 292, 430
 Nova Kasaba 222
 Novi Grad 343, 378, 379
 Novi Sad 264
 Novo Selo 162, 195, 351, 383, 415,
 416, 417

O

Obarska Mala 253

Obarska Velika 253, 353, 444-447,
 474, 475
 Obhoda 322
 Obodnik 391, 392
 Obsina 471
 Obudovac 107, 125, 200, 348, 350,
 441, 443, 445
 Ocrkavlje 292
 Odžak 184, 190, 191, 237, 242, 247,
 323, 343
 Odžak, kod Bugojna 224, 272, 341,
 451, 458
 Odžak, kod Glamoča 332, 334
 Odžak, kod Konjica 219
 Odžak, kod Nevesinja 410, 411, 425,
 426
 Odžak, kod Ustikoline 289
 Omanjska 235, 236, 381, 382, 383
 Omarska 298, 299, 304
 Oplećani 457
 Orahovica 218
 Orahovljani 336
 Orahovo 390, 391, 392
 Orašac 213
 Orašje (kotar Prnjavor) 278
 Orašje (kotar Travnik) 372
 Orašje 184, 476
 Orlovo Polje 351
 Osijek 51
 Osinja 313, 314
 Osječani (kotar Gračanica) 192, 470,
 471
 Osječani (kotar Rogatica) 230
 Osječani Gornji 472
 Osmaci 329, 331, 361
 Osmanlije 224

Osmansko carstvo (Tursko carstvo)
77, 78, 88, 101-106, 108, 138, 139,
145, 152, 166, 190, 191, 197, 201,
272, 289, 293, 316, 318, 322, 326,
343, 345, 410, 432, 440, 455,

Osoje 474, 476

Osojnica 472

Osredak Veliki 258

Osredci 211, 339-341

Ostojići 361

Ostrovica 398, 399

Ostrožac (kotar Konjic) 218

Ostrožac 166, 204, 206, 256, 258, 337,
468

Ostružnja Donja 235, 236, 314, 381,
382

Ošanići 218, 431, 437

Oštra Luka 351

Otinovci 224, 373, 458

Otok 273

Otoka 205

Ozija 359

P

Paklenica Donja 470, 471, 472

Paklenica Gornja 469, 471, 472

Palačkovci 394, 395, 396

Palančište 257

Palanka 360, 473, 474

Pale 134, 330

Pantovčak 369

Paprati 438

Parnice 287

Pasci 350, 466, 467

Pavići 317, 320

Pazarić 362

Pecka 335, 336

Peć 206, 256

Peći 453

Pećigrad 256

Pećnik 195

Pejići 284

Perna 205, 397

Perović 469, 470

Pervani 302, 373

Petkovac 275

Petkovci 185

Petoševci 364, 366

Petrinja 259

Petrovići 205, 257, 279

Peulje 340

Pijavice 361

Pilica 191, 445

Piperci 108, 188

Pirkovci 467

Piskavica 298, 300, 302, 365

Pištaline 275, 397

Piva 244, 336, 380

Pješevac 430, 436, 437, 438

Pljevlja 72, 288, 289, 432

Počitelj 218, 456

Podbor 213

Podbriježje 202

Podgaj 390

Podgradina 335

Podhum Vržerala 272, 348

Podnovlje 241

Podpeč 181, 289

Podrašnica Majdan 336

Podrinje 289

Podvidača 264, 266

Pohvalići 330

Pojezna 313, 314
 Poloj 242
 Poljavnice 125, 275, 279
 Polje (kotar Derventa) 251, 352
 Polje (kotar Konjic) 218
 Poljice 350, 351
 Poplat Donji 437
 Poplat Gornji 437
 Popovi 188, 421, 423, 424
 Popovići 335
 Porebrice 189
 Poriče 372
 Porječina 471
 Posušje 358
 Potočani 287
 Potočari 357
 Povelic 362, 363
 Požarnica 181, 188, 350
 Požega 367
 Požun 120
 Prag 452, 469
 Prebilovci 218, 438
 Prekosane 275
 Prenj 218, 438
 Preodac 335
 Preraca 425
 Presjenica 362
 Previja 336
 Pribeljci 374, 375
 Pribnić 313, 314
 Pridjel 235, 236
 Prijedor 117, 161, 180, 203, 209, 211,
 257, 258, 260, 261, 264, 265, 273,
 274, 278-280, 284, 288, 298, 299,
 302-304, 318, 321, 364, 365, 388,
 389, 399, 450

Priluka 272, 350, 351, 466
 Prisika 380
 Prisoje 272, 321, 386
 Pritoka 259, 350
 Privilice 259, 262, 269
 Prkosi 399, 403, 407
 Prnjavor 118, 158, 180, 207-209, 211,
 240, 242, 246, 274, 291-293, 299,
 318, 319, 362-364, 390, 392, 394,
 395, 402
 Prnjavor Veliki 311, 312
 Prnjavor, kod Zvornika 187
 Proboj 386, 387
 Prosara 286
 Proslap 213
 Prozor 118, 180, 213, 221, 222, 223,
 323, 414, 453
 Prusac 224
 Prusci 275
 Pučenik 205, 257, 396
 Puhare Pučila 446
 Pukiš 349
 Puračić 469, 470

R

Rabina 426
 Račić 259, 264, 265, 269, 270, 369, 370
 Radić 205, 259
 Radić Mali 205, 257, 259
 Radosavska 284
 Raduša 314
 Raduša Donja 313, 314
 Raduša Gornja 235, 236
 Rahić Gornji 188, 360, 473, 474
 Rajčevac 235, 236
 Rajčevci 390, 391, 392

Rajčević 191, 352
 Rajinci 182, 187
 Rakelić 257, 365
 Rakovac 276, 469, 470, 471
 Rakovica (kotar Banja Luka) 391, 392
 Rakovica 208, 285, 286, 287, 288, 362
 Rama 451
 Ranković 235, 236
 Rapatnica 188
 Rasanovci 451
 Rastićevo 272, 372
 Rastoka 37, 208, 319, 333, 336
 Rastošnica 185, 253, 254, 255
 Raščani 358
 Raško Polje 213, 272, 454, 457
 Rašljani Srpski 329, 331
 Rašljani Turski 329, 331
 Rataji 289
 Ratkovo 208, 373
 Ravnice 276
 Ravno (kod Bugojna) 162, 458
 Ravska 278, 279
 Ražljevo 473, 474
 Rebrovac 366
 Repovci 220
 Ribnik Donji 336, 376
 Ribnik Gornji 336, 376
 Rijeka (kod Modriče) 140, 346
 Ripač 260, 264, 265, 270, 367, 368
 Ripač Lohovo 265, 266, 268-270, 369, 370
 Risovac 264, 396
 Rječica 471
 Ročević 253
 Rodoča 431
 Rodos 461

Rogatica 118, 134, 180, 184, 226, 228-230, 291, 293, 323, 328, 330, 331, 360, 361, 438, 453, 454
 Rogolji 362, 363, 364, 365, 366
 Romanovci 208
 Rovine 362, 363, 364, 365
 Rožanovići 105, 289
 Rudopolje 425
 Rujani 213, 348
 Rujiška Velika 166, 278, 279
 Rujnica 258, 352
 Rusija 237
 Ružević 313, 314

S

Samoš 51
 Sana 284
 Sandići 198, 298, 303
 Sandžak 127, 152
 Sanica 205, 287
 Sanski Most 84, 118, 162, 165, 180, 202, 203, 206, 209, 211, 257, 258, 260, 263-266, 273, 274, 278, 281, 284, 317, 331, 332, 335, 369, 370, 389, 395, 402, 405, 407, 414, 452, 453
 Sarajevo 11, 12, 15, 18-26, 29, 31-33, 35-38, 40, 41, 43-49, 61, 65, 70, 71, 73, 74, 78, 80-84, 87-89, 92, 93, 95, 100, 101, 103, 104, 106, 109-112, 114, 118, 119, 121, 122, 126-128, 134, 135, 137-139, 141, 146, 150, 155, 157-159, 161, 164, 168, 170, 173, 174, 179, 180, 183, 184, 189-191, 200, 202, 204, 205, 212, 215, 217, 222, 225-229, 238-241, 244, 245, 248, 250, 260, 261,

- 271, 282, 289, 292, 293, 296, 302,
313, 315-317, 319, 322, 325-328,
330, 331, 333, 335, 336, 340, 352,
356, 359, 361, 368, 371, 384, 386,
387, 390, 398, 407, 409, 417-419,
427, 429, 430, 436, 444, 448-453,
460, 462, 467
- Sarajlići 272
- Sasine 202
- Sava 247, 248, 275, 298, 456
- Seferovci 362, 363, 364, 366
- Semberija 127
- Seoce 369
- Sijerci 330, 360
- Sijerčići 230
- Sirija 103, 252, 261
- Sisak 259, 260
- Sitnež Srpski 242
- Sitnica 207, 208
- Sivša 235, 236, 381, 382, 383
- Sižje 421, 422, 441
- Sjenica 243
- Sjenice 125
- Skadar 270, 448
- Skakava Donja 196, 199, 328, 329,
331, 249, 466
- Skakava Gornja 474
- Skakavci 358
- Skender Vakuf 207, 391, 392
- Skipovac 189
- Skočić 190, 191, 196, 252, 253, 254,
255, 352, 445
- Skucani Vakuf 369, 370
- Skugrić Donji 346, 348
- Slabinja 202
- Slano 426
- Slatina Donja 336
- Slatina Gornja 336, 349, 350
- Slavonija 108, 273, 367, 419, 449
- Slavonski Brod 148, 417
- Slijepčevići 198, 303
- Slivlje 411, 426
- Smiljevac 420
- Smoluća 181
- Smoljani 406
- Smrdin 352, 381, 382, 452
- Smrićani 272
- Sočanica Mala 251
- Sočkovac 189, 192, 469, 470
- Sokolović 330
- Solun 325, 448
- Spiljani 218
- Srbija 22, 74, 76, 108, 134, 147, 152,
165, 181, 189, 237
- Srbotina 289
- Srđani 358, 457
- Srebrenica 118, 180, 185, 228, 229,
445, 446, 464
- Sredice 37, 332, 333
- Srnava 195
- Srnice Srpske 349, 353
- Srnice Turske 349, 353
- Stabandža 395, 397
- Stanari 313, 314
- Stanojevići 218
- Stanovi 235, 236, 314, 349, 466
- Stara Gabela 435
- Stara Gradiška 285
- Stara Ostrovica 206
- Stari Majdan 208, 273, 281, 282
- Stolac 72, 82, 118, 123, 180, 215, 216,
219, 220, 244, 246, 290, 337, 385,
410, 411, 418, 427, 428, 430, 431,

434, 436-438
 Strabežnica 224
 Stranjani 372
 Stričići 366
 Strieževica 250, 469, 470
 Stroište 381, 382
 Strojice 273, 374, 375, 380
 Strugovi 275
 Stupari 469, 470
 Sturlić 206, 256
 Subotica 124
 Suhača 279, 369, 370
 Suhaja Donja 259
 Suhaja Gornja 164, 259, 265, 267, 269,
 401
 Suho Polje 183, 184, 196, 446
 Svilaj Gornji 195, 247, 248, 250, 251,
 351
 Svinja 276, 279, 280, 281
 Svinjar 449
 Svinjarevac 120, 253, 421-423
 Svinjarine 219
 Svinjašnica 452
 Svodna 264, 275

Š

Šadići 228, 329, 331
 Šarići 437
 Šarinci 390, 391
 Šehovci 202, 336
 Šejkovići 329, 331
 Šepak 184, 190, 191, 253, 255, 347,
 351, 352
 Šetići 185, 186
 Šibovska 396

Šikulje 181
 Šimići 298, 300, 302
 Šipovo 224, 336, 374
 Široki Brijeg 218
 Šiškovci 208
 Šnjegotina Donja 314
 Šnjegotina Omerbegova 234, 235, 236
 Šnjegotina Srednja 235, 314
 Špionica Katolička 349, 353, 474
 Špionica Srpska 182, 329, 331
 Štrbci 365, 369, 404
 Šumeća 356

T

Tarevci 190, 196, 197
 Tasovčići 218
 Tekućica 472
 Temišvar 144
 Teočak (iz Bosanske krajine) 166
 Teslić 221, 234, 235, 236, 313, 383
 Tešanj 85, 118, 155, 158, 161, 180,
 207, 221-224, 233-236, 238, 310-
 314, 331, 342, 368, 379, 381-383,
 407, 457, 470, 471
 Tihomišlje 224, 272
 Tinja 350, 351
 Tiškovac 211, 374
 Tjentište 230
 Todovi 414
 Toholji 230
 Tomina 203, 206, 414
 Tramošnica Gornja 182, 195
 Tramošnja 202
 Travnik 81-83, 118, 122, 132, 160,
 173, 174, 179, 180, 183, 184, 190,

207, 221-223, 248, 252, 295, 316-319, 321, 333, 336-340, 351-358, 361, 364, 371-373, 375, 389, 393, 399, 406, 407, 411, 412, 414, 443, 451, 454-458, 464

Trbuk 250

Trebava 126

Trebinje 22, 118, 134, 135, 137, 180, 215, 216, 220, 426, 427, 428

Trebižat 436

Trebovljani 362-366

Treskavica 288

Trijebanj 218

Trijebovo 336

Triješnica 352

Trn 298, 303

Trninić 400

Trnova 336

Trnova Srpska 184, 253, 421, 422, 424

Trnova Turska 184, 255

Trnovo 227, 362

Trnjaci 198, 303

Trst 316, 456

Trstenci 242, 251, 378

Trubar 211, 339, 340, 341

Trusina 411

Tumara 250, 352

Tupanari 329, 331

Tupkovići 445

Turbe 371

Turija 218

Turjak 124, 298, 299, 305

Turska 260

Tutnjevaca 344, 348

Tuzla 16, 48, 81, 83, 118, 148, 160, 173, 174, 179-182, 185-188, 193,

194, 197, 252, 253, 260, 328-331, 346-352, 357, 372, 373, 430, 441, 443, 446, 459-462, 464-467, 469, 470, 472, 474, 476

U

Udbina 388, 398

Udrežnje 411, 426

Ugarska 222, 226, 342

Ugljara 252

Ugljevik 183, 446, 475

Ulog 219

Ulović 471

Umoljani 218

Una 275, 298

Unac 401

Uskoplje 184, 190, 448, 449

Ustikolina 289

Uzriječje 333

V

Vacetina 329, 331, 361

Vagan 446

Vaganj 374, 375

Varcar Vakuf 118, 180, 221-224, 274, 334-336, 372, 375, 402, 407, 414, 453

Vareš 222, 292, 330

Varoška Rijeka 397

Varošluk 372

Varšava 452

Varvara 213

Vasiljevci 469, 470

Vašarovići 273, 357, 358, 386, 387

Vedašić 457

- Vedro Polje 259, 267, 369
Velije 336, 376
Velika Kladuša 176, 205, 395, 399
Velino Selo 420, 421, 422, 423, 424
Veljaci 358, 387
Venecija 398
Verići 298, 302
Verije 286
Vesela 224, 272, 412, 448, 452, 458
Vida 349
Vidača 266
Vidimlje 340
Vidovice 349
Vidovo Selo 335
Vihovići 289
Vijačani 246, 291
Vilusi 298, 303, 304
Vinica 272, 321, 338, 358, 457
Vinkovci 460
Vinska 416, 417
Vinjani 386
Visoko 118, 180, 221, 222, 223, 293,
323, 328, 330, 331, 361, 438, 453
Visori 474
Višegrad 118, 180, 226, 228, 229, 289,
291, 293, 323
Višići 218
Višići Dračevo 218, 438
Višnja Donja 350
Višnjani Lipa 213
Vitanovići 475, 476
Vitina 72, 273, 337, 383-387, 457
Vitinica 185
Vitovlje 365
Vlahovići 219
Vlasenica 118, 180, 226, 228-230, 329,
331, 360, 361, 441, 453
Vlaška Mala 343
Vlaškovci 404
Vodičevo 286, 287
Vodovica 287
Vođenica 369, 401
Vojevac 265, 269
Vojskova 287
Volari 380
Voljica 454
Vraca 326
Vranovina 264, 369
Vranjak 136, 140, 198, 298-300,
345- 348
Vranjevići 218, 219
Vranjska Badnjević 205
Vranjska Beširević 257, 258, 269, 397
Vranjska Mosura 257, 258, 269
Vrapčići 121, 217
Vrbaška 143, 144, 294, 304
Vrbljani 336
Vrbovac 249, 251
Vrdi 219
Vrela (kod Tešnja) 310
Vrelo 258, 284
Vrhovi 251
Vrila 337, 374, 375
Vrpolje 428
Vršani 183, 350, 351, 390, 391, 421,
444, 447, 473, 475
Vrtlišće 330
Vrtoče 230
Vručica 235, 236, 314, 383
Vučipolje 273, 386, 387
Vučjak 247, 248
Vujičić 331

Vukovija 466
 Vukovsko Donje 453
 Vukovsko Gornje 224, 451
 Vukovsko Mračaj 451, 453
 Vukšić Gornji 136, 329, 465, 466

W

Wien (Beč) 17, 39, 49, 61, 63, 71, 74,
 75, 114, 131, 157, 217, 263, 264,
 289, 301, 327, 343, 360, 384, 450,
 462

Z

Zablaće 336
 Zabrđe 348
 Zagon 446
 Zagora 428
 Zagorje (kotar Foča) 105, 288, 289,
 290
 Zagreb 9, 11, 12, 16, 29, 45, 57, 109,
 117, 259, 262, 303, 324, 325, 328,
 333, 356, 412, 451, 452, 471
 Zalom 411, 426
 Založe 205
 Zarići 251
 Zariječje 428
 Zasavica 349, 352
 Zaskoplje 407
 Zavelim 457
 Zavidovići 221, 451, 470
 Zborište 395, 396
 Zelenci 366
 Zelengora 288
 Zelenika 311, 312, 377
 Zelinja Donja 348, 350
 Zelinja Gornja 350
 Zelumići 289

Zenica 60, 118, 180, 183, 221, 222,
 223, 245, 318, 319, 331, 356, 372,
 373, 375, 389
 Zijamet Crna Rijeka 134, 362
 Zimlje 121
 Zloselo 224, 341, 372, 458
 Zomjesje 287
 Zovi Do 218, 411, 426
 Zovik Donji 473, 475
 Zovik Gornji 473, 474
 Zovik Kalajdžije 473, 474
 Zubci 428
 Zubovići 380
 Zürich 324, 359
 Zvornik 41, 118, 124, 180-182, 184-
 186, 190, 193, 194, 196, 199, 225,
 252-255, 303, 331, 347, 352, 361,
 419, 422, 424, 441, 443, 446, 464

Ž

Žabar Donji 189, 190, 349, 350
 Žarkovina 314
 Željuša 217
 Žepče 118, 158, 180, 222, 223, 377,
 460
 Žiljevo 411, 426
 Živaljevići 229
 Živinice 377, 378, 379
 Žljeb 330
 Županja 459
 Županjac (Duvno, Tomislavgrad)
 118, 160, 165, 175, 180, 212-214,
 270-272, 292, 293, 317-321, 356,
 358, 362, 374, 375, 386, 418, 437,
 453, 457

BILJEŠKA O AUTORU

Dr. sc. Husnija Kamberović je rođen 1963. u Mionici kod Gradačca (Bosna i Hercegovina). Studij povijesti završio na Filozofskom fakultetu u Sarajevu (1987.), a magistrirao (1991.) i doktorirao (2001.) na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Bavi se historijom Bosne i Hercegovine 19. i 20. stoljeća. Suradivao u raznim znanstvenim časopisima (Časopis za suvremenu povijest - Zagreb, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest - Zagreb, Prilozi Instituta za istoriju - Sarajevo, Prilozi za orijentalnu filologiju - Sarajevo, Glasnik Arhiva i Društva arhivskih radnika - Sarajevo, Istorijski zbornik - Banja Luka, Diwan - Gradačac, Godišnjak BZK Preporod - Sarajevo, i td.).

Naučni je suradnik u Institutu za historiju u Sarajevu. Objavio knjige *Prema modernom društvu. Bosna i Hercegovina od 1945. do 1953. godine* (2000.) i *Husein-kapetan Gradašćević (1802.-1834.) Biografija. Uz dvjestotu godišnjicu rođenja* (2002.)

